

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Οι αρετές του οπλίτη και η ηθική του πολέμου (7ος – 4ος αι. π.Χ.).

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αναστάσιος Πολύχρονος

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπων: Ελένη Ψωμά, Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, ΕΚΠΑ

Μέλος: Σοφία Ανεζίρη, Επικ. Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, ΕΚΠΑ

Μέλος: Άννα Ραμού – Χαψιάδη, Ομότιμη Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, ΕΚΠΑ

Μέλος: Νικόλαος Γιαννακόπουλος, Αναπλ. Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας, ΕΚΠΑ

Μέλος: Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Επικ. Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ

Μέλος: Σοφία Κρεμύδη, Δντρια Ερευνών Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε.

Μέλος: Ιωάννα Κράλλη, Επικ. Καθηγήτρια Τμήματος Ιστορίας, Ιόνιο Παν/μιο

Αθήνα 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Α»	
Η Μάχη από τον Όμηρο στον 4 ^ο αι. π.Χ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Β»	
Η Διάταξη της Φάλαγγας και οι Φάσεις της Σύγκρουσης	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Γ»	
Η Στρατολόγηση και η Εκπαίδευση	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Δ»	
Τακτική	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Ε»	
Οι αρετές του οπλίτη	164
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «ΣΤ»	
Στρατηγική	208
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Ζ»	
Η ηθική του πολέμου	315
ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Η»	
Συμπεράσματα	393
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	399
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	400

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο πόλεμος, είναι κατά ένα τρόπο η προσπάθεια επιβολής της θέλησης του ενός εκ των δύο αντιπάλων στον άλλο, με σκοπό την απόκτηση ωφελημάτων. Αποτέλεσε για την Αρχαία Ελλάδα κυρίαρχο φαινόμενο της ζωής και αφορούσε πόλεις, βασιλεία, συμμαχίες και συνασπισμούς. Ο πόλεμος, ανάλογα με την εποχή και τα διαθέσιμα μέσα, είχε πολλές εκφάνσεις και διαφοροποιήσεις, τόσο στη συμμετοχή, όσο και στη διεξαγωγή του.

Στην ελληνική αρχαιότητα, από τον 7ο αι. και έπειτα, έχουμε την ανάπτυξη στην πολεμική τακτική του σχηματισμού της φάλαγγας. Η αριστοκρατική μάχη της εποχής του Ομήρου θα εξελιχθεί σε οπλιτική. Στην Αθήνα, στο νέο αυτό πολεμικό σχηματισμό, συμμετέχουν οι δυνάμενοι να αγοράσουν και να συντηρήσουν τον οπλισμό τους. Στην Σπάρτη, έχουμε τη μετάβαση από την κοινωνία των αρίστων στην πόλη των οπλιτών και η νέα αυτή τακτική ενισχύει, αφενός τη σύγκλιση των κοινωνικών τάξεων και αφετέρου την κοινωνική συνοχή. Ο οπλίτης – πολίτης, από τον 7^ο αι. μέχρι και τον 5^ο, πολεμά μαζί με τους άλλους και για τους άλλους, διαμορφώνοντας μια ηθική υποχρέωση έναντι των συμπολεμιστών του και της πόλης του. Το θάρρος, η ανδρεία, η αυτοθυσία, η αλληλεγγύη, η έννοια του καθήκοντος και η πίστη στα ιδανικά της πόλης διαμορφώνουν τα χαρακτηριστικά του. Από την εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου όμως, τα πράγματα αλλάζουν, με την αυξανόμενη χρήση μισθοφορικών σωμάτων η οποία είχε ως επακόλουθο την αλλαγή της συμπεριφοράς όσων συμμετείχαν στον πόλεμο: Από πολιτικό καθήκον η πολεμική δραστηριότητα εξελίσσεται σε επαγγελματική. Το νέο αυτό είδος πολεμιστή, που συνυπάρχει με τον οπλίτη- πολίτη, είναι απεμπλεγμένο από την ηθική υποχρέωση έναντι της πόλης και πολεμά μόνο για την ολική καταστροφή του αντιπάλου, την κατάκτηση και διατήρηση πόλεων και για το μισθό ή τα λάφυρα που θα του εξασφαλίσει η τυχόν νίκη.

Τα αίτια του πολέμου ποικίλουν, από την εύρεση καλλιεργήσιμης γης, δεδομένου ότι η επιβίωση των πόλεων με αγροτικό κατά βάση πληθυσμό εξαρτιόταν από την εύρεση νέων κλήρων, μέχρι την τάση προς ηγεμονία. Έτσι ο πόλεμος, συχνά πήρε τη μορφή της επέκτασης, αρχικά σε γειτονικές πόλεις – κράτη. Όμως, με την πάροδο των χρόνων περνάμε σε μια πιο επεκτατική πολιτική. Υπάρχει έτσι μετάπτωση, πέρα από τους τοπικούς πολέμους που συνεχίζουν να υφίστανται, σε μεγάλα θέατρα επιχειρήσεων και από τον 4^ο αι. σε πολιτική ενοποίησης με πολεμι-

κά μέσα. Τέλος, η μακροχρόνια διάρκεια και η επέκταση των συγκρούσεων επηρεάζουν τις στρατηγικές που ακολουθούνται.

Σκοπός της παρούσας διατριβής, είναι να εξετάσει από τον 7^ο έως τον 4^ο αι π.Χ. τις αρετές του οπλίτη και την ηθική του πολέμου σε σχέση με το λόγο που πολεμούν τα αντιμαχόμενα μέρη. Στην προσπάθεια αυτή και προκειμένου να μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα :

Στο πρώτο μέρος που αφορά στις αρετές του οπλίτη θα γίνει εξέταση :

Της εξέλιξης της χερσαίας μάχης από την Ομηρική εποχή στην εποχή της φάλαγγας προκειμένου να αναδειχθεί πώς από τη σύγκρουση μεταξύ επιφανών ηρώων η χερσαία μάχη μετατράπηκε σε σύγκρουση μεταξύ οργανωμένων σχηματισμών που εκτός από την τακτική και την ευφυΐα του εκάστοτε επικεφαλής, για να υπάρξει το θεμιτό αποτέλεσμα, θα έπρεπε οι πρωταγωνιστές (οι οπλίτες) να επιδείξουν τις αρετές εκείνες χαρη στις οποίες θα μπορούσαν να υπερβούν τις δυσκολίες της μάχης και να χαρίσουν τη νίκη στην πατρίδα τους

Του οπλισμού της φάλαγγας ο οποίος από μόνος του και ιδιαίτερα με την ασπίδα έφερνε τους πολεμιστές τον έναν κοντά στον άλλο και δεν άφηνε περιθώρια για κινήσεις ανεξάρτητες από το σύνολο, καθώς αυτό θα οδηγούσε σε ήττα.

Των φάσεων της σύγκρουσης κατά τις οποίες τόσο η πειθαρχία, αλλά και το θάρρος έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Της στρατολογίας και της εκπαίδευσης όπου διαφαίνεται η διαφορά μεταξύ της Αθήνας και Σπάρτης σε σχέση με την πειθαρχία στην οποία έδινε βάση η δεύτερη.

Την εξέλιξη σε τακτικό επίπεδο όπου βλέπουμε ότι ενώ στην αρχή η μάχη ήταν μια αναμέτρηση μεταξύ δύο συμπαγών τμημάτων, με την πάροδο του χρόνου έχουμε διαφοροποιήσεις σε τακτικές που απαιτούν πειθαρχία προκειμένου να εφαρμοσθούν επιτυχώς.

Στο δεύτερο μέρος και προκειμένου να μπορέσουμε να εξετάσουμε την ηθική του πολέμου θα δούμε τη στρατηγική/εξωτερική πολιτική που ακολουθήθηκε από τις δύο μεγάλες δυνάμεις της εξεταζόμενης περιόδου, της Αθήνας και της Σπάρτης. Οι δύο αυτές πόλεις εν πολλοίς με τον τρόπο τους και τη συμπεριφορά τους σε «διεθνές» επίπεδο καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό και το πώς εφαρμοζόταν το έστω και σε πρωτόλια μορφή «διεθνές» δίκαιο στην εξεταζόμενη περίοδο.

Για την παρούσα διατριβή, έχουν τεθεί οι παρακάτω προϋποθέσεις:

Η χρονική περίοδος που θα εξετασθεί, θα περιλάβει το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 7^{ου} αι. έως τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και πριν από την επικράτηση των Μακεδόνων.

Θα υπάρξει μια μικρή αναφορά για τον τρόπο που διεξαγόταν η χερσαία μάχη στην εποχή του Ομήρου, προκειμένου να γίνει σύγκριση με την εξεταζόμενη περίοδο.

Η εξέταση θα περιορισθεί στη χερσαία μάχη.

Δεν θα εξετασθούν ο ρόλος του ιππικού, οι τακτικές πολιορκίας ή οι τεχνικές οχύρωσης της πόλης.

Τα στοιχεία στα οποία θα στηριχθεί σε ό,τι αφορά τη χερσαία σύγκρουση θα αφορούν στην Αθήνα, στη Σπάρτη και στη Θήβα, καθώς σε αυτές κυρίως αναφέρονται οι πηγές.

Για την εξέταση της στρατηγικής τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο θα γίνει αναφορά σε αυτές τις στρατηγικές που αναπτύχθηκαν από τη Σπάρτη και την Αθήνα, καθώς αυτές οι δύο πόλεις παρουσιάζουν ένα βάθος στις επιδιώξεις τους και πρωταγωνίστησαν μέχρι ενός χρονικού ορίου.

Θα υπάρχουν παραπομπές στις αρχαίες πηγές μέσα στο κυρίως κείμενο και χωρίς μετάφραση, όπου αυτό είναι αναγκαίο και προκειμένου να υποστηρίζεται η εργασία και η γραφή να είναι πιο ζωντανή. Από τις αρχαίες πηγές εκτός από τα καθαρά ιστορικά κείμενα των Ηροδότου, Θουκυδίδη, Ξενοφώντα και Διόδωρου χρησιμοποιούνται κείμενα από ποιητές όπως ο Όμηρος και ο Τυρταίος, ρήτορες όπως ο Λυσίας, ο Ισοκράτης και ο Λυκούργος, τραγωδίες των Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη, φιλοσόφους όπως ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και ο Πλούταρχος καθώς και «τακτικοί» συγγραφείς όπως ο Αιλιανός, ο Ασκληπιόδοτος και ο Αρριανός.

Το πρώτο μέρος της διατριβής έχει αναπτυχθεί σε μικρότερο βαθμό σε εργασία για την Σχολή Εθνικής Αμύνης, όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία.

Μέσα από την εξέταση των παραγόντων έγινε κατανοητό ότι ο πόλεμος στην εξεταζόμενη εποχή ήταν κάτι το κοινό. Δεν αποτελούσε κάτι το εξωπραγματικό όπως αυτό παρουσιάζεται στη σημερινή εποχή. Ο οπλισμός των Ελλήνων οπλιτών ήταν βαρύς και σε κάθε περίπτωση προσαρμοσμένος να εξυπηρετεί το σχηματισμό της φάλαγγας. Οι ασπίδες προστάτευαν την πρώτη γραμμή και ο κάθε οπλίτης το δίπλανό του δημιουργώντας ένα ενιαίο τείχος από όπου προεξείχαν τα δόρατα πριν την πρώτη επαφή με τον αντίπαλο. Μετά την αρχική σύγκρουση ο αγώνας μπορούσε να συνεχισθεί και με την χρήση των μικρών ξιφών. Η τακτική της φάλαγγας ήταν στο σχεδιασμό της απλή. Δεσπόζουσα θέση κατείχε η δύναμη των οπλι-

τών που ωθούσαν τους μπροστινούς τους και η τάση της φάλαγγας να κινείται προς τα δεξιά γεγονός που καθιστούσε το δεξιό της πλευρό ευάλωτο και απαιτούσε την τοποθέτηση σε αυτό των πλέον εκπαιδευμένων τμημάτων. Όμως, παρόλη την αρχική «μονολιθική» αντιμετώπιση της τακτικής, παρουσιάστηκαν δείγματα διαφοροποίησης της αρχικής κλασικής οπλιτικής σύγκρουσης. Ο Μιλτιάδης στο Μαραθώνα, με τον ευφυή ελιγμό «δίκη ηλάγγας», διαφοροποιήθηκε σε σχέση με το παρελθόν, παρότι ως αντίπαλο δεν είχε απέναντί του μια αντίστοιχα οργανωμένη οπλική φάλαγγα και ούτε έναν αντίπαλο με την ίδια οργάνωση και συγκροτημένη τακτική σκέψη. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος με τη μετάγγιση δυνάμεων από τη μια πλευρά της παράταξης σε μια άλλη που κινδύνευε ήταν που ξέφευγε από τα μέχρι τότε δεδομένα της τακτικής. Σύμφωνα με το Kagan¹ αυτή η τακτική κίνηση δεν θα πρέπει να είχε εφαρμοστεί ποτέ πιο πριν. Η χρησιμοποίηση της εφεδρείας στον τακτικό ελιγμό ως μέσο επηρεασμού της έκβασης της μάχης εμφανίστηκε το 415 στη πρώτη μάχη στην πόλη των Συρακουσών όπου οι Αθηναίοι διατήρησαν ένα τμήμα με αποστολή να επεμβαίνει όπου απαιτείτο. Στη μάχη στις Όλπες το 426/425 ο Δημοσθένης χρησιμοποίησε και αυτός εφεδρεία εφαρμόζοντας ένα ευφυές σχέδιο για να αιφνιδιάσει τελικά τους αντιπάλους του. Όμως, την πραγματική επανάσταση στην τακτική έφεραν οι Θηβαίοι με τη λοξή φάλαγγα. Ο Καστάνης θεωρεί τη δημιουργία της ως τη γέννηση της τακτικής². Η τακτική αυτή δοκιμάστηκε από τον Παγώνδα στο Δήλιο, αργότερα στον ποταμό Νεμέα και κορυφώθηκε στα Λεύκτρα και στη Μαντίνεια. Επιπλέον όμως της φάλαγγας των οπλιτών περιφερειακά στην αρχή, αλλά τον 4^ο αι. πιο συχνά συμμετείχαν στις συγκρούσεις τμήματα πιο ελαφρά οπλισμένων οπλιτών με πιο οργανωμένη μορφή αυτό των πελταστών του Ιφικράτη.

Η εμμονή των Ελλήνων με τις πολεμικές συγκρούσεις είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη των πολεμικών αρετών του οπλίτη. Η ανδρεία και η φιλοπατρία αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο της ισχύος κάθε πόλης και ήταν αυτές που υμνήθηκαν από τους συγγραφείς και τους ποιητές της εποχής.

Πλέον όμως του πεδίου της μάχης, όπου μεταξύ άλλων παραγόντων η εκπαίδευση και οι αρετές των οπλιτών, καθόριζαν την έκβαση της μάχης και την απώλεια ή την κατάκτηση εδαφών, υπήρχε και μια διεθνής κατάσταση όπου οι πόλεις κράτη προσπαθούσαν να παίξουν το δικό τους ρόλο. Στην εξεταζόμενη περίοδο δύο πόλεις ήταν αυτές που διαχρονικά ξεχώρισαν για τη στρατηγική τους στο

---

¹ Kagan D, 2004, 345

² Καστάνης Α, 2008, 94

πέρασμα του χρόνου. Η Αθήνα και η Σπάρτη. Ναυτική δύναμη η πρώτη από ένα σημείο και έπειτα, προσπάθησε να κυριαρχήσει στον Ελλαδικό χώρο έχοντας ως προίκα την πρωτοκαθεδρία της στον αγώνα εναντίον των Περσών. Η Σπάρτη, χερσαία δύναμη, είχε από την αρχή ως επιδίωξη την εδραίωση της κυριαρχίας της στην Πελοπόννησο και στη συνέχεια, μετά την άνοδο της Αθήνας, επεδίωξε και αυτή την ανάληψη της πρωτοκαθεδρίας. Η μοιραία μεταξύ τους σύγκρουση τους οδήγησε και στην τελική τους πτώση. Παρόλο που αυτές οι δύο δυνάμεις έπαιξαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξεταζόμενη περίοδο δεν δρούσαν και ανεξάρτητα από το διεθνές πλαίσιο το οποίο στον Ελλαδικό χώρο, παρότι δεν ήταν οργανωμένο όπως στη σημερινή εποχή, δεν ήταν τελείως άναρχο. Συνθήκες, όρκοι ψηφίσματα και συμμαχίες έδιναν ένα τόνο νομιμότητας και τάξης στο διεθνές περιβάλλον. Όμως ο πόλεμος πολλές φορές ήταν αναπόφευκτος. Κρίνοντας τον κάθε πόλεμο μπορούμε να τον εξετάσουμε από δύο οπτικές γωνίες. Από τη μια ο κάθε πόλεμος κρίνεται για το λόγο που πολεμούν τα αντιμαχόμενα μέρη και από τη δεύτερη για τα μέσα που τα μέρη αυτά υιοθετούν. Το πρώτο είδος κρίσης το οποίο και εξετάζεται χρειάζεται έναν επιθετικό προσδιορισμό. Δηλαδή θα πρέπει να προσδιορίσουμε τον πόλεμο ως δίκαιο ή άδικο³. Υπό αυτή την έννοια οι Ελληνικές πόλεις δεν ήθελαν να φαίνονται ότι είναι επιτιθέμενες ή ότι αδικώς πολεμούν εναντίον κάποιας άλλης πόλης. Θα έπρεπε να υπάρχει τουλάχιστον ένας μανδύας που ηθικά να καλύπτει τις πράξεις τους. Όμως παρόλες τις προσπάθειες που καταβάλλονταν για να φαίνονται οι πράξεις τους σε σχέση με τον πόλεμο δίκαιες, το δίκαιο του ισχυρότερου καθόριζε εν πολλοίς τις διεθνείς σχέσεις και η ηθική του.

---

³ Walzer M., 2008, 67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Α»

Η μάχη από τον Όμηρο στον 4^ο αι π.Χ.

Η μάχη στην Ομηρική Εποχή

Η πολεμική ανδρεία και η προσωπική υπερηφάνεια είναι οι εξέχουσες ιδιότητες στην Ιλιάδα. Ο Αχιλλέας, είναι το πρότυπο του πολεμιστή. Όπως και οι υπόλοιποι αρχηγοί, τυγχάνει της απολύτου αφοσίωσης και υπακοής των στρατιωτών του. Μεταξύ των διαφόρων στρατευμάτων μπορεί να υπάρχει ένταση, αλλά αυτή εξαρτάται από τις προσωπικές διαστάσεις των αρχηγών τους⁴. Ο M. M.Sage⁵ υποστηρίζει ότι στην Ιλιάδα διεξάγονται δύο είδη μάχης. Αυτό που εμπλέκεται η μάζα και αυτό των ιδιωτών. Οι κυριότερες μάχες του έπους ξεκινούν με αναμέτρηση μεταξύ των στρατευμάτων και σ' αυτές βλέπουμε συγκρούσεις σώμα με σώμα και βολές τόξων. Τέτοια είναι η περιγραφή της σύγκρουσης στα παρακάτω αποσπάσματα της Ιλιάδας μεταξύ των Τρώων και των Ελλήνων. Ο Όμηρος αναφέρει στο Δ της Ιλιάδας. «Οἱ δ' ὅτε δὴ ῥ' ἐς χῶρον ἕνα ξυνιόντες ἴκοντο,

σὺν ῥ' ἔβαλον ῥίνους, σὺν δ' ἔγχεα καὶ μένε' ἀνδρῶν □χαλκεοθωρήκων·
ἀτὰρ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι ἔπληντ' ἀλλήλησι, πολὺς δ' ὄρουμαγδὸς ὀρώρει⁶».
Ακόμα όταν ο Αχιλλέας στο Π ενθαρρύνει τους συμπολεμιστές του, αυτοί πύκνωσαν τις γραμμές, ήρθαν κοντά ο ένας με τον άλλο και έτσι που έμοιαζαν με τοίχο. Οι δε επιφανείς του στρατεύματος είχανχουν πάθος για διάκριση⁷.

⁴ Kirk G.S., 1981, 100

⁵ Sage M., 1996, σελ. 11- 13

⁶ Όμηρος, *Ιλιάς* Δ 445 – 449

⁷ Όμηρος, *Ιλιάς* Π 210 – 220 :«Ὡς εἰπὼν ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστω.

μᾶλλον δὲ στίχες ἄρθεν, ἐπεὶ βασιλῆος ἄκουσαν.
ὡς δ' ὅτε τοῖχον ἀνήρ ἀράρη πυκνοῖσι λίθοισι
δῶματος ὑψηλοῖο βίας ἀνέμων ἀλεείνων,
ὡς ἄραρον κόρυθές τε καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι.
ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ·
ψαῦον δ' ἵππόκομοι κόρυθες λαμπροῖσι φάλοισι
νευόντων, ὡς πυκνοὶ ἐφέστασαν ἀλλήλοισι.
πάντων δὲ προπάροιθε δὺ' ἀνέρε θωρήσσοντο
Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἕνα θυμὸν ἔχοντες
πρόσθεν Μυρμιδόνων πολεμιζέμεν»

Ο M. Sage⁸ υποστηρίζει ότι, όσο οι μάχες εξελίσσονται, το ενδιαφέρον περνά στις αντιπαραθέσεις και τις μονομαχίες των ηρώων. Μεγάλο τμήμα των μαχών λαμβάνει χώρα σε ένα γενικό πλαίσιο μιας σειράς από άθλους που επικεντρώνονται στην ανδρεία ενός ήρωα, όπως φαίνεται και στα παρακάτω αποσπάσματα. Η πλειονότητα των συγκρούσεων ξεκινά και τελειώνει με θανατηφόρα κτυπήματα. Αυτές οι συγκρούσεις βοηθούν τον ποιητή να επικεντρωθεί και να αναδείξει την ανδρεία των πρωταγωνιστών. Ο Αγαμέμνων, στη μάχη που επακολούθησε την επαναφορά του Διομήδη με τη βοήθεια της Αθηνάς στο Ε της Ιλιάδας, ξεχωρίζει από το πλήθος και σκοτώνει τον αντίπαλο αρχηγό. Το ίδιο ακριβώς και ο Ιδομενέας.

« ...Τρωῶας δ' ἔκλιναν Δαναοί· ἔλε δ' ἄνδρα ἕκαστος
ἡγεμόνων· πρῶτος δὲ ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
□ ἀρχὸν Ἀλιζώνων Ὀδίων μέγαν ἔκβαλε δίφρου·
πρῶτῳ γὰρ στρεφθέντι μεταφρένῳ ἐν δόρυ πῆξεν
ῶμων μεσσηγύς, διὰ δὲ στήθεσφιν ἔλασσε,
δούπησεν δὲ πεσῶν, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.
Ἰδομενεὺς δ' ἄρα Φαῖστον ἐνήρατο Μήονος υἱὸν
Βῶρου, ὃς ἐκ Τάρνης ἐριβόλακος εἰληλούθει.
τὸν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἔγχει μακρῷ
νύξ' ἵππων ἐπιβησόμενον κατὰ δεξιὸν ῶμον·
ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων, στυγερός δ' ἄρα μιν σκότος εἶλε⁹»

Το ίδιο συμβαίνει και στο Α όπου ο Έκτορας με μανία συμμετέχει με σφοδρότητα στη μάχη

«Ἐνθα τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάριξεν
Ἐκτῶρ Πριαμίδης, ὅτε οἱ Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν;
Ἄσαϊον μὲν πρῶτα καὶ Αὐτόνοον καὶ Ὀπίτην
□ καὶ Δόλοπα Κλυτίδην καὶ Ὀφέλτιον ἠδ' Ἀγέλαον
Αἴσυμνόν τ' Ὠρόν τε καὶ Ἴππόνοον μενεχάρμην.
τοὺς ἄρ' ὃ γ' ἡγεμόνας Δαναῶν ἔλεν¹⁰»

⁸ Sage M., 1996, σελ.11-13

⁹ Όμηρος, *Ιλιάς* Ε37-68

¹⁰ Όμηρος, *Ιλιάς* Α 299 – 305

Ο G.S. Kirk¹¹ επισημαίνει ότι υπήρξαν μερικές οργανωμένες αναμετρήσεις στην πεδιάδα και παρουσιάζονται δύο όψεις στις μάχες. Από τη μια, έχουμε μια συντεταγμένη πορεία στρατευμάτων με σίχους ζυγούς και φάλαγγες ανώνυμων πολεμιστών που συγκρούονται με αντίστοιχους από την αντίπαλη πλευρά¹²

Ἦ, καὶ ἐπὶ στίχας ἄλτο, κέλευε δὲ φωτὶ ἐκάστω
μηκέτι νῦν Τρώων ἐκὰς ἕστατε δῖοι Ἀχαιοί,
ἀλλ' ἄγ' ¹³ἀνήρ ἄντ' ἀνδρὸς ἴτω, μεμάτω δὲ μάχεσθαι.⁹

Από την άλλη ο ίδιος υποστηρίζει ότι το αποτέλεσμα της μάχης εξαρτάται από προσωπικές αναμετρήσεις μεταξύ των αρχηγών της κάθε πλευράς «Ἐνθα δ' ἀνήρ ἔλεν ἄνδρα κεδασθείσης ὑσμίνης ἡγεμόνων¹⁴». Οι αρχηγοί, αναφέρει ο Kirk, παρουσιάζονται άλλοτε εμπλεκόμενοι σε μονομαχίες και άλλοτε να επικρατούν σε πολυπληθείς εχθρούς «Οὔτοι ἄρ' ἡγεμόνες Δαναῶν ἔλον ἄνδρα ἕκαστος¹⁵». Οι μεγάλες αυτές πράξεις είναι προορισμένες να γίνονται μόνο από τους πρωταγωνιστές όπως ο Αχιλλέας¹⁶, ο Πάτροκλος¹⁷, ο Διομήδης¹⁸, ο Έκτορας¹⁹, ο Αινείας²⁰ ή ο Αγαμέμνωνας²¹

¹¹ G.S. Kirk, 1981, 114

¹² Όμηρος, *Ιλιάς* Δ 446- 451 : «Οἱ δ' ὅτε δὴ ῥ' ἐς χῶρον ἕνα ξυνιόντες ἴκοντο, σὺν ῥ' ἔβαλον ῥινούς, σὺν δ' ἔγχεα καὶ μένε' ἀνδρῶν

□χαλκεοθωρήκων· ἀτὰρ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι
ἔπληντ' ἀλλήλησι, πολὺς δ' ὄρουμαγδὸς ὄρωρει.
ἐνθα δ' ἄμ' οἰμωγὴ τε καὶ εὐχολὴ πέλεν ἀνδρῶν
□ῥᾶλλον τὸν τε καὶ ὀλλυμένων, ῥέε δ' αἵματι γαῖα»

¹³ Όμηρος, *Ιλιάς* Υ 353 – 355

¹⁴ Όμηρος, *Ιλιάς* Π 306 – 307

¹⁵ Όμηρος, *Ιλιάς* Π 351

¹⁶ Όμηρος, *Ιλιάς* Υ 454: «νῦν αὖ τοὺς ἄλλους ἐπιείσομαι, ὃν κε κιχείω»

¹⁷ Όμηρος, *Ιλιάς* Π 480 – 481 : «Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐχ ἄλιον βέλος ἔκφυγε χειρός, □ἀλλ' ἔβαλ' ἐνθ' ἄρα τε φρένες ἔρχεται ἀμφ' ἀδινὸν κῆρ»

¹⁸ Όμηρος, *Ιλιάς* Ε 144 – 149 : «Ἐνθ' ἔλεν Ἀστυνοῦσος καὶ Ὑπεύρονα ποιμένα λαῶν,

□τὸν μὲν ὑπὲρ μαζοῖο βαλὼν χαλκήρεϊ δουρί,
□τὸν δ' ἔτερον ξίφει μεγάλῳ κληῖδα παρ' ὤμων
□πλήξ', ἀπὸ δ' αὐχένος ὤμον ἐέργαθεν ἠδ' ἀπὸ νώτου»,

¹⁹ Όμηρος, *Ιλιάς* Ο 329 – 331 : «Ἐκτῶρ μὲν Στιχίον τε καὶ Ἀρκεσίλαον ἔπεφνε,

□τὸν μὲν Βοιωτῶν ἡγήτορα χαλκοχιτώνων, τὸν δὲ Μενεσθῆος μεγαθύμου πιστὸν ἑταῖρον»

²⁰ Όμηρος, *Ιλιάς* Ο 332 : «Αἰνείας δὲ Μέδοντα καὶ Ἴασον ἐξενάριξεν»

²¹ Όμηρος, *Ιλιάς* Λ 94- 135 : « ἐν δ' Ἀγαμέμνων

πρῶτος ὄρουσ', ἔλε δ' ἄνδρα Βιάνορα ποιμένα λαῶν
□αὐτόν, ἔπειτα δ' ἑταῖρον Ὀϊλήα πλήξιππον»

Σε αυτές τις περιπτώσεις συνήθως ο ήρωας εμπνέεται από ένα θεό, όπως ο Διομήδης από τη θεά Αθηνά²² και από τον Απόλλωνα ²³

Τα γνωρίσματα του πολεμιστή κατά την εποποιία, όπως επισημαίνει ο Marcelle Detienne²⁴, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ήταν το ατομικό ανδραγάθημα και η κατάσταση του μένους. Όλη η πολεμική δραστηριότητα των αντιπάλων συμπερικνώνεται μέσα στο ατομικό ανδραγάθημα κατά τη διάρκεια της μάχης όπου οι αντίπαλοι κάνουν έφοδο ο ένας έναντι του άλλου χωρίς να υπολογίζουν τον κίνδυνο με σκοπό να δείξουν την ανδρεία τους. Από την άλλη πλευρά, το ανδραγάθημα λαμβάνει χώρα όταν ο πρωταγωνιστής κατέχεται από μανιώδη τρέλα.

Ο Τυρταίος που έζησε στα μέσα του 7ου αι. μας δίνει μια διαφορετική εικόνα για τη διεξαγωγή της μάχης και είναι αυτός που μας παρέχει τις πρώτες πληροφορίες για τον πολεμικό σχηματισμό που εμφανίζεται στα μέσα του 7ου αι. και θα παίξει κυρίαρχο ρόλο στις μετέπειτα συγκρούσεις στον Ελληνικό χώρο μέχρι και τη δυναμική εμφάνιση των Μακεδόνων και του Μ. Αλεξάνδρου. Αναφέρει λοιπόν ο ποιητής στην ελεγεία του «Υποθήκη προς την πατρίδα», «...ὦ νέοι, ἀλλὰ μάχεσθε παρ' ἀλλήλοισι μένοντες, μηδὲ φυγῆς αἰσχροῦς ἄρχετε μηδὲ φόβου, ἀλλὰ μέγαν ποιεῖτε καὶ ἄλκιμον ἐν φρεσὶ θυμόν, μηδὲ φιλοψυχεῖτ' ἀνδράσι μαρνάμενοι». Σε αυτό το κείμενο ο ποιητής απευθύνεται στους νέους της Σπάρτης και τους προτρέπει να σταθούν ο ένας δίπλα στον άλλο και να μην εγκαταλείψουν τη θέση τους και έτσι να θέσουν σε κίνδυνο τη συνοχή του νέου πολεμικού σχηματισμού, της φάλαγγας των οπλιτών. Και συμπληρώνει ότι «..τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧι πατρίδι μαρνάμενον...».

---

²² Ομηρος, *Ιλιάς* Ε 1-3 «Ἐνθ' αὖ Τυδεΐδῃ Διομήδῃ Παλλὰς Ἀθήνη
δῶκε μένος καὶ θάρσος, ἴν' ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν
Ἀργείοισι γένοιτο ἰδὲ κλέος ἐσθλὸν ἄροίτο

²³ Ομηρος, *Ιλιάς* Ο 253 – 261 Τὸν δ' αὖτε προσέειπεν ἄναξ ἑκάεργος Ἀπόλλων·
θάρσει νῦν· τοῖόν τοι ἀοσσητῆρα Κρονίων
ἐξ Ἰδῆς προέηκε παρεστάμεναι καὶ ἀμύνειν
Φοῖβον Ἀπόλλωνα χρυσάορον, ὃς σε πάρος περ
ῥύομ', ὁμῶς αὐτόν τε καὶ αἰπεινὸν Πτολίεθρον.
ἀλλ' ἄγε νῦν ἵππευσιν ἐπὶ τρυφῆν πολέεσσι
νηυσὶν ἔπι γλαφυρῆσιν ἐλαυνέμεν ὠκέας ἵππους·
αὐτὰρ ἐγὼ προπάροιθε κιῶν ἵπποισι κέλευθον
πᾶσαν λειανέω, τρέψω δ' ἥρωας Ἀχαιοὺς».

²⁴ Detienne M., 1981, 127

Τίθενται άμεσα λοιπόν δύο στοιχεία που θα χαρακτηρίσουν το νέο αυτό σχηματισμό. Κατά πρώτον, η χωροταξική κατανομή των μαχόμενων στο πεδίο της μάχης και στην παράταξη και κατά δεύτερον η αξία του αγαθού για το οποίο αυτοί πολεμούν. Οι πολεμιστές είναι τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο και αυτή η διάταξη θα πρέπει να μείνει σταθερή προκειμένου το σύνολο του στρατεύματος να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις επιθέσεις των αντιπάλων και να διασωθεί²⁵. Η πατρίδα δε είναι το αγαθό για το οποίο όλοι μάχονται εξίσου χωρίς καμία διάκριση²⁶. Στις ελεγείες αυτές δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στους άρχοντες και τους λοιπούς οπλίτες. Ο ποιητής αναφέρεται στη μάζα των πολεμιστών χωρίς ιδιαίτερη αναφορά σε κάποιον από αυτούς ξεχωριστά. Πολλά έχουν γραφεί για τη διαφοροποίηση αυτή στο πεδίο της μάχης, για το πότε και το γιατί συνέβη.

Ο Paul Cartledge²⁷, θεωρεί ότι από τα μέσα του 8^{ου} έως τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. παρατηρούνται πολιτικές ανακατατάξεις στην Ελλάδα και η περίοδος αυτή καλείται «η εποχή των επαναστάσεων». Κατά τον ίδιο υφίσταται λοιπόν την περίοδο αυτή, εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού, μια στροφή από την ελεύθερη βοσκή στην οργανωμένη κτηνοτροφία. Οι πόλεις - κράτη προσπαθούσαν πλέον, από τη μια να προασπίσουν τη γη που τη χρησιμοποιούσαν για οικονομικούς λόγους (σιτοπαραγωγή) και από την άλλη, να καταστρέψουν τις αντίστοιχες εκτάσεις των αντιπάλων. Για τη φύλαξη αυτών των κεκτημένων, οι παλιές ατομικές αψιμαχίες αντικαταστάθηκαν από την αντιπαράθεση μεταξύ των οπλιτών των πόλεων που μαζικά πλέον έπαιρναν μέρος συγκροτημένα στην προάσπιση των συμφερόντων του συνόλου. Πλέον των ανωτέρω, αναπτύχθηκε πολύ το υπερπόντιο εμπόριο και οι πολιτικές αλλαγές συνέβαλαν στο μετασχηματισμό των πόλεων με τη μορφή που θα έχουν στην κλασική αρχαιότητα αλλά και στη δημιουργία τυραννικών καθεστώτων.

Ο Richard A Billows²⁸ θεωρεί ότι στη νότια και νοτιοανατολική Ελλάδα οι οικονομικές αλλαγές του 7^{ου} αι οδήγησαν στην ανάπτυξη ενός διαφορετικού είδους πολέμου. Κατά αυτόν, τρεις είναι οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη. Πρώτα η κατασκευή νέου τύπου όπλων που διευκόλυναν μια πιο συλλογική και πειθαρχημένη τακτική. Κατά δεύτερον, η ανάπτυξη του εμπορίου μετάλλων που διευκόλυνε την κατασκευή μεταλλικών αντικειμένων και μείωσε την τιμή τους και

---

²⁵ Τυρταίος, 11. 11 – 13 : « οἱ μὲν γὰρ τολμῶσι παρ' ἀλλήλοισι μένοντες ἕς τ' αὐτοσχεδίην καὶ προμάχους ἰέναι, παυρότεροι θνήσκουσι, σαοῦσι δὲ λαὸν ὀπίσσω »

²⁶ Τυρταίος, 11. 13 : « ..θυμῶι γῆς πέρι τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παιδῶν θνήσκωμεν ψυχῶν μηκέτι φειδόμενοι »

²⁷ Cartledge P., 2004, 71 - 72

²⁸ Billows R.A. , 2012, 83

τέλος η εμφάνιση μιας εύπορης μεσαίας τάξης που διέθετε τα απαραίτητα χρήματα για την απόκτηση του οπλισμού, αλλά και που ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει για το κοινό καλό, προκειμένου να υπερασπιστεί και τα δικά της υφιστάμενα οφέλη.

Στην Ομηρική εποχή η απόκτηση μιας πανοπλίας ήταν θέμα μεγάλου κόστους που μόνο οι ευγενείς είχαν τη δυνατότητα να επωμισθούν. Σύμφωνα με τον Όμηρο²⁹ η χάλκινη πανοπλία κόστιζε εννέα βόδια. Ο Richard A Billows³⁰ υποστηρίζει ότι λόγω αυτού του κόστους γίνεται φανερή η αδυναμία των λιγότερο εύπορων στο να αποκτήσουν τον κατάλληλο οπλισμό. Η πλειονότητα των οπλιτών ήταν ελαφριά οπλισμένη και στέκονταν πιο πίσω για να καλύπτει τους ευγενείς. Προωθούνταν δε, όταν οι επικεφαλής αριστοκράτες είχαν, είτε σκοτωθεί, είτε απωθήσει τους αντιπάλους και ο αντίπαλος στρατός τρεπόταν σε φυγή. Με αυτές λοιπόν τις συνθήκες η μάχη θεωρεί ο Richard A Billows³¹ ήταν χωρίς οργάνωση ατομική υπόθεση. Στην περίπτωση αυτή, υποστηρίζει ότι δεν μπορεί κανείς να κάνει λόγο για πειθαρχία στις τάξεις του στρατού. Συχνά γινόντουσαν μονομαχίες μεταξύ αριστοκρατών, με τους υπόλοιπους στρατιώτες να είναι θεατές και να υποστηρίζουν τους μονομάχους με κραυγές. Οι επικεφαλής αριστοκράτες αναζητούσαν ισάξιους αντιπάλους, προκειμένου να εδραιώσουν το κύρος και τη φήμη τους. Λέει ο Πάρις στον Έκτορα:

«νῦν αὖτ' εἴ μ' ἐθέλεις πολεμίζειν ἠδὲ μάχεσθαι,
ἄλλους μὲν κάθισον Τρωῶας καὶ πάντας Ἀχαιοὺς,
αὐτὰρ ἔμ' ἐν μέσσω καὶ ἀρηϊφίλον Μενέλαον
συμβάλετ' ἀμφ' Ἑλένη καὶ κτήμασι πᾶσι μάχεσθαι·
□όππότερος δέ κε νικήσῃ κρείσσων τε γένηται,
κτῆμαθ' ἑλὼν εὖ πάντα γυμναϊκά τε οἴκαδ' ἀγέσθω³²»

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην Ομηρική εποχή αυτοί που ξεχώριζαν ήταν οι μεμονωμένοι ήρωες που με ή χωρίς τη βοήθεια των θεών πρωτοστατούσαν στις συγκρούσεις. Ήταν αυτοί που επεδείκνυαν θάρρος και αυτοθυσία προκειμένου το σύνολο να αποκομίσει τα οφέλη της νίκης από μια μάχη, αλλά και οι ίδιοι να δοξασθούν στα μάτια των υπολοίπων και υποδεεστέρων συμπολεμιστών

²⁹ Όμηρος, *Ιλιάς* Z.234 – 236: « νθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδῃς φρένας ἐξέλετο Ζεὺς,
ὄς πρὸς Τυδεΐδῃν Διομήδεα τεύχε' ἄμειβε
χρῦσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων»

³⁰ Billows R.A., 2012, 81,82

³¹ Billows R.A., 2012, 81,82

³² Όμηρος, *Ιλιάς* Γ 67 – 73

τους. Η πειθαρχία του στρατεύματος ερχόταν σε δεύτερη μοίρα, καθώς τα στρατιωτικά σύνολα δεν ήταν οργανωμένα και με συγκεκριμένη δομή.

Η Οπλιτική Φάλαγγα

Η προέλευση

Ο J.F. Lazenby³³ θεωρεί ότι η φάλαγγα πιθανώς για πρώτη φορά έκανε την εμφάνισή της στο Άργος και ότι ήταν οι οπλίτες που έφεραν τον τύραννο Φεΐδωνα στην εξουσία. Την ίδια αντίληψη έχει και ο A. Andrews³⁴ που απαντώντας στην ερώτηση για το πώς ο Φεΐδων κατάφερε να αναδειχθεί σε πραγματικό κυβερνήτη του Άργους υποστηρίζει ότι η πιο εύλογη απάντηση σε αυτό είναι ότι ήταν αυτός που δημιούργησε το νέο στρατό των οπλιτών. Ο J.F. Lazenby³⁵ υποστηρίζει δε ως πιθανή αιτία της ήττας των Σπαρτιατών στις Υσιές το 669³⁶ τη χρήση του σχηματισμού της φάλαγγας από τους Αργείους και όχι από τους Σπαρτιάτες, χωρίς βέβαια να την υιοθετεί πλήρως.

Ο Σταϊνχάουερ θεωρεί ότι η παρουσία της οπλιτικής φάλαγγας συμπίπτει με την άνοδο της μεσαίας τάξης των αγροτών και την κατάργηση του πολεμικού μονοπωλίου από την αριστοκρατική ελίτ στις αρχές του 7^{ου} αι. Σ' αυτό το πλαίσιο γράφει³⁷ ότι η οικονομική βελτίωση των μέσων των γεωργών και βιοτεχνών τους προσέδωσε βαθμηδόν αρκετή ισχύ και τους κατέστησε υπολογίσιμο παράγοντα στην άμυνα της πόλεως κράτους. Επιπλέον, η ανάπτυξη του εμπορίου κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (συνέπεια της ιδρύσεως των αποικιών), υπήρξε ένας ακόμη παράγοντας που επέδρασε θετικά στην αύξηση των εισοδημάτων των κατοίκων των Ελληνικών πόλεων και συνέβαλε στην απομάκρυνση της πενίας που κατά τον Ηρόδοτο³⁸ ήταν η σύντροφος της Ελλάδας³⁹. Παράλληλα και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες επιθυμούσαν την προστασία των περιουσιών τους και την άμυνα της υπαίθρου. Οι ανωτέρω αλλαγές επέφεραν και αλλαγή στην συμπεριφορά των εν λόγω επαγγελματικών ομάδων, που πλέον με εντονότερο ατομισμό επιθυμούσαν την ενεργότερη συμμετοχή τους στα κοινά και στη διαμόρφωση της τύχης του τόπου τους. Έτσι, με την πάροδο των ετών, επήλθε η δημιουργία της πόλεως των οπλιτών. Οι

---

³³ Lazenby F., 2012, 91-92

³⁴ Andrews A., 1982, 57

³⁵ Lazenby F., 2012, 91-92

³⁶ Πausanias 2.24.7: « καὶ πολυάνδρῳ ἐνταῦθ' ἔστιν Ἀργείων νικησάντων μάχη Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιᾶς »

³⁷ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 68

³⁸ Ηροδ 7.102

³⁹ Δεπάστας, 1998, 18

οπλίτες πλέον είναι μέλη της μεσαίας τάξης και συγκροτούν τον σχηματισμό της «οπλιτικής φάλαγγας».

Στην ίδια πλευρά φαίνεται ότι κινείται και ο Wolfgang Schuller⁴⁰. Οι ελεύθεροι αγρότες γράφει, που είχαν το όπλον που είχαν πληρώσει μόνοι τους (εξού και η ονομασία οπλίτες) στη μετά τον Όμηρο εποχή εμφανίζονται να πολεμούν σε κλειστό σχηματισμό φάλαγγας μαζί με τους ευγενείς και υπό τις διαταγές τους. Κατά τον Schuller, η αυξημένη σημασία που απέκτησαν με αυτόν τον τρόπο οι αγρότες, δημιούργησε την απαίτηση για μεγαλύτερη συμμετοχή στην εξουσία από ό,τι υπήρχε τα περασμένα χρόνια.

Ο F. G. Viggiano⁴¹ υποστηρίζει ότι η κύρια έναρξη που διαφοροποίησε τη μάχη ήταν η είσοδος της ασπίδας με τη διπλή λαβή. Ακόμα και εάν η δομή της φάλαγγας στην πρώιμη Ελλάδα βασιζόταν στις φυλές, με την υιοθέτηση του νέου σχηματισμού η ηγετική θέση δεν ανήκε πλέον στους αριστοκράτες. Το αρχικό μέγεθος της οπλιτικής τάξης δεν θα είχε σχηματισθεί εάν ο νέος σχηματισμός δεν είχε επαναστατικό χαρακτήρα. Όπως και να καθορίζει κάποιος την αριστοκρατία η δύναμή της μειώθηκε από τη στιγμή που οι αριστοκράτες πήραν θέση στη φάλαγγα δίπλα σε απλούς πολίτες αμέσως μετά την εισαγωγή της νέας ασπίδας. Ο μετασχηματισμός που επήλθε με την είσοδο της ασπίδας, δεν απαίτησε μεγάλο χρονικό διάστημα για την αλλαγή στο σχήμα και τον τρόπο που μαχόταν η φάλαγγα, στοιχεία που συνεχώς εξελίσσονταν. Η εξάρτηση της μάχης από τους μη αριστοκράτες, ασφαλώς και μείωσε την πολιτική θέση των αριστοκρατών. Υπήρχε τουλάχιστον ένας μικρός αριθμός απλών ανθρώπων που ήταν απαραίτητοι και ταυτόχρονα ικανοί να ανταγωνιστούν το προνόμιο των αριστοκρατών. Σε κάθε περίπτωση ο ιστορικός υποστηρίζει ότι για να γίνει μια «επανάσταση» δεν ήταν απαραίτητη η δημιουργία μιας ταξικής συνείδησης από πλούσιους αγρότες που ήταν ικανοί να εξοπλιστούν με δικούς τους πόρους. Και μόνη η ανάγκη τους να προστατέψουν την περιουσία τους, τους ανάγκασε να πολεμήσουν και τους «έδωσε και φωνή» στα κοινά της πόλης. Στην εποχή του Ομήρου ο Αχιλλέας και ο Έκτορας τοποθετούν την ατομική τιμή και δόξα πάνω από την οικογένειά τους και την κοινότητα. Αντίθετα, την εποχή του Τυρταίου, ο ποιητής έχει τον πολεμιστή του να αποκτά την τιμή που του αξίζει, αλλά μόνο επειδή τοποθετεί το συμφέρον του συνόλου και της πόλης πάνω από καθετί άλλο «τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ἄν-

---

⁴⁰ Schuller W., 2007, 41

⁴¹ Kagan D. and Viggiano F. G., 2013, 120

δρ' ἀγαθὸν περὶ ἧι πατρίδι μαρνάμενον⁴²». Επίσης υποστηρίζει ότι ρόλο στην όλη κατάσταση που διαμορφώνεται παίζει και η αύξηση του πληθυσμού από τον 8^ο αι. και εξής στην Ελλάδα. Αυτή φέρνει και τις αλλαγές τόσο στον τρόπο του μάχεσθαι όσο και στην ίδια την πόλη. Υπήρχε ανταγωνισμός για τις πιο γόνιμες περιοχές και εδάφη προκειμένου να αντιμετωπισθεί η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση τροφής. Είναι επίσης λογικό οι αλλαγές στον πληθυσμό και τη γεωργία να διέφεραν από περιοχή σε περιοχή και επηρέασαν με διαφορετικό τρόπο τις πόλεις. Το γεγονός είναι ότι σε κάποιες πόλεις όπως το Άργος, η Κόρινθος και η Σπάρτη, υπήρχαν πολλοί εύποροι αγρότες που δεν ανήκαν στους αριστοκράτες και ήταν σε θέση να συντηρήσουν τον προσωπικό τους οπλισμό σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι σε άλλες προγενέστερες εποχές. Παράλληλα μικρότερες πόλεις δεν ήταν δυνατό να συγκεντρώσουν αξιόλογο οπλιτικό στρατό. Ο μετασχηματισμός από τους μαζικούς στρατούς του 8^{ου} αι. στις γραμμές της φάλαγγας του 7^{ου} αι. προκάλεσε κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η ιδέα της νέας ασπίδας αναπτύχθηκε αφού υπήρχε μαζική συμμετοχή του πεζικού στις μάχες και τουλάχιστον στο πρώτο μισό του 8^{ου} αι. Το δεύτερο μισό έλαβε χώρα ο αποικισμός και πόλεις όπως η Χαλκίδα και η Κόρινθος δημιούργησαν τις πρώτες αξιόλογες αποικίες. Την ίδια εποχή υπήρξε έκρηξη του πληθυσμού και έλλειψη πόρων με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν διαμάχες μεταξύ γειτονικών πόλεων. Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων αυτών θα πρέπει οι πολεμιστές να διέκριναν τα πλεονεκτήματα που είχε η μάχη σε κλειστούς σχηματισμούς για τη δική τους προστασία. Έτσι και πριν από το τέλος του 8^{ου} αι κάποιος πολεμιστής θα αντιλήφθηκε το πλεονέκτημα του να μάχεται κανείς πίσω από πιο μεγάλη ασπίδα. Η ιδέα για διπλή λαβή θα ήταν κάτι λογικό και επόμενο. Η εφαρμογή θα ξεκίνησε από το κλειστό πλαίσιο της οικογένειας και σιγά σιγά θα επεκτάθηκε και σε πιο μεγάλο πληθυσμό⁴³.

Ο V.D. Hanson υποστηρίζει ότι η ανάδειξη των μικρογεωκτημόνων ήταν αποτέλεσμα μιας οικονομικής μεταβολής που οφειλόταν στην αύξηση του πληθυσμού στα τέλη του 8^{ου} αι. Η κατά κύριο λόγο κτηνοτροφική οικονομία αντικαταστάθηκε από ένα καθεστώς που κυριαρχούσε η καλλιέργεια των δημητριακών της ελιάς και της αμπέλου. Στη διαδρομή, πολλές οικογένειες ανέπτυξαν ένα ανεξάρτητο τρόπο διαβίωσης με τη σκληρή καλλιέργεια κλήρων στα όρια της επικράτειας. Η ευμάρεια των αγροτών τους επέτρεψε να απαιτήσουν για τον εαυτό τους καλύτερα όπλα και πανοπλία, που τους ενέταξαν στο βαρύ πεζικό, τη φάλαγγα. Αυτός ο νέος

---

⁴² Τυρταίος, Υποθήκη για την πατρίδα

⁴³ Kagan D. και Viggiano F.G, 2013, 125

σχηματισμός εξώθησε σιγά σιγά, τόσο το ιππικό όσο και τους ελαφρά οπλισμένους. Την ίδια περίοδο οι μικροκτηματίες – στρατιώτες άρχισαν να ασχολούνται ενεργά με τα κοινά και σε κάποιες περιπτώσεις υποστήριξαν κάποιον τύραννο που θα επιτάχυνε τη διαδικασία συμμετοχής τους⁴⁴.

Ο Van Wees⁴⁵ υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια των αλλαγών των κοινωνικών και οικονομικών δομών στην Ελλάδα και κατά τους αρχαϊκούς χρόνους μόνο το 10 – 15% του πληθυσμού – οι εύποροι γαιοκτήμονες – μπορούσαν να αντέξουν το οικονομικό βάρος της συντήρησης του ατομικού οπλισμού. Για ενάμισι αιώνα από την εισαγωγή της οπλιτικής ασπίδας, περί το 700 πΧ, οι οπλιτικές δυνάμεις απαρτίζονταν από εύπορους γαιοκτήμονες. Οι μικρότεροι κτηματίες άρχισαν να συμμετέχουν στον σχηματισμό της οπλιτικής φάλαγγας από το 550 και μετά. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η εισαγωγή του νέου οπλισμού δεν επέφερε αυτόματα την αλλαγή τόσο στην πολεμική τέχνη όσο και στην πολιτική εξέλιξη της Ελλάδας, αλλά αντίθετα αυτό έγινε σε δύο φάσεις. Παλαιότερα, όπως και ο Αριστοτέλης υποστηρίζει στα «Πολιτικά» του, υπήρχε δύναμη πολεμιστών, αλλά την ισχύ κατείχαν οι ιππείς καθώς οι οπλίτες ήταν ανοργάνωτοι για να παίξουν κάποιο ρόλο στα στρατιωτικά θέματα και τόσο λίγοι σε αριθμό για να είναι υπολογίσιμοι στον πολιτικό τομέα. Με τον καιρό αυτό άλλαξε και έτσι και ο αριθμός τους αυξήθηκε και η οργάνωσή τους βελτιώθηκε και η συμμετοχή τους στα κοινά ήταν σημαντική⁴⁶. Για τον ίδιο, είναι αμφίβολο το εάν η ανάπτυξη της οπλιτικής φάλαγγας οδήγησε στην «οπλιτική επανάσταση» ή την «οπλιτική αναμόρφωση». Γεγονός όμως είναι όπως επισημαίνει ότι η πιο διαδεδομένη άποψη για τη νομιμοποίηση μιας πολιτικής δύναμης στην ελληνική σκέψη ήταν αυτή που υποστήριζε ότι η δύναμη αυτή αποκτάται από τον αποφασιστικό ρόλο που παίζει ή μη στον πόλεμο⁴⁷. Επιπλέον δεν αποδέχεται την άποψη ότι τα τυραννικά καθεστώτα που αναδείχθηκαν κατά τον 7^ο όσο και στις αρχές του 6^{ου} αι και που οδήγησαν στην ανάπτυξη της οπλιτικής φάλαγγας είχαν σκοπό να μοιράσουν την πολιτική εξουσία μεταξύ των οπλιτών. Αντιθέτως ενδιαφέρονταν να εξισορροπήσουν τη δύναμη της οπλιτικής ελίτ και αυτής της ελίτ που

---

⁴⁴ Hanson V.D., 1999, 202 – 19 και 471 - 2

⁴⁵ Van Wees H, 2013, 240

⁴⁶ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1297b 16 – 24: «καὶ ἡ πρώτη δὲ πολιτεία ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἐγένετο μετὰ τὰς βασιλείας ἐκ τῶν πολεμούντων, ἢ μὲν ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν ἰππέων (τὴν γὰρ ἰσχὺν καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ἰππεύσιν ὁ πόλεμος εἶχεν· ἄνευ μὲν γὰρ συντάξεως ἄχρηστον τὸ ὀπλιτικόν, αἱ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἐμπειρίαι καὶ τάξεις ἐν τοῖς ἀρχαίοις οὐχ ὑπῆρχον, ὥστ' ἐν τοῖς ἰππεύσιν εἶναι τὴν ἰσχύν), αὐξανομένων δὲ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐν τοῖς ὅπλοις ἰσχυσάντων μᾶλλον πλείους μετείχον τῆς πολιτείας»

⁴⁷ Kagan D. and Viggiano G.F., 2013, 244

προϋπήρχε. Εάν πράγματι υπήρξε οπλιτική επανάσταση, μια στρατιωτική αλλαγή που επέφερε το μοίρασμα της δύναμης για το μισό ανδρικό πληθυσμό, αυτή θα τοποθετείτο στο τέλος του 6^{ου} αι. Έτσι θα μπορούσε κανείς να δει τόσο στα τυρρανικά καθεστώτα του Πολυκράτη και του Πεισιστράτου αλλά και στις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη την επικράτηση των μικροκτηματίων χωρίς όμως να είναι και απόλυτα τεκμηριωμένο. Εάν πράγματι ο πόλεμος είχε επιρροή στην πολιτική ζωή, αυτό θα οφειλόταν στο σύνολο των αλλαγών που έγιναν κατά τον 6^ο αι και όχι μόνο στην δημιουργία της οπλιτικής φάλαγγας. Για τον Han Van Wees⁴⁸, υπάρχουν αρκετοί λόγοι που η φάλαγγα έκανε την εμφάνισή της στην Ελλάδα κατά την κλασική περίοδο. Όταν υπήρχε μεταξύ των ανδρών μια μορφή ιεραρχίας τότε οι ιππείς επιχειρούσαν με τους πεζούς σε ζεύγη να τους ακολουθούν. Θεωρεί, ότι οι δραστικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές του τέλους του 6ου και στις αρχές του 5ου αι επέβαλαν πιο ισχυρό κρατικό έλεγχο στις πολιτικές και στρατιωτικές δομές, ενώ αναπτύχθηκαν πολιτικές κοινωνίες που προσέγγιζαν την ισότητα. Αυτή λοιπόν τη χρονική περίοδο ήταν δυνατός ο διαχωρισμός των ιππέων από τους μέχρι πρότινος «υποτακτικούς» και η συγκρότησή των τελευταίων σε αξιόμαχα τμήματα. Μέχρι το 480 η εξέλιξη αυτή συνεχιζόταν με τους οπλίτες να συνεχίζουν να συνοδεύονται από ελαφρά τμήματα κατά τους Περσικούς πολέμους. Στη Σπάρτη όμως η εξέλιξη θα πρέπει να ολοκληρώθηκε με την μεταρρύθμιση της στρατιωτικής οργάνωσης αμέσως μετά τους Περσικούς πολέμους. Σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα οι τακτικές της οπλιτικής μάχης θα πρέπει να πήραν περισσότερο καιρό μέχρι να υιοθετηθούν πλήρως. Στην Αθήνα, ο τελικός διαχωρισμός του βαρέως και του ελαφρού πεζικού πρέπει να έγινε στα μέσα του 5ου αι με τη δημιουργία δύο διακριτών τμημάτων του ιππικού και των τοξοτών.

Ο Jean – Pierre Vernant επισημαίνει στην εισαγωγή του βιβλίου «Προβλήματα πολέμου στην αρχαία Ελλάδα⁴⁹» ότι η εμφάνιση της φάλαγγας μεταβάλλει ταυτοχρόνως και τον αριστοκρατικό χαρακτήρα της στρατιωτικής οργάνωσης του στρατού των πόλεων – κρατών όπως αυτός υφίστατο στη μυκηναϊκή, αλλά και αρχαϊκή εποχή. Στα ομηρικά χρόνια, αλλά και μέχρι τον 7^ο αι., η διεξαγωγή του πολέμου βασιζόταν κατά κύριο λόγο στους ευγενείς οι οποίοι και είχαν τον πρώτο λόγο στην επίλυση των διαφορών. Με την εισαγωγή της νέας πολεμικής διάταξης καταργούνται οι μονομαχίες μεταξύ των ευγενών που οδηγούν άρματα και αντικαθίστα-

---

⁴⁸ Wees H., 2004, 196

⁴⁹ Vernant J.P., 1981, 18-22

νται από την πειθαρχία του συνόλου. Η καινοτομία αυτή οφείλεται στο ότι τα στρατιωτικά προνόμια της αριστοκρατίας επεκτείνονται στους μικροϊδιοκτήτες γης που αποτελούν πλέον την πολιτική κοινότητα του άστεως και η πόλη απορροφά το πολεμικό λειτούργημα Με τη δημιουργία της φάλαγγας οι οπλίτες πλέον ως ενεργά μέλη της κοινωνίας αναλαμβάνουν το κύριο βάρος της άμυνας της πόλης τους. Βασίζονται στην οικονομική τους ευρωστία και στην μαχητική τους ικανότητα. Κύριο χαρακτηριστικό του νέου πολεμικού σχηματισμού είναι η ισότητα των μελών του (οπλίτες). Όλοι έχουν την αυτή καταγωγή, περίπου την ίδια οικονομική κατάσταση και ταυτόχρονα ίδια δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις. Η οικονομική άνεση που διαθέτουν οι οπλίτες της πόλης, τους επιτρέπει να ρυθμίζουν τις τύχες της και να λαμβάνουν σημαντικές αποφάσεις οι οποίες παλαιότερα λαμβάνονταν από του ευγενείς ιππείς.

Η σημαντική αυτή αλλαγή στο χαρακτήρα της στρατιωτικής οργανώσεως επέφερε μείωση του ρόλου που μέχρι τότε διαδραμάτιζε το ιππικό, το οποίο είχε συγκροτηθεί κατά το τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αι π.Χ., ήταν πολυδάπανο και το συναποτελούσαν οι ευγενείς, οι οποίοι μέχρι τότε είχαν το προνόμιο να υπερασπίζονται την Πόλη - Κράτος από κάθε απειλή του εχθρού. Λόγω, όμως, της συγκροτήσεως της φάλαγγας, το ανωτέρω προνόμιο περιέρχεται αυτομάτως στους οπλίτες, δηλαδή στους πολίτες εκείνους, που, χάρη στην ευμάρειά τους, έχουν τη δυνατότητα να προμηθευτούν το βαρύ και λιγότερο δαπανηρό, σε σύγκριση με το ιππικό, οπλισμό τους με δικούς τους πόρους.

Σύμφωνα με τον Richard A Billows η φάλαγγα αποτελούμενη από χιλιάδες άνδρες με οπλιτική πανοπλία μπορούσε να αμυνθεί αποτελεσματικά και να νικήσει οποιονδήποτε άλλο σχηματισμό οπουδήποτε, φθάνει να ήταν τοποθετημένη στο σωστό έδαφος και να διατηρούσε τη συνοχή της. Η περίπτωση της ήττας, ήταν θέμα μιας καλύτερα πειθαρχημένης φάλαγγας ή κακής επιλογής του εδάφους με αποτέλεσμα, είτε την υπερκέρασή της από τις αντίπαλες υπέρτερες δυνάμεις, είτε την αδυναμία της να ελέγξει τη συνοχή της όταν το έδαφος ήταν κακοτράχαλο ή ημιορεινό⁵⁰. Όπως επισημαίνει και ο Caltredge αυτοί οι οπλίτες πράγματι δεν μπορούσαν άνετα να προσαρμοστούν στην ημιορεινή χώρα και στα κακοτράχαλα βουνά. Όμως, ήταν ασύγκριτοι όταν πολεμούσαν σε επίπεδα κομμάτια γης, όταν καλούντο να προστατεύσουν την καλλιεργήσιμη γη της πόλης τους⁵¹. (Δεν ήταν τυχαία η επιλογή από το Λεωνίδα του στενού των Θερμοπυλών, όπου το έδαφος ήταν πε-

---

⁵⁰ Billows R. A., 2012, 87

⁵¹ Caltredge P, 2004, 306

δινό και δεν θα ήταν εύκολη η υπερκέραση του ελληνικού στρατεύματος από τον αριθμητικά υπέρτερο στρατό των Περσών). Ο W.G.Forrest αποδίδει μια ιδιαίτερη ισότητα στα μέλη της φάλαγγας που παρόλο που είχε τοποθετημένους επικεφαλής δεν είχε ωστόσο λαμπρούς πρωταγωνιστές⁵². Η πόλη πλέον κατ'αυτόν θα εναπόθετε την ασφάλειά της στο ένα τρίτο και παραπάνω του πληθυσμού της και όχι στην ολιγαρχία των μερικών εκατοντάδων ή και χιλιάδων πολιτών της. Οι νέοι οπλίτες μπορούν να ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους και να αισθάνονται ανώτεροι από άλλους κατοίκους της πόλεως που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στην οικονομική απαίτηση αγοράς και συντήρησης του ατομικού οπλισμού. Όμως ταυτόχρονα αισθάνονται κατά ένα τρόπο ίσο με τους αριστοκράτες που παρατάσσονται μαζί τους στη φάλαγγα.

Παρόλα ταύτα, δεν έχει καταστεί πέραν κάθε αμφιβολίας σαφές εάν η φάλαγγα υπήρξε η αιτία ή το αποτέλεσμα των κοινωνικών αλλαγών που περιγράφονται παραπάνω. Δηλαδή εάν πρέπει να δεχθούμε ότι η τεχνολογική εξέλιξη του οπλισμού ήταν αίτιο ή αποτέλεσμα της ανόδου της τάξεως των αγροτών. Εάν δεχτούμε την πρώτη περίπτωση, τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η αποδοχή της νέας τακτικής του νεωτερισμού της φάλαγγας οδήγησε στις παραχωρήσεις πολιτικών δικαιωμάτων με ταυτόχρονη περιθωριοποίηση των πολεμικών αρετών της αριστοκρατίας. Στη δεύτερη περίπτωση η αντικατάσταση του «ηρωικού» τρόπου μάχης από τη συλλογική φάλαγγα επήλθε ως συνέπεια της ανατροπής της αριστοκρατικής τάξης από τη μεσαία.

Η φάλαγγα τέλος κατά τον Forrest, θα έχει δύο σημαντικές επιδράσεις. Θα αποδυναμώσει πρώτον σταδιακά τους παλιούς κοινωνικούς διαχωρισμούς και δεύτερον θα δημιουργήσει μια αίσθηση ενότητας και ένα αίσθημα αξίας σε εκείνους που θεωρούνται πολύ κοινοί⁵³. Αυτό που αισθάνεται πλέον κάποιος που στοιχίζεται στη φάλαγγα θα είναι ικανοποίηση για τη συμμετοχή σε μια ομάδα με κοινά συμφέροντα τα οποία λόγω αυτής της συγκεκριμένης πολεμικής οργάνωσης θα είναι δυνατό να προστατευθούν.

Από οικονομικής απόψεως, σημειώνει ο P Caltredge, είναι φανερό ότι δεν θα μπορούσαν να αναπτυχθούν στο πεδίο της μάχης ικανές στρατιωτικές δυνάμεις οπλιτών χωρίς την ύπαρξη του αναγκαίου αριθμού των πολιτών που να διέθεταν τόσο τη θέληση, όσο και τη δυνατότητα να εξοπλιστούν. Αυτή είναι και η βασική διαφορά της ελληνικής στρατιωτικής αυτής μεταρρύθμισης σε σχέση με αυτές των

---

⁵² Forrest W.G., 1994, 127

⁵³ Forrest W.G., 1994, 127

πατριαρχικών μοναρχιών όπως των Ασσυρίων που και αυτές βασιζόνταν στη μαζική ανάπτυξη μονάδων πεζικού⁵⁴.

Βασιζόμενοι πλέον στη δύναμή τους, που οφειλόταν στην οικονομική άνοδό τους και στη μαχητική τους ικανότητα οι νέοι οπλίτες έχουν όλοι την ίδια κοινωνική προέλευση, ίσα δικαιώματα και ίσες υποχρεώσεις. Το χάσμα μεταξύ των ηγητόρων-ευγενών και της μάζας των στρατιωτών, όπως συνήθως το περιγράφει ο Όμηρος, δεν υφίσταται πλέον. Αντιθέτως, υπάρχει ένας συμπαγώς κινούμενος όγκος, που επιχειρεί με αποτελεσματικότητα, επιτίθεται κατά του εχθρού και τον συντρίβει στο πεδίο της μάχης. Όλα αυτά απορρέουν από την πειθαρχία και το υψηλό αίσθημα ευθύνης που διαθέτουν οι οπλίτες, οι οποίοι συγκροτούν τη φάλαγγα που βασικότερο όλων έχει ως γνώρισμά της την ισότητα⁵⁵. Η ένταξη αυτή του πολεμιστή μέσα στην πολιτική ομάδα εκφράζεται πολύ σαφώς στο νέο καθεστώς των φονευμένων στον πόλεμο. Στην αριστοκρατική κοινωνία, ο αρχαϊκός πολεμιστής επεδίωκε το ανδραγάθημα, που θα του έδιδε τη δόξα: μια δόξα, που θα συνόδευε το νικητή όχι μόνο όταν θα ήταν εν ζωή αλλά με την αναφορά του ονόματός του αυτή θα επεκτεινόταν από γενεά σε γενεά. Στην πόλη όμως, δεν είναι αποδεκτή η πράξη ανδρείας ενός και μόνο ήρωα και αυτό το σύστημα αξιών καταδικάζεται. Με τα νέα δεδομένα, το να μάχεται κάθε πολεμιστής στη θέση του, να την διατηρεί μέσα στη φάλαγγα, είναι κατά τον Τυρταίο κοινό αγαθό για την πόλη και το δήμο ολόκληρο⁵⁶.

Ο Doyne Dawson⁵⁷, υποστηρίζει ότι το κλειδί για την αποκωδικοποίηση του τρόπου με τον οποίο μάχονταν οι Έλληνες σε φάλαγγα είναι ότι οι οπλίτες που προμηθεύονταν μόνοι τους τον οπλισμό τους αποτελούσαν μια ιδιαίτερη μειονότητα της πόλης συνθέτωντας το ένα τρίτο του ελεύθερου πληθυσμού της όντες οι μόνοι πιθανόν πολίτες με πλήρη δικαιώματα. Η πολιτική και η κοινωνική τους υπεροχή στηριζόταν στην υποχρέωση και το δικαίωμα να φέρουν την ασπίδα τους στη διάταξη της φάλαγγας. Υπήρχε μια εμφανής σύνδεση μεταξύ του πολίτη και του οπλίτη, Οι οπλίτες ήταν πολίτες που μάχονταν και οι πολίτες οπλίτες στην παράταξη. Αυτό το είδος της μάχης έδινε στους αγρότες ένα είδος αναγνώρισης που παλαιότερα δεν υφίστατο και το οποίο τους μετέτρεπε από απλούς αγρότες σε πολίτες της πόλης τους. Σε καμία άλλη κοινωνία δεν παρατηρείται το φαινόμενο να στηρίζει την πολιτική της δομή στην ατομική ιδιοκτησία με τους γαιοκτήμονες να αποτελούν το μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι οπλίτες πλέον θα είναι η κλάση των ιδιοκτητών

---

⁵⁴ Caltredge P, 2004, 306

⁵⁵ Δεπάστας Ν., 1998, 18 - 22

⁵⁶ Detiènne M., 1981, 138

⁵⁷ Dawson D., 1996, 50

γης που υιοθετούν ένα επιθετικό τρόπο πολέμου παρόλο το κόστος που αυτός συνεπάγεται διότι η ίδια τους η υπόσταση βασίζεται στη υπεράσπιση της γης που κατέχουν. Μόνο οπλίτες που είναι ταυτόχρονα και πολίτες με υψηλό ηθικό θα μπορούσαν να υπομείνουν την πειθαρχία της φάλαγγας. Υπερασπίζονταν το ρόλο τους ως υπερασπιστές της γης τους και ήταν απρόθυμοι να δεχθούν τη χρήση των τοξοτών και των σφενδονιστών, παρόλο που η χρήση τους ταίριαζε με τα πεδία των μαχών, επειδή δεν ήταν πρόθυμοι να αυξήσουν την πολεμική αξία των φτωχότερων κλάσεων. Συνεπώς υπόκεινταν σε όλους αυτούς τους περιορισμούς, προκειμένου να μην αποστερηθούν της ηγεμονίας τους.

Σε αντίθεση με τους παραπάνω ιστορικούς, ο Everett L. Wheeler⁵⁸ αναπτύσσει τον προβληματισμό του για το εάν πράγματι η φάλαγγα ήταν ένα καθαρά ελληνικό φαινόμενο. Θεωρεί ότι η συγκεκριμένη διοικητική δομή και η χρήση του τετραγώνου και των σχηματισμών των γραμμών χαρακτηρίζει τον πόλεμο των πόλεων - κρατών και έτσι η φάλαγγα δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται ως Ελληνική ιδιαιτερότητα. Ακόμα η έλλειψη στοιχείων για την εποχή του χαλκού και του σιδήρου για την ανάπτυξη του πεζικού στην Εγγύς Ανατολή, κατά τον ιστορικό ούτε αποκλείει ούτε αποδεικνύει ότι η φάλαγγα αναπτύχθηκε αυτόνομα, ούτε ότι μιμούνταν μια ανατολίτικη πρακτική. Υποστηρίζει ότι τα ουσιώδη θέματα που ενδιαφέρουν την ανάπτυξη της φάλαγγας είναι ο μετασχηματισμός του πολέμου από αυτόν πριν τις πόλεις – κράτη των σκοτεινών χρόνων σε αυτό της φάλαγγας της πόλεως και η ερώτηση γιατί οι Έλληνες ανέπτυξαν το βαρύ πεζικό με τον τρόπο που το έκαναν. Σε αυτόν τον προβληματισμό βλέπει ότι οι συζητήσεις για τον Ελληνικό τρόπο πολέμου ξεκινούν με την Ιλιάδα του Ομήρου, που συνδυάζει τις αναμνήσεις των Μυκηναίων, των συνθηκών των σκοτεινών χρόνων και τα ίχνη της αναδυόμενης πόλης του 750 – 700. Κατά τον ίδιο στο Ομηρικό έπος περιγράφονται τέσσερις μέρες μαχών σε ένα πόλεμο δέκα ετών με κάθε μέρα και μάχη διαφορετικές από τις προηγούμενες. Ο Όμηρος περιγράφει μαζικές συγκρούσεις μεταξύ πολυάριθμων στρατευμάτων, συγκρούσεις μικρότερων τμημάτων και μονομαχίες. Χρησιμοποιεί την έκφραση φάλαγγα μόνο στην Ιλιάδα και στον πληθυντικό αριθμό και για μεγάλα όσο και για μικρά σύνολα πολεμιστών. Δεν είναι δυνατόν να αναγνωριστούν οργανωμένα σύνολα οπλιτών στο έπος του Ομήρου, ακόμα και εάν οι υποτιθέμενες περιπτώσεις σχηματισμών φάλαγγας δεν εξαρτώνται από τη χρήση του όρου από τον ποιητή. Τμήματα των 15 ανδρών και επιθέσεις μονάδων των πέντε τμημάτων έχουν περιστασιακή παρουσία, αλλά η συμβουλή του Νέστωρα – που κατά τους ίδιους

---

⁵⁸ Wheeler E. L., 2007, 194

απηχεί μεταγενέστερες εισαγωγές – για οργάνωση σε φυλές και φατρίες δεν αναπτύσσεται «κρῖν' ἄνδρας κατὰ φύλα κατὰ φρήτρας Ἀγάμεμνον, ὡς φρήτρη φρήτρηφιν ἀρήγη, φύλα δὲ φύλοις⁵⁹». Η οργάνωση του στρατού όπως και οι μάχες είναι ρευστή και ασαφής. Εάν σε μερικές σκηνές όπως αυτές που περιγράφει ο Όμηρος στη Ιλιάδα υπάρχει συγκέντρωση σε κλειστό σχηματισμό (φάλαγγα;) κατά τον ιστορικό⁶⁰ τα τμήματα είναι μικρά σε αριθμό, πιθανώς η τοπογραφία τους ανάγκαζε να συμπυκνωθούν ή υπερασπίζονται ένα νεκρό σύντροφο⁶¹. Δεν υφίσταται μια ενσυνείδητη προσπάθεια για τη δημιουργία μεγάλων σε αριθμό τμημάτων ή για συγκροτημένες στρατιωτικές Μονάδες. Η προτροπή του Αίαντα για ταχεία ανασυγκρότηση προκειμένου να υπερασπιστούν οι Αχαιοί τα πλοία τους⁶² και αργότερα για να υπερασπιστούν τη σωρό του Πατρόκλου⁶³, επιβεβαιώνει την ανυπαρξία συγκροτημένου τμήματος. Ακόμα και οι περιγραφές που δίνουν τον σχηματισμό των Ελλήνων γύρω από τους δύο Αίαντες προκειμένου να αποκρούσουν τους Τρώες που επιτίθονταν στα καράβια τους⁶⁴ αλλά και η παράταξη των Ελλήνων πριν την επίθεση του Πάτροκλου⁶⁵ δεν μας δίνουν την εικόνα ενός καλά οργανωμένου και σχημα-

---

⁵⁹ Όμηρος, *Ιλιάς*, Β. 362

⁶⁰ Wheeler E. L., 2007, 194

⁶¹ Όμηρος, *Ιλιάς*, Δ. 527 – 544 : «ὄν δὲ Θόας Αἰτωλὸς ἀπεσσύμενον βάλε δουρὶ στέρνον ὑπὲρ μαζοῖο, πάγη δ' ἐν πνεύμονι χαλκός· ἀγχιμόλον δὲ οἱ ἦλθε Θόας, ἐκ δ' ὄβριμον ἔγχος ἐσπάσατο στέρνοιο, ἐρύσσατο δὲ ξίφος ὀξύ, τῷ ὅ γε γαστέρα τύψε μέσην, ἐκ δ' αἶνυτο θυμόν. τεύχεα δ' οὐκ ἀπέδυσσε· περίστησαν γὰρ ἑταῖροι Θρηϊκὲς ἀκρόκομοι δολίχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες, οἱ ἔ μέγαν περ ἑόντα καὶ ἴφθιμον καὶ ἀγαυὸν □ῶσαν ἀπὸ σφείων· ὁ δὲ χασσάμενος πελεμίχθη. ὡς τῷ γ' ἐν κονίησι παρ' ἀλλήλοισι τετάσθην, ἦτοι ὁ μὲν Θρηκῶν, ὁ δ' Ἐπειῶν χαλκοχιτώνων ἡγεμόνες· πολλοὶ δὲ περὶ κτείνοντο καὶ ἄλλοι. □Ἐνθά κεν οὐκέτι ἔργον ἀνὴρ ὀνόσαιτο μετελθὼν, □ῶς τις ἔτ' ἄβλητος καὶ ἀνούτατος ὀξεῖ χαλκῷ δινεύει κατὰ μέσσον, ἄγοι δὲ ἔ Παλλὰς Ἀθήνη χειρὸς ἐλοῦσ', αὐτὰρ βελῶν ἀπερύκοι ἐρωήν· πολλοὶ γὰρ Τρώων καὶ Ἀχαιῶν ἥματι κείνῳ πρηνέες ἐν κονίησι παρ' ἀλλήλοισι τέταντο»

⁶² Όμηρος, *Ιλιάς*, Ο. 561 – 564 : «ὦ φίλοι ἀνέρες ἔστε, καὶ αἰδῶ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ, ἀλλήλους τ' αἰδεῖσθε κατὰ κρατερὰς ὑσμίνας. αἰδομένων δ' ἀνδρῶν πλέονες σοοὶ ἢ ἐπέφανται· φευγόντων δ' οὐτ' ἄρ κλέος ὄρνυται οὐτέ τις ἀλκή»

⁶³ Όμηρος, *Ιλιάς*, Ρ.356 – 359 : « Αἴας γὰρ μάλα πάντας ἐπώχετο πολλὰ κελεύων· οὐτέ τιν' ἐξοπίσω νεκροῦ χάζεσθαι ἀνώγει οὐτέ τινα προμάχεσθαι Ἀχαιῶν ἔσοχον ἄλλων, ἀλλὰ μάλ' ἀμφ' αὐτῷ βεβάμεν, σχεδόθεν δὲ μάχεσθαι»

⁶⁴ Όμηρος, *Ιλιάς*, Ν. 125 – 135 : « Ὡς ῥα κελευτιῶν γαιήροχος ὤρσεν Ἀχαιοῦς. ἀμφὶ δ' ἄρ' Αἴαντας δοιοὺς ἴσταντο φάλαγγες □καρτεραί, ἄς οὐτ' ἂν κεν Ἄρης ὀνόσαιτο μετελθὼν οὐτε κ' Αθηναίη λαοσσόος· οἱ γὰρ ἀριστοὶ κρινθέντες Τρώας τε καὶ Ἐκτορα δῖον ἔμιμον, φράξαντες δόρυ δουρὶ, σάκος σάκει προθελύμνω· ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνὴρ ψαῦον δ' ἰππόκομοι κόρυθες λαμπροῖσι φάλιοισι νευόντων, ὡς πυκνοὶ ἐφέστασαν ἀλλήλοισιν· ἔγχεα δ' ἐπτύσσοντο θρασειᾶν ἀπὸ χειρῶν σειόμεν· οἱ δ' ἰθὺς φρόνεον, μέμασαν δὲ μάχεσθαι»,

⁶⁵ Όμηρος, *Ιλιάς*, Π. 210 – 217 : « Ὡς εἰπὼν ὄτρυνε μένος καὶ θυμόν ἐκάστου. μᾶλλον δὲ στίχες ἄρθεν, ἐπεὶ βασιλῆος κούσαν. ὡς δ' ὅτε τοῖχον ἀνὴρ ἀράρη πυκνοῖσι λίθοισι δώματος ὑψηλοῖο βίας ἀνέμων ἀλειίνων, ὡς ἄραρον κόρυθές τε καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι. ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρει-

τισμένου συνόλου. Κατά τον Wheeler, εάν η παραδοσιακή εικόνα της Ομηρικής μάχης ως μιας σειράς μονομαχιών θα μπορούσε να εγκαταλειφθεί ως ένας εστιασμός του ποιητή παρά ως μια ακριβής εικόνα των πραγματικών γεγονότων, το εκκρεμές θα γυρνούσε στο άλλο άκρο, τη μαζική μάχη, περιλαμβάνοντας και μη ευγενείς υποκύπτοντας σε μη ασφαλή συμπεράσματα για την αρχή της πόλης και της φάλαγγας. Κατά τον ίδιο η Ιλιάδα παρουσιάζει μια μετάβαση του πολέμου από τη μορφή που αυτός είχε στην εποχή πριν από την πόλη - κράτος, καθώς υπάρχει η προσπάθεια καθοδήγησης του πλήθους, η οργάνωση συγκεκριμένων τμημάτων για επίθεση και η διατήρηση της επαφής κατά τη μάχη⁶⁶. Ο Wheeler θεωρεί ότι από το 725 και έπειτα, μπορούν να βρεθούν αλλαγές στον οπλισμό που στο τέλος δημιούργησαν τον βαριά οπλισμένο πολεμιστή (οπλίτη) ένας όρος που πήρε το όνομά του από τον οπλισμό του (όπλον). Το κράνος, το δόρυ, το ξίφος και η ασπίδα με τη διπλή λαβή έγιναν σταθερά, αλλά μόνο το δόρυ και η ασπίδα ήταν τα στοιχειώδη. Ο υπόλοιπος εξοπλισμός ήταν στη διακριτική ευχέρεια του πολίτη. Προοδευτικά ο αμυντικός εξοπλισμός έγινε απαραίτητος. Καθώς οι πολίτες προμηθεύονταν μόνοι τους τις πανοπλίες τους πριν από τον 4^ο αι και καθώς δεν μπορούσαν όλοι να έχουν μια πλήρη εξάρτηση δεν μπορούν να υποστηριχθούν οι απόψεις ότι όλοι οι οπλίτες κουβαλούσαν 30 κιλά οπλισμού και ούτε το βάρος του οπλισμού που επηρέαζε την ευκινησία των οπλιτών εξηγεί τη δημιουργία της φάλαγγας. Από τις αρχές του 5^{ου} αι οπλίτες χωρίς περικνημίδες και θώρακες κουβαλούσαν μόνο περί τα 12 κιλά εξοπλισμού - αναμφίβολα για να αυξηθεί η ευκινησία και η αντοχή τους. Η είσοδος της ασπίδας με τη διπλή λαβή, ξύλινης με επένδυση από χαλκό και με τρία περίπου πόδια διάμετρο, δε σηματοδοτεί και την άμεση δημιουργία της φάλαγγας. Οι οπλίτες μπορούσαν να πολεμήσουν ένας - ένας με επαρκή έμπροσθεν προστασία από την ασπίδα, ειδικά όταν οι πολεμιστές στέκονταν πίσω από την κατακόρυφη ασπίδα του διπλανού τους που προστάτευε το δεξί τους μέρος⁶⁷. Και διερωτάται λοιπόν από πού προήρθε η φάλαγγα; Θεωρεί ότι μια εικόνα σε ένα αγγείο και τμήματα των ποιημάτων Σπαρτιατών ποιητών προσφέρουν κάποια στοιχεία. Και για αυτούς, ο Τυρταίος προσφέρει την καλύτερη εικόνα μιας μάχης από συγγραφική πηγή – τουλάχιστον όπως εμφανίζεται μετά το 650 στη δυτική Πελοπόννησο. Το βαρύ πεζικό με δόρυ ή ξίφος διαχωρίζεται από τους άοπλους (γυμνήτες) τους λιθοβόλους, τους ακοντιστές αλλά όχι τους τοξότες. Οι γυμνήτες εκτοξεύουν τα

δε, κόρυς κόρυν, άνερα δ' άνήρ· ψαῦον δ' ἰππόκομοι κόρυθες λαμπροῖσι φάλοισι νευόντων, ὡς πυκνοὶ ἐφέστασαν ἀλλήλοισι»

⁶⁶ Wheeler E. L., 2007, 195

⁶⁷ Wheeler E. L., 2007, 196

όπλα τους δίπλα ή από πίσω από τους πάνοπλους οπλίτες ενώ σε άλλες περιπτώσεις ξεπετάγονται μπροστά για αψιμαχίες. Η προτροπή του Τυρταίου στους πάνοπλους παρόλα αυτά προτρέπει να παραμείνουν στις γραμμές τους και να πολεμήσουν σε κλειστή μάχη παρά να διαφύγουν. Η αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ των ανδρών παρατηρείται σε ένα απόσπασμα « ἀλλ' εὐθύς σύμπαντες ἀλοιησέο[μεν ἀ]νδράσιν· αἰχμηταῖς ἐγγύθεν ἰσ[τάμενοι· δεινὸς δ' ἀμφοτέρων ἔσται κτύπος] ἀσπίδας· εὐκύκλους ἀσπίσι τυπτ[ι].]ήσουσιν ἐπ' ἀλλήλοισι π[ρ]εσόντες· θώρηκε]ς δ' ἀνδρῶν στήθεσιν ἀμ[φι⁶⁸».

Η αναμέτρηση ασπίδα παρ' ασπίδα είναι για τον Everett L. Wheeler⁶⁹ και η αναμενόμενη, αλλά ο Τυρταίος δε δίνει κάποιο στοιχείο για το βάθος. Η μάχη στον Τυρταίο αναπαριστά γραμμικές τακτικές πριν από τη δημιουργία μιας σε βάθος φάλαγγας. Όμως, υπάρχει σαφώς τουλάχιστον μια σημαντική διαφορά από τον Όμηρο. Οι Σπαρτιάτες του Τυρταίου θα δοξασθούν αν πεθάνουν για την πόλη τους, ένα στοιχείο θολό στον Όμηρο.

Η ανάπτυξη του βάθους στη φάλαγγα πιθανώς ανήκει στον 6^ο αι. Τα Ελληνικά στρατεύματα στους Περσικούς πολέμους έχουν ένα σύνηθες βάθος. Λεπτομέρειες για το βάθος απουσιάζουν στην αγγειογραφία και τη λογοτεχνία παρόλο που οι αυξανόμενοι αριθμοί των συμμετεχόντων στους πολέμους ιδιαίτερα μικροί αγρότες και ο χαρακτήρας των διασυνοριακών πολέμων⁷⁰ δημιουργεί ένα πλαίσιο για μαζικό πεζικό σε κλειστούς σχηματισμούς συνδυαζόμενο με περιορισμένους στρατηγικούς σκοπούς και την περιθωριοποίηση του ελαφρού πεζικού και του ιππικού⁷¹.

Εν κατακλείδι, η φάλαγγα δεν εμφανίστηκε παντού στον Ελληνικό κόσμο και σίγουρα όχι ταυτόχρονα ακόμα και στον ηπειρωτικό κορμό⁷². Δεν ήταν ένα αναπόφευκτο φαινόμενο. Ο εξοπλισμός του οπλίτη, όχι συνώνυμος με τη φάλαγγα, δεν επέφερε ξαφνικά μια επανάσταση σε τακτικό επίπεδο. Η εξέλιξη από τις ρευστές συμπλοκές μεταξύ ιδιωτών και μικρών ομάδων σε αντίστοιχες μεταξύ συνόλων με βάθος που επιχειρούσαν ως ενιαία συμπαγή τμήματα συντελέστηκε προοδευτικά στον 7^ο και 6^ο αι. Οι ακριβείς λεπτομέρειες έχουν χαθεί. Στο τέλος, ίσως μόνο στους Τυράννους της Σικελίας (Γέλων) οι δυνάμεις διαφόρων ειδικοτήτων να ανα-

---

⁶⁸ Τυρταίος, 19

⁶⁹ Wheeler E. L., 2007, 197

⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.15.2: «κατὰ γῆν δὲ πόλεμος, ὅθεν τις καὶ δύναμις παρεγένετο, οὐδεὶς ξυνέστη· πάντες δὲ ἦσαν, ὅσοι καὶ ἐγένοντο, πρὸς ὁμόρους τοὺς σφετέρους ἑκάστοις, καὶ ἐκδήμους στρατείας πολὺ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ἐπ' ἄλλων καταστροφῆ οὐκ ἐξῆσαν οἱ Ἕλληνες»

⁷¹ Wheeler E. L., 2007, 197

⁷² Wheeler E. L., 2007, 199

πτύσσονταν με τον τρόπο που έκαναν και οι Πέρσες. Στον ηπειρωτικό κορμό αφού οι αρχικές επεκτατικές βλέψεις γρήγορα ξεθύμαναν, τα απαξιωμένα ιππικό και ελαφρύ πεζικό περιορίστηκαν στις συρράξεις μικρών αντικειμενικών σκοπών μέσα στο κλειστό σύστημα των πόλεων. Με τους Περσικούς Πολέμους και τον Αθηναϊκό ιμπεριαλισμό του 5^{ου} αι θα άρχιζε η διδαχή της τακτικής τέχνης.

Ο Οπλισμός της Φάλαγγας

«μαρμαίρει δὲ μέγας δόμος χάλκωι, παῖσα δ' ἄρηι κεκόσμηται στέγα

λάμπραισιν κυνίαισι, κατ

τᾶν λεῦκοι κατέπερθεν ἵππιοι λόφοι

νεύοισιν, κεφάλαισιν ἄνδρων ἀγάλματα·

χάλκιοι δὲ πασσάλοις

κρύπτοισιν περικείμεναι

λάμπραι κνάμιδες, ἄρκος ἰσχύρω βέλεος,

θόροακές τε νέω λίνω

κόιλαι τε κατ ἄσπιδες βεβλήμεναι·

παρ δὲ Χαλκίδικαι σπάθαι,

παρ δὲ ζώματα πόλλα καὶ κυπάσσιδες.

τῶν οὐκ ἔστι λάθεσθ' ἐπεὶ δὴ

πρώτισθ' ὑπὸ ἔργον ἔσταμεν τόδε⁷³.»

Ο Σταϊνχάουερ υποστηρίζει ότι ο οπλισμός του οπλίτη της φάλαγγας είναι βαρύς με κύριο όπλο το «όπλον» την κυκλική *ἀσπίδα* από την οποία πήρε και το όνομά του⁷⁴. Ο λοιπός αμυντικός εξοπλισμός περιλαμβάνει το *θώρακα*, τις *περικνημίδες* και το *κράνος*. Ο επιθετικός του οπλισμός αποτελείται από το *δόρυ* και το *ξίφος* και σχεδόν αποκλειστικά από σίδηρο⁷⁵. Η πανοπλία του οπλίτη εξυπηρετεί το συγκεκριμένο τύπο μάχης που κλήθηκε να διεξάγει ο σχηματισμός της φάλαγγας. Το βασικό μειονέκτημα του οπλισμού είναι το βάρος και η ακαμψία του. Σύμφωνα με μετρήσεις που έχουν γίνει με βάση αρχαιολογικά ευρήματα και αντίγραφα όπλων το σύνολο του βάρους ήταν περί τα 31 κιλά⁷⁶. Κατά τον Snodgrass⁷⁷, ο οπλίτης παρέμενε οπλίτης με την προϋπόθεση ότι διέθετε τον απαραίτητο βαθμό προστα-

⁷³ Αλκαίος, Fr. 357, 2-9

⁷⁴ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 42

⁷⁵ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 43

⁷⁶ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 62

⁷⁷ Snodgrass A. M., 2003, 112

σίας και πολεμούσε με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο οπλισμός για τον οπλίτη αποτελούσε καύχημα γιατί αποτελούσε την απόδειξη για την τάξη στην οποία ανήκε, αλλά και το μέσο με το οποίο προασπιζόταν την πόλη του⁷⁸. Θα πρέπει να είχε μεγάλη συμβολική αξία η παροχή από την πολιτεία στους νέους Αθηναίους της ασπίδας και του δόρατος μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής του «...τὸν δ' ὕστερον ἐκκλησίας ἐν τῷ θεάτρῳ γενομένης, ἀποδειξάμενοι τῷ δήμῳ τὰ περὶ τὰς τάξεις, καὶ λαβόντες ἀσπίδα καὶ δόρυ παρὰ τῆς πόλεως, περι-πολοῦσι τὴν χώραν καὶ διατρίβουσιν ἐν τοῖς φυλακτηρίοις⁷⁹». Επιπλέον οι νέοι που έχαναν τον πατέρα τους σε μάχη εξοπλίζονταν με δαπάνες της πολιτείας.

Η ασπίδα

«Ἄλλη προσανατιδοῦσα τῷ παιδί τὴν ἀσπίδα
καὶ παρακελευομένη 'τέκνον' ἔφη, 'ἢ ταύταν ἢ ἐπὶ ταύτας.⁸⁰»

Με αυτήν την προτροπή η Σπαρτιάτισσα μάνα αποχαιρετά το γιό της πριν φύγει για το πόλεμο. Βλέπουμε εδώ τη μεγάλη αξία που προσέδιδαν οι Σπαρτιάτες στο όπλο αυτό που χαρακτήριζε την ελληνική οπλιτική φάλαγγα. Και ο Τυρταίος⁸¹ παροτρύνει τους οπλίτες να μην φοβούνται τους αντιπάλους τους, αλλά να είναι ενωμένοι στη φάλαγγα κρατώντας την ασπίδα

« ἠδ' ἀνδρῶν πληθὺν δειμαίνετε, μηδὲ φοβεῖσθε,
ἰθὺς δ' ἐς προμάχους ἀσπίδ' ἀνήρ ἔχέτω,»

Θα πρέπει ο κάθε οπλίτης να παραμένει στη θέση του και να καλύπτει το σώμα του ολόκληρο πίσω από την ασπίδα⁸²

«ἀλλά τις εὖ διαβάς μενέτω ποσὶν ἀμφοτέροισι
στηριχθεὶς ἐπὶ γῆς, χεῖλος ὁδοῦσι δακῶν,
μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὤμους
ἀσπίδος εὐρείης γαστρὶ καλυψάμενος.»

Ο Α.Μ. Snodgrass⁸³ υποστηρίζει ότι η *ἀσπίδα* ήταν για τον οπλίτη το πιο σημαντικό τμήμα της αμυντικής του εξάρτυσης. Από την ονομασία της, «όπλον», πήραν και οι οπλίτες το δικό τους όνομα. Ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτή της

⁷⁸ Snodgrass A. M., 2003, 106

⁷⁹ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.4.

⁸⁰ Πλούταρχος, *Ηθικά*, 241 F.16

⁸¹ Τυρταίος, *Ελεγεία προς Ηρακλείδας*

⁸² Τυρταίος, *Ελεγεία προς Ηρακλείδας*

⁸³ Snodgrass A. M., 2003, 97-99

προγενέστερης εποχής με διάμετρο περί τα τρία πόδια (90 εκ.). Η κλασσική *ἀσπίδα* ήταν κυκλική με κυρτή εξωτερική επιφάνεια. Εσωτερικά ήταν κοίλη και ο Hanson⁸⁴ την παρομοιάζει με λεκάνη. Η *ἀσπίδα* είναι κυρτή εσωτερικά και για ένα επιπλέον λόγο. Για να δύναται ο πολεμιστής κατά τη διάρκεια της μάχης να την ακουμπά στον ώμο του και να ξεκουράζει προσωρινά το υπόλοιπο χέρι από το βάρος της. Το χείλος της *ἀσπίδας* σχηματίζει σχεδόν γωνία 90° με την υπόλοιπη κυρτή επιφάνεια κάτι που τη μετέτρεπε μάλλον σε μεγάλο κύπελλο παρά σε ένα αβαθές πιάτο⁸⁵. Έτσι λοιπόν το σχήμα αυτό επέτρεπε αφενός στον οπλίτη να αποκρούει τα χτυπήματα, αλλά και να μπορεί από καιρού εις καιρόν να ξεκουράζεται. Ο A.M. Snodgrass⁸⁶ αναφέρει ότι ήταν κατασκευασμένη από ξύλο ενισχυμένο από χαλκό. Σε μερικές περιπτώσεις όλη η *ἀσπίδα* είχε χάλκινη επένδυση, ενώ η περιφέρειά της ήταν πάντα επενδυμένη με χαλκό. Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι στην περίμετρο της *ἀσπίδας* υπήρχαν κρίκοι για τη στερέωση ιμάντων που χρησιμεύουν για την ανάρτηση της ασπίδας κατά την πορεία. Η διάμετρος της *ἀσπίδας* κυμαίνεται από 0,80 έως 1μ και εξαρτάται από το μήκος του βραχίονα του εκάστοτε οπλίτη. Εξωτερικά, είτε είναι ασπρισμένη, είτε είναι υπενδεδυμένη με ένα λεπτό φύλλο χαλκού που όμως δεν προσφέρει επιπλέον προστασία⁸⁷. Πιθανώς, κατά τον Hanson η χρησιμότητα του φύλλου αυτού θα πρέπει να αναζητηθεί σε απλούστερα θέματα που σχετίζονται με την προστασία της από τη διάβρωση⁸⁸ ή τον εκφοβισμό του αντιπάλου αναλόγως και της στιλπνότητάς της. Το κυκλικό σχήμα που επελέγη ήταν κατά τον Hanson⁸⁹ προφανώς το πλέον εύχρηστο. Διευκόλυνε την κίνηση του χεριού που είναι κυκλική, ενώ ταυτόχρονα δεν υπήρχαν γωνίες οι οποίες θα εμπόδιζαν την οπτική επαφή με τον αντίπαλο με ταυτόχρονο κίνδυνο να αγκιστρωθούν σε οτιδήποτε, δυσκολεύοντας την κίνηση του πολεμιστή. Το επαναστατικό και ταυτόχρονα καινοτόμο κατά τον ίδιο καθηγητή, στην *ἀσπίδα* αυτή, είναι η ύπαρξη των δύο λαβών της. Του πόρπακα που έσφιγγε τον αριστερό πήχη ψηλά κοντά στον αγκώνα και της αντιλαβής που είναι τοποθετημένη στο εσωτερικό του χείλους⁹⁰. Οι δύο αυτές λαβές ουσιαστικά διαμοιράζουν το βάρος κατά μήκος του χεριού αντί να το συγκεντρώνουν στον αγκώνα ή τον καρπό. Επιπλέον η ύπαρξή τους επέτρεψε στους

---

⁸⁴ Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁸⁵ Hanson V. D., 2003, 106

⁸⁶ Snodgrass A. M., 2003, 97-99

⁸⁷ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 47

⁸⁸ Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁸⁹ Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁹⁰ Hanson V. D., 2003, 102- 103

οπλίτες να είναι ικανοί να χειρίζονται το κατά τα άλλα δύσχρηστο αυτό όπλο με μεγαλύτερη ευκολία καθώς μπορούσαν να το μετακινούν χωρίς μεγάλη δυσκολία. Ο Snodgrass⁹¹ υποστηρίζει ότι δινόταν ταυτόχρονα η δυνατότητα στον πολεμιστή, εάν το επιθυμούσε, αφήνοντας την αντιλαβή να κρατήσει ένα εφεδρικό όπλο χωρίς να χάνεται η προστασία της *ἀσπίδας*. Παρόλα αυτά ο Hanson⁹² επισημαίνει ότι θα πρέπει να υπήρχε μεγάλη δυσκολία από τους οπλίτες στη χρήση της *ἀσπίδας*. Η συνολική κινητικότητα του σώματος θα πρέπει να μειωνόταν καθώς θα έπρεπε το αριστερό χέρι (το πιο αδύναμο στους περισσότερους ανθρώπους) να κρατιέται άκαμπτο σε προβολή μπροστά από το σώμα και περίπου στο ύψος της μέσης και πάνω με τον πήχη παράλληλο με το έδαφος και την παλάμη στην αντιλαβή⁹³. Σε οποιαδήποτε περίπτωση που ο μαχητής παραπατούσε η *ἀσπίδα* με τη μεγάλη της περίμετρο θα ερχόταν άμεσα σε επαφή με το έδαφος δημιουργώντας μεγάλη σύγχυση στην παράταξη λόγω καθυστέρησης. Η *ἀσπίδα* είναι το όπλο της φάλαγγας που δε χρησιμεύει αποκλειστικά για την ατομική προστασία του ίδιου του ιδιοκτήτη της, αλλά για αυτή του διπλανού του και κατά συνέπεια στη συνοχή και την ασφάλεια του συνόλου της φάλαγγας. Υπό αυτή την έννοια είναι το όπλο που βοηθά και επιβάλλει την πειθαρχία στην φάλαγγα. Ο κάθε οπλίτης προκειμένου να είναι προφυλαγμένος και να μπορεί να αποφύγει τα πλήγματα των αντιπάλων θα έπρεπε να είναι πάντοτε αγκιστρωμένος στο διπλανό του. Έτσι δημιουργείται η πειθαρχία χωρίς την οποία η συνοχή της φάλαγγας θα καταστρεφόταν δημιουργώντας κενά στην παράταξη και αφήνοντας πεδίο στον αντίπαλο για να πετύχει τη παράρρηξη. Η πειθαρχία λοιπόν είναι συνυφασμένη με το ίδιο το όπλο που έκανε τη μεγάλη διαφορά στην οπλιτική φάλαγγα. Ο Αθηναίος Στρατηγός Ιφικράτης το 384π.Χ. ευρισκόμενος στη Μυτιλήνη και προκειμένου να πείσει τους κατοίκους της Χίου να συνάψουν συμμαχία μαζί του διέδωσε ότι κατασκευάζει *ἀσπίδες* για τους δούλους της Χίου προκειμένου να επαναστατήσουν⁹⁴

«Ίφικράτης ἐν Μιτυλήνῃ λόγον διέδωκεν ἄσπίδας
χρῆ κατασκευάσαι διὰ τάχους πολλὰς, ὥστε τοῖς τῶν
Χίων οἰκέταις πέμψαι'. Χῖοι τοῦτο ἀκούσαντες καὶ
τὸ οἰκετικὸν φοβηθέντες παραχρῆμα ἔπεμψαν αὐτῶ

⁹¹ Snodgrass A.M. ,2003, 97-99

⁹² Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁹³ Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁹⁴ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 3.9.23

χορήματα καὶ συμμαχίαν συνέθεντο.»

Η σημασία που δίδεται στην *ἀσπίδα* είναι μεγάλη καθώς δεν γίνεται λόγος για ξίφη ή άλλο επιθετικό οπλισμό, αλλά για το αμυντικό κατά τα άλλα όπλο που έκανε τη διαφορά στη φάλαγγα.

Στην αρχαϊκή εποχή η *ἀσπίδα* ήταν διακοσμημένη εξωτερικά με κάποιο έμβλημα που βοηθούσε στην αναγνώριση του ιδιοκτήτη της⁹⁵. Με την πάροδο των χρόνων τα ατομικά ή οικογενειακά εμβλήματα αντικαθίστανται από τα αντίστοιχα των πόλεων - κρατών . Έτσι οι Σπαρτιάτες (από τον 5^ο αι) έχουν ένα κεφαλαίο Λάμδα με τους οπλίτες να έχουν το δικαίωμα διατήρησης και του προσωπικού τους εμβλήματος. Αντίστοιχα και οι λοιπές πόλεις έχουν τα δικά τους εμβλήματα με τους Θηβαίους να χρησιμοποιούν το ρόπαλο του Ηρακλή, τους Μαντινείς την τρίαινα του Ποσειδώνα κα.

Η *ἀσπίδα*, καθώς η οπλιτική φάλαγγα, τροποποιείται και ελαφρύτερα εξοπλισμένα τμήματα καταλαμβάνουν χώρο στο πεδίο της μάχης γίνεται κάποιες φορές και βάρος στον οπλίτη που προστατεύει. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τη δεικτική παρατήρηση που δέχτηκε ο Ξενοφών από ένα απλό Έλληνα μισθοφόρο τον Σωτηρίδα το Σικυώνιο. Σε μια προσπάθεια των Ελληνικών τμημάτων να προλάβουν να φθάσουν σε μια κορυφή πιο γρήγορα από τους στρατιώτες του Τισσαφέρνη και να κερδίσουν έτσι το τακτικό πλεονέκτημα έναντι αυτών, ο Ξενοφών παροτρύνει έφιππος τους άνδρες του να επιταχύνουν την ανάβασή τους. Η απάντηση του απλού οπλίτη ήταν αυτή:

«Οὐκ ἔξ ἴσου, ὦ Ξενοφῶν, ἐσμέν· σὺ μὲν
γὰρ ἐφ' ἵππου ὀχῆ, ἐγὼ δὲ χαλεπῶς κάμνω τὴν ἀσπίδα
φέρων. καὶ ὅς ἀκούσας ταῦτα καταπηδήσας ἀπὸ τοῦ ἵππου
ὠθεῖται αὐτὸν ἐκ τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀσπίδα ἀφελόμενος ὡς
ἐδύνατο τάχιστα ἔχων ἐπορεύετο· ἐτύγχανε δὲ καὶ θώρακα
ἔχων τὸν ἵππικόν· ὥστ' ἐπιέζετο⁹⁶»

Έτσι, ο Ξενοφών αντάλλαξε τη θέση του με αυτήν του οπλίτη, πλην όμως, όπως βλέπουμε ανωτέρω, δεν ήταν εύκολη η ανάβαση (λόγω και του υπέρβαρου *θώρακα* του ιππέα) στο ύψωμα.

⁹⁵ Hanson V. D., 2003, 102- 103

⁹⁶ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 3.4. 47

Περί το 550 π.Χ. ο Δεπάστας⁹⁷ υποστηρίζει ότι η *πέλτη* (κατασκευασμένη από πλέγμα λυγαριάς με επένδυση αγριοκάσικου ή προβάτου) διαδόθηκε από τη Θράκη στην Αθήνα. Αυτό πρέπει κατά τον ίδιο, να έγινε επί Πεισιστράτου ο οποίος στρατολόγησε Παίονες μισθοφόρους που χρησιμοποιούσαν αυτήν την ασπίδα⁹⁸. Η πέλτη ήταν αρχικά όπλο των Θρακών πολεμιστών.

Ο Snodgrass⁹⁹ θεωρεί ότι καθ' όλη τη διάρκεια του 5^{ου} αι. τα σχήματα των *ασπίδων* παρέμειναν σταθερά, χωρίς σημαντικές αλλαγές. Οι ελαφρά οπλισμένοι πολεμιστές εξακολουθούν να έχουν την *πέλτη* που έχει σχήμα μηνοειδές ή κυκλικό η οποία κατασκευάζεται κυρίως από λυγαριά. Οι κανονικοί οπλίτες διατηρούν την κυκλική *ασπίδα* με τη διαφοροποίηση που επέρχεται στην αντιλαβή και που τώρα δημιουργείται από ένα συνεχόμενο ιμάντα που είναι γύρω από την ασπίδα και στερεωνόταν με έξι κομβία που αφενός βοηθούσαν τον οπλίτη να κρατά την *ασπίδα* στο μέρος που ο ιμάντας συναντούσε την αριστερή του παλάμη και αφετέρου του έδινε τη δυνατότητα σε περίπτωση που κοβόταν σε εκείνο το σημείο να έχει αρκετό ιμάντα για αντικατάσταση.

Ο Θώρακας

Τμήμα της αμυντικής θωράκισης του οπλίτη είναι ο θώρακας. Από το δεύτερο μισό του 8^{ου} αι. και μέχρι το τέλος του 6^{ου} αι. περίπου χρησιμοποιείται ο κωδωνόσχημος άκαμπτος ορειχάλκινος *θώρακας*¹⁰⁰. Ο *θώρακας* αυτός αποτελείται από δύο μέρη: το στήθος που έχει ανάγλυφη την ανατομία του σώματος και την πλάτη που συνδέονται στους ώμους και στα πλάγια. Το κάτω μέρος του *θώρακα* στρέφεται ελαφριά προς τα έξω αφενός για να παρέχει καλύτερη προστασία από το δόρυ και αφετέρου για να διευκολύνει την κίνηση του οπλίτη. Τέτοιος *θώρακας* έχει ανακαλυφθεί στο Άργος και αποτελεί κατά τον Snodgrass¹⁰¹ ένα από τα πιο εντυπωσιακά ευρήματα της εποχής του. Κατά τον ίδιο είναι ένα έργο κατασκευασμένο με μεγάλη επιδεξιότητα, χωρίς όμως να υφίσταται στην Ελλάδα κάποιος άμεσος πρόγονός του. Ο *θώρακας* τέτοιου τύπου εκτιμά ότι κρίθηκε άκρως αποτελεσματικός, καθώς θα βρισκόταν σε χρήση μέχρι και λίγο πριν από τα Μηδικά. Το *θώρακα* αυτόν αντικαθιστά από τον στις αρχές του 5^{ου} αι. (εμφανίζεται στα αγγεία) έτερος που και αυ-

⁹⁷ Δεπάστας Ν., 1998, 346

⁹⁸ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 15.2.1: «...ἐκεῖθεν δὲ παρῆλθεν εἰς τοὺς περὶ Πάγγαιον τόπους, ὅθεν χρηματισάμενος καὶ στρατιώτας μισθωσάμενος...»

⁹⁹ Snodgrass A.M., 2003, 166

¹⁰⁰ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 48

¹⁰¹ Snodgrass A.M., 2003, 84

τός χωρίζεται σε δύο μέρη, πλην όμως η μυϊκή πλαστικότητα διαγράφεται με λεπτομέρεια και επεκτείνεται προς τα κάτω καλύπτοντας και τη βουβωνική χώρα. Μέχρι τότε, το ευαίσθητο αυτό σημείο καλυπτόταν είτε με έλασμα, είτε με διπλή σειρά από μεταλλικές ή δερμάτινες λωρίδες, που διευκόλυναν την κίνηση.

Ο *θώρακας* ήταν βαρύς και το βάρος του εκτιμάται σε δεκαπέντε με δεκαοχτώ κιλά, ιδιαίτερος δύσκολο να τον φέρει ο μαχητής στη μάχη ή και ακόμα δυσκολότερα κατά τη διάρκεια μιας πορείας. Ο *θώρακας* κατασκευαζόταν μάλλον ξεχωριστά για τον κάθε μαχητή όπως σημειώνει ο Ξενοφών στο έργο του «περί ιππικής». Γράφει λοιπόν για το θώρακα (του ιππέα) ότι θα πρέπει να είναι ακριβώς στα μέτρα του, γιατί ο *θώρακας* που έχει καλή εφαρμογή φοριέται από το σώμα ενώ ο πολύ χαλαρός μόνο από τους ώμους και τέλος ο στενός δεν είναι όπλο, αλλά μέγγενη¹⁰² «πρωτον μὲν τοίνυν φαμὲν χρῆναι πρὸς τὸ σῶμα τὸν θώρακα πεποιησθαι. τὸν μὲν γὰρ καλῶς ἀρμόττοντα [ἐκεῖνον] φέρει τὸ σῶμα, τὸν δὲ ἄγαν χαλαρὸν οἱ ὤμοι μόνοι φέρουσιν. ὃ γε μὴν λίαν στενὸς δεσμός, οὐχ ὄπλον ἐστί». Πλέον του βάρους του ο *θώρακας* θα πρέπει να είχε ένα ακόμα μειονέκτημα, αυτό του σωστού εξαιρισμού. Παρόλο που αυτό ακούγεται περίεργο, είναι εύκολο να φανταστούμε την αποπνικτική κατάσταση που θα υφίστατο ο μαχητής σε περίοδο ζέστης, ή μετά από μια μακρά πορεία με το ορειχάλκινο αμυντικό όπλο (λόγω και της αναγκαστικής τέλει εφαρμογής του).

Ο Snodgrass¹⁰³ γράφει ότι μια νέα επιλογή κάνει την εμφάνισή της από την αρχή του 6^{ου} αι.. Είναι ένας διαφορετικός τύπος πιο ελαφρύ *θώρακα* από λινό. Κατά τον Snodgrass το λινό ραμμένο σε πολλές στρώσεις δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί ως αμυντικό όπλο. Ήδη, όπως έχουμε δει, τον αναφέρει ο Αλκαίος στο ποίημα του «θόρρακές τε νέω λίνω». Κατά τα μέσα του ίδιου αιώνα επινοήθηκε ένα νέο είδος θώρακα που συνδύαζε την ευκαμψία του λινού θώρακα και την αντίσταση του χάλκινου. Ο θώρακας αυτός δένόταν κάτω στο μπροστινό μέρος. Είχε επωμίδες που ήταν προσαρμοσμένες στο πίσω τμήμα και δένονταν με ιμάντες στο στήθος. Το σώμα του θώρακα προεκτεινόταν και κάτω από τη μέση σχηματίζοντας ένα είδος φούστας, αποτελούμενης από δύο σειρές δερμάτινων λωρίδων. Αποτελεί απόηχο των λινών *θωράκων* του Αίαντα του Τελαμώνιου

«οὐ τι τόσος γε ὅσος Τελαμώνιος Αἴας

¹⁰² Ξενοφών, *Περί ιππικής*, XII. 2

¹⁰³ Snodgrass A.M., 2003, 158 – 160

ἀλλὰ πολὺ μείων· ὀλίγος μὲν ἔην λινοθώραξ,»

και του Αμφίωνος «τῶν ἤρχ' Ἄδρηστός τε καὶ Ἄμφιος λινοθώραξ υἱε» που αναφέρει ο Όμηρος¹⁰⁴. Ο Snodgrass αναφέρει ότι δεν είναι εύκολο να πει κανείς εάν υπερίσχυε το μεταλλικό ή το υφασμάτινο μέρος. Σε μια παραλλαγή του θώρακα αυτού η μπροστινή πλευρά του θώρακα ήταν μερικώς καλυμμένη με μεταλλικά λέπια . Ο Snodgrass θεωρεί ότι αυτή η παραλλαγή υπήρξε αγαπητή και για αυτό μακροημέρευσε. Από παραστάσεις που έχουμε σε αγγεία τα μεταλλικά λέπια, όταν αυτά εμφανίστηκαν, περιορίζονταν στα πλάγια αφήνοντας μπροστά μια ζώνη ακάλυπτη¹⁰⁵. Οι καλλιτέχνες όμως, το ίδιο συχνά, εμφανίζουν το θώρακα φτιαγμένο από ένα εύκαμπτο υλικό μάλλον δερμάτινο στο οποίο προσαρμόζονταν χάλκινα ελάσματα ή ταινίες. Στο ίδιο έργο επισημαίνει ότι η αλλαγή αυτή στη σχεδίαση του θώρακα επέτρεψε στους Αθηναίους οπλίτες του Μαραθώνα να τρέξουν τα τελευταία μέτρα κατά των Περσών, ενέργεια που δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμη εάν φορούσαν ακόμα τον άκαμπτο και δύσχρηστο «κωδωνόσχημο» θώρακα. Στην αρχή του 5^{ου} αι. γίνεται και μια άλλη αλλαγή που είναι πιο κοντά στον «κωδωνόσχημο» θώρακα. Αποτελείται και αυτός από δύο χάλκινα μέρη συνδεδεμένα κατακόρυφα στα πλάγια. Όμως στη περίπτωση αυτή, το σχήμα του είναι πιο προσαρμοσμένο στο σώμα του οπλίτη και έχει σαν διακόσμηση τους μυς του ανθρώπινου σώματος. Η κάτω του άκρη καμπυλώνει προς τα μέσα για να καλύψει την κοιλιακή χώρα και στο κάτω μέρος είναι προσαρμοσμένες πτέρυγες.

Οι θώρακες κατασκευάζονταν από ειδικούς τεχνίτες¹⁰⁶, «Πρὸς δὲ Πιστίαν τὸν θωρακοποιὸν εἰσελθὼν, ἐπιδείξαντος αὐτοῦ τῷ Σωκράτει θώρακας εὖ εἰργασμένους,». Η τιμή τους υψηλή και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των αγοραστών και πολιτών συχνές. Σε μια τέτοια διαπραγμάτευση αναφέρεται και ο Αριστοφάνης στο έργο του Ειρήνη όπου ο οπλοπώλης θέλει να ξεπουλήσει ένα θώρακα και ο Τρυγαίος του λέει να τον δώσει όσο του κόστισε

Ο. Κ. Τί δαὶ δεκάμνω τῷδε θώρακος κύτει
ἐνημμένω κάλλιστα χρήσομαι τάλας;

ΤΡ. Οὗτος μὲν οὐ μὴ σοὶ ποιήσει ζημίαν.
Ἄλλ' αἰρέ μοι τοῦτόν γε τῆς ἰσωνίας¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Όμηρος, *Ιλιάς*, Β 529 και 830

¹⁰⁵ Snodgrass A.M. , 2003, 160

¹⁰⁶ Ξενοφών , Απομνημονεύματα, ΙΙΙ.10.9

¹⁰⁷ Αριστοφάνης, *Ειρήνη*, 1224-8

Μεταξύ των ανωτέρω τύπων των θωράκων θα πρέπει να θεωρείται ότι ο οριχάλκινος προσέφερε μεγαλύτερη ασφάλεια απέναντι στα κτυπήματα αυξάνοντας την επιβιωσιμότητά του μαχητή, δίδοντάς του ταυτόχρονα την ευκαιρία να ανταποδώσει τα πλήγματα που δεχόταν. Από την άλλη πλευρά όμως, η εξέλιξη της τακτικής, η ανάγκη μεγαλύτερης ταχύτητας στις κινήσεις και αντιμετώπισης πιο ελαφριά οπλισμένων και ευκολοκίνητων αντιπάλων, πιθανόν να οδήγησε στην υιοθέτηση του τελευταίου τύπου θώρακα.

Το κράνος

Αναπόσπαστο στοιχείο του αμυντικού εξοπλισμού του οπλίτη ήταν και το *κράνος* του. Ο Σταϊνχάουερ¹⁰⁸ υποστηρίζει ότι δεν είναι εύκολη η εξακρίβωση της προέλευσης των αρχαϊκών τύπων του ελληνικού οπλιτικού *κράνους*. Το *κράνος*, γράφει, που βρέθηκε στο Άργος με το λοφίο και τις παραγναθίδες πιθανώς να αποτελεί εξέλιξη αντίστοιχου τύπου των σκοτεινών χρόνων. Κατά τον ίδιο τον 7^ο αι εμφανίζονται δύο νέοι τύποι *κράνους* που είναι σφυρήλατα και από ένα μόνο έλασμα τα οποία με διαφορετικές παραλλαγές επικρατούν μέχρι τον 6^ο αι. Πρόκειται για το λεγόμενο *ιλλυρικό κράνος* και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Πελοπόννησο. Αυτός ο εντυπωσιακός τύπος *κράνους* είναι γνωστός από αγγειογραφίες και οριχάλκινα ειδώλια των πολεμιστών και καλύπτει το κεφάλι του πολεμιστή μέχρι τον αυχένα. Το δεύτερο είναι το λεγόμενο *κορινθιακό κράνος*. Αυτό σε αντίθεση με το «ιλλυρικό», που αφήνει ελεύθερο το εμπρός μέρος, έχει στο μπροστινό μέρος ένα κάλυμμα για τη μύτη, το επιρρίνιον. Το «κορινθιακό» *κράνος* μνημονεύει ως τέτοιο ο Ηρόδοτος¹⁰⁹ «κοινή παρθένον τήν καλλιστεύουσιν έκαστοτε κοσμήσαντες κυνέη τε Κορινθίη καὶ πανοπλίη Ἑλληνικῆ» και το αναπαριστούν και οι Κορίνθιοι αγγειογράφοι¹¹⁰. Έχει στην κορυφή του λοφίο άλλοτε χαμηλό και άλλοτε υψηλό. Το βασικό μειονέκτημα του τύπου αυτού κατά τον Σταϊνχάουερ¹¹¹ είναι ότι περιορίζει την όραση του οπλίτη. Ο συμπαγής ορείχαλκος από τον οποίο ήταν κατασκευασμένο θα προσέφερε μεγάλη ασφάλεια από τυχόν κτυπήματα από δόρυ ή ξίφος. Ο V. D. Hanson συμφωνεί με τον Snodgrass στο μειονέκτημα του *κράνους* αυτού. Η κατασκευή του δε διευκόλυνε καθόλου την επικοινωνία μεταξύ των συμμαχητών ή των μαχητών και του επικεφαλής της φάλαγγας. Κατά τον ίδιο αυτό δεν επέφερε πιθανόν κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα στην μαχητική ισχύ της φάλαγγας με την προϋπόθεση ότι αυτή θα παρέμενε ενωμένη και το μέτωπο θα ήταν αρραγές. Θεωρεί ότι

¹⁰⁸ Σταϊνχάουερ Γ. , 2005, 54

¹⁰⁹ Ηρόδοτος , *Ιστορίαι*, 4. 180

¹¹⁰ Δεπάστας Ν., 1998, 335

¹¹¹ Σταϊνχάουερ Γ. , 2005, 58

στην φάλαγγα εξ άλλου δεν υπήρχε δυνατότητα αλλαγής του σχεδίου από τον επικεφαλής και συνεπώς όσο η μάχη συνεχιζόταν χωρίς μεταβολή της τακτικής κατάστασης το μειονέκτημα της μειωμένης ακοής δεν θα ήταν εμφανές. Η δυσκολία όμως όπως γράφει θα εμφανιζόταν σε τυχόν μονομαχίες, ενώ θα καθιστούσε δύσκολη την εφαρμογή τακτικών «χτυπή και φεύγω», καθώς η επικοινωνία εκεί μεταξύ των οπλιτών θα ήταν τουλάχιστον δυσχερής. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι το κράνος δεν φαίνεται να έχει κάποιου είδους εσωτερική επένδυση, πλην κάποιου είδους υφάσματος με σκοπό την αποφυγή της άμεσης επαφής του μετάλλου με το κεφάλι. Λειτουργία για την ύπαρξη εξαερισμού και πλήρους εφαρμογής όπως υφίστανται στα κράνη των σημερινών οπλιτών δεν πρέπει να υπήρχε. Αυτό σαφώς θα καθιστούσε την παρουσία του κράνους στο κεφάλι του μαχητή κατά τον V. D. Hanson δυσχερή¹¹².

Το ιωνικό κράνος είναι ένας επιπλέον τύπος ο οποίος παρουσιάζεται λίγο πριν από το 600πΧ¹¹³ και κατά τον Snodgrass, σαφώς βασισμένος στο κορινθιακό. Κατά τον ίδιο, αν θα έπρεπε να αναφερθεί ένας τόπος που αυτό αρχικά επινοήθηκε, αυτός θα ήταν η Ρόδος. Σε αυτό οι παραγναθίδες κατασκευάζονται ξεχωριστά και ακολούθως προσαρμόζονται στο κράνος το οποίο καλύπτει πλήρως τον αυχένα και επιπλέον έχει μια προεξοχή στο πρόσθιο μέρος του. Επίσης έχει και μια κυκλική υποδοχή για το λοφίο. Απεικονίσεις του υπάρχουν σε διάφορες ελληνικές περιοχές καθώς επίσης και στη Φρυγία και τη Φοινίκη, πιθανόν λόγω της επαφής των εκεί πληθυσμών με τους Ίωνες¹¹⁴.

Ο Snodgrass αναφέρει ότι κατά τον 6^ο αι. η Αθήνα πρωτοτυπεί στην κατασκευή των *κρανών* και παρουσιάζεται το αττικό *κράνος*, ονομασία κατά τον ίδιο σύγχρονη, αλλά ταυτόχρονα επιτυχημένη. Όπως αναφέρει ο Δεπάστας¹¹⁵, αυτό απεικονίζεται σε μελανόμορφα αγγεία της Αττικής, και κατά τον Snodgrass¹¹⁶ πρόκειται για ένα ελαφρύ και ανοικτού τύπου κράνος που δεν καλύπτει το μέτωπο, τις παρειές και τα αυτιά. Στην ουσία προστατεύει το κρανίο με την παρουσία ενός επαυχενίου και ένα τύπο διαδήματος που είναι τοποθετημένο πάνω από το μέτωπο σαν τιάρα και καταλήγει σε κάθε πλευρά με μια έλικα κοντά στο αυτί. Ταυτόχρονα τον 6^ο αι. γράφει ο Snodgrass στην Αθήνα εμφανίζεται και ένα άλλο είδος *κράνους* που συνήθως του δίνεται η ονομασία χαλκιδικό. Το όνομα αυτό το πήρε επειδή εμ-

---

¹¹² Hanson V. D. , 2003, 112

¹¹³ Snodgrass A.M. , 2003, 116

¹¹⁴ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 336-337

¹¹⁵ Δεπάστας Ν., 1998, 337

¹¹⁶ Snodgrass A.M. , 2003, 121

φανίζεται στην αγγειογραφία (μελανόμορφα αγγεία χαλκιδικής προέλευσης που προέρχονται από τη Σικελία και Ιταλία όπου οι Χαλκιδείς είχαν ιδρύσει αποικίες) η οποία φέρει την ίδια ονομασία μεταξύ των αρχαιολόγων. Ο Δεπάστας¹¹⁷ αναφέρει ότι το κράνος αυτό φέρει στο μπροστινό μέρος άνοιγμα σε σχήμα «Τ», έχει γλωσσοειδείς παραγναθίδες και προστατευτικό κάλυμμα για τον αυχένα.

Το κορινθιακό και το αττικό κράνος κυριαρχούν και ανταπεξέρχονται στις απαιτήσεις των περσικών πολέμων. Οι πρώτοι βελτιωμένοι τύποι του κορινθιακού κράνους είχαν διακοσμημένες παρυφές και σχήμα πιο μακρύ και χαμηλό, εγκοπές ή κοιλότητες στα πλάγια, επιτρέποντας την προσαρμογή του στον αυχένα και στους ώμους. Από τους τύπους αυτούς, επισημαίνει ο Snodgrass¹¹⁸, προέκυψε ένα νέο σχήμα στο οποίο το κάλυμμα του κρανίου ξεχώριζε από το υπόλοιπο κράνος με μια ανάγλυφη ράβδωση που εκτείνεται από το μέτωπο και διαγώνια προς τον αυχένα. Από το σημείο αυτό και κάτω, το επαυχένιο εισείχε και μετά έβγαινε προς τα έξω μέχρι την παρυφή. Στο κράνος αυτό, όταν ο πολεμιστής δε μαχόταν μπορούσε να ξεκουράσει το κεφάλι του σπρώχνοντας το κράνος προς τα πάνω και στηρίζοντάς το στο πίσω μέρος του κεφαλιού του. Το κράνος αυτό ήταν σε χρήση μέχρι τις αρχές του 5^{ου} αι. Το αττικό κράνος πάλι έχει μια μικρή παραλλαγή που το καθιστά λίγο μεγαλύτερο από ένα σκούφο.

Λίγο μετά τους Περσικούς Πολέμους εμφανίζεται ένα νέο είδος κράνος που μοιάζει με καθημερινό καπέλο και έχει ως πρότυπο ένα είδος σκούφου που φοριέται στη Θράκη. Το κράνος μιμούμενο το σκούφο κατασκευάζεται από δέρμα ή άλλο μαλακό υλικό και κάποιες φορές υψώνει την κορυφή σχηματίζοντας μια μύτη από χαλκό. Σημαντικό σημείο κατά τον Snodgrass¹¹⁹, ο συνδυασμός του προστατευτικού για το μέτωπο και του σκιάχτρου για τα μάτια που προεξέχοντας προς τα εμπρός θυμίζει τον αντίστοιχο σκούφο.

Η κατασκευή του εξοπλισμού πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ήταν ιδιωτική υπόθεση και όχι κρατική (με τη σημερινή έννοια της στολής) και έτσι οι ονομασίες των διαφόρων τύπων κρανών δεν σηματοδοτούν αυτόματα και την εθνική ταυτότητα του οπλίτη που το φορά¹²⁰.

Οι κνημίδες

---

¹¹⁷ Δεπάστας Ν, 1998, 336

¹¹⁸ Snodgrass Α.Μ. , 2003, 163

¹¹⁹ Snodgrass Α.Μ. , 2003, 165

¹²⁰ Γ. Σταϊνχάουερ, 2005, 59

Ο Δεπάστας υποστηρίζει¹²¹ ότι οι κνημίδες σε σχέση με το κράνος εμφανίζονται μεταγενέστερα. Κατά αυτόν οι παλαιότερες απεικονίσεις τους σε αγγεία είναι από το 675 π.Χ. περίπου. Συμπληρώνουν τον αμυντικό οπλισμό και την προστασία του οπλίτη κυρίως από τα βέλη καθώς η ασπίδα δεν κάλυπτε επαρκώς τα σημεία αυτά του σώματος. Κατασκευάζονται από έλασμα χαλκού με εσωτερική επένδυση από ύφασμα για να αποφεύγεται ο τραυματισμός ειδικά σε περιπτώσεις πολύωρης χρήσης τους. Παριστάνονται από τους καλλιτέχνες είτε με λευκό χρώμα είτε με εγχάραξη για να διακρίνονται οι ανατομικές λεπτομέρειες των κάτω άκρων. Σε σχέση με τις μυκηναϊκές όπως εμφανίζονται στο «αγγείο των πολεμιστών» είναι επιμηκύτερες και καλύπτουν τις κνήμες από το γόνατο μέχρι τους αστραγάλους. Μέχρι το 500 π.Χ. επιτεύχθηκε η κατασκευαστική προσαρμογή τους στις κνήμες των πολεμιστών με αποτέλεσμα να τις προστατεύουν αποτελεσματικά.

Το δόρυ

Το δόρυ είναι το κατεξοχήν επιθετικό όπλο των αρχαίων οπλιτών. Είναι η απόδειξη ότι οι οπλίτες επιθυμούν να έλθουν σε μάχη σώμα με σώμα και όχι να αντιμετωπίσουν τον αντίπαλο από απόσταση με τόξα και βέλη. Την αντίληψη αυτή την βλέπουμε στον Αισχύλο. Στο έργο του «Πέρσαι» μας δίνει την εικόνα της Ελλάδος που χαρακτηρίζεται χώρα με ξακουστούς κονταρομάχους ενώ στην ερώτηση που θέτει ο χορός για το ποιος θα είναι ο νικητής στη σύγκρουση μεταξύ των Περσών και Ελλήνων με ποιητικό τρόπο η σύγκρουση αυτή περιγράφεται σαν αναμέτρηση της σαΐτας ενάντια στην ασάλινη λόγχη¹²² «ἐπάγει δουρικλύτοις ἀνδράσι τοξόδαμνον Ἄρη.» και «..πότερον τόξου ῥῦμα τὸ νικῶν, ἢ δορικράνου λόγχης ἰσχὺς κεκράτηκεν.»

Το δόρυ ήταν βαρύ όπλο για να το χειριστεί κάποιος με το δεξί μόνο χέρι. Είχε μήκος περίπου δύο με δυόμισι μέτρα και ήταν κατασκευασμένο από ξύλο μελίης¹²³ όπως αναφέρει ο Όμηρος « κ δ' ἄρα σύριγγος πατρῷον ἐσπάσατ' ἔγχος

□βριθὺ μέγα στιβαρόν· τὸ μὲν οὐ δύνατ' ἄλλος Ἀχαιῶν

□πάλλειν, ἀλλὰ μιν οἶος ἐπίστατο πῆλαι Ἀχιλλεύς·

□Πηλιάδα μελίην,»

---

¹²¹ Δεπάστας Ν, 1998, 337

¹²² Αισχύλος, *Πέρσαι*, 85-86, 147 -149.

¹²³ Όμηρος, *Ιλιάς*, Τ 390

ή αργότερα αγριοκερασιάς¹²⁴ με διάμετρο τα ενάμιση με δύο εκατοστά και βάρος περί τα δύο με τρία κιλά¹²⁵. Στο μπροστινό άκρο φέρει μια μεταλλική οριχάλκινη ή αργότερα σιδερένια αιχμή. Αυτή έχει σχήμα φύλλου, μήκος μεταξύ 20 και 30 εκατοστών με κεντρικό νεύρο και αυλό για να στερεώνεται στο δόρυ. Στο οπίσθιο άκρο το δόρυ καταλήγει σε μια μεταλλική ακίδα το σαυρωτήρα. Ο σαυρωτήρας χρησιμεύει για τη στήριξη του δόρατος στο έδαφος, τη διατήρηση της ισορροπίας του εμπρόσθιου με το οπίσθιο μέρος ενώ παρέχει στο μαχητή τη δυνατότητα αφενός να πλήξει χωρίς να περιστραφεί έναν αντίπαλο που θα εμφανιστεί στα νώτα του ή κάποιου άλλου που βρίσκεται πεσμένος στο έδαφος. Ο σαυρωτήρας έχει μήκος από είκοσι έως σαράντα εκατοστά, πυραμοειδές σχήμα και κατασκευή από ορείχαλκο για μεγαλύτερη αντοχή στη σκουριά, λόγω της επαφής του με το έδαφος¹²⁶. Ο Snodgrass¹²⁷ γράφει ότι υπάρχουν απεικονίσεις που εμφανίζουν τον οπλίτη να επιτίθεται με το ένα δόρυ κρατώντας ταυτόχρονα στο αριστερό ένα επιπλέον ως εφεδρικό. Ο ίδιος εκτιμά ότι πιθανώς αυτό να συνέβαινε αρχικά και με την πάροδο των ετών να έγινε αντιληπτό ότι αυτό αποτελούσε ένα είδος υπερβολής που θα επιβάρυνε τους πολεμιστές.

Οι οπλίτες στο μπροστινό μέρος της φάλαγγας κατέβαζαν το δόρυ μόλις πλησίαζαν την αντίπαλη παράταξη. Αυτό, τους διευκόλυνε στο να διανύσουν τα τελευταία μέτρα πριν τη σύγκρουση με μεγαλύτερη ταχύτητα και να πλήξουν με μεγαλύτερη ορμή και δύναμη τους αντιπάλους, με σκοπό να διαπεράσουν ασπίδες ή θώρακες των πολεμίων. Οι άνδρες που ήταν τοποθετημένοι στο μέσο ή στο πίσω μέρος της παράταξης κρατούσαν τα δόρατά τους όρθια για να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος τραυματισμού των συμπολεμιστών τους¹²⁸. Παρότι η περιγραφή του Πολύβιου στο παρακάτω κείμενο έχει ως αντικείμενο τη μακεδονική φάλαγγα, δεν θα πρέπει να υπήρχε διαφορά με την προγενέστερη οπλιτική, πλην αυτής μεταξύ του μήκους της σάρισσας και του δόρατος που θα καθόριζε και τις σειρές των οπλιτών που θα είχαν τα δόρατα κατεβασμένα.

Ἐκ δὲ τούτου ῥάδιον ὑπὸ τὴν ὄψιν λαβεῖν τὴν
τῆς ὅλης φάλαγγος ἔφοδον καὶ προβολὴν, ποίαν
τιν' εἰκὸς εἶναι καὶ τίνα δύναμιν ἔχειν, ἐφ' ἑκκαί-
δεκα τὸ βάθος οὔσαν. ὧν ὅσοι (τὸ) πέμπτον ζυγὸν

¹²⁴ Θεόφραστος, *Ιστορίες*, φ312.2

¹²⁵ Hanson V. D., 2003, 124

¹²⁶ Σταϊνχάουερ Γ. , 2005, 60

¹²⁷ Snodgrass A.M. , 2003, 106

¹²⁸ Πολύβιος, 18.29 - 30

ὑπεραίρουσι, ταῖς μὲν σαρίσαις οὐδὲν οἰοί τ' εἰσὶ
συμβαλέσθαι πρὸς τὸν κίνδυνον· διόπερ οὐδὲ ποι-
οῦνται κατ' ἄνδρα τὴν προβολὴν, παρὰ δὲ τοὺς
ᾧμους τῶν προηγουμένων ἀνανενευκυίας φέρουσι
χάριν τοῦ τὸν κατὰ κορυφὴν τόπον ἀσφαλίζειν τῆς
ἐκτάξεως, εἰργουσῶν τῇ πυκνώσει τῶν σαρισῶν ὅσα
τῶν βελῶν ὑπερπετῆ τῶν πρωτοστατῶν φερόμενα
δύναται προσπίπτειν πρὸς τοὺς ἐφεστῶτας. αὐτῶ

Ο D. Hanson¹²⁹ γράφει ότι μετά την πρώτη σύγκρουση οι οπλίτες των πίσω ζυγῶν ωθούσαν τους μπροστινούς με τις ασπίδες τους και θα πρέπει να είχαν ταυτόχρονα την προσοχή τους εστραμμένη και στους σαυρωτήρες τους για τυχόν τραυματισμό τους. Η χρήση του οπλικού δόρατος σήμαινε επίσης ότι η ακτίνα δράσης του οπλίτη περιοριζόταν κατά πλάτος από τα όπλα των συμπολεμιστών του. Κατά τον ίδιο, θα έπρεπε ο οπλίτης να έχει συνεχώς τεταμένη την προσοχή του για να μην έλθει σε επαφή χωρίς να το θέλει με τις αιχμές των δοράτων των διπλανών του που θα βρίσκονταν στη διαδικασία εμπλοκής με τους αντιπάλους και σε διαφορετικές γωνίες ο ένας από τον άλλο. Τέλος, το δόρυ δεν ήταν το όπλο που ο οπλίτης θα το διατηρούσε σε όλη τη διάρκεια της μάχης. Υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να συντριβεί πάνω στην ασπίδα του αντιπάλου¹³⁰. Ο Ξενοφών στα Ελληνικά γράφει ότι το 396 στη μάχη με τις δυνάμεις του Φαρνάβαζου στη Φρυγία τα δόρατα των Ελλήνων έσπασαν μετά την πρώτη κρούση «... ὡς δ' εἰς χειῖρας ἤλθον, ὅσοι μὲν τῶν Ἑλλήνων ἔπαισάν τινας, πάντες συνέτριψαν τὰ δόρατα,...». Το δόρυ, ακόμα έβρισκε το στόχο του και έπληττε τον εχθρό, να μην μπορούσε να ξαναχρησιμοποιηθεί καθώς η λόγχη θα παρέμενε στο σώμα του αντιπάλου. Με αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με το Διόδωρο, σκοτώθηκε ο Επαμεινώνδας στη μάχη της Μαντινείας το 362 πΧ¹³¹.

Το ξίφος

Κατά τον Σταϊνχάουερ¹³², υπήρχαν δύο είδη ξιφών. Το αιχμηρό πλατύ αμφίστομο με μήκος που κυμαινόταν από σαράντα οχτώ έως εξήντα εκατοστά και η ανατολικής προέλευσης *μάχαιρα* ή *κοπίς* (ιδίως για το ιππικό) με μια μόνο ελαφρώς

¹²⁹Hanson V. D. 2003, 127

¹³⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.4.14

¹³¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.87.1 : «...ήρωικῶς δ' ὑπὲρ τῆς νίκης ἀγωνισά-μενος καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. κλασθέντος δὲ τοῦ δόρατος, καὶ τοῦ σιδήρου καταλειφθέντος ἐν τῷ σώματι, παραχρηῖμα ἔπεσε κατισχυθεὶς ὑπὸ τῆς πληγῆς.»

¹³² Hanson V. D. 2003, 61-62

καμπυλωμένη κόψη. Το πρώτο είδος χρησίμευε τόσο για να τρυπάει όσο και για να κόβει. Ήταν, κατά τον Snodgrass¹³³, εφεδρικό όπλο και χρησιμοποιούνταν σε περίπτωση που το δόρυ έσπαγε στις ασπίδες των αντιπάλων.

Οι απόψεις των επιστημόνων, όπως φαίνεται από την παράθεση των απόψεών τους στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, μας δίνουν τη δυσκολία του να μπορέσει κάποιος να καθορίσει με ακρίβεια τόσο το πότε η φάλαγγα έκανε την εμφάνισή της, αλλά και το εάν οι κοινωνικές αλλαγές προηγήθηκαν του οπλισμού ή ο οπλισμός ήταν καθοριστικός και πρώτος παράγοντα για τη δημιουργία του νέου τρόπου παράταξης των οπλιτών και τη μετατροπή της μάχης από ένα αγώνα αριστοκρατών που περιστοιχίζονταν από έναν αριθμό ατάκτων πολεμιστών σε μια καλοστημένη αναμέτρηση ομοιογενών συνόλων. Κατά τη γνώμη μου οποιοσδήποτε και να ήταν οι κοινωνικές εξελίξεις στον Ελλαδικό χώρο δεν θα ήταν ικανές να εισάγουν από μόνες τους το νέο τρόπο μάχης. Αυτό που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία της φάλαγγας όπως την γνωρίζουμε ήταν ο ίδιος ο οπλισμός. Η ασπίδα με τη διπλή λαβή έδωσε τη δυνατότητα στους πολεμιστές να τάσσονται ο ένας δίπλα στον άλλο και να έχουν τη δυνατότητα να καλύπτονται πίσω από την ασπίδα του διπλανού τους. Άσχετα από τις κοινωνικές αλλαγές αυτή και μόνο η θέση του ενός δίπλα στον άλλο θα πρέπει να έδινε σε όλους μια αίσθηση ενός είδους ισότητας. Στο πεδίο της μάχης δεν θα έπαιξε πλέον σημαίνοντα ρόλο η καταγωγή του καθενός προκειμένου να προβεί σε ηρωική πράξη. ο ηρωισμός επιδεικνύεται περισσότερο με την παραμονή στις γραμμές της φάλαγγας προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο κοινός αντίπαλος (εχθρική φάλαγγα). Παράλληλα η τάξη αυτή των πολεμιστών στο πεδίο της μάχης σιγά σιγά θα έδινε τη δυνατότητα να αναπτυχθούν μεταξύ τους και αισθήματα αλληλεγγύης καθώς ο καθένας προστάτευε το διπλανό του και η απόδοση του καθενός επηρέαζε το σύνολο. Χωρίς τον κατάλληλο οπλισμό οι κοινωνικές αλλαγές θα έδιναν πιθανόν τη δυνατότητα συμμετοχής ενός μεγαλύτερου συνόλου στην εξέλιξη της μάχης πλην όμως δεν θα υπήρχε η διάταξη της φάλαγγας όπως την γνωρίζουμε.

---

¹³³Snodgrass A.M. , 2003, 106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Β»

Η διάταξη της Φάλαγγας και οι φάσεις της σύγκρουσης

Η διάταξη της φάλαγγας

Ο τρόπος με τον οποίο σχημάτιζόταν η φάλαγγα είχε ιδιαίτερη σημασία στην εξέλιξη του αγώνα. Η φάλαγγα τόσο στο αρχικό της στήσιμο όσο και στις εν δυνάμει μετεξελίξεις της είχε ως αντικειμενικό σκοπό τη δημιουργία αισθήματος ασφάλειας και πειθαρχίας στο μαχητή. Ο καθένας ήξερε τη θέση του μέσα στο σύνολο. Τα παραγγέλματα που μπορούσαν να δοθούν προκειμένου η φάλαγγα να μπορεί να αλλάξει μετωπο ή να μετασχηματισθεί απαιτούσαν απόλυτο συγχρονισμό που μόνο με απόλυτη πειθαρχία θα μπορούσε να επιτευχθεί. Οι οπλίτες θα έπρεπε να υπακούουν και να εκτελούν τις κινήσεις χωρίς καθυστέρηση καθώς και η παραμικρή ολιγωρία θα είχε αντίκτυπο σε όλη την παράταξη.

Ο αντικειμενικός σκοπός της μάχης ήταν η «παράρρηξις», δηλαδή η διάσπαση της αντίπαλης φάλαγγας και η κύκλωσή της. Στην επίτευξη αυτού του στόχου ήταν δομημένη η διάταξη της φάλαγγας. Στην διάταξη αναφέρονται κάποιοι αρχαίοι συγγραφείς μεταξύ των οποίων ο Ασκληπιόδοτος που έζησε τον 1^ο αι. μ.Χ. και το έργο του είναι το παλαιότερο που αναφέρεται στον τρόπο σχηματισμού της φάλαγγας. Οι οπλίτες παρατάσσονταν ο ένας δίπλα στον άλλο δημιουργώντας ζυγούς και ο ένα πίσω από τον άλλο δημιουργώντας στοίχους (ή λόχους¹³⁴) «Ἀναγκαῖον δὲ πρῶτον τὴν φάλαγγα καταλοχίσαι·

τοῦτο δὲ ἔστι καταμερίσαι εἰς λόχους, ὁ δὲ λόχος ἔστιν ἀριθμὸς ἀνδρῶν εἰς σύμμετρα διαιρῶν τὴν φάλαγγα· σύμμετρα δὲ ἔστι τὰ τιθέμενα μέρη, ἃ μηδὲν τὴν φάλαγγα πρὸς τὴν μάχην λυμαίνεται·»

Το μέγεθος της φάλαγγας λοιπόν κυμαινόταν αναλόγως του πλάτους της σε στοίχους και το βάθος της σε ζυγούς. Ο επικεφαλής του Λόχου ονομάζεται και πρωτοστάτης, ενώ ο αμέσως επόμενος επιστάτης. Ο στοίχος σε όλο του το βάθος αποτελείται από πρωτοστάτες και επιστάτες εναλλάξ μέχρι τον ουραγό

«Ὁ δὲ ἡγούμενος ὠνόμασται καὶ πρωτοστάτης, ἐπιστάτης δὲ ὁ ἐπόμενος, ὥστε καθ' ὅλον τὸν στίχον εἶναι πρῶτον πρωτοστάτην, εἶτα ἐπιστάτην, εἶθ' ἑξῆς πρωτοστάτην, εἶτα ἐπιστάτην, καὶ

---

¹³⁴ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 1

τοῦτο παρ' ἓνα μέχρις οὐραγοῦ, καθ' ἃ ὑπογέγραπται¹³⁵».

Το μέγεθος του λόχου κυμαινόταν ανάλογα από οχτώ, δέκα, δώδεκα ή και δεκαέξι άνδρες. Η φάλαγγα σύμφωνα με τον Ασκληπιόδοτο είναι ένα σύνολο παρατεταγμένων σε συλλοχισμό λόχων¹³⁶ «Ὁ δὲ ἐκ πάντων συλλοχισμὸς φάλαγξ». Η γραμμή που σχηματίζουν κατά μήκος οι λοχαγοί καλεῖτο *μῆκος* ή *πρόσωπον* ή *παράταξις* ή και *πρῶτος ζυγός* «...ἤς τὸ τῶν λοχαγῶν τάγμα μέτωπον καὶ μῆκος καὶ πρόσωπον καὶ στόμα καὶ παράταξις καὶ πρωτολοχία καλεῖται καὶ πρῶτον ζυγόν¹³⁷...». Οι παράλληλες προς την πρώτη γραμμὲς των οπλιτῶν αποτελοῦν τους επόμενους ζυγούς μέχρι τον τελευταῖο «ουραγός» «..ὁ δὲ κατόπιν κείμενος μετὰ τοῦτον στίχος τῶν ἐπιστατῶν κατὰ μῆκος τῆς φάλαγγος δεῦτερον ζυγόν, καὶ ὁ τούτῳ παράλληλος ὑπ' αὐτὸν τρίτον, καὶ τέταρτόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦτον ζυγόν καὶ πέμπτον ὡς αὐτῶς καὶ ἕκτον καὶ ἑξῆς μέχρις οὐραγοῦ¹³⁸». Αν η φάλαγγα διαιρεῖτο κατά μήκος στα δύο, τότε το κάθε της μισό ονομαζόταν δεξιό και αριστερό κέρασ «...διαιρεθείσης δὲ τῆς φάλαγγος δίχα κατὰ τὸ μῆκος τὸ μὲν ἡμισυ κέρασ προ-σαγορεύεται δεξιόν τε καὶ λαιόν¹³⁹»

Η ενωμοτία (μάλλον ένα άλλο όνομα του λόχου¹⁴⁰) «ὑπὲρ δὲ τῆς ἐνωμοτίας ἀμφιγνοούμενόν ἐστίν· οἱ μὲν γὰρ ἄλλο ὄνομα τῷ λόχῳ εἶναι τοῦτο», αποτελεῖτο σύμφωνα με το Δεπάστα¹⁴¹ από τριάντα δύο ή τριάντα ἑξι άνδρες και μπορούσε να παραταχθεῖ σε ένα, δύο, τέσσερις ή τρεις, ἑξι στοίχους οπότε το βάθος ήταν μεγαλύτερο του μετώπου. Ἐτσι, εάν παρατασσόταν σε δύο στοίχους έχοντας δύναμη τριάντα δύο ανδρῶν, τότε η σχέση του μετώπου προς το βάθος της παράταξης θα ήταν 2:16, ενώ εάν η ενωμοτία παρατασσόταν σε τέσσερις στοίχους, τότε η αναλογία θα ήταν 4:8. Η αναλογία αυτή μεταβαλλόταν αναλόγως της τακτικής κατάστασης και του επιδιωκόμενου σκοπού. Ἐτσι, στη μάχη της Μαντινείας το μέτωπο ήταν τέσσερις άνδρες και το βάθος οχτώ¹⁴² (τῆς τε ἐνωμοτίας ἐμάχοντο ἐν τῷ πρώτῳ ζυγῷ τέσσαρες· ἐπὶ δὲ βάθος ἐτάξαντο μὲν οὐ πάντες ὁμοίως ἀλλ' ὡς λοχαγὸς ἕκαστος ἐβούλετο, ἐπὶ πᾶν δὲ κατέστησαν ἐπὶ ὀκτώ), ενώ στη μάχη

¹³⁵ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 3

¹³⁶ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 5

¹³⁷ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 5

¹³⁸ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 5

¹³⁹ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II. 6

¹⁴⁰ Αρριανός, *Τέχνη Τακτική*, 6.2

¹⁴¹ Δεπάστας Ν., 1998, 134

¹⁴² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 68.3

των Λεύκτρων¹⁴³ το μέτωπο ήταν 3 άνδρες και το βάθος δώδεκα (τῆς δὲ φάλαγγος τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἔφασαν εἰς τρεῖς τὴν ἐνωμοτίαν ἄγειν· τοῦτο δὲ συμβαίνειν αὐτοῖς οὐ πλέον ἢ εἰς δώδεκα τὸ βάθος). Ο Ξενοφών δε διασαφηνίζει τι μέρος του λόχου αποτελούσε η ενωμοτία, καθώς σε μια μάχη εναντίον των Καρδούχων διέταξε τους λοχαγούς του να παρατάξουν τους λόχους τους κατά ενωμοτίες σε φάλαγγα για μάχη¹⁴⁴ (Ξενοφῶν δὲ στρέψας πρὸς τοὺς Καρδούχους ἀντία τὰ ὄπλα ἔθετο, καὶ παρήγγειλε τοῖς λοχαγοῖς κατ' ἐνωμοτίας ποιήσασθαι ἕκαστον τὸν ἑαυτοῦ λόχον, παρ' ἀσπίδα παραγαγόντας τὴν ἐνωμοτίαν ἐπὶ φάλαγγος·). Πιθανῶς ο αριθμὸς των ἀνδρῶν να ἦταν γνωστός και να μην χρειαζόταν αναφορά σε αὐτόν. Ο Δεπάστας¹⁴⁵ παρατηρεῖ ὅτι η ενωμοτία που ἦταν διατεταγμένη σε ἕνα ζυγὸ, μπορούσε να μεταβληθεῖ σε ὅ,τι αφορούσε τον αριθμὸ των στοίχων μέσω της παραγωγῆς, δηλαδή της εν παρατάξει πορείας (αἱ δὲ παραγωγαὶ ὡσπερ ὑπὸ κήρυκος ὑπὸ τοῦ ἐνωμοτάρχου λόγῳ δηλοῦνται <καὶ> ἀραιαὶ τε καὶ βαθύτεραι αἱ φάλαγγες γίνονται¹⁴⁶). Στην περίπτωση αὐτή, οἱ οπλίτες στρέφονταν «παρ' ἀσπίδα», δηλαδή πρὸς τα αριστερά και η διάταξη μετατρέποταν σε τρεῖς στοίχους. Η διάταξη αὐτή υλοποιούνταν ὅταν η ενωμοτία βρισκόταν σε κίνηση και εμφανιζόταν αιφνιδιαστικά ο εχθρὸς (.. ἐὰν δ' ἐν τῷ τοιούτῳ ἐκ τοῦ ἐναντίου πολεμία φάλαγξ ἐπιφανῆ, τῷ ἐνωμοτάρχῳ παρεγγυᾶται εἰς μέτωπον παρ' ἀσπίδα καθίστασθαι, καὶ διὰ παντὸς οὕτως, ἔστ' ἂν ἡ φάλαγξ ἐναντία καταστῆ¹⁴⁷). Με παρόμοιο τρόπο ἦταν δυνατὴ η μετατροπὴ της διάταξης των σε λόχο ἢ σε φάλαγγα με τους οπλίτες να κινούνται πρὸς τα αριστερά και το ἕνα τμήμα να τάσσεται δίπλα στο ἄλλο με τους διοικητὲς να καταλαμβάνουν το δεξιὸ ἄκρο κάθε τμήματος¹⁴⁸.

Το βάθος της φάλαγγας εξαρτάτο ἀπὸ την ενωμοτία. Στην περίπτωση που χρειαζόταν το βάθος της να διπλασιαστεῖ ἔπρεπε κάθε ενωμοτία να διπλασιάσει το βάθος των στοίχων της «...ἀναστρέψαντας ἐκέλευε τοὺς ἀπ' οὐρᾶς εἰς δόρου ὀπισθεν τῆς φάλαγγος ἡγεῖσθαι πρὸς αὐτόν· καὶ οὕτως ἅμα ἐκ τε τοῦ στενοῦ ἐξῆγε καὶ ἰσχυροτέραν ἀεὶ τὴν φάλαγγα ἐποιεῖτο¹⁴⁹.» .

---

¹⁴³ Ξενοφῶν , *Ελληνικά*, 6. 4.12

¹⁴⁴ Ξενοφῶν, *Κύρου Ἀνάβασις*, 4.3.26

¹⁴⁵ Δεπάστας Ν., 1998, 135

¹⁴⁶ Ξενοφῶν, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* , 11.6

¹⁴⁷ Ξενοφῶν, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* , 11.8

¹⁴⁸ Δεπάστας Ν., 1998, 135

¹⁴⁹ Ξενοφῶν, *Ελληνικά* , 8. 5.18

Ο Αρριανός¹⁵⁰, που ακολουθουθεί την παράδοση των παλαιότερων Αιλιανού και Ασκληπιόδοτου, γράφει ότι οι Λοχαγοί που συγκροτούσαν τον πρώτο ζυγό θα έπρεπε να ήταν μεγαλόσωμοι, οι πιο δυνατοί και με εμπειρία στη μάχη γιατί ο ζυγός τους συγκρατούσε ολόκληρη τη φάλαγγα «...ἀγαθὸν δὲ εἶπερ τι ἄλλο καὶ τὸ τοὺς λοχαγοὺς τοὺς μεγίστους τε καὶ κρατίστους εἶναι καὶ τῶν κατὰ πόλεμον δαημονεστάτους». Οι επιστάτες που ήταν στο δεύτερο ζυγό θα έπρεπε και αυτοί να μην υπολείπονται σε προσόντα, καθώς και αυτοί ερχόντουσαν σε επαφή με τον εχθρό με το δόρυ τους, ενώ υποβοηθούσαν άμεσα στην προώθηση των λοχαγών «δευτέρους δ' ἐπὶ τούτοις κατ' ἀρετὴν χρὴ εἶναι τοὺς τῶν λοχαγῶν ἐπιστάτας· καὶ γὰρ τὸ τούτων δόρυ ἐξικνεῖται ἔστε ἐπὶ τοὺς πολεμίους, καὶ τοὺς ὠθισμοὺς τοῖς προτεταγμένοις σφῶν ἐγγύθεν συνερείδουσιν» . Επιπλέον, δεν θα πρέπει να ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις που θα χρειαζόταν να αντικαταστήσουν στην παράταξη τους λοχαγούς που τυχόν θα τραυματίζονταν ή θα πέθαιναν κατά τη διάρκεια της μάχης. Οι λοιποί οπλίτες βοηθούσαν με το βάρος του σώματός τους όσους βρίσκονταν μπροστά τους έτσι ώστε η επίθεση της φάλαγγας να έχει την απαιτούμενη ορμή και ώθηση , αλλά και να εμποδίζει μια τυχόν φυγή των λοχαγών. Οι τελευταίοι των στοίχων, οι ουραγοί, επιλέγονταν με βάση την εμπειρία και τη σύνεσή τους. Αποστολή τους ήταν να στοιχίζουν τους ζυγούς και μην αφήνουν τους δειλούς να εγκαταλείπουν την παράταξη « τοὺς δὲ οὐραγοὺς οὐ κατ' ἄλκην ὡς κατὰ σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν τῶν πολεμικῶν ἐπιλέκτους χρὴ εἶναι, ὡς ἐπιμελεῖσθαι τοῦ στοιχεῖν τὰ ζυγὰ καὶ τοῖς ἐθελοκακοῦσι μὴ ἐφιέναι ἀποδιδράσκειν ἔξω τῆς τάξεως. ὅπου τε συνασπισμοῦ δεήσειεν, οὗτός ἐστιν ὁ μάλιστα ἐς πυκνότητα τοὺς πρὸ ἑαυτοῦ τεταγμένους ξυνάγων, ὃ τὴν πᾶσαν ἰσχὺν τῷ συντάγματι τούτῳ παρέχεται» .

Επιπλέον των ανωτέρω, η φάλαγγα είχε και τους «έκτακτους», τους άνδρες δηλαδή που δεν αποτελούσαν μέρος της, αλλά είχαν άλλη χρησιμότητα. Αυτοί ήταν ο στρατιωτικός κήρυκας, που φώναζε τα προστάγματα, ο σημαιοφόρος που μετέδιδε τα παραγγέλματα με σημαίες σε περίπτωση που λόγω θορύβου αυτά δεν γίνονταν αντιληπτά, σαλπικτής που τα σάλπιζε, ο υπηρέτης που αν χρειαζόταν κάτι

---

¹⁵⁰Αρριανός, *Τέχνη Τακτική*, 12

πήγαινε και το έφερε και τέλος, ο έκτακτος ουραγός που επανέφερε στην παράταξη αυτούς που μένανε πίσω¹⁵¹.

Η φάλαγγα παρατάσσεται όπου χρειάζεται κατά μήκος πιο αραιή, αν το πεδίο της μάχης το επιτρέπει και κατά βάθος πιο πυκνή, όπου πρέπει να είναι πυκνότερη εάν χρειάζεται με την πυκνότητά της να αποκτήσει ορμή για να απωθήσει τους αντιπάλους¹⁵² «...τάττεται δὲ ἡ φάλαγξ ἐπὶ μῆκος μὲν ὅπου ἀραιότεραν χρῆ τετάχθαι, εἰ ἢ τε χώρα παρέχοι καὶ ὠφελιμώτερον εἶη, <κατὰ βάθος> δὲ ὅπου πυκνοτέραν, εἰ αὐτῇ τῇ πυκνότητι καὶ τῇ ῥύμῃ τοὺς πολεμίους ἐξῶσαι δέοι.»

Υπήρχαν τρία εἶδη αποστάσεων μεταξύ των ανδρῶν μιας φάλαγγας. Κατά πρῶτον, το *αραιό* κατά το οποίο οι οπλίτες απείχαν μεταξύ τους κατά πλάτος και βάθος τέσσερις πήχες «...τό τε ἀραιότατον, καθ' ὃ ἀλλήλων ἀπέχουσι κατὰ τε μῆκος καὶ βάθος ἕκαστοι πήχεις τέσσαρας¹⁵³». Κατά δεύτερον το *πυκνότατο*, κατά το οποίο ὅλοι ἔχουν ενωμένες τις ασπίδες σε απόσταση ενός πήχη ο ένας από τον ἄλλο και τέλος το *ενδιάμεσο* κατά το οποίο οι αποστάσεις μειώνονται στους δύο πήχεις και ονομάζεται και *πύκνωση* «...καὶ τὸ πυκνότατον, καθ' ὃ συνησπικῶς ἕκαστος ἀπὸ τῶν ἄλλων πανταχόθεν διέστηκεν πηχυαῖον διάστημα, τό τε μέσον, ὃ καὶ πύκνωσιν ἐπονομάζουσιν, ᾧ διεστήκασι πανταχόθεν δύο πήχεις ἀπ' ἀλλήλων¹⁵⁴».

Η διαφοροποίηση των αποστάσεων μεταξύ των οπλιτῶν γινόταν εἴτε μόνο κατά πλάτος εἴτε κατά μήκος εἴτε και κατά τις δύο φορές, αναλόγως της τακτικής κατάστασης¹⁵⁵ «...Γίνεται δὲ μεταβολὴ κατὰ τὰς χρείας ἕκ τινος τούτων εἰς τι τῶν λοιπῶν, καὶ ἤτοι κατὰ μῆκος μόνον, ὃ καὶ ζυγεῖν ἔφαμεν λέγεσθαι, ἢ κατὰ βάθος, τὸ καὶ στοιχεῖν, ἢ κατ' ἄμφω,...». Η *πύκνωση*, η σύμπτυξη δηλαδή της φάλαγγας από το αραιότερο στο πυκνότερο, γινόταν ὅταν ο στρατηγός ἤθελε να οδη-

---

¹⁵¹ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, II.9 : «...Τοὺς δὲ ἐκτάκτους τὸ μὲν παλαιὸν ἢ τάξεις εἶχεν, ὡς καὶ τοῦνομα σημαίνει, δι' ὅτι τῆς τάξεως ἐξάριθμοι ὑπῆρχον, στρατοκήρυκα, σημειοφόρον, Σαλπικτήν, ὑπηρέτην, οὐραγόν· τὸν μὲν, ὅπως τῇ φωνῇ σημαίνει τὸ προσταττόμενον, τὸν δὲ σημείω, εἰ μὴ φωνῆς κατακούειν ἐνδέχοιτο διὰ θόρυβον, τὸν δὲ τῇ σάλπιγγι, ὅποτε μὴδὲ σημείον βλέποιν διὰ κονιορτόν, καὶ τὸν ὑπηρέτην, ὥστε τι παρακομίσαι τῶν εἰς τὴν χρείαν, τὸν γε μὴν ἐκτακτον οὐραγόν πρὸς τὸ ἐπανάγειν τὸν ἀπολειπόμενον ἐν τῇ τάξει.»

¹⁵² Αρριανός, *Τέχνη Τακτική*, 11

¹⁵³ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, IV.1

¹⁵⁴ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, IV.1

¹⁵⁵ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, IV.2

γήσει τη φάλαγγα εναντίον των εχθρών¹⁵⁶ «...γίνεται δὲ ἡ πύκνωσις, ὅταν ὁ στρατηγὸς βουληθῆ ἐπάγειν τὴν φάλαγγα ἐπὶ τοὺς ἐναντίους,».

Συνασπισμός, ἦταν ἡ πύκνωσις τῆς φάλαγγας σε τέτοιο βαθμὸ που να μην ἐπιδέχεται κλίση πρὸς τὴν ἓν ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ με σκοπὸ οἱ στρατιῶτες να μπορέσουν να ἀποκρούσουν τὴν ἐφοδο τῶν ἀντιπάλων «...ὁ δὲ συνασπισμὸς πρὸς τὸ τὴν τῶν πολεμίων ἐφοδὸν πεφραγμένους ὑποστῆναι¹⁵⁷».

Οἱ κινήσεις τῆς φάλαγγας ἦταν οἱ ἐξῆς: Μία κίνηση ὀνομάζεται κλίση καὶ τὰ εἶδη τῆς ἦταν δύο. «*Ἐπὶ δόρυ*» πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ «*ἐπὶ ἀσπίδα*» πρὸς τὰ ἀριστερὰ «...Κλίσις μὲν οὖν ἐστὶν ἡ κατ' ἄνδρα κινήσις, ἐπὶ δόρυ μὲν ἢ ἐπὶ δεξιὰ, ἐπ' ἀσπίδα δὲ ἢ ἐπ' ἀριστερὰ¹⁵⁸». Ἡ κίνηση αὐτὴ ἐκτελεῖτο τακτικὰ σε περίπτωση που ὁ εχθρὸς ἐκτελεῖ πλευρική ἐπίθεση καὶ χρειάζοταν εἴτε να ἀντιμετωπισθεῖ με ἀντεπίθεση εἴτε να ὑπερκερασθεῖ, δηλαδὴ να περικυκλωθεῖ τὸ κέρασ τῶν ἀντιπάλων¹⁵⁹ «...γίνεται δὲ κατὰ τὰς ἐκ πλαγίων ἐφόδους τῶν πολεμίων ἀντιπορίας χάριν ἢ ὑπερκεράσεως ὅπερ ἐστὶν ὑπερβαλέσθαι τὸ κέρασ τῶν πολεμίων...». Οἱ δύο κλίσεις πρὸς τὴν αὐτὴ κατεύθυνση μετέβαλαν τὸ μέτωπο του οπλίτη κατὰ 180° καὶ ὀνομαζόταν *μεταβολή* «... Ἡ δὲ δις ἐπὶ τὸ αὐτὸ γινομένη κλίσις κατὰ νώτου τὰς τῶν ὀπλιτῶν ὄψεις μετατιθεῖσα καλεῖται μεταβολή¹⁶⁰». Τὰ εἶδη τῆς *μεταβολῆς* ἦταν καὶ αὐτὰ δύο, εἴτε πρὸς τοὺς εχθροὺς εἴτε ἀπὸ τοὺς εχθροὺς. Ἡ μὲν πρώτη ἐπιτυχανόταν με δύο κλίσεις ἐπ' ἀριστερὰ ἢ δε δεύτερη με δύο κλίσεις ἐπὶ δεξιὰ.

Σε περίπτωση που ἐμφανιζόταν ὁ εχθρὸς στα νώτα τῆς φάλαγγας τὰ πράγματα γινόντουσαν δυσκολότερα καθὼς οἱ πλέον ἐμπειροὶ ἄνδρες ἦταν στὴν κεφαλὴ τῆς. Γι αὐτὸ τὸ λόγο καὶ με σκοπὸ τὴν ἀμεση ἀντίδραση του σώματος υπήρχε ὁ λεγόμενος «*ἐξελιγμός*». Κατὰ τὸν *ἐξελιγμὸ*, στὴ λακωνική του ἐκδοχή, ὅλη ἡ φάλαγγα ἔκανε μεταβολὴ καὶ οἱ οὐραγοὶ παρέμεναν ἀκίνητοι στὴ θέση τους. Οἱ υπόλοιποι ζυγοὶ προσπερνούσαν τοὺς οὐραγοὺς εἴτε ὡς ολόκληροὶ ζυγοὶ εἴτε ὡς στοίχοι, ἀποκαθιστοῦσαν καὶ πάλι τὴν παράταξη καὶ στὸ τέλος τῆς κίνησης στὴν κεφαλὴ τῆς φάλαγγας βρίσκονταν οἱ πιο ἐκπαιδευμένοι οπλίτες «...Ὁ δὲ Λακωνικὸς ἐξελιγμὸς τὸν ἐναντίον τούτῳ μεταλαμβάνει τόπον· μεταβάλλει γὰρ ἕκαστος ἐπ' οὐραν, μένοντος τοῦ οὐραγοῦντος ζυγοῦ οἷον τοῦ λμνξο· τὰ γὰρ λοιπὰ, τό τε ζηθικ καὶ

¹⁵⁶ Ἀσκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, IV,2

¹⁵⁷ Αἰλιανὸς ὁ Τακτικὸς, *Τακτικὴ θεωρία*, XI.5

¹⁵⁸ Ἀσκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, X.

¹⁵⁹ Ἀσκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, X.

¹⁶⁰ Ἀσκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, X.

τὸ ἀβγδε μεθίσταται ἐφ' ἑκάτερα . . . τοῦ οὐραγοῦντος, διχῶς δῆλον ὅτι, ἤτοι κατὰ στοιχόν ἢ κατὰ ζυγόν, καὶ θέσιν ἔχει τὸ μὲν ζηθικὴν τὴν τοῦ ΖΗΘΙΚ, τὸ δὲ ἀβγδε τὴν τοῦ ΑΒΓΔΕ¹⁶¹». Στην μακεδονική του εκδοχή ο *ἔξελιγμός* πραγματοποιούνταν με τον ακόλουθο τρόπο. Ο πρώτος ζυγός παρέμενε ακίνητος και οι λοιποὶ τους προσπερνούσαν μέχρις ὅτου ο ζυγός των ουραγῶν να βρίσκεται μπροστά από ὅλους. Τότε δινόταν μεταβολή της φάλαγγας και ο πρώτος ζυγός ήταν και πάλι στη θέση του με μέτωπο ἔναντι του εχθροῦ¹⁶² « ...τοῦτο δὴ ποιῶν ὁ Λακωνικὸς ἔξελιγμός τὴν ἑναντίαν κατὰ τὸν Μακεδονικὸν τοῖς πολεμίοις παρέχεται δόξαν· ἐφορμᾶν γὰρ καὶ ἐπιέναι δόξειεν ἂν ὄπιθεν παραφανεῖσιν, ὥστε καταπλήξαι αὐτοὺς καὶ δειλίαν ἐκ τοῦδε γενέσθαι.» . Με τον τρόπο αυτό δεν δινόταν η εντύπωση ὅτι η φάλαγγα υποχωρούσε.

Κατὰ τὴ διάρκεια της προελάσεως, η φάλαγγα μπορούσε να αυξομειώνει το πλάτος της με τα παραγγέλματα «*ἐπὶ κέρως*» ἢ «*κατὰ κέρας πορευέσθαι*». Με αὐτὸν τον τρόπο τὸ μέτωπο μιας ενωμοτίας μπορούσε να αποτελείται ἀπὸ δύο ἕως οχτῶ ἄνδρες με ἀνάλογη αὐξηση του μετώπου του Λόχου ἢ της φάλαγγας ὅταν δεν απαιτεῖτο μεγαλύτερη ευελιξία ἔδιναν στην φάλαγγα που προήλαυε μέτωπο δύο ἀνδρῶν μεγαλώνοντας ὁμως υπερβολικὰ τὸ μήκος της¹⁶³. Ο Δερκυλίδας κινούμενος ἐναντίον της πόλης των Γεργιθίων μαζί με τὸ Μειδιά είχαν τὸ στράτευμα παραταγμένο ὅπως τὸν καιρὸ της εἰρήνης, σε βάθος δύο ἀνδρῶν «...ἅμα δὲ ταῦτα λέγων ἤει πρὸς τὰς πύλας σὺν τῷ Μειδιά, καὶ τὸ στράτευμα ἠκολούθει αὐτῶ εἰρηνικῶς εἰς δύο¹⁶⁴». Τὸ ἴδιο ἔγινε και με τὸ στράτευμα του Αρχίδαμου τὸ 364 ὅταν αὐτὸς ἐκστράτευσε ἐναντίον των Ἀρκάδων και οἱ Σπαρτιάτες, πρὶν τὴ σύγκρουση λόγω του ὅτι προερχόντουσαν ἀπὸ πορεία, ἦταν παραταγμένοι σε μακριὰ σειρά «...ὡς δ' ἐπλησίασαν ἀλλήλοις, οἱ μὲν σὺν τῷ Ἀρχιδάμῳ κατὰ κέρας, ἄτε καθ' ὁδὸν πορευόμενοι¹⁶⁵». Και ο Κλέαρχος ὅταν ἔφθανε στην πόλη Ὠπι εἶχε παραταγμένο τὸ στράτευμα κατὰ τὴν κίνηση με παρατεταγμένους τους ἄνδρες ἀνά δύο, ἔτσι ὥστε ο Πέρσης νόθος ἀδελφός του Κύρου που παρακολουθοῦσε τὴν κίνηση να ἐντυπωσιαστεῖ ἀπὸ τὸ πλήθος του στρατεύματος «...ὁ δὲ Κλέαρχος ἠγεῖτο μὲν εἰς δύο, ἐπορευέτο δὲ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἐφιστάμενος· ὅσον δὲ [ἂν] χρόνον τὸ

¹⁶¹ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, Χ.3

¹⁶² Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, Χ.4

¹⁶³ Δεπάστας Ν., 1998, σελ135,136

¹⁶⁴ Ξενοφώντας, *Ελληνικά*, 3..2

¹⁶⁵ Ξενοφώντας *Ελληνικά* 7..3

ήγούμενον τοῦ στρατεύματος ἐπιστήσειε, τοσοῦτον ἦν ἀνάγκη χρόνον δι' ὅλου τοῦ στρατεύματος γίνεσθαι τὴν ἐπίστασιν· ὥστε τὸ στράτευμα καὶ αὐτοῖς τοῖς Ἑλλησι δόξαι πάμπολυ εἶναι, καὶ τὸν Πέρσῃν ἐκπεπληχθαι θεωροῦντα...» . Ὅταν χρειαζόταν να υποχωρήσει η φάλαγγα δινόταν το παράγγελμα *μεταβολή* και ο ουραγός του αριστερού στοίχου μετατρέποταν σε πρωτοστάτη του δεξιού¹⁶⁶.

Ο Ασκληπιόδοτος γράφει ότι όταν η φάλαγγα εκτελούσε πορεία, κινούνταν είτε ως ενιαίο σύνολο είτε κατά τμήματα – μονάδες. Η τακτική αυτή κίνηση ονομαζόταν «παραγωγή» και υποδιαιρείτο σε «πλάγια», όταν η φάλαγγα προχωρούσε με το μεγάλο μέτωπο και «ὄρθια» όταν η φάλαγγα βάδιζε με το μικρό μέτωπο¹⁶⁷ «...Παραγωγή καλεῖται ἡ τῆς φάλαγγος ἥτοι καθ' ὅλην ἢ κατὰ μέρη καί, εἰ καθ' ὅλην, ἢ πλαγία λέγεται, ὅτ' ἂν κατὰ τὴν πλαγίαν θέσιν βαδίζη, ἢ ὄρθια, ὅτ' ἂν κατὰ τὴν ὄρθιαν· καὶ εἰ πλαγία πορεύοιτο, ἥτοι κατ' ὀρθόν...» . Στην πρώτη περίπτωση, είτε είναι οι λοχαγοί εμπρός (*Κατὰ ὀρθόν*), είτε οι ουραγοί (*Κατὰ οὐράν*). Στη δεύτερη περίπτωση, όταν ο ζυγός των λοχαγών βρισκόταν στα δεξιά καλούνταν *ὄρθια δεξιά*, ενώ εάν βρισκόταν στα αριστερά *ὄρθια αριστερά* τοι κατ' ὀρθόν, «...ὅτ' ἂν κατὰ τοὺς λοχαγούς, ἢ ἐπ' οὐράν, ὅτ' ἂν κατὰ τοὺς οὐραγούς· ὄρθια δὲ εἰ φέροιο καὶ τὸ λοχαγοῦν ζυγόν, ὃ δὴ καὶ στόμα λέγεται, δεξιὸν ἔχει, δεξιὰ καλεῖται, εἰ δὲ λαιόν, ἀριστερά· ...». Η «παραγωγή» μπορούσε να είναι επίσης λοξή αριστερή ή δεξιά, αναλόγως με το ποιο κέρασ της προηγείτο στην κίνηση. «...λοξὴ δὲ ὡς αὐτως λαιὰ τε καὶ δεξιὰ ἢ τὸ προὔχον ἔχουσα κέρασ ὁμώνυμον, κυρτὴ δὲ καὶ κοίλη καὶ ἐπικάμπιος εἰς τοῦπίσω ἢ καὶ πρόσω ἢ τὸ στόμα κοῖλον ἢ κυρτὸν ἢ εἰς τοῦπίσω ἢ καὶ πρόσω ἐπικεκαμμένον ἔχουσα, ὡς ἔχει τὰ ὑπογεγραμμένα ». Μπορούσε επίσης, αναλόγως της κίνησης εξαιτίας του εδάφους ή της τακτικής κατάστασης, να είναι κυρτή, κοίλη ή τεθλασμένη προς τα εμπρός ή πίσω αναλόγως εάν ο ζυγός των λοχαγών είχε αντίστοιχη διάταξη κατά την κίνηση. Η κίνηση κατά «κέρασ» μπορούσε επίσης είτε να υλοποιείται με τους στοίχους να είναι παράλληλοι , οπότε είχαμε την «σύζευξη», είτε με το ένας κέρασ πίσω από το άλλο , οπότε είχαμε την «επαγωγή» «... ἔστι δὲ κατ' ἐπαγωγὴν μὲν, ὅτ' ἂν τὸ δεύτερον ἔπηται τῷ προτέρῳ, κατὰ σύζευξιν δέ, ὅτ' ἂν μηδ' ἕτερον θάτερον προηγῆται.» .

¹⁶⁶ Ξενοφώντας, *Κύρου Παιδεία*, II.3.2

¹⁶⁷ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, XI.

Η κίνηση της φάλαγγας γράφει ο Ασκληπιόδοτος στην τακτική του τέχνη με τα «κέρατα» σε «όρθια σύζευξη» επιτρέπει την τοποθέτηση των ζυγών των λοχαγών προς τη μία πλευρά (*όμοίοστομος*), στις εξωτερικές (*άμφίοστομος*) «... Τοῦ δ' ὀρθίου κατὰ σύζευξιν εἶδη τέσσαρα· ἡ γὰρ δεξιὰ ἐστὶν ἄμφω τὰ στόματα ἢ λαιὰ καὶ καλεῖται ἢ φάλαγξ ὁμοίοστομος, ἢ μὲν δεξιὰ, ἢ δὲ λαιά,..» ἢ αντικριστά στις εσωτερικές (*αντίστομος*) «...ἢ ἐναντίως ἔχει τὰ στόματα, καὶ εἰ μὲν κατὰ ταῦτα συνάπτοιεν ἀλλήλοις, ἀντίστομος ἐπονομάζεται...». Η φάλαγγα κινούμενη κατά *όρθια ἐπαγωγή* μπορούσε να είναι μόνο *ἐτερόστομη*, δηλαδή με το ζυγό των λοχαγών (στόμα ἢ μέτωπο) στο ένα κέρασ δεξιά και στο άλλο αριστερά. Αυτό γινόταν, γιατί με τον τρόπο αυτό και η ανάπτυξη της φάλαγγας σε περίπτωση λήψης επαφής με τον εχθρό ήταν ευκολότερη, αλλά και η αντιμετώπιση επιθέσεων από τα πλάγια της κίνησης ευχερέστερη. Η φάλαγγα κινούμενη με «πλάγιο σχηματισμό» και με «επαγωγή» μπορούσε να είναι *όμοίοστομος*, με τους λοχαγούς του ακολουθούντος κέρατος να είναι ακριβώς πίσω από τους ουραγούς του προπορευόμενου ἢ *άμφίοστομος*, με τους ουραγούς του πρώτου κέρατος να ακολουθούνται από αυτούς του δευτέρου. Στην περίπτωση τώρα που τα «κέρατα» της φάλαγγας ήταν «λοξά», τότε εἴαν κινούνταν το κάθε ένα στην πλευρά του, καλούνταν η παράταξη «*κοιλέμβολος*», ενώ εἴαν κινούνταν το ένα στην πλευρά του άλλου η παράταξη καλούνταν «*ἔμβολος*» «...Καὶ τὰ λοξὰ δὲ συντιθέμενα διττὰς ἔχουσι διαφοράς· ἡ γὰρ λαιὸν ἐν λαιῶν τάττεται μέρος καὶ δεξιὸν ἐνδεξιῶν καὶ καλεῖται ἢ ὅλη κοιλέμβολος, ἢ ἀνάπαλιν καὶ λέγεται ἔμβολος...». Σε περιπτώσεις που απαιτείτο η φάλαγγα κατά την κίνησή της να ἔχει ετοιμότητα αντιμετώπισης των αντιπάλων από όλες τις κατευθύνσεις σχημάτιζε τετράπλευρο με τα στόματα προς τα ἔξω. Με το σχηματισμό «τετραγώνου» κινήθηκαν οι Αθηναῖοι οπλίτες το 413 π.Χ. κατά την υποχώρησή τους από τις Συρακούσες προς την Κατάνη κατά το τέλος της Σικελικής εκστρατείας¹⁶⁸. Τότε μάλιστα, τα διάφορα στοιχεία της επιμελητείας κινούνταν στο μέσο αυτού του προστατευτικού πλαισίου για μεγαλύτερη ασφάλεια «...Ὁ μὲν Νικίας τοιάδε παρακελευόμενος ἄμα ἐπήει τὸ στράτευμα, καὶ εἶ πη ὀρώη διεσπασμένον καὶ μὴ ἐν τάξει χωροῦν ξυνάγων καὶ καθιστάς, καὶ ὁ Δημοσθένης οὐδὲν ἦσσαν τοῖς καθ' ἑαυτὸν τοιαῦτά τε καὶ παραπλήσια λέγων. τὸ δὲ ἐχώρει ἐν πλαισίῳ τεταγμένον, πρῶτον μὲν ἡγούμενον τὸ Νικίου, ἐφεπόμενον δὲ τὸ Δημοσθένους· τοὺς

---

¹⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.8

δὲ σκευοφόρους καὶ τὸν πλεῖστον ὄχλον ἐντὸς εἶχον οἱ ὀπλίται...». Ο Ξενοφών επιλέγει και αυτός τον σχηματισμό¹⁶⁹ πορείας για να κινηθεί μέσα από εχθρικό έδαφος και προς τον Εύξεινο Πόντο το ελληνικό στράτευμα όταν, μετά την μάχη στα Κούναξα και την δολοφονία του Κλέαρχου, ανέλαβε την αρχηγία του «... ἴσως οὖν ἀσφαλέστερον ἡμῖν πορεύεσθαι πλαίσιον ποιησαμένους τῶν ὀπλων, ἵνα τὰ σκευοφόρα καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἐν ἀσφαλεστέρω εἴη.» .

Ακόμα μια επιλογή για την κίνηση της φάλαγγας ήταν όταν αυτή κινείται χωρισμένη σε περισσότερα μέρη. Τότε πορεύεται με τα τμήματά της είτε διάσπαρτα είτε πλεγμένα. Στην πρώτη περίπτωση, κινούνται λοξά δίνοντας της σχήμα Υ, ενώ στη δεύτερη σχηματίζουν παραλληλόγραμμα που εφάπτονται μεταξύ τους μόνο στις γωνίες¹⁷⁰ «...Ὅτ' ἂν δὲ κατὰ πλείω μέρη πορεύωνται, ἢ ἐσπαρμένα συντάγματα πορεύσεται ἢ πεπλεγμένα· πεπλεγμένα δὲ ἐστὶν ὅτ' ἂν λοξὰ πορεύηται ὑοειδῆ τὴν ὅλην ποιῶντα φάλαγγα· ἐσπαρμένα δὲ ὅπότ' ἂν κατὰ παραλληλόγραμμα μόναίς ταῖς γωνίαις συνάπτοντα ἀλλήλοις, τοῖς δὲ πλευραῖς ἐπὶ τὸ πρόσω βλέποντα.»

Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι κατά την ανάπτυξη της φάλαγγας, από τη διάταξη πορείας σε διάταξη παρατάξης, θα έπρεπε οι λόχοι και οι υποδιαιρέσεις τους να έχουν τη δυνατότητα να παρατάσσονται με στοίχους παράλληλους με καθορισμένο κάθε φορά βάθος και σε δεύτερη φάση να δύνανται να παραταχθούν παράλληλα με τους υπόλοιπους λόχους σχηματίζοντας τη φάλαγγα. Στο σπαρτιατικό στρατό, κάθε τμήμα βρισκόταν υπό τις διαταγές του επικεφαλής του και ὅποτε χρειαζόταν, παρατασσόταν στο αριστερό του προηγούμενου. Με τον τρόπο αυτό, ο επικεφαλής στρατηγός βρισκόταν πάντα στο άκρο δεξιό της παρατάξεως και αντίστοιχα οι επί μέρους επικεφαλής στο δεξιό των στοίχων που διοικούσαν¹⁷¹. Παράλληλα, υπήρχε μέριμνα με διπλή ζύγιση (αραίωση των τμημάτων) να υπάρχει μεταξύ των στοίχων το κενό που απαιτούνταν για να τοποθετηθούν οι ενωμοτίες ή τα άλλα τμήματα της φάλαγγας.

Ο Pritchett¹⁷² υποστηρίζει ότι οποτεδήποτε διεξάγετο μάχη, η φάλαγγα θα ήταν χωρισμένη σε τρία μέρη, το κέντρο και τα δύο πλευρά (κέρατα). Τα τρία τμήματα κανονικά καλούνταν, *το δεξιόν, το μέσον* και *το ευώνυμον*, με ή χωρίς την

---

¹⁶⁹ Ξενοφών, Κύρου Ανάβασις 3..6

¹⁷⁰ Ακκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, XI

¹⁷¹ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 90

¹⁷² Pritchett W.K. 1974, 191, 192

προσθήκη της λέξης κέρας. Ο Ασκληπιόδοτος γράφει ότι ο γενναιότερος άνδρας τοποθετούνταν δεξιά του δεξιού κέρατος. « Διατέτακται δὲ ἢ τε ὅλη φάλαγξ καὶ τὰ μέρη κατὰ τετράδα, ὥστε τῶν τεσσάρων ἀποτομῶν τὴν μὲν ἀρίστην κατ' ἀρετὴν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τετάχθαι δεξιάν, τὴν δὲ δευτέραν ἀριστερὰν τοῦ λαιοῦ καὶ δεξιάν τὴν τρίτην, τὴν δὲ τετάρτην τοῦ δεξιοῦ λαιάν¹⁷³» Στη διένεξη μεταξύ Αθηνῶν και Τεγέας πριν από τη μάχη των Πλαταιῶν κάθε πόλη παραδεχόταν ότι το δεξιό κέρασ ως θέση τιμῆς και κινδύνου ανήκε στους Σπαρτιάτες «Οὕτω ὦν δίκαιον ἡμέας ἔχειν τὸ ἕτερον κέρασ <μᾶλλον> ἢ περ Ἀθηναίους· οὐ γὰρ σφί ἐστι ἔργα οἷά περ ἡμῖν κατεργασμένα, οὐτ' ὦν καινὰ οὔτε παλαιά¹⁷⁴». Σύμφωνα με τον Πλούταρχο το δεξιό κέρασ ήταν θέση των ηγεμόνων. « Παιουσανίας Ἀριστείδη προσέφερε λόγον, ἀξιῶν τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τὸ δεξιὸν μεταγαγόντα κατὰ τοὺς Πέρσας ἀντιταχθῆναι, βέλτιον γὰρ ἀγωνιεῖσθαι τῆς τε μάχης¹⁷⁵ ». Ἄλλες ενδείξεις ότι το δεξιό κέρασ ήταν θέση τιμητική βρίσκονται και στον Ηρόδοτο «ὁ γὰρ νόμος τότε εἶχε οὕτω τοῖσι Ἀθηναίοισι, τὸν πολέμαρχον ἔχειν κέρασ τὸ δεξιόν¹⁷⁶». Από τον Θουκυδίδη μαθαίνουμε ότι μεταξύ των σπαρτιατικῶν τμημάτων ο βασιλέας Ἄγις διοικούσε από το κέντρο « τῶ δὲ ἄλλῳ στρατοπέδῳ καὶ μάλιστα τῶ μέσῳ, ἢ περ ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἦν καὶ περὶ αὐτὸν οἱ τριακόσιοι ἰππῆς καλούμενοι¹⁷⁷», ὅπως ἔκαναν οι Πέρσες βασιλεῖς «καὶ πάντες δ' οἱ τῶν βαρβάρων ἄρχοντες μέσον ἔχοντες τὸ αὐτῶν ἡγοῦνται, νομίζοντες οὕτω καὶ ἐν ἀσφαλεστάτῳ εἶναι¹⁷⁸». Εκτός από τη μάχη στη Μαντίνεια, το 362, οι Λακεδαιμόνιοι συνήθως τοποθετούνταν στο δεξιό πλευρό. Από τη στιγμή που αυτή η μάχη διεξήχθη σε Ἀρκαδικό ἔδαφος, οι Ἀρκάδες τοποθετήθηκαν στο ἄκρο δεξιό της παράταξης με τους Σπαρτιάτες στο αριστερό τους «κατὰ δὲ τὴν τάξιν Μαντινεῖς μὲν μετὰ τῶν ἄλλων Ἀρκάδων τὸ δεξιὸν ἐπέιχον κέρασ, ἔχοντες παραστάτας καὶ συναγωνιστὰς Λακεδαιμονίους¹⁷⁹». Στη μάχη της Μαντινείας που περιγράφεται από τον Παιουσανία « λέγεται δὲ καὶ ὁ τρόπος τῆς μάχης. τὸ μὲν δεξιὸν εἶχον οἱ Μαντι-

¹⁷³ Ασκληπιόδοτος, *Τέχνη Τακτική*, 3.1

¹⁷⁴ Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 9.26 - 27

¹⁷⁵ Πλούταρχος, *Ἀριστείδης*, 16.1

¹⁷⁶ Ηρόδοτος *Ἱστορίαι* 6.111

¹⁷⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.72.4

¹⁷⁸ Ξενοφῶν, *Κύρου Ἀνάβασις*, 1.8.22

¹⁷⁹ Διόδωρος, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 15.85

νεῖς αὐτοί,¹⁸⁰» . Η αρχή ότι ο Σπαρτιάτης βασιλέας καθόριζε την παράταξη των δυνάμεών του στο πεδίο της μάχης τίθεται από το Θουκυδίδη τέσσερις φορές. «Ἄγιδος τοῦ βασιλέως ἕκαστα ἐξηγουμένου κατὰ τὸν νόμον. βασιλέως γὰρ ἄγοντος ὑπ' ἐκείνου πάντα ἄρχεται¹⁸¹» . Στην συνθήκη μεταξύ Αθηνών, Ἀργους, Μαντινείας Ἡλιδας η αρχηγία στο πεδίο της μάχης δόθηκε στην πόλη κράτος στην οποία το έδαφος η μάχη θα διεξαγόταν «ἢ δὲ πόλις ἢ μεταπεμψαμένη <τῆ στρατιᾶ> τὴν ἡγεμονίαν ἐχέτω, ὅταν ἐν τῇ αὐτῆς ὁ πόλεμος ἦ¹⁸²» ισοδυναμούσε με την παραχώρηση του δεξιού κέρατος « οἱ δ' ἐναντίοι αὐτοῖς δεξιὸν μὲν κέρας Μαντινῆς εἶχον¹⁸³» . Η ίδια αντιμετώπιση για την ηγεμονία υπάρχει και στον Ξενοφώντα στα «Ελληνικά» «περὶ μέντοι ἡγεμονίας αὐτόθεν διεπράττοντο ὅπως ἐν τῇ ἑαυτῶν ἕκαστοι ἡγήσονται¹⁸⁴» . Το 369 οι Λακεδαιμόνιοι και οι Αθηναῖοι σύνηψαν συμμαχία στην οποία κάθε μέρος θα κατείχε την αρχηγία εναλλάξ για περιόδους των πέντε ημερών «οἱ Ἀθηναῖοι μετεπείσθησαν, καὶ ἐψηφίσαντο κατὰ πενθήμερον ἑκατέρους ἡγεῖσθαι¹⁸⁵». Στην αναφορά του Ξενοφώντα για τη μάχη της Νεμέας το 394 παρουσιάζεται επίσης εναλλαγή της αρχηγίας μεταξύ των μελών της συμμαχίας «Αὕτη μὲν δὴ ἑκατέρων ἡ δύναμις ἐγένετο. οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἕως μὲν τὸ εὐώνυμον εἶχον, οὐδέν τι κατήπειγον τὴν μάχην συνάπτειν· ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατὰ Λακεδαιμονίους ἐγένοντο, αὐτοὶ δὲ τὸ δεξιὸν ἔσχον καὶ κατ' Ἀχαιοὺς ἀντετάχθησαν¹⁸⁶» . Οι Λακεδαιμόνιοι πάντως κράτησαν το δεξιό της παράταξης καθόλη τη διάρκεια της μάχης.

Ο Αισχύλος, ονομάζει το δεξιό χέρι «χερὸς ἐκ δοριπάλτου¹⁸⁷», ὅπως το αριστερό ήταν το «επ' παρ' ασπίδα». Από τα παραπάνω φαίνεται πως οι Αρχαῖοι Ἕλληνες τιμούσαν και προέκριναν την ανδρεία των οπλιτῶν που τοποθετούνταν στο πιο δύσκολο σημείο της παράταξης, το δεξιό κέρατος.

Η δεύτερη πιο τιμητική θέση ήταν το αριστερό πλευρό και στις Πλαταιές τη διεκδίκησαν οι Τεγεάτες και οι Αθηναῖοι « Τοῦτο μὲν οἱ Τεγεῆται ἔλεγον τάδε·

¹⁸⁰ Παισαυανίας, *Ελλάδος Περιήγηση*, 8.10.5

¹⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5, 5.66.2

¹⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5..47.7

¹⁸³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5..67.2

¹⁸⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.3

¹⁸⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.14

¹⁸⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4..2.18

¹⁸⁷ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 116

«Ἡμεῖς αἰεὶ κοτε ἀξιούμεθα ταύτης τῆς τάξιος ἐκ τῶν συμμάχων ἀπάντων¹⁸⁸». Οι Τεγεάτες βάσιζαν τη διεκδίκησή τους σε μυθικούς άθλους και σε ανδρείες μάχες εναντίον των Σπαρτιατών. Η απόφαση της διαφωνίας πάρθηκε όχι από τους στρατηγούς, αλλά από το σώμα των Σπαρτιατών οπλιτών «Λακεδαιμονίων δὲ ἀνέβω-σε ἅπαν τὸ στρατόπεδον Ἀθηναίους ἀξιονικότερους εἶναι ἔχειν τὸ κέρας ἢ περ Ἀρκάδας¹⁸⁹». Ἐτσι το αριστερό κέρασ αποδόθηκε στους Αθηναίους. Ο Θουκυδίδης στην αναφορά του για τη μάχη της Μαντινείας αναφέρει ότι οι Σκιρίτες συνήθως τοποθετούνταν στο αριστερό του σπαρτιατικού στρατού «τότε δὲ κέρας μὲν εὐώνυ-μον Σκιριῖται αὐτοῖς καθίσταντο¹⁹⁰».

Ο Pritchett θεωρεῖ την περιγραφή του Σπαρτιατικού στρατού στη μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ. από τον Θουκυδίδη ως την πιο λεπτομερὴ από τους Ἑλλη-νες ιστορικούς. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά ότι συγκεκριμένες θέσεις ήταν τιμητι-κές, εκτός από τη φράση «Λακεδαιμονίων ὀλίγοι τὸ ἔσχατον ἔχοντες¹⁹¹» από το οποίο σύμφωνα με τον ἴδιο ιστορικό συμπεραίνεται ότι τουλάχιστον αντιπροσω-πεύονταν στο δεξιό πλευρό, αὐτό το πιο τιμητικό. Ὅπου αναφέρονται οι σχηματι-σμοί από το Θουκυδίδη τα μέρη της φάλαγγας δε μάχονται ομοιόμορφα με τους υπόλοιπους της φάλαγγας και ήταν μέρος της οικονομίας της περιγραφῆς να δίδε-ται η γενική εικόνα της παράταξης πριν τη περιγραφή των επιμέρους τμημάτων.

Ο Ξενοφών στα «Ελληνικά» δεν παραθέτει την παράταξη για τους Αιγός Ποταμούς, τη Μουνυχία, την Αλίαρτο, τα Λεύκτρα τον Φλειούντα και αλλού. Πριν από την περι-γραφή της μάχης στον ποταμό Νεμέα προηγείται μια λεπτομερὴς καταγραφή των αριθμῶν που παρέχει κάθε κράτος χωρίς όμως να υπάρχει κάποια πληροφορία για τη διάταξη της μάχης «...Φράσω δὲ καὶ τὸ πλῆθος ἑκατέρων. συνελέγησαν γὰρ ὀπλίται Λακεδαιμονίων μὲν εἰς ἑξακισχιλίους, Ἡλείων δὲ καὶ Τριφυλίων καὶ Ἀκρωρείων καὶ Λασιωνίων ἐγγὺς τρισχίλιοι¹⁹²».. Το κέρασ αναφέρεται μόνο σε συνδυασμό με την αλλαγή της θέσεως των Βοιωτῶν «..οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἕως μὲν τὸ εὐώνυμον εἶχον, οὐδέν τι κατήπειγον τὴν μάχην συνάπτειν· ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατὰ Λακεδαιμονίους ἐγένοντο, αὐτοὶ δὲ τὸ δεξιὸν ἔσχον καὶ κατ'

---

¹⁸⁸ Ἡρόδοτος, *Ἱστορία*, 9.26 - 27

¹⁸⁹ Ἡρόδοτος, *Ἱστορία*, 9.28.3

¹⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.67.1

¹⁹¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.67.1

¹⁹² Ξενοφών, *Ελληνικά* 4.2.16 - 17

Ἀχαιοὺς ἀντετάχθησαν¹⁹³ ». Στη μάχη δε της Μαντινείας, ο Ξενοφών αναφέρεται στο κέρασ μόνο μια φορά, όταν αναφέρει τη θέση των Αθηναίων στο αριστερό κέρασ των συμμαχικών δυνάμεων αντιμετωπίζοντας ιππείς και οπλίτες «...καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον,¹⁹⁴ ».

Τακτική κίνησης - Φάσεις της σύγκρουσης

Δορατισμός

Η πρώτη επίθεση των οπλιτών της φάλαγγας συνήθως έπεφτε ακριβώς επάνω στην εχθρική γραμμή. Ο αντικειμενικός σκοπός ήταν να επιτευχθεί ένα ισχυρότατο αρχικό πλήγμα μέσω της σύγκρουσης, η οποία κυριολεκτικά θα απωθούσε τον εχθρό και επέτρεπε στους οπλίτες να διεισδύσουν μέσα από τα κενά των γραμμών¹⁹⁵ «...<κατὰ βάθος> δὲ ὅπου πυκνοτέραν, εἰ αὐτῇ τῇ πυκνότητι καὶ τῇ ῥύμῃ τοὺς πολεμίους ἐξῶσαι δέοι». Η δρομαία έφοδος εφαρμόστηκε με επιτυχία στη μάχη του Μαραθώνα το 490 π. Χ.. Εκεί ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι οι Αθηναίοι οπλίτες κάλυψαν ολόκληρη την απόσταση των οκτώ σταδίων που τους χώριζε από τον Περσικό στρατό τρέχοντας. Αναφέρει δε ότι οι Μήδοι τους καταλόγισαν μανία καθώς ορμούσαν εναντίον τους χωρίς την υποστήριξη είτε ιππικού, είτε τοξοτών¹⁹⁶ «...Οἱ δὲ Πέρσαι ὀρῶντες δρόμῳ ἐπιόντας παρεσκευάζοντο ὡς δεξόμενοι, μανίην τε τοῖσι Ἀθηναίοισι ἐπέφερον καὶ πάγχυ ὀλεθρίην, ὀρῶντες αὐτοὺς ἔοντας ὀλίγους, καὶ τούτους δρόμῳ ἐπειγομένους οὔτε ἵππου ὑπαρχούσης σφι οὔτε τοξευμάτων.». Η απόσταση αυτή βέβαια φαίνεται υπερβολική (η κίνηση αυτή ενείχε λόγω της μεγάλης απόστασης αφενός τον κίνδυνο της άφιξης των οπλιτών στην αντίπαλη παράταξη με κόπωση, αφετέρου της διάσπασης της φάλαγγας, ενώ ταυτόχρονα εκτιμάται ότι και τα βέλη των Ασιατών τοξοτών δεν θα έφθαναν τόσο μακριά), αλλά παρόλα αυτά δίνει τον τρόπο που επιχειρούσε η φάλαγγα. Στο Μαραθώνα όπως και σε άλλες περιπτώσεις η μάχη μετατρεπόταν σε ένα σκληρό αγώνα σώμα με σώμα μεταξύ των δύο εμπειλεγμένων φαλαγγών, με την καθεμιά να προσπαθεί να ανοίξει ένα κενό στις γραμμές της άλλης. Ο Louis Rawlings¹⁹⁷, υποστηρίζει ότι μετά το Μαραθώνα οι περισσότεροι σχηματισμοί εφαρμόζαν τη δρομαία έφοδο και κατά τον 5^ο και 4^ο αι η επιθυμία για να υπάρξει το συντομότερο δυνατό επαφή με τον αντίπαλο υπερτερούσε του κινδύνου διατάραξης της διάτα-

¹⁹³ Ξενοφών, *Ελληνικά* 4.2.18

¹⁹⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά* 7.5.24

¹⁹⁵ Αρριανός, *Τέχνη Τακτική*, 11 1,2

¹⁹⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 6.12

¹⁹⁷ Rawlings L., 2007, σελ.92

ξης. Στο Δήλιο οι Θηβαίοι και οι Αθηναίοι συγκρούστηκαν διασχίζοντας τα τελευταία μέτρα πριν την επαφή τρέχοντας «Τοιαῦτα τοῦ Ἴπποκράτους παρακελευομένου καὶ μέχρι μὲν μέσου τοῦ στρατοπέδου ἐπελθόντος, τὸ δὲ πλεον οὐκέτι φθάσαντος, οἱ Βοιωτοί, παρακελευσαμένου καὶ σφίσιν ὡς διὰ ταχέων καὶ ἐνταῦθα Παγώνδου, παιανίσαντες ἐπῆσαν ἀπὸ τοῦ λόφου. ἀντεπῆσαν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ προσέμειξαν δρόμῳ¹⁹⁸» Σε άλλες μάχες, όπως στην Κορώνεια το 394 π. Χ., που διεξήχθη μεταξύ των Θηβαίων και των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους η μάχη κρίθηκε στην ψυχολογική πίεση που επέφερε η κινούμενη με ταχύτητα φάλαγγα. Οι Θηβαίοι ξεκίνησαν τη δρομαία έφοδο από απόσταση ενός σταδίου, ενώ οι Σπαρτιάτες από αυτή των τριών πλέθρων «... ἤνικα δ' ἀπειχον ἀλλήλων ὅσον στάδιον, ἀλαλάξαντες οἱ Θηβαῖοι δρόμῳ ὁμόσε ἐφέροντο».. Όταν οι αντίπαλοι έφθασαν στην απόσταση που μπορούσαν να κτυπήσουν αλλήλους με το δόρυ, οι σύμμαχοι των Θηβαίων τράπηκαν σε φυγή¹⁹⁹ «...καὶ πάντες οὔτοι τῶν συνεκδρομόντων τε ἐγένοντο καὶ εἰς δόρυ ἀφικόμενοι ἔτρεψαν τὸ καθ' αὐτούς.». Αντίθετα οι Θηβαίοι, προκειμένου να βρεθούν κοντά στους υποχωρούντες συμμάχους τους, συσπειρώθηκαν και έδωσαν τη μάχη. Εκεί ο Ξενοφών μας δίνει μια μικρή περιγραφή της αναμέτρησης. Οι οπλίτες αφού συγκρούστηκαν, απώθησαν τους αντιπάλους τους με τις ασπίδες και συνέχισαν τη μάχη σωμα με σώμα μέχρι την τελική υποχώρηση των Θηβαίων «...οὐκ ἐποίησε τοῦτο, ἀλλ' ἀντιμέτωπος συνέρραξε τοῖς Θηβαίοις· καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον²⁰⁰.». Συνήθως όμως οι ελληνικές μάχες δεν κερδίζονταν τόσο εύκολα.

Ο Hanson υποστηρίζει²⁰¹ ότι καθώς οι οπλίτες από κάθε πλευρά ξεκινούσαν το τελικό τροχάδην στα τελευταία διακόσια περίπου μέτρα, χαμήλωναν τα δόρατα κρατώντας τα έτσι ώστε η αιχμή τους να στρέφεται προς τα επάνω. Με τον τρόπο αυτό και το πλήγμα θα ήταν πιο ισχυρό και ο επιτιθέμενος πολεμιστής δεν θα έχανε τόσο την ισορροπία όσο και τη ταχύτητά του. Το πιο ευάλωτο σημείο θα πρέπει να ήταν η βουβωνική χώρα των αντιπάλων ή ακόμα και οι αππροστάτευτοι άνω μηροί που βρίσκονταν κάτω από το χείλος της ασπίδας. Η βουβωνική χώρα ήταν η περιοχή του σώματος που ο Όμηρος αποκαλούσε «το σημείο εκείνο στο οποίο κατεξοχήν έρχεται ο θάνατος στη μάχη, ένας θάνατος οδυνηρός για τους αξιολύπητους

¹⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.96.1

¹⁹⁹ Ξενοφών. *Ελληνικά*, 4.3.17

²⁰⁰ Ξενοφών. *Ελληνικά*, 4.3.17

²⁰¹Hanson V. D. 2003, 215

θνητούς» « Μηριόνης δ' ἀπιόντα μετασπόμενος βάλε δουρὶ αἰδοίων τε εσηγὺ καὶ ὀμφαλοῦ, ἔνθα μάλιστα γίγνεται Ἄρης ἀλεγεινὸς οἴζυροῖσι βροτοῖσιν²⁰².» . Παράδειγμα θανόντα από τραύμα στο ίδιο σημείο, γεγονός που δείχνει τη συχνότητα των τραυμάτων, δίνει και ο Τυρταίος. Στην ελεγεία του «υποθήκη για την πατρίδα» αναφέρει ότι είναι ταπεινωτικό για τους νεότερους να πέφτει νεκρός στην πρώτη γραμμή ένας ηλικιωμένος, τραυματισμένος στη βουβωνική χώρα, ενώ οι νέοι να γλιτώνουν το θάνατο «.. αἰσχρὸν γὰρ δὴ τοῦτο, μετὰ προμάχοισι πεσόντα κεῖσθαι πρόσθε νέων ἄνδρα παλαιότερον, ἤδη λευκὸν ἔχοντα κάρη πολιόν τε γένειον, θυμὸν ἀποπνεύοντ' ἄλκιμον ἐν κονίηι, αἱματόεντ' αἰδοῖα φίλαις ἐν χερσὶν ἔχοντα²⁰³». Άλλη μια εναλλακτική λύση για να καταφέρουν οι επιτιθέμενοι πλήγμα στην αντίπαλη φάλαγγα ήταν να χτυπήσουν τα πόδια πάνω από τις περικνημίδες, Έτσι ο Hanson αναφέρει τον Αρχίδαμο, ο οποίος είχε την αρχηγία της σπαρτιατικής φάλαγγας που εισέβαλε στην Αρκαδία το 365 π.Χ., λίγο μετά αφότου άρχισε η εχθρική επίθεση εναντίον του στρατού του έπεσε τραυματισμένος στο μηρό ανάμεσα στις πρώτες γραμμές, γεγονός που αφήνει να εννοηθεί ότι έπεσε θύμα της αρχικής εφόδου των Αρκάδων με τον προαναφερόμενο τρόπο²⁰⁴ « ...οἱ μὲν σὺν τῷ Ἀρχιδάμῳ κατὰ κέρας, ἅτε καθ' ὁδὸν πορευόμενοι, οἱ δ' Ἀρκάδες ἀθρόοι συνασπιδοῦντες, ἐν τούτῳ οὐκέτι ἐδύναντο οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀντέχειν τῷ τῶν Ἀρκάδων πλήθει, ἀλλὰ τάχα μὲν ὁ Ἀρχίδαμος ἐτέτρωτο τὸν μηρὸν διαμπάξ, τάχα δὲ οἱ μαχόμενοι πρὸ αὐτοῦ ἀπέθνησκον...». Επιπλέον ο Hanson παρατηρεῖ ότι σε πολλές αναπαραστάσεις στην αγγειογραφία υπάρχουν στρατιῶτες πεσμένοι στο έδαφος με μεγάλα, πρόσφατα τραύματα κατά μήκος των απροστάτευτων και εκτεθειμένων μηρών τους, Κατά τον ίδιο το πλήγμα κάτω από την ασπίδα ήταν μια ευκαιρία για τον επιτιθέμενο να θέσει τον αντίπαλό του άμεσα εκτός μάχης²⁰⁵.

Σε άλλες περιπτώσεις, γράφει ο Hanson, κατά την αρχική πρόσκρουση καταφέρονταν επιτυχημένα πλήγματα στο στήθος των αντιπάλων οπλιτών. Στην επιτυχή διάτρηση του θώρακα ή της ασπίδας, ασφαλώς καθοριστικό ρόλο θα πρέπει να έπαιζε η δρομαία έφοδος που προσέδιδε την απαραίτητη ορμή και δύναμη. Αυτό υποστηρίζει ότι πρέπει να εννοεί ο Τυρταίος στην ελεγεία του «υποθήκη», όταν μιλά για το στρατιῶτη που «αποκρούει τη σφοδρότητα της μάχης» και πεθαίνει αφού

---

²⁰² Όμηρος, *Ιλιάς*, Ν 567

²⁰³ Τυρταίος, *Υποθήκη για την πατρίδα*, στ. 5-11.

²⁰⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.4.23

²⁰⁵ Hanson V. D. 2003, 214 - 217

έχει δεχθεί κατάστηθα πολλά πλήγματα διαμπερή στο στέρνο, στην ομφαλωτή ασπίδα και τον θώρακά του²⁰⁶ «αὐτὸς δ' ἐν προμάχοισι πεσῶν φίλον ὤλεσε θυμόν, ἄστυ τε καὶ λαοὺς καὶ πατέρ' εὐκλειΐσας, πολλὰ διὰ στέρνοιο καὶ ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης καὶ διὰ θώρηκος πρόσθεν ἐληλάμενος.». Ο Θηβαῖος στρατηγός Επαμεινώνδας πέθανε μ' αυτόν τον τρόπο στην αρχική φάση της μάχης στη Μαντινεία. Η επίθεσή του στην αριστερή πτέρυγα των Σπαρτιατών σημείωσε επιτυχία, εκείνος όμως έπεσε με θανατηφόρα πληγή στο στήθος από αιχμή δόρατος, αφήνοντας τους άνδρες του ανίκανους να εκμεταλλευτούν τη νίκη τους²⁰⁷ «...ἥρωικῶς δ' ὑπὲρ τῆς νίκης ἀγωνισάμενος καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. κλασθέντος δὲ τοῦ δόρατος, καὶ τοῦ σιδήρου καταλειφθέντος ἐν τῷ σώματι, παραχρῆμα ἔπεσε κατισχυθεὶς ὑπὸ τῆς πληγῆς.». Ο Αγησίλαος επίσης, στην Κορώνεια υπέστη μάλλον ένα παρόμοιο είδος τραύματος από δόρυ κατά τη διάρκεια της αρχικής πρόσκρουσης -ο Ξενοφών λέει ότι τραυματίστηκε «μέσα από το θώρακα του²⁰⁸».

Κατά τον Hanson η μάχη ξεκινούσε με τη σύγκρουση των δοράτων. Αντικειμενικός σκοπός ήταν η διάρρηξη του μετώπου της αντίπαλης φάλαγγας. Κατόπιν θα ακολουθούσε η μάχη εκ του συστάδην με αποκορύφωμα την προσπάθεια για δημιουργία ένος μοιραίου σημείου αταξίας στις γραμμές του αντιπάλου²⁰⁹. Μια τέτοια προσπάθεια έλαβε χώρα στο κέντρο της μάχης στη Σολύγεια το 425 π.Χ., με το Θουκυδίδη να αναφέρει ότι ήταν «δύσκολη και εξολοκλήρου εν χερσίν²¹⁰» «...δεξαμένων δὲ τῶν Ἀθηναίων ἐν χερσὶν ἦν πάλιν ἡ μάχη.». Ο Hanson συντάσσεται με τον Θουκυδίδη, καθώς θεωρεί τη μάχη σώμα με σώμα αναπόφευκτη από τη στιγμή που τα δόρατά των οπλιτών θα θρυμματίζονταν κατά την πρόσκρουση. Η άποψη αυτή ενισχύεται από περιγραφές των ιστορικών. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης για τη μάχη της Μαντινείας επισημαίνει ότι οι Θηβαῖοι και οι Σπαρτιάτες μην υπολογίζοντας τη ζωή τους αρχικά ρίχτηκαν στη μάχη με τα δόρατα και αφού αυτά έσπασαν, μάχονταν με τα σπαθιά²¹¹ «...καὶ τὸ μὲν πρῶτον τύπτοντες ἀλλήλους τοῖς δόρασι, καὶ διὰ τὴν πυκνότητα τῶν πληγῶν τὰ πλεῖστα συντριψάντες, εἰς

²⁰⁶ Τυρταῖος, *Υποθήκη για την πατρίδα*, 12W 25-26.

²⁰⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.87.6

²⁰⁸ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 18.3

²⁰⁹ Hanson V. D., 2003, 218

²¹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.43.3

²¹¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.86.2

τὸν ἀπὸ τῆς μαχαίρας ἀγῶνα κατήντησαν.» . Ο Ξενοφών²¹² περιγράφοντας τη μάχη που έδωσε ο Αγησίλαος με τις δυνάμεις του Φαρνάβαζου στη Φρυγία το 396 σημειώνει ότι κατά την πρώτη σύγκρουση, όσοι εκ των Ελλήνων έπληξαν τους βαρβάρους με τα δόρατά τους, αυτά έσπασαν «...όσοι μὲν τῶν Ἑλλήνων ἔπαισάν τινας, πάντες συνέτριψαν τὰ δόρατα,». Ο Ηρόδοτος περιγράφοντας την τελευταία απέλπιδα προσπάθεια των Σπαρτιατών στις Θερμοπύλες γράφει ότι τα δόρατά τους έσπασαν και πολεμούσαν με τα σπαθιά²¹³ « Δόρατα μὲν νυν τοῖσι πλέοσι αὐτῶν τηνικαῦτα ἤδη ἐτύγχανε κατεηγότα, οἱ δὲ τοῖσι ξίφεσι διεργάζοντο τοὺς Πέρσας» και στη μάχη των Πλαταιών, στην τελευταία της φάση οι Τεγεάτες και οι Σπαρτιάτες επιτίθενται στο φράκτη του στρατοπέδου των Περσών και ο αγώνας εξελίσσεται σε μάχη σώμα με σώμα καθώς τα δόρατα έσπασαν από τους Πέρσες «...ὡς δὲ ταῦτα ἐπεπτώκεε, ἤδη ἐγίνετο μάχη ἰσχυρὴ παρ' αὐτὸ τὸ Δημήτριον καὶ χρόνον ἐπὶ πολλόν, ἐς ὃ ἀπίκοντο ἐς ὠθισμόν· τὰ γὰρ δόρατα ἐπιλαμβανόμενοι κατέκλων οἱ βάρβαροι²¹⁴».

Κατά τον Hanson, η σύγκρουση προϋπέθετε ταχύτητα και ορμή. Κατά τον Αμερικανό ιστορικό, η αρχαία ελληνική μάχη στην αρχή της εκδήλωσής της ήταν μια τρομακτική σύγκρουση στρατιωτῶν εν κινήσει²¹⁵. Η φάλαγγα ήταν μια ογκώδης συγκέντρωση ανδρῶν, παραταγμένων σε βάθος τουλάχιστον οκτώ ζυγῶν²¹⁶ «.καὶ πρῶτον μὲν ἀμελήσαντες τοῦ εἰς ἑκκαίδεκα βαθεῖαν παντελῶς ἐποίησαντο τὴν φάλαγγα ». Όσοι υπηρετούσαν στους πίσω ζυγούς ωθούσαν τους συντρόφους τους προς τα εμπρός. Με αυτόν τον τρόπο, όσοι προηγούνταν δεν είχαν άλλη επιλογή από το να ολοκληρώσουν τη δρομαία έφοδο. Εάν δίσταζαν θα παρασύρονταν από τους ακολουθῶντες συμπολεμιστές τους, καθώς οι άνδρες των πίσω ζυγῶν που δεν είχαν έρθει ακόμη σε επαφή με τα εχθρικά δόρατα ένιωθαν λιγότερο φόβο και τους ωθούσαν προς τα εμπρός. Από την κινούμενη φάλαγγα οι μόνοι που δεν ήταν «υποχρεωμένοι» να ακολουθήσουν ήταν οι οπλίτες του τελευταίου ζυγού (ουραγοί). Όμως αυτοί, ήταν οι αμέσως καλύτεροι από τους οπλίτες του πρώτου ζυγού με καθήκον να μην αφήνουν κανένα να οπισθοχωρεί και να αφήνει το πεδίο της μάχης.

---

²¹² Ξενοφών, *Ελληνικά*,. 3.4.14

²¹³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.224.1

²¹⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.62.2

²¹⁵ Hanson V. D., 2003, 208 - 212

²¹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*,. 4.2.18

Μοναδικό σημείο ψυχολογικής υποστήριξης ήταν η ασπίδα που με το ασυνήθιστο μέγεθος και το κοίλο σχήμα της βοηθούσε στη δημιουργία ενός συναισθήματος απόλυτης προστασίας τα τελευταία δευτερόλεπτα πριν από τη σύγκρουση²¹⁷. Οι οπλίτες, καθώς έτρεχαν, έβρισκαν ασφάλεια μέσα σ' αυτήν την κοίλη, διάμετρο - «μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὤμους ἀσπίδος εὐρείης γαστροὶ καλυψάμενος²¹⁸».

Κατά τον Hanson στην πρόσκρουση, η εχθρική γραμμή δεν ήταν πάντα ένα απροσπέλαστο τείχος ασπίδων. Οι οπλίτες βεβαίως έτρεχαν και συνεπώς είχε ήδη αλλοιωθεί η αρχική, προ της μάχης, διάταξη. Αυτό το θέαμα των παρατεταγμένων ασπίδων δεν θα επανεμφανιζόταν, μέχρι να αρχίσει η γενική συμπλοκή και ο σύμπτηξη των ζυγών πίσω από τους επικεφαλής των στοίχων και ολόκληρη η φάλαγγα να οργανωθεί ξανά κατά γραμμές, σε μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί οποιαδήποτε εισχώρηση επιτιθέμενων εχθρικών θυλάκων. Ο Θουκυδίδης γράφει ότι πριν από τη σύγκρουση οι οπλίτες της φάλαγγας έχουν την τάση να στριμώχνονται προς τα δεξιά χάνοντας έτσι την ομοιομορφία τους «τὰ στρατόπεδα ποιεῖ μὲν καὶ ἅπαντα τοῦτο· ἐπὶ τὰ δεξιὰ κέρατα αὐτῶν ἐν ταῖς ξυνόδοις μᾶλλον ἐξωθεῖται²¹⁹».

Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι η κρίσιμη καμπή της αναμέτρησης ήταν η προσπάθεια που γινόταν εκατέρωθεν, προκειμένου να επιτευχθεί ένα ρήγμα στην αντίπαλη παράταξη που έχει ήδη υποχωρήσει κάτω από την πίεση του αντιπάλου²²⁰. Αυτή ήταν τώρα, σημειώνει ο Hanson, η αποστολή του πρώτου, του δεύτερου και του τρίτου ζυγού της φάλαγγας, των οπλιτών δηλαδή που τα δόρατά τους είχαν προσβάλει τον εχθρό με την πρώτη σύγκρουση και είχαν επιβιώσει από τη συμπλοκή²²¹. Ιδιαίτερα ευαίσθητο, κατά τον Αμερικανό ιστορικό, ήταν το κέντρο της παράταξης που είτε ήταν εξ' αρχής ασθενές, είτε εξασθενούσε κατά τη διάρκεια της μάχης λόγω της αύξησης των αποστάσεων των κεράτων μεταξύ τους, όπως συνέβη στη μάχη της Μαντινείας στην Πελοποννησιακή παράταξη όπου φοβούμενος την κύκλωση διέταξε την εξίσωση του μετώπου θέτωντας σε κίνδυνο το κέντρο του «...δείσας δὲ Ἄγις μὴ σφῶν κυκλωθῆ τὸ εὐώνυμον, καὶ νομίσας ἄγαν περιέχειν τοὺς Μαντινέας, τοῖς μὲν Σκιρίταις καὶ Βρασιδείοις ἐσήμηνεν ἐπεξαγαγόντας ἀπὸ σφῶν ἐξισῶσαι τοῖς Μαντινεῦσιν, ἐς δὲ τὸ διάκενον τοῦτο παρήγγελλεν

---

²¹⁷ Hanson V. D., 2003, 208 - 212

²¹⁸ Τυρταίος, Ελεγεία προς Ηρακλείδας, 23-24

²¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.71.1

²²⁰ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 83

²²¹ Hanson V. D., 2003, 214

ἀπὸ τοῦ δεξιῶν κέρως δύο λόχους τῶν πολεμάρχων Ἴππονοῖδα καὶ Ἀριστοκλεῖ ἔχουσι παρελθεῖν καὶ ἐσβαλόντας πληρῶσαι, νομίζων τῷ θ' ἑαυτῶν δεξιῶν ἔτι περιουσίαν ἔσεσθαι καὶ τὸ κατὰ τοὺς Μαντινέας βεβαιότερον τετάξεσθαι²²²». Το 388 π. Χ. στην Αίγινα, η ξαφνική επίθεση του Χαβρία, προκάλεσε την κατάρρευση μιας φάλαγγας, την ηγεσία της οποίας είχαν αναλάβει Σπαρτιάτες, επειδή δεν είχαν προλάβει να συγκροτήσουν συμπαγή φάλαγγα και μόλις οι πρώτη σειρά διαλύθηκε οι υπόλοιποι τράπηκαν σε φυγή. «...ἐπῆσαν δὲ καὶ οἱ ἐκ τῶν νεῶν ἀποβιβηκότες ὀπλίται. καὶ οἱ μὲν πρῶτοι, ἅτε οὐδενὸς ἀθροῦ ὄντος, τάχα ἀπέθανον, ὧν ἦν Γοργώπας τε καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι²²³».

Μόλις καταστρέφονταν οι κοντοί των δοράτων στην πρώτη γραμμή των οπλιτών και από τις δύο πλευρές, η πρώτη επιλογή του οπλίτη ήταν το βραχύ ξίφος του, ένα όπλο διαβόητο για την περιορισμένη ακτίνα δράσης του· συνήθως το συσχετίζαν με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι «πολεμούσαν τον εχθρό τους από πολύ κοντά». Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο βασιλιάς Άγις απαντώντας σε κάποιον που σχολίαζε σκωπτικά τα μικρά ξίφη των Σπαρτιατών του είπε ότι είναι αρκετά μακριά για να φθάσουν τον εχθρό «... Ἄγις μὲν οὖν ὁ βασιλεύς, σκώπτοντος Ἀττικοῦ τινος τὰς Λακωνικὰς μαχαίρας εἰς τὴν μικρότητα, καὶ λέγοντος ὅτι ῥαδίως αὐτὰς οἱ θαυματοποιοὶ καταπίνουσιν ἐν τοῖς θεάτροις, "Καὶ μὴν μάλιστα," εἶπεν, "ἡμεῖς ἐφικνούμεθα τοῖς ἐγχειριδίοις τῶν πολεμίων²²⁴». Ακόμα, ο Βοιωτός φιλόσοφος διασώζει μια στιχομυθία μεταξύ του Ἀγίδος του νεότερου με το Δημάδη για τα μικρά ξίφη των Σπαρτιατών «... Ὁ δὲ νεώτερος Ἄγις, Δημάδου λέγοντος ὅτι τὰ Λακωνικὰ ξίφη διὰ μικρότητα καταπίνουσιν οἱ θαυματοποιοί, 'καὶ μὴν' ἔφη 'μάλιστα οἱ Λακεδαιμόνιοι τῶν πολεμίων τοῖς ξίφεσιν ἐφικνοῦνται²²⁵». Ο Ξενοφών μας δίνει μια εικόνα της φάσης αυτής στη μάχη στην Κορώνεια το 394 πΧ,²²⁶ όπου οι αντίπαλοι αρχικά συγκρούστηκαν με τις ασπίδες και κατόπιν άρχισαν να σπρώχνονται, να πολεμούν και να σκοτώνουν εκατέρωθεν, χωρίς να υπάρχει καμία κραυγή «...ἀλλ' ἀντιμέτωπος συνέρραξε τοῖς Θηβαίοις. καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγὴ, φωνὴ δὲ τις ἦν τοιαύτη οἶαν ὄργῃ τε καὶ μάχῃ

²²² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.71.3

²²³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.1.12

²²⁴ Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 19.2

²²⁵ Πλούταρχος, *Ηθικά*, 191 Ε

²²⁶ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 2.12

παράσχοιτ' ἄν». Επιπλέον, στη μάχη στον Κρώμνο της Ηλείας οι Αρκάδες που ήταν συντεταγμένοι με τις ασπίδες ενωμένες νίκησαν τους Σπαρτιάτες²²⁷ «...ὡς δ' ἐπλησίασαν ἀλλήλοις, οἱ μὲν σὺν τῷ Ἀρχιδάμῳ κατὰ κέρας, ἅτε καθ' ὁδὸν πορευόμενοι, οἱ δ' Ἀρκάδες ἀθροοὶ συνασπιδουῦντες, ἐν τούτῳ οὐκέτι ἐδύναντο οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀντέχειν τῷ τῶν Ἀρκάδων πλήθει, ἀλλὰ τάχα μὲν ὁ Ἀρχίδαμος ἐτέτρωτο τὸν μηρὸν διαμπάξ, τάχα δὲ οἱ μαχόμενοι πρὸ αὐτοῦ ἀπέθνησκον....». Ο Διόδωρος πάλι ²²⁸, αναφέρει ότι στη δεύτερη μάχη της Μαντινείας, το 362 π.Χ., και οι δύο πλευρές κατέληξαν στη σύγκρουση με τα ξίφη αφού τα περισσότερα δόρατα είχαν σπάσει από την πυκνότητα των κτυπημάτων στην αρχική φάση της σύγκρουσης «... καὶ τὸ μὲν πρῶτον τύπτοντες ἀλλήλους τοῖς δόρασι, καὶ διὰ τὴν πυκνότητα τῶν πληγῶν τὰ πλεῖστα συντριψάντες, εἰς τὸν ἀπὸ τῆς μαχαίρας ἀγῶνα κατήντησαν. συμπλεκόμενοι δὲ τοῖς σώμασι καὶ παντοίας διαθέσεις τραυμάτων ἀπεργαζόμενοι τοῖς θυμοῖς οὐκ ἔληγον...». Ο Πλούταρχος γράφει για τη μάχη των Πλαταιῶν ότι στην τελευταία της φάση εξελίχθηκε σε μάχη σώμα με σώμα μετά τη θραύση των ακοντίων των Ελλήνων πολεμιστῶν «...τοῖς δόρασι τύπτοντες πρόσωπα καὶ στέρνα τῶν Περσῶν πολλοὺς κατέβαλλον, οὐκ ἀπράκτως οὐδ' ἀθύμως πίπτοντας. καὶ γὰρ ἀντιλαμβανόμενοι τῶν δοράτων ταῖς χερσὶ γυμναῖς συνέθραυον τὰ πλεῖστα, καὶ πρὸς τὰς ξιφουλκίας ἐχώρουν οὐκ ἀργῶς, ταῖς τε κοπίσι καὶ τοῖς ἀκινάκαις χρώμενοι καὶ τὰς ἀσπίδας παρασπῶντες, καὶ συμπλεκόμενοι χρόνον πολὺν ἀντεῖχον.»

Η μάχη κατά τον Hanson εξακολουθούσε να αποτελεί μια ομαδική προσπάθεια. Ο κάθε οπλίτης έπρεπε να προσέχει το διπλανό του και ταυτόχρονα να προστατεύεται από αυτόν, διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο τη συνοχή της φάλαγγας και προσπαθώντας να διασπάσει αυτή των αντιπάλων²²⁹. Αυτή η πίστη στην ομαδική προσπάθεια, γράφει ο Hanson, ήταν αυτή που έσωσε τη φάλαγγα των Φωκαίων στις Πλαταιές. Αρχικά ενώ περιτριγυρισμένοι απ' όλες τις πλευρές από τους Πέρσες πολεμιστές, παρέμειναν σταθεροί αντιμετωπίζοντας την περσική προέλαση, «πλησιάζοντας μεταξύ τους και πυκνώνοντας τις γραμμές τους όσο το δυνατόν περισσότερο²³⁰ «...Ὁ μὲν <ῶν> ταῦτα παραίνεε· οἱ δὲ ἵππεις ἐπέιτε σφέας ἐκυ-

²²⁷ Ξενοφων, *Ελληνικά*, 7. 4 24

²²⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.86

²²⁹ Hanson V. D., 2003, 223

²³⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.18.2.

κλώσαντο, ἐπήλαυνον ὡς ἀπολέοντες, καὶ δὴ διετείνοντο τὰ βέλεα ὡς ἀπήσοντες, καὶ κού τις καὶ ἀπῆκε· καὶ οἱ ἀντίοι ἔστησαν, πάντη συστρέψαντες ἑωυτοὺς καὶ πυκνώσαντες ὡς μάλιστα.» . Αυτή η γενική τάση των οπλιτών να συμπύσσονται μαζί επαναλαμβάνεται σε περιγραφές μάχης, όπου η νικηφόρα πλευρά κατάφερνε να διατηρεί την πυκνή διάταξη σε όλο μήκος του μετώπου, εκμεταλλευόμενη τα ρήγματα της εχθρικής φάλαγγας, χωρίς να αφήνει ούτε το παραμικρό κενό στη δική της παράταξη. Ο Τυρταίος έγραφε ότι για να αντέξει ο πολεμιστής μια σύγκρουση σε τόσο κοντινή απόσταση πρέπει «να πυκνώσει τη γραμμή» και με τον τρόπο αυτό να προστατέψει τους στρατιώτες πίσω του²³¹ «... οἱ μὲν γὰρ τολμῶσι παρ' ἀλλήλοισι μένοντες ἔς τ' αὐτοσχεδίην καὶ προμάχους ἰέναι, παυρότεροι θνήσκουσι, σαοῦσι δὲ λαὸν ὀπίσσω» Η ανάγκη να διατηρούν οι άνδρες τις προκαθορισμένες θέσεις τους ενόψει της επίθεσης εξηγεί κατά τον Αμερικανό ιστορικό τις αναφορές του Σοφοκλή στο μαχητή που πρέπει να «μείνει σταθερός στη θέση του την ώρα της καταιγίδας των δοράτων²³² «δορός τ' ἂν ἐν χειμῶνι προστεταγμένον μένειν δίκαιον κάγαθὸν παραστάτην» . Η ανάγκη να παραμείνει κάποιος στην παράταξη ήταν απόλυτη προκειμένου να μην υπάρξει ρήγμα. Παράδειγμα του τι σήμαινε η πειθαρχία αυτή για την ίδια την ύπαρξη της φάλαγγας μας δίνει η αναφορά του Ηροδότου στον Αριστόδημο. Οι Σπαρτιάτες, μετά τη μάχη των Πλαταιών δεν απένειμαν αριστείο στον Αριστόδημο που παρότι ήταν θαρραλέος, εγκατέλειψε το σχηματισμό της φάλαγγας για να επιδείξει σε όλους τα ανδραγαθήματά του²³³ «...Καίτοι, γενομένης λέσχης ὅς γένοιτο αὐτῶν ἄριστος, ἔγνωσαν οἱ παραγενόμενοι Σπαρτητῶν Αἰριστόδημον μὲν βουλόμενον φανερῶς ἀποθανεῖν ἐκ τῆς παρεούσης οἱ αἰτίας, λυσσῶντά τε καὶ ἐκλείποντα τὴν τάξιν ἔργα ἀποδέξασθαι μεγάλα.» Στην ίδια μάχη, οι Πέρσες που επιτέθηκαν στους Σπαρτιάτες χωρίς συνοχή και εκτός της δικής τους φάλαγγας σκοτώνονταν από τους συντεταγμένους αντιπάλους τους²³⁴ « Λήματι μὲν νυν καὶ ῥώμῃ οὐκ ἦσσαν οἱ Πέρσαι, ἄνοπλοι δὲ ἐόντες καὶ πρὸς ἀνεπιστήμονες ἦσαν καὶ οὐκ ὅμοιοι τοῖσι ἐναντίοισι σοφίην. Προεξαῖσσοντες δὲ κατ' ἓνα καὶ δέκα καὶ πλέονες τε καὶ ἐλάσσονες συστρεφόμενοι ἐσέπιπτον ἐς τοὺς Σπαρτητάς καὶ

---

²³¹ Τυρταίος, 11.13

²³² Σοφοκλής, *Αντιγόνη*, 670

²³³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.71.3

²³⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.62

διεφθείροντο.» Η ομοιογένεια και η συνοχή της φάλαγγας ήταν βασικά στοιχεία της επιτυχίας. Ο Hanson γράφει ότι από τη στιγμή που οι δύο φάλαγγες συγκρούονταν, το επιθυμητό αποτέλεσμα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο εάν η φάλαγγα δεν έχανε τη συνοχή της. Οι οπλίτες έπρεπε να έχουν και να διατηρούν την αρχική τους ορμή, να πολεμούν με θάρρος και ταυτόχρονα να διατηρούν τη συνοχή της φάλαγγας τους²³⁵.

Σε αντίθετη περίπτωση που η συνοχή δεν διατηρείτο η κατάσταση θα ήταν δύσκολη. Ο Pritchett παραθέτει μια σειρά περιπτώσεων που ένα μέρος της παράταξης επιτίθετο πιο πριν από την υπόλοιπη φάλαγγα²³⁶. Στη Μίλητο το 413, μια πλευρά από 1500 Αργείους ξέφυγαν από το κέντρο της Αθηναϊκής παράταξης και επιτέθηκε στους Μιλησίους που στέκονταν απέναντί τους. Η επίθεση συνοδεύτηκε από διατάραξη των γραμμών και της τάξης και είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη ήττα και το θάνατο 300 ανδρών «καὶ οἱ μὲν Ἀργεῖοι τῷ σφετέρῳ αὐτῶν κέρα προεξάξαντες καὶ καταφρονήσαντες, ὡς ἐπ' Ἴωνάς τε καὶ οὐ δεξομένους ἀτακτότερον χωροῦντες, νικῶνται ὑπὸ τῶν Μιλησίων καὶ διαφθείρονται αὐτῶν ὀλίγῳ ἐλάσσους τριακοσίων ἀνδρῶν²³⁷». Στην Κορώνεια το 394, οι Θηβαῖοι του δεξιού πλευρού διαιρέθηκαν στα δύο όταν απείχαν ένα στάδιο απόσταση από τον εχθρό «Ἀργεῖοι δ' αὐτοῖς τὸ εὐώνυμον εἶχον. συνιόντων δὲ τέως μὲν σιγὴ πολλὴ ἀπ' ἀμφοτέρων ἦν· ἠνίκα δ' ἀπείχον ἀλλήλων ὅσον στάδιον, ἀλαλάξαντες οἱ Θηβαῖοι δρόμῳ ὁμόσε ἐφέροντο.²³⁸». Στην περίπτωση αυτή, κατανίκησαν τους Ορχομένιους και τους καταδίωξαν τόσο όσο στο πίσω μέρος της παράταξης.

Στη μάχη της Κορίνθου το 392 π.Χ., οι Αργεῖοι μη φοβούμενοι τον ανώτερο αριθμό των αντιπάλων επιτέθηκαν αμέσως στο κέντρο κατανίκησαν τους Σικυώνιους και τους κατεδίωξαν στη θάλασσα «...πρὸς δὲ τούτοις Ἀργεῖοι εὐώνυμον δ' εἶχον αὐτοῖς Κορίνθιοι οἱ ἐκ τῆς πόλεως. καταφρονήσαντες δὲ τῷ πλήθει εὐθύς ἐχώρουν· καὶ τοὺς μὲν Σικυωνίους ἐκράτησαν καὶ διασπάσαντες τὸ σταύρωμα ἐδίωκον ἐπὶ θάλατταν.²³⁹». Όταν όμως επέστρεψαν με αταξία, δέχθηκαν επίθεση και ηττήθηκαν από τους Λακεδαιμόνιους «...οἱ γε μὴν Ἀργεῖοι ἐπεὶ ἤκουσαν ὀπισθεν ὄντας τοὺς Λακεδαιμονίους, στραφέντες δρόμῳ πάλιν ἐκ τοῦ

---

²³⁵ Hanson V. D., 2003, 223

²³⁶ Pritchett W.K. , 1974, 201

²³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.25.4

²³⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.17

²³⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4.10

σταυρώματος ἐξέπιπτον. καὶ οἱ μὲν ἐν δεξιᾷ ἔσχατοι αὐτῶν παιόμενοι εἰς τὰ γυμνὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπέθνησκον, οἱ δὲ πρὸς τῷ τείχει ἄθροοι σὺν πολλῶ ὄχλῳ πρὸς τὴν πόλιν ἀπεχώρουν²⁴⁰».

Τέλος ο ιστορικός²⁴¹ υποστηρίζει ότι αν και ο κάθε Έλληνας στρατηγός μπορούσε να σχεδιάζει τον τρόπο που θα διεξαγόταν η αναμέτρηση κατά τη διάρκεια της μάχης δεν μπορούσε να ελέγξει την εξέλιξή της παρά μόνο στο δικό του τμήμα. Πράγματι, αυτό γινόταν γιατί δεν ήταν πίσω από τις γραμμές για να έχει εποπτεία του χώρου, αλλά ήταν και ο ίδιος μέρος της σύγκρουσης. Το ιδανικό για κάθε επικεφαλής ήταν να κρατήσει τις γραμμές σε τάξη. Έτσι αναφέρει ο Διόδωρος ότι έπραξαν το 389 οι Σικελιώτες Έλληνες και κέρδισαν τους Ιταλιώτες Έλληνες « οἱ Σικελιωῖται τὰς τάξεις διαφυλάττοντες ῥαδίως τῶν πολεμίων περιεγίνοντο²⁴²».

Ωθισμός

Ο Σταϊνχάουερ υποστηρίζει ότι αποφασιστική για την περαιτέρω έκβαση της μάχης ήταν η ώθηση των ασπίδων μεταξύ των μετώπων των αντιπάλων φάλαγγων. Τον κύριο ρόλο σε αυτή τη φάση έπαιξε η δύναμη με την οποία οι πίσω ζυγοί έσπρωχναν τους μπροστινούς η οποία σχετιζόταν άμεσα και ευθέως ανάλογα με το βάθος της κάθε φάλαγγας (όσο μεγαλύτερο ήταν, τόσο πιο μεγάλη πίεση θα ασκούσε η φάλαγγα²⁴³). Σκοπός του ωθισμού ήταν να διαρραγεί η συνοχή της αντίπαλης παράταξης ώστε αυτή να μην αποτελεί ένα οργανωμένο σύνολο, αλλά μονάδες που δύσκολα θα αντιστέκονταν περαιτέρω στην ορμή της συγκροτημένης φάλαγγας.

Οι οπλίτες λοιπόν των ζυγών που τάσσονταν πίσω από τον τρίτο, έγερναν το σώμα τους και ακουμπούσαν στους άνδρες που βρίσκονταν εμπρός τους πιέζοντας τους με την ασπίδα, ενώ περισσότερη ώθηση θα πρέπει να έδινε η στήριξη των οπλιτών στον κόντο του δόρατος²⁴⁴. Από τη στιγμή που η φάλαγγα άρχιζε να λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, δεν ήταν εύκολο να διακοπεί η πίεση που ασκούσε πλην της στιγμής που ένα μέρος της φάλαγγας δεν θα μπορούσε να αντέξει και θα άρχιζε η οπισθοχώρηση. Η κίνηση αυτή, συντεταγμένη ή μη, έθετε αυτόματα σε κίνδυνο το σύνολο της παράταξης και την έκβαση της αναμέτρησης.

---

²⁴⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4.11

²⁴¹ Pritchett W.K., 1974, 206

²⁴² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.104.4

²⁴³ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 82

²⁴⁴ Hanson V. D., 2003, 231

Παραδείγματα της φάσης αυτής έχουμε στον Θουκυδίδη που περιγράφει τη μάχη του Δηλίου και αναφέρει ότι αφού οι Βοιωτοί και οι Αθηναίοι όρμησαν οι μεν στους δε, ενεπλάκησαν σε αγώνα σώμα με σώμα απωθώντας οι μεν τους δε με τις ασπίδες τους²⁴⁵ «...τὸ δὲ ἄλλο καρτερεῖ μάχη καὶ ὠθισμῶ ἀσπίδων ξυνειστήκει. καὶ τὸ μὲν εὐώνυμον τῶν Βοιωτῶν καὶ μέχρι μέσου ἤσσαντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπίεσαν τοὺς τε ἄλλους ταύτη καὶ οὐχ ἤκιστα τοὺς Θεσπιᾶς. ὑποχωρησάντων γὰρ αὐτοῖς τῶν παρατεταγμένων,...». Ακόμα στον Ξενοφώντα που περιγράφοντας το δεύτερο στάδιο της μάχης στην Κορώνεια, αναφέρει ότι τόσο η θηβαϊκή όσο και η σπαρτιατική φάλαγγα συνεπλάκησαν μεταξύ τους και μάχονταν με τις ασπίδες προτεταμένες και ωθούσαν αλλήλους ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και νεκροί²⁴⁶ «...ἄλλ' ἀντιμέτωπος συνέρραξε τοῖς Θηβαίοις· καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐώθου-ντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον.». Ο Πολύαινος²⁴⁷ αναφέρει ότι ο Ιφικράτης είχε υποσχεθεί στους στρατιώτες του τη νίκη με την προϋπόθεση ότι αυτοί σε δικό του σήμα θα ενθάρρυναν ο ένας τον άλλο και θα έκαναν συντονισμένα ένα βήμα εμπρός. Πράγματι, στην πιο κρίσιμη φάση της μάχης έδωσε το σύνθημα και η φάλαγγα έκανε προς τα εμπρός ένα βήμα και αυτό ήταν αρκετό για να τραπούν οι αντίπαλοί του σε φυγή «...Ἴφικράτης ὑπέσχετο τοῖς στρατιώταις τὴν νίκην παραδώσειν, ἐὰν τὸ σημεῖον ἄραντος παραθρασύναντες ἀλλήλους ἐν βῆμα προβῶσιν. ἦν μὲν ἐπὶ ῥοπῆς ὀξύτατης ἡ μάχη· τὸ δὲ σημεῖον ἦρεν ὁ στρατηγός, καὶ οἱ στρατιῶται προέβησαν ἐπαλαλάξαντες καὶ τοὺς πολεμίους ὠσάμενοι ἐς φυγὴν ἔτρεψαν».

Παράρρηξις

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω σε κάποιο σημείο της εκατέρωθεν ώθησης ένα μέρος της φάλαγγας δε θα μπορούσε πλέον να αντέξει και θα άρχιζε η οπισθοχώρηση²⁴⁸. Το πιο επικίνδυνο σημείο για να συμβεί αυτό ήταν το κέντρο της κάθε φάλαγγας, κυρίως λόγω της αύξησης των αποστάσεων μεταξύ των κεράτων της. Το πιο δύσκολο σε αυτή τη φάση της συρραξης ήταν η ανασύνταξη της παράταξης, καθώς ήδη οι οπλίτες μάχονταν πλέον μεμονωμένα και απαιτείτο πολύ μεγάλη πειθαρχία. Άλλοι προτιμούσαν να αμυνθούν για τη ζωή τους μένοντας στο σημείο που βρίσκονταν (στη μάχη της Αμφίπολης όταν ο Σπαρτιάτης Βρασίδης βγήκε από το

²⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4. 96

²⁴⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, . 4..3.19

²⁴⁷ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, Ιφικράτης

²⁴⁸ Hanson V. D., 2003, 234

κάστρο, επιτέθηκε στους Αθηναίους του Κλέωνα και τους αιφνιδίασε. Η αριστερή πτέρυγα των Αθηναίων και ο στρατηγός Κλέων τράπηκαν σε φυγή, πλην όμως τμήμα της δεξιάς ανασυγκροτήθηκε σε παρακείμενο λόφο και αμύνθηκαν εκ νέου παρότι κυκλώθηκαν²⁴⁹) «...οἱ δὲ αὐτοῦ ξυστραφέντες ὀπλίται ἐπὶ τὸν λόφον τὸν τε Κλεαρίδαν ἠμύνοντο καὶ δις ἢ τρις προσβαλόντα,...». Ἄλλοι πάλι, μη δυνάμενοι να ανασυνταχθούν, τρέπονταν σε φυγή ὅπως στη μάχη της Αμφίπολης «...καὶ τὸ μὲν εὐώνυμον κέρας αὐτῶν τὸ πρὸς τὴν Ἥϊόνα, ὅπερ δὴ καὶ προουκεχωρήκει, εὐθύς ἀπορραγὲν ἔφευγεν·²⁵⁰». Το ίδιο συνέβη στη μάχη στις Ολπές,²⁵¹ όπου ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι Αμβρακιώτες σύμμαχοι των Σπαρτιατῶν παρόλο που στην δική τους πλευρά της παράταξης νικούσαν, μόλις αντιλήφθηκαν την κατάρρευση του υπόλοιπου μετώπου πανικοβλήθηκαν και φονεύθηκαν λόγω της επακολουθήσασας άτακτης υποχώρησής τους «...ἐπανα-χωροῦντες δὲ ὡς ἑώρων τὸ πλέον νενικημένον καὶ οἱ ἄλλοι Ἀκαρνᾶνες σφίσι προσέκειντο, χαλεπῶς διεσφῶζοντο ἐς τὰς Ὀλπας, καὶ πολλοὶ ἀπέθανον αὐτῶν, ἀτάκτως καὶ οὐδενὶ κόσμῳ προσπίπτοντες.» .

Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις που η διάρρηξη της συνοχής δεν σηματοδοτούσε και την άμεση κατάρρευση και καταστροφή του συνόλου της φάλαγγας. Έτσι στη μάχη στις Ολπές που αναφέρεται παραπάνω, οι Μαντινείς σύμμαχοι των Σπαρτιατῶν ήταν οι μόνοι από την παράταξη που υποχώρησαν συντεταγμένοι και χωρίς πανικό με αποτέλεσμα να μην υποστούν απώλειες «... πλὴν Μαντινέων· οὗτοι δὲ μάλιστα ξυντεταγμένοι παντὸς τοῦ στρατοῦ ἀνεχώρησαν. καὶ ἡ μὲν μάχη ἐτελεύτα ἐς ὀψέ²⁵²». Ακόμα, το 356 π.Χ. στη μάχη μεταξύ των Αρκάδων και Σπαρτιατῶν στον Κρώμνο της Ηλείας, οι Σπαρτιάτες παρόλο που αρχικά δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τους αριθμητικά υπέρτερους Αρκάδες, συμπύχθηκαν με τάξη σε ευνοϊκότερο πεδίο και πολέμησαν εκ νέου ²⁵³«...ὡς δὲ κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναχωροῦντες εἰς τὴν εὐρυχωρίαν ἐξῆλθον, ἐνταῦθα δὴ Λακεδαιμόνιοι ἀντιπαρετάξαντο...». Επιπλέον και στη μάχη των Λεύκτρων το 371π.Χ. οι Σπαρτιάτες του αριστερού άκρου είδαν το δεξιό να πιέζεται υπερβολικά και υποχώρησαν. Όμως αυτό έγινε συντεταγμένα και έτσι κατάφεραν, αφού πέρασαν την τάφρο που

²⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 10.9

²⁵⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 10.8

²⁵¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 10.8

²⁵² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.10.8

²⁵³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7. 4. 24

προστάτευε το στρατόπεδό τους, να ανασυνταχθούν στην αρχική τους θέση²⁵⁴ «...οί δὲ τοῦ εὐωνύμου ὄντες τῶν Λακεδαιμονίων ὡς ἐώρων τὸ δεξιὸν ὠθούμενον, ἐνέκλιναν· ὅμως δὲ πολλῶν τεθνεώτων καὶ ἡττημένοι ἐπεὶ διέβησαν τὴν τάφρον ἢ πρὸ τοῦ στρατοπέδου ἔτυχεν οὕσα αὐτοῖς, ἔθεντο τὰ ὅπλα κατὰ χώραν ἔνθεν ὠρμηνο....».

Κύκλωσις

Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι η κύκλωσις των αντιπάλων αποτελούσε τον αντικειμενικό τακτικό σκοπό των αντιπάλων. Συνήθως γράφει ότι ήταν το αποτέλεσμα της διάσπασης του μετώπου της φάλαγγας και την πιθανή υπερκέραση του αριστερού κέρατος της αντίπαλης φάλαγγας από το δεξιό της επικρατούσας. Το δεξιό κέρασ θα έπρεπε να υπερβεί την αντίπαλη παράταξη.

Καταδίωξη

Ο Pritchett²⁵⁵, θεωρεί ότι τόσο στο ναυτικό όσο και στο χερσαίο πόλεμο, συχνά η νίκη μιας πτέρυγας έχει ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική ήττα, εάν ταυτόχρονα δεν αποτελεί πλεονέκτημα για όλη την παράταξη. Στην κατά ξηρά αναμέτρηση, στη μάχη του Δήλιου δίδεται παράδειγμα αποδιοργάνωσης του δεξιού των Αθηναίων από την επιδιωχθείσα καταδίωξη, ενώ θα μπορούσε να υπάρξει διατήρηση της τάξης εάν, αυτή είχε αποφευχθεί. Στη μάχη της Ποτειδαιας, ο Κορίνθιος Αριστεύς ήταν νικητής στο δικό του πλευρό, αλλά έκανε μακρινή καταδίωξη ενώ η υπόλοιπη παράταξη συνετρίβη από τους Αθηναίους και πιάστηκε να τραπεί σε φυγή και να καταφύγει στα τείχη της Ποτειδαιας «...καὶ αὐτὸ μὲν τὸ τοῦ Ἀριστέως κέρας καὶ ὅσοι περὶ ἐκεῖνον ἦσαν Κορινθίων τε καὶ τῶν ἄλλων λογάδες ἔτρεψαν τὸ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐπεξῆλθον διώκοντες ἐπὶ πολὺ· τὸ δὲ ἄλλο στρατόπεδον Ποτειδεατῶν καὶ Πελοποννησίων ἠσσᾶτο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐς τὸ τεῖχος κατέφυγεν²⁵⁶». Στη μάχη της Κορίνθου το 394 οι Θηβαῖοι, οι Αργεῖοι και οι Κορίνθιοι μαζί με 4 Αθηναϊκά τμήματα νικούσαν στα αρχικά στάδια της τους Λακεδαιμόνιους. Ὅμως, η καταδίωξή που επεχείρησαν ήταν τόσο έντονη και απερίσκεπτη καθώς κάλυψαν πολύ μεγάλη απόσταση και επέστρεψαν με αποδιοργανωμένες γραμμές. Οι Λακεδαιμόνιοι διατήρησαν τις γραμμές τους και κέρδισαν τελικά τη

---

²⁵⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 4. 14

²⁵⁵ Pritchett W.K. 1974, 201-203

²⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.62.6

νίκη «...ἔτι δ' ἐπέτυχον οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ τῶν Θηβαίων τισὶν ἀναχωροῦσιν ἐκ τῆς διώξεως, καὶ ἀπέκτειναν συχνοὺς αὐτῶν²⁵⁷».

Πλέον των ανωτέρω παραδειγμάτων, ο ιστορικός μας παραθέτει άλλα δύο που αποδεικνύουν ότι οι Σπαρτιάτες αναγνώριζαν τον κίνδυνο από τη διάσπαση της φάλαγγας. Στον Πλούταρχο, αναφέρεται η συντηρητική τακτική αντίληψη των Σπαρτιατών όπου «τρεψάμενοι δὲ καὶ νικήσαντες ἐδίωκον ὅσον ἐκβεβαιώσασθαι τὸ νίκημα τῇ φυγῇ τῶν πολεμίων, εἶτα εὐθύς ἀνεχώρουν, οὔτε γενναῖον οὔτε Ἑλληνικὸν ἡγούμενοι κόπτειν καὶ φονεύειν ἀπολεγομένους καὶ παρακεχωρηκότας²⁵⁸...». Στη δε μάχη της Μαντινείας το 418, οι Μαντινείς και οι επιλεγμένοι 1000 από το Ἄργος διέσπασαν το Σπαρτιατικό αριστερό πλευρό και καταδίωξαν τους αντιπάλους μέχρι το πίσω μέρος, στις αποσκευές. Όταν οι παραμένοντες του συμμαχικού στρατού ηττήθηκαν, οι Μαντινείς υποχώρησαν με σημαντικές απώλειες. Ο Θουκυδίδης καταλήγει στο συμπέρασμα της μάχης με αυτές τις λέξεις «οἱ γὰρ Λακεδαιμόνιοι μέχρι μὲν τοῦ τρέψαι χρονίους τὰς μάχας καὶ βεβαίους τῶ μένειν ποιοῦνται, τρέψαντες δὲ βραχείας καὶ οὐκ ἐπὶ πολὺ τὰς διώξεις²⁵⁹». Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η καταδίωξη ήταν για την εξεταζόμενη περίοδο μια παρακινδυνευμένη φάση της μάχης, χωρίς να εξασφαλίζει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα που θα ήταν η πλήρης διάλυση των εχθρικών δυνάμεων και η εκμετάλλευση αυτής της κατάστασης.

Σε όλες τις φάσεις της χερσαίας σύγκρουσης που περιγράφησαν ήταν απαραίτητη η πειθαρχία, προκειμένου ο σχηματισμός της φάλαγγας να μη διαρραγεί και να μπορέσει να αντέξει την πίεση που δεχόταν από τους αντιπάλους. Ακόμα και όταν ο αντίπαλος είχε καταρρεύσει η πειθαρχία των οπλιτών ήταν το βασικό στοιχείο που θα συγκρατούσε τους νικητές από το να καταδιώξουν τους αντιπάλους τους και ταυτόχρονα να θέσουν εν αμφιβόλω την επιτυχία τους. Ταυτόχρονα το θάρρος και η ανδρεία που έπρεπε να επιδείξουν οι οπλίτες και ειδικά αυτοί που ήταν τοποθετημένοι στην πρώτη γραμμή ήταν στοιχεία καθοριστικά για την έκβαση της μάχης. Έτσι όπως ήταν δομημένος ο σχηματισμός της φάλαγγας ο καθένας έπρεπε να εκτελέσει το χρέος του για να μην κινδυνεύσει το σύνολο.

---

²⁵⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, . 4..2.22

²⁵⁸ Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 22. 5

²⁵⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.73.4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Γ»

Η Στρατολόγηση και η Εκπαίδευση

Στρατολόγηση στην Αθήνα

Ο Crowley γράφει ότι η στρατολόγηση των στρατιωτών στην Αθήνα κινούνταν πάνω σε δύο άξονες. Ο πρώτος, μάλλον βασιζόμενος στις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, κινητοποιούσε τους οπλίτες μέσω καταλόγων, ενώ ο δεύτερος πιο αποτελεσματικός βασιζόταν στο διαχωρισμό σε ηλικιακές ομάδες. Και τα δύο συστήματα παρουσίαζαν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα και απέδιδαν διαφορετικά αποτελέσματα. Το πρώτο ήταν αργό, σύνθετο και ευπρόσβλητο, αλλά παρείχε έναν ικανό αριθμό έμπειρων οπλιτών. Το δεύτερο, που αντικατέστησε το πρώτο στα μέσα του 5^{ου} αι. ήταν καλαίσθητο, πιο δημοκρατικό, δίκαιο, αλλά παρείχε μια μάζα οπλιτών όχι τόσο εξασκημένη.

Η κινητοποίηση με τη μορφή του «καταλόγου» απαιτούσε αρχικά τη ύπαρξη ενός γεγονότος που θα έθετε το μηχανισμό σε κίνηση. Αυτή η «αφορμή» δινόταν από την εκκλησία του Δήμου στην αρμοδιότητα της οποίας ήταν η συγκρότηση της στρατιωτικής δύναμης. Η συγκέντρωση του στρατού δεν ήταν κάτι που γινόταν αυτόματα, αλλά υπήρχε μια σειρά φάσεων που διαδεχόταν η μια την άλλη μέχρι την επίτευξη του τελικού αποτελέσματος. Πρώτη από όλες ήταν η σύνταξη του καταλόγου με τους πολίτες που θα καλούνταν υπό τα όπλα. Η κινητοποίηση δεν γινόταν από κάποιο κεντρικό όργανο αλλά βασιζόταν στην οργάνωση των Αθηνών σε φυλές και φαίνεται απόλυτα λογικό να υπήρχαν αρχεία με τους πολίτες που υπόκειντο σε υποχρέωση στράτευσης ανά φυλή. Για τη σύνταξη των καταλόγων υπεύθυνοι ήταν οι αξιωματούχοι κάθε φυλής που ονομάζονταν στρατηγοί και ταξίαρχοι²⁶⁰. Σε αυτό φαίνεται να συμφωνεί και ο Peter Krentz που γράφει ότι ανάμεσα στο 368 και 366 οι Αθηναίοι υιοθέτησαν ένα σύστημα κλήσεως στα όπλα βασισμένο σε ηλικιακές κατηγορίες²⁶¹.

Ο ρόλος των φυλών στη στρατιωτική οργάνωση των Αθηνών απεικονίζεται καθαρά στην ύπαρξη των δέκα τάξεων κάτω από τους δέκα στρατηγούς, που αρχικά προέρχονταν ένας από κάθε φυλή. Μετά όμως από το 401π.Χ. οι στρατηγοί εκλέγονταν από όλο το δήμο και ηγούντο συγκεκριμένων στρατιωτικών αποστολών, ενώ εκλεγμένοι επικεφαλής των φυλετικών τάξεων ήταν οι ταξίαρχοι²⁶² «..χειροτονοῦσι δὲ καὶ τὰ ξ[ι]άρχους δέκα, ἓνα τῆς φυλῆς ἑκάστης· οὗτος δ'

---

²⁶⁰ Crowley J., 2012, 28

²⁶¹ Krentz P., 2007, 148

²⁶² Krentz P., 2007, 148

ἡγεῖται τῶν φυλετῶν καὶ λοχαγούς καθίστησιν²⁶³». Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι αυτοί επέλεγαν τους οπλίτες που επρόκειτο κάθε φορά να κληθούν υπό τα όπλα, φροντίζοντας ταυτόχρονα, σε σημείο που αυτό ήταν δυνατόν, να μην επιστρατεύουν κάθε φορά τους ίδιους πολίτες²⁶⁴. Με σκοπό να ελέγχεται καλύτερα η εναλλαγή των οπλιτών, πρέπει οι πολίτες να καλούνταν κατά ηλικιακές τάξεις. Τη δεκαετία του 360 ο Αισχίνης συμμετείχε στην πρώτη του μάχη μαζί με πολίτες της ίδιας ηλικίας, επειδή ήταν η δικιά τους σειρά²⁶⁵. Στην «Αθηναίων Πολιτεία²⁶⁶» αναγράφεται ότι οι νέοι καλούνταν σύμφωνα με το έτος του επωνύμου άρχοντα στο οποίο είχαν γεννηθεί «...χρῶνται δὲ τοῖς ἐπωνύμοις καὶ πρὸς τὰς στρατείας, καὶ ὅταν ἡλικίαν ἐκπέμπωσι, προγράφουσιν, ἀπὸ τίνος ἄρχοντος καὶ ἐπωνύμ[ου] μέχρι τίνων δεῖ στρατεύεσθαι.». Κατά τον Σταϊνχάουερ ο πίνακας με τα ονόματά τους τοιχοκολλήθηκε κάτω από το άγαλμα του επωνύμου ήρωα της φυλής. Η μονάδα επιστράτευσης ήταν η τριπύς που ήταν υποδιαίρεση της φυλής. Αυτή, συγκέντρωνε κατά περιοχές τους οπλίτες προκειμένου να μεταβούν όποτε αυτό ήταν αναγκαίο συντεταγμένοι στην πόλη²⁶⁷. Αναλόγως των αναγκών που παρουσίαζε κάθε επιχείρηση, η προαναφερθείσα δύναμη των οπλιτών των τάξεων (δηλαδή 10 X 1000 = 10.000), άλλοτε ήταν πλήρης επί του πεδίου της μάχης και άλλοτε όχι. Έτσι, π.χ. στον Μαραθώνα οι δέκα φυλές διέθεσαν όλους τους μαχίμους. Αντιθέτως, κατά τη Μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.) πολέμησε κατά των Περσών δύναμη 8.000 ανδρών, αφού οι λοιποί είχαν διατεθεί προς επάνδρωση του στόλου και προς φρούρηση των Αθηνών²⁶⁸. Όσοι είχαν ηλικία 18-19 ετών και 51-60 ετών αναλάμβαναν τη φρούρηση της πόλεως και των περιχώρων, επιστρατεύονταν δε οι υπόλοιποι (ηλικίας 20-50 ετών), οι οποίοι όφειλαν να λάβουν μέρος στις επιχειρήσεις²⁶⁹ «αἱ δ' ἐλπίδες τῆς σωτηρίας τῶ δήμῳ ἐν τοῖς ὑπὲρ πεντήκοντ' ἔτη γεγονόσι καθειστήκεσαν » Υπήρχαν και περιπτώσεις που η κλήση υπό τα όπλα ήταν μερική και τότε οι στρατεύσιμοι καλούνταν ονομαστικά και η επιστράτευση γινόταν κατά περιοχές μόνο (πχ στην εκστρατεία των Αθηναίων κατά του Ορχομενού πήραν μέρος μόνο χίλιοι οπλίτες « Καὶ χρόνου ἐγγενομένου μετὰ ταῦτα Ἀθηναῖοι, Βοιωτῶν τῶν φευγόντων ἐχόντων Ὀρχομενὸν καὶ Χαιρώνειαν καὶ ἄλλ' ἄττα χωρία τῆς Βοιωτίας, ἐστράτευσαν

²⁶³ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 61.3

²⁶⁴ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 287

²⁶⁵ Amouretti M. C., Ruze F., 2004, 41

²⁶⁶ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 53.7

²⁶⁷ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 287 - 288

²⁶⁸ Δεπάστας Ν., 1998, 58

²⁶⁹ Λυκούργος, Κατά Λεωκράτους, XXXIX

ἐαυτῶν μὲν χιλίοις ὀπλίταις, τῶν δὲ ξυμμάχων ὡς ἑκάστοις ἐπὶ τὰ χωρία ταῦτα πολέμια ὄντα, Τολμίδου τοῦ Τολμαίου στρατηγοῦντος²⁷⁰»).

Ο Jason Crowley γράφει ότι η υποχρεωτική θητεία ήταν προϊόν του 4^{ου} π. Χ. αι. Μέχρι τότε υπό τα όπλα καλούνταν οι τρεις ανώτερες τάξεις (δηλαδή οι πεντακοσιομέδιμνοι, οι τριακοσιομέδιμνοι και οι ζευγίτες) ή αυτοί που μπορούσαν να πληρώσουν για τον οπλισμό τους. Στην οπλιτική φάλαγγα κυρίως υπηρετούσαν οι ζευγίτες, που αποτελούσαν και την κρίσιμη μάζα αυτής. Όμως, η κοινωνικοστρατιωτική διαστρωμάτωση δεν ήταν τόσο αυστηρή και η συμμετοχή στη φάλαγγα που συνοδευόταν και με ένα προσωπικό γόητρο ασκούσε μια γοητεία και στις άλλες τάξεις, τόσο τις πιο πλούσιες όσο και τις πιο οικονομικά αδύναμες. Έτσι οι ανήκοντες στις ανώτερες προτιμούσαν σε πολλές περιπτώσεις τη συστράτευσή τους στις γραμμές της φάλαγγας, αντί την ανάληψη κάποιων διοικητικών ευθυνών ή την κατάταξή τους στο ιππικό²⁷¹. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι και κάποιοι από τους πιο μέτρια οικονομικά ιδιόκτητες γης γίνονταν αποδεκτοί στις τάξεις των οπλιτών. Για παράδειγμα, υπολογίζεται ότι κάποιοι με μέτρια κτηματική περιουσία που άγγιζε τα 40 περίπου στρέμματα μπορούσαν κατά περίπτωση να ανταποκριθούν στις ανάγκες εξοπλισμού τους, παρότι δεν ανήκαν στην κατάλληλη τάξη, μιας και για τη συμμετοχή της σε αυτή η απαιτούμενη έκταση γης εκτιμάται σε περίπου 90 στρέμματα. Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι η Αττική μπορούσε να έχει περίπου 10.000 τέτοιους ιδιοκτήτες, διαφαίνεται μια διαφορά μεταξύ του αριθμού των οπλιτών που μπορούσε να παρατάξει η Αθήνα και των συμμετεχόντων στην τάξη των «ζευγιτών²⁷²». Ο Crowley θεωρεί ότι παρόλα αυτά, η μετακίνηση πολιτών στις τάξεις της οπλιτικής φάλαγγας δε φαίνεται εύκολη υπόθεση σε μια πόλη που οι ανάγκες της σε δυναμικό ικανό για να κινήσει το όπλο που την καθιστούσε μεγάλη δύναμη, το ναυτικό, ήταν μεγάλες και συνεχώς αυξανόμενες. Εκτιμάται ότι το 428/7 με στόλο 250 τριήρων η Αθήνα ήθελε για την κίνηση αλλά και την υποστήριξή τους περίπου 50.000 άνδρες²⁷³.

Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι υπήρχε κατάλογος σύμφωνα με τον οποίο οι πολίτες ανάλογα με την εισοδηματική τους κατάσταση κατατάσσονταν είτε στους ιππείς είτε στους οπλίτες²⁷⁴, ενώ οι άποροι που ανήκαν στην τάξη των Θητών, δεν συμπε-

---

²⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 113

²⁷¹ Crowley, J., 2012, 23

²⁷² Wees H. V., 2004, 55-6

²⁷³ Crowley, J., 2012, 24

²⁷⁴ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 289

ριλαμβάνονταν σ' αυτόν²⁷⁵ «...όπλίταις δὲ τοῖς ξύμπασιν ἑκατὸν καὶ πεντακισχιλίους (καὶ τούτων Ἀθηναίων μὲν αὐτῶν ἦσαν πεντακόσιοι μὲν καὶ χίλιοι ἐκ καταλόγου, ἑπτακόσιοι δὲ θῆτες ἐπιβάται τῶν νεῶν,...». Κατά τον ἴδιο οἱ πτωχοὶ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι στρατεύονταν μόνο σε ὅλως ἑκτακτες περιπτώσεις, ἀλλὰ μετὰ το πέρας τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων στὴ Σικελία (415-413 πΧ) ἀρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀρκετὰ συχνὰ λόγω τῶν μεγάλων ἀπωλειῶν ποὺ εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ μοναδικὸ ὁργανωμένο στρατιωτικὸ σῶμα θητῶν ἦταν αὐτὸ τῶν τοξοτῶν στὸ πεζικὸ καὶ στὸ στόλο(πάνω ἀπὸ 700 στους Μηδικούς πολέμους καὶ 1300 ἀργότερα). Εἶναι καὶ αὐτοὶ ὁργανωμένοι σε δέκα φυλές καὶ οἱ ἐπικεφαλῆς τοὺς εἶναι οἱ Τόξαρχοι²⁷⁶.

Ὁ Δεπάστας γράφει²⁷⁷ ὅτι οἱ μὴ Ἀθηναῖοι πολῖτες ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένοι γιὰ κάποιο διάστημα στὴν Ἀττικὴ γιὰ λόγους ἐπαγγελματικῶν ἢ ἄλλων, δὲν υποχρεοῦνταν νὰ υπηρετήσουν στὸ στράτευμα. Παρόλα αὐτὰ ὅμως εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ υπηρετοῦν ὡς ἐθελοντές²⁷⁸, ἔχοντας τὶς ἴδιες υποχρεώσεις με αὐτὲς τῶν Ἀθηναίων. Ἐγγράφονταν στὸν κατάλογο τῶν στρατευσίμων, εἰάν σκοτώνονταν στὴ μάχη, τὰ ὀνόματά τοὺς καταχωρίζονταν στὸν κατάλογο τῶν πεσόντων. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπισημαίνει ὁ Δεπάστας ὀνομάζονταν *ἔγγραφοι*, ὅπως κατὰ τὸν ἴδιο προκύπτει ἀπὸ διασωθείσες ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες²⁷⁹. Οἱ υπηρεσίες αὐτῶν τῶν ξένων ἦταν ἀρκετὰ σημαντικὲς καὶ αποτελοῦσαν υπολογίσιμη ἐνίσχυση γιὰ τὸ Ἀθηναϊκὸ Στράτευμα.

Ὁ Σταῖνχάουερ γράφει ὅτι οἱ δούλοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν υπηρετοῦσαν στὸ στράτευμα, ἀλλὰ μόνο σε ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις. Βέβαια, οἱ δούλοι συνόδευαν τοὺς κυρίους τοὺς, μετέφεραν τὸν οπλισμὸ καὶ τοὺς προσέφεραν τὶς υπηρεσίες τοὺς²⁸⁰. Ἀκόμα συμμετείχαν ὡς πλήρωμα στὶς περιπτώσεις ποὺ ἀπαιτεῖτο. Αὐτὸ υποστηρίζει ἡ Marie- Claire Ammouretti συνέβη στους Αἰγὸς Ποταμούς²⁸¹. Ἐχὼν βρεθεῖ γράφει ἐπιγραφές με χρονολογία τὴ δεκαετία τοῦ 390 με ὀνόματα πληρωμάτων τριήρων. Σὲ αὐτὰ συγκαταλέγονται καὶ ὀνόματα δούλων (υπάρχει ἀναφορὰ στους κυρίους τοὺς) σε ποσοστὸ 20-40%. Ὑπάρχει μὴ λοιπὸν ὑπόθεση ὅτι αὐτοὶ οἱ κατάλογοι ἀνήκουν σὲ πλοία ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ναυμαχία. Μία ἀκόμα περίπτωση εἶναι αὐτή ποὺ ἀναφέρει ὁ Πausanias ὅπου με ἓνα ψήφισμα τοῦ Μιλτιάδη πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνα υπήρχε ἡ ὑπόσχεση γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων στρατιω-

²⁷⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6. 43.2

²⁷⁶ Σταῖνχάουερ Γ., 2005, 290

²⁷⁷ Δεπάστας Ν., 1998, 60

²⁷⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 8. 92

²⁷⁹ Δεπάστας Ν., 1998, 60

²⁸⁰ Σταῖνχάουερ Γ., 2005, 290

²⁸¹ Amouretti M., C.- Ruze' F., 2004, 75

τών που θα πολεμούσαν στη μάχη, ενώ οι θανόντες ενταφιάστηκαν στο πλευρό των Πλαταιέων²⁸² «...τάφος δὲ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀθηναίων ἐστίν, ἐπὶ δὲ αὐτῷ στήλαι τὰ ὀνόματα τῶν ἀποθανόντων κατὰ φυλὰς ἐκάστων ἔχουσαι, καὶ ἕτερος Πλαταιεῦσι Βοιωτῶν καὶ δούλοις· ἐμαχέσαντο γὰρ καὶ δούλοι τότε πρῶτον.». Ακόμα και πριν από τους Μηδικούς, στη μάχη εναντίον των Αιγινήτων οι δούλοι πολέμησαν γενναία και τάφηκαν με δημόσια δαπάνη « καὶ Ἀθηναίων δ' ἔστι τάφος, οἱ πρὶν ἢ στρατεῦσαι τὸν Μῆδον ἐπολέμησαν πρὸς Αἰγινήτας. ἦν δὲ ἄρα καὶ δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ καὶ Ἀθηναῖοι μετέδωσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι καὶ τὰ ὀνόματα ἐγγραφῆναι στήλῃ· δηλοῖ δὲ ἀγαθοὺς σφᾶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι περὶ τοὺς δεσπότας²⁸³». Στη ναυμαχία των Αργινουσών όπου οι Αθηναῖοι, προκειμένου να ενισχύσουν με στρατεύματα τον αποκλεισμένο Κόνωνα, έστειλαν προς ενίσχυσή του εκατό πλοία επανδρωμένα με όλους όσους βρίσκονταν στην κατάλληλη ηλικία, μεταξύ αυτών και δούλους²⁸⁴ «οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὰ γεγενημένα καὶ τὴν πολιορκίαν ἐπεὶ ἤκουσαν, ἐψηφίσαντο βοηθεῖν ναυσὶν ἑκατὸν καὶ δέκα, εἰσβιβάζοντες τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ ὄντας ἅπαντας καὶ δούλους καὶ ἐλευθέρους». Πιθανότατα αυτή η ενέργεια να ήταν απόρροια της λειψανδρίας λόγω των απωλειών από το μακροχρόνιο πόλεμο. Η Μ. C. Ammouretti υποστηρίζει ότι υπήρξαν και περιπτώσεις που δούλοι απελευθερώθηκαν λόγω της συμμετοχής τους σε μάχη έχουμε στην Κέρκυρα το 410π.Χ., στη Χίο στα τέλη του 5^{ου} αι. και στη Θήβα το 335 π.Χ.²⁸⁵.

Μια άλλη κατηγορία κατοίκων των Αθηνών αποτελούσαν οι Μέτοικοι που ήταν ξένοι μόνιμα εγκαταστημένοι στην πόλη. Άλλοι ήταν έμποροι, άλλοι τραπεζίτες και είχαν δημιουργήσει μεγάλες περιουσίες χωρίς όμως να έχουν δικαίωμα απόκτησης ακίνητης περιουσίας. Αυτοί ασκούσαν καθήκοντα οπλιτών πλην όμως η αποστολή τους ήταν η φρουρά σε διάφορα φρούρια. Μόνο σε ιδιαίτερες και εξαιρετικές περιπτώσεις συμμετείχαν σε μάχες, όπως έγινε στην εισβολή των Αθηναίων στη Μεγαρίδα το Σεπτέμβριο του 431π.Χ.²⁸⁶. «...μυρίων γὰρ ὀπλιτῶν οὐκ ἐλάσσους ἦσαν αὐτοὶ Ἀθηναῖοι (χωρὶς δὲ αὐτοῖς οἱ ἐν Ποτειδαίᾳ τρισχίλιοι ἦσαν), μέτοικοι δὲ ξυνεσέβαλον οὐκ ἐλάσσους τρισχιλίων ὀπλιτῶν,...». Ακόμα ο

²⁸² Πausanías Ζ´, 15. 7 και Ι,32,3

²⁸³ Πausanías 1,29,7

²⁸⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1.6. 25

²⁸⁵ Amouretti M. Christien J., C.- Ruze´ F., 2004, 76

²⁸⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 31

Περικλής το 432 π.Χ., αναφερόμενος στις στρατιωτικές δυνατότητες των Αθηναίων σημειώνει ότι οι μέτοικοι δύνανται να επανδρώσουν μαζί με τους πολίτες τα πλοία των Αθηνών σε περίπτωση που χρειαστεί²⁸⁷ «...Εἴ τε καὶ κινήσαντες τῶν Ὀλυμπίασιν ἢ Δελφοῖς χρημάτων μισθῶ μείζονι πειρωῶντο ἡμῶν ὑπολαβεῖν τοὺς ξένους τῶν ναυτῶν, μὴ ὄντων μὲν ἡμῶν ἀντιπάλων ἐσβάντων αὐτῶν τε καὶ τῶν μετοίκων δεινὸν ἂν ἦν· νῦν δὲ τόδε τε ὑπάρχει...». Ακόμα, ο ίδιος στρατηγός στην αρχή του Αρχιδάμιου πολέμου περιλαμβάνει στις δυνάμεις της πόλης και τους μετοίκους²⁸⁸ «...τοσοῦτοι γὰρ ἐφύλασσαν τὸ πρῶτον ὅποτε οἱ πολέμιοι ἐσβάλοιεν, ἀπὸ τε τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων, καὶ μετοίκων ὅσοι ὀπλῖται ἦσαν.»

Το ιππικό ήταν για τους Αθηναίους ένα υποστηρικτικό σώμα με αποστολή την προστασία των άκρων της φάλαγγας από τυχόν υπερκέραση είτε την υπεράσπιση της «χώρας» από τυχόν εχθρικές επιδρομές. Δεν συμμετείχε στους Μηδικούς πολέμους, ενώ η ύπαρξή του διαπιστώνεται από το 451 όπου συγκροτήθηκε ένα σώμα τριακοσίων ιππέων που αργότερα ανήλθαν σε χίλιους διακοσίους μετά τη σύμπληξη της ειρήνης για τριάντα χρόνια (446/5 π.Χ²⁸⁹).

Η εκπαίδευση στην Αθήνα

Οι Αθηναίοι δεν ασκούνταν σε όλη τους τη ζωή προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες του πολέμου. Το αναφέρει με περηφάνια και ο Περικλής στον «Επιτάφιο» σημειώνοντας τη διαφορά μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών²⁹⁰ «...πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχω· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθύς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν.» Από την εκπαίδευση των νεαρών Αθηναίων σε «πρωτοβάθμιο» επίπεδο, ο Cartledge γράφει ότι αυτό που αφορούσε στην προετοιμασία για τον πόλεμο ήταν η σωματική αγωγή. Αυτή περιλάμβανε τρέξιμο, άλμα εις μήκος, ρίψη ακοντίου, πυγμαχία και πάλη και αφενός ήταν η προετοιμασία για τυχόν συμμετοχή σε αθλητικούς αγώνες και αφετέρου για τον πόλεμο για ένα μεγάλο μέρος των πολιτών.²⁹¹ Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι ο θεσμός

²⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143

²⁸⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.13.7

²⁸⁹ Amouretti M., Ruze' F., 2004, 44

²⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 39. 1

²⁹¹ Cartledge P., 2004, 160- 162

της στρατιωτικής αγωγής και υποχρεωτικής υπηρεσίας εισάγεται λίγο πριν από τα μέσα του 4^{ου} αι.²⁹² Όλοι οι νέοι 18 και 19 ετών με βάση την εγγραφή τους στο κοινό γραμματείο εγγράφονται μετά από τη δοκιμασία της βουλής στον κατάλογο των εφήβων «...μετέχουσιν μὲν τῆς πολιτείας οἱ ἕξ ἀμφοτέρων γεγονότες ἀστῶν, ἐγγράφονται δ' εἰς τοὺς δημότας ὀκτωκαίδεκα ἔτη γεγονότες²⁹³». Κατόπιν, γίνεται η εκλογή των 10 σωφρονιστῶν που είχαν υποχρέωση να προσέχουν την πολιτική αγωγή των νέων φυλετῶν τους σε ό,τι αφορούσε την υπακοή στους νόμους και τους άρχοντες, την πειθαρχία τους, καθώς και την εκπαίδευσή τους στα όπλα «...πὰν δὲ δοκιμασθῶσιν οἱ ἔφηβοι, συλλεγέντες οἱ πατέρες αὐτῶν [κ]ατὰ φυλάς, ὁμόσαντες αἰροῦνται τρεῖς ἐκ τῶν φυλετῶν τῶν ὑπὲρ τετραράκοντα ἔτη γεγονότων, οὓς ἂν ἠγῶνται βελτίστους εἶναι καὶ ἐπιτηδειοτάτους ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἐφήβων, ἐκ δὲ τούτων ὁ δῆμος ἕνα τῆς φυλῆς ἐκάστης χειροτονεῖ σωφρονιστήν²⁹⁴». Η αμοιβή των εφήβων ήταν τέσσερις οβολοί και των σωφρονιστῶν τους μία δραχμή «...δίδωσι δὲ καὶ εἰς τροφ[ὴν] τοῖς μὲν σωφρονισταῖς δραχμὴν ἀ' ἐκάστῳ, τοῖς δ' ἐφήβοις τέτταρας ὀβολοὺς ἐκάστῳ· τὰ δὲ τῶν φυλετῶν τῶν αὐτοῦ λαμβάνων ὁ σωφρονιστῆς ἕκαστος ἀγοράζει τὰ ἐπιτήδεια πᾶσιν εἰς τὸ κοινόν (συσσιτοῦσι γὰρ κατὰ φυλάς), καὶ τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖται πάντων²⁹⁵ ...». Από το δήμο επιλέγονται οι παιδοτρίβες, οι οπλομάχοι, οι ακοντιστές και οι καταπαλταφέτες που ήταν για την ειδική εκπαίδευση των νέων στην πολεμική τέχνη. Τον πρώτο χρόνο της θητείας τους οι νέοι έχουν ως υποχρέωση τη φρούρηση των οχυρῶν του Πειραιά «...συλλαβόντες δ' οὗτοι τοὺς ἐφήβους, πρῶτον μὲν τὰ ἱερὰ περιῆλθον, εἴτ' εἰς Πειραιέα πορεύονται, καὶ φρουροῦσιν οἱ μὲν τὴν Μουνιχίαν, οἱ δὲ τὴν Ἀκτὴν²⁹⁶» και στη συνέχεια αφού εξετασθούν από το δήμο λαμβάνουν από την πόλη το δόρυ και την ασπίδα τους και υπηρετοῦν επί ένα χρόνο περιπολῶντας στα οχυρά που προστάτευαν την Αττική «...τὸν δ' ὕστερον ἐκκλησίας ἐν τῷ θεάτρῳ γενομένης, ἀποδειξάμενοι τῷ δήμῳ τὰ περὶ τὰς τάξεις, καὶ λαβόντες ἀσπίδα καὶ δόρυ παρὰ τῆς πόλεως, περιπολοῦσι τὴν χώραν καὶ δια-

---

²⁹² Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 293

²⁹³ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.1

²⁹⁴ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.2

²⁹⁵ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.3

²⁹⁶ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.4

τριβουσιν ἐν τοῖς φυλακτηρίοις²⁹⁷». Ο Σταϊνχάουερ επισημαίνει²⁹⁸ ότι η διετής αυτή εκπαίδευση συμπίπτει με την είσοδο στην ανδρική ηλικία και την αναγνώριση της πολιτικής ωριμότητας των νέων. Η ενάσκηση βέβαια των καθηκόντων που τους ανατίθενται δεν έχουν άμεση σύνδεση με την οπλιτική φάλαγγα.

Η υπόλοιπη εκπαίδευση των οπλιτών, πέραν της ανωτέρω διετίας, αφορούσε στην τυποποίηση και εκμάθηση των παραγγελμάτων και των κινήσεων που θα δίνονταν στην οπλιτική φάλαγγα κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Ο Σταϊνχάουερ γράφει ότι γυμνάσια λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια των πολέμων στο Λύκειο. Τα παραγγέλματα της επίθεσης ήταν «κἀθες τὰ δόρατα²⁹⁹», που αφορούσε στην επίθεση με το δόρυ κατεβασμένο σε θέση προσβολής «παρήγγελτο δὲ τὰ μὲν δόρατα ἐπὶ τὸν δεξιὸν ὤμον ἔχειν, ἕως σημαῖνοι τῇ σάλπιγγι· ἔπειτα δὲ εἰς προσβολὴν καθέντας ἔπεσθαι βάδην καὶ μηδένα δρόμῳ διώκειν³⁰⁰ » και «ήνικα δὲ παρήγγειλα κλῖναι τὸ δόρυ, πλείων ἐξηκούετο ψόφος τῶν ὀδόντων ἢ τῶν ὀπλων³⁰¹», το «δόρυ ἀνάσχεσθαι» για τον κανονικό δορατισμό με το δόρυ ψηλά. Το παράγγελμα «θέμενοι τὰ ὄπλα» αφορούσε τη στάση επιφυλακής με τον οπλίτη να έχει την ασπίδα κάτω³⁰². Μεγάλη σημασία στη συνοχή της φάλαγγας είχε και η ετοιμότητα των ανδρών να μεταπέσουν από τη στάση της ανάπαυσης στη στάση της επίθεσης το συντομότερο δυνατό³⁰³.

Ο Σταϊνχάουερ³⁰⁴ υποστηρίζει ότι η ατομική εκπαίδευση σε μονομαχία δεν ήταν σύμφωνη με το πνεύμα της φάλαγγας και διδασκόταν κατά τον 5^ο αι. από επαγγελματίες οπλομάχους. Αποτελούσε δε μέρος της ιδιωτικής εκπαίδευσης των πλουσίων. Η εκπαίδευση αυτή παρείχε τη δυνατότητα αντιμετώπισης των αντιπάλων στη φάση που η συνοχή της φάλαγγας θα είχε διαρραγεί και ο οπλίτης θα καλούνταν να προστατέψει ατομικά τον εαυτό του.

Ο Στρατός της Σπάρτης

Μέχρι τα τέλη του 8^{ου} και τις αρχές του 7^{ου} αι. στη Σπάρτη ηγούνταν οι Αγιάδες και οι Ευρυπωντίδες βασιλείς. Η κοινωνία ήταν μια αρχαϊκή αριστοκρατική κοινωνία βασισμένη στην αγροτική παραγωγή. Πολιτική ισχύ διέθεταν επίσης και οι

²⁹⁷ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 42.5

²⁹⁸ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 295

²⁹⁹ Αρριανός, *Τέχνη Τακτική*, 32.1

³⁰⁰ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, 6.5.25

³⁰¹ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 3.9.8

³⁰² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.4.13 : « Θρασύβουλος τοὺς μεθ' αὐτοῦ θέσθαι κελεύσας τὰς ἀσπίδας καὶ αὐτὸς θέμενος, τὰ δ' ἄλλα ὄπλα ἔχων »

³⁰³ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 295 και 95

³⁰⁴ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 95

αριστοκρατικές οικογένειες με ισχυρότερη αυτή των Αιγιδιών. Αυτοί, προσπάθησαν να εξελιχθούν στον τρίτο βασιλικό οίκο χωρίς όμως επιτυχία. Σημαντικό ρόλο στη σπαρτιατική κοινωνία έπαιζε η διαίρεση σε φατρίες και σε φυλές. Οι Σπαρτιάτες ήταν χωρισμένοι σε τρεις φυλές, τους Υλλείς, τους Παμφύλους και τους Δυμάνες. Μέχρι το τέλος του Πρώτου Μεσσηνιακού Πολέμου δεν πρέπει να υφίστατο η στρατιωτική οργάνωση της πόλης με τον τρόπο που λειτουργούσε τα μετέπειτα χρόνια. Πιθανότατα ο «στρατός» απαρτιζόταν από ένα σύνολο οπλισμένων ανδρών που συμμετείχαν στη μάχη χωρίς ιδιαίτερη πειθαρχία, χωρισμένοι κατά φυλές υπό την ηγεσία των αρχηγών τους³⁰⁵.

Ο Lazenby³⁰⁶ υποστηρίζει ότι σημαντική για την ανάπτυξη του στρατού ήταν η διαίρεση της γης σε κλήρους (συνδεόταν με τη στάση που τελικά οδήγησε στο καθεστώς που συμπεριλαμβάνεται στη Ρήτρα και που πιθανώς οφειλόταν σε προβλήματα γης και λύθηκαν με τη λύση που υιοθέτησαν οι Σπαρτιάτες). 'Αυτή έκανε ευκολότερο για τους Σπαρτιάτες στρατιώτες να αφιερώνονται στην εξάσκησή τους στα όπλα καθώς υπήρχαν οι ειλώτες για τις αγροτικές εργασίες «...οί δὲ εἰλωτες αὐτοῖς εἰργάζοντο τὴν γῆν, ἀποφορὰν τὴν εἰρημένην τελοῦντες.³⁰⁷» και επίσης καθόρισε τουλάχιστον αρχικά τον αριθμό των στρατευομένων ανδρών. Σύμφωνα με τον Έφορο πρώτος ο βασιλιάς Άγις εφάρμοσε το θεσμό αυτό «...οἱ περὶ Ἄγιν εἰσὶν οἱ καταδείξαντες· τρόπον γάρ τινα δημοσίους δούλους εἶχον οἱ Λακεδαιμόνιοι τούτους³⁰⁸». Ο Lazenby υποστηρίζει ότι το σύστημα φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε εκτενώς μετά την κατάκτηση της νότιας Λακωνίας και της Δυτικής Μεσσηνίας στα τέλη του 8^{ου} αι. Αυτό θεωρεί ότι προκύπτει από την παράδοση που συνδέει την απαρχή του καθεστώτος των ειλώτων με την καθυπόταξη του Έλους στη νότια Λακωνία³⁰⁹ και τον θρύλο που αναφέρει ότι η σπαρτιατική αποικία του Τάραντα το 706 στην κάτω Ιταλία ιδρύθηκε από κατοίκους που διαφώνησαν και δεν έλαβαν το κομμάτι της γης που τους αναλογούσε³¹⁰ και στο Στράβωνα³¹¹ «.....ὅσοις δὲ κατὰ τὴν στρατείαν παῖδες ἐγένοντο, Παρθενίας ἐκάλουν καὶ ἀτίμους ἔκριναν· οἱ δ' οὐκ

---

³⁰⁵ Κολιόπουλος Κ., 2001, 51

³⁰⁶ Lazenby J.F., 2012, 93

³⁰⁷ Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 24.3

³⁰⁸ Στράβων 8.5.4

³⁰⁹ Παιουσανίας 3.20.6: «ᾤκισε μὲν Ἕλιος νεώτατος τῶν Περσέως παίδων, Δωριεῖς δὲ παρεστήσαντο ὕστερον πολιορκία, καὶ πρῶτοί τε ἐγένοντο οὗτοι Λακεδαιμονίων δούλοι τοῦ κοινοῦ καὶ εἰλωτες ἐκλήθησαν πρῶτοι...»

³¹⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1306b 27 «...οἷον ἐν Λακεδαιμόνιοι οἱ λεγόμενοι Παρθενιαί (ἐκ τῶν ὁμοίων γὰρ ἦσαν), οὓς φωράσαντες ἐπιβουλεύσαντας ἀπέστειλαν Τάραντος οἰκιστάς...»

³¹¹ Στράβων 6.3.2-3

ἀνασχόμενοι (πολλοὶ δ' ἦσαν) ἐπεβούλευσαν τοῖς τοῦ δήμου. αἰσθόμενοι δ' ὑπέπεμψάν τινας....».

Η στρατολόγηση στη Σπάρτη

Στη Σπάρτη τα καθήκοντα των στρατολόγων εκτελούσαν οι Ἐφοροι. Αυτοὶ καλοῦσαν ὅσους ἦταν υποχρεωμένοι να στρατευθῶν «...πρῶτον μὲν τοίνυν οἱ ἔφοροι προκηρύττουσι τὰ ἔτη εἰς ἃ δεῖ στρατεύεσθαι καὶ ἵππεῦσι καὶ ὀπλίταις³¹²» Η διαταγή κλήσεως καθόριζε τον αριθμὸ των κλάσεων (που ἦταν κατὰ ηλικία) που καλοῦνταν να αναλάβουν υπηρεσία και ο αριθμὸς τους ἦταν συνυφασμένος με το εἶδος της επιχείρησης και τον αντίπαλο. Η ανωτέρω διαταγή αφορούσε ὅσους ἀνήκαν στο Πεζικὸ και τους Τεχνικὸς (υπηρετούσαν ὅσοι ασκούσαν κατὰ τον ἰδιωτικὸ τους βίον κάποιο τεχνικὸ ἐπάγγελμα χρήσιμο στην επιμελητεία του στρατεύματος³¹³) «...ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς χειροτέχναις· ὥστε ὅσοισπερ ἐπὶ πόλεως χρῶνται ἄνθρωποι, πάντων τούτων καὶ ἐπὶ στρατιᾶς οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐποροῦσι³¹⁴».

Ο Ξενοφὼν ἀναφέρει ὅτι στην ἐκστρατεία στα Λεύκτρα εἶχαν κληθεῖ οἱ ηλικιακὲς κλάσεις μέχρι αὐτὴ των 35 ἐτῶν μετὰ την ἐνηλικίωση και μετὰ την μάχη οἱ κλάσεις μέχρι τα 40 ἔτη «ἀφ' ἡβης» «...Ἐκ δὲ τούτου φρουρὰν μὲν ἔφαινον οἱ ἔφοροι ταῖν ὑπολοίποιν μόραιν μέχρι τῶν τετταράκοντα ἀφ' ἡβης· ἐξέπεμπον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω μορῶν μέχρι τῆς αὐτῆς ἡλικίας· τὸ γὰρ πρόσθεν εἰς τοὺς Φωκέας μέχρι τῶν πέντε καὶ τριάκοντα ἀφ' ἡβης ἐστρατεύοντο³¹⁵» . Ο τρόπος αὐτὸς κλήσεως των οπλιτῶν ἐπέτρεπε στην ἡγεσία της Σπάρτης να καλεῖ ὑπὸ τα ὄπλα ὅση δύναμη ἀκριβῶς ἐκτιμοῦσε ὅτι θα χρειαζόταν για μια συγκεκριμένη ἐπιχείρηση χωρὶς μεγάλη δυσκολία. Η στράτευση ἦταν υποχρεωτική ἀπὸ τα 20 ἕως τα 60 ἔτη και πλεὸν του ορίου των 60 ἐτῶν οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν την υποχρέωση εἰάν προέκυπτε ἀνάγκη να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ἐντὸς των συνόρων. Αὐτὸ υποστήριξε και ο βασιλιάς Ἀγησίλαος ὅταν θέλησε να ἀποφύγει να ἡγηθεῖ της ἐκστρατείας ἐναντίον των Θηβαίων «...καὶ Ἀγησίλαος μὲν λέγων ὅτι ὑπὲρ τετταράκοντα ἀφ' ἡβης εἶη, καὶ ὥσπερ τοῖς ἄλλοις τοῖς τηλικούτοις οὐκέτι ἀνάγκη

³¹² Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.2

³¹³ Δεπάστας Ν., 1998, 42

³¹⁴ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.2

³¹⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.17

εἷη τῆς ἑαυτῶν ἕξω στρατεύεσθαι³¹⁶...». Το βασικό στρατιωτικό τμήμα του Σπαρτιατικού Στρατού ήταν η ενωμοτία και πιθανότατα η στελέχωσή τους θα γινόταν από άνδρες όλων των ηλικιών. Στον Ξενοφώντα αναφέρονται περιπτώσεις που άνδρες διαφορετικών ηλικιακών κλάσεων αντιπαρατίθενται με αντιπάλους τους³¹⁷. Στην πρώτη γραμμή πιθανώς βέβαια να μην τοποθετούνταν οι νεότεροι, καθώς οι «πρωτοστάτες» ήταν επιφορτισμένοι με την υλοποίηση των εντολών του ενωμοτάρχη και θα έπρεπε να ήταν οπλίτες με κάποια εμπειρία και κύρος «...εἰσὶ μὲν γὰρ ἐν τῇ Λακωνικῇ τάξει οἱ πρωτοστάται ἄρχοντες, καὶ ὁ στίχος ἕκαστος πάντ' ἔχων ὅσα δεῖ παρέχεσθαι. οὕτω δὲ ῥάδιον ταύτην τὴν τάξιν μαθεῖν ὡς ὅστις τοὺς ἀνθρώπους δύναται γινώσκειν οὐδεὶς ἂν ἀμάρτοι· τοῖς μὲν γὰρ ἡγεῖσθαι δέδοται, τοῖς δὲ ἔπεσθαι τέτακται³¹⁸...» .

Όπως και στην Αθήνα, στη Σπάρτη από τον 7^ο αι με τη μεταρρύθμιση της «Μεγάλης Ρήτηρας» οι πολίτες ήταν χωρισμένοι σε φυλές, γεγονός που επηρέαζε τόσο το πολιτικό όσο και το στρατιωτικό επίπεδο. Μέχρι τον 5^ο αι, ο σπαρτιατικός στρατός είχε ως δομή την «*ώβη*», μια γεωγραφική περιφέρεια, από όπου προέρχονταν οι λόχοι.

Πλέον των Σπαρτιατών οπλιτών και πριν από τη μάχη της Μαντινείας στο στρατό υπηρετούσαν και οι περίοικοι.

Ο Δεπάστας υποστηρίζει³¹⁹ ότι στη Σπάρτη πέραν του μόνιμου στρατεύματος υπήρχαν και οι έφεδροι. Αυτοί γράφει μπορεί να ήταν είτε όμοιοι είτε περίοικοι. Στοιχεία που να πιστοποιούν τον ακριβή αριθμό των επιστρατευομένων δεν υπάρχουν, αλλά λόγω του μεγαλύτερου αριθμού των περιοίκων από αυτό των ομοίων, εικάζεται ότι οι πρώτοι όταν καλούνταν υπό τα όπλα θα υστερούσαν σε αριθμό από τους δεύτερους. Κατά τον ίδιο υπάρχουν δύο θεωρίες για την αριθμητική σχέση των δύο τάξεων. Κατά την πρώτη η αναλογία ήταν ίση και κατά τη δεύτερη οι όμοιοι αποτελούσαν την πλειοψηφία των επιστρατευομένων, με τους περίοικους να προέρχονται από την κοίλη Λακεδαίμονα. Υπάρχουν δύο μαρτυρίες για τη συνεχώς μειούμενη παρουσία των ομοίων καθώς το πρόβλημα της ολιγανθρωπίας γινόταν με την πάροδο του χρόνου συνεχώς οξύτερο. Όταν λοιπόν εισέβαλαν οι Θηβαίοι

---

³¹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.13

³¹⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.4.32: «ἀχθεσθεὶς παρήγγειλε τοὺς μὲν ἰππέας ἐλᾶν εἰς αὐτοὺς ἐνέντας, καὶ [τοὺς] τὰ δέκα ἀφ' ἧβης συνέπεσθαι», βλ. και Ξενοφών *Ελληνικά*, 4.5.14, 4.5.16, 4.6.10

³¹⁸ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.5-9

³¹⁹ Δεπάστας N., 1998, 41

στην Λακωνία και δίσταζαν να προελάσουν στην χώρα βρέθηκαν κάτοικοι από τις Καρυές που τους είπαν ότι η χώρα ήταν έρημη από πολεμιστές «...ἐπεὶ μέντοι ἦκον ἕκ τε Καρυῶν λέγοντες τὴν ἐρημίαν καὶ ὑπισχνόμενοι αὐτοὶ ἠγήσεσθαι, καὶ κελεύοντες, ἂν τι ἐξαπατῶντες φαίνωνται, ἀποσφάττειν σφᾶς³²⁰». Το ίδιο υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης που γράφει ότι η πόλη χάθηκε από την ολιγανθρωπία της³²¹. Στη μάχη της Σφακτηρίας ο Θουκυδίδης βεβαιώνει ότι μεταξύ των οπλιτών που επέζησαν ήταν και περίοικοι³²². Μάλιστα από τους 292 αιχμαλωτισθέντες 120 ήταν Σπαρτιάτες και 172 περίοικοι³²³. Δηλαδή η αναλογία ήταν 2:3. Στη μάχη όμως των Λεύκτρων, σε κάθε μόρα η αναλογία Σπαρτιατών προς τους περιοίκους ήταν 1:3³²⁴». Παρόλα αυτά ο Δεπάστας εκφράζει την αμφιβολία του για το εάν πράγματι οι περίοικοι μπορούσαν να σταθούν ως ίσοι δίπλα στους εξασκημένους Σπαρτιάτες οπλίτες³²⁵.

Ένα ακόμα τμήμα που χρησιμοποιούνταν σε κάποιες περιπτώσεις ήταν οι «Νεοδαμῶδεις» (είλωτες που κατόπιν εξαιρετικών υπηρεσιών στο στράτευμα κατά τη διάρκεια του πολέμου έπαυαν να είναι δούλοι). Ήταν ιδιαίτερες μονάδες που χρησιμοποιούνταν σε μακρινές εκστρατείες έτσι ώστε οι όμοιοι να παραμένουν για τη φύλαξη της πόλης³²⁶. Ήδη στους περσικούς πολέμους στις Πλαταιές τους Σπαρτιάτες οπλίτες περιστοιχίζαν επταπλάσιοι είλωτες^{327 328}. Ο Βρασίδης όταν επιχειρούσε στη Θράκη το 427/5 π.Χ. και προκειμένου να δημιουργήσει ένα αντιπερισπασμό για την κατάσταση στην Πύλο είχε μαζί του 700 Νεοδαμῶδεις³²⁹. Στη μάχη της Μαντινείας πολέμησαν χίλιοι και στην εισβολή στην Αττική υπό τον Έκκριτο εξακόσιοι³³⁰. Τον 4^ο αι. ο Θίβρωνας είχε μαζί του χίλιους, ο Αγησίλαος στη Μ. Ασία

³²⁰Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5.23 και 25

³²¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1270 a 33-34 : «...μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν...».

³²² Amouretti M. C., Christien J., Ruze' F., 2004, 43

³²³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.38 : «...τούτων ζῶντες ἐκομίσθησαν ὀκτῶ ἀποδέοντες τριακόσιοι, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπέθανον. καὶ Σπαρτιαῖται τούτων ἦσαν τῶν ζώντων περὶ εἴκοσι καὶ ἑκατόν...».

³²⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.15 : «...ὄρῶντες μὲν τῶν συμπάντων Λακεδαιμονίων τεθνεώτας ἐγγυὲς χιλίους, ὄρῶντες δ' αὐτῶν Σπαρτιατῶν, ὄντων τῶν ἐκεῖ ὡς ἐπτακοσίων, τεθνηκότας περὶ τετρακοσίους»

³²⁵ Δεπάστας Ν., 1998, σελ 41

³²⁶ Δεπάστας Ν., 1998, 41

³²⁷ Amouretti M. C., J., Ruze' F., 2004, 79

³²⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9. 10 : «...νυκτὸς ἔτι ἐκπέμπουσι πεντακισχιλίους Σπαρτιατῶν [κατ' ἐπὶ περὶ ἕκαστον τάξαντες τῶν εἰλώτων], Πανσανίη τῷ Κλεομβρότου ἐπιτρέψαντες ἐξάγειν».

³²⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.80.5 : «...καὶ τότε προθύμως τῷ Βρασίδῃ αὐτῶν ξυνέπεμψαν ἐπτακοσίους ὀπλίτας, τοὺς δ' ἄλλους ἐκ τῆς Πελοποννήσου μισθῷ πείσας ἐξήγαγεν»

³³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7.19.3 : «...Λακεδαιμόνιοι μὲν τῶν τε Εἰλώτων ἐπιλεξάμενοι τοὺς βελτίστους καὶ τῶν νεοδαμῶδων, ξυναμφοτέρων ἐς ἑξακοσίους ὀπλίτας...».

δύο χιλιάδες³³¹ και το 370 π.Χ. οι νεοδαμώδεις ήταν έξι χιλιάδες³³². Κατά την Amouretti οι είλωτες απελευθερώνονταν πριν από τη στράτευση και σε κάποιες περιπτώσεις, σε εκστρατείες εκτός της ηπειρωτικής Ελλάδας, θα αποτελούσαν την πλειοψηφία στο στράτευμα³³³.

Ο Δεπάστας υποστηρίζει ότι ο οπλισμός των Νεοδαμωδών ήταν ο ίδιος με αυτόν των ομοίων και προσέφεραν σοβαρές υπηρεσίες στην πόλη κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων³³⁴, παρόλο που συγκροτούσαν ιδιαίτερες μονάδες.

Η εκπαίδευση στη Σπάρτη

Στη Σπάρτη, κατά το Δεπάστα πόλη με στρατιωτικό χαρακτήρα, οι πολίτες ήταν πάντα σε ετοιμότητα ανάληψης πολεμικής αποστολής για την αντιμετώπιση των κινδύνων³³⁵. Η εκπαίδευση των νεαρών Σπαρτιατών ξεκινούσε από τα επτά τους χρόνια που η πόλη τα αποσπούσε από την οικογένεια και τα τοποθετούσε σε ένα δημόσιο κοιτώνα. Ο Cartledge γράφει ότι από τη στιγμή εκείνη και μέχρι την ηλικία των εξήντα ετών ανήκαν στο κράτος³³⁶. Οι νεαροί Σπαρτιάτες από τη ηλικία των επτά ως αυτή των έντεκα είχαν την ίδια περίπου εκπαίδευση με αυτή των νεαρών Αθηναίων. Οι συνθήκες όμως ήταν πολύ σκληρότερες. Η εκπαίδευση αυτή κατά τον Σταϊνχάουερ, είχε διπλό χαρακτήρα. Αφενός παρείχε ένα ηθικό κώδικα και αφετέρου αποτελούσε μια προετοιμασία για ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής που αφορούσε στην πειθαρχία της στρατιωτικής ζωής και την προετοιμασία σε πόλεμο³³⁷. Ο Cartledge, περιγράφοντας την εκπαίδευση των νεαρών Σπαρτιατών, θεωρεί ότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εκπαιδεύονταν ένας νεαρός Σπαρτιάτης ήταν κατά πολύ σκληρότερες από αυτές των συνομηλίκων του Αθηναίων. Περιελάμβανε τιμωρίες στις περιπτώσεις εκείνες που οι νεαροί Σπαρτιάτες δεν ανταποκρίνονταν στο μοντέλο με το οποίο θα έπρεπε να προσομοιάζουν. Έτσι έχουμε τιμωρία από το δάσκαλο στις περιπτώσεις που ο μαθητής αδυνατούσε να δώσει «λακωνική» απάντηση σε ένα θέμα που του ετίθετο (τον δάγκωνε στον αντίχειρα). Ακόμα οι σπουδές δεν ήταν ιδιωτικές αλλά κρατικές με τα Σπαρτιατόπουλα να είναι

---

³³¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.4.2 «...πείθει τὸν Ἀγησίλαον ὑποστῆναι, ἂν αὐτῷ δῶσι τριάκοντα μὲν Σπαρτιατῶν, εἰς δισχιλίους δὲ τῶν νεοδαμώδων, εἰς ἑξακισχιλίους δὲ τὸ σύνταγμα τῶν συμμάχων, στρατεύεσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν.....»

³³² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 5.29 :«...ἔδοξε δὲ τοῖς τέλεσι καὶ προειπεῖν τοῖς Εἰλωσιν, εἴ τις βούλοιο ὄπλα λαμβάνειν καὶ εἰς τάξιν τίθεσθαι, τὰ πιστὰ λαμβάνειν ὡς ἐλευθέρους ἔσομένους ὅσοι συμπολεμήσαιεν. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἔφασαν ἀπο-γράψασθαι πλέον ἢ ἑξακισχιλίους...»

³³³ Amouretti M. C., Ruze´ F., 2004, 80

³³⁴ Δεπάστας Ν., 1989, 42

³³⁵ Δεπάστας Ν., 1989, 42

³³⁶ Cartledge P. , 2004, 164 – 165, βλ. και Birgalias N.,1999, 57-152

³³⁷ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 292

μέλη μιας αγέλης. Τέλος, η εκπαίδευση έδινε μεγάλη βαρύτητα στην σωματική αντοχή. Έτσι ήταν υποχρεωμένα να περπατούν ξυπόλητα στο κρύο, να φορούν ανεξαρτήτως καιρικών συνθηκών ένα χειροποίητο ιμάτιο και να κατασκευάζουν μόνοι τους τα κρεβάτια τους από τους καλάμιώνες του Ευρώτα. Το φαγητό στην αγέλη ήταν ανεπαρκές τόσο από πλευράς ποιότητας όσο και ποσότητας. “Έτσι οδηγούνταν με την υποστήριξη των μεγαλύτερων στην κλοπή τροφίμων που επιτρεπόταν μόνο εάν δεν συλλαμβάνονταν. Ο Πλούταρχος αναφέρει μια ιστορία ανάλογη με ένα Σπαρτιατόπουλο που «έκλεψε» μια αλεπού και προκειμένου να μην συλληφθεί προτίμησε το θάνατο από τα δαγκώματα του ζώου³³⁸.

Από την ηλικία των δώδεκα ετών και μέχρι τα δεκαοκτώ, η εκπαίδευση γινόταν ακόμα σκληρότερη. Η πειθαρχία που επιβαλλόταν στους εφήβους ήταν στρατιωτικού χαρακτήρα. Κάθε ετήσια τάξη είχε ιδιαίτερο όνομα και για να μεταβούν στην επόμενη οι έφηβοι έπρεπε να υποβληθούν σε ανταγωνιστικές δοκιμασίες. Η εκπαίδευση σε αυτό το στάδιο έμοιαζε με παραστρατιωτικό μάθημα επίθεσης. Η μουσική και ο χορός που υπήρχαν στην εκπαίδευση σκοπό είχαν την απόκτηση του ρυθμού και της καλής φυσικής κατάστασης, στοιχεία απαραίτητα για τη συμμετοχή τους αργότερα στη φάλαγγα³³⁹. Η μουσική είχε τη μορφή ασμάτων ή θουρίων και μαζί με το χορό αποτελούσαν κεντρικό τμήμα στις τελετές μύησης στα ιερά του Απόλλωνα και της Ορθίας Αρτέμιδος. Με το άσμα προωθούνταν η πειθαρχία των νεαρών Σπαρτιατών στην πειθαρχία που απαιτούσε η φάλαγγα και ο πολεμικός χορός ήταν ρυθμική άσκηση για το χειρισμό των όπλων.³⁴⁰ Σε καθημερινή βάση υπήρχαν παραστρατιωτικές σωματικές ασκήσεις. Παράλληλα, η μετάθεση της πατρότητας ήταν ο θεσμός της τελετουργίας της παιδεραστίας. Μετά τα δώδεκα χρόνια, γράφει ο Cartledge, ο νεαρός Σπαρτιάτης αποκτούσε ως εραστή έναν ενήλικα πολεμιστή. Η σεξουαλική διάσταση της τελετουργίας δεν αφορά την παρούσα μελέτη καθώς δεν ήταν και η κύρια έκφανση της σχέσης που αναπτυσσόταν. Αντίθετα, μεγάλη βαρύτητα δινόταν στην παιδαγωγική διάσταση. Έτσι όταν ένας νεαρός Σπαρτιάτης φώναζε κατά τη διάρκεια μιας σωματικής δοκιμασίας, δεν τιμωρήθηκε ο ίδιος για την παραβίαση του κώδικα της αυτοπειθαρχίας, αλλά ο εραστής του επει-

---

³³⁸ Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 18.1 : «ὥστε λέγεται τις ἤδη σκύμνον ἀλώπεκος κεκλοφῶς καὶ τῷ τριβωνίῳ περιτέλλων, σπαρασσόμενος ὑπὸ τοῦ θηρίου τὴν γαστέρα τοῖς ὄνυξι καὶ τοῖς ὀδοῦσιν, ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν ἐγκατερῶν ἀποθανεῖν »

³³⁹ Cartledge P., 2004, 169 - 170

³⁴⁰ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 292

δή απέτυχε στην εκπαίδευσή του «καὶ λέγεται ποτε παῖδός ἐν τῷ μάχεσθαι φωνὴν ἀγεννῆ προεμένου ζημιωθῆναι τὸν ἐραστὴν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων³⁴¹ ».

Μετά τα δεκαοκτώ ἔτη υπήρχε ο διαχωρισμός των νεαρῶν Σπαρτιατῶν. Οι περισσότεροι εκτελούσαν «εθνική υπηρεσία» για ἕνα χρονικό διάστημα, ὅπως και οι συνομήλικοί τους των Αθηνῶν. Προετοιμάζονταν ἔτσι για την πλήρη ἑνταξή τους στο μόνιμο στρατό της πατρίδας τους, ὅταν θα συμπλήρωναν το εικοστό ἔτος της ηλικίας τους. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εἰσοδό τους αὐτή ἦταν ἡ αποδοχή τους σε ἕνα ἀπὸ τα συσσίτια των μεγαλύτερων πολεμιστῶν. Πέρα ἀπὸ την πλειοψηφία των νεαρῶν Σπαρτιατῶν, υπήρχε ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς που συγκροτούσαν ἕνα σῶμα ἐπίλεκτων που ονομαζόταν «κρυπτεία». Σε αὐτὸ το σῶμα υπηρετούσαν ὅλοι ὅσοι προορίζονταν για τα ἀνώτερα αξιώματα (μέλη της ἐπίλεκτης βασιλικῆς σωματοφυλακῆς, ἀνώτεροι αξιωματικοὶ του στρατοῦ κα). Ζούσαν ἀπομονωμένοι και ὄχι ως μέλη ομάδας, ἦταν οπλισμένοι με ἕνα μαχαίρι μόνον και ἔβρισκαν μόνον τους την τροφή τους. Αποστολή αὐτῶν των ἐπίλεκτων ἦταν ὁ ἔλεγχος των εἰλώτων και ἡ ετοιμότητα για πόλεμο. Ἐτσι, στο πλαίσιο της ἀποστολῆς αὐτῆς, σκότωναν ὅποιον ἀπὸ τους εἰλωτες συναντούσαν δῆθεν τυχαία το βράδυ εἴτε στη Λακωνία, εἴτε στη Μεσσηνία «τῶν νέων οἱ ἄρχοντες διὰ χρόνου τοὺς μάλιστα νοῦν ἔχειν δοκοῦντας εἰς τὴν χώραν ἄλλως ἐξέπεμπον, ἔχοντας ἐγχειρίδια καὶ τροφήν ἀναγκαίαν, ἄλλο δὲ οὐδέν· οἱ δὲ μεθ' ἡμέραν μὲν εἰς ἀσυνδήλους διασπειρόμενοι τόπους, ἀπέκρυπτον ἑαυτοὺς καὶ ἀνεπαύοντο, νύκτωρ δὲ κατιόντες εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν εἰλώτων τὸν ἀλισκόμενον ἀπέσφαττον. πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ἀγροῖς ἐπιπορευόμενοι τοὺς ῥωμαλεωτάτους καὶ κρατίστους αὐτῶν ἀνήρουν³⁴² ».

Ἡ βασική διαφορά της εκπαίδευσης, μετὰ την εφηβεία, μετὰξὺ του Σπαρτιατικῆς Στρατοῦ και αὐτοῦ των Αθηνῶν και των λοιπῶν πόλεων δίνεται ἀπὸ τον Ἀριστοτέλη στα Πολιτικά ὅπου αναφέρει ὅτι ἡ υπεροχή των Σπαρτιατῶν υφίστατο ὅταν αὐτοὶ ἦταν οἱ μόνον που ἐπιμελῶς ἐξασκούνταν στην αυστηρὴ πειθαρχία. Ἡ ἀνωτερότητά τους δεν καθοριζόταν ἀπὸ την ἰδιαίτερη εκπαίδευση που λάμβαναν ὅταν ἦταν μικροί, ἀλλὰ οφειλόταν ἀποκλειστικά στην πειθαρχία που ἐπεδείκνυαν ὅταν οἱ ὑπόλοιποι δεν εἶχαν κάτι ἀντίστοιχο «...ἔτι δ' αὐτοὺς τοὺς Λάκωνας ἴσμεν, ἕως μὲν αὐτοὶ προσήδρευον ταῖς φιλοπονίαις, ὑπερέχοντας τῶν ἄλλων, νῦν δὲ κὰν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι κὰν τοῖς πολεμικοῖς λειπομένους ἑτέρων· οὐ γὰρ τῷ τοὺς

³⁴¹ Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 18.1

³⁴² Πλούταρχος, *Λυκούργος*, 28.2-3

νέους γυμνάζειν τὸν τρόπον τοῦτον διέφερον, ἀλλὰ τῷ μόνους μὴ πρὸς ἀσκοῦντας ἀσκεῖν³⁴³». Η εντύπωση δε που ο στρατός της Σπάρτης έδινε στους αντιπάλους και δε στους Αθηναίους, φαίνεται από την αντίδραση των Αθηναίων που μας παραδίδει ο Θουκυδίδης, οι οποίοι στη Σφακτηρία μετά από την πρώτη επαφή με τους υπερασπιστές της εγκατέλειψαν τον φόβο που ένιωθαν, καθώς δεν έπαθαν αυτά που φοβόντουσαν αντιμετώπιζοντάς τους «...γνόντες αὐτοὺς οἱ ψιλοὶ βραδυτέρους ἤδη ὄντας τῷ ἀμύνασθαι, καὶ αὐτοὶ τῇ τε ὄψει τοῦ θαρσεῖν τὸ πλεῖστον εἰληφότες πολλαπλάσιοι φαινόμενοι καὶ ξυνειθισμένοι μᾶλλον μηκέτι δεινοὺς αὐτοὺς ὁμοίως σφίσι φαίνεσθαι, ὅτι οὐκ εὐθύς ἄξια τῆς προσδοκίας ἐπεπόνθεσαν, ὥσπερ ὅτε πρῶτον ἀπέβαινον τῇ γνώμῃ δεδουλωμένοι ὡς ἐπὶ Λακεδαιμονίου³⁴⁴» .

Η εκπαίδευση φαίνεται ότι συνεχιζόταν και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Ο Αγησίλαος το 396/5, όταν στάθμευσε στην Έφεσο κατά τη διάρκεια του χειμώνα, συντήρησε το αξιόμαχο των οπλιτών του τόσο με αγωνίσματα της παλαίστρας όσο και με ασκήσεις υπό τα όπλα. Το ιππικό, οι οπλίτες και οι ελαφρά οπλισμένοι ασκούσαν προκειμένου να λάβουν τα έπαθλα που αυτός είχε θέσει. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, η πόλη είχε μετατραπεί σε ένα εργαστήριο πολέμου «...ἢ τε γὰρ ἀγορὰ μεστή ἦν παντοδαπῶν καὶ ὄπλων καὶ ἵππων ὠνίων, οἳ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ σιδηρεῖς καὶ σκυτεῖς καὶ γραφεῖς πάντες πολεμικὰ ὄπλα κατεσκεύαζον· ὥστε τὴν πόλιν ὄντως ἂν ἠγήσω πολέμου ἐργαστήριον εἶναι³⁴⁵».

Η Οργάνωση του Στρατού στη Σπάρτη

Την οργάνωση του Σπαρτιατικού στρατού μπορούμε να τη δούμε μέσα από τις αφηγήσεις των ιστορικών της αρχαιότητας που δίνουν, αναλόγως της εποχής και των ιστορικών γεγονότων που περιγράφουν, την εικόνα του που κατά περίπτωση διαφοροποιείται. Καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο υπήρχε με τη μια ή την άλλη μορφή η διαίρεση του στρατεύματος σε Μόρες, Πεντηκοστούς, Τριηκάδες, Ενωμοτίες και Λόχους. Οι περίοδοι χωρίζονται στην αρχική οργάνωση πριν και κατά τα Μηδικά, στον Πελοποννησιακό Πόλεμο και αμέσως μετά από αυτόν.

---

³⁴³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1338b 25

³⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.34.1

³⁴⁵ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 1.25-27

Ο Lazenby γράφει ότι το πρώτο κρίσιμο στάδιο στην οργάνωση του Σπαρτιατικού Στρατού επήλθε, όπως και στις υπόλοιπες Ελληνικές πόλεις, με τη αποδοχή του εξοπλισμού του οπλίτη και των τακτικών που ακολούθησαν στην φάλαγγα. Υποστηρίζει ότι η Ρήτρα που έφερε ο Λυκούργος στη Σπάρτη με την αναφορά της στη διαίρεση της πόλης σε Φυλές και Ωβές περιέχει ταυτόχρονα μια αναδιοργάνωση του Σπαρτιατικού Στρατού σε 5 Λόχους που βασίζονταν στις 5 Ωβές (Πιτάνα, Μεσόα, Λίμναι, Κυνόσουρα και Αμύκλαι). Όμως κατά τον ίδιο ο Σπαρτιατικός Στρατός μάλλον δεν ήταν ποτέ οργανωμένος με αυτόν τον τρόπο και πιθανότατα οι Φυλές και οι Ωβές που αναφέρονται στη Ρήτρα είναι οι Υλλείς, οι Δυμάνες και οι Πάμφυλοι και οι 4 Ωβές οι Πιτάνα, η Μεσόα, οι Λίμναι και η Κυνόσουρα, καθώς δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που να υποστηρίζει ότι υπήρχαν άλλες φυλές ή Ωβές πριν την Ελληνιστική περίοδο³⁴⁶. Ο Jones υποστηρίζει³⁴⁷ ότι οι φυλές ήταν οι τρεις φρατρίες που υπήρχαν σε όλες τις δωρικές πόλεις (οι Ύλλεις, οι Δυμάνες και οι Πάμφυλοι) και οι Ωβες ήταν πιθανόν οικισμοί, πέντε τον αριθμό. Κατά την εποχή του Ηροδότου πρέπει κάθε Ώβα να συγκροτούσε και ένα στρατιωτικό τμήμα « Ἄμομφάρετος δὲ ὁ Πολιάδεω λοχηγέων τοῦ Πιτανήτεω λόχου³⁴⁸». Ο Θουκυδίδης διαφωνεί³⁴⁹ και ο Jones συμφωνεί με την άποψή του. Ο Αριστοτέλης από την πλευρά του υποστηρίζει ότι υπήρχαν πέντε λόχοι³⁵⁰ που κατά τον Jones πιθανότατα αντιστοιχούσαν στις Ώβες Μεσόα, Πιτάνα, Κονούρα, Λίμναι και Αμύκλαι. Ο αριθμός τους συμπίπτει με τον αντίστοιχο των εφόρων και των αγαθοεργών³⁵¹ και τους πέντε δικαστές που εκδίκασαν τη διένεξη μεταξύ της Αθήνας και της Σαλαμίνας το 570 π.Χ.

Ο Lazenby θεωρεί ότι η διαίρεση του στρατού σε Μόρες υπήρχε έστω και σε εμβρυακή μορφή την εποχή του Τυρταίου. Πιθανότατα, γράφει, θα υπήρχαν 2 Μόρες σε κάθε μια από τις τρεις φυλές. Κάθε μια περιελάμβανε άνδρες από κάθε φυλή. Οι φυλές ήταν κοινές για όλους του Σπαρτιάτες ανεξαρτήτως της Ωβής στην οποία ανήκαν. Έτσι είχαμε Υλλείς, Δυμάνες και Παμφύλους και στις τέσσερις Ωβές .

---

³⁴⁶ Lazenby J.F., 2012, 42

³⁴⁷ Jones A.H.M., 1967, 31

³⁴⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.53

³⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, 1.20.3 :«πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔτι καὶ νῦν ὄντα καὶ οὐ χρόνῳ ἀμνηστούμενα καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οὐκ ὀρθῶς οἴονται, ὥσπερ τοὺς τε Λακεδαιμονίων βασιλέας μὴ μιᾶ ψήφῳ προστίθεσθαι ἐκάτερον, ἀλλὰ δυοῖν, καὶ τὸν Πιτανάτην λόχον αὐτοῖς εἶναι, ὃς οὐδ' ἐγένετο πώποτε.»

³⁵⁰ Αριστοτέλης, *Αποσπάσματα*, 541.14 :« λόχοι Λακεδαιμονίων πέντε, Αἰδώλιος, Σίνις, Σαρίμας, Πλόας, Μεσοάτης»

³⁵¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1.67 «ἐς οὗ δὴ Λίχης τῶν ἀγαθοεργῶν καλεομένων Σπαρτητέων ἀνεῦρε. Οἱ δὲ ἀγαθοεργοὶ εἰσι τῶν ἀστῶν, ἐξιόντες ἐκ τῶν ἵππέων αἰεὶ οἱ πρεσβύτατοι, πέντε ἔτεος ἐκάστου»

Μετά τη συμφιλίωση μεταξύ των ανδρών της Πιτάνας και της Μεσόας από τη μια πλευρά και των Λιμνών και της Κυνόσουρας από την άλλη θα πρέπει να υπήρχαν δύο ομάδες από Υλλείς, Δυμάνες και Παμφύλους και πιθανώς αυτό να ήταν η αρχή για τις Μόρες, μιας και αυτές απεικόνιζαν αυτό που ενωμένο ονομαζόταν φυλή.

Οι Λόχοι εκτιμά ότι θα πρέπει να έχουν και αυτοί τη γέννησή τους την ίδια χρονική περίοδο και να περιελάμβαναν τους άνδρες της κάθε φυλής σε κάθε μια από τις τέσσερις Ωβές. Έτσι, οι δύο Μόρες των Δυμάνων θα μπορούσαν να σχηματίσουν δύο Λόχους που θα περιελάμβαναν Δυμάνες από την Πιτάνα τη Μεσόα, τις Λίμνες και την Κυνοσούρα. Όλα αυτά είναι υποθέσεις και η μεταγενέστερη οργάνωση του στρατού που μας παρέχει μια σύνθεση βασισμένη σε πολλαπλάσια του 2, του 3 και του 4 (6 Μόρες, 12 Λόχοι, 48 Πεντυκοστούς και πιθανώς σε 192 Ενωμοτίες) αντικατοπτρίζει κάποια σχέση με τις 3 Φυλές και τις 4 Ωβές. Στην αρχική του μορφή ο στρατός της Σπάρτης θα πρέπει να διατήρησε την οργάνωση με βάση την εντοπιότητα και τη συγγένεια, χαρακτηριστικά που με το πέρασμα του χρόνου χάθηκαν από τη στιγμή κυρίως που στις Μόρες συμπεριελήφθησαν άνδρες πλέον των τεσσάρων Ωβών³⁵².

Οι Πεντηκοστούς σχηματίστηκαν αργότερα, όταν ο αριθμός των ανδρών του Σπαρτιατικού Στρατού αυξάνεται και αποκτά τη μεταγενέστερη δύναμή του. Είναι ο μόνος όρος που αφορά σε στρατιωτικό τμήμα και έχει αριθμητική έννοια.

Για την εποχή του Ηρόδοτου ο Lazenby υποστηρίζει ότι δεν έχουμε σαφή εικόνα για την οργάνωση του Στρατού, καθώς ο ίδιος δεν μας δίνει πληροφορίες για αυτήν. Οι 5.000 Σπαρτιάτες που συμμετείχαν στις Πλαταιές πιθανότατα κατά τον ίδιο ιστορικό θα ήταν διηρημένοι σε 6 Μόρες που θα περιελάμβαναν οπλίτες από 25 ηλικιακές κλάσεις. Σε αυτούς θα πρέπει να προσθέσουμε και τους 300 Ιππείς. Με αυτό το σκεπτικό, γράφει, οι 2.000 που εστάλησαν στο Μαραθώνα «...Λακεδαιμονίων δὲ ἦκον ἐς τὰς Ἀθήνας δισχίλιοι μετὰ τὴν πανσέληνον³⁵³» θα πρέπει να συγκροτούσαν 2 1/2 Μόρες με οπλίτες από 25 ηλικιακές κλάσεις. Βέβαια, κατά τον Lazenby, υπάρχουν στον Ηρόδοτο αναφορές για δυνάμεις 300 ανδρών που είχαν συγκροτηθεί για ειδικούς σκοπούς, όπως στη «μάχη των Υπερμάχων³⁵⁴», στις Θερμοπύλες³⁵⁵ και στη Στενύκλαρο³⁵⁶ κατά τη διάρκεια της Μεσσηνιακής επα-

---

³⁵² Lazenby J.F., 2012, 88, 89

³⁵³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6.120

³⁵⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1.82 :«...ἐνθαῦτα συνέβησαν ἐς λόγους συνελθόντες ὥστε τριηκοσίους ἑκατέρων μαχέσασθαι,»

³⁵⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.202:«...Ἦσαν δὲ οἶδε Ἑλλήνων οἱ ὑπομένοντες τὸν Πέρσην ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ Σπαρτητέων τε τριηκόσιοι ὀπλίται»

νάστασης και ο συγγραφέας δίνει μια εικόνα για το πώς αυτές σχηματίστηκαν, τουλάχιστον για τις δύο πρώτες. Στην πρώτη περίπτωση, περί το 542 π.Χ. προς χάριν μιας περιοχής που είχαν καταλάβει οι Αργείοι αρκετό καιρό πριν πραγματοποιήθηκε μια πρωτοφανής τελετουργική σύγκρουση, αυτή των 300 υπερμάχων από κάθε πλευρά³⁵⁷. Οι Σπαρτιάτες, κατά τον Lazenby, θα πρέπει να προσέφυγαν σε κάποιο μηχανισμό επιλογής αυτών που τελικά πολέμησαν, μιας και θα πρέπει να προσφέρθηκαν για το λόγο αυτό όλοι οι οπλίτες. Ένας απλός τρόπος όπως γράφει, θα ήταν να επιλεγεί με κλήρο μια ενωμοτία από κάθε Λόχο, κάτι που έγινε μεταγενέστερα στη Σφακτηρία³⁵⁸ «...καὶ διεβίβαζον ἐς τὴν νῆσον τοὺς ὀπλίτας ἀποκληρώσαντες ἀπὸ πάντων τῶν λόχων». Με αυτόν τον τρόπο, αν από κάθε Λόχο συμμετείχε μια ενωμοτία των 25 ανδρών καταλήγει ο Lazenby ότι η τελική δύναμη ήταν 300. Για τους Σπαρτιάτες που πολέμησαν στις Θερμοπύλες, έχει υποστηριχθεί ότι μπορεί να ήταν το τμήμα των ιππέων. Οι ιππείς ήταν νέοι άνδρες που επιλέγονταν από τους ιππαγρέτες. Οι πολεμιστές των Θερμοπυλίων από την άλλη ήταν άνδρες μεγαλύτεροι στην ηλικία, καθώς όλοι είχαν γιούς³⁵⁹ «...Ὅς τότε ἦμε ἐς Θερμοπύλας ἐπιλεξάμενος ἄνδρας τε τῶν κατεστεῶτων Τριηκοσίων καὶ τοῖσι ἐτύγχανον παῖδες ἐόντες». Παρόλα αυτά ο Lazenby λέει ότι έγινε επιλογή αυτών που θα συνόδευαν το Λεωνίδα και ο ίδιος δεν έκανε έλεγχο για το ποιους θα έπαιρνε μαζί του. Ο κύριος λόγος που η Σπάρτη δεν μπορούσε να αποστείλει το σύνολο των δυνάμεών της στις Θερμοπύλες ήταν ο εορτασμός των Καρνείων³⁶⁰ «...μετὰ δέ, Κάρνεια γάρ σφι ἦν ἐμποδῶν, ἔμελλον ὀρτάσαντες καὶ φύλακας λιπόντες ἐν τῇ Σπάρτῃ κατὰ τάχος βοηθέειν πανδημεῖ». Πιθανώς, η απαγόρευση συμμετοχής σε πόλεμο να αφορούσε μόνο σε νέους οπλίτες και γι αυτό να συμπεριλήφθηκαν στην τελική δύναμη Σπαρτιάτες που είχαν ήδη αποκτήσει παιδί. Ο Lazenby παίρνει ως υπόθεση ότι οι πέντε τελευταίες κλάσεις των οπλιτών δεν κλήθηκαν ως συνήθως, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η δύναμη που τελικά στάλθηκε στις Θερμοπύλες πιθανώς να ήταν μια ενωμοτία από άνδρες από 30 – 54 ετών που επιλέχθηκαν με κλήρο από κάθε έναν από τους δώδεκα Λόχους³⁶¹.

---

³⁵⁶ Ηρόδοτος , *Ιστορίαι*, 9.64:«...Ἀποθνήσκει δὲ Μαρδόνιος ὑπὸ Ἀριμνήστου ἀνδρὸς ἐν Σπάρτῃ λογίμου, ὃς χρόνῳ ὕστερον μετὰ τὰ Μηδικὰ ἔχων ἄνδρας τριηκοσίους συνέβαλε ἐν Στενυκλήρῳ πολέμου ἐόντος Μεσσηνίοισι πᾶσι καὶ αὐτὸς τε ἀπέθανε καὶ οἱ τριηκόσιοι.»

³⁵⁷ Cartledge P., 2004, 311

³⁵⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, 4.8.9

³⁵⁹ Ηρόδοτος , *Ιστορίαι*, 7..205

³⁶⁰ Ηρόδοτος , *Ιστορίαι*, 7..206.1

³⁶¹ Lazenby J.F., 2012, 91

Ο Ηρόδοτος αναφέρεται στους «ιππείς³⁶²». Αυτοί κατά τον Lazenby δεν θα πρέπει να αποτελούσαν τη βασιλική φρουρά, παρόλο που σε κάποιο σημείο μιλά για 100 επίλεκτους άνδρες που φρουρούσαν το βασιλιά στην εκστρατεία³⁶³. Αυτό δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως αντίφαση αφού, οι ιππείς όπως και οι υπόλοιποι, πολεμούσαν για το βασιλιά κατά τη διάρκεια της μάχης και έτσι υπό μια έννοια αποτελούσαν ενός είδους βασιλική φρουρά, όχι όμως απαραίτητα και βασιλική σωματοφυλακή. Στη Λακεδαιμονίων Πολιτεία, που αποδίδεται στον Ξενοφώντα, αναφέρεται ότι οι ιππείς ήταν χωρισμένοι σε εκατοντάδες³⁶⁴ «...οὔτοι δὲ ἵππαγρῆται καλοῦνται. τούτων δ' ἕκαστος ἄνδρας ἑκατὸν καταλέγει». Τέλος ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι κάθε χρονιά οι πέντε γηραιότεροι από τους ιππείς εγκατέλειπαν το σώμα και ήταν γνωστοί ως «αγαθοεργοί³⁶⁵» «Οἱ δὲ ἀγαθοεργοὶ εἰσι τῶν ἀστῶν, ἐξιόντες ἐκ τῶν ἱππέων αἰεὶ οἱ πρεσβύτατοι, πέντε ἔτεος ἑκάστου». Αυτό πιθανώς δείχνει ότι το τμήμα ανανεωνόταν κάθε χρόνο σε ηλικιακή βάση. Στο έργο του ο Ηρόδοτος αναφέρει επίσης τις ενωμοτίες³⁶⁶ « τις «τριηκάδες» και τα συσσίτια που έχουν και τα τρία σχέση με τον πόλεμο «...Μετὰ δὲ τὰ ἐς πόλεμον ἔχοντα, ἐνωμοτίας καὶ τριηκάδας καὶ συσσίτια, πρὸς τε τούτοισι τοὺς ἐφόρους καὶ γέροντας ἔστησε Λυκοῦργος.». Από τους τρεις αυτούς όρους, κατά τον Lazenby, ο δεύτερος είναι ο πιο αινιγματικός μιας και θα μπορούσε να σημαίνει τριάντα ή τριακοστός και εάν η δεύτερη εκδοχή ευσταθεί θα μπορούσε να αντικαθιστούσε ο όρος «τριηκάδες» να αντικαταστήσει αυτόν της ενωμοτίας με την προϋπόθεση ότι η σύνθεση της τελευταίας περιλάμβανε τριάντα οπλίτες³⁶⁷.

Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου η Σπάρτη άρχισε να χρησιμοποιεί για τις στρατιωτικές της ανάγκες και τους εἰλωτες. Για πρώτη φορά αναφέρεται ότι χρησιμοποιήθηκαν από τον Βρασιίδα το 425 στη Χαλκιδική και ήταν επτακόσιοι³⁶⁸. Στη Σικελία επίσης συμμετείχαν το 413³⁶⁹. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι

---

³⁶² Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.67.5, 8.124.3 :«...Οἱ δὲ ἀγαθοεργοὶ εἰσι τῶν ἀστῶν, ἐξιόντες ἐκ τῶν ἱππέων αἰεὶ οἱ πρεσβύτατοι» και « ... προέπεμψαν ἀπὼντα τριηκόσιοι Σπαρτητῶν λογάδες, οὔτοι οἱ περ Ἴππέες καλέονται»

³⁶³ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 6.56 :«...ἑκατὸν δὲ ἄνδρας λογάδας ἐπὶ στρατιῆς φυλάσσειν αὐτούς»

³⁶⁴ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 4.3

³⁶⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.67

³⁶⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.65.5

³⁶⁷ Lazenby J.F. 2012, 68

³⁶⁸ Θουκυδίδης *Ιστορία* 4.80.5:«καὶ τότε προθύμως τῶ Βρασιίδα αὐτῶν ξυνέπεμψαν ἑπτακοσίους ὀπλίτας»

³⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 7.19.3 και 58.3 :«Λακεδαιμόνιοι μὲν τῶν τε Εἰλώτων ἐπιλεξάμενοι τοὺς βελτίστους καὶ τῶν νεοδαμῶδων, ξυναμφοτέρων ἐς ἑξακοσίους ὀπλίτας» και «...τῶν δ' ἔξω Σι-

βασικό κίνητρο για τη συμμετοχή των ειλωτών σε επιχειρήσεις μακριά από την Σπάρτη ήταν ο φόβος των Σπαρτιατών μήπως και οι είλωτες επαναστατήσουν. Είναι χαρακτηριστικό το επεισόδιο που αφηγείται με τη σφαγή δυο χιλιάδων ειλωτών που με δόλιο τρόπο οι Σπαρτιάτες οδήγησαν στο θάνατο. Διακήρυξαν λοιπόν, ότι όσοι από τους είλωτες είχαν αριστεύσει εναντίον του εχθρού θα περνούσαν μια δοκιμασία και οι άριστοι θα ελευθερώνονταν. Από τη δοκιμασία αυτή πέρασαν επιτυχώς 2.000 (οι κατά τους Σπαρτιάτες οι πιο επικίνδυνοι) οι οποίοι για να γιορτάσουν την απελευθέρωσή τους πέρασαν μέσα από την πόλη και τους ναούς. Μετά από λίγο όμως χρονικό διάστημα όλοι εξοντώθηκαν χωρίς κανείς να πληροφορηθεί τον τρόπο δολοφονίας τους³⁷⁰. Οι είλωτες στρατιώτες θα πρέπει να είχαν οργανωθεί με τον ίδιο τρόπο που είχαν και οι Σπαρτιάτες, καθώς ο Βρασίδης στο λόγο που εκφωνεί δεν τους ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα τμήματα. Το τμήμα του Βρασίδα όπως ήταν οργανωμένο συμμετείχε και στη μάχη της Μαντινείας³⁷¹. Στο Θουκυδίδη επίσης, αναφέρονται και οι Νεωδαμόδεις οι οποίοι, όπως έχει αναφερθεί, υπηρέτησαν και αυτοί στο Σπαρτιατικό Στρατό. Για πρώτη φορά αναφέρονται σε συνάρτηση με την επιστροφή των στρατιωτών του Βρασίδα από τις επιχειρήσεις στη Θράκη το 421. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι μετά την επιστροφή τους ψηφίστηκε για αυτούς να αποκτήσουν την ελευθερία τους (ήταν είλωτες) και μετά από λίγο στάλθηκαν με τους Νεωδαμόδεις στο Λέπρεο που βρισκόταν στα σύνορα της Σπάρτης με την Ήλιδα³⁷². Σε άλλο χωρίο, ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι η Ήλιδα επέβαλε πρόστιμο στη Σπάρτη επειδή έστειλε στρατεύματα στο Λέπρεο, κατά τη διάρκεια της Ολυμπιακής Εκεχειρίας, στα οποία συμμετείχαν οι Νεοδαμώδεις το 421³⁷³ «...καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ Ἡλείων εἰρχθησαν ὥστε μὴ θύειν μηδ' ἀγωνίζεσθαι, οὐκ ἐκτίνοντες τὴν δίκην αὐτοῖς ἦν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ νόμῳ Ἡλεῖοι κατεδικάσαντο αὐτῶν

κελίας Ἑλλήνων Λακεδαιμόνιοι μὲν ἡγεμόνα Σπαρτιάτην παρεχόμενοι, νεοδαμώδεις δὲ τοὺς ἄλλους καὶ Εἰλωτας [δύναται δὲ τὸ νεοδαμῶδες ἐλευθερον ἤδη εἶναι]

³⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 4.80. 3-4: «προεῖπον αὐτῶν ὅσοι ἀξιοῦσιν ἐν τοῖς πολέμοις γεγενῆσθαι σφίσιν ἄριστοι, κρίνεσθαι, ὡς ἐλευθερώσοντες, πείραν ποιούμενοι καὶ ἡγούμενοι τούτους σφίσιν ὑπὸ φρονήματος, οἵπερ καὶ ἤξιωσαν πρῶτος ἕκαστος ἐλευθεροῦσθαι, μάλιστα ἂν καὶ ἐπιθέσθαι. καὶ προκρίναντες ἐς δισχιλίους, οἱ μὲν ἐστεφανώσαντό τε καὶ τὰ ἱερὰ περιῆλθον ὡς ἡλευθερωμένοι, οἱ δὲ οὐ πολλῶ ὕστερον ἠφάνισάν τε αὐτοὺς καὶ οὐδεὶς ἤσθετο ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη»

³⁷¹ Lazenby J.F. 2012, 59

³⁷²Θουκυδίδης, *Ιστορία*. 5.34.1 : «...τῶν ἀπὸ Θράκης μετὰ Βρασίδου ἐξεληθόντων στρατιωτῶν, οὓς ὁ Κλεαρίδας μετὰ τὰς σπονδὰς ἐκόμισεν, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐψηφίσαντο τοὺς μὲν μετὰ Βρασίδου Εἰλωτας μαχεσαμένους ἐλευθέρους εἶναι καὶ οἰκεῖν ὅπου ἂν βούλωνται, καὶ ὕστερον οὐ πολλῶ αὐτοὺς μετὰ τῶν νεοδαμῶδων ἐς Λέπρεον κατέστησαν, κείμενον ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Ἡλείας».

³⁷³ Lazenby J.F. , 2012, 60

φάσκοντες <ἐς> σφᾶς ἐπὶ Φύρκον τε τεῖχος ὄπλα ἐπενεγκεῖν καὶ ἐς Λέπρεον αὐτῶν ὀπλίτας ἐν ταῖς Ὀλυμπιακαῖς σπονδαῖς ἐσπέμψαι. ἡ δὲ καταδίκη δι-σχίλιαι μναῖ ἦσαν, κατὰ τὸν ὀπλίτην ἕκαστον δύο μναῖ, ὥσπερ ὁ νόμος ἔχει³⁷⁴».

Ἡ περιγραφή του Θουκυδίδη για τὴν Πύλο εγείρει ερωτηματικά για τὴν κατανομή του προσωπικοῦ του Σπαρτιατικοῦ Στρατοῦ, καθὼς υπαινίσσεται ὅτι τὰ τμήματα των οπλιτῶν που στάλθηκαν στὴ Σφακτηρία ἦταν τυχαία δείγματα ἀπὸ ὅλο το Στράτευμα, καθὼς ἐπιλέχθηκαν με κλήρο ἀπὸ ὅλους τους λόχους³⁷⁵ «...καὶ διεβίβαζον ἐς τὴν νῆσον τοὺς ὀπλίτας ἀποκληρώσαντες ἀπὸ πάντων τῶν λόχων». Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τους 292 συλληφθέντες, μόνο οἱ 120 ἦταν Σπαρτιάτες. Θεωρεῖ λοιπὸν ὁ Lazenby ὅτι πρέπει οἱ υπόλοιποι νὰ ἦταν περίοικοι, καθὼς υποστηρίζει ὅτι ὁ στρατὸς τῆς Σπάρτης μειωνόταν καὶ ἀπαιτοῦσε νέες μονάδες για τὴ συμπλήρωσή του. Προχωρώντας ἕνα βῆμα πιο κάτω τὴ σκέψη του καὶ κάνοντας μια πιο τολμηρὴ υπόθεση μεταφέρει τὴν ἀναλογία των παραδοθέντων σε ὅλο το στράτευμα (πλὴν των ἱππέων). Υιοθετώντας αὐτὴ τὴν ἀπλὴ συνάρτηση ἔχουμε ἕνα ποσοστὸ 42% Σπαρτιατῶν οπλιτῶν³⁷⁶.

Ὁ Θουκυδίδης ἐπίσης ἀναφέρει καὶ για τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱππικῆς δυνάμεως στὸ Σπαρτιατικὸ Στρατὸ που τὸ ἔτος 424 ἀναπτύσσεται για νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν τακτικὴ των Ἀθηναίων που ἐκτελοῦσαν ἐπιδρομὲς οἱ ὁποῖες καὶ αὐξήθηκαν μετὰ καὶ ἀπὸ τὴ δημιουργία βάσεων στὴν Πύλο, στὰ Κύθηρα καὶ ἀλλοῦ³⁷⁷ «...ὥστε παρὰ τὸ εἰωθὸς ἱππέας τετρακοσίους κατεστήσαντο». Οἱ ἱππεῖς εἴτε προέρχονταν ἀπὸ πλουσίους Σπαρτιάτες, καθὼς ἡ συντήρηση των ἵππων ἦταν δαπανηρὴ, εἴτε αὐτοὶ τους χορηγοῦσαν σε ἄλλες ομάδες, ὅπως γινόταν στὴν ἐποχὴ του Ξενοφῶντα³⁷⁸ καὶ πιθανῶς τους υπομείονες³⁷⁹.

Ἀνάμεσα στὴν ἐποχὴ του Ξενοφῶντα καὶ αὐτὴ του Ἡροδότου καὶ του Θουκυδίδη ὑπάρχει μίᾳ κρίσιμη διαφορὰ στὸ Σπαρτιατικὸ Στρατὸ. Κανένας ἀπὸ τους τελευταίους δὲν ἀναφέρεται σε μὸρες καὶ ἡ μεγαλύτερη στρατιωτικὴ μονάδα στὴν ὁποία ἀναφέρονται εἶναι ὁ λόχος. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρεται σε πολεμάρχους, σε

³⁷⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*. 5.49.1

³⁷⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*. 4.8.9

³⁷⁶ Lazenby J.F., 2012, 57,58

³⁷⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, 4.55.2

³⁷⁸ Ξενοφῶν *Ἑλληνικά*, 6.4.11 : «ἔτρεφον μὲν γὰρ τοὺς ἵππους οἱ πλουσιώτατοι· ἐπεὶ δὲ φρουρὰ φανθείη, τότε ἤκεν ὁ συντεταγμένος· λαβὼν δ' ἂν τὸν ἵππον καὶ ὄπλα ὅποια δοθείη αὐτῷ ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἂν ἐστρατεύετο»

³⁷⁹ Lazenby J.F., 2012, 61

λοχαγούς σε πεντηκοστήρες και ενωμοτάρχες³⁸⁰, σε λόχους, σε πεντηκοστές και ενωμοτίες³⁸¹», στους Ιππείς³⁸² και στους Σκιρίτες³⁸³. Επιπλέον επισημαίνεται ένα σύστημα κλήσεως υπό τα όπλα με βάση τις ηλικιακές ομάδες (κλάσεις) οι οποίες συγκροτούσαν τις ενωμοτίες των 32 ανδρών στη Μαντινεία³⁸⁴ όταν το 1/6 των ενόπλιων ανδρών αποτελείτο από νεότερους και γηραιότερους³⁸⁵ που ήταν απόντες από τη γραμμή της μάχης. Στον Ηρόδοτο έχουμε αναφορές σε ενωμοτίες τριηκάδες και συσσίτια³⁸⁶, σε λόχους^{387 388}, σε πολεμάρχους³⁸⁹ και σε ιππείς³⁹⁰.

Κατά τον Lazenby, εάν υπήρχε κάποια διαφορά από το 418 που ο Θουκυδίδης φαίνεται να θεωρεί ως μεγαλύτερη Μονάδα τους λόχους των 512 ανδρών (Μαντινεία) και του 403 που οι Μόρες κάνουν την εμφάνισή τους στις πηγές³⁹¹, είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτή, καθώς η Σπάρτη στο διάστημα αυτό δεν είχε ηττηθεί και δεν είχαν αποκαλυφθεί κάποιες ατέλειες στην οργάνωση του στρατού της. Έτσι κατά τον ίδιο, μια πιθανή αναδιοργάνωση που θα δικαιολογούσε την αντικατάσταση των λόχων από τις μόρες δεν φαίνεται να υπάρχει³⁹². Μία πιθανή λύση γράφει, θα ήταν να δεχθούμε ότι ο Θουκυδίδης θα μπέρδεψε τις μόρες με τους λό-

³⁸⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.66.3 : «...καὶ τοῖς μὲν πολεμάρχοις αὐτὸς φράζει τὸ δέον, οἱ δὲ τοῖς λοχαγοῖς, ἐκεῖνοι δὲ τοῖς πεντηκοντήρσιν, αὐθις δ' οὗτοι τοῖς ἐνωμοτάρχοις καὶ οὗτοι τῇ ἐνωμοτίᾳ.»

³⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.3 : «... ἐν δὲ ἐκάστῳ λόχῳ πεντηκοστύες ἦσαν τέσσαρες, καὶ ἐν τῇ πεντηκοστῷ ἐνωμοτίᾳ τέσσαρες. τῆς τε ἐνωμοτίας ἐμάχοντο ἐν τῷ πρώτῳ ζυγῷ τέσσαρες»

³⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.72.4 : «...ὦ μέσῳ, ἤπερ ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἦν καὶ περὶ αὐτὸν οἱ τριακόσιοι ἰππῆς καλούμενοι»

³⁸³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.67.1 : «...ὅτε δὲ κέρας μὲν εὐώνυμον Σκιρίται αὐτοῖς καθίσταντο»

³⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.3 : «...τῆς τε ἐνωμοτίας ἐμάχοντο ἐν τῷ πρώτῳ ζυγῷ τέσσαρες· ἐπὶ δὲ βάθος ἐτάξαντο μὲν οὐ πάντες ὁμοίως, ἀλλ' ὡς λοχαγὸς ἕκαστος ἐβούλετο, ἐπὶ πᾶν δὲ κατέστησαν ἐπὶ ὀκτώ.»

³⁸⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.64.3 : «...ἐκεῖθεν δὲ τὸ ἕκτον μέρος σφῶν αὐτῶν ἀποπέμψαντες ἐπ' οἴκου, ἐν ᾧ τὸ πρεσβύτερόν τε καὶ τὸ νεώτερον ἦν, ὥστε τὰ οἴκοι φρουρεῖν, τῷ λοιπῷ στρατεύματι ἀφικνοῦνται ἐς Τεγέαν»

³⁸⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.65.5 : «...Μετὰ δὲ τὰ ἐς πόλεμον ἔχοντα, ἐνωμοτίας καὶ τριηκάδας καὶ συσσίτια, πρὸς τε τούτοις τοὺς ἐφόρους καὶ γέροντας ἔστησε Λυκοῦργος»

³⁸⁷ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 9.53.2 : «...Ἀμομφάρετος δὲ ὁ Πολιάδεω λοχηγέων τοῦ Πιτανήτεω λόχου»

³⁸⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 9.57.1-2 : «καὶ προτερεόντων δὲ τῶν σὺν Παυσανίῃ, καταδόξας αὐτοὺς ἰθέη τέχνη ἀπολείπειν αὐτόν, ἀναλαβόντα τὸν λόχον τὰ ὄπλα ἤγε βάδην πρὸς τὸ ἄλλο στίφος»

³⁸⁹ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7.173.13 : «...ἐστρατήγεε δὲ Λακεδαιμονίων μὲν Εὐαίνετος ὁ Καρήνου ἐκ τῶν πολεμάρχων ἀραιρημένος»

³⁹⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.68.1 : «...Οἱ δὲ ἀγαθοεργοὶ εἰσι τῶν ἀστῶν, ἐξιόντες ἐκ τῶν ἰππέων αἰεὶ οἱ πρεσβύτατοι, πέντε ἔτεος ἐκάστου· τοὺς δὲ τοῦτον τὸν ἐνιαυτόν, τὸν ἂν ἐξίωσι ἐκ τῶν ἰππέων, Σπαρτητέων τῷ κοινῷ διαπεμπομένους μὴ ἐλινύειν ἄλλους ἄλλη», βλ. καὶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 8.124.12

³⁹¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.4.31 : «...ἐπεὶ δ' οὐδὲν ἀπὸ τῆς προσβολῆς πράξας ἀπῆλθε, τῇ ὑστεραίᾳ λαβῶν τῶν μὲν Λακεδαιμονίων δύο μόρας, τῶν δὲ Ἀθηναίων ἰππέων τρεῖς φυλάς, παρήλθεν ἐπὶ τὸν κωφὸν λιμένα, σκοπῶν πῆ εὐαποτεριστότατος εἶη ὁ Πειραιεύς»

³⁹² Lazenby J.F., 2012, 51

χους και αυτό που θα έπρεπε κατά το Lazenby να πει στην αναφορά του στρατού για τη Μαντινεία, θα ήταν ότι το κυρίως σώμα, οι «Βρασιδείοι», οι Νεοδαμώδεις και οι Σκιρίτες χωριστά, αποτελούνταν από 6 μόρες, κάθε μια διοικούμενη από έναν πολέμαρχο και αποτελούμενη από δύο λόχους που διοικούνταν από λοχαγούς. Εάν αυτό ισχύει, υποστηρίζει ο Lazenby, τότε στο πεδίο της μάχης θα υπήρχαν περί τις 6.144 οπλίτες στο κυρίως σώμα (6 X 1.024) και όχι μόνο 3.072 (6X 512) και με την προσθήκη των «Βρασιδείων» και των Νεοδαμοδών (1.024), των Σκιριτών (600), πιθανώς των 300 ιππέων και λίγων Λακεδαιμονίων στο δεξί κέρασ, τα Σπαρτιατικά τμήματα θα αριθμούσαν πάνω από 8.000 άνδρες. Με την προσθήκη επιπλέον των συμμάχων θα υπερτερούσαν σε αριθμό από τους αντιπάλους τους όπως αναφέρει και ο Θουκυδίδης. Η σύγκυση αυτή κατά τον ίδιο μπορεί να προήλθε από το ότι το τμήμα που αποτελείτο από τους «Βρασιδείς» και τους Νεοδαμώδεις, παρότι ήταν της ίδιας δύναμης με τη μόρα, δεν καλείτο έτσι. Αν καλείτο Λόχος, όπως για τους Σκιρίτες, ο Θουκυδίδης γνωρίζοντας ότι σε αυτή την περίπτωση ο Σπαρτιατικός Στρατός αποτελείτο από επτά κύριες μονάδες ιδίου μεγέθους πιθανώς να τις αποκάλεσε όλους λόχους, εκεί που θα μπορούσε να πει 6 μόρες και 1 λόχος και κατά την περιγραφή της εσωτερικής δομής δεν υπολόγισε ότι ο λόχος ήταν μόνο μισής δυναμικότητας. Αυτό πιθανώς να ενισχύθηκε επειδή οι Σκιρίτες ήταν μόνο 600.

Ο Lazenby, θεωρεί ότι πιθανόν να υπήρξε σύγκυση από πλευράς Θουκυδίδη σε ό,τι αφορά στη δύναμη που παρατάχθηκε στη Μαντινεία και αυτό κατά τον ίδιο φαίνεται όταν περιγράφεται το πώς ο βασιλιάς Άγισ έδωσε εντολή στους Πολεμάρχους Ιππονοΐδα και Αριστοκλή να μεταφέρουν δύο λόχους από το δεξιό της παράταξης και να περιορίσουν το χάσμα στην αριστερή πλευρά, που δημιουργήθηκε από τη μετατόπιση προς τα αριστερά των «Βρασιδείων», των Νεοδαμοδών και των Σκιριτών «...δείσας δὲ Ἄγισ μὴ σφῶν κυκλωθῆ τὸ εὐώνυμον, καὶ νομίσας ἄγαν περιέχειν τοὺς Μαντινέας, τοῖς μὲν Σκιρίταις καὶ Βρασιδείοις ἐσήμηνεν ἐπεξαγαγόντας ἀπὸ σφῶν ἐξιῶσαι τοῖς Μαντινεῦσιν, ἐς δὲ τὸ διάκενον τοῦτο παρήγγελλεν ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ κέρως δύο λόχους τῶν πολεμάρχων Ἰππονοΐδα καὶ Ἀριστοκλεῖ ἔχουσι παρελθεῖν καὶ ἐσβαλόντας πληρῶσαι, νομίζων τῷ θ' ἑαυτῶν δεξιῷ ἔτι περιουσίαν ἔσσεσθαι καὶ τὸ κατὰ τοὺς Μαντινέας βεβαιότερον τετάξεσθαι³⁹³». Εδώ σύμφωνα με το Lazenby ο Θουκυδίδης αγνοεί τους Αρκάδες

---

³⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.71.3

και τους «λίγους Λακεδαιμόνιους» στο άκρο δεξιό και αυτό σημαίνει ότι δύο λόχοι έπρεπε να μετακινηθούν από τα δεξιά των 6 Σπαρτιατικών λόχων. Δε φαίνεται όμως πιθανόν, ακόμα και ο Άγις να σκέφθηκε σοβαρά να μετακινήσει το 1/3 του στρατού του από τα δεξιά προς τα αριστερά μπροστά από την εχθρική παράταξη. Ένας τέτοιος ελιγμός θα άφηνε ένα χάσκον κενό μεταξύ του νέου δεξιού των Σπαρτιατών (η πλευρά χωρίς την ασπίδα) και των Αρκάδων συμμάχων τους και θα εκμηδένιζε κάθε όφελος που πιθανώς θα κέρδιζαν από την υπερκέραση του αριστερού κέρατος των αντιπάλων. Έτσι κατά τον Lazenby, ο Θουκυδίδης ορθά χρησιμοποιεί τον όρο λόχος για να εννοήσει τη μισή μόρα και εάν υπήρχαν 6 μόρες στις σπαρτιατικές γραμμές, ο Άγις θα διακινδύνευε να μεταφέρει το 1/6 των Σπαρτιατικών δυνάμεων. Αν αυτοί οι 2 λόχοι δεν ήταν ο ένας δίπλα στον άλλο, ο ελιγμός αυτός θα άφηνε προσωρινά δύο κενά 64 στίχων το κάθε ένα και θα ήταν λιγότερο επικίνδυνος από το εάν θα ήταν συνεχόμενοι και θα δημιουργούνταν ένα κενό μέτωπο 128 ανδρών. Αυτό πιθανώς να δικαιολογεί και τη φράση του Θουκυδίδη «δύο Λόχους .....έχουσι» για τον Ιππονοΐδα και τον Αριστοκλή. Πιθανώς, γράφει ο Lazenby, οι δύο λόχοι που θα μετακινούνταν δε θα ήταν υπό ενιαία διοίκηση, αλλά πιθανώς οι δύο δεξιοί λόχοι διαφορετικών μόρων στους οποίους και θα βρίσκονταν οι επικεφαλής τους. Ο βασιλιάς θα επέλεγε αυτούς ως επικεφαλής για μια τόσο δύσκολη και παρακινδυνευμένη αποστολή αφήνοντας πίσω στις δυνάμεις που παρέμειναν στην παράταξη τους εναπομείναντες λοχαγούς. Εάν τώρα όλα αυτά είναι σωστά, ο στρατός ήταν οργανωμένος με τον ίδιο τρόπο που ήταν την εποχή του Ξενοφώντα ακόμα και εάν προσθέσουμε την ειδική ομάδα των Σκιριτών (Θουκυδίδης Ε΄.67.1) και το τμήμα των 300 ιππέων που μάχονταν για το βασιλιά (Θουκυδίδης Ε΄.72.4). Αυτό κατά κάποιο τρόπο, γράφει ο Lazenby, θα ήταν αυτό που θα έπρεπε να περιμένουμε επειδή οι Σπαρτιάτες όντας συντηρητικοί είναι πολύ περισσότερο πιθανόν να είχαν προσκολληθεί σε διάφορα στοιχεία που ήταν σημαντικά για τη ζωή τους όπως ήταν ο στρατός παρά να παραδίδονται σε ριζικές στρατιωτικές αναδιοργανώσεις. Παρόλα αυτά κατά τον ίδιο, είναι φανερό ότι ο Θουκυδίδης δεν αναφέρεται στις Μόρες και η δημιουργία τους αποδίδεται από το συγγραφέα της «Λακεδαιμονίων Πολιτείας» στο Λυκούργο³⁹⁴ «...ούτω γε μὴν κατεσκευασμένων μόρας μὲν διεΐλεν ἕξ καὶ ἰππέων καὶ ὀπλιτῶν. ἑκάστη δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἕνα, λοχαγούς τέτταρας, πεντηκοντῆρας ὀκτώ, ἔνωμοτάρχους ἑκκαίδεκα. ἐκ δὲ τούτων τῶν μορῶν διὰ παρεγγυήσεως καθίστανται

³⁹⁴ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11,4

τοτέ μὲν εἰς . . . ἐνωμοτίας, τοτέ δὲ εἰς τρεῖς, τοτέ δὲ εἰς ἕξ. ὁ δὲ οἱ πλεῖστοι οἴονται» . Αυτό παρόλο που δεν μπορεί να εμφανιστεί ως αδιάσειστο στοιχείο εν τούτοις ούτε ο Ξενοφών δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι δημιουργήθηκαν επί εποχής του³⁹⁵ και δεν το κάνει.

Τέλος, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα , την εποχή της μάχης των Λεύκτρων η τυπική οργάνωση του Σπαρτιατικού στρατού ήταν η εξής: Ο Στρατός χωριζόταν σε μόρες, ἕξι τον αριθμό^{396 397} οι οποίες διοικούνταν από τους Πολέμαρχους^{398 399}. Επιπλέον ιεραρχικά κάτω από αυτούς ήταν οι πεντηκοστήρες ή πεντηκοντήρες⁴⁰⁰ που ήταν επικεφαλής των πεντηκοστών. Αυτά τα τμήματα παρόλο που δεν αναφέρονται στα «Ελληνικά», παρουσιάζονται στην «Κύρου Ανάβαση ⁴⁰¹», με την υποσημείωση ότι η αναφορά αυτή δεν αφορά στο Σπαρτιατικό Στρατό. Το μικρότερο τμήμα που πρέπει να υπήρχε καλείτο ενωμοτία και ο επικεφαλής της ήταν ο ενωμοτάρχης «...τῆς δὲ φάλαγγος τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἔφασαν εἰς τρεῖς τὴν ἐνωμοτίαν ἄγειν· τοῦτο δὲ συμβαίνειν αὐτοῖς οὐ πλέον ἢ εἰς δώδεκα τὸ βάθος⁴⁰²». Σε ό,τι αφορά στη δύναμη των ενωμοτιών, αυτή θα πρέπει να κυμαινόταν όχι παραπάνω από 36 άνδρες στα Λεύκτρα, όπου είχαν κληθεί 40 κλάσεις . Η μόρα 20 χρόνια πριν (390 Λέχαιο) είχε 600 άνδρες περίπου «...ἐπεὶ δὲ ἀπειχον ὅσον εἴκοσιν ἢ τριάκοντα σταδίους τοῦ Σικυῶνος, ὁ μὲν πολέμαρχος σὺν τοῖς ὀπλίταις οὖσιν ὡς ἑξακοσίοις ἀπῆει πάλιν ἐπὶ τὸ Λέχαιον⁴⁰³» . Οι πληροφορίες αυτές αντλούνται από τα ἕξι πρώτα βιβλία των Ελληνικών. Στο ἕβδομο βιβλίο αναφέρονται στρατιωτικά τμήματα που καλούνται λόχοι «...ἐνταῦθα ἐκβὰς παρετάξα-

---

³⁹⁵ Lazenby J.F., 2012, 53

³⁹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.1.17 : «...οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τότε μὲν ἀνεβάλοντο τὴν ἀπόκρισιν· τῇ δ' ὑστεραία καὶ τῇ τρίτῃ λογισάμενοι τὰς τε ἕξω μόρας ὅσαι αὐτοῖς εἶεν καὶ τὰς περὶ Λακεδαίμονα πρὸς τὰς [ἕξω] τῶν Ἀθηναίων τριήρεις καὶ τὸν πρὸς τοὺς ὁμόρους πόλεμον, ἀπεκρίναντο ὅτι ἐν τῷ παρόντι οὐκ ἂν δύναιντο ἰκανὴν αὐτῶ ἐκπέμψαι ἐπικουρίαν»

³⁹⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.17 : «...Ἐκ δὲ τούτου φρουρὰν μὲν ἔφαινον οἱ ἔφοροι ταῖν ὑπολοίπων μόραιν μέχρι τῶν τετραράκοντα ἀφ' ἥβης· ἐξέπεμπον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἕξω μορῶν μέχρι τῆς αὐτῆς ἡλικίας»

³⁹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4.7 : «...διαδύντε διὰ χειμάρρου συγγενέσθαι Πραξίτα τῶ Λακεδαιμονίων πολεμάρχω, ὃς ἐτύγχανε μετὰ τῆς ἑαυτοῦ μόρας φρουρῶν ἐν Σικυῶνι»

³⁹⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.5 : «...ὁ μὲν οὖν Φιλλίδας τὰ τε ἄλλα ἐπεμελεῖτο τοῖς πολεμάρχοις».

⁴⁰⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.5.22 καὶ 4.5.7 καθὼς καὶ *Κύρου Ανάβασις* 3.4.21 : «ὁ δὲ Πausανίας συγκαλέσας πολεμάρχους καὶ πεντηκοντήρας ἐβουλεύετο πότερον μάχην συνάπτει»

⁴⁰¹ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, 3.4.22 : «ὁπότε δὲ διάσχοιεν αἱ πλευραὶ τοῦ πλαισίου, τὸ μέσον ἂν ἐξεπίπλασαν, εἰ μὲν στενότερον εἴη τὸ διέχον, κατὰ λόχους, εἰ δὲ πλατύτερον, κατὰ πεντηκοστῶν, εἰ δὲ πᾶν πλατὺ, κατ' ἐνωμοτίας»

⁴⁰² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.12

⁴⁰³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.12

το ως μαχούμενος. ἔφασαν δ' αὐτὸν καὶ πρὸ τῶν λόχων παριόντα τοιάδε παρακελεύσασθαι· Ἄνδρες πολῖται, νῦν ἀγαθοὶ γενόμενοι⁴⁰⁴...» . Στα δύο δε τελευταία κεφάλαια του βιβλίου αυτού αναφέρονται σε 12 τέτοια τμήματα, ενώ οι μόρες δεν αναφέρονται σε αυτό «...ἐπεὶ μέντοι προπυθόμενος ταῦτα Ἀγησίλαος ἔφθη εἰς τὴν πόλιν ἀπελθὼν, διαταξάμενοι οἱ Σπαρτιᾶται ἐφύλαττον, καὶ μάλα ὀλίγοι ὄντες· οἳ τε γὰρ ἵππεις αὐτοῖς πάντες ἐν Ἀρκαδίᾳ ἀπῆσαν καὶ τὸ ξενικὸν καὶ τῶν λόχων δώδεκα ὄντων οἱ τρεῖς⁴⁰⁵». Το πιθανότερο κατά τον Lazenby, είναι οι μόρες να αποτελούνταν από δύο λόχους η κάθε μια, καθώς αυτό επιβεβαιώνεται εν μέρει από τις αναφορές στους πολέμαρχους στο έβδομο βιβλίο των Ελληνικών «ἔξὸν τῷ Λακεδαιμονίων πολεμάρχῳ λαβόντι ὀπόσους μὲν ἐβούλετο τῶν συμμάχων ὀπλίτας, ὀπόσους δὲ πελταστάς⁴⁰⁶» και «καὶ τὸν Γεράνορα τὸν Σπαρτιάτην πολέμαρχον⁴⁰⁷». Στην «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» που αποδίδεται στον Ξενοφώντα, εμφανίζονται στο κείμενο ως αξιωματικοί στις μόρες, λοχαγοί - διοικητες λόχων⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ . Υπάρχουν επίσης αναφορές από τον Ξενοφώντα σε λόχους, πεντηκοστίες και ενωμοτίες σε μονάδες που δημιουργήθηκαν μετά τα Κούναξα⁴¹⁰, σε λοχαγούς στις δυνάμεις του Δερκυλίδα και του Αγησίλαου στη Μικρά Ασία⁴¹¹ και στη δύναμη του Μνάσιππου στην Κέρκυρα⁴¹²

Κατά τον Lazenby το πιο αδιάσειστο στοιχείο εναντίον της άποψης ότι οι μόρες ήταν χωρισμένες σε λόχους, όπως ήταν σε πεντηκοστίες και ενωμοτίες, είναι ότι ο Ξενοφών αναφέρεται δύο φορές σε συγκέντρωση πολεμάρχων και πεντηκοστήρων

---

⁴⁰⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.30 και 4.20

⁴⁰⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.11

⁴⁰⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.17

⁴⁰⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.25

⁴⁰⁸ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.4 :«...οὕτω γε μὴν κατεσκευασμένων μόρας μὲν διεῖλεν ἕξ καὶ ἵππέων καὶ ὀπλιτῶν. ἐκάστη δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἕνα, λοχαγούς τέτταρας»

⁴⁰⁹ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 13.4 :«..πάρεισι δὲ περὶ τὴν θυσίαν πολέμαρχοι, λοχαγοί, πεντηκοντήρες»

⁴¹⁰ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, 3.4.21-2 και 4.3.26«...ἐπεὶ δὲ ταῦτ' ἔγνωσαν οἱ στρατηγοί, ἐποίησαν ἕξ λόχους ἀνὰ ἑκατὸν ἄνδρας, καὶ λοχαγούς ἐπέστησαν καὶ ἄλλους πεντηκοντήρας καὶ ἄλλους ἐνωμοτάρχους. οὗτοι δὲ πορευόμενοι, ὁπότε μὲν συγκύπτει τὰ κέρατα, ὑπέμενον ὕστεροι [οἱ λοχαγοί], ὥστε μὴ ἐνοχλεῖν τοῖς κέρασι...»

⁴¹¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.1.26 και 3.1.28, 3.2.16 :«... ὑποστήσας Ἡριππίδας ταξιάρχους καὶ λοχαγούς ἀφείλετο ἅπαντα τὸν τε Σπιθριδάτην καὶ τοὺς Παφλαγόνας»

⁴¹² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.2.16«...αἰσθόμενος δὲ ὁ Μνάσιππος, αὐτὸς τε ἐξωπλίζετο καὶ ὄσους εἶχεν ὀπλίτας ἅπασιν ἐβόηθει, καὶ τοὺς λοχαγούς καὶ τοὺς ταξιάρχους ἐξάγειν ἐκέλευε τοὺς μισθοφόρους. ἀποκριναμένων δὲ τινων λοχαγῶν ὅτι οὐ ῥάδιον εἶη μὴ διδόντας τὰπιτήδεια πειθόμενους παρέχειν...».

για συμβούλιο, χωρίς να αναφέρεται στους λοχαγούς που φυσιολογικά θα προΐσταντο των πεντηκοστήρων⁴¹³⁴¹⁴. Επίσης, σε άλλο σημείο αναφέρεται σε μισή μόρα και σε μια μόρα και μισή, ενώ θα μπορούσε να αναφερθεί σε λόχους^{415 416}. Βέβαια κατά τον Lazenby η μισή μόρα δεν θα πρέπει να αντιστοιχούσε σε λόχο, διότι μπορεί να αποτελείτο από ενωμοτίες που προέρχονταν από διαφορετικούς λόχους που ανήκαν οργανικά στην ίδια μόρα. Ακόμα, επισημαίνει ότι οι μόρες δεν θα πρέπει να είχαν εγκαταλειφθεί ως μονάδα μετά τα Λεύκτρα για να αντικατασταθούν από τους λόχους, καθώς ο Ξενοφών όταν για πρώτη φορά αναφέρεται σε αυτούς είναι σαν να πρόκειται για μια νέα μονάδα⁴¹⁷ «...ἔφασαν δ' αὐτὸν καὶ πρὸ τῶν λόχων παριόντα τοιάδε παρακελεύσασθαι⁴¹⁸» Αλλά, εάν υπήρχαν πράγματι λόχοι μεταξύ του 403 και του 368, όπως πιθανότατα υπήρχαν, πόσοι από αυτούς σχημάτιζαν μία μόρα; Όπως ήδη έχει προταθεί από το Lazenby, η αναφορά στα «Ελληνικά» (7.4.2 και 5.10) σε δώδεκα λόχους, ενισχύει την άποψη ότι σε κάθε μόρα υπήρχαν δύο από αυτούς. Ήδη έχουμε δει ότι οι λόχοι υπήρχαν κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (12 από αυτούς τουλάχιστον από το 425 αν όχι από το 480). Στη «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» φαίνεται ότι η μόρα διαθέτει 4 λοχαγούς, με συμπέρασμα ότι υπήρχαν 4 λόχοι «ἐκάστη δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἕνα, λοχαγοὺς τέτταρας, πεντηκοντῆρας ὀκτώ, ἐνωμοτάρχους ἐκκαίδεκα⁴¹⁹» (έχει ακόμα υποστηριχθεί ότι δύο από αυτούς ήταν πλησίον του πολεμάρχου ως επιτελείς). Εναλλακτικά, έχει υποτεθεί ότι πιθανώς υπήρχαν 4 λόχοι σε κάθε μόρα πριν από τα Λεύκτρα, αλλά μετά την καταστροφή ο αριθμός μειώθηκε στο μισό. Αυτό όμως κατά τον Lazenby, θα σήμαινε ότι είτε θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί η υπόθεση ότι υπήρχαν ήδη 12 λόχοι την εποχή της εκστρατείας της Πύλου, είτε να υποτεθεί ότι ο αριθμός των λόχων αυξήθηκε κάποια στιγμή πριν την αναφερόμενη χρονική περίοδο στο έργο Λακεδαιμονίων Πολιτεία και μειώθηκε πάλι μετά τα Λεύκτρα. Επίσης, εάν γίνουν δεκτά αυτά που γράφονται στο έργο ως σωστά, θα πρέπει να

---

⁴¹³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.5.22 : «... ὁ δὲ Πausανίας συγκαλέσας πολέμαρχους καὶ πεντηκοντῆρας ἐβουλεύετο πότερον μάχην συνάπτει»

⁴¹⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.7 : «...εὐθύς τε ἐκ τῆς ἔδρας ἀνεπήδησε καὶ τὸ δόρυ ἔλαβε καὶ πολεμάρχους καὶ πεντηκοντῆρας καὶ ξεναγοὺς καλεῖν τὸν κήρυκα ἐκέλευεν»

⁴¹⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.15 : «...σὺν Ἀγησιλάῳ δὲ Λακεδαιμονίων μὲν μόρα ἢ ἐκ Κορίνθου διαβᾶσα, ἡμισυ δὲ μόρας τῆς ἐξ Ὀρχομενοῦ»

⁴¹⁶ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 2.6 : «...ἀλλ' ἐκ τοῦ φανεροῦ ἀντιπαρέταττε, Λακεδαιμονίων μὲν ἔχων μόραν καὶ ἡμισυ»

⁴¹⁷ Lazenby J.F., 2012, 7

⁴¹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.30

⁴¹⁹ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.4

θεωρηθεί ότι ο κάθε λόχος απαρτιζόταν από 2 πεντηκοστίες μιας και αναγράφεται ότι υπήρχαν 8 πεντηκοστίες σε κάθε μόρα. Στην περιγραφή που κάνει ο Θουκυδίδης για το Σπαρτιατικό στρατό στη μάχη της Μαντινείας αναφέρει ότι υπήρχαν 4 πεντηκοστίες σε κάθε λόχο και μάλλον δεν θα πρέπει να αμφισβητείται η εσωτερική τους δομή παρόλο που όπως είδαμε και πιο πριν υπάρχει μια αμφιβολία για τον ίδιο τους τον αριθμό.

Εάν υπήρχαν 2 λόχοι σε κάθε μόρα, μπορούμε να δεχθούμε τα αναγραφόμενα στην «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» ότι κάθε μόρα αποτελείται από 8 πεντηκοστίες «...ἐκάστη δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἕνα, λοχαγούς τέτταρας, πεντηκοντῆρας ὀκτώ, ἐνωμοτάρχους ἑκκαίδεκα⁴²⁰», στοιχείο που δεν διαφεύδεται από αυτά που αναφέρονται στα «Ελληνικά» και ταυτόχρονα υποστηρίζονται και από το Θουκυδίδη σε αυτά που γράφει για την εσωτερική δομή στη Μαντινεία. Η λέξη θα μπορούσε να σημαίνει είτε πενήντα είτε δεκαπέντε και παρόλο που το πρώτο φαίνεται πιο σωστό δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο που να το αποδεικνύει. Στη Μαντινεία επί παραδείγματι κάθε πεντηκοστής έχει 128 άνδρες «λόχοι μὲν γὰρ ἐμάχοντο ἑπτὰ ἄνευ Σκιριτῶν ὄντων ἑξακοσίων, ἐν δὲ ἐκάστῳ λόχῳ πεντηκοστίες ἦσαν τέσσαρες, καὶ ἐν τῇ πεντηκοστίᾳ ἐνωμοταίαι τέσσαρες. τῆς τε ἐνωμοτίας ἐμάχοντο ἐν τῷ πρώτῳ ζυγῷ τέσσαρες· ἐπὶ δὲ βάθος ἐτάξαντο μὲν οὐ πάντες ὁμοίως, ἀλλ' ὡς λοχαγὸς ἕκαστος ἐβούλετο, ἐπὶ πᾶν δὲ κατέστησαν ἐπὶ ὀκτώ⁴²¹. Η πιο σημαντική αναφορά σε αριθμούς για εκείνη την περίοδο είναι αυτή που αναφέρεται στη δύναμη της ενωμοτίας που ήταν 40 άνδρες. Αν λοιπόν καταλήγει κάποιος στον αριθμό των ενωμοτιών σε κάθε μόρα, τότε θα είναι εύκολο να έχει μια συνολική εικόνα για το Σπαρτιατικό στρατό. Όμως ο Ξενοφών στα «Ελληνικά» δεν κάνει μνεία για το πόσες ενωμοτίες υπήρχαν σε κάθε μόρα, πλην όμως στην Λακεδαιμονίων Πολιτεία αναφέρεται ότι κάθε μόρα έχει 16 ενωμοτάρχες «...ἐκάστη δὲ τῶν ὀπλιτικῶν μορῶν ἔχει πολέμαρχον ἕνα, λοχαγούς τέτταρας, πεντηκοντῆρας ὀκτώ, ἐνωμοτάρχους ἑκκαίδεκα⁴²²», δηλαδή 16 ενωμοτίες, και αυτό συμφωνεί με τις αναφορές για τις ενωμοτίες στα Λεύκτρα και τη μόρα που βρέθηκε σε δύσκολη θέση στο Λέχαιο. Στα Λεύκτρα κάθε ενωμοτία ήταν παραταγμένη σε τρία τμήματα (ανά φυλή), όχι μεγαλύτερα των 12 ανδρών το καθένα.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη αποδείξεων και τα συ-

⁴²⁰ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.4

⁴²¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.3

⁴²² Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.4

γκρουόμενα στοιχεία αυτών που υπάρχουν, είναι δύσκολο να είμαστε σίγουροι για τη βασική οργάνωση του Σπαρτιατικού στρατού τον καιρό του Ξενοφώντα. Το πιο πιθανό είναι από το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου και μέχρι το 360 το πεζικό να χωριζόταν σε 6 μέρη διοικούμενες από τους πολεμάρχους. Οι μέρη διαιρούνταν σε 2 λόχους, 8 πεντηκοστίες και 32 ενωμοτίες με επικεφαλής τους λοχαγούς, τους πεντηκοστήρες και τους ενωμοτάρχες αντίστοιχα. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι κάθε ενωμοτία είχε μέγιστη δύναμη 40 ανδρών με συνέπεια αυτή των πεντηκοστών να ανέρχεται σε 160 άνδρες, των Λόχων σε 640 και τελικά της μόρας σε 1280 άνδρες.

Οι Σκιρίτες που αναφέρονται παραπάνω πιθανότατα αρούνται το όνομα τους από την περιοχή της Σκιρίτιδας που αναφέρεται από τον Ξενοφώντα^{423 424}. Ίσως οι κάτοικοι αυτοί να ήταν περίοικοι και το τμήμα αυτό είχε διαφορετικό καθεστώς από τα τυπικά στρατιωτικά τμήματα. Έτσι στην Μαντίνεια πολέμησαν όταν κανένα άλλο τμήμα περιοίκων δεν αναφέρεται από το Θουκυδίδη⁴²⁵. Επίσης στον Ξενοφώντα στην περιγραφή του στρατεύματος του Αγησίπολη στην Όλυνθο το 382 παρουσιάζονται ξεχωριστά από τους άλλους περιοίκους⁴²⁶. Η χρησιμοποίησή τους ήταν στην οπλιτική φάλαγγα, παρόλο που αναφέρεται ότι χρησιμοποιούνταν και ως περίπολοι εκτός γραμμών και ως φρουροί το βράδυ^{427 428429}.

Οι ιππείς αναφέρονται μια φορά στα «Ελληνικά». Στην μάχη των Λεύκτρων αναφέρεται ότι οι «ίππιοι υποχώρησαν» πιεζόμενοι μετά το θάνατο του Σφοδρία μαζί με το υπόλοιπο δεξί κέρα της φάλαγγας «...ἐπεὶ μέντοι ἀπέθανε Δείνων τε ὁ πολέμαρχος καὶ Σφοδρίας τῶν περὶ δαμοσίαν καὶ Κλεώνυμος ὁ υἱὸς αὐτοῦ, καὶ

⁴²³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5.24- 5 :«οἱ δὲ Θηβαῖοι ἤκουον μὲν ταῦτα, ἀντελογίζοντο δὲ ὅτι δυσεμβολωτάτη μὲν ἢ Λακωνικὴ ἐλέγετο εἶναι, φρουρὰς δὲ καθεστάναι ἐνόμιζον ἐπὶ τοῖς εὐπροσοδωτάτοις. καὶ γὰρ ἦν Ἰσχόλαος μὲν ἐν Οἰῷ τῆς Σκιρίτιδος»

⁴²⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.4.21 :«...χαλεπῶς δὲ ἢ τῶν Λακεδαιμονίων πόλις φέρουσα ἐπὶ τῇ πολιορκίᾳ τῶν πολιτῶν, ἐκπέμπει στρατιάν· ἠγείτο δὲ καὶ τότε Ἀρχίδαμος. ἐλθὼν δὲ ἐδήου καὶ τῆς Ἀρκαδίας ὅσα ἐδύνατο καὶ τῆς Σκιρίτιδος»

⁴²⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.67.1 :«...σχεδὸν γὰρ τι πᾶν πλὴν ὀλίγου τὸ στρατόπεδον τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσί, καὶ τὸ ἐπιμελὲς τοῦ δρωμένου πολλοῖς προσήκει. τότε δὲ κέρας μὲν εὐώνυμον Σκιρίται αὐτοῖς καθίσταντο, αἰεὶ ταύτην τὴν τάξιν μόνοι Λακεδαιμονίων ἐπὶ σφῶν αὐτῶν ἔχοντες»

⁴²⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.2.24 :«...δοξάντων δὲ καὶ τούτων, ἐκπέμπουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι Εὐδαμίδαν, καὶ σὺν αὐτῷ νεοδαμῶδεις τε καὶ τῶν περιοίκων καὶ τῶν Σκιριτῶν ἄνδρας ὡς δισχιλίους».

⁴²⁷ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 12.3 :«...νύκτωρ <δὲ> ἔξω τῆς φάλαγγος ἐνόμισεν ὑπὸ Σκιριτῶν προφυλάττεσθαι»

⁴²⁸ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 13.6 :«...ἐπειδάν γε μὴν ἠγῆται βασιλεύς, ἦν μὲν μηδεὶς ἐναντίος φαίνεται, οὐδεὶς αὐτοῦ πρόσθεν πορεύεται, πλὴν Σκιρίται καὶ οἱ προερευνώμενοι ἵππεις»

⁴²⁹ Lazenby J.F. 2012, 13

οί τμὲν ἵπποι καὶ οἱ συμφορεῖς τοῦ πολεμάρχου καλούμενοι οἳ τε ἄλλοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου ὠθούμενοι ἀνεχώρουν⁴³⁰». Στην περίπτωση αυτή κατά τον Lazenby, μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί ότι γίνεται αναφορά στους ιππείς⁴³¹ και δεν υπάρχει ταυτοποίησή τους με το ιππικό, καθώς αυτό είχε ήδη αποχωρήσει πιο πριν, μετά την αναμέτρησή του με το αντίστοιχο των Θηβαίων αντιπάλων. Άλλη μια ένδειξη, κατά τον ίδιο, ότι υφίσταντο ως τμήμα είναι η αναφορά στους « ιππαγρέτες» στην συνωμοσία του Κινάδωνα όπου ένας από αυτούς συμμετείχε στην αποτροπή της «...καὶ τότε δὴ ἔδοσαν τὴν σκυτάλην ἐκείνω, ἐν ἧ γεγραμμένοι ἦσαν οὐς ἔδει συλληφθῆναι. ἐρομένου δὲ τίνας ἄγοι μεθ' ἑαυτοῦ τῶν νέων, Ἴθι, ἔφασαν, καὶ τὸν πρεσβύτατον τῶν ἱππαγρετῶν κέλευέ σοι συμπέμψαι ἕξ ἢ ἑπτὰ οἳ ἂν τύχωσι παρόντες. ἐμεμελήκει δὲ αὐτοῖς ὅπως ὁ ἱππαγρέτης εἰδείη οὐς δέοι πέμπειν, καὶ οἱ πεμπόμενοι εἰδείεν ὅτι Κινάδωνα δέοι συλλαβεῖν⁴³²». Οι ιππαγρέτες ήταν, σύμφωνα με την «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», οι υπεύθυνοι για την επιλογή των νέων που θα συγκροτούσαν το τμήμα των ιππέων⁴³³. Η διαδικασία της επιλογής 300 νέων ανδρῶν για τη στελέχωση αυτού του επίλεκτου τμήματος γινόταν επειδή ο Λυκούργος ήθελε με αυτόν τον τρόπο να εμπνεύσει την ἀμίλλα μεταξύ τους. Υπό μια έννοια μπορεί κατά τον Lazenby να αποτελούσαν τη βασιλική φρουρά που θα πολεμούσε γύρω από το βασιλιά όπως είχαν κάνει και στη Μαντίνεια και κατά πάσα πιθανότητα θα μάχονταν ως πεζικό⁴³⁴ «...ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἦν καὶ περὶ αὐτὸν οἱ τριακόσιοι ἱππῆς καλούμενοι⁴³⁵». Ο Ξενοφών πάντως, στη μάχη της Κορώνειας το 394 εναντίον των Θηβαίων και των Αργείων αναφέρει ότι ο Αγησίλαος ἔδωσε εντολή στους ιππείς της φρουράς του να συνοδεύσουν σε ασφαλές μέρος τμήμα των ηττημένων αντιπάλων που ήταν ἰκέτες σε ναὸ χωρίς να διευκρινίζεται ότι ὅλοι αποτελούσαν ἕνα τέτοιο τμήμα⁴³⁶. Τέλος, δεν είναι σίγουρο εἰάν συγκροτούσαν ἕνα αὐτόνομο τμήμα ἢ ενσωματώνονταν σε μια ἀπὸ τις μέρεις.

---

⁴³⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.14

⁴³¹ Lazenby J.F. 2012, 14

⁴³² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.3.9

⁴³³ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 4.3 :«...αἰροῦνται τοίνυν αὐτῶν οἳ ἔφοροι ἐκ τῶν ἀκμαζόντων τρεῖς ἄνδρας· οὗτοι δὲ ἱππαγρέται καλοῦνται. τούτων δ' ἕκαστος ἄνδρας ἑκατὸν καταλέγει, διασαφηνίζων ὅτου ἕνεκα τοὺς μὲν προτιμᾷ, τοὺς δὲ ἀποδοκιμάζει»

⁴³⁴ Lazenby J.F. 2012, 15

⁴³⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.72.4

⁴³⁶ Ξενοφών, *Αγησίλαος* 2.13 :«...ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν νίκη σὺν Ἀγησίλαῳ ἐγένετο, τετρωμένος δ' αὐτὸς προσηνέχθη πρὸς τὴν φάλαγγα, προσελάσαντές τινες τῶν ἱππέων λέγουσιν αὐτῷ ὅτι τῶν πολεμίων ὀγδοήκοντα σὺν τοῖς ὅπλοις ὑπὸ τῷ ναῷ εἰσι, καὶ ἠρώτων τί χρὴ ποιεῖν».

Σε ό,τι αφορά στο ιππικό ο Ξενοφών αναφέρει ότι οι η κατάσταση του στα Λεύκτρα (371) ήταν άσχημη και δεν μπορούσε να συγκριθεί με το αντίστοιχο των Θηβαίων καθώς υπολειπόταν σε εκπαίδευση, επειδή οι ιππείς δεν κατείχαν οι ίδιοι τα άλογα με τα οποία μάχονταν, αλλά τα παραλάμβαναν από τους πλούσιους κυρίως τους με την έναρξη των επιχειρήσεων. Επίσης δεν ήταν καλά γυμνασμένοι και δεν είχαν επιθυμία να δοξασθούν κατά τη μάχη. Η ήττα στη συγκεκριμένη αναμέτρηση επήλθε γρήγορα και το ιππικό στην άναρχη υποχώρησή του έπεσε πάνω στους μαχόμενους πεζούς οπλίτες «...πρῶτον μὲν πρὶν καὶ αἰσθῆσθαι τὸ μετ' αὐτοῦ στρατεύμα ὅτι ἤγοῖτο, καὶ δὴ καὶ οἱ ἵππεῖς συνεβεβλήκεσαν καὶ ταχὺ ἤττηντο οἱ τῶν Λακεδαιμονίων· φεύγοντες δὲ ἐνεπεπτώκεσαν τοῖς ἑαυτῶν ὀπλίταις, ἔτι δὲ ἐνέβαλλον οἱ τῶν Θηβαίων λόχοι⁴³⁷». Πιθανῶς το ιππικό να συμπεριελάμβανε και στρατιώτες πλην των Σπαρτιατῶν και ο Ξενοφών αναφέρει μια τέτοια περίπτωση κατά την οποία στις απώλειες του Σπαρτιατικού ιππικού εκτός των Σπαρτιατῶν αναφέρεται ένας εκ των περιοίκων και Θηβαίοι φυγάδες που συμμετείχαν στη δύναμη «... ὧν δ' ἵππέων τῶν μὲν ἔτι καταβεβηκότων, τῶν δ' ἀναβαινόντων, ἐπελάυνουσι· καὶ τῶν πελταστῶν συχνούς κατέβαλον καὶ τῶν ἵππέων Κλέαν καὶ Ἐπικυδίαν Σπαρτιάτας, καὶ τῶν περιοίκων ἕνα, Εὐδικον, καὶ τῶν Θηβαίων τινὰς φυγάδας, οὐπω ἀναβεβηκότας ἐπὶ τοὺς ἵππους⁴³⁸». Η ιππική δύναμη της Σπάρτης ήταν χωρισμένη σε μόρες ὅπως και το πεζικό, 6 τον αριθμό ⁴³⁹, με επικεφαλῆς τον ἵππαρμοστή⁴⁴⁰. Δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για τη δύναμη κάθε μόρας ιππικού με μόνο ἴσως αὐτό που αναφέρει ο Ξενοφών στη μάχη της Νεμέας που ανεβάζει τη δύναμη σε 600 Λακεδαιμονίους ιππείς⁴⁴¹. Η Σπάρτη λοιπὸν μεταξύ της δεκαετίας του 390 (Αγησίλαος σε Μ.Ασία) «παρήγγειλε δὲ καὶ τοῖς ἵππεῦσιν ἐμβάλλειν, ὡς αὐτοῦ τε καὶ παντὸς τοῦ στρατεύματος ἐπομένου⁴⁴².» και του 371 (Λεύκτρα) υιοθέτησε πρώτη την καινοτομία που εισηγάγε ο Αγησίλαος και την επεξετείνει στον Ελλαδικό χώρο.

⁴³⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁴³⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.39

⁴³⁹ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 11.4 : «οὕτω γε μὴν κατεσκευασμένων μόρας μὲν διεῖλεν ἕξ καὶ ἵππέων καὶ ὀπλιτῶν»

⁴⁴⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.12 : «...ὁ μὲν πολέμαρχος σὺν τοῖς ὀπλίταις οὖσιν ὡς ἑξακοσίους ἀπῆει πάλιν ἐπὶ τὸ Λέχαιον, τὸν δ' ἵππαρμοστήν ἐκέλευσε σὺν τῇ τῶν ἵππέων μόρα»

⁴⁴¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.16 : «...πρὸς δὲ τούτοις ἵππεῖς μὲν Λακεδαιμονίων περὶ ἑξακοσίους»

⁴⁴² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.4.24

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι το σύστημα κλήσεως στο στρατό και για τις δύο πόλεις στηριζόταν κατά κύριο λόγο στη διαίρεσή/οργάνωσή τους σε φυλές. Από πλευράς εκπαίδευσης όμως η αντιμετώπιση ήταν διαφορετική. Στην Αθήνα δινόταν μεγάλη σημασία στη σωματική αγωγή των νέων οι οποίοι από τα δεκαοχτώ υπηρετούσαν για δύο χρόνια σε υπηρεσίες φρούρησης της Αττικής. Η επιπλέον εκπαίδευση περιλάμβανε εξοικείωση με τα παραγγέλματα της φάλαγγας και διεξαγόταν όποτε υπήρχε ανάγκη. Στη Σπάρτη, οι νεαροί Σπαρτιάτες ξεκινούσαν την εκπαίδευσή τους από την ηλικία των επτά ετών και μέχρι τα εξήντα ήταν στην υπηρεσία της πόλης. Στην οργάνωση του στρατού η Σπάρτη ξεχώριζε και αυτό αποδεικνύεται από τις πιο εκτενείς αναφορές σε αυτή. Από αυτές έχουμε την εικόνα ενός στρατού με κάθετη διοίκηση και με μονάδες και υπομονάδες που ανεξάρτητα από την αριθμητική τους δύναμη στο πέρασμα του χρόνου παρέμεναν στην οργάνωσή τους αναλλοίωτες δίδοντας ένα τακτικό πλεονέκτημα στο Σπαρτιατικό στρατό. Με την κάθετη δομή και την εκπαίδευσή τους οι Σπαρτιάτες φαίνεται ότι αποσκοπούσαν στην ύπαρξη πειθαρχίας κατά τη διάρκεια της χειρσαίας σύγκρουσης, που θα τους έδινε το πλεονέκτημα απέναντι στους αντιπάλους και τελικά θα συντελούσε στην κατάκτηση τηςνίκης.

Και στις δύο πόλεις, η σημασία που δινόταν στη σωματική άσκηση σίγουρα θα έδινε στους πολίτες που θα καλούνταν υπό τα όπλα το απαραίτητο ψυχικό σθένος να αντιμετωπίσουν τους αντιπάλους. Έχοντας προετοιμαστεί κατάλληλα δεν θα πρέπει να φοβούνται τον αντίπαλό τους, καθώς κατάλληλα γυμνασμένοι θα μπορούσαν να υπηρετήσουν στη φάλαγγα και να ανταποκριθούν στις διάφορες φάσεις της σύγκρουσης. Η εκγύμναση μαζί με την ψυχική προετοιμασία, ιδιαίτερα στη Σπάρτη, θα πρέπει να απέδιδε στην πόλη μαχητές με υψηλό φρόνημα που δεν θα δείλιαζαν στη μάχη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Δ»

Τακτική

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιασθεί ο τρόπος που οι Έλληνες ανέπτυξαν την τακτική της φάλαγγας και θα δοθεί έμφαση σε περιπτώσεις μαχών που εφαρμόστηκαν κάποιες μορφές τακτικής που διέφευγαν από την καθιερωμένη μετωπική πρόσκρουση των αντιπάλων στρατών. Ήδη έχει αναπτυχθεί ο τρόπος κλήσης σε στράτευση και η εκπαίδευση που παρεχόταν στις δύο πόλεις – πρωταγωνιστές της εξεταζόμενης περιόδου, καθώς και οπλισμός και η δομή της φάλαγγας. Όλα αυτά δεν ήταν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Η ίδια η δομή της φάλαγγας και ο τρόπος λειτουργίας της κατά τη μάχη απαιτούσαν την εκπαίδευση που παρεχόταν με σκοπό οι οπλίτες να μπορέσουν να έχουν τα κατάλληλα σωματικά, αλλά και ψυχικά προσόντα προκειμένου το αποτέλεσμα να είναι το επιθυμητό για την πόλη. Όμως, προϊόντος του χρόνου θα παρατηρήσουμε ότι ο τρόπος που μαχόταν η φάλαγγα αλλάζει. Πάντα όμως, σε ό,τι αφορά τον ανθρώπινο παράγοντα, το αποτέλεσμα θα κρινόταν και στηριζόταν στις αρετές που θα έπρεπε να έχουν οι πολεμιστές.

Τον τρόπο που μάχονταν οι Έλληνες μας τον δίνει ο Ηρόδοτος μέσω του Πέρση Μαρδόνιου ο οποίος, μιλώντας στον Ξέρξη για τους Έλληνες και το πώς αυτοί μάχονται, αναφέρει ότι οι Έλληνες συνηθίζουν να ξεκινούν τους πολέμους απερίσκεπτα. Ψάχνουν να βρουν έναν ωραίο και ομαλό πεδίο και δίνουν τη μάχη εκεί. Οι νικητές αποσύρονται με μεγάλες απώλειες και οι ηττημένοι αποδεκατίζονται⁴⁴³.

Ο τρόπος πολέμου των Ελλήνων ήταν καθαρά εδαφικός. Μόλις ξεσπούσε ο πόλεμος αντικειμενικός σκοπός γινόταν η γη. Η δύναμη που εισέβαλε θα έπρεπε άμεσα να αντιμετωπισθεί πριν καταστρέψει τις καλλιεργημένες εκτάσεις. Η στρατηγική της εκστρατείας ή καλύτερα της επιδρομής ήταν ο εξαναγκασμός του αμυνομένου σε άμεση μάχη η οποία θα διεξαγόταν με την εισβολή στην καλλιεργημένη έκταση του αμυνομένου. Η ανάγκη για άμεση εκδίωξη του εισβολέα οδηγούσε τον αμυνόμενο στην υιοθέτηση της τακτικής της φάλαγγας η οποία απέκλεισε οποιαδήποτε άλλη. Κατά τον Ηρόδοτο, οι Πέρσες επεσήμαναν ότι οι Έλληνες δε χρειαζόταν να ψάξουν για δεσπόζουσα θέση καθώς η φάλαγγα δεν χρειαζόταν τέτοιο για να αναπτυχθεί. Και αυτό το έδαφος ήταν σπάνιο στην Ελλάδα. Οι αντίπαλες δυνάμεις

---

⁴⁴³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.9.2: «Καίτοι [γε] ἐώθασι Ἕλληνες, ὡς πυνθάνομαι, ἀβουλότατα πολέμους ἴστασθαι ὑπὸ τε ἀγνωμοσύνης καὶ σκαιότητος· ἐπεὶ γὰρ ἀλλήλοισι πόλεμον προεῖπωσι, ἐξευρόντες τὸ κάλλιστον χωρίον καὶ λειότατον, ἐς τοῦτο κατιόντες μάχονται, ὥστε σὺν κακῶ μεγάλῳ οἱ νικῶντες ἀπαλλάσσονται· περὶ δὲ τῶν ἐσσομένων οὐδὲ λέγω ἀρχὴν· ἐξώλεες γὰρ δὴ γίνονται»

συναντιούνταν σε επίπεδο έδαφος σαν να είχαν ραντεβού «έξευρόντες τὸ κάλλι- στον χωρίον καὶ λειότατον⁴⁴⁴». Δεν υπήρχε δυνατότητα για επιτυχημένους ελιγμούς καθώς η φάλαγγα ήταν δυσκίνητη και ταυτόχρονα δεν πραγματοποιούσε καταδίωξη ή πολιορκίες, τακτικές εξελιγμένες στην Μ. Ανατολή, αλλά σε υποτυπώδη μορφή στην Ελλάδα⁴⁴⁵.

Το 431 ξέσπασε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος ο οποίος άλλαξε τη φύση του Ελληνικού τρόπου πολέμου για πάντα. Ποτέ ξανά οι πόλεμοι δεν θα καθορίζονταν γρήγορα από τις οπλιτικές μάχες. Οι οπλίτες θα είχαν περίοπτη θέση στο μυαλό των πολεμιστών κατά τη διάρκεια των επόμενων αιώνων, αλλά το οπλιτικό σύστημα ήταν καταδικασμένο. Τώρα, ακόμα και οι οπλίτες έπρεπε να υλοποιήσουν τακτικούς ελιγμούς οι οποίοι θα έπρεπε να συμπληρώνονται από ναυτικές επιχειρήσεις, πολιορκίες, ενέδρες, καταδρομικές ενέργειες του ελαφρού πεζικού, κατασκοπεία και τη λειτουργία της πέμπτης φάλαγγας. Από το τέλος του 5^{ου} αι η ελληνική πολεμική τέχνη ήταν πολύ πιο πολύπλοκη από οποιοδήποτε άλλο είδος πολέμου και η δυναμική καλλιέργεια του Ελληνικού διαφωτισμού τώρα έμπαινε στη ωριμότητά της ανεβάζοντάς την σε ένα νέο επίπεδο σκέψης. Η ανάπτυξη της θαλάσσιας δύναμης ανέδειξε μια πολιτική, πνευματική, αλλά και στρατιωτική κρίση. Έβαλε ένα τέλος στη χερσαία τιμοκρατία και έκανε κάθε πολίτη ικανό να υπερασπίζεται την πόλη του. Για αιώνες ο ελληνικός πόλεμος παρέμενε δέσμιος στην αργή αλλά σταθερή ανάπτυξη της ελληνικής πόλης, αλλά αυτή η μακρά απομόνωση είχε πλέον τελειώσει και το ελληνικό πνεύμα ήταν ελεύθερο να ασχοληθεί με τα θέματα του πολέμου χωρίς ηθικούς ή θρησκευτικούς περιορισμούς. Περί το 431 ο παλαιός τρόπος πολέμου είχε τελειώσει και η ιστορία της στρατιωτικής σκέψης είχε ξεκινήσει⁴⁴⁶.

Η μεγάλη έκρηξη στον ελληνικό τρόπο πολέμου ήρθε προς το τέλος του 5^{ου} αι, αλλά αυτός έφθασε στην πλήρη ωριμότητά του κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα. Στη διεξαγωγή των μαχών του 4^{ου} αι οι οπλίτες έπαιζαν τον κύριο ρόλο, αλλά οι πειραματισμοί που είχαν ήδη ξεκινήσει από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο συνεχίστηκαν. Χρησιμοποιούνταν συνεχώς νέα είδη όπλων, δημιουργούνταν η ανάγκη για νέα είδη ελιγμών, συνδυασμένη χρήση τακτικής, μακροχρόνιους σχεδια-

---

⁴⁴⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.9.2

⁴⁴⁵ Dawson D., 1996, 49

⁴⁴⁶ Dawson D. 1996, 61

σμούς, εμπλοκή επαγγελματιών μισθοφόρων και εξειδικευμένη στρατιωτική εκπαίδευση⁴⁴⁷.

Η τακτική μέχρι και τους Μηδικούς πολέμους

«ἄνευ μὲν γὰρ συντάξεως ἄχρηστον τὸ ὀπλιτικόν⁴⁴⁸»

Ο Αριστοτέλης, υποστήριξε ότι χωρίς την τακτική ο οπλισμός του στρατιώτη καθίσταται άνευ σημασίας και συμπλήρωσε ότι «αἱ δὲ περὶ τῶν τοιούτων ἐμπειρίαι καὶ τάξεις ἐν τοῖς ἀρχαίοις οὐχ ὑπῆρχον». Πολεμική τακτική για το Έλληνα της κλασσικής περιόδου σήμαινε την τέχνη που αφορά στην παράταξη των ανδρών σε πολεμικούς σχηματισμούς. Όμως η παράταξη η ίδια εξαρτάτο από την εξέλιξη της πολεμικής επιχείρησης και η «τακτική» βασιζόταν σε κανονισμούς που είχαν εφαρμογή και πέραν από το πεδίο των ασκήσεων⁴⁴⁹.

Μια πρώτη αναφορά σε κλειστή μάχη μετά την Ιλιάδα και τον Όμηρο έχουμε για την αναμέτρηση για το Ληλάντιο Πεδίο που βρίσκεται ανάμεσα στη Χαλκίδα και την Ερέτρια και αποτέλεσε το «μήλο της έριδας » ανάμεσα στις δύο πόλεις από το 700⁴⁵⁰. Στη μάχη αυτή οι αντίπαλες δυνάμεις πολέμησαν χωρίς τη χρήση τηλεβόλων όπλων και με την υιοθέτηση της εκ του συστάδην οπλιτικής μάχης⁴⁵¹.

Ο Ηρόδοτος περιγράφει μια μάχη με τη χρονολογία διεξαγωγής της να τοποθετείται στο 546⁴⁵² ή το 545⁴⁵³. Η Σπάρτη βρισκόταν σε διαμάχη με τους Αργείους για την περιοχή που ονομαζόταν Θυρέα και ήταν στα σύνορα Αργολίδας και Λακωνίας στην Κυνουρία. Η σύγκρουση για την επίλυση της διαφοράς ήταν αναπόφευκτη και οι αντιμαχόμενες πλευρές κατέληξαν στο να πολεμήσουν και από τις δύο πλευρές τριακόσιοι πολεμιστές (επίλεκτοι) και η νίκη να κρίνει το αποτέλεσμα της κατοχής της περιοχής «ὥστε τριηκοσίους ἑκατέρων μαχέσασθαι, ὀκότεροι δ' ἂν περιγένωνται, τούτων εἶναι τὸν χῶρον⁴⁵⁴». Ταυτόχρονα, θα αποσύρονταν και τα υπόλοιπα στρατεύματα. Η μάχη κατέληξε με τρεις επιζώντες και από τις δύο πλευρές, δύο από τους Αργείους και έναν από τους Σπαρτιάτες. Οι Αργεῖοι πολεμιστές θεώρησαν ότι αυτοί ήταν νικητές, όντες δύο με την έλευση της νύχτας και το θεωρητικό πέρας της μάχης και έσπευσαν στην πόλη τους να αναγγείλουν το γεγονός. Σε

⁴⁴⁷ Dawson D. 1996, .61-2

⁴⁴⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1297b 20

⁴⁴⁹ Anderson J.K., 1973, 127

⁴⁵⁰ Μειδάνη Κ., 2010, 47

⁴⁵¹ Αρχίλοχος, 3,1: « οὔτοι ... μάχης δεσπότηι Εὐβοίης δουρικλυτοί », βλ. και Στράβων, *Γεωγραφικά*, 10.1.2 – 13, Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.15.2 – 3, Πούταρχος, *Ηθικά*, 760

⁴⁵² Sage M., 1996, 74

⁴⁵³ Cartledge P., 2004, 112

⁴⁵⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1, 82,3

αντίθεση, ο Σπαρτιάτης επιζών παρέμεινε στο πεδίο και σκύλευε τους νεκρούς «Οἱ μὲν δὴ δύο τῶν Ἀργείων ὡς νενικηκότες ἔθεον ἐς τὸ Ἄργος, ὁ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων Ὀθρυάδης σκυλεύσας τοὺς Ἀργείων νεκροὺς καὶ προσφορήσας τὰ ὄπλα πρὸς τὸ ἑωυτοῦ στρατόπεδον ἐν τῇ τάξει εἶχε ἑωυτόν⁴⁵⁵». Την επόμενη μέρα οι δύο αντίπαλοι στρατοὶ κατέφθασαν για να δουν το αποτέλεσμα. Και οι δύο υποστήριζαν ότι η νίκη τους ανήκε. Οι μεν Αργεῖοι, γιατί είχαν περισσότερους επιζώντες, οι δε Σπαρτιάτες, γιατί θεωρούσαν ότι ο δικός του οπλίτης που παρέμεινε είχε τρέψει σε φυγή τους Αργεῖους. Η λύση δόθηκε δια των ὀπλων «Τέλους δὲ ἐκ τῆς ἔριδος συμπεσόντες ἐμάχοντο⁴⁵⁶». Οι απώλειες ήταν και για τα δύο στρατόπεδα πολλές, αλλά στο τέλος οι Σπαρτιάτες υπερίσχυσαν «πεσόντων δὲ καὶ ἀμφοτέρων πολλῶν ἐνίκων Λακεδαιμόνιοι⁴⁵⁷».

Οι οπλίτες, εξασκούσαν στην ανάπτυξη των σχηματισμῶν με σκοπὸ την διεξαγωγή της μάχης σε επίπεδο ἔδαφος. Ὅμως το ορεινὸ τοπίο της Ελλάδας δεν ἔδινε μεγάλες ευκαιρίες για μάχες εκ παρατάξεως. Μέχρι και τους Μηδικούς πολέμους, ο τρόπος διεξαγωγῆς της μάχης ἦταν ὅπως ἔχει περιγραφεί στο κεφάλαιο της διεξαγωγῆς της, απλοϊκός. Δεν υπήρχε διαφορετικὸς ελιγμὸς προκειμένου να αντιμετωπισθεῖ ο επιτιθέμενος ἢ ο αμυνόμενος. Οι ελιγμοὶ της προέλασης ἢ της σύμπτυξης δεν υπήρχαν. Το ἴδιο συνέβαινε με τις ἔννοιες της ασφάλειας και της καταδίωξης. Σε ὅ,τι αφορά δε στην ασφάλεια δεν δινόταν ιδιαίτερη σημασία, καθὼς δεν διατίθετο κάποιο τμήμα για την ασφάλεια των πλευρῶν ἢ των μετόπισθεν. Η ἴδια βέβαια ἡ μορφή της μάχης οδηγούσε σε αὐτή την αντιμετώπιση. Οι αντίπαλοι στρατοὶ συναντιούνταν σε προκαθορισμένο σημείο και ο αντικειμενικὸς σκοπὸς των επιχειρήσεων ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ ἦταν ἡ εκδίωξη του εχθροῦ ἀπὸ τα αγροκτῆματα και ἡ επιβεβαίωση του ὅτι εἰάν αὐτὸ επιχειρούνταν πάλι, θα υπήρχε ἀπὸ πλευρᾶς αμυνομένου το ἴδιο ἀποτέλεσμα⁴⁵⁸. Το μοναδικὸ μέλημα που υπήρχε ἀπὸ τους στρατοὺς που παρατάσσονταν, ἦταν ἡ αποφυγή της υπερκέρασης και ἔτσι επιδιωκόταν οι αντίπαλες παρατάξεις να ἔχουν το ἴδιο μήκος. Η τακτικὴ αὐτὴ ακολουθήθηκε μέχρι και τους Περσικούς πολέμους.

Η τακτικὴ στην περίοδο των Περσικῶν πολέμων φαίνεται να ἀλλάζει και να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα που παρουσιάζονται. Η ελληνικὴ φάλαγγα δεν ἔχει να αντιμετωπίσει στρατὸ συγκροτημένο ὅπως αὐτοὶ των ελληνικῶν πόλεων

---

⁴⁵⁵ Ηρόδοτος, Ιστορίαι, 1. 82, 5

⁴⁵⁶ Ηρόδοτος, Ιστορίαι, 1, 82, 7

⁴⁵⁷ Ηρόδοτος, Ιστορίαι, σ' .π.

⁴⁵⁸ Καστάνης Α., 2008, 94

κρατών. Οι αντίπαλοι των ελληνικών δυνάμεων έχουν στρατεύματα από την Ανατολή, με διαφορετική αμυντική προστασία, διαφορετικά ήθη και έθιμα στη διεξαγωγή του πολέμου και διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης του. Έτσι στο Μαραθώνα, επιλέγεται από το Μιλτιάδη μια νέα τακτική. Η τακτική που υιοθετήθηκε από τον Αθηναίο στρατηγό πολλαπλασίασε τη μαχητική ισχύ που του έδινε η φάλαγγα των οπλιτών. Στο Μαραθώνα έχουμε για πρώτη φορά την αντικατάσταση της κατά μέτωπον ισομερούς μάχης, με αυτήν του ελιγμού που σύμφωνα με τον Ιωάννη Πολιτάκο αποκάλυψε την μαθηματική του μορφή⁴⁵⁹. Ο Μιλτιάδης, κατά τον ίδιο, έλυσε ένα πρόβλημα μηχανικής. Τα δύο στρατεύματα θεωρήθηκαν ως δύο συστήματα αντίρροπων δυνάμεων και με τον ελιγμό που εφάρμοσε βρήκε τη συνισταμένη που κλόνησε το βάθος του εχθρικού συστήματος. Δεν αποκόπηκε τελείως από τη βαθιά ριζωμένη παράλληλη τάξη, αλλά ήταν το πρώτο σκίρτημα της τακτικής. Στο Μαραθώνα θεμελιώνεται η τακτική. Ο Μιλτιάδης, είχε να αντιμετωπίσει δύο μεγάλα προβλήματα. Πρώτον, επειδή ο περσικός στρατός ήταν αριθμητικά υπέρτερος των Αθηναίων και των Πλαταιέων συμμάχων τους, υπήρχε ο κίνδυνος να σχηματίσουν ένα μεγαλύτερο μέτωπο και έτσι δυνητικά να υπερκεράσουν την ελληνική φάλαγγα. Δεύτερον, εξαιτίας των πολύ καλά εκπαιδευμένων τοξοτών που διέθετε η περσική πλευρά, υπήρχε ο κίνδυνος τη στιγμή που η φάλαγγα κινούνταν με τον κανονικό της ρυθμό εναντίον των εισβολέων να υπάρξουν πολλές απώλειες από περσικά βέλη, γεγονός που θα μείωνε το ηθικό των οπλιτών, αλλά και τη δύναμη της φάλαγγας πριν από την αποφασιστική σύγκρουση. Για την επίλυση του δεύτερου προβλήματος αποφάσισε να αλλάξει το ρυθμό κίνησης της φάλαγγας από το σημείο που αυτή θα βρισκόταν στο βεληνεκές των βελών των Περσικών τόξων και να υιοθετήσει το τρέξιμο, προκειμένου να μειώσει το χρόνο έκθεσης των οπλιτών στα βέλη «ἐνθαῦτα ὡς ἀπειθήσαν οἱ Ἀθηναῖοι, δρόμῳ ἴεντο ἐς τοὺς βαρβάρους· ἦσαν δὲ στάδιοι οὐκ ἐλάσσονες τὸ μεταίχμιον αὐτῶν ἢ ὀκτώ. Οἱ δὲ Πέρσαι ὀρῶντες δρόμῳ ἐπιόντας⁴⁶⁰» Ο Αθηναίος στρατηγός, προκειμένου να επιλύσει το πρώτο πρόβλημα, καινοτόμησε επίσης και στην κατανομή δυνάμεων, με την ελάττωση του βάθους της παράταξης στο μέσο της και την ενίσχυση των δύο άκρων «Τότε δὲ τασσομένων τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ Μαραθῶνι ἐγένετο τοιόνδε τι· τὸ στρατόπεδον ἐξισούμενον τῷ Μηδικῷ στρατοπέδῳ, τὸ μὲν αὐτοῦ μέσον ἐγίνετο ἐπὶ τάξις ὀλίγας, καὶ ταύτη ἦν ἀσθενέστατον τὸ στρατόπεδον, τὸ δὲ κέρας ἐκάτερον ἔρρωτο πλήθει⁴⁶¹» Οι δέκα χι-

⁴⁵⁹ Πολιτάκος Ι. , 1978, 15

⁴⁶⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6.112.1

⁴⁶¹ Ηρόδοτος , *Ιστορίαι*, 6.111.3

λιάδες οπλίτες που ήταν στο Μαραθώνα, παρατεταγμένοι με την συνηθισμένη διάταξη των οχτώ ζυγών, θα καταλάμβαναν μέτωπο 1200 ανδρών. Με την προϋπόθεση ότι κάθε οπλίτης καταλάμβανε περί το 1 μέτρο ή και λίγο παραπάνω, το συνολικό μέτωπο της παράταξης θα ήταν γύρω στα 1300 μέτρα. Εάν οι άνδρες παρατάσσονταν σε έξι ζυγούς, το μέτωπο θα επεκτεινόταν πολύ περισσότερο αυξάνοντας ταυτόχρονα τον κίνδυνο διάρρηξης της φάλαγγας, λόγω πιθανής αδυναμίας απώθησης του εχθρού. Ο Μιλτιάδης έτσι, μείωσε το βάθος της φάλαγγας σε ένα της μόνο σημείο. Στο κέντρο οι ζυγοί μειώθηκαν σε τέσσερις, ενώ στα δύο πλευρά διατηρήθηκε ο αριθμός των οχτώ. Έτσι, πέτυχε κατά πρώτον να έχει το ίδιο μήκος φάλαγγας με τον αντίπαλο και κατά δεύτερον, να επιτύχει τον ελιγμό του. Σύμφωνα με αυτόν, το κέντρο θα απορροφούσε την επιθετική ισχύ των υπέρτερων Μηδικών δυνάμεων χωρίς να διασπασθεί, ενώ τα πλευρά θα είχαν την αποστολή της προσβολής των αντιστοίχων εχθρικών, προκειμένου να τα απωθήσουν και κατόπιν, με ελιγμό τύπου ηλάγρας, να προσβάλουν το εχθρικό κέντρο από τα πλάγια. Εφαρμόστηκαν στην αναμέτρηση αυτή με απόλυτη επιτυχία, οι σύγχρονα αναγνωρισμένες αρχές του πολέμου, «οικονομία δυνάμεων», «συγκέντρωση δυνάμεων» και «αιφνιδιασμός». Το περσικό κέντρο διαλύθηκε και οι Έλληνες πέτυχαν περιφανή νίκη. Ο ελιγμός που εφαρμόστηκε στον Μαραθώνα, δεν παρουσιάζεται πουθενά αλλού καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας και θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι δεν ήταν η στιγμή που διαφοροποίησε την τακτική⁴⁶².

Μετά τους Περσικούς πολέμους η τακτική σιγά σιγά αλλάζει. Ο πόλεμος δεν κρίνεται από την αποφασιστική μάχη που θα δώσουν οι δύο αντίπαλοι, αλλά αποτελείται από σειρά μαχών και άλλων πολιτικών και διπλωματικών πράξεων. Η διάρκεια του πολέμου επεκτείνεται πέρα από το χρονικό όριο των λίγων εβδομάδων. Επεκτείνεται δε και σε διάφορα θέατρα επιχειρήσεων, υποχρεώνοντας τους στρατηγούς να λαμβάνουν υπόψη τους τις ενέδρες, τον αιφνιδιασμό και πιθανώς την καταδίωξη του εχθρού.

Προσπάθεια εισαγωγής ελιγμών (Μαντίεια 418)

Το 421 συνήφθη η Νικίειος ειρήνη και οι αντίπαλοι ορκίστηκαν για πενήντα χρόνια την ελεύθερη πρόσβαση στα κοινά ιερά, την αυτονομία του ιερού του Απόλλωνα στους Δελφούς, τη διευθέτηση των διαφορών με μη εμπόλεμα μέσα και μια σειρά εδαφικών παραχωρήσεων ένθεν κακείθεν. Κατέληγε δε η συμφωνία «εἰ δέ τι ἀμνημονοῦσιν ὀποτεροιοῦν καὶ ὅτου πέρι, λόγοις δικαίοις χρωμένοις εὖορκον εἶναι

---

⁴⁶² Καστάνης Α., 2008, 94

ἀμφοτέροις ταύτη μεταθεῖναι ὅπη ἂν δοκῇ ἀμφοτέροις, Ἀθηναίοις καὶ Λακεδαιμονίοις⁴⁶³. » . Η ειρήνη αυτή δεν έμελλε να διαρκέσει πάνω από οκτώ χρόνια και μέχρι την κατάλυσή της είχε δεχθεί καίρια πλήγματα. Η περίοδος από τη σύναψη της συμφωνίας και μέχρι την έναρξη της Σικελικής εκστρατείας είναι αρκετά συγκεχυμένη⁴⁶⁴. Από την αρχή της εφαρμογής της η συνθήκη εμφάνισε ρωγμές από την άρνηση συμμόρφωσης με τους όρους της. Οι Σπαρτιάτες δεν επέστρεψαν την Αμφίπολη και οι Αθηναίοι παρέμειναν στην Πύλο. Την ίδια εποχή, ο Αλκιβιάδης επιδόθηκε σε μηχανορραφίες με τους παραδοσιακούς αντιπάλους της Σπάρτης, τους Αργείους. Στην κατάληξη αυτών του των ενεργειών, είχαμε την σύγκρουση των Αθηναίων με τους Σπαρτιάτες, τους μεν πρώτους στο πλευρό των Αργείων, τους δε δεύτερους στο πλευρό της Επιδαύρου. Η μάχη στη Μαντίνεια διεξήχθη το 418. Η μάχη πραγματοποιήθηκε εξ αιτίας του φόβου της Σπάρτης για τον εναπομείναντα στην Αρκαδία σύμμαχό της την Τεγέα. Οι δυνάμεις της συμμαχίας ενάντια στη Σπάρτη , η Αθήνα, το Άργος, η Μαντίνεια και η Ήλιδα είχαν καταλάβει τον Ορχομενό Αρκαδίας και προετοιμάζονταν στην Μαντίνεια για να επιτεθούν στην Τεγέα, καθώς η Ήλιδα είχε αποσύρει τις δυνάμεις της από τη στιγμή που οι δυνάμεις της συμμαχίας δεν την βοηθούσαν για να καταλάβει το Λέπραιον, ένα σπαρτιατικό φρούριο στα σύνορά της. Οι Σπαρτιάτες πληροφορήθηκαν την απειλή κατά της Τεγέας τον Αύγουστο του 418⁴⁶⁵. Παρήγγειλαν δε στους Αρκάδες συμμάχους τους, να τους ακολουθήσουν «καὶ τοῖς μὲν Ἀρκάδων σφετέροις οὔσι ξυμμάχοις προεῖπον ἄθροισθεισιν ἰέναι κατὰ πόδας αὐτῶν ἐς Τεγέαν⁴⁶⁶ » . Ταυτόχρονα στάλθηκε μήνυμα στους Κορινθίους, τους Βοιωτούς, του Λοκρούς και τους Φωκείς για αποστολή δυνάμεων στη Μαντίνεια. Ταυτόχρονα εισέβαλαν στο έδαφος της Μαντινείας, ερημώνοντας τον τόπο «ἐσέβαλον ἐς τὴν Μαντινικὴν, καὶ στρατοπεδευσάμενοι πρὸς τῷ Ἡρακλείῳ ἐδήουν τὴν γῆν⁴⁶⁷.» . Οι Αργεῖοι μόλις τους είδαν κατέλαβαν με τους συμμάχους τους μια οχυρή θέση, οι Λακεδαιμόνιοι κινήθηκαν εναντίον τους και η σύγκρουση απειράπη καθώς ένας από τους γηραιότερους οπλίτες συμβούλευσε το βασιλιά Άγη να μην προβεί σε μια τόσο απερίσκεπτη ενέργεια «ἔπειτα τῶν πρεσβυτέρων τις Ἄγιδι ἐπεβόησεν, ὁρῶν πρὸς χωρίον καρτερόν ἰόντας σφᾶς, ὅτι

⁴⁶³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.18.11

⁴⁶⁴ Mosse´ C., Schnapp A., Gourbeillon, 2012, 283

⁴⁶⁵ Kagan D., 2004, 335

⁴⁶⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.64.3

⁴⁶⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.64.4

διανοεῖται κακὸν κακῶ ἰᾶσθαι⁴⁶⁸». Πράγματι, ο βασιλιάς Ἄγις εἶχε προβεῖ σε ἓνα μεγάλο τακτικό λάθος. Θα επιτίθετο με τη φάλαγγά του σε μια οργανωμένη αντίπαλη παράταξη η οποία εἶχε ταυτόχρονα το πλεονέκτημα να βρίσκεται σε πιο ψηλό σημείο. Ἐτσι, θα χανόταν το στοιχείο της ισχυρῆς αρχικῆς κρούσης, ἀλλὰ και κατόπιν στον ωθισμό οι αντίπαλοι θα βρίσκονταν σε πολύ πλεονεκτική θέση. Αποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν, ο βασιλιάς προκειμένου να εκβιάσει την μάχη σε πιο ευνοϊκό για εκείνον ἔδαφος, να αποσύρει προς ὥρας τις δυνάμεις του και να προσπαθήσει να εκτρέψει το ρου ενός ποταμοῦ προς τη Μαντινεΐα, απειλώντας την με πλημμύρες. Ἐλπίζε, ὅτι με αὐτὸν τον τρόπο θα αναγκάσει τις εχθρικές δυνάμεις που βρίσκονταν στο ὑψωμα να κατεβούν, για να αποτρέψουν την ἀλλαγὴ του ρου και ἔτσι να δώσει τη μάχη σε ευνοϊκό για εκείνον ἔδαφος «ἐβούλετο δὲ τοὺς ἀπὸ τοῦ λόφου βοηθοῦντας ἐπὶ τὴν τοῦ ὕδατος ἐκτροπήν, ἐπειδὴν πύθωνται, καταβιβάσαι [τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς ξυμμάχους] καὶ ἐν τῷ ὀμαλῶ τὴν μάχην ποιεῖσθαι⁴⁶⁹». Η κίνηση αὐτὴ του Ἄγη αἰφνιδίασε τους ἀντιπάλους του οι οποίοι ἔμειναν ἀρχικά ἀδρανεῖς και κατόπιν οι επικεφαλῆς τους, μετὰ ἀπὸ διαμαρτυρίες των οπλιτῶν τους για ἀδράνεια (δεν εἶχαν καταδιώξει το διαφεύγοντα εχθρό), ἀποφάσισαν να κατέβουν στην πεδιάδα για να δώσουν τη μάχη «οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐθορυβήθησαν μὲν τὸ παραυτίκα, ὕστερον δὲ ἀπάγουσιν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ λόφου καὶ προελθόντες ἐς τὸ ὀμαλὸν ἐστρατοπεδεύσαντο ὡς ἰόντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους.⁴⁷⁰». Οι Ἀργεῖοι και οι σύμμαχοί τους που διανυκτέρευσαν στον κάμπο, πληροφορήθηκαν ἀπὸ τις σκοπιές τους ὅτι πλησίαζε ο Σπαρτιατικὸς στρατός. Ἐτσι, ἐκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία και ἀνέπτυξαν τη φάλαγγά τους κοντὰ στο σημείο που ἀναμενόταν να πλησιάσουν την περιοχή οι Σπαρτιάτες περνώντας μέσα ἀπὸ ἓνα δρυμῶνα «Τῇ δ' ὕστεραία οἷ τε Ἀργεῖοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ξυνετάξαντο, ὡς ἔμελλον μαχεῖσθαι⁴⁷¹,». Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς ἔπρεπε να παρατάξει λοιπὸν και αὐτὸς ἄμεσα τα δικά του στρατεύματα σε σχηματισμὸ μάχης. Η πειθαρχία των Σπαρτιατῶν και η οργάνωση του στρατοῦ τους, που βασιζόταν στην κάθετη διοίκηση διέσωσαν την κατάσταση «βασιλῆως γὰρ ἄγοντος ὑπ' ἐκείνου πάντα ἄρχεται, καὶ τοῖς μὲν πολεμάρχοις αὐτὸς φράζει τὸ δέον, οἱ δὲ τοῖς λοχαγοῖς, ἐκεῖνοι δὲ τοῖς πεντηκοντῆρσιν, αὐθις δ' οὔτοι τοῖς ἐνωμοτάρχοις καὶ οὔτοι τῇ ἐνωμοτίᾳ. καὶ αἱ παραγγέλσεις, ἦν τι

⁴⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.64.5

⁴⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.65.5

⁴⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.65.6

⁴⁷¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.66.1

βούλωνται, κατὰ τὰ αὐτὰ χωροῦσι καὶ ταχεῖαι ἐπέρχονται⁴⁷² ». Σε αυτό βοήθησε βέβαια και η απόφαση των Αργείων επικεφαλής να μην πλήξουν τους Σπαρτιάτες άμεσα προτού αυτοί παραταχθούν για μάχη. Όπως επισημαίνει ο Kagan⁴⁷³, οι Αργείοι στρατηγοί πιεσμένοι από τη δυσφορία των δικών τους οπλιτών, που επιθυμούσαν διακαώς τη σύγκρουση, αποφάσισαν να μην αιφνιδιάσουν περισσότερο τους Σπαρτιάτες τρέποντάς τους σε φυγή αναβάλλοντας για μια ακόμη φορά τη μάχη.

Οι αντίπαλοι των Σπαρτιατών τάχθηκαν ως εξής: Οι Μαντινείς στο δεξιό πλευρό. Δίπλα τους οι Αρκάδες και αμέσως μετά οι 1000 οπλίτες των Αργείων. Αποστολή της δεξιάς πτέρυγας ήταν να πλήξει καίρια το αριστερό κέρασ των αντιπάλων και να τους αναγκάσει σε υποχώρηση. Την αριστερή πτέρυγα κατέλαβαν 1000 Αθηναίοι με την υποστήριξη και ενός τμήματος ιππικού. Η αποστολή της πτέρυγας ήταν να απορροφήσει την επιθετική ισχύ του δεξιού των Σπαρτιατών, να αποφύγει την κύκλωση και να τηρήσει τη διάταξη του μετώπου μέχρι το δεξί κέρασ επιτύχει τον αντικειμενικό του σκοπό. Τέλος, στο κέντρο της παράταξης τοποθετήθηκαν απλοί Αργείοι οπλίτες μαζί με αντίστοιχους από τις Ορνεές και τις Κλεωνές.

Οι Σπαρτιάτες είχαν την ακόλουθη διάταξη. Το αριστερό κέρασ κατέλαβαν οι 600 Σκιρίτες «Σκιριτιῶν ὄντων ἑξακοσίων,⁴⁷⁴». Δίπλα στους Σκιρίτες, τοποθετήθηκαν οι «Βρασίδειοι» και οι νεωδαμώδεις. Κατόπιν, σειρά είχαν οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες. Σαν σύνολο, πλην των Σκιριτιῶν, οι Λακεδαιμόνιοι παρουσίασαν ένα σύνολο 7 λόχων «λόχοι μὲν γὰρ ἐμάχοντο ἑπτὰ ἄνευ Σκιριτιῶν⁴⁷⁵ ». Επειδή ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι λόχοι ήταν συνολικά επτά, θα πρέπει να εννοεί ότι οι Βρασίδειοι και οι Νεοδαμώδεις συγκροτούσαν από μόνοι τους έναν και οι Σπαρτιάτες τους υπόλοιπους έξι. Ο Lazenby⁴⁷⁶, υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης πιθανώς να έχει «μπερδέψει» τις μόρες με τους λόχους και θεωρεί ότι ο ιστορικός, θα έπρεπε μετά τους Βρασίδειους και τους Νεωδαμώδεις που συγκροτούσαν ένα Λόχο, να γράψει ότι ακολουθούσαν οι μόρες των Σπαρτιατών. Συνεχίζει το συλλογισμό του λέγοντας ότι εάν αυτό ήταν σωστό, τότε θα πρέπει να συμμετείχαν στη μάχη 12 λόχοι με τους οπλίτες να ανέρχονται σε 6.144 και πιθανότατα τους 300 ιππεις που προστάτευαν το βασιλιά. Μετά τους Σπαρτιάτες, τοποθετήθηκαν οι οπλίτες από την Ηραία, τη Μεναλία και την Τεγέα, για τους οποίους ο ιστορικός δε δίνει αριθμούς «καὶ ἐχόμε-

---

⁴⁷² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.66.3

⁴⁷³ Kagan D. 2004, 344

⁴⁷⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.3

⁴⁷⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.3

⁴⁷⁶ Lazenby J.F. 2012, 155

νοι αὐτῶν οἱ ἄλλοι Ἀργεῖοι, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ ξύμμαχοι αὐτῶν, Κλεωναῖοι καὶ Ὀρνεᾶται⁴⁷⁷ ». Σύμφωνα με το Lazenby⁴⁷⁸ , η Ηραία και η Μενάλια θα πρέπει να προσέφεραν λίγες εκατοντάδες οπλίτες αλλά η Τεγέα η οποία ήταν η άμεσα ενδιαφερόμενη θα πρέπει να συνείσφερε δύο με τρεις χιλιάδες οπλίτες καθώς ήδη στις Πλαταιές είχαν συμμετάσχει με 1500 « τὸς Τεγεήτας καὶ τιμῆς εἵνεκα καὶ ἀρετῆς· τούτων δ' ἦσαν ὀπλίται χίλιοι καὶ πεντακόσιοι⁴⁷⁹». Επίσης, θα συμμετείχαν αργότερα στον ποταμό Νεμέα με 2400 περίπου οπλίτες «ὥστε τῶν Ἀθηναίων αἱ μὲν ἕξ φυλαὶ κατὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἐγένοντο, αἱ δὲ τέτταρες κατὰ Τεγεάτας⁴⁸⁰». Ο Lazenby, υποστηρίζει ότι το σύνολο των Σπαρτιατικών δυνάμεων ανερχόταν σε περίπου 8000 άνδρες υπολογίζοντας (600 + 1.024+ 6444+ και Λακεδαιμονίων ὀλίγοι τὸ ἔσχατον ἔχοντες⁴⁸¹). λαμβάνοντας υπόψη και τους συμμάχους τους, η δύναμη θα πρέπει να ανερχόταν μεταξύ δεκα και δώδεκα χιλιάδων ανδρών. Με τη διάταξη των Σπαρτιατών να έχει βάθος 8 ανδρών και με τον υπολογισμό της δύναμης όπως έγινε παραπάνω, το μέτωπο της φάλαγγας των Λακεδαιμονίων θα πρέπει να ήταν περί τους 1000 άνδρες και αυτό των συμμάχων τους γύρω στους 375. Ταυτόχρονα, υπήρχε ιππική δύναμη και στα δύο πλευρά «καὶ οἱ ἵππης αὐτῶν ἐφ' ἑκατέρῳ τῷ κέρα⁴⁸²» .

Ο Kagan ανεβάζει τις δυνάμεις των Αργείων και των συμμάχων τους σε οκτώ περίπου χιλιάδες και των Σπαρτιατών και των δικών τους συμμάχων στις εννέα χιλιάδες⁴⁸³. Έτσι, η σπαρτιατική φάλαγγα προεξείχε κατά 100 μέτρα «τὸ δὲ στρατόπεδον τῶν Λακεδαιμονίων μεῖζον ἐφάνη⁴⁸⁴». Οι Τεγεάτες γράφει ο Kagan με τους λίγους Σπαρτιάτες στη δεξιά πτέρυγα εκτείνονταν πέρα από τους αντιπάλους τους Αθηναίους χωρίς όμως οι δεύτεροι να κάνουν καμία κίνηση για να ανατρέψουν αυτό το μειοέκτημα. Αντιθέτως, η φάλαγγά τους επεκτεινόταν από τη δεξιά της πλευρά πέρα από την αντίστοιχη αριστερή, με αποτέλεσμα οι Μαντινείς να εξέχουν από τους Σκιρίτες « καὶ τότε περιέσχον μὲν οἱ Μαντινῆς πολὺ τῷ κέρα τῶν Σκιριτῶν, ἔτι δὲ πλέον οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Τεγεᾶται τῶν Ἀθηναίων⁴⁸⁵ ». Οι

---

⁴⁷⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.67.2

⁴⁷⁸ Lazenby J.F. 2012, 155

⁴⁷⁹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.28.12

⁴⁸⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.20

⁴⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.67.1

⁴⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.67.1

⁴⁸³ Kagan D., 2004, 345

⁴⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.68.1

⁴⁸⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.71.2

Αργεῖοι καὶ σύμμαχοι προχωροῦσαν με ορμή, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀργὰ καὶ με προσοχὴ μὴ διασπασθεῖ ἡ διάταξί τους « Καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ξύνοδος ἦν, Ἀργεῖοι μὲν καὶ οἱ ξύμμαχοι ἐντόνως καὶ ὀργῇ χωροῦντες, Λακεδαιμόνιοι δὲ βραδέως καὶ ὑπὸ ἀύλητῶν πολλῶν ὁμοῦ ἐγκαθεστώτων, οὐ τοῦ θεοῦ χάριν, ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ ῥυθμοῦ βαίνοντες προσέλθοιεν καὶ μὴ διασπασθεῖν αὐτοῖς ἡ τάξις ⁴⁸⁶». Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς, βλέποντας τὸ ἀριστερὸ τοῦ κέρασ να κινδυνεύει με υπερκέραση, ἔδωκε διαταγὴ στους «Βρασιδεῖους» καὶ τοὺς Σκιρίτες να ἀποσπαστοῦν ἀπὸ τὴ διάταξη καὶ να ἐξισώσουν τὴν παράταξη «δείσας δὲ Ἄγις μὴ σφῶν κυκλωθῆ τὸ εὐώνυμον, καὶ νομίσας ἄγαν περιέχειν τοὺς Μαντινέας, τοῖς μὲν Σκιρίταις καὶ Βρασιδεῖοις ἐσήμηνεν ἐπεξαγαγόντας ἀπὸ σφῶν ἐξισῶσαι τοῖς Μαντινεῦσιν⁴⁸⁷». Ταυτόχρονα, ἐπειδὴ δημιουργεῖτο κενὸ στὴν παράταξη, διέταξε τοὺς Ἴππονοῖδα καὶ Ἀριστοκλή να μετακινήσουν δύο λόχους ἀπὸ τὸ δεξιὸ κέρασ τῶν Σπαρτιατῶν στὴ θέση τῶν μετακινήθεντων τμημάτων καὶ να καλύψουν τὸ κενό. Ο Κagan ἐπισημαίνει ὅτι τέτοιος ἐλιγμός δεν πρέπει να εἶχε εφαρμοσθεῖ ποτέ πρὶν. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴ διάταξη μίας κινούμενης φάλαγγας δημιουργοῦσε μεγάλο πρόβλημα στὴν ἐν γένει κίνηση τῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κενὸ που σίγουρα, ἔστω καὶ γιὰ λίγο χρονικὸ διάστημα, θα προκαλοῦσε μία τέτοια κίνηση, γιὰ να υλοποιηθεῖ θα ἔπρεπε τὰ τμήματα να ἦταν κατάλληλα ἐκπαιδευμένα καὶ οἱ ἐπικεφαλῆς σίγουροι γιὰ τὸ τι θα ἔπρατταν. Θα ἔπρεπε ἐπίσης καὶ τὰ ἐφαπτόμενα τμήματα να καλύψουν τὸ κενό, εἴτε με μετακίνηση, εἴτε με ἐκλέπτυνση τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν γραμμῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία θα ἐξοικονομοῦνταν τὸ ἀπαραίτητο πρὸς τούτο προσωπικὸ. Ὅμως, αὐτὴ ἡ τακτικὴ ἦταν σίγουρα πρωτόγνωρη καὶ προκάλεσε αἰφνιδιασμό στους Σπαρτιάτες σε τέτοιο βαθμό, που οἱ διαταχθέντες γιὰ τὴν υλοποίησή τῆς ἐπικεφαλῆς ἀρνήθηκαν να τὴν ἐκτελέσουν. Ο Ἄγις, βλέποντας ὅτι δεν υλοποιήθηκε ἡ κίνηση, διέταξε τοὺς Σκιρίτες να ἐπανέλθουν στὴ θέση τους καὶ να ἀποκατασταθεῖ ἡ συνέχεια τοῦ μετώπου «καὶ κελεύσαντος αὐτοῦ, ἐπὶ τοὺς Σκιρίτας ὡς οὐ παρηλθον οἱ λόχοι, πάλιν αὖ σφίσι προσμεῖξαι⁴⁸⁸, ». Ἡ κίνηση αὐτὴ δεν ἦταν δυνατό να ἐκτελεστεῖ καὶ ἔτσι, στὸ δημιουργηθέν ρήγμα εἰσέβαλαν οἱ Μαντινεῖς με τοὺς συμμάχους τους καὶ τοὺς 1000 Ἀργεῖους ἐπίλεκτους. Τὸ δεξιὸ κέρασ τῶν Μαντινέων κατέβαλε τοὺς Σκιρίτες καὶ τοὺς «Βρασιδεῖους» «τὸ μὲν τῶν Μαντινέων δεξιὸν τρέπει

⁴⁸⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.70.1

⁴⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.71.3

⁴⁸⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.72.1

αὐτῶν τοὺς Σκιρίτας καὶ τοὺς Βρασιδεῖους⁴⁸⁹ ». Ὅμως οἱ Μαντινεῖς καὶ οἱ συν αὐτοῖς διέπραξαν τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἓνα μοιραῖο τακτικὸ λάθος. Οἱ εἰσελθούσες στὸ ρήγμα δυνάμεις, ἀντὶ νὰ στραφοῦν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τους καὶ νὰ πλήξουν τὸ ἀριστερὸ τῆς καθαυτὸ Σπαρτιατικῆς φάλαγγας, προτίμησαν νὰ στραφοῦν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ νὰ καταδιώξουν τοὺς Σκιρίτες μέχρι τὰ μεταφορικὰ τους μέσα « καὶ οὐ ξυγκλησθὲν τοὺς Λακεδαιμονίους διέφθειρον καὶ κυκλωσάμενοι ἔτρεψαν καὶ ἐξέωσαν ἐς τὰς ἀμάξας⁴⁹⁰ ». Ὁ Kagan παρατηρεῖ ὅτι οἱ Μαντινεῖς ἐπραξαν τὸ εὐλόγο. Τὴν ξαφνικὴ ἀλλαγὴ στὴν τακτικὴ κατάσταση δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ τὴν ἀκολουθήσει μιὰ ἐξίσου ταχεῖα ἀλλαγὴ στὸν τακτικὸ ἐλιγμό. Αὐτὸ ἴσως γινόταν, εἰάν ὑπῆρχε ἓνας μεγαλοφυῆς στρατιωτικὸς ηγέτης πρὸς διοικοῦσε ἓνα πολὺ καλὰ ἐκπαιδευμένο τμήμα. Ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Kagan, τὸ μὲν ηγέτη δὲν τὸ γνωρίζουμε, τὰ δὲ τμήματα ἦταν συγκροτημένα ἀπὸ διαφορετικοὺς στρατοὺς⁴⁹¹. Ἐτσι, τὸ χρονικὸ διάστημα πρὸς τὸ δεξιὸ κέρασ τῶν Μαντινέων κατεδίωκε τακτικὰ ἀσκοπα τοὺς Σκιρίτες, τὸ Σπαρτιατικὸ κέντρο ὑπὸ τὸν Ἄγι ἀντιμετώπιζε με εὐκολία τοὺς πέντε λόχους τῶν γηραιότερων Ἀργείων καὶ τοὺς λοιποὺς οπλίτες ἀπὸ τῆς Κλεωνῆς καὶ τῆς Ὀρνεῆς «τῶ δὲ ἄλλῳ στρατοπέδῳ καὶ μάλιστα τῶ μέσῳ, ἤπερ ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἦν καὶ περὶ αὐτὸν οἱ τριακόσιοι ἰππῆς καλούμενοι, προσπεσόντες τῶν [τε] Ἀργείων τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πέντε λόχοις ὠνομασμένοις καὶ Κλεωναίοις καὶ Ὀρνεάταις καὶ Ἀθηναίων τοῖς παρατεταγμένοις, ἔτρεψαν οὐδὲ ἐς χεῖρας τοὺς πολλοὺς ὑπομείναντας, ἀλλ' ὡς ἐπῆσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐνδόντας⁴⁹² ». Ταυτόχρονα, τὸ δεξιὸ κέρασ τῆς Σπαρτιατικῆς παράταξης με τοὺς Τεγεάτες καὶ τοὺς Σπαρτιάτες υπερέκρσε τοὺς Ἀθηναίους οἱ ὁποῖοι κινδύνευαν νὰ κυκλωθοῦν «τὸ δεξιὸν τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Τεγεατῶν ἐκυκλοῦτο τῶ περιέχοντι σφῶν τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἀμφοτέρωθεν αὐτοὺς κίνδυνος περιειστήκει⁴⁹³». Οἱ Ἀθηναῖοι, κατάφεραν τελικὰ νὰ ἀπεμπλακοῦν, ἐπειδὴ ὁ Ἄγις εἶδε τὸ ἀριστερὸ τοῦ ἀκρο σὲ μὲγαλο κίνδυνο καὶ ἐστρεψε τὸ στράτευμά του πρὸς τὰ ἐκεῖ «παραγγεῖλαι παντὶ τῶ στρατεύματι χωρῆσαι ἐπὶ τὸ νικώμενον⁴⁹⁴». Οἱ ἐπίλεκτοι Ἀργεῖοι καὶ οἱ Μαντινεῖς βλέποντας τὸ μάταιο τοῦ ἀγῶνα τράπηκαν σὲ φυγὴ «ἐς φυγὴν ἐτράποντο⁴⁹⁵». Οἱ Σπαρτιά-

⁴⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.72.3

⁴⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.72.3

⁴⁹¹ Kagan D., 2004, 345

⁴⁹² Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.72.4

⁴⁹³ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.73.1

⁴⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.73.3

⁴⁹⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, ὁ.π.

τες ακολουθώντας σώφρονα τακτική δεν τους κατεδίωξαν σε βάθος. Έτσι τελείωσε η μεγάλη αυτή μάχη με νικητές τη συμμαχία των Σπαρτιατών « Καὶ ἡ μὲν μάχη τοιαύτη καὶ ὅτι ἐγγύτατα τούτων ἐγένετο, πλείστου δὴ χρόνου μεγίστη δὴ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ ἀξιολογωτάτων πόλεων ξυνελθοῦσα⁴⁹⁶.» Ο Lazenby, θεωρεί ότι ο Άγις δεν πρέπει να έκανε τόσο μεγάλο τακτικό λάθος θέλοντας να μετακινήσει, ενώ η φάλαγγα κινείτο, το 1/3 της Σπαρτιατικής δύναμης. Υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης έχει από λάθος καταμετρήσει το σπαρτιατικό στρατό σε λόχους και αντί για αυτό πρέπει να εννοεί μόρες. Έτσι, με την κάθε μόρα να αποτελείται από δύο λόχους, το τακτικό πρόβλημα μάλλον δεν θα υπήρχε. Εάν μάλιστα, επειδή αυτό δεν διευκρινίζεται στο Θουκυδίδη, οι δύο λόχοι δεν ήταν συνεχόμενοι τότε δεν θα δημιουργείτο κενό ικανό να διαταράξει τη συνέχεια της φάλαγγας⁴⁹⁷. Σε αυτή την προσέγγιση πιθανώς να συγκλίνει και η απόφαση των Σπαρτιατών να τιμωρήσουν με εξορία τους δύο Αξιωματικούς που δεν εκτέλεσαν τη διαταγή, γιατί εκτός του καταφανούς στρατιωτικού εγκλήματος της ανυπακοής, πιθανώς να θεώρησαν τη διαταγή υλοποιήσιμη όπως περιγράφεται από τον Lazenby. Η μάχη της Μαντινείας καταδεικνύει:

Το μεγάλο κίνδυνο που διέτρεχε το αριστερό κέρασ κάθε φάλαγγας να υπερκερασθεί από το αντίπαλο δεξί, λόγω της τάσης των οπλιτών να καλύπτονται από την ασπίδα του διπλανού τους. Αυτό επειδή συνέβαινε και στις δύο πλευρές, είτε θα οδηγούσε σε ισοπαλία, είτε αυτός που θα κύκλωνε και θα κατανικούσε το αντίπαλο αριστερό κέρασ πρώτος θα μπορούσε να στεφθεί νικητής στο πεδίο της μάχης.

Αυτό προϋπόθετε ότι ο στρατηγός θα μπορούσε να συγκρατήσει το δεξιό πλευρό από το να κινηθεί εναντίον μόνο του αντίπαλου αριστερού και θα το έστρεφε άμεσα μετά την αρχική νίκη προς τα αριστερά και θα έπληττε το εχθρικό κέντρο, με αποτέλεσμα την επικράτηση στο πεδίο της μάχης. Αυτό που δεν έπραξαν οι Μαντινείς, το έπραξε ο Άγις μη καταδιώκοντας τους Αθηναίους και με την κίνησή του να στραφεί αριστερά, κέρδισε τελικά τη μάχη.

Η τακτική κίνηση που εφαρμόστηκε για πρώτη και ίσως για τελευταία φορά από τον Άγι, με τη μετάγγιση δυνάμεων από το ένα πλευρό της φάλαγγας στο άλλο που κινδύνευε, αποτελεί πράξη παράτολμη και πρωτοποριακή. Όπως σημειώθηκε ήδη, μόνο ένα πλήρως εξοικειωμένο με τακτικές κινήσεις τέτοιου είδους στράτευμα θα μπορούσε να τη φέρει χωρίς πρόβλημα εις πέρας. Για την επιτυχία του εγχειρήματος του Σπαρτιάτη βασιλιά απαιτείτο μεγάλη πειθαρχία μεταξύ των οπλιτών, πο-

⁴⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.74.1

⁴⁹⁷ Lazenby J.F., 2012, 157

λύ καλή εκπαίδευση στις τακτικές κινήσεις που έχουν περιγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο καθώς επίσης και στρατιώτες που να μη δειλιάσουν σε οποιαδήποτε φάση της τακτικής αναδίπλωσης των δυνάμεων, λόγω κάποιου πιθανού προβλήματος που πιθανόν να προέκυπτε. Η μη υλοποίηση της εντολής του Άγι για τη μετάγγιση δυνάμεων αποκαλύπτει ένα έλλειμμα πειθαρχίας στο Σπαρτιατικό στρατό, καθώς οι Ιππονοϊδας και Αριστοκλής θεώρησαν λανθασμένη την εντολή και δεν την εκτέλεσαν. Αντίθετο προς την προαναφερθείσα αντιμετώπιση είναι το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες στο τέλος της σύγκρουσης αποτελούσαν ένα πειθαρχημένο σύνολο και δεν παρασύρθηκαν σε καταδίωξη των αντιπάλων, ενέργεια που ίσως θα έθετε σε κίνδυνο το τελικό νικηφόρο αποτέλεσμα. Οι Μαντινείς, αντίθετα με τους Σπαρτιάτες δεν επέδειξαν την ίδια πειθαρχία όταν κατέβαλαν τους Σκιρίτες και τους «Βρασίδειους» και αντί να στραφούν στο αριστερό της Σπαρτιατικής φάλαγγας κατεδίωξαν τους Σκιρίτες και έδωσαν πολύτιμο χρόνο στους Σπαρτιάτες για ανασύνταξη. Η πειθαρχία στη μάχη αυτή, εκτός από την τακτική που εφάρμοσαν οι δύο αντίπαλοι, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την έκβασή της. Τέλος, όπως αποδείχθηκε στην πράξη, επειδή στη μάχη εμπλέκονται δύο μέρη, στο τέλος κερδίζει αυτό που κάνει τα λιγότερα λάθη.

Υπαρξη εφεδρείας

Ο Anderson⁴⁹⁸ θεωρεί ότι μέχρι τον 4^ο αι. το σχέδιο ενεργείας καθοριζόταν πριν την έναρξη της μάχης και από τη στιγμή που ξεκινούσαν οι φάλαγγες των οπλιτών την κίνηση τους δύσκολα μπορούσε να αλλαχθεί. Δεδομένης δε της σημασίας του πρώτου πλήγματος στην αντίπαλη φάλαγγα, ο στρατηγός διέθετε όλο το ανθρώπινο δυναμικό στην πρώτη προσβολή. Έτσι και ο ίδιος τασσόταν στη φάλαγγα και έδινε το καλύτερο δυνατό παράδειγμα. Όμως υπάρχουν δύο περιπτώσεις που δίδεται η εντύπωση ότι παρουσιάζεται για πρώτη φορά (έστω και σε πρωτόλεια μορφή) η έννοια της εφεδρείας με την οποία ο επικεφαλής μπορεί να επέμβει στην έκβαση της μάχης.

α. Η Μάχη στις Όλπες (426/425)

Το 426 ο Δημοσθένης που εξέτιε την πρώτη του θητεία ως στρατηγός παρέμεινε στη Ναύπακτο, μετά την αποτυχημένη επιχείρηση στην Αιτωλία στην οποία είχε απωλέσει τμήμα του ναυτικού και του στρατού που διοικούσε, γνωρίζοντας ότι εάν επέστρεφε στην Αθήνα θα αντιμετώπιζε ατίμωση και πιθανώς τιμωρία «Δημοσθένης δὲ περὶ Ναύπακτον καὶ τὰ χωρία ταῦτα ὑπελείφθη, τοῖς πεπραγ-

---

⁴⁹⁸ Anderson J.K., 1973, 97-99

μένοις φοβούμενος τούς Αθηναίους⁴⁹⁹». Το χειμώνα του 426/425 οι Αμβρακιώτες εκστράτευσαν εναντίον του Αμφιλοχικού Άργους με τρεις χιλιάδες οπλίτες και κατέλαβαν τις Όλπες, ένα ισχυρό σημείο σε δεσπόζουσα θέση που δεν απείχε πολύ από το Άργος «έκστρατεύονται ἐπὶ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν τρισχιλίους ὀπλίταις, καὶ ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀργεῖαν καταλαμβάνουσιν Ὀλπας⁵⁰⁰ ». Οι Ακαρνάνες σύμμαχοι των Αθηναίων, χωρίστηκαν και άλλοι προωθήθηκαν προς το Άργος και άλλοι παρέμειναν στην περιοχή Κρήνες προκειμένου να φυλάξουν τα νώτα των υπολοίπων από τμήματα του Ευρύλοχου που πιθανόν θα προωθούνταν προκειμένου να ενωθούν με τους Αμβρακιώτες. Ταυτόχρονα ειδοποιούν τον Δημοσθένη προκειμένου να ηγηθεί της προσπάθειάς τους και της μοίρας των πλοίων που έκαναν τον περίπλου της Πελοποννήσου. Σε αντιπερισπασμό και οι Αμβρακιώτες που βρίσκονταν ήδη στην περιοχή ζήτησαν και αυτοί με αγγελιαφόρο από την πόλη τους ενισχύσεις, φοβούμενοι ότι ο Ευρύλοχος πιθανώς να μην μπορέσει να καταφθάσει έγκαιρα «ἀπέστειλαν δὲ καὶ ἄγγελον οἱ περὶ τὰς Ὀλπας Ἀμπρακιῶται ἐς τὴν πόλιν κελεύοντες σφίσι βοηθεῖν πανδημεί, δεδιότες μὴ οἱ μετ' Εὐρυλόχου οὐ δύνωνται διελθεῖν τοὺς Ἀκαρνᾶνας καὶ σφίσιν ἢ μονωθεῖσιν ἢ μάχη γένηται ἢ ἀναχωρεῖν βουλομένοις οὐκ ἦ ἀσφαλές⁵⁰¹». Οι Πελοποννήσιοι με τον Ευρύλοχο μόλις έμαθαν ότι οι σύμμαχοί τους ήταν στις Όλπες έσπευσαν να τους βοηθήσουν χωρίς να γίνουν αντιληπτοί και ενώθηκαν μαζί τους «προσέμειξαν τοῖς ἐν Ὀλπαῖς Ἀμπρακιῶταις⁵⁰² ». Την ίδια χρονική στιγμή κατέφθασαν τα Αθηναϊκά πλοία και ο Δημοσθένης με διακόσιους Μεσσήνιους οπλίτες και εξήντα Αθηναίους τοξότες. Τα πλοία απέκλεισαν από τη θάλασσα τις Όλπες και στο Άργος οι Ακαρνάνες και οι Αμφιλόχοιοι που συγκεντρώθηκαν εξέλεξαν ως επικεφαλής του στρατού τους το Δημοσθένη που θα συνδιοικούσε με τους δικούς τους στρατηγούς. Οι δύο στρατοί παρατάχθηκαν σε μια περιοχή που την έτεμνε μια χαράδρα και παρέμειναν εκεί χωρίς να προβαίνουν σε εχθροπραξίες επί πέντε ημέρες. Την έκτη ημέρα οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν για μάχη. Η παράταξη των Πελοποννησίων εκτεινόταν σε μεγαλύτερο πλάτος, λόγω του ότι είχαν πολυαριθμότερο στράτευμα. Ο Δημοσθένης αντιμετώπιζε έτσι τον κίνδυνο να κυκλωθεί κατά τη διεξαγωγή της μάχης. Για να αντιμετωπίσει το τακτικό αυτό πρόβλημα συγκρότησε μια δύναμη τετρακοσίων ε-

---

⁴⁹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.98.5

⁵⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.105.1

⁵⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.105.4

⁵⁰² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.106.3

λαφρά οπλισμένων ανδρών τους οποίους και τοποθέτησε κρυμμένους στο σημείο που περίμενε ότι η εχθρική φάλαγγα θα έκανε την κυκλωτική κίνηση στη δική του. Σκοπός της δύναμης αυτής ήταν να επιτεθεί στα νώτα των Πελοποννησίων όταν θα βρισκόταν σε εξέλιξη ο κυκλωτικός ελιγμός «οὔτοι κατὰ νώτου γίγνωνται⁵⁰³». Η παράταξη των Αθηναίων περιλάμβανε στο δεξιό κέρασ τους Μεσσήνιους και λίγους Αθηναίους με επικεφαλής το Δημοσθένη τους πιο έμπειρους δηλαδή οπλίτες του εκεί ευρισκομένου στρατεύματος προκειμένου να αποτελέσουν το δόλωμα ώστε να εκτελεστεί με ακρίβεια ο κυκλωτικός ελιγμός από τους τετρακόσιους ελαφρά οπλισμένους οπλίτες⁵⁰⁴. Με αυτόν τον τρόπο άφηνε το κέντρο της παράταξης για τους Ακαρνάνες την οποία συμπλήρωναν στο αριστερό της οι Αμφιλόχιοι. Από την αντίπαλη πλευρά, οι Πελοποννήσιοι παρατάχθηκαν τοποθετώντας στο αριστερό κέρασ τον Ευρύλοχο με τους Σπαρτιάτες, αμέσως δεξιότερα τους Μαντινείς και στο υπόλοιπο της παράταξης τους υπόλοιπους Πελοποννήσιους και Αμβρακιώτες. Με αυτόν τον τρόπο ο Ευρύλοχος τοποθέτησε τους καλύτερους οπλίτες του στο αριστερό της παράταξης, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους μισητούς σε αυτούς Μεσσήνιους που θα πρέπει να ήταν, λόγω της θέσης που κατείχαν, οι πιο καλοί αντίπαλοι. Ταυτόχρονα, επειδή το πλάτος της παράταξης του ήταν μεγαλύτερο, με τους ίδιους θα εκτελούσε τον κυκλωτικό ελιγμό. Οι υπόλοιποι Πελοποννήσιοι και Αμβρακιώτες θα απορροφούσαν την επιθετική ορμή των αντιπάλων μέχρι να επιτύχει ο ελιγμός. Στην εξέλιξη της αναμέτρησης, το αριστερό των Πελοποννησίων πράγματι υπερφαλάγγισε το δεξιό άκρο με τους Μεσσήνιους. Όμως την κατάλληλη στιγμή και σύμφωνα με το σχεδιασμό του Δημοσθένη οι Ακαρνάνες προσέβαλαν τους Σπαρτιάτες από τα νώτα και η μάχη έλαβε διαφορετική τροπή. Οι Σπαρτιάτες αιφνιδιάστηκαν και μετά από λίγο το αριστερό της παράταξης άρχισε να υποχωρεί. Ταυτόχρονα όμως το δεξιό της παράταξης των Πελοποννησίων με τους Αμβρακιώτες, εκμεταλλευόμενο τη δεξιόστροφη κλίση της παράταξης και το ότι απέναντί του είχε τους Αμφιλόχιους ακοντιστές, σημείωνε επιτυχία. Η μάχη όμως έμελλε να πάρει και μια ακόμα τροπή. Επιστρέφοντας μετά την επιτυχία τους αφενός έβλεπαν ότι οι σύμμαχοί τους είχαν ηττηθεί στο άλλο άκρο της παρατάξεως και αφετέρου υφίσταντο την πίεση από τους Ακαρνάνες που έχοντας περατώσει την αναμέτρηση με το αντίπαλο κέντρο πίεζαν τους Αμβρακιώτες. Το αποτέλεσμα ήταν οι τελευταίοι να διαλύσουν τις γραμμές τους και να υποχωρήσουν άτακτα μέχρι τις Όλπες με μεγάλες απώλειες «χαλεπῶς διεσφάζοντο ἐς τὰς Ὀλπας, καὶ πολλοὶ ἀπέθανον αὐτῶν

⁵⁰³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.107.4

⁵⁰⁴ Ray F.E., 2009, 169

⁵⁰⁵ ». Στην αναμέτρηση αυτή, οι δύο αντίπαλοι παρατάχθηκαν με τον κλασικό τρόπο και οι Πελοποννήσιοι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός ότι η δική τους παράταξη είχε μεγαλύτερο ανάπτυγμα, γεγονός που τους έδινε ένα πλεονέκτημα για την υπερκέραση του αντιπάλου. Όμως ο ευφυής τακτικός ελιγμός του Δημοσθένη που έγκαιρα αντιλήφθηκε το σχέδιο των αντιπάλων οδήγησε σε ήττα των Πελοποννησίων. Αξίζει να αναφερθεί ότι ήταν από τις λίγες φορές που έστω και σε πρωτόλεια μορφή παρουσιάζεται η έννοια της εφεδρείας στη μάχη. Πράγματι, παρόλο που κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι η τήρηση τετρακοσίων ελαφρά οπλισμένων ανδρών ήταν ένα στρατήγημα του Δημοσθένη δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο ότι αυτό το τμήμα έδρασε όταν η κύρια δύναμη βρισκόταν στο όριο της αμυντικής αντοχής και η επέμβασή της είχε καταλυτικό αποτέλεσμα στην εξέλιξη του αγώνα. Ένα άλλο συμπέρασμα από την περιγραφή της μάχης είναι ότι σε κάποια στιγμή οι δύο παρατάξεις δεν πρέπει να είχαν αδιάρρηκτη και συνεχή τη συνοχή τους. Τα δύο άκρα έδρασαν απομονωμένα και όχι σε ενιαίο σύνολο και σε συνεργασία με το κέντρο και για αυτό και οι Αμβρακιώτες δεν μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν την επιτυχία τους ή να παράσχουν βοήθεια στο αριστερό κέρας. Αυτό πάλι καταδεικνύει ότι και οι επικεφαλής δεν είχαν τη δυνατότητα να κατευθύνουν με κάποιο τρόπο τα μαχόμενα τμήματα στο σημείο που απαιτείτο έγκαιρα προκειμένου να ανατραπεί ένα δυσμενές αποτέλεσμα. Ένα ακόμα συμπέρασμα είναι ότι και σε αυτή τη σύγκρουση η πειθαρχία έπαιξε μεγάλο ρόλο στην έκβαση της μάχης. Οι Ακαρνάνες πλήρως πειθαρχημένοι δεν προέβησαν σε καταδίωξη του αντιπάλου κέντρου, αλλά προσέβαλαν τους Αμβρακιώτες από τα πλάγια και τους έτρεψαν τελικά σε φυγή.

β. Η πρώτη επίθεση στις Συρακούσες 415

Μετά τη φυγή του Αλκιβιάδη από τη Σικελία, επικεφαλής των εκεί δυνάμεων ουσιαστικά παρέμεινε ο Νικίας. Οι Συρακούσιοι, παρόλο που στην αρχή ήταν διστακτικοί, με τις συνεχείς καθυστερήσεις των Αθηναίων άρχισαν να οπλίζονται με θάρρος και να επιζητούν μια σύγκρουση με την Αθηναϊκή δύναμη «κατά την ημέραν ἐκάστην προῖοῦσαν ἀνεθάρσουν μᾶλλον⁵⁰⁶». Ζητούσαν λοιπόν από τους στρατηγούς τους να τους οδηγήσουν στην Κατάνη όπου βρίσκονταν οι Αθηναίοι. Από την άλλη πλευρά, οι Αθηναίοι ήθελαν να παρασύρουν το κύριο σώμα των αντιπάλων τους μακριά από την πόλη ώστε να έχουν τη δυνατότητα να αποβι-

⁵⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.108.3

⁵⁰⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.63.2

βασθούν ανενόχλητοι και να καταλάβουν έδαφος για να στρατοπεδεύσουν. Για να το πετύχουν αυτό χρησιμοποίησαν δόλο⁵⁰⁷. Στρατολόγησαν ένα διπλό πράκτορα που έπεισε τους Συρακούσιους στρατηγούς να οδηγήσουν το στράτευμά τους στην Κατάνη προκειμένου δήθεν να αιφνιδιαστούν οι Αθηναίοι «πέμπουσιν ἄνδρα σφίσι μὲν πιστόν, τοῖς δὲ τῶν Συρακοσίων στρατηγοῖς τῇ δοκίσει οὐχ ἦσσον ἐπιτήδειον⁵⁰⁸». Ταυτόχρονα οι ίδιοι, με τα πλοία τους πλέοντας κοντά στις ακτές, κατέφθασαν στις Συρακούσες όπου και αποβιβάστηκαν ανενόχλητοι. Επίσης κατέλαβαν και κατάλληλη τοποθεσία με τακτικά πλεονεκτήματα, τόσο απέναντι στους απλούς πεζούς οπλίτες, όσο και απέναντι στο ιππικό των αντιπάλων που δύσκολα θα μπορούσε να επηρεάσει την έκβαση μιας σύγκρουσης καθώς η πρόσβαση καθίστατο δυσχερής λόγω της ύπαρξης τοίχων, σπιτιών, δένδρων, ενός βάλτου και ενός γκρεμού. Οι Συρακούσιοι μη βρίσκοντας αντίπαλο έσπευσαν να υπερασπιστούν την πόλη τους «καὶ ξύμπαντες ἤδη ἀποτρεπόμενοι ἐβοήθουν ἐπὶ τὴν πόλιν⁵⁰⁹». Το επόμενο πρωί οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν για μάχη. Οι Αθηναίοι παρέταξαν τις μισές δυνάμεις τους σε βάθος οχτώ ανδρών. Το δεξιό κέρασ κατέλαβαν οι Αργεῖοι και οι Μαντινεῖς, το κέντρο οι Αθηναῖοι και το αριστερό κέρασ οι λοιποὶ σύμμαχοι. Το υπόλοιπο της δύναμης παρατάχθηκε σε τετράγωνο βάθους οχτώ ανδρών και αυτό και τοποθετήθηκε πιο πίσω, δίπλα στις σκηνές και θα αποτελούσε την εφεδρεία με αποστολή να επεμβαίνει όπου η παράταξη αντιμετώπιζε δυσχέρειες « ἢ ἂν τοῦ στρατεύματός τι πονῆ μάλιστα, ἐφορῶντας παραγίγνεσθαι⁵¹⁰». Από την άλλη πλευρά, οι Συρακούσιοι παρέταξαν τους οπλίτες τους σε φάλαγγα βάθους δεκαέξι ανδρών. Στο δεξιό κέρασ τοποθετήθηκε το ιππικό (1,200 τουλάχιστον) και οι ακοντιστές. Το υπόλοιπο της παράταξης κατέλαβαν οι οπλίτες, Συρακούσιοι και σύμμαχοι. Οι Αθηναῖοι, μετά τα καθιερωμένα παραινετικά λόγια, επιτέθηκαν χωρίς χρονοτριβή και αιφνιδίασαν τους αντιπάλους τους οι οποίοι δεν περίμεναν άμεση εμπλοκή. Παρόλο όμως τον αρχικό αιφνιδιασμό αντεπιτέθηκαν «ἀναλαβόντες τὰ ὅπλα εὐθύς ἀντεπήσαν⁵¹¹». Ο Kagan⁵¹² υποστηρίζει ότι οι Αθηναῖοι προκειμένου να επιλύσουν το πρόβλημα του αντιπάλου ιππικού πρέπει να είχαν τοποθετήσει τη φάλαγγά τους λοξά στον παρακείμενο ποταμό Άναππο προ-

---

⁵⁰⁷ Kagan D., 2004, 345

⁵⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.64.2

⁵⁰⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.65.1

⁵¹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.67.1

⁵¹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.69.2

⁵¹² Kagan D., 2004, 399

στατεύοντας την αριστερή τους πτέρυγα περιορίζοντας ταυτόχρονα την ελευθερία κίνησης του Συρακούσιου ιππικού. Στην εξέλιξη της μάχης αρχικά ενεπλάκησαν οι φιλοί οπλίτες και κατόπιν οι κυρίως φάλαγγες. Στη μάχη, καθοριστικό ρόλο έπαιξε ο παράγων καιρός, καθώς κατά τη διάρκειά της ξέσπασε καταιγίδα με αποτέλεσμα οι πιο άπειροι Συρακούσιοι να επηρεαστούν ψυχολογικά «ὥστε τοῖς μὲν πρῶτον μαχομένοις καὶ ἐλάχιστα πολέμῳ ὠμιληκόσι καὶ τοῦτο ξυνεπιλαβέσθαι τοῦ φόβου⁵¹³, ». Οι εμπειρότεροι Αθηναίοι δεν επηρεάστηκαν ανάλογα. Οι Αργεῖοι ήταν οι πρώτοι που κατόρθωσαν να απωθήσουν τους οπλίτες της αντίπαλης αριστερής πτέρυγας. Την ίδια επιτυχία είχαν μετά από λίγο και οι Αθηναίοι στο κέντρο της παράταξης. Μετά από αυτό η παράταξη των Συρακουσίων διασπάστηκε εντελώς και το σύνολο του στρατεύματος τράπηκε σε φυγή « καὶ τὸ ἄλλο στράτευμα τῶν Συρακοσίων καὶ ἐς φυγὴν κατέστη⁵¹⁴ ». Οι Αθηναίοι προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την επιτυχία τους με καταδίωξη των αντιπάλων, αλλά αυτό δεν κατέστη εφικτό σε μεγάλο βαθμό καθώς το ιππικό των Συρακουσίων παρενοχλούσε την φάλαγγα των οπλιτών αναγκάζοντάς την να παραμένει συμπαγής και με μικρή ελευθερία κινήσεως. Έτσι οι Αθηναίοι στερούμενοι δικού τους ιππικού δεν κατάφεραν, λόγω της ύπαρξης αντιπάλου, να επιτύχουν ένα συντριπτικό πλήγμα στις δυνάμεις του αντιπάλου. Στη μάχη αυτή παρατηρούμε και πάλι την ύπαρξη εφεδρείας, αυτή τη φορά με ξεκάθαρη αποστολή και πολύ συγκεκριμένη θέση. Παρόλο που η εξέλιξη της μάχης δεν επέτρεψε τη χρησιμοποίησή της, εντούτοις και μόνο η πρόβλεψη της ύπαρξής της πρέπει να θεωρηθεί πρωτοποριακή. Πιθανώς τα ξεκούραστα αυτά τμήματα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην εκμετάλλευση της επιτυχίας των Αθηναίων μάλλον για την κατατριβή του εχθρικού ιππικού προκειμένου το κυρίως σώμα να καταδιώξει τον αντίπαλο. Βέβαια δεν θα είχε την αυτή ταχυκινήσια και δυνατότητα ελιγμών. Δεν θα πρέπει τέλος να διαλάβει της προσοχής μας και η επίδραση των καιρικών συνθηκών που ακόμα και στη σύγχρονη εποχή αποτελεί καθοριστικό παράγοντα που εξετάζεται σε συνάρτηση με άλλους για το σχεδιασμό των επιχειρήσεων.

Η θηβαϊκή τακτική επανάσταση

---

⁵¹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.70.1

⁵¹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.70.2

«Λοξὴ φάλαγξ, ἢ τὸ μὲν ἕτερον κέρασ, ὀπότερον ἂν προήρηται, πλησίον τῶν πολεμίων ἔχουσα καὶ ἐν αὐτῷ τὸν ἀγῶνα ποιουμένη, τὸ δὲ ἕτερον ἐν ἀποστάσει δι' ὑποστολῆς ἔχουσα· δεξιὰ μὲν ἢ τὸ δεξιὸν προβεβλημένη⁵¹⁵»

Την ουσιαστική αλλαγή στην τακτική κατά την οπλιτική μάχη επιφέρει η επινόηση της λοξῆς φάλαγγας. Κατά τον Καστάνη έχουμε τη γέννηση της τακτικῆς με πατέρα αυτής τον Επαμεινώνδα.⁵¹⁶ Η ιδέα για την εφαρμογή της λοξῆς φάλαγγας στο πεδίο της μάχης προέκυψε από την ανάγκη των Θηβαίων στρατηγών, Επαμεινώνδα και Πελοπίδα να αντιταχθούν απέναντι σε ένα στρατό υπέρτερο αριθμητικά αλλά και με μια παράδοση στρατιωτική που δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης της κυριαρχίας του. Η λύση του προβλήματος αυτού ήλθε με την υιοθέτηση ενός διαφορετικού τρόπου παράταξης των οπλιτών. Ο Επαμεινώνδας δεν θα απέφευγε τη μάχη εκ παρατάξεως, αλλά θα την έθετε σε ένα καινούργιο πλαίσιο.

Η τακτική αντίληψη για τη νέου είδους παράταξη προϋπήρχε ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, ο στρατηγός των Βοιωτῶν Παγώνδας το 424 στο Δήλιο, εφάρμοσε μια νέα τακτική και παρέταξε το Θηβαϊκό πεζικό του δεξιού πλευρού σε βάθος 25 ανδρῶν αφήνοντας στο υπόλοιπο της παράταξης βάθος 8 οπλιτῶν «ἐπ' ἀσπίδας δὲ πέντε μὲν καὶ εἴκοσι Θηβαῖοι ἐτάξαντο, οἱ δὲ ἄλλοι ὡς ἕκαστοι ἔτυχον⁵¹⁷...». Οι Αθηναῖοι ήταν παρατεταγμένοι σε ὄλο το μήκος της παράταξης σε βάθος 8 ασπίδων. Το αριστερό άκρο των Βοιωτῶν αρχικά έχανε τη μάχη, αλλά το δεξιό με το μεγάλο βάθος νικούσε τους Αθηναίους και αφού τους απώθησε, ακολουθούσε πιέζοντάς τους «τὸ δὲ δεξιόν, ἧ οἱ Θηβαῖοι ἦσαν, ἐκράτει τῶν Ἀθηναίων⁵¹⁸ » Στη μάχη αυτή λοιπόν, αποδείχθηκε κάτι που ήταν από παλαιά γνωστό. Όσο μεγαλύτερο το βάθος της φάλαγγας, τόσο μεγαλύτερη η πίεση που αυτή μπορούσε να ασκήσει και η οποία υπό ορισμένες συνθήκες θα έφερνε τη νίκη.

Σε μια μεταγενέστερη μάχη, αυτή του ποταμού Νεμέα το 394, οι Θηβαῖοι δεν είχαν το ίδιο αποτέλεσμα. Στην μάχη αυτή βρίσκουμε τους Σπαρτιάτες αντιμέτωπους με Βοιωτούς, Ευβοείς, Αθηναίους Κορίνθιους και Αργείους. Το 395 π.Χ. είχε αρχίσει ο Κορινθιακός πόλεμος και η πρώτη αναμέτρηση έγινε στην Αλίαρτο της Βοιωτίας. Εκεί αναμετρήθηκαν οι Θηβαῖοι και οι Αθηναῖοι εναντίον των Σπαρτιατῶν και νικητές βγήκαν οι πρώτοι. Ο Λύσανδρος είχε αποβιώσει. Ο αντιλακωνικός

⁵¹⁵ Λεξικό Σούδα

⁵¹⁶ Καστάνης Α., 2008, 94

⁵¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.93.5

⁵¹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.96.4

συνασπισμός είχε τη βάση του στην Κόρινθο. Εν τω μεταξύ ο σπαρτιατικός στρατός περίμενε την επιστροφή του Αγησίλαου από την εκστρατεία του στη Περσία. Τελικώς ο αντιλακωνικός συνασπισμός αποφάσισε να κινηθεί στον ποταμό Νεμέα και οι Σπαρτιάτες να πολεμήσουν και να μην περιμένουν άλλο τον Αγησίλαο, κατευθυνόμενοι προς την παραλία του Κορινθιακού Κόλπου και από εκεί στον ποταμό Νεμέα. Αρχηγός του σπαρτιατικού στρατού είχε ορισθεί ο Αριστόδημος ο οποίος διέθετε 6.000 Σπαρτιάτες στο δεξί κέρασ, 3.000 συμμάχους οπλίτες στο κέντρο, Επιδαύριους και Τροιζηναίους και 1.500 Σικυώνιους στο αριστερό κέρασ. Ακόμη είχε 600 Λακεδαιμόνιους ιππείς, 400 Ηλείους ψιλούς και 300 Κρήτες τοξότες. Ο αντιλακωνικός συνασπισμός είχε πιθανό αρχηγό τον Ισμηνία ο οποίος διέθετε 6.000 Αθηναίους στο δεξί κέρασ, 5.000 Βοιωτούς στο αριστερό κέρασ και στο κέντρο 7.000 Αργείους, 3.000 Κορίνθιους και 3.000 Ευβοείς οπλίτες, ακόμα είχε 800 ιππείς⁵¹⁹. Ακριβώς πριν από την έναρξη της αναμέτρησης οι Θηβαίοι κατέλαβαν το δεξιό της παρατάξεως. Εγκατέλειψαν το ήδη σχηματισθέν βάθος των 16 οπλιτών και δημιούργησαν ακόμη μεγαλύτερο και οδήγησαν το στράτευμα προς τα δεξιά «αὐτοὶ δὲ τὸ δεξιὸν ἔσχον καὶ κατ' Ἀχαιοὺς ἀντετάχθησαν, εὐθύς τὰ τε ἱερὰ καλὰ ἔφασαν εἶναι καὶ παρήγγειλαν παρασκευάζεσθαι ὡς μάχης ἐσομένης. καὶ πρῶτον μὲν ἀμελήσαντες τοῦ εἰς ἑκκαίδεκα βαθεῖαν παντελῶς ἐποίησαντο τὴν φάλαγγα, ἔτι δὲ καὶ ἦγον ἐπὶ τὰ δεξιὰ⁵²⁰ ». Ο Ξενοφών, πιθανώς εδώ να εννοεί ότι το βάθος όλης της παράταξης να ήταν 16 οπλίτες. Εάν αυτό είναι σωστό σύμφωνα με τις δυνάμεις που παρατίθενται, οι σύμμαχοι θα πρέπει να είχαν μήκος φάλαγγας 1,188 άνδρες. Εάν και οι Βοιωτοί σχημάτισαν βάθος 25 οπλιτών, όπως νωρίτερα στο Δήλιο το 424, τότε το συνολικό μήκος της συμμαχικής φάλαγγας θα ανερχόταν σε 1,388 άνδρες, καθώς οι Βοιωτοί θα είχαν δικό τους μήκος 200 ανδρών⁵²¹. Από πλευράς των Σπαρτιατών, πιθανώς να είχαν αναπτύξει ένα βάθος 12 ανδρών όπως και στα Λεύκτρα «Λακεδαιμονίους ἔφασαν εἰς τρεῖς τὴν ἐνωμοτίαν ἄγειν· τοῦτο δὲ συμβαίνειν αὐτοῖς οὐ πλέον ἢ εἰς δώδεκα τὸ βάθος⁵²²». Οι Βοιωτοί λοιπόν σύμφωνα με τον Ξενοφώντα οδήγησαν το στράτευμα προς τα δεξιά προκειμένου να υπερκεράσουν την αντίπαλη φάλαγγα, αλλά δεν αναλύεται εάν αυτός ο ελιγμός ακολουθήθηκε από το σύνολο των δυνάμεων προκειμένου να μην διασπα-

---

⁵¹⁹ Lazenby J.F., 2012, 163

⁵²⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.18

⁵²¹ Lazenby J.F., 2012, 165

⁵²² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.12

στούν. Ο Lazenby⁵²³ υποστηρίζει ότι η κίνηση των Βοιωτών έχει την ίδια μορφή με αυτή των Σπαρτιατών που περιγράφει ο Ξενοφών «ἤγον δὲ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τὰ δεξιὰ, καὶ οὕτω πολὺ ὑπερέτεινον τὸ κέρασ⁵²⁴,...» και ότι αυτή η κίνηση δεν ομοιάζει με την κλασσική κίνηση προς τα δεξιά και των δύο παρατάξεων με την έννοια που ο Θουκυδίδης το αναφέρει για τη μάχη της Μαντινείας. Εκεί ο Θουκυδίδης παραδίδει τον τρόπο που οι οπλίτες προσπαθώντας να προφυλάξουν ο καθένας την ακάλυπτη δεξιά του πλευρά με την ασπίδα του διπλανού, ωθούνται προς τα δεξιά πιστεύοντας ότι η πυκνότητα που δημιουργείται είναι η καλύτερη προφύλαξη «ἐπὶ τὰ δεξιὰ κέρατα αὐτῶν ἐν ταῖς ξυνόδοις μᾶλλον ἐξωθεῖται, καὶ περιίσχουσι κατὰ τὸ τῶν ἐναντίων εὐώνυμον ἀμφοτέρω τῷ δεξιῷ, διὰ τὸ φοβουμένους προσστέλλειν τὰ γυμνὰ ἕκαστον ὡς μάλιστα τῇ τοῦ ἐν δεξιᾷ παρατεταγμένου ἀσπίδι καὶ νομίζειν τὴν πυκνότητα τῆς συγκλήσεως εὐσκεπαστότατον εἶναι⁵²⁵». Το αποτέλεσμα της πλαγιοκόπησης που επιτεύχθηκε ήταν ότι οι Σπαρτιάτες επέκτειναν το δεξιό τους κέρασ τόσο μακριά πέρα από το εχθρικό αριστερό, ώστε μόνο ἕξι Αθηναϊκά τμήματα ήταν απέναντί τους ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα απέναντι από τους Τεγεάτες. Έτσι, ο Lazenby υποστηρίζει⁵²⁶ ότι εάν πράγματι υπήρχαν 6000 Αθηναίοι, τα ἕξι τμήματα απέναντι από τους Σπαρτιάτες θα είχαν δύναμη 3600 οπλιτών και μέτωπο 225 ανδρῶν με βάθος 16. Τα υπόλοιπα 4 τμήματα αποτελούμενα από 2400 ἄνδρες θα σχημάτιζαν μέτωπο 150 ανδρῶν. Έτσι, εάν το βάθος των Σπαρτιατῶν ὅπως έχει αναφερθεῖ ήταν 12 οπλίτες, το μήκος της φάλαγγας τους θα ήταν 500 ἄνδρες, με αποτέλεσμα περίπου 275 να ἐξέχουν του αριστεροῦ των Αθηναίων. Ο Ξενοφών αναφέρει ότι οι Σπαρτιάτες ἔκαναν κυκλωτικό ἐλιγμό «τὸ ὑπερέχον ἐπικάμψαντες εἰς κύκλωσιν⁵²⁷». Το αποτέλεσμα αὐτοῦ του ἐλιγμοῦ ἦταν ὅτι τα ἕξι Αθηναϊκά τμήματα που ἦταν απέναντι από τους Σπαρτιάτες κυκλώθηκαν. Ἐν τῷ μεταξύ, στο αριστερό της Σπαρτιατικῆς παράταξης, οἱ σύμμαχοί τους υποχώρησαν ὅλοι πλην των κατοίκων της Πελλήνης που πολεμοῦσαν με τους Τεγεάτες «οἱ μὲν ἄλλοι σύμμαχοι πάντες οἱ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκρατήθησαν ὑπὸ τῶν ἐναντίων, Πελληνεῖς δὲ κατὰ Θεσπιέας γενόμενοι ἐμάχοντό τε καὶ ἐν χώρᾳ ἔπιπτον ἑκατέρων⁵²⁸ ». Οἱ Σπαρτιάτες, αφού κατεδίωξαν τους Αθηναίους,

---

⁵²³ Lazenby J.F. 2012, 165

⁵²⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.1

⁵²⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.71.1

⁵²⁶ Lazenby J.F. 2012, 166

⁵²⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.20

⁵²⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.21

επιστρέφοντας επιτέθηκαν και κατέβαλαν αρχικά τους Αργείους και κατόπιν τους Θηβαίους «ἔτι δ' ἐπέτυχον οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ τῶν Θηβαίων τισὶν ἀναχωροῦσιν ἐκ τῆς διώξεως, καὶ ἀπέκτειναν συχνοὺς αὐτῶν.⁵²⁹ ». Ἐτσι η καινοτομία των Θηβαίων δεν συνοδεύτηκε από επιτυχία, καθώς οι Σπαρτιάτες επικράτησαν αρχικά τοπικά στην δεξιά τους πτέρυγα και κατόπιν σε όλο το μέτωπο πλαγιοκοπώντας τους αντιπάλους τους. Βέβαια η μάχη του ποταμού Νεμέα κατέδειξε και ένα άλλο στοιχείο που εμφανιζόταν πιθανώς για πρώτη φορά. Οι Σπαρτιάτες αποδείχθηκαν ικανοί να αποδεχθούν και να αντιμετωπίσουν την αρχική ήττα του αριστερού τους συμμαχικού πλευρού και να αντιστρέψουν το διαφαινόμενο δυσάρεστο για αυτούς αποτέλεσμα. Η έξυπνη τακτική κυκλωτική κίνηση με την καταστροφή των αντιπάλων του Αθηναϊκού πεζικού και κατόπιν η τμηματική καταστροφή των αντιπάλων κατέδειξε μια άριστη πολεμική μηχανή η οποία ανταπεξήλθε χάρις στην πειθαρχία που επέδειξε τόσο στη μάχη όσο και στον ελιγμό.

Μια ακόμα μάχη που η Θηβαϊκή πολεμική μηχανή ηττήθηκε, ήταν αυτή της Κορώνειας το 394. Ο Αγησίλαος, επιστρέφοντας από την Μ. Ασία και εισερχόμενος στη Βοιωτία, αντιμετώπισε στην Κορώνεια τις ενωμένες δυνάμεις των Βοιωτών, Αθηναίων, Λοκρών, Κορινθίων και Ευβοέων. Οι δυνάμεις των αντιπάλων ήταν περίπου ίσες, τόσο στο πεζικό, όσο και στο ιππικό «ἑώρων δὲ τάς τε φάλαγγας ἀλλήλων μάλα ἰσοπάλους, σχεδὸν δὲ καὶ οἱ ἵππεις ἦσαν ἑκατέρων ἰσοπληθεῖς⁵³⁰». Οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν το δεξιό της δικής τους παράταξης με τους Θηβαίους να κατέχουν το αντίστοιχο της δικιάς τους. Απέναντι από τους Θηβαίους οι Ορχομένιοι και αντιστοίχως στους Σπαρτιάτες, οι Αργεῖοι. Στα κείμενα, δεν γίνεται αναφορά για το βάθος της Θηβαϊκής φάλαγγας, αλλά είναι πιθανόν εφόσον είχε υιοθετηθεί στο Δήλιο το μεγαλύτερο βάθος, αυτό να ίσχυε και στην Κορώνεια. Οι δύο στρατοί, πλησίασαν ο ένας τον άλλο χωρίς θόρυβο «συνιόντων δὲ τέως μὲν σιγὴ πολλὴ ἀπ' ἀμφοτέρων ἦν⁵³¹· ». Σε απόσταση 195 μέτρων «ἤνικα δ' ἀπέϊχον ἀλλήλων ὅσον στάδιον,⁵³²» οι Θηβαῖοι ὄρμησαν με κραυγές εναντίον των αντιπάλων τους «ἀλαλάξαντες οἱ Θηβαῖοι δρόμῳ ὁμόσε ἐφέροντο⁵³³». Μετά από λίγο και οι αντίπαλοί τους έκαναν το ίδιο και η μάχη ξεκίνησε. Οι Αργεῖοι, χωρίς να προβάλουν αντίσταση στους επιτιθέμενους Σπαρτιάτες, υποχώρησαν στον Ελικώνα «Ἀργεῖοι

⁵²⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2.23

⁵³⁰ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 2.9.7

⁵³¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.17

⁵³² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.17

⁵³³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, ο' π.

μέντοι οὐκ ἐδέξαντο τοὺς ἀμφ' Ἀγησίλαον, ἀλλ' ἔφυγον ἐπὶ τὸν Ἑλικῶνα.⁵³⁴». Η μάχη φαινόταν να έχει ἤδη κριθεῖ και κάποιοι μισθοφόροι θέλησαν να στεφανώσουν τον Αγησίλαο. Ἦρθαν ὁμως τα νέα ὅτι οι Θηβαῖοι ἔχοντας υπερισχύσει των Ορχομενίων εἶχαν φθάσει στο πίσω μέρος της σπαρτιατικῆς στρατοπεδιάς. Ο Αγησίλαος, ἀνέπτυξε τη φάλαγγά του και επιτέθηκε στους Θηβαίους οι οποίοι, μόλις αντιληφθήκαν ὅτι οι σύμμαχοί τους εἶχαν καταφύγει στον Ελικῶνα θέλοντας να διασπάσουν τις εχθρικές γραμμές και να ενωθούν με τις φίλιες δυνάμεις, πύκνωσαν τη φάλαγγά τους και ἀντιμετώπισαν κατὰ μέτωπο τους Σπαρτιάτες «οἱ δ' αὖ Θηβαῖοι ὡς εἶδον τοὺς συμμαχοὺς πρὸς Ἑλικῶνι πεφευγότας, διαπεσεῖν βουλόμενοι πρὸς τοὺς ἑαυτῶν, συσπειραθέντες ἐχώρουν ἐρρωμένως⁵³⁵ ». Σύμφωνα με τον Lazenby⁵³⁶, η ἀναφορά στην πύκνωση της Θηβαϊκῆς φάλαγγας μπορεί να σημαίνει ὅτι εἴτε διατάχθηκαν σε μεγαλύτερο βάθος, εἴτε ὅτι πύκνωσαν τις γραμμές τους, με τον τρόπο που ο Ασκληπιόδοτος παραθέτει «καὶ πύκνωσιν ἐπονομάζουσιν, ᾧ διεστήκασιν πανταχόθεν δύο πήχεις ἀπ' ἀλλήλων.⁵³⁷ ». Στην πύκνωση αὐτή συμφωνεῖ και ο Rush⁵³⁸ ο οποίος ἐπισημαίνει ὅτι δεν ἦταν αὐτή η τακτικὴ ἀποκλειστικότητα των Θηβαίων. Το εἶχε πράξει και ο Πausanias το 403 στον Πειραιά ὅταν ἀνέπτυξε τους δικούς του ἄνδρες σε μεγαλύτερο βάθος με ἀποτέλεσμα να ἀπωθήσει τους Δημοκρατικούς σε ἔλος «ἐκεῖ δὲ συνταξάμενος παντελῶς βαθεῖαν τὴν φάλαγγα ἤγεεν ἐπὶ τοὺς Ἀθηναίους. οἱ δ' εἰς χειρᾶς μὲν ἐδέξαντο, ἔπειτα δὲ οἱ μὲν ἐξεώσθησαν εἰς τὸν ἐν ταῖς Ἀλαῖς πηλόν⁵³⁹ ». Στο τέλος οι Θηβαῖοι – ὄχι ὅλοι- κατέφυγαν και αὐτοὶ στον Ελικῶνα, χωρίς να ἐξηγεῖται ἐάν αὐτό ἐγινε ἀπὸ πρωτοβουλία των Σπαρτιατῶν που ἀνοῖξαν τις γραμμές τους ἢ ἀπὸ την διάρρηξη αὐτῶν κατὰ τη μάχη⁵⁴⁰. Ο Πολύαινος βέβαια, υποστηρίζει ὅτι οι Σπαρτιάτες ἐπίτηδες ἀνοῖξαν τις γραμμές τους και κατόπιν ἐπιτέθηκαν στους διαφεύγοντες Θηβαίους «Ἀγησίλαος παρήγγειλε· 'παυσάμενοι τῆς θυμομαχίας διαστῶμεν.' οἱ μὲν ἰέστησαν· Θηβαῖοι δὲ διαδραμόντες ἔφευγον. Ἀγησίλαος κατὰ τὴν οὐραγίαν αὐτοῖς ἐπέκειτο, καὶ οὐκέτι φόνος ἦν ἀμφοτέρων, ἀλλὰ μόνων τῶν φευγόντων.⁵⁴¹». Η μάχη ἔληξε

---

⁵³⁴ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 2.11.6

⁵³⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.19

⁵³⁶ Lazenby J.F. 2012, 171

⁵³⁷ Ασκληπιόδοτος, *Τακτικά*, 4.1

⁵³⁸ Rush S. M., 2011, 174

⁵³⁹ Ξενοφών *Ελληνικά* 2.4.34

⁵⁴⁰ Rush S. M., 2011, 174

⁵⁴¹ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 2.1.19

με απώλειες για τους Θηβαίους και τους συμμάχους 600 οπλίτες, ενώ για την πλευρά των Σπαρτιατών αυτές ανήλθαν στους 350 «ἀπέθανον δὲ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους τῶν ἑξακοσίων, Λακεδαιμονίων δὲ καὶ τῶν συναγωνισαμένων τριακόσιοι πενήκοντα»⁵⁴² ».

Η μάχη στα Λεύκτρα

Τη φάλαγγα, με τη πιο μεγάλη προς το βάθος διάταξη, την είχαν χρησιμοποιήσει οι Θηβαίοι και το 375 στη μάχη της Τεγύρας που είχε δράσει ο Ιερός Λόχος. Συνέπεσε, την ίδια χρονική περίοδο, οι Θηβαίοι να επιστρέφουν από τον Ορχομενό και οι Σπαρτιάτες από τη Λοκρίδα. Μόλις τα δύο αντίπαλα τμήματα συναντήθηκαν, ο Πελοπίδας παρέταξε τον Ιερό Λόχο σε πιο μικρό χώρο, μεγαλώνοντας το βάθος της παράταξής του, προκειμένου να πλήξει και να διασπάσει υπό μορφή σφήνας τους εχθρούς που ήταν αριθμητικά υπέρτεροι. Πράγματι, οι Σπαρτιάτες είχαν στην περιοχή δύο Μόρες με περίπου 1.000 άνδρες. Η μάχη ήταν σκληρή και οι Θηβαίοι κατάφεραν να διασπάσουν την αντίπαλη παράταξη και να καταγάγουν περηφανή νίκη. Οι Σπαρτιάτες ηγέτες προσπάθησαν να αντιστρέψουν την κατάσταση με το να συγκλίνουν στο κέντρο, αλλά φονεύθηκαν. Οι Θηβαίοι, αφού διέσπασαν το εχθρικό κέντρο στράφηκαν και προς τα πλευρά και τα κατέστρεψαν «ὅσον δὲ νικῆσαι κατὰ κράτος καὶ διεξελεθῆναι διὰ παντός ἡσσωμένου τοῦ στρατεύματος ἐξέβιασαντο»⁵⁴³ ».

Το 371, η Θήβα για πρώτη φορά βρισκόταν μπροστά στο ενδεχόμενο να αντιμετωπίσει στο πεδίο της μάχης ταυτόχρονα, τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες. Η κατάσταση είχε φθάσει σε αυτό το σημείο, καθώς οι Θηβαίοι δεν συμμορφώθηκαν με τους όρους της ειρήνης που είχε συναφθεί μεταξύ των ελληνικών πόλεων, κατόπιν και της παρέμβασης των Περσών. Η συμφωνία αυτή προέβλεπε την αυτονομία όλων των πόλεων. Οποιοσδήποτε δε αθετούσε τη συμφωνία θα μπορούσε να δεχθεί την επίθεση από οποιαδήποτε άλλη πόλη, χωρίς προειδοποίηση. Το θέμα προέκυψε όταν οι Θηβαίοι, που είχαν ήδη δώσει όρκο για την τήρηση της ειρήνης, ήθελαν να εκπροσωπούν όλη τη Βοιωτία και όχι μόνο την Θήβα. Το γεγονός, έφερε σε αντιπαράθεση τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες και οι Θηβαίοι αποχώρησαν από τη συνθήκη. Οι Σπαρτιάτες θεώρησαν ότι δεν χρειαζόνταν τη βοήθεια των Αθηναίων για να επιβάλουν τη θέλησή τους. Από το 375, οι Σπαρτιάτες είχαν στρατιωτική παρουσία στη Φωκίδα. Αρχικά υπό τον Κλεόμβροτο μια δύ-

⁵⁴² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.84.2

⁵⁴³ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 17.11

ναμη αποτελούμενη από 4 μόρες και τα αναλογούντα συμμαχικά τμήματα «οί Λακεδαιμόνιοι διαβιβάζουσι κατὰ θάλατταν εἰς Φωκέας Κλεόμβροτόν τε τὸν βασιλέα καὶ μετ' αὐτοῦ τέτταρας μόρας καὶ τῶν συμμάχων τὸ μέρος⁵⁴⁴». Ο Πλούταρχος από την άλλη πλευρά ανεβάζει τη δύναμη των Σπαρτιατών σε δύο μόρες «τὰ Σπαρτιατῶν ἐλομένη καὶ δύο δεδεγμένη μόρας αὐτῶν ὑπὲρ ἀσφαλείας, ἐπεβούλευε μὲν αἰεὶ καὶ παρεφύλαττε καιρὸν, ὡς δ' ἤκουσε τοῖς φρουροῖς εἰς τὴν Λοκρίδα γεγενῆσθαι στρατείαν⁵⁴⁵ ». Η δύναμη δε αυτή κατά τον ίδιο, εναλλασσόταν κατά διαστήματα με άλλη αντίστοιχη από τη Σπάρτη «ἐπεὶ δὲ πρὸς τὴν πόλιν προσαγαγῶν εὗρεν ἤκουσαν ἐκ Σπάρτης διαδοχὴν τῆς φρουρᾶς,⁵⁴⁶». Το πλεονέκτημα αυτό προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν οι Σπαρτιάτες. Οποιαδήποτε καθυστέρηση στην ανάληψη ενεργειῶν πιθανόν να ἔδινε το χρόνο στους Θηβαίους και τους συμμάχους τους να ανασυγκροτηθούν ενώ πάντα υπήρχε ο κίνδυνος της συμμαχίας των Θηβαίων με τον τύραννο των Φερών Ιάσωνα. Ο σπαρτιατικός στρατός κινήθηκε από τις ακτές του Κορινθιακού και τη νότια πλευρά του Κιθαιρώνα «διὰ Θισβῶν δὲ ὄρεινήν καὶ ἀπροσδόκητον πορευθεὶς ἀφικνεῖται εἰς Κρεῦσιν, καὶ τὸ τεῖχος αἰρεῖ, καὶ τριήρεις τῶν Θηβαίων δώδεκα λαμβάνει. ταῦτα δὲ ποιήσας καὶ ἀναβὰς ἀπὸ τῆς θαλάττης, ἐστρατοπεδεύσατο ἐν Λεύκτροις τῆς Θεσπικῆς⁵⁴⁷». Αντιμέτωποι με αυτή τη δύναμη, οι Θηβαῖοι συγκέντρωσαν το στρατό τους και με δύναμη 6.000 ανδρῶν κατέλαβαν μια ισχυρή θέση ανάμεσα στην Κορώνεια και τη Λίμνη Κωπαΐδα.

Οι δυνάμεις των αντιπάλων δεν καταγράφονται με ακρίβεια, θεωρεῖται ὅμως ὅτι οι Θηβαῖοι υστερούσαν σε αριθμό⁵⁴⁸. Ο Ξενοφών αναφέρει 4 Σπαρτιατικές μόρες και ὅτι η κάθε ενωμοτία αποτελείτο από 3 στοίχους των 12 ανδρῶν ἕκαστος «τῆς δὲ φάλαγγος τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἔφασαν εἰς τρεῖς τὴν ἐνωμοτίαν ἄγειν· τοῦτο δὲ συμβαίνειν αὐτοῖς οὐ πλέον ἢ εἰς δώδεκα τὸ βάθος⁵⁴⁹». Ο Lazenby υποστηρίζει ὅτι υπήρχαν 32 ενωμοτίες σε κάθε μόρα και ανεβάζει τη δύναμη του Σπαρτιατικού τμήματος σε 4.480 ἄνδρες⁵⁵⁰ στους οποίους θα πρέπει να προστεθούν 300 ιππεῖς « καὶ οἱ τμὲν ἵπποι καὶ οἱ συμφορεῖς τοῦ πολεμάρχου κα-

⁵⁴⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.1.1

⁵⁴⁵ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 16.2

⁵⁴⁶ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 16.3

⁵⁴⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.3

⁵⁴⁸ Lazenby J.F., 2012, 178

⁵⁴⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.12

⁵⁵⁰ Lazenby J.F., 2012, 178

λούμενοι⁵⁵¹» και το ιππικό «καὶ δὴ καὶ οἱ ἰππεῖς συνεβεβλήκεσαν⁵⁵² ». Ο Πλούταρχος, ανεβάζει τον αριθμό των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους σε 10.000 πεζούς και 1.000 ιππείς «ἐνεβεβλήκει δὲ Κλεόμβροτος ὁ βασιλεύς, ἄγων ὀπλίτας μυρίους, ἰππεῖς δὲ χιλίους⁵⁵³», ενώ ο Ξενοφών αναφέρει ότι μαζί με τους Σπαρτιάτες επιχειρούσαν μισθοφόροι, πελταστές από τη Φωκίδα και ιππικό από την Ηράκλεια και τον Φλειούντα « οἱ τε μετὰ τοῦ Ἰέρωνος μισθοφόροι καὶ οἱ τῶν Φωκέων πελτασταὶ καὶ τῶν ἰππέων Ἡρακλεῶται καὶ Φλειάσιοι⁵⁵⁴ », ενώ σε άλλο σημείο υποστηρίζει ότι οι Θηβαῖοι συνοδεύονταν μόνο από Βοιωτούς συμμάχους⁵⁵⁵ «οὐδένας ἔχοντες συμμάχους ἄλλ' ἢ τοὺς Βοιωτούς». Άλλες αναφορές σε δυνάμεις που δίνονται από τον Πολύαινο ανεβάζουν τον αριθμό σε 40.000 άνδρες «Κλεόμβροτος Λακεδαιμονίων καὶ τῶν συμμάχων, τετρακισμυρίων. ἐδεδοίκεσαν οἱ Θηβαῖοι τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων.⁵⁵⁶»για τη σπαρτιατική πλευρά δεν θεωρούνται από τον Lazenby ως ακριβεῖς⁵⁵⁷. Αντίστοιχα για τους Βοιωτούς, ο Διόδωρος τους υπολογίζει σε 6.000, οι οποίοι διοικούνταν από 6 Βοιωτάρχες «ἔξ γὰρ ὄντων βοιωταρχῶν τρεῖς μὲν ᾤοντο δεῖν ἀπάγειν τὴν δύναμιν, τρεῖς δὲ μένειν καὶ διαγωνίζεσθαι, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας συνεξαριθμούμενος⁵⁵⁸ ». Ο ἔβδομος στρατηγός που αναφέρουν τα κείμενα , ο Βραχυλλίδης «προσγενομένης δὲ ψήφου τοῖς περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν τοῦ ἔβδόμου τῶν Βοιωταρχῶν, ὃς ἐφρούρει μὲν τὴν κατὰ τὸν Κιθαιρῶνα ἐσβολὴν, ὄνομα δὲ ἦν οἱ Βραχυλλίδης⁵⁵⁹,» , πιθανῶς να ἔφερε μαζί του και 1000 επιπλέον οπλίτες⁵⁶⁰, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό σε 7.000. Οι Θηβαῖοι πρέπει να ἀνέρχονταν σε 4.000 και οι σύμμαχοι σε 3.000.

Υπάρχουν τρεις περιγραφές για την αναμέτρηση. Η πραγματική διαφορά στις περιγραφές είναι η επισήμανση του Διόδωρου ότι οι Σπαρτιάτες επιτέθηκαν ταυτόχρονα και από τα δύο πλευρά «οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι τοῖς κέρασιν

---

⁵⁵¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.14

⁵⁵² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁵³ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 20.1

⁵⁵⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.9

⁵⁵⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.4

⁵⁵⁶ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 2.3.8

⁵⁵⁷ Lazenby J.F. 2012, 179

⁵⁵⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.53.3

⁵⁵⁹ Πausanias 9, 13, 7

⁵⁶⁰ Lazenby J.F., 2012, 179

ἀμφοτέροις ἐπῆγον μηνοειδὲς τὸ σχῆμα τῆς φάλαγγος πεποηκότες⁵⁶¹». Ο Lazenby⁵⁶², υποστηρίζει ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβη και ότι ο Διόδωρος εξήγαγε αυτό το συμπέρασμα εξ αιτίας της λανθασμένης του αντίληψης για την ταυτόχρονη παρουσία του Κλεόμβροτου και του γιού του Αγησίλαου, Αρχίδαμου «ἡγεμόνες ἐτάχθησαν ἐπὶ τῶν κεράτων, Κλεόμβροτός τε ὁ βασιλεὺς καὶ Ἀρχίδαμος ὁ Ἀγησιλάου τοῦ βασιλέως υἱός⁵⁶³» ἢ από την περιγραφή που δίδει ο Ξενοφών για την εκκίνηση της μάχης σύμφωνα με την οποία αυτή άρχισε μόλις οι μισθοφόροι και οι σύμμαχοι των Σπαρτιατῶν (οι οποίοι προφανῶς θα κατελάμβαναν το αριστερό της διάταξης) επιτέθηκαν στο στρατόπεδο των Βοιωτῶν και εναντίον κάποιων ἀπροθύμων για μάχη «πρῶτον μὲν ἀπιέναι ὠρμημένων ἐκ τοῦ Βοιωτίου στρατεύματος τῶν τὴν ἀγορὰν παρεσκευακότεων καὶ σκευοφόρων τινῶν καὶ τῶν οὐ βουλομένων μάχεσθαι, περιόντες κύκλῳ οἱ τε μετὰ τοῦ Ἰέρωνος μισθοφόροι καὶ οἱ τῶν Φωκέων πελτασταὶ καὶ τῶν ἰππέων Ἡρακλεῶται καὶ Φλειάσιοι ἐπιθέμενοι τοῖς ἀπιούσιν ἐπέστρεψάν τε αὐτοὺς καὶ κατεδίωξαν⁵⁶⁴ ».

Η περιοχή που δόθηκε η μάχη είναι μια επίπεδη έκταση με πλάτος 1500 περίπου μέτρων. Στα δυτικά ήταν ο ποταμὸς Ἄσκρις ἢ Περμησσός και στα ανατολικά ο Ασωπός. Στην παράταξη των Πελοποννησίων, τη δεξιά τιμητική θέση κατέλαβαν οι Σπαρτιάτες «οἱ δὲ τοῦ εὐωνύμου ὄντες τῶν Λακεδαιμονίων⁵⁶⁵». Το αριστερό και το κέντρο της παράταξης ανήκε στους μισθοφόρους και στους συμμάχους. Με την παρατήρηση του Ξενοφώντα ότι το βάθος των στοίχων ήταν 12 ἄνδρες και σύμφωνα με τον υπολογισμό του συνόλου των Σπαρτιατῶν οπλιτῶν σε 4780, το μήκος της Σπαρτιατικής φάλαγγας θα πρέπει να ήταν 400 οπλίτες. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς έχοντας περισσότερους οπλίτες στη διάθεσή του μπορούσε να τους αναπτύξει και σε μεγαλύτερο μέτωπο και να έχει ἔτσι την ευκαιρία να υπερφαλαγγίσει τον αντίπαλο.

Από την αντίπαλη πλευρά, οι Θηβαῖοι κατείχαν το αριστερό της παράταξης, με τους υπόλοιπους να καταλαμβάνουν το κέντρο και το δεξιό αυτής «φεύγοντες δὲ ἐνεπεπτώκεσαν τοῖς ἑαυτῶν ὀπλίταις, ἔτι δὲ ἐνέβαλλον οἱ τῶν Θηβαίων

---

⁵⁶¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.3

⁵⁶² Lazenby J.F., 2012, 180

⁵⁶³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.1

⁵⁶⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.9

⁵⁶⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.14

λόχοι⁵⁶⁶ ». Η Θηβαϊκή φάλαγγα είχε πολύ μεγαλύτερο βάθος. Ο Ξενοφών, υποστηρίζει ότι αυτό ανερχόταν σε όχι λιγότερο από 50 άνδρες «οἱ δὲ Θηβαῖοι οὐκ ἔλαττον ἢ ἐπὶ πεντήκοντα ἀσπίδων συνεστραμμένοι ἦσαν⁵⁶⁷ ». Υπήρχαν λοιπόν περί τους 4000 Θηβαῖοι οπλίτες με βάθος στοίχου τους 50 και επαγωγικά μήκος φάλαγγας τους 80 άνδρες. Ο σχηματισμός αυτός, όπως έχει ήδη γραφεί, είχε εφαρμοσθεί με παραλλαγές στο Λέχαιο, στον ποταμό Νεμέα, στην Κορώνεια και στην Τεγύρα.

Στην αρχή της μάχης, ο Κλεόμβροτος τοποθέτησε το ιππικό μπροστά από το δεξιό της παράταξής του. Οι Θηβαῖοι, προκειμένου να μην υστερήσουν, μετέφεραν και το δικό τους απέναντι από τους Σπαρτιάτες. Η μάχη ξεκίνησε με την ιππομαχία, αλλά σε αυτή τη φάση υπερίσχυσε το Θηβαϊκό ιππικό. Το αντίστοιχο Σπαρτιατικό, αναγκάστηκε σε υποχώρηση η οποία πρέπει να ήταν άτακτη, καθώς οι υποχωρούντες ιππείς επέπεσαν στην οπλιτική φάλαγγα, προκαλώντας αναστάτωση «τάχα ἤττηντο οἱ τῶν Λακεδαιμονίων· φεύγοντες δὲ ἐνεπεπτώκεσαν τοῖς ἑαυτῶν ὀπλίταις⁵⁶⁸ ». Η επιτυχία των Βοιωτῶν ιππέων ήταν μεγάλη και εξίσου μεγάλη ήταν η εκμετάλλευσή της από το Θηβαϊκό πεζικό. Πράγματι, η φάλαγγα των Θηβαίων προσέβαλε τους Σπαρτιάτες με ορμή «ἔτι δὲ ἐνέβαλλον οἱ τῶν Θηβαίων λόχοι⁵⁶⁹». Η μάχη ήταν στην αρχή αμφίροπη, λόγω της αντιστάσεως των Σπαρτιατῶν «οἱ μὲν περὶ τὸν Κλεόμβροτον τὸ πρῶτον ἐκράτουν τῇ μάχῃ⁵⁷⁰». Όμως, η αντίσταση κάμφθηκε από τη μάζα του Θηβαϊκού πεζικού « μετὰ δὲ ταῦτα τῶν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν διὰ τε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πυκνότητα τῆς τάξεως πλεονεκτούντων πολλοὶ τῶν Πελοποννησίων ἀνηροῦντο⁵⁷¹ ». Στη μάχη, έχασε τη ζωή του ο Κλεόμβροτος μαζί με τους σωματοφύλακές του «ἠρωικῶς δὲ μαχόμενος καὶ πολλοῖς τραύμασι περιπεσῶν ἐτελεύτησε, τότε συνδρομῆς γενομένης περὶ τοῦ πτώματος νεκρῶν πλῆθος ἐσωρεύθη⁵⁷²». Το αριστερό της Σπαρτιατικής φάλαγγας δεν ενεπλάκη στη μάχη, καθώς οι σύμμαχοι των Σπαρτιατῶν, βλέποντας τη Σπαρτιατική φάλαγγα να ητπάται, αποχώρησαν «οἱ δὲ τοῦ εὐωνύμου ὄντες τῶν Λακεδαιμονίων ὡς ἑώρων τὸ δεξιὸν ὠθούμενον, ἐνέκλιναν⁵⁷³ ». Μετά τη λήξη της μάχης, πολλοὶ Σπαρτιά-

---

⁵⁶⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁶⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.12

⁵⁶⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁶⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁷⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁷¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.4

⁵⁷² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.5

⁵⁷³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.14

τες ζήτησαν από τους αρχηγούς τους να προσπαθήσουν να αποκαταστήσουν την υπόληψη της Σπάρτης και να εμποδίσουν τους Θηβαίους να στήσουν τρόπαιο, αλλά αυτό απορρίφθηκε «τινες τῶν ακεδαιμονίων οἱ ἀφόρητον τὴν συμφορὰν ἠγούμενοι τό τε τροπαῖον ἔφασαν χρῆναι κωλύειν ἰστάναι τοὺς πολεμίους, τοὺς τε νεκροὺς μὴ ὑποσπόνδους, ἀλλὰ διὰ μάχης πειρᾶσθαι ἀναιρεῖσθαι ⁵⁷⁴». Στον απολογισμό της μάχης η πλευρά των Σπαρτιατών μετρούσε 1000 νεκρούς, εκ των οποίων 700 Σπαρτιάτες. Από αυτούς, οι 400 πρέπει να ήταν οι περί τον Κλεόμβροτο ιππείς «ὄρωντες δ' αὐτῶν Σπαρτιατῶν, ὄντων τῶν ἐκεῖ ὡς ἑπτακοσίων, τεθνηκότας περὶ τετρακοσίου⁵⁷⁵ ».

Στη μάχη αυτή θα πρέπει να πούμε ότι εφαρμόστηκε με ακρίβεια η τακτική της «λοξῆς φάλαγγας». Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι Θηβαίοι είχαν από 50 ετίας σχηματίσει την ιδέα της εφαρμογής μιας πιο διαφορετικής χρησιμοποίησης της οπλικῆς φάλαγγας. Η νέα, για τα δεδομένα της Ελλάδας, τακτική είχε πολλά πλεονεκτήματα. Εφαρμοζόταν για πρώτη φορά η σύγχρονη, αλλά πάντα διαχρονική, αρχή του πολέμου συγκέντρωση. Σύμφωνα με αυτή θα πρέπει ο στρατός να συγκεντρώνει το μέγιστο των δυνάμεών του σε ένα συγκεκριμένο σημείο. Αυτό το σημείο θα πρέπει να είναι είτε το πιο ευάλωτο είτε αυτό του οποίου η κατανίκηση θα προσφέρει μεγάλα τακτικά πλεονεκτήματα προκειμένου στη συνέχεια να υπάρξει εκμετάλλευσή τους και ολοκληρωτική νίκη. Ταυτόχρονα, θα πρέπει στα υπόλοιπα σημεία να εφαρμόζεται οικονομία δυνάμεων. Οι Θηβαίοι στα Λεύκτρα υλοποίησαν ακριβώς αυτό. Ενίσχυσαν υπέρμετρα το αριστερό τους πλευρό με εξοικονόμηση δυνάμεων στην υπόλοιπη παράταξη. Αυτή ήταν και η μεγάλη τους καινοτομία. Αντί πιθανώς να ενισχύσουν το κατά παράδοση πιο δυνατό και πιο έμπειρο δεξιό πλευρό, αυτοί αντιθέτως προσπάθησαν να πλήξουν την αντίπαλη φάλαγγα στο κέντρο ισχύος της, το δικό της δεξιό κέρα. Η τακτική τους βέβαια ενείχε και κινδύνους, όπως άλλωστε και κάθε καινοτομία. Ο μεγαλύτερος ήταν αυτός της κυκλώσεως από τους Σπαρτιάτες. Οι τελευταίοι, όπως είδαμε και στην ανάλυση της μάχης είχαν αναπτύξει μέτωπο 400 ανδρών, έναντι μόλις 80 των Θηβαίων αντιπάλων τους. Η ορμή όμως και η ταχύτητα των τελευταίων δεν άφησαν περιθώριο αντίδρασης. Η Θηβαϊκή φάλαγγα στόχευσε κατευθείαν στην πηγή ισχύος των Σπαρτιατών, την θέση του Κλεόμβροτου και της φρουράς του. Ο Επαμεινώνδας επίσης επέλεξε τους καλύτερους άνδρες και τους τοποθέτησε μαζί του, προκειμένου να επιτύχει το

---

⁵⁷⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.15

⁵⁷⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, σ'.π.

αποφασιστικό αποτέλεσμα έναντι των Σπαρτιατών «έκλεξαίμενος γὰρ ἐξ ἀπάσης τῆς δυνάμεως τοὺς ἀρίστους ἐπὶ τὸ ἕτερον μέρος ἔστησε, μεθ' ὧν καὶ αὐτὸς ἔμελλε διαγωνίζεσθαι⁵⁷⁶». Ο Lazenby, υποστηρίζει ότι ο Ξενοφών είτε αναφέρεται σε όλη την Θηβαϊκή δύναμη είτε στον Ιερό Λόχο⁵⁷⁷. Όμως αυτό δεν έχει και μεγάλη σημασία. Σημασία έχει η στρατηγική σύλληψη του Επαμεινώνδα ως σύνολο. Εκτός του ότι είχε τοποθετήσει τις δυνάμεις με τον τρόπο αυτό στην αριστερή πτέρυγα, προκειμένου να αποφύγει την υπερφαλάγγιση, έδωσε αποστολή στη δεξιά πλευρά να απορροφά την επιθετική ισχύ των αντιπάλων και να υποχωρεί λίγο εάν χρειαζόταν «τοὺς δ' ἀσθενεστάτους ἐπὶ τὸ ἕτερον κέρας τάξας παρήγγειλεν αὐτοῖς φυγομαχεῖν καὶ κατὰ τὴν ἔφοδον τῶν πολεμίων ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον ὑποχωρεῖν⁵⁷⁸» Η υπερφαλάγγιση αποσοβήθηκε σύμφωνα και με τον Πλούταρχο, από τον Πελοπίδα. Αυτός ήταν επικεφαλής του Ιερού Λόχου. Οι Σπαρτιάτες μόλις αντιλήφθηκαν την κίνηση των Θηβαίων με το μεγάλο όγκο του στρατού τους προέβησαν σε τακτική κίνηση στο δεξιό της παράταξης είτε για να πυκνώσουν τις δικές τους γραμμές είτε για να υπερκεράσουν το αριστερό των Θηβαίων. Ο Πελοπίδας τους προσέβαλε ακαριαία και η κύκλωση δεν υλοποιήθηκε «ὁ δὲ Πελοπίδας ἐν τούτῳ προεξέδραμε, καὶ συστρέψας τοὺς τριακοσίους δρόμῳ φθάνει, πρὶν ἀνατεῖναι τὸν Κλεόμβροτον τὸ κέρας ἢ συναγαγεῖν πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ συγκλειῖσαι τὴν τάξιν,⁵⁷⁹»

Ο αντικειμενικός σκοπός του Επαμεινώνδα συνοψίζεται από τον Ξενοφώντα. Ο ιστορικός, γράφει ότι η φάλαγγα των Θηβαίων είχε βάθος 50 ανδρών, προκειμένου να καταστρέψει την πηγή ισχύος του αντιπάλου «οἱ δὲ Θηβαῖοι οὐκ ἔλαττον ἢ ἐπὶ πεντήκοντα ἀσπίδων συνεστραμμένοι ἦσαν, λογιζόμενοι ὡς εἰ νικήσειαν τὸ περὶ τὸν βασιλέα, τὸ ἄλλο πᾶν εὐχείρωτον ἔσοιτο⁵⁸⁰».

Στη μάχη των Λεύκτρων εφαρμόστηκαν, σύμφωνα με τον Καστάνη⁵⁸¹, με μεγάλη επιτυχία οι παρακάτω αρχές που είναι σήμερα αποδεκτές.

Συγκέντρωση και οικονομία δυνάμεων. Πράγματι, όπως έχει ήδη αναφερθεί η στρατιωτική ιδιοφυία του Επαμεινώνδα συγκέντρωσε τεράστιες δυνάμεις στην κύριά του προσπάθεια και διατήρησε τις άκρως απαραίτητες στη δευτερεύουσα.

⁵⁷⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.2

⁵⁷⁷ Lazenby J.F., 2012, 1

⁵⁷⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.55.2

⁵⁷⁹ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 23.2

⁵⁸⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.13

⁵⁸¹Καστάνης Α., 2008, 123,124

Αιφνιδισμός. Αυτός πράγματι προκλήθηκε καθώς οι Θηβαίοι εκμεταλλεύτηκαν την αναστάτωση που προήλθε από την ήττα του Σπαρτιατικού ιππικού και χωρίς καθυστέρηση επιτέθηκαν στο δεξιό των Σπαρτιατών.

Πρωτοβουλία και επιθετικότητα. Ο Επαμεινώνδας διατήρησε την πρωτοβουλία καθόλη τη διάρκεια της αναμέτρησης και την συνδύασε με την επιθετικότητα. Ως παραδείγματα πρωτοβουλίας μπορούν να θεωρηθούν η επέμβαση του Βοιωτικού ιππικού που προκάλεσε αναστάτωση στην παράταξη της εχθρικής φάλαγγας και η επιλογή της χρησιμοποίησης του Ιερού Λόχου που απέτρεψε την κύκλωση της θηβαϊκής φάλαγγας. Η επιθετικότητα επιβεβαιώνεται με την άμεση, μετά την ήττα του Σπαρτιατικού ιππικού, κρούση της Θηβαϊκής φάλαγγας που στέρησε στους Σπαρτιάτες τον απαραίτητο χρόνο αντίδρασης.

Ελιγμός. Η ιδιοφυής σύλληψη του Επαμεινώνδα εφαρμόστηκε τόσο από το Μέγα Αλέξανδρο όσο και από το Μέγα Φρειδερίκο.

Μάχη της Μαντινείας

Το αποκορύφωμα της τακτικής των Θηβαίων έλαβε χώρα στη μάχη της Μαντινείας το 362. Οι Θηβαίοι μετά την επιτυχία τους στα Λεύκτρα αναδιοργάνωσαν το Βοιωτικό Κοινό⁵⁸². Η Θήβα είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη, αλλά για να μπορέσει να εδραιωθεί ως ηγέτιδα δύναμη προσπάθησε να επικρατήσει και στη θάλασσα «*Επαμεινώνδας ό Θηβαῖος, μέγιστον ἔχων τῶν πολιτῶν ἀξίωμα, συναχθείσης ἐκκλησίας διελέχθη τοῖς πολίταις, προτρεπόμενος αὐτούς ἀντέχεσθαι τῆς κατὰ θάλατταν ἡγεμονίας*⁵⁸³ ». Δεν το κατόρθωσε, παρόλες τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν να εδραιωθεί και στο ναυτικό πεδίο, γεγονός που άφηνε ημιτελή την προσπάθεια της για κυριαρχία. Η αποτυχία αυτή έφερε την αμφισβήτηση, αρχικά από μέρος των Αθηναίων και από πόλεις κυρίως της Πελοποννήσου. Οι Αρκάδες που συνασπίστηκαν με τους Μαντινείς, τους Αχαιούς και τους Ηλείους, αμφισβήτησαν την πρωτοκαθεδρία των Θηβών. Ταυτόχρονα οι Σπαρτιάτες συμμάχησαν με τους Αθηναίους. Το Μάιο του 362, υπό την ηγεσία του Επαμεινώνδα, η Θήβα αναγκάστηκε να επέμβει. Με τους Θηβαίους, συμπαρατάχθηκαν οι Ευβοείς, οι Λοκροί, οι Μαλιείς οι Θεσσαλοί, οι Μεσσήνιοι, οι Σικυώνιοι⁵⁸⁴ και άλλοι « *τὸ δὲ ἄλλο πλῆθος ἀνεπλήρου τὴν μέσσην τάξιν, Εὐβοεῖς καὶ Λοκροὶ καὶ Σικυώνιοι, πρὸς δὲ τούτοις Μεσσήνιοι καὶ Μαλιεῖς καὶ Αἰνιᾶνες, ἔτι δὲ καὶ Θετταλοὶ καὶ οἱ λοιποὶ*

---

⁵⁸² Baslez M. F , 2013, 191

⁵⁸³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.78.4

⁵⁸⁴ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.85.2

σύμμαχοι». Αντίπαλοί τους οι Σπαρτιάτες, οι Μαντινείς, οι Αρκάδες, οι Αχαιοί, οι Ηλείοι και οι Αθηναίοι « Λακεδαιμονίους, τούτοις δὲ συνεχεῖς ἦσαν Ἡλείοι καὶ Αχαιοί⁵⁸⁵». Αρχικά, ο Βοιωτικός στρατός είχε συγκεντρωθεί στην Τεγέα με σκοπό να μην επιτρέψει στους Αθηναίους να συνενωθούν με τους Πελοποννησίους συμμάχους τους, οι οποίοι συγκεντρώνονταν στη Μαντινεία «ἐπεὶ οὖν κατεμάνθανε περὶ μὲν τὴν Μαντίνειαν τοὺς ἀντιπάλους πεφυλαγμένους,⁵⁸⁶». Τότε οι Θηβαίοι πληροφορήθηκαν ότι ο Αγησίλαος είχε αναχωρήσει από τη Σπάρτη με το στρατό για να ενωθεί με τους συμμάχους του στη Μαντινεία «μεταπεμπομένους δὲ Αγησίλαόν τε καὶ πάντας τοὺς Λακεδαιμονίους, καὶ ἦσθετο ἐξεστρατευμένον τὸν Αγησίλαον καὶ ὄντα ἤδη ἐν τῇ Πελλήνῃ,⁵⁸⁷». Αμέσως ο Επαμεινώνδας απεφάσισε να επιτεθεί στη Σπάρτη που θα ήταν χωρίς υπερασπιστές. Ο Αγησίλαος, παρόλα αυτά, πληροφορήθηκε τις προθέσεις των Βοιωτῶν και επέστρεψε στην πόλη με τα $\frac{3}{4}$ του στρατού του «οἳ τε γὰρ ἵππεῖς αὐτοῖς πάντες ἐν Ἀρκαδίᾳ ἀπῆσαν καὶ τὸ ξενικὸν καὶ τῶν λόχων δώδεκα ὄντων οἱ τρεῖς.⁵⁸⁸ ». Η εισβολή αποκρούστηκε με αρκετές απώλειες των Βοιωτῶν «καὶ οἱ μὲν πρῶτοι τῶν Ἐπαμεινώνδα ἀποθνήσκουσιν⁵⁸⁹». Ο Επαμεινώνδας επέστρεψε στην Τεγέα αλλά έδωσε εντολή στο ιππικό να κατευθυνθεί στη Μαντινεία και να καταστρέψει τα σπαρτά για να καταστεί προβληματική η παραμονή των αντιπάλων. Οι Θηβαίοι ιππείς βρέθηκαν απέναντι σε 600 Αθηναίους που είχαν καταφθάσει από την Ελευσίνα. Οι Αθηναίοι πολεμώντας με αυταπάρνηση κατόρθωσαν να διασώσουν την ύπαιθρο της Μαντινείας. Ταυτόχρονα οι Μαντινείς ενισχύθηκαν από 6000 Αθηναίους με επικεφαλής τον Ηγήλοχο «οἱ πεμφθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων στρατιῶται πρὸς τὴν συμμαχίαν, ὄντες ἑξακισχίλιοι, στρατηγὸν δ' ἔχοντες Ἡγήλοχον⁵⁹⁰ ». Η ώρα για την αποφασιστική μάχη είχε έρθει. Ο Επαμεινώνδας το πρωί της 27 Ιουνίου του 362 διέταξε τους άνδρες του να κινηθούν βόρεια από την Τεγέα από όπου βρίσκονταν με σκοπό να συναντήσουν τους αντιπάλους. Οι δυνάμεις των δύο αντιπάλων παρατάχθηκαν ως εξής. Από την πλευρά του Επαμεινώνδα η φάλαγγα με μέτωπο προς το βορρά είχε στο αριστερό κέρασ τους Θηβαίους, ακριβῶς δίπλα τους, τους

⁵⁸⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.85.1

⁵⁸⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.9

⁵⁸⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, ο.π.

⁵⁸⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.11

⁵⁸⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.13

⁵⁹⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.84.2

Αρκάδες και στο δεξιό πλευρό τους Αργεΐους. Οι υπόλοιπες δυνάμεις, αποτελούμενες από τους Ευβοείς, τους Λοκρούς τους Σικυώνιους και άλλους συμμάχους κατέλαβαν το κέντρο «Θηβαῖοι δ' αὐτοὶ μὲν ἐπὶ τὸ εὐώνυμον κέρας ἐτάχθησαν, παραστάτας ἔχοντες Ἀρκάδας, τὸ δὲ δεξιὸν παρέδωκαν Ἀργεΐοις· τὸ δὲ ἄλλο πλῆθος ἀνεπλήρου τὴν μέσσην τάξιν, Εὐβοεῖς καὶ Λοκροὶ καὶ Σικυώνιοι, πρὸς δὲ τούτοις Μεσσήνιοι καὶ Μαλιεῖς καὶ Αἰνιᾶνες, ἔτι δὲ καὶ Θετταλοὶ καὶ οἱ λοιποὶ σύμμαχοι.⁵⁹¹». Από την πλευρά των Σπαρτιατῶν η διάταξη είχε ως εξής. Το δεξιό κέρασ κατείχαν οι Μαντινεῖς με τους Αρκάδες, τους Λακεδαιμόνιους, τους Ηλείους και τους Αχαιοῦς. Την αριστερή πλευρά κατέλαβαν οι Αθηναῖοι και οι λοιποὶ σύμμαχοι το κέντρο «κατὰ δὲ τὴν τάξιν Μαντινεῖς μὲν μετὰ τῶν ἄλλων Ἀρκάδων τὸ δεξιὸν ἐπέιχον κέρας, ἔχοντες παραστάτας καὶ συναγωνιστὰς Λακεδαιμονίους, τούτοις δὲ συνεχεῖς ἦσαν Ἡλείοι καὶ Αχαιοί, καὶ τῶν ἄλλων οἱ καταδεέστεροι τὴν λοιπὴν ἐπέιχον τάξιν· τὸ δ' εὐώνυμον κέρας ἀνεπλήρουν Ἀθηναῖοι⁵⁹²». Μπροστά από τις φάλαγγες και στα δύο ἄκρα των παρατάξεων τοποθετήθηκε το ιππικό « τοὺς δ' ἵππεῖς ἐφ' ἑκατέρων τῶν κεράτων ἀμφοτέρωι διείλοντο. τῶν δὲ στρατευμάτων τοῦτον τὸν τρόπον τεταγμένων⁵⁹³ ». Οι Ηλείοι και οι Λακεδαιμόνιοι μπροστά από τη δεξιά πτέρυγα και οι Αθηναῖοι την αριστερή « οἱ μὲν γὰρ τῶν Ἀθηναίων ἵππεῖς τοῖς τῶν Θηβαίων ἐπελάσαντες⁵⁹⁴». Το ιππικό των Θηβαίων τοποθετήθηκε σε βάθος 6 ζυγῶν και εκτός από τους κλασσικούς ἵππεῖς, συμπληρώθηκε και από ἀμιππους οπλίτες, προκειμένου να καταστεί ἀκόμη πιο ἰσχυρό και να ενισχυθεῖ η διάταξη σφήνας που εἶχε σχεδιάσει ο Επαμεινώνδας «ὥσπερ ὀπλιτῶν φάλαγγα βάθος ἐφεξῆς καὶ ἔρημον πεζῶν ἀμίππων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἵππικοῦ ἔμβολον ἰσχυρὸν ἐποίησατο⁵⁹⁵ ». Ο Επαμεινώνδας παρέταξε το αριστερό κέρασ τοποθετώντας πάλι τους λόχους του με μικρὸ μήκος, ἀλλὰ μεγάλο βάθος «ἐπεὶ γε μὴν παραγαγὼν τοὺς ἐπὶ κέρως πορευομένους λόχους εἰς μέτωπον ἰσχυρὸν ἐποίησατο τὸ περὶ ἑαυτὸν ἔμβολον ⁵⁹⁶». Ἐτσι, θα εἶχε πάλι τη δυνατότητα να πλήξει το δεξιό κέρασ των αντιπάλων με μεγάλη ὁρμή. Η τακτική αὐτή ενισχύθηκε και από ἓνα τέχνασμα που ο Θηβαῖος στρατηγὸς εφάρ-

⁵⁹¹ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 15.85.2

⁵⁹² Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 15.85.2

⁵⁹³ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 15.85.2

⁵⁹⁴ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 15.85.4

⁵⁹⁵ Ξενοφῶν, *Ελληνικά*, 7.5.23

⁵⁹⁶ Ξενοφῶν, *Ελληνικά*, 7.5.22

μοσε . Μόλις τα πρώτα τμήματα των Βοιωτών εμφανίστηκαν στον Μύτικα, άφησαν τον οπλισμό τους, προκειμένου αυτό να εκληφθεί ως ετοιμασία για στρατοπεδιά. Το ίδιο έκαναν και τα ακολουθούντα τμήματα. Οι αντίπαλοί τους θεώρησαν ότι δεν θα γινόταν την ημέρα εκείνη μάχη και εφησυχάστηκαν. Όταν η κίνηση των τμημάτων ολοκληρώθηκε, δόθηκε διαταγή να κλίνουν προς τα δεξιά⁵⁹⁷. Η παράταξή τους τώρα δεν ήταν παράλληλη με αυτή των Λακεδαιμονίων. Το αριστερό πλευρό, ήταν ήδη πιο ενισχυμένο και πιο κοντά στους Μαντινείς, ενώ το κέντρο και το δεξιό κέρασ, τοποθετήθηκαν σε απόσταση προκειμένου να μην έλθουν σε επαφή με τον αντίπαλο «τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς ὅτι ἡττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' ἑαυτοῦ, ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις⁵⁹⁸ ».

Η μάχη άρχισε με την κίνηση του ιππικού που προσέβαλε ως σφήνα τους αντίπαλους ιππείς. Ακολουθούσε η αριστερή πτέρυγα των Θηβαίων. Η μάχη υπήρξε σκληρή « πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν τάξιν ἀνθεστηκότες πρῶτον μάχην συνῆψαν, οὐδεμίαν φειδῶ ποιούμενοι τοῦ ζῆν⁵⁹⁹.». Το κέντρο και η δεξιά πλευρά κινήθηκαν και αυτές ταυτόχρονα με τη διάταξη σε λοξό σχηματισμό. Ενώσω το αριστερό κέρασ προσέβαλε το δεξιό των αντιπάλων, ο Επαμεινώνδας, προκειμένου να μην προσβληθεί από τους Αθηναίους και πλαγιοκοπηθεί, φρόντισε να δεσμεύσει τις δυνάμεις τους τοποθετώντας σε καίρια σημεία ιππικό κι άμιππους. Η κίνηση αυτή αποθάρρυνε οποιαδήποτε σκέψη των Αθηναίων προς ενίσχυση του προσβαλλόμενου δεξιού κέρατος « καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον, κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἰππέας καὶ ὀπίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὡς, εἰ βοηθήσαιεν, ὄπισθεν οὔτοι ἐπικείσοιντο αὐτοῖς⁶⁰⁰». Το σχέδιο του Θηβαίου στρατηγού ήταν σε πλήρη ανάπτυξη. Αναμενόταν η συντριβή αρχικά των ιππέων και κατόπιν του πεζικού. Πράγματι, το ιππικό των Αθηναίων στο αριστερό της δικής τους παράταξης ηττήθηκε από το συνδυασμό των ιππέων και των άμιππων των Θηβαίων, αλλά δεν αντέδρασε όπως είχε αντιδράσει το ιππικό των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα. Υποχωρώντας, δεν επέπεσε στην ακολουθούσα φάλαγγα προξενώντας της αναστάτωση, αλλά διέφυγε παρακάμπτοντάς την. Το ιππικό των Θηβαίων προσέβαλε την ακολουθούσα Αθηναϊκή φάλαγγα και θα την είχε διασπάσει εάν δεν εμφανιζόταν ένα

---

⁵⁹⁷ Καστάνης Α., 2008, 132

⁵⁹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.23

⁵⁹⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.86.2

⁶⁰⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.24

τμήμα του ιππικού των Ηλείων, που τηρείτο σαν οπισθοφυλακή το οποίο και προσέβαλε τους Θηβαίους ιππείς διατηρώντας έτσι μια ισορροπία «οί μὲν οὖν τῶν Ἡλείων ἵππεῖς τοῦτον τὸν τρόπον ἐπιφανέντες τῷ λαίῳ κέρατι τὸ γεγονός περὶ τοὺς συμμάχους ἐλάττωμα διωρθώσαντο⁶⁰¹ ». Ἐτσι η κατάσταση στην δεξιά πτέρυγα των Θηβαίων δεν εξελισσόταν με τον καλύτερο τρόπο. Στην αριστερή όμως, όπου και η κύρια προσπάθεια των Θηβαίων, η φάλαγγα είχε προσβάλει τους Μαντινείς, Αρκάδες και Λακεδαιμόνιους με σφοδρότητα και μετά από μια σκληρή μάχη σώμα με σώμα τους διέσπασε και τους ανάγκασε να τραπούν σε φυγή «τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως ἐποιήσατο, καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ἤ προσέβαλεν ὄλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων⁶⁰²». Οι Θηβαίοι τους κατεδίωκαν και η νίκη διαφαινόταν ότι τους ανήκε. Ὅμως ο αιφνίδιος θάνατος του στρατηγού τους ανέτρεψε την κατάσταση «ἥρωικῶς δ' ὑπὲρ τῆς νίκης ἀγωνισάμενος καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα⁶⁰³.».

Παρόλο που στη Μαντινεία οι Θηβαίοι δεν κέρδισαν μια καθαρή νίκη ωστόσο συνέχισαν με επιτυχία την παράδοση της τακτικής που πρώτοι αυτοί εφάρμοσαν. Για μια ακόμη φορά αναδείχθηκε η στρατιωτική μεγαλοφυΐα του Επαμεινώνδα. Στη μάχη αυτή η τακτική της λοξής φάλαγγας εξελίχθηκε ακόμα περισσότερο. Ενώ στα Λεύκτρα είχαμε το λοξό ελιγμό, στην Μαντινεία είχαμε το συνδυασμό του ελιγμού αυτού μαζί με τη λοξή διάταξη.

Οι αρχές που εφαρμόστηκαν στη μάχη αυτή ήταν⁶⁰⁴:

Η συγκέντρωση των δυνάμεων σε τόπο και χρόνο. Η επιλογή της μεγάλης σε βάθος διάταξης στο αριστερό κέρασ του επέτρεψε να επιτύχει τοπική υπεροχή έναντι των αντιπάλων του. Ακόμα, ο χρόνος εκδήλωσης της επίθεσης που εκμεταλλεύτηκε την αδράνεια των αντιπάλων και την ορμή των φιλίων τμημάτων έπαιξε καταλυτικό ρόλο.

Οικονομία δυνάμεων. Ενώ η αριστερή πλευρά είχε υπέρμετρα ενισχυθεί η δεξιά είχε αποστολή την αγκίστρωση των εχθρικών δυνάμεων (Αθηναίων), προκειμένου να μην επηρεαστεί η κύρια προσπάθεια. Εκεί τοποθετήθηκαν ιππικό και ψιλοί και για πρώτη ίσως φορά το ιππικό ανέλαβε επιχειρήσεις εναντίον οπλιτικής φάλαγγας.

---

⁶⁰¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.85.8

⁶⁰² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5.24

⁶⁰³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.87.1

⁶⁰⁴ Καστάνης Α., 2008, 135,6

Αιφνιδιασμός. Το τέχνασμα του Επαμεινώνδα που έπεισε τους αντιπάλους ότι τη συγκεκριμένη ημέρα δε θα διεξαγόταν μάχη και κατόπιν τους επιτέθηκε αιφνιδιαστικά, επέδρασε αποφασιστικά στην εξέλιξη της μάχης και στην ψυχολογία των αντιπάλων οπλιτών.

Πρωτοβουλία και επιθετικότητα. Ο Θηβαϊκός στρατός επέδειξε επιθετικότητα και ο στρατηγός Επαμεινώνδας πρωτοβουλία. Μια τέτοια πρωτοβουλία ήταν η τοποθέτηση δυνάμεων που δεν θα επέτρεπαν στους Αθηναίους να επέμβουν στην κύρια προσπάθεια και επίσης η επέμβασή του στην κύρια προσπάθεια με ειδικό τμήμα που έδωσε σύμφωνα με το Διόδωρο τη νίκη στο αριστερό κέρασ «εὐθὺς οὖν ἀναλαβὼν τοὺς ἀρίστους καὶ μετὰ τούτων συμφράξας, εἰσέβαλεν εἰς μέσους τοὺς πολεμίους⁶⁰⁵»

Η Φάλαγγα σε συνέργεια με άλλες δυνάμεις (Η μάχη στα Κούναξα)

Οι Έλληνες, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, αγωνίστηκαν στα πεδία των μαχών και ως μισθοφόροι. Μια από τις πιο μεγάλες αναμετρήσεις που έλαβαν χώρα και στην οποία συμμετείχαν οι Έλληνες μισθοφόροι σε συμμαχία με «βαρβάρους» εναντίον άλλων «βαρβάρων», ήταν η μάχη στα Κούναξα το 401. Στη μάχη αυτή αντιμέτωποι ήταν ο Κύρος και ο αδελφός του ο Αρταξέρξης. Ο Κύρος, που εποφθαλμιούσε το θρόνο του αδελφού του, με μια δύναμη που μεταξύ άλλων περιλάμβανε και Έλληνες μισθοφόρους ξεκίνησε την προέλασή του εναντίον του προκειμένου να τον νικήσει και να τον ανατρέψει από το θρόνο. Ο Κύρος, την ημέρα της μάχης, δεν ανέμενε να βρει τον αδελφό του έτοιμο να τον αντιμετωπίσει, καθώς αυτός συνεχώς συμπτυσσόταν προς το εσωτερικό δίνοντας του έδαφος και καταπονώντας το στράτευμά του. Όμως ο Αρταξέρξης τον αιφνιδίασε καθώς παρουσιάστηκε έτοιμος να τον αντιμετωπίσει. Την είδηση μετέφερε εσπευσμένα στον Κύρο ένας έμπιστός του, ο Πατηγύας Στο στράτευμα αρχικά επικράτησε αναταραχή, όμως γρήγορα η τάξη επανήλθε και τα τμήματα παρατάχθηκαν ως εξής: Οι Σπαρτιάτες με επικεφαλής τον Κλέαρχο παρατάχθηκαν στο δεξιό της παράταξης και αριστερά τους τα τμήματα των Στρατηγών Πρόξενου και Μένωνα που έκλειναν την Ελληνική παράταξη. Δεξιά των Ελλήνων οπλιτών παρατάχθηκαν οι Παφλαγόνες ιππείς (περίπου χίλιοι) και οι Έλληνες πελταστές. Το υπόλοιπο της παράταξης κατέλαβαν τα «βαρβαρικά» τμήματα με επικεφαλής τον Αρταξέρξη. Στη μέση της όλης παράταξης ήταν ο Κύρος με εξακόσιους ιππείς κατά τον Ξενοφώντα «Κῦρος δὲ καὶ

⁶⁰⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.86.4

ἵππεις τούτου ὅσον ἑξακόσιοι <κατὰ τὸ μέσον⁶⁰⁶>» ἢ χίλιους σύμφωνα με το Διόδωρο Σικελιώτη «αὐτὸς δὲ ὁ Κῦρος ἐτέτακτο κατὰ μέσσην τὴν φάλαγγα τοὺς κρατίστους ἔχων Περσῶν τε καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων ὡς μυρούς· προηγούντο δ' αὐτῶ τῶν ἱππέων οἱ κάλλιστα διεσκευασμένοι χίλιοι⁶⁰⁷ ».

Από την αντίπαλη πλευρά το αριστερό κέρασ κατελάμβανε το ιππικό με επικεφαλής τον ἴδιο τον Τισσαφέρνη. Δίπλα τους γερροφόροι πολεμιστές και Αιγύπτιοι οπλίτες. Η παράταξη συνεχιζόταν με εναλλαγή ἱππέων και τοξοτῶν. Η ὄλη συγκρότηση βασιζόταν στην εθνική κατανομή «πάντες δ' οὔτοι κατὰ ἔθνη⁶⁰⁸ » και κάθε τμήμα σχημάτιζε ορθογώνιο παραλληλόγραμμο. Πάντων δε των τμημάτων προπορεύονταν δρεπανηφόρα ἄρματα που σκοπὸ εἶχαν την προσβολή της Ελληνικής δύναμης προκειμένου να τη διασπάσουν «εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων ἐλῶντα και διακόψοντα⁶⁰⁹». Ο Αρταξέρξης στόχευε κατευθείαν στο πιο δυνατό σημείο της αντίπαλης παράταξης με το πιο δυνατό του ὄπλο, τα δρεπανηφόρα ἄρματα, που ἦταν δύσκολο να αντιμετωπισθεῖ από το απλό πεζικό της εποχής. Σε περίπτωση που η τακτική του θα ευοδωνόταν και η Ελληνική φάλαγγα διαλυόταν, η υπόλοιπη παράταξη δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τη δική του. Σε αντίθεση με τον Αρταξέρξη, ο Κύρος εντόπιζε την ισχύ του αντιπάλου στην ἴδια τη φυσική παρουσία του αδελφού του (Αρταξέρξη) και παρότρυνε τους Ἑλληνες να επιτεθούν στο κέντρο της αντίπαλης παράταξης, ὅπου και νόμιζε ὅτι αὐτὸς θα βρισκόταν. Ο Κλέαρχος ὅμως δεν το δέχθηκε φοβούμενος ὅτι, μόλις θα ἔκανε την κίνηση προς το κέντρο, θα περικυκλωνόταν από το αριστερό κέρασ των αντιπάλων με αποτέλεσμα τη συντριβή. Οι αντίπαλοι προχωρούσαν ο ἕνας εναντίον του ἄλλου με ρυθμό και μόλις ἔφθασαν σε ἀπόσταση βολῆς βέλους οι Ἑλληνες ἄρχισαν τη δρομαία ἔφοδο «ἔθειον κατὰ πολλὴν σπουδὴν⁶¹⁰» προκειμένου να μην υποστούν ἀπώλειες από τα εχθρικά βέλη και να επιπέσουν με ορμή εναντίον των αντιπάλων τους και ἔτσι να διαρρήξουν την αντίπαλη παράταξη. Το ἴδιο εἶχαν πράξει και οι Αθηναῖοι στο Μαραθῶνα κατὰ την αρχική φάση της μάχης. Ο Ξενοφῶν καταθέτει ὅτι προτοῦ οι Ἑλληνες φθάσουν σε ἀπόσταση βολῆς βέλους επειδὴ εἶχαν ξεκινήσει πιο νωρίς τη δρομαία ἔφοδο με κραυγές οι αντίπαλοί τους από το φόβο τους τράπηκαν σε φυγή. Το Ελληνικό τμήμα τους κατεδίωξε μεν, πάντα οργανωμένο και χωρίς υπερβολή δε «ἐβόων δὲ

⁶⁰⁶ Ξενοφῶν, *Κύρου Ανάβασις*, 1.8. 6

⁶⁰⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.22.6

⁶⁰⁸ Ξενοφῶν, *Κύρου Ανάβασις* 1.8.9

⁶⁰⁹ Ξενοφῶν, *Κύρου Ανάβασις* 1.8.11

⁶¹⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.23.1

ἀλλήλοις μὴ θεῖν δρόμῳ, ἀλλ' ἐν τάξει ἔπεσθαι⁶¹¹ ». Ο Διόδωρος δε διαφέρει πολύ στην περιγραφή του με τη διαφορά ότι κατά αυτόν τα Ελληνικά τμήματα ήλθαν σε επαφή με τον εχθρό ο οποίος τρόμαξε και τράπηκε σε φυγή. Οι Έλληνες πολεμιστές ήταν καλά εκπαιδευμένοι μετά από τον μακροχρόνιο Πελοποννησιακό Πόλεμο και δεν ήταν εύκολο να τους αντιμετωπίσει ο οποιοσδήποτε, πολύ δε περισσότερο όταν δεν είχε και τον αντίστοιχο οπλισμό «Λακεδαιμόνιοι δὲ μετὰ τῶν ἄλλων μισθοφόρων εὐθύς ἐκ τῆς πρώτης συστάσεως ἐξέπληξαν τοὺς ἀντιτεταγμένους βαρβάρους τῆ τε τῶν ὀπλων λαμπρότητι καὶ ταῖς εὐχειρίαις. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἦσαν ὀπλοῖς τε μικροῖς ἐσκεπασμένοι καὶ τὰ πολλὰ τῶν ταγμάτων ἔχοντες ψιλικά, πρὸς δὲ τούτοις ἄπειροι τῶν κατὰ πόλεμον κινδύνων· οἱ δ' Ἕλληνες διὰ τὸ μῆκος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατὰ τὸ συνεχὲς ἐν μάχαις γεγεννημένοι πολὺ ταῖς ἐμπειρίαις διέφερον⁶¹² ». Στο κέντρο των δύο παρατάξεων η αναμέτρηση κρίθηκε από το θάνατο του Κύρου ο οποίος επιτέθηκε εναντίον του αντιπάλου κέντρου με σκοπό να αποτρέψει την κύκλωση του αριστερού του πλευρού «ἐνθα δὴ Κῦρος δείσας μὴ ὀπισθεν γενόμενος κατακόψη τὸ Ἑλληνικὸν ἐλαύνει ἀντίος⁶¹³». Στην επίθεση αυτή ο Κύρος τραυματίστηκε θανάσιμα και σκοτώθηκε. Το κέντρο της παράταξης τράπηκε σε φυγή. Ο στρατός του Αρταξέρξη κατεδίωξε τους αντιπάλους και έφθασε μέχρι και τον καταυλισμό. Οι Έλληνες υπό τον Κλέαρχο, βλέποντας την κατάρρευση της όλης παράταξης και προκειμένου να μην κυκλωθούν, σταμάτησαν την καταδίωξη των αντιπάλων «εὐλαβεῖτο γὰρ μήποτε πάσης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἐλθούσης κυκλωθῶσι καὶ πάντες ἀπόλωνται⁶¹⁴». Τα τμήματα του Αρταξέρξη αντιλαμβανόμενα ότι δεν είχε τελειώσει η αναμέτρηση, αλλά υπήρχαν ακόμα αξιόμαχα τμήματα των αντιπάλων, ετοιμάστηκαν να επιτεθούν στα νώτα της Ελληνικής δύναμης «βασιλεὺς δῆλος ἦν προσιῶν πάλιν, ὡς ἐδόκει, ὀπισθεν⁶¹⁵». Πράγματι οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν εκ νέου για μάχη, πλην όμως οι Πέρσες τράπηκαν και πάλι σε φυγή «νικώμενοι πρὸς φυγὴν ὤρμησαν⁶¹⁶». Η μάχη στα Κούναξα αποτελεί την αρχή της επικής πορείας των Μυρίων. Στην αναμέτρηση αυτή φάνηκε για μια ακόμη φορά η ποιοτική υπεροχή της

⁶¹¹ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 1.8.20

⁶¹² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.23.4

⁶¹³ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 1.8.24

⁶¹⁴ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.24.3

⁶¹⁵ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 1.10.6

⁶¹⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.24.4

φάλαγγας, τόσο από τεχνικής άποψης όσο και από πλευράς δυναμικότητας των Ελλήνων και αλλοεθνών πολεμιστών «μετ' ὀλίγον δὲ ταῖς τόλμαις καὶ ταῖς εὐχειρίαις νικώμενοι⁶¹⁷». Η φάλαγγα παρέμενε ακόμα και στις αρχές του 4^{ου} αι ο βασικός σχηματισμός μάχης. Δεν θα ήταν αποκλειστικά ο πολεμικός σχηματισμός των πολιτών μιας πόλης, αλλά ο σχηματισμός που μπορούσε κάτω υπό οποιεσδήποτε συνθήκες να αντιμετωπίσει έναν αντίπαλο οπουδήποτε αυτό χρειαζόταν. Τους Έλληνες του Κλέαρχου δεν συνέιχε το πατριωτικό ιδεώδες, αλλά παρόλα αυτά συγκρότησαν ένα πολύ αξιόμαχο σχηματισμό βασισμένο στην εμπειρία του Πελοποννησιακού Πολέμου. Παρατηρούμε ότι οι Πέρσες δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν σε μια μάχη σώμα με σώμα τους Έλληνες αντιπάλους τους, αλλά και το ότι η φάλαγγα παρόλο που δεν βασιζόταν σε εθνικά ιδεώδη μπορούσε να εκτελέσει την αποστολή της, γιατί πλέον βασιζόταν στους επαγγελματίες πολεμιστές που συντάσσονταν ad hoc εκεί που θα έβρισκαν περισσότερα χρήματα. Επίσης, το βασικό τακτικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η φάλαγγα παρέμενε ο κίνδυνος κύκλωσής της από τον αντίπαλο. Στη συγκεκριμένη αναμέτρηση η σώφρων τακτική κίνηση του Κλέαρχου να μην καταδιώξει σε βάθος τους αντιπάλους απέτρεψε αυτόν τον κίνδυνο. Ακόμα ένα συμπέρασμα είναι ότι η φάλαγγα μπορούσε πλέον να συντάσσεται και με άλλες δυνάμεις που δεν είχαν τον ίδιο τακτικό σχηματισμό και ταυτόχρονα εάν χρειαζόταν να δρα και αυτόνομα, όπως έγινε στο τέλος της αναμέτρησης.

Το ελαφρύ πεζικό

Το ελαφρά εξοπλισμένο πεζικό, οι λιθοβόλοι, οι σφενδονήτες, οι ακοντιστές και οι πελταστές, την αρχική εποχή της φάλαγγας δεν έπαιζαν μεγάλο ρόλο⁶¹⁸. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η συμβολή τους στο αποτέλεσμα της μάχης ήταν μικρή. Ο βαριά οπλισμένος οπλίτης ήταν ο κυρίαρχος του πεδίου της μάχης, ενώ σε αυτούς δίνονταν βοηθητικές αποστολές. Ο Sage⁶¹⁹ υποστηρίζει ότι μέχρι τον 5^ο αι. χρησιμοποιούνταν σε αποστολές λεηλασίας των εχθρικών περιοχών και συλλογής τροφίμων. Δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν ως μια αυτόνομη δύναμη μια αντίστοιχη βαρέος πεζικού ή το ιππικό. Συνήθως οι πόλεις δεν είχαν δική τους οργανωμένη δύναμη ελαφρού πεζικού. Στην Αθήνα, γράφει ο Σταϊνχάουερ, οι θήτες εάν δεν κατατάσσονταν σαν κωπηλάτες ακολουθούσαν τη φάλαγγα των οπλιτών ως

---

⁶¹⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.24.3

⁶¹⁸ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 107

⁶¹⁹ Sage M. , 1996, 40

ασύντακτοι ψилоί και αυτό σε κοντινές εκστρατείες⁶²⁰. Έτσι αναγκάζονταν να αναζητούν τις υπηρεσίες τους από την κεντρική Ελλάδα όπως τους Ακαρνάνες ή τη νησιωτική με τους εξαιρετους τοξότες από την Κρήτη ή τη Ρόδο. Επίσης οι Θράκες προσέφεραν αξιόμαχους πελταστές. Προφανώς, η έλλειψη οργανωμένων τμημάτων ελαφρού πεζικού σε μια περιοχή με την εδαφική διαμερισμάτωση της Ελλάδας φαντάζει περίεργη. Βέβαια υπήρχαν λόγοι που αυτό ίσχυε. Η ύπαρξη του βαρέος πεζικού εξασφάλιζε, εφόσον ξεπερνιόταν το πρόβλημα του εδαφικού ανάγλυφου, τη δυνατότητα επιβολής της θέλησης της μιας πόλης σε μια άλλη. Επίσης, σε μια κοινωνία που η συμμετοχή στις τάξεις της οπλιτικής φάλαγγας εξασφάλιζε τη κοινωνική καταξίωση ήταν δύσκολη η δημιουργία τέτοιων τμημάτων. Επιπλέον, η λειτουργία τέτοιων μονάδων απαιτούσε, λόγω της λειτουργίας τους, περισσότερη πειθαρχία η οποία με τη σειρά της, για την εδραίωσή της, θα απαιτούσε περισσότερη εκπαίδευση. Η όλη διαδικασία θα κόστιζε αρκετά στις πόλεις που θα δυσκολεύονταν να ανταποκριθούν στην υποχρέωση αυτή. Τέλος, η βασική φιλοσοφία του τερματισμού του πολέμου με την αποφασιστική μάχη, εμπόδιζε την επιλογή δημιουργίας τέτοιων τμημάτων⁶²¹. Ο Louis Rawlings υποστηρίζει ότι με την πάροδο του χρόνου η χρήση ή η αναφορά τμημάτων διαφόρων από την οπλιτική φάλαγγα αυξήθηκε⁶²².

Το πρώτο μισό του 4^{ου} αι. έχουμε μια αλλαγή στη χρήση των ελαφρών τμημάτων και ιδίως των πελταστών. Η καταστροφή που επέφερε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος ήταν η αιτία για να έρθουν στην επιφάνεια νέες τάσεις προς την ίδια κατεύθυνση. Κατά τη διάρκειά του υπήρξε μεγάλη αιμορραγία ανθρώπινου δυναμικού που εξασθένιζε τις πόλεις. Αυτό οδήγησε στην αναζήτηση μισθοφόρων. Σε αυτό συνέβαλε και η μεγάλη διάρκεια του πολέμου που οδήγησε πολλούς πολίτες να αναζητήσουν την οικονομική τους επιβίωση μέσω του πολέμου. Ένα άλλο σύμπτωμα που ενέτεινε το πρόβλημα των πόλεων στην ανεύρεση πολεμικού δυναμικού ήταν και η μείωση των οπλιτών όχι μόνο λόγω της απώλειας των ανθρώπινων ζώων, αλλά και λόγω της απώλειας περιουσιών. Πιθανώς αυτό να οδήγησε το Θράσυλλο το 408 να κάνει επιδρομές στην Μ. Ασία με ένα σώμα πελταστών αποτελούμενο από Αθηναίους πολίτες⁶²³ «Θράσυλλος δὲ τὰ τε ψηφισθέντα πλοῖα λαβὼν καὶ πεντακισχιλίους τῶν ναυτῶν πελταστὰς ποιησάμενος, [ὡς ἅμα καὶ πελτασταῖς

---

⁶²⁰ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 108

⁶²¹ Sage M., 1996, 40

⁶²² Rawlings L., 2007, 85

⁶²³ Sage M., 1996, 141

έσομένους,^{624]}». Κατά την τελευταία φάση του πολέμου όπου υπήρξε και η εμπλοκή των Περσών με την οικονομική βοήθεια αρχικά στους Πελοποννήσιους, δόθηκε νέα πνοή στη μισθοφορία. Υπήρχαν αρκετά χρήματα για την πληρωμή τμημάτων. Με το τέλος του ο Πελοποννησιακός Πόλεμος άφησε χωρίς απασχόληση πολλούς μαχητές οι οποίοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους Πέρσες. Η διαμάχη για τον περσικό θρόνο και η συμμετοχή των Ελλήνων υπέρ του Κύρου έδειξε την ανωτερότητα του ελληνικού πεζικού, αλλά ταυτόχρονα ανέδειξε την ανάγκη για την ύπαρξη ελαφρών τμημάτων. Η αλλαγή αυτή ήταν και πάλι συντονισμένη με την οπλιτική φάλαγγα που ακόμη αποτελούσε τον κύριο κορμό των στρατευμάτων.

Την πρώτη αναφορά για τα ελαφρά τμήματα, την έχουμε στον Τυρταίο τον 7^ο αι., που στην ελεγεία «προς Ηρακλείδας» προτρέπει του ελαφρά οπλισμένους γυμνήτες να καλύπτονται πίσω από την ασπίδα τους και να προσβάλουν τους αντιπάλους με πέτρες και ακόντια «*ὕμεις δ', ὦ γυμνήτες, ὑπ' ἀσπίδος ἄλλοθεν ἄλλος πτώσσοντες μεγάλοις βάλλετε χερμαδίοις δούρασί τε ξεστοῖσιν ἀκοντίζοντες ἐς αὐτούς, τοῖσι πανόπλοισιν πλησίον ἰστάμενοι*⁶²⁵». Βέβαια στον Τυρταίο, παρουσιάζεται και η τακτική χρησιμοποίηση των ελαφρά οπλισμένων. Δεν επιχειρούν αυτόνομα, αλλά είναι ενταγμένοι στο γενικό σχέδιο ενεργείας της φάλαγγας. Έτσι, οι παραπάνω στίχοι είναι η συνέχεια της ελεγείας που αναφέρεται στην οπλιτική φάλαγγα. Γράφει νωρίτερα ο Τυρταίος «*οἱ μὲν γὰρ τολμῶσι παρ' ἀλλήλοισι μένοντες ἔς τ' αὐτοσχεδίην καὶ προμάχους ἰέναι, παυρότεροι θνήσκουσι, σαοῦσι δὲ λαὸν ὀπίσσω*⁶²⁶ »

Στο ίδιο πνεύμα είναι και η αναφορά του Πausανία για τη χρήση των ελαφρά οπλισμένων κατά τη διαμάχη των Σπαρτιατών με τους Μεσσήνιους. Την εποχή της βασιλείας του Μεσσήνιου βασιλιά Αριστόδημου στον Α Μεσσηνιακό Πόλεμο, οι δύο πλευρές ήλθαν για μια ακόμα φορά αντιμέτωπες. Από πλευράς των Σπαρτιατών η παράταξη ήταν πυκνή και μεγάλη σε βάθος «*ἐπὶ τοῖς κέρασιν αὐτοῖ τε καὶ οἱ βασιλεῖς ἐτάσσοντο βαθεία τε ὡς οὐπω πρότερον καὶ πυκνὴ τῇ φάλαγγι*⁶²⁷». Από την πλευρά των Μεσσηνίων υπήρχε η φάλαγγα, αλλά επιπλέον υπήρχαν και ελαφρά οπλισμένοι που αποστολή είχαν τις επιδρομές και τις οπισθοχωρήσεις «*ὁ δὲ ὄχλος ὁ πολὺς τοῖς τε σώμασιν ἦσαν ἐς τὰς ἐπιδρομὰς καὶ ἀναχωρήσεις*

⁶²⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1,2

⁶²⁵ Τυρταίος, *Προς Ηρακλείδας*, 11.13

⁶²⁶ Τυρταίος, *Προς Ηρακλείδας*, 11.13

⁶²⁷ Πausανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 11.1

ἐπιτήδειοι⁶²⁸ ». Στη μάχη οι ελαφρά οπλισμένοι με την τακτική του « χτυπώ και φεύγω» έφεραν σε δύσκολη θέση τους Σπαρτιάτες αντιπάλους τους «όμως ούτε εταράχθησαν ἐπιστρεφόμενοι τε ἐς τοὺς ψιλούς ἀμύνεσθαι μὲν ἐπειρῶντο, διὰ δὲ τὴν κουφότητα οὐ χαλεπῶς ἀποφευγόντων ἀπορία τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ ἀπ' αὐτῆς ἤδη καὶ ὀργὴ γίνεται⁶²⁹». Η τακτική αυτή κατέβαλε στο τέλος τους Σπαρτιάτες που κυκλωμένοι από τους Μεσσήνιους και μη μπορώντας να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τους ελαφρά οπλισμένους υποχώρησαν. Αυτή τους η κίνηση όμως τους προξένησε ακόμα μεγαλύτερες απώλειες «τέλος δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τῶ τε χρόνῳ καὶ τοῖς τραύμασιν ἀπαγορεύοντες καὶ ἅμα παρὰ τὸ εἰωθὸς ὑπὸ τῶν ψιλῶν ταρασσόμενοι διαλύουσι τὴν τάξιν· τραπέντων δέ, ἐνταῦθά σφισι πλείω παρεῖχον κακὰ οἱ ψιλοὶ⁶³⁰»

Ο Ηρόδοτος μας παραθέτει την συμμετοχή των ελαφριά οπλισμένων (ψιλῶν) στη μάχη των Πλαταιῶν όπου όταν οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν το δεξιό της παρατάξεως με πέντε χιλιάδες οπλίτες οι οποίοι πλαισιώνονταν από τριάντα πέντε χιλιάδες εἰλωτες ελαφριά οπλισμένους « τούτων δὲ τοὺς πεντακισχιλίους ἔοντας Σπαρτητήτας ἐφύλασσον ψιλοὶ τῶν εἰλώτων πεντακισχίλιοι καὶ τρισμῦριοι, περὶ ἀνδρα ἕκαστον ἑπτὰ τεταγμένοι.⁶³¹ »

Η πρώτη περιγραφή εμπλοκής, ελαφρά οπλισμένων οπλιτών, δίδεται από το Θουκυδίδη . Ο ιστορικός περιγράφει την επιχείρηση του Αθηναίου Δημοσθένη κατά των Αιτωλῶν. Ο στρατηγός, που το 426 εξέτιε την πρώτη του θητεία στο αξίωμα αυτό και ενώ βρισκόταν στη Λευκάδα, απεδέχθη το αίτημα των Μεσσηνίων της Ναυπάκτου να επιτεθεί εναντίον των Αιτωλῶν με το δελεαστικό επιχείρημα ότι εάν τους κατανικούσε θα προσαρτούσε στην Αθήνα μεγάλο εδαφικό διαμέρισμα «ὥς καλὸν αὐτῶ στρατιᾶς τοσαύτης ξυνειλεγμένης Αἰτωλοῖς ἐπιθέσθαι, Ναυπάκτω τε πολεμίοις οὔσι καί, ἦν κρατήση αὐτῶν, ῥαδίως καὶ τὸ ἄλλο Ἡπειρωτικὸν τὸ ταύτη Αθηναίοις προσποιήσιν⁶³²». Αν και η αποδοχή του αιτήματος ενείχε πολιτικούς και στρατιωτικούς κινδύνους αυτός ενέδωσε⁶³³. Σχεδόν αμέσως ο Δημοσθένης αντιμετώπισε προβλήματα. Οι Ακαρνάνες σύμμαχοι αρνήθηκαν να τον ακολου-

⁶²⁸ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 11.3

⁶²⁹ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 11.5

⁶³⁰ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 11.8

⁶³¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 9.8.10

⁶³² Θουκυδίδη, *Ιστορία*, 3.94.4

⁶³³ Kagan D., 2004, 202

θήσουν, οι Κερκυραίοι απέσυραν τα 15 πλοία τους, ενώ οι Λοκροί σύμμαχοι που θα τον ακολουθούσαν δεν το έπραξαν στερώντας του τους ελαφρά οπλισμένους ακοντιστές τους « ψιλῶν γὰρ ἀκοντιστῶν ἐνδεὴς ἦν μάλιστα ⁶³⁴». Οι Μεσσήνιοι, υποστήριζαν ότι η καλύτερη τακτική ήταν η προσβολή άμεσα του κάθε οικισμού χωριστά, πριν συγκεντρωθεί ολόκληρη η δύναμη των Αιτωλών «τάχιστα ἐπὶ τὰς κώμας καὶ μὴ μένειν ἕως ἂν ξύμπαντες ἀθροισθέντες ἀντιτάξωνται⁶³⁵ » . Πράγματι οι Αθηναίοι προχώρησαν στην εφαρμογή του σχεδίου τους πλην όμως, προσέκρουσαν σε μια τακτική που ερχόταν σε αντίθεση με αυτή του οπλίτη σε οργανωμένη φάλαγγα. Κατέλαβαν χωρίς αντίσταση τον οικισμό του Αιγιτίου. Οι Αιτωλοί, πράγματι εξοπλισμένοι ελαφρά και μην μπορώντας να αντιπαρατεθούν στην Αθηναϊκή οπλιτική φάλαγγα, εκμεταλλεύτηκαν το πλεονέκτημα που τους παρείχε το έδαφος. Οι υπερασπιστές της περιοχής, κατέλαβαν τους γύρω λόφους και από εκεί έκαναν επιθέσεις στους Αθηναίους με ακόντια και υποχωρούσαν πάλι στα υψώματα, μόλις οι αντίπαλοι οπλίτες του κλασικού σχηματισμού φάλαγγας αντιδρούσαν « προσέβαλλον τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις καταθέοντες ἀπὸ τῶν λόφων ἄλλοι ἄλλοθεν καὶ ἐσηκόντιζον, καὶ ὅτε μὲν ἐπίοι τὸ τῶν Ἀθηναίων στρατόπεδον, ὑπεχώρουν, ἀναχωροῦσι δὲ ἐπέκειντο⁶³⁶ ». Ταυτόχρονα, μόλις οι δυσκίνητοι οπλίτες αποχωρούσαν από τα υψώματα, οι Αιτωλοί πάλι τους έπλητταν «καὶ ὅτε μὲν ἐπίοι τὸ τῶν Ἀθηναίων στρατόπεδον, ὑπεχώρουν, ἀναχωροῦσι δὲ ἐπέκειντο⁶³⁷». Οι Αθηναίοι, αντέδρασαν και αυτοί με τους τοξότες τους, όμως ο θάνατος του επικεφαλής τους, τους αποδιοργάνωσε. Η μάχη έληξε με φυγή των Αθηναίων «οὔτω δὴ τραπόμενοι ἔφευγον⁶³⁸». Η ήττα μετατράπηκε σε πανωλεθρία όταν οι εισβολείς, χάνοντας τον οδηγό τους, δεν μπορούσαν να διαφύγουν και ολοκληρώθηκε, όταν οι ευέλικτοι Αιτωλοί έβαλαν φωτιά στο δάσος που βρίσκονταν . Οι απώλειες βαρύτατες.

Μία άλλη αναφορά από το Θουκυδίδη έχουμε και για τα γεγονότα του 425 στη Σφακτηρία. Τότε, ήταν οι Αθηναίοι που χρησιμοποίησαν μια διαφορετική από τη συνηθισμένη τακτική της οπλιτικής φάλαγγας. Πρωταγωνιστής και πάλι ο Δημοσθένης, που είχε επανεκλεγεί στρατηγός για το έτος 425/424. Οι Αθηναίοι είχαν αποκλείσει μια δύναμη 420 Σπαρτιατών οπλιτών και τους είλωτες βοηθούς τους

---

⁶³⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.97.2

⁶³⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.97.1

⁶³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.97.3

⁶³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.97.3

⁶³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.98.1

πάνω στη Σφακτηρία και οι Αθηναίοι είχαν αποφασίσει να πραγματοποιήσουν την τελική έφοδο στο νησί. Με το χάραγμα της ημέρας που είχε προγραμματισθεί η επιχείρηση, ο Δημοσθένης πραγματοποίησε διπλή απόβαση στο νησί. Το μεγαλύτερο μέρος των Σπαρτιατών, είχε συγκεντρωθεί στο κέντρο του νησιού και ένα ακόμα τμήμα βρισκόταν στο βόρειο άκρο, απέναντι από την Πύλο « μέρος δέ τι οὐ πολὺ αὐτὸ τὸ ἔσχατον ἐφύλασσε τῆς νήσου τὸ πρὸς τὴν Πύλον⁶³⁹». Οι Αθηναίοι με το ξημέρωμα, αποβίβασαν και τις υπόλοιπες δυνάμεις τους. Ἐτσι αποβιβάστηκαν συνολικά 8.000 κωπηλάτες, 800 οπλίτες με ισάριθμους τοξότες και περισσότεροι από 2.000 ελαφρά οπλισμένους⁶⁴⁰. Το στράτευμα χωρίστηκε σε τμήματα περίπου των 200 ανδρῶν « Δημοσθένους. δὲ τάξαντος διέστησαν κατὰ διακοσίους τε καὶ πλείους⁶⁴¹ ». Οι Αθηναϊκές δυνάμεις κατέλαβαν τα γύρω υψώματα, προκειμένου να μην δώσουν τη δυνατότητα στους αντιπάλους να διαφύγουν « τῶν χωρίων τὰ μετεωρότατα λαβόντες, ὅπως ὅτι πλείστη ἀπορία ἦ τοῖς πολεμίοις πανταχόθεν κεκυκλωμένοις καὶ μὴ ἔχωσι πρὸς ὅτι ἀντιτάξωνται⁶⁴²». Ο Δημοσθένης, είχε επενδύσει στη χρήση του ελαφρού πεζικού. Οι ελαφρά οπλισμένοι, με τη διάταξη που ἤδη υπήρχε, θα ἦταν πάντα σε θέση να βάλουν τους Σπαρτιάτες από μεγάλη απόσταση χωρίς αυτοί να είναι σε θέση να τους αντιμετωπίσουν «οἱ πολέμιοι ἔσσεισθαι ψιλοὶ καὶ οἱ ἀπορώτατοι, τοξεύμασι καὶ ἀκοντίοις καὶ λίθοις καὶ σφενδόταις ἐκ πολλοῦ ἔχοντες ἀλκὴν⁶⁴³ ». Σε περίπτωση δε που ο αντίπαλος προσπαθούσε να τους προσεγγίσει, αυτοί με λιγότερο βάρος και πιο ευκίνητοι θα υποχωρούσαν, ενώ με την ίδια ευκολία θα ξαναέκαναν επίθεση «οἷς μηδὲ ἐπελθεῖν οἷόν τε ἦν· φεύγοντές τε γὰρ ἐκράτουν καὶ ἀναχωροῦσιν ἐπέκειντο⁶⁴⁴». Σε αντίθεση με το Δημοσθένη, οι Σπαρτιάτες παρέμειναν στην παραδοσιακή οπλιτική τακτική. Μόλις αντιλήφθηκαν ότι το πρώτο τους φυλάκιο εξολοθρεύτηκε και οι Αθηναίοι κατευθύνονταν προς το μέρος τους, παρατάχθηκαν για να τους αντιμετωπίσουν σε μια μάχη σώμα με σώμα «βουλόμενοι ἐς χεῖρας ἐλθεῖν⁶⁴⁵ ». Το τμήμα των Αθηναίων οπλιτῶν είχε λάβει και αυτό θέση μάχης, όμως οι ελαφρά οπλισμένοι βρισκόνταν στα γύρω υψώματα. Οι Σπαρτιάτες δεν μπόρεσαν να λάβουν επαφή με το Αθηναϊκό πεζικό, γιατί τους παρενοχλούσε το ελαφρύ πεζικό. Μόλις δε οι Σπαρτιάτες τους επιτίθονταν, αυτοί συ-

⁶³⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.1

⁶⁴⁰ Kagan D., 2004, 232

⁶⁴¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.3

⁶⁴² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.3

⁶⁴³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.4

⁶⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.4

⁶⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.32.1

μπτύσσονταν σε πιο ορεινές θέσεις, χωρίς όμως να σταματούν να μάχονται. Οι βαριά οπλισμένοι Σπαρτιάτες δεν μπορούσαν, λόγω του οπλισμού να τους καταδιώξουν και στο τέλος, λόγω κούρασης σταμάτησαν αυτό το είδος της συμπλοκής «τῶν δὲ Λακεδαιμονίων οὐκέτι ὀξέως ἐπεκθεῖν⁶⁴⁶». Η πρωτοβουλία των κινήσεων πέρασε στα χέρια των Αθηναίων, οι οποίοι έχοντας απορροφήσει την επιθετική ισχύ των Σπαρτιατών και διατηρώντας ανέπαφες τις δυνάμεις τους πέρασαν στην αντεπίθεση. Οι ελαφρά οπλισμένοι με αναπτερωμένο το ηθικό «καταφρονήσαντες⁶⁴⁷ » επιτέθηκαν με κραυγές και προσβάλλοντας τους με βέλη και πέτρες. Οι Σπαρτιάτες, αφενός δεν είχαν συνηθίσει σε τέτοιου είδους μάχη και αφετέρου, λόγω του θορύβου δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν ως οργανωμένο σύνολο, καθώς δεν μεταβιβάζονταν οι εντολές των προϊσταμένων προς τους οπλίτες «τὰ ἐν αὐτοῖς παραγγελλόμενα οὐκ ἔσακούοντες⁶⁴⁸ ». Στο τέλος, αδυνατώντας να αντιδράσουν, συμπύχθηκαν σε μια οχυρή άκρη του νησιού. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε τους Αθηναίους σε μάχη εκ παρατάξεως, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Τη λύση πάλι έδωσαν οι ελαφρά οπλισμένοι. Ο Στρατηγός των Μεσσηνίων συγκρότησε ένα σώμα από τοξότες και ψιλούς και κατόπιν σκαρφάλωσε στο ύψωμα από την αφύλακτη πλευρά του, στα νώτα των Σπαρτιατών. Οι Σπαρτιάτες, βρέθηκαν στην ίδια δυσάρεστη θέση που είχαν βρεθεί και στις Θερμοπύλες. Ο αγώνας συνεχίστηκε, αλλά οι Σπαρτιάτες λόγω κούρασης άρχισαν να υποχωρούν και οι Αθηναίοι υπερίσχυαν «ἀλλὰ πολλοῖς τε ὀλίγοι μαχόμενοι καὶ ἀσθενεῖα σωμάτων διὰ τὴν σιτοδείαν ὑπεχώρουν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκράτουν ἤδη τῶν ἐφόδων⁶⁴⁹». Στο τέλος ,επειδή θα είχαν μεγαλύτερη αξία ως αιχμάλωτοι, οι Αθηναίοι σταμάτησαν την επίθεση. Οι Σπαρτιάτες παραδόθηκαν «τὰ ὅπλα παρέδουσιν⁶⁵⁰». Έτσι, με την χρήση των ελαφρά οπλισμένων, η επιχείρηση έληξε υπέρ των Αθηναίων.

Το 424 στο Δήλιο, ξεχωρίζουν τα ελαφρά τμήματα από τον κύριο όγκο των οπλιτών. Ο Θηβαίος στρατηγός Παγώνδας παρέταξε το στρατό του και είχε στη διάθεσή του επτά χιλιάδες οπλίτες και περισσότερους από δέκα χιλιάδες ψιλούς, χίλιους ιππείς και πεντακοσίους πελταστές «ὀπλίται ἑπτακισχίλιοι μάλιστα καὶ ψιλοὶ ὑπὲρ μυρίου, ἱππῆς δὲ χίλιοι καὶ πελτασταὶ πεντακόσιοι⁶⁵¹». Οι ψιλοί το-

---

⁶⁴⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.34.1

⁶⁴⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.34.1

⁶⁴⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.34.3

⁶⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.36.3

⁶⁵⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.38.4

⁶⁵¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.93.3

ποθετήθηκαν κοντά στα δύο άκρα μαζί με τους ιππείς «ἐπὶ δὲ τῶ κέρα ἑκατέρω οἱ ἰπτῆς καὶ ψιλοὶ ἦσαν⁶⁵²». Ο Θουκυδίδης στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν μας αναφέρει το πώς αυτά τα τμήματα, αν και μεγάλα σε αριθμό, ἔδρασαν. Ο Louis Rawlings πιστεύει ότι ο ιστορικός δεν το ἔπραξε, διότι θεωρούσε την ὑπαρξή τους ἀσχετη ἢ χωρίς ιδιαίτερη σημασία στην εξέλιξη της μάχης⁶⁵³.

Σε κάποιες μάχες δίδεται ἡ περιγραφή τῆς σύγκρουσης τῶν ελαφρῶν τμημάτων πριν τὴν εἴσοδο στὸν ἀγῶνα τοῦ κύριου ὄγκου τῆς οπλιτικῆς δυνάμεις που κατὰ τὴν ἀρχικὴ φάση τῆς σύγκρουσης παρέμενε ἀπαθῆς. Ἐτσι, στὶς Συρακούσες τὸ 415, ὁ Θουκυδίδης μᾶς παραδίδει μὴ περιγραφή κατὰ τὴν ὁποία οἱ σφενδονῆτες, οἱ λιθοβόλοι καὶ οἱ τοξότες συγκρούστηκαν πρῶτοι. Ἡ μάχη δὲν ἐκλινε υπέρ κάποιου καὶ οἱ υπόλοιποι οπλίτες ἐνεπλάκησαν μετὰ τὶς θυσίες τῶν μάντεων «ἀναλαμβάνοντες τὰ ὄπλα εὐθὺς ἀντεπῆσαν. καὶ πρῶτον μὲν αὐτῶν ἑκατέρω οἱ τε λιθοβόλοι καὶ σφενδονῆται καὶ τοξόται προμαχόντο καὶ τροπὰς οἴας εἰκὸς ψιλοὺς ἀλλήλων ἐποίουν· ἔπειτα δὲ μάντιες τε σφάγια προῦφερον τὰ νομιζόμενα καὶ σαλπυγκταὶ ξύνοδον ἐπώτρυνον τοῖς ὀπλίταις, οἱ δ' ἐχώρουν⁶⁵⁴». Σε καμία ὁμως περίπτωση δὲν ἐξηγεῖται γιατί οἱ ψιλοὶ ἐνεπλάκησαν πριν ἀπὸ τοὺς κανονικοὺς οπλίτες.

Ἡ ἐμφάνιση τῶν πελταστῶν

Αὐτὰ τὰ τμήματα, που μποροῦν νὰ καταταχθοῦν ἀπὸ πλευρᾶς οπλισμοῦ μετὰ τὸ ελαφροῦ καὶ τοῦ βαρέος πεζικοῦ, φαίνεται νὰ ἔχουν ἀρχικὰ θρακικὴ καταγωγή. Τὸ ὄνομά τους, τὸ πήραν ἀπὸ τὴν ἀσπίδα που ἔφεραν, τὴν πέλτη. Τὸ πὼς ἦταν αὐτοὶ οἱ πολεμιστὲς τὸ βλέπουμε ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα. Ἡ πέλτη, φαίνεται νὰ εἶχε σχῆμα μισοφέγγαρου καὶ κρατιόταν ἔτσι ὥστε τὰ ἄκρα τοῦ νὰ κοιτοῦν πρὸς τὰ ἐπάνω. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ μόνη προστασία, καθὼς δὲν εἶχαν καμία ἄλλη. Ὁ ἐπιθετικὸς οπλισμὸς τους, ἦταν δύο κοντὰ ἀκόντια ἢ ἓνα κοφτερό δόρυ. Συμπλήρωμα στὸν οπλισμὸ ἦταν ἓνα κοντὸ σπαθί. Οἱ κάτοικοι τῆς νοτίου Ἑλλάδας, φαίνεται ὅτι ἐπηρεαστήκαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ εἶδος μαχητῆ καὶ δημιούργησαν παρόμοια τμήματα καὶ ἀπὸ δικούς τους ἀνδρες. Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἀσπίδα καὶ τὴν ἐνδυμασία, παρουσίαζαν μεγάλη ὁμοιότητα με τοὺς υπόλοιπους μαχητὲς τῆς πιο «ορεινῆς» Ἑλλάδας. Ἐπιπλέον, ἡ παράδοση τους ξεχωρίζει ὡς μὴ ιδιαίτερη κατηγορία. Τὰ θρακικὰ τμήματα πιθανῶς νὰ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} αἰ. Ἀργότερα, ἀναδείχθηκε ἡ χρησιμότητά τους σε μεγαλύτερο βαθμὸ καὶ ἀποτελοῦσαν μισθοφό-

---

⁶⁵² Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 4.93.4

⁶⁵³ Rawlings L., 2007, 86

⁶⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6.69.

ρους διαφόρων πόλεων⁶⁵⁵. Κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, η σπουδαιότητά τους αυξήθηκε⁶⁵⁶. Κατά το πρώτο μισό του 4^{ου} αι ήταν αποτελεσματικά τμήματα ελαφρού πεζικού. Πολλά περιστατικά, επιβεβαιώνουν ότι τα τμήματα αυτά για να είναι πιο αποτελεσματικά θα έπρεπε να επιχειρούν σε συνδυασμό με άλλα τοξοτών και ιππικό. Παρόλα αυτά μπορούσαν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία και μόνοι τους λιγότερο ευκίνητους οπλίτες. Το κλειδί για την επιτυχία του συνδυασμού τους με τμήματα οπλιτών, ήταν η αντίληψη των τελευταίων ότι έπρεπε να κρατήσουν τον αντίπαλο σε σχηματισμό με την παρουσία τους. Αυτό περιόριζε την κινητικότητα, του ήδη βαρυφορτωμένου με την ασπίδα, εχθρικού πεζικού προκειμένου να αντιμετωπίσει τους ελαφρύτερους πελταστές που προκαλούσαν απώλειες ακόμα και από μεγαλύτερη απόσταση με τα ακόντιά τους. Στους πελταστές ανατίθετο συχνά η αποστολή φύλαξης περασμάτων. Επίσης, συνέλεγαν τροφή, έκαναν επιδρομές ή οργάνωναν ενέδρες για τους αντιπάλους⁶⁵⁷.

Ο Ηρόδοτος περιγράφοντας τον Περσικό στρατό του βασιλιά Ξέρξη το 480 αναφέρεται στους Θράκες πελταστές που ήταν υπό τις διαταγές του «Θρήικες δὲ ἐπὶ μὲν τῆσι κεφαλῆσι ἄλωπεκέας ἔχοντες ἐστρατεύοντο, περὶ δὲ τὸ σῶμα κιθῶνας, ἐπὶ δὲ ζειράς περιβεβλημένοι ποικίλας, περὶ δὲ τοὺς πόδας τε καὶ τὰς κνήμας πέδιλα νεβρῶν, πρὸς δὲ ἀκόντια τε καὶ πέλτας καὶ ἐγχειρίδια σμικρὰ ⁶⁵⁸»

Στις αρχές του Πελοποννησιακού Πολέμου οι Αθηναίοι επεδίωξαν να συμμαχήσουν με το Σιτάλη της Θράκης προκειμένου, αφενός να τους βοηθήσει στα συμφέροντά τους στην περιοχή και αφετέρου να τους ενισχύσει το στρατό με ιππείς και πελταστές «ἐλθὼν τε ἐς τὰς Ἀθήνας ὁ Νυμφόδωρος τὴν τε τοῦ Σιτάλκου ξυμμαχίαν ἐποίησε καὶ Σάδοκον τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀθηναῖον τὸν τε ἐπὶ Θράκης πόλεμον ὑπεδέχετο καταλύσειν· πείσειν γὰρ Σιτάλην πέμπειν στρατιὰν Θρακίαν Ἀθηναίοις ἰππέων τε καὶ πελταστῶν⁶⁵⁹». Οι πελταστές εμφανίζονται και το 429 στη μάχη που διεξήχθη στη Σπάρτωλο μεταξύ των Αθηναίων και των Χαλκιδίων όπου έλαβαν μέρος με την πλευρά των πρώτων πελταστές από την Κρουσίδα και αντίστοιχα πελταστές από την Όλυνθο με την πλευρά των δεύτερων «εἶχον δὲ τινὰς οὐ πολλοὺς πελταστὰς ἐκ τῆς Κρουσίδος γῆς καλουμένης. ἄρτι δὲ τῆς μάχης γε-

⁶⁵⁵ Sabin P., Wees H., Whiby M. 2007, 120

⁶⁵⁶ Sage M., 1996, 42- 43

⁶⁵⁷ Sage M., 1996, 143- 144

⁶⁵⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7.75.1

⁶⁵⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.29.5

γεννημένης ἐπιβοηθοῦσιν ἄλλοι πελτασταὶ ἐκ τῆς Ὀλύνθου⁶⁶⁰». Οι Πελταστές εμφανίζονται και στον 4^ο αι. Το 395, ο Αγησίλαος προήλαυε στην περιοχή των Σάρδεων και δέχθηκε επίθεση από περσικό ιππικό. Ο Αγησίλαος γνωρίζοντας ότι το περσικό πεζικό βρισκόταν στην Καρία αποφάσισε να προσβάλει το ιππικό των αντιπάλων. Οι Πέρσες ιππείς, τάχθηκαν προς μάχη και οι ελληνικές δυνάμεις πεζικού σχημάτισαν τη φάλαγγα με σκοπό να επιτεθούν και εμπρός από αυτήν παρατάχθηκαν οι πελταστές οι οποίοι επιτέθηκαν τρέχοντας στην αντίπαλη διάταξη «τοῖς δὲ πελτασταῖς εἶπε δρόμῳ ὑψηγεῖσθαι⁶⁶¹ ». Η εξέλιξη της σύγκρουσης υπήρξε νικηφόρα για τους Έλληνες και οι πελταστές επιδόθηκαν σε λεηλασία του εχθρικού στρατοπέδου «καὶ οἱ μὲν πελτασταί, ὥσπερ εἰκός, εἰς ἀρπαγὴν ἐτράποντο⁶⁶²». Στην περίπτωση αυτή η τακτική χρησιμοποίηση των ψιλών αφορά στην απορρόφηση της επιθετικής ισχύος των αντιπάλων. Επιπλέον, μάλλον αποτέλεσαν και ένα αναλώσιμο στόχο. Τέλος φαίνεται οικείο στον ιστορικό η λεηλασία από μέρους των πελταστών, καθώς χρησιμοποιείται το «ὥσπερ εἰκός ».

Μετά τη μάχη στην Κορώνεια δεν υπάρχουν άλλες μάχες στον Κορινθιακό πόλεμο, εκτός από τη διάσημη μάχη που δόθηκε 4 χρόνια αργότερα στο δρόμο από τη Σικυώνα προς το Λέχαιο. Σε αυτήν μια Σπαρτιατική μόρα έχασε τη μισή της δύναμη από τους πελταστές του Ιφικράτη. Στο μεταξύ, η αντιπαράθεση είχε μεταφερθεί στην περιοχή γύρω από την Κόρινθο, εξ ου και η ονομασία του πολέμου. Έτσι φθάνουμε στη μάχη του Λεχαίου το 391. Το 392 ο πολέμαρχος Πραξίτας με δύο Μόρες υπό τις διαταγές του και βοηθούμενος από μια προδοσία εισχώρησε στα μακρά τείχη που ένωναν την Κόρινθο με το λιμάνι της στον Κορινθιακό Κόλπο το Λέχαιο και παρατάχθηκε για μάχη έχοντας στην παράταξή του τους Κορίνθιους φυγάδες στο αριστερό και τους Σικυώνιους στο κέντρο. Απέναντί τους ήταν παραταγμένοι οι Κορίνθιοι στο αριστερό της δικής τους παράταξης με τους πελταστές του Ιφικράτη στο δεξιό και τους Αργείους στο κέντρο ⁶⁶³«ἀντιτάττονται ἐχόμενοι [δὲ] τοῦ ἑώου τείχους <οἱ> περὶ Ἴφικράτην μισθοφόροι, πρὸς δὲ τούτοις Ἀργεῖοι εὐώνυμον δ' εἶχον αὐτοῖς Κορίνθιοι οἱ ἐκ τῆς πόλεως ». Οι Αργεῖοι υποτιμώντας τους έναντι αυτών Σικυώνιους εφορμούν εναντίον τους και τους απωθούν. Το αριστερό άκρο της παράταξης των Λακεδαιμονίων οι Κορίνθιοι φυγάδες νικούσαν τους πελταστές του Ιφικράτη και προχωρούσαν προς την Κόρινθο. Οι Σπαρτιάτες, βλέ-

⁶⁶⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.79.4-5

⁶⁶¹ Ξενοφών *Ελληνικά*, 3.4.23

⁶⁶² Ξενοφών *Ελληνικά*, 3.4.23

⁶⁶³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4. 9

ποντας το κέντρο της παράταξης να έχει υποχωρήσει, στράφηκαν προς αυτό και επιτέθηκαν από τα νώτα στους Αργείους. Η αναστάτωση ήταν μεγάλη και το ίδιο και η σφαγή που ακολούθησε. Ο Ξενοφών επισημαίνει «τότε γοῦν οὕτως ἐν ὀλίγῳ πολλοὶ ἔπεσον ὥστε εἰθισμένοι ὄραν οἱ ἄνθρωποι σωροὺς σίτου, ξύλων, λίθων, τότε ἐθεάσαντο σωροὺς νεκρῶν⁶⁶⁴». Ἔτσι, η χρησιμοποίηση των πελταστών στη δεξιά πλευρά της φάλαγγας δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Τους απώθησαν οι όχι και τόσο καλά οργανωμένοι Κορίνθιοι φυγάδες.

Οι πελταστές του Ιφικράτη, επανεμφανίζονται το 391. Ἦδη, από το τέλος της μάχης στο Λέχαιο, οι δύο αντίπαλες παρατάξεις έχοντας πολλές απώλειες άφησαν τη φύλαξη των πόλεων Κορίνθου και Σικυώνας στους μισθοφόρους «αἰ μὲν εἰς Κόρινθον, αἰ δὲ εἰς Σικυῶνα, ἐφύλαττον τὰ τεῖχη· μισθοφόρους γε μὴν ἑκάτεροι ἔχοντες διὰ τούτων ἐρρωμένως ἐπολέμουν.⁶⁶⁵». Το 391 ο βασιλιάς Αγησίλαος, σε συνεργασία με τον αδελφό του Τελευτία που επιχείρησε με 12 τριήρεις από τη θάλασσα, κατέλαβε τα τεῖχη στο Λέχαιο. Τον επόμενο χρόνο, εισέβαλε στην Περαχώρα όπου οι Κορίνθιοι διατηρούσαν τα ζωντανά τους. Ἦταν τότε που έμαθε την καταστροφή των Αμυκλαίων στο Λέχαιο όπου είχαν τοποθετηθεί ως φρουρά. Οι Αμυκλαίοι, αφού είχαν αντικατασταθεί από συμμάχους στα καθήκοντά τους, είχαν πάρει άδεια να επιστρέψουν στην πατρίδα τους για να γιορτάσουν τα Υακίνθια. Ο Πολέμαρχος που διοικούσε στο Λέχαιο είχε σχεδιάσει να τους συνοδεύσει πέρα από την Κόρινθο και προς τη Σικυώνα. Όταν βρίσκονταν περί τα 20 με 30 στάδια από τη Σικυώνα ο Πολέμαρχος άφησε για συνοδεία των Αμυκλαίων μια μόρα ιππέων. Παρότι οι Σπαρτιάτες είχαν ανησυχία για την παρουσία πελταστών στην περιοχή, εντούτοις οι προηγούμενες επιτυχίες τους, τους έκαναν να αισθάνονται απρόσβλητοι «καὶ ὅτι μὲν πολλοὶ ἦσαν ἐν τῇ Κορίνθῳ καὶ πελτασταὶ καὶ ὀπλίται οὐδὲν ἠγνόουν· κατεφρόνουν δὲ διὰ τὰς ἔμπροσθεν τύχας μηδένα ἂν ἐπιχειρῆσαι σφίσιν⁶⁶⁶». Παρόλα αυτά, μόλις ο Ιφικράτης και ο Αθηναῖος στρατηγός Καλλίας είδαν να πλησιάζει η μόρα και αντιλήφθηκαν πόσο λίγοι ήταν, αποφάσισαν να προσβάλουν τον εχθρό με τους πελταστές «ἐνόμισαν ἀσφαλὲς εἶναι ἐπιθέσθαι αὐτοῖς τῷ πελταστικῷ.⁶⁶⁷». Υπολόγιζαν ότι μπορούσαν να προσβάλουν με ασφάλεια τους Σπαρτιάτες με τα ακόντια στην ακάλυπτη πλευρά τους, καθώς αυτοί θα

⁶⁶⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4. 12

⁶⁶⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.4. 14

⁶⁶⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.12

⁶⁶⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.13

είχαν σχηματισμό πορείας. Επιπλέον, η ευκινησία των πελταστών θα τους έδινε το αναγκαίο πλεονέκτημα, όταν θα χρειαζόταν να αποφύγουν τους αντιπάλους τους «ῥαδίως ἂν ἀποφυγεῖν πελτασταῖς τοῖς ἐλαφροτάτοις τοὺς ὀπλίτας.⁶⁶⁸». Η μάχη που ακολούθησε είχε ομοιότητες με την αναμέτρηση στη Σφακτηρία, 32 χρόνια πριν⁶⁶⁹. Ο Καλλίας, παρέταξε τους άνδρες του όχι μακριά από το Λέχαιο με το σκεπτικό ότι θα απέτρεπε τους Σπαρτιάτες να καταδιώξουν τους πελταστές διαρρηγνύοντας τις γραμμές τους, με το φόβο της επιθέσεως από οργανωμένη φάλαγγα. Με τον ίδιο τρόπο, είχε παρατάξει και ο Δημοσθένης τους 800 οπλίτες του στη Σφακτηρία, προκειμένου να υποστηρίξει τα ελαφριά τμήματά του. Ο Ιφικράτης επιτέθηκε με τους πελταστές του, χωρίς όμως να έρθει σε κοντινή απόσταση με τους Σπαρτιάτες για να αποφύγει την εκ του συστάδην μάχη. Οι Σπαρτιάτες παρόλες τις απωλείς τους κατεδίωξαν τους πελταστές, χωρίς όμως να καταφέρουν το αποφασιστικό πλήγμα. Παρόλο που ενέπλεξαν στην αναμέτρηση και το ιππικό, αυτό δεν είχε αποτέλεσμα, διότι οι ιππείς φοβούμενοι τους πελταστές δεν προχωρούσαν ανεξάρτητα από το πεζικό «οὐ γὰρ ἕως ἀπέκτεινάν τινας αὐτῶν ἐδίωξαν, ἀλλὰ σὺν τοῖς ἐκδρομοῖς ἰσομέτωποι καὶ ἐδίωκον καὶ ἐπέστρεφον⁶⁷⁰». Η τακτική που ακολούθησε ο Ιφικράτης ήταν απλή. Πρώτα έπληττε τον αντίπαλο και κατόπιν υποχωρούσε προσπαθώντας να έχει τις μικρότερες απώλειες. Μόλις οι αντίπαλοι οπλίτες, μην μπορώντας να καταδιώξουν άλλο τους πελταστές, επέστρεφαν στις θέσεις τους αποδιοργανωμένοι, δέχονταν επίθεση στο ακάλυπτο πλευρό τους και υφίσταντο απώλειες. Τέλος, οι Σπαρτιάτες μην μπορώντας να αντέξουν άλλο την παραπάνω κατάσταση συγκεντρώθηκαν σε ένα λόφο σε απόσταση 370 μέτρων από τη θάλασσα και 3 χιλιομέτρων από το Λέχαιο προκειμένου να σωθούν επιβιβαζόμενοι σε πλοιάρια. Η καταστροφή ήταν μεγάλη, με τις απώλειες να ανέρχονται σε 250 άνδρες.

Κατά τον Pritchett⁶⁷¹ καμία άλλη ήττα δεν επηρέασε τόσο τη Σπάρτη από την εποχή της κατάκτησης της Σφακτηρίας, 35 χρόνια νωρίτερα. Η καταστροφή της μόρας των Λακεδαιμονίων οπλιτών από τους πελταστές τους οποίους είχαν περιφρονήσει άφησε μια έντονη εντύπωση γεγονός που πιστοποιεί ο Ξενοφών «καὶ ὅτι μὲν πολλοὶ ἦσαν ἐν τῇ Κορίνθῳ καὶ πελτασταὶ καὶ ὀπλίται οὐδὲν ἠγνόουν· κατεφρόνουν δὲ διὰ τὰς ἔμπροσθεν τύχας μηδένα ἂν ἐπιχειρῆσαι σφίσιν. οἱ δ' ἐκ

---

⁶⁶⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, ό.π.

⁶⁶⁹ Lazenby J.F., 2012, 173

⁶⁷⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.16

⁶⁷¹ Pritchett W.K., 1974, 122

τῶν Κορινθίων ἄστεως, Καλλίας τε ὁ Ἴππονίκου, τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν στρατηγῶν, καὶ Ἴφικράτης, τῶν πελταστῶν ἄρχων, καθορῶντες αὐτοὺς καὶ οὐ πολλοὺς ὄντας καὶ ἐρήμους καὶ πελταστῶν καὶ ἰππέων, ἐνόμισαν ἀσφαλὲς εἶναι ἐπιθέσθαι αὐτοῖς τῷ πελταστικῷ⁶⁷²».

Σύμφωνα με τον Pritchett, κατά τη διάρκεια του 4ου αι. οι Αθηναίοι κοιτάζοντας πίσω στις επιχειρήσεις του Κόνωνα και του Ιφικράτη την περίοδο του Κορινθιακού πολέμου τις έβλεπαν ως τη μόνη πραγματικά θαυμαστή σελίδα της ιστορίας τους. Ο Κόνων δεν ήταν μόνο που είχε τιμηθεί με ατέλεια αλλά ήταν ο μόνος άνδρας μετά τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα που τιμήθηκε με μπρούτζινο άγαλμα.⁶⁷³ Κατά τη διάρκεια του υπολοίπου του 4ου αι. ο ένας στρατηγός μετά τον άλλο δοκίμαζε την τύχη του στον Ελλησποντο, αλλά ο κάθε ένας ανακαλείτο για αποτυχία. Παρά τις συνεχείς επεμβάσεις σε εξωτερικές διαμάχες η Αθήνα δεν είχε πολλές επιτυχίες. Αυτό θα μπορούσε να αιτιολογηθεί επειδή η Αθήνα δεν θα διέθετε μια σταθερή ετήσια πηγή εσόδων με την οποία θα συντηρούσε ένα σταθερό στρατό όπως είχε κάνει για μια μακρά περίοδο στον Κορινθιακό πόλεμο. Ο πόλεμος των πελταστῶν, στηριζόμενος στις αψιμαχίες, απαιτούσε μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στη χρήση των όπλων από τη μάχη των οπλιτών, όπου ο οπλίτης μπορούσε να συμπληρώσει την δική του ανικανότητα με την υποστήριξη της υπόλοιπης φάλαγγας. Η επιτυχία των πελταστῶν στον Κορινθιακό πόλεμο ήταν αρκετή για να διατηρήσει το όνομα του Ιφικράτη ως στρατηγού. Η πειθαρχία των τμημάτων του έρχεται σε αντίθεση με την συνηθισμένη συμπεριφορά των μισθοφόρων κατά την επόμενη περίοδο. Ο Πολύαινος αναφέρει ότι ο Ιφικράτης δεν άφησε ποτέ τους άνδρες του άεργους. Όταν δεν εμπλέκονταν στην ενεργό υπηρεσία πάντα τους ανέθετε κάποια εργασία όπως για παράδειγμα να οργώνουν τη γη, να φτιάχνουν χαρακώματα, να κόβουν δένδρα, να μετατοπίζουν το στρατόπεδό τους ή να επιδιορθώνουν τα πράγματά τους θεωρώντας την αεργία ως τον γονέα των συνωμοσιών και των στάσεων⁶⁷⁴ «οὐ μὴν ἐπέτρεπεν αὐτοὺς οὐδὲ σχολάζειν, ἀλλ' εἰ μὴ πόλεμος ἦν, ἀεὶ τι προσέταπεν, ἢ ὀρύττειν ἢ ταφρεύειν ἢ δένδρα κόπτειν ἢ μεταβάλλειν ἢ μετασκευάζειν, ὡς ἐν τῇ σχολῇ νεωτερίζειν βουλομένων ⁶⁷⁵»

Οι πελταστῆς απέδειξαν ότι όταν η αναμέτρηση δεν γίνεται σε αναπεπταμένο έδαφος έχουν το πλεονέκτημα με το μέρος τους. Δεν συγκροτήθηκαν αυτή τη φορά

⁶⁷² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.5.12

⁶⁷³ Pritchett W.K., 1974, 123

⁶⁷⁴ Pritchett W.K., 1974, 124

⁶⁷⁵ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 3.9.35

για να δώσουν μάχη εκ παρατάξεως. Αντιθέτως, εφαρμόζοντας την τακτική «κτυπώ και φεύγω» επέτυχαν να κατανικήσουν τους πιο οργανωμένους αντιπάλους τους. Βέβαια, παρόλο που ο Ιφικράτης συνόδευσε την επιτυχία του με την ανακατάληψη τριών φρουρίων στην Κορινθία και οι Σπαρτιάτες απέφευγαν την μάχη στην Κορινθία μέχρι το τέλος του πολέμου, εντούτοις η ήττα τους δεν ήταν αποφασιστικής σημασίας, καθώς η έκβαση του πολέμου θα κρινόταν από την εμπλοκή του Πέρση βασιλιά και τις επιχειρήσεις στη θάλασσα. Η ήττα της Μόρας στο Λέχαιο δεν παρότρυνε τους αντιπάλους της Σπάρτης να επιχειρήσουν να εμπλακούν σε χερσαία μάχη εναντίον της⁶⁷⁶.

Οι μισθοφοροι

Ο Σταϊνχάουερ υποστηρίζει ότι η μισθοφορία πάντοτε υπήρχαν, αλλά στην Ελλάδα η μισθοφορία ήταν άγνωστο φαινόμενο πριν το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου⁶⁷⁷. Η φήμη του Έλληνα οπλίτη με την πανίσχυρη πανοπλία του και την εξοικείωση του με τον πόλεμο είχε σιγά σιγά ξεπεράσει τα όρια της Ελλάδας. Έτσι πολλοί αναζήτησαν την τύχη τους ως μισθοφόροι στην Αίγυπτο ή Ασσυρία. Ήδη ο Αλκαίος από τις αρχές του 6^{ου} αι. χαιρετίζει την επιστροφή του αδελφού του από τη Βαβυλώνα που είχε μεταβεί ως μισθοφόρος. Ο Αλκαίος και αδελφός του Αντιμενίδας είχαν, μετά τη σύγκρουσή τους με τον Πιπτακό, καταφύγει στην Αίγυπτο και στη Βαβυλώνα αντίστοιχα. Η παραμονή του Αντιμενίδα κατά την εξορία του στην Βαβυλώνα σχετίζεται με τη βασιλεία του Ναβουχοδονόσορα (604 – 561) και με τις εκστρατείες του Βαβυλώνιου ηγεμόνα στη Συρία και την Αίγυπτο. Υποθέτουν δε οι μελετητές ότι ο Αντιμενίδας ανδραγάθησε σε κάποια μάχη⁶⁷⁸. Γράφει λοιπόν ο Αλκαίος για τον αδελφό του « ἤλθες ἐκ περάτων γᾶς ἐλεφαντίναν λάβαν τῷ ξίφεος χρυσοδέταν ἔχων ... τὸν ἀδελφὸν Ἀντιμενίδα ... φησιν Ἀλκαῖος Βαβυλωνίοις συμμαχοῦντα τελέσαι ἄεθλον μέγαν, εὐρύσαο δ' ἐκ πόνων, κτένναις ἄνδρα μαχαίταν βασιληίων παλάσταν ἀπυλείποντα μόναν ἴαν παχέων ἀπὺ πέμπων.⁶⁷⁹»

Ο Hunt⁶⁸⁰ θεωρεί ότι οι μισθοφόροι αύξαιναν το μέγεθος του στρατεύματος μια πόλης. Κατά τον ίδιο, το συγκριτικό τους πλεονέκτημα ήταν ότι ως επαγγελματίες στρατιώτες μπορούσαν να υπηρετούν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους προσφέ-

---

⁶⁷⁶ Lazenby J.F., 2012, 173

⁶⁷⁷ Σταϊνχάουερ Γ., 2005, 315

⁶⁷⁸ Μπάρμπας Ι., 2000, 319

⁶⁷⁹ Αλκαίος 350, 7

⁶⁸⁰ Hunt P, 2007, 141

ροντας τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες εκεί που οι απλοί πολίτες δεν μπορούσαν. Αναφέρει επίσης ότι στην αρχαϊκή περίοδο Έλληνες μισθοφόροι υπηρετούσαν στην Αίγυπτο. Με αυτή την άποψη συμφωνεί και ο Sage που θεωρεί τους Αιγύπτιους μόνιμους εργοδότες των Ελλήνων μισθοφόρων⁶⁸¹, ενώ δεν θεωρεί καθόλου τυχαία την ταυτόχρονη χρονικά είσοδο του οπλιτικού τρόπου μάχης που συνοδεύταν και από τον αντίστοιχο εξοπλισμό. Πράγματι όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος ο Ψαμμήτιχος Α΄ της Αιγύπτου στα μέσα του 7^{ου} αι χρησιμοποίησε Έλληνες μισθοφόρους οι οποίοι εξ ανάγκης είχαν μεταβεί στην Αίγυπτο προκειμένου να σταθεροποιήσει την εξουσία του και να ενοποιήσει την Αίγυπτο⁶⁸². Αργότερα η Περσική Αυτοκρατορία, αλλά και κάποιοι από τους επαναστατημένους Σατράπες, χρηματοδότησαν Έλληνες οπλίτες σε μεγάλους αριθμούς προκειμένου να αντισταθμίσουν την αδυναμία τους σε βαρύ πεζικό.

Στην κλασσική περίοδο μη Έλληνες μονάρχες προσελάμβαναν διάσημους και επιτυχημένους Έλληνες στρατηγούς για να διοικήσουν το στρατό τους. Ο Sage σε αντίθεση με τον Σταϊνχάουερ υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα η χρήση των μισθοφόρων για εσωτερικούς λόγους ήταν συνεχής από την αρχαϊκή εποχή. Κάποιοι από τους τύραννους του 7^{ου} και του 6^{ου} αι χρησιμοποίησαν μισθοφόρους για να εδραιώσουν τη θέση τους. Ο Ηρόδοτος αναφέρει δυο φορές τη χρήση τέτοιων τμημάτων από τον Πεισίστρατο το 545 π.Χ. την τρίτη φορά που εγκαθίδρυσε την τυραννίδα. Ο Πεισίστρατος πείστηκε από το γιό του Ιππία να επανέλθει στην Αθήνα από όπου είχε εκδιωχθεί το 556 π. Χ. . Για να το πετύχει, με χρήματα που του δώρισαν φίλοι του από διάφορες πόλεις, κατάφερε να συγκεντρώσει μισθοφόρους από το Άργος, τη Νάξο και αλλού⁶⁸³. Στο τέλος το εγχείρημά του στέφτηκε με επιτυ-

---

⁶⁸¹ Sage M., 1996, 147

⁶⁸² Ηρόδοτος *Ιστορίαι*, 2.152.9 – 25 : « Πέμψαντι δέ οί ές Βουτουῶν πόλιν ές τὸ χρηστήριον τῆς Λητοῦς, ένθα δὴ Αἰγυπτίοισι έστι μαντήιον άψευδέστατον, ἤλθε χρησμὸς ὡς τίσις ἤξει <οί> από θαλάσσης χαλκῶν άνδρῶν έπιφανέντων. Καί τῶ μὲν δὴ άπιστή μεγάλη ύπεκέχυτο χαλκῆους οί άνδρας ἤξειν έπικούρους. Χρόνου δέ οὐ πολλοῦ διελθόντος άναγκαίη κατέλαβε Ἰωνάς τε καί Κᾶρας άνδρας κατὰ λήϊν εκπλώσαντας άπενειχθῆναι ές Αἴγυπτον, εκβάντας δέ ές γῆν καί όπλισθέντας χαλκῶ άγγέλλει τῶν τις Αἰγυπτίων ές τὰ έλεα άπικόμενος τῶ Ψαμμητίχῳ, ὡς οὐκ ιδών πρότερον χαλκῶ άνδρας όπλισθέντας, ὡς χάλκεοι άνδρες άπιγμένοι από θαλάσσης Ληλατέουσι τὸ πεδίον. Ό δέ μαθών τὸ χρηστήριον έπιτελεόμενον φίλα τε τοῖσι Ἰωσι καί Καρσί ποιέεται καί σφεας μεγάλα ύπισχνεόμενος πείθει μετ' έωυτοῦ γενέσθαι ὡς δέ έπεισε, οὔτῳ άμα τοῖσι τε τὰ έωυτοῦ βουλομένοισι Αἰγυπτίοισι καί τοῖσι έπικούροισι καταίρξει τούς βασιλέας.»

⁶⁸³ Ηρόδοτος *Ιστορίαι*, 1.61-62: « Ἰππίεω δέ γνώμη νικήσαντος άνακτᾶσθαι όπίσω τῆν τυραννίδα, ένθαῦτα ἤγειρον δωτίνας εκ τῶν πολιών αίτινές σφι προαιδέατό κού τι. Πολλῶν δέ μεγάλα παρασχόντων χρήματα Θηβαῖοι ύπερεβάλλοντο τῆ δόσι τῶν χρημάτων. Μετὰ δέ, οὐ πολλῶ λόγω είπεῖν, χρόνος διέφυ καί πάντα σφι έξήρτυτο ές τῆν κάτωδον. Καί γάρ Αργεῖοι μι-

χία « Πειθομένων δὲ τῶν Ἀθηναίων, οὕτω δὴ Πεισίστρατος τὸ τρίτον σχῶν Ἀθήνας ἐρρίζωσε τὴν τυραννίδα ἐπικούροισί τε πολλοῖσι καὶ χρημάτων συνόδοισι⁶⁸⁴». Τέτοια τμήματα δε διατηρούσαν δεσμούς με την ἴδια την πόλη - κράτος παρά μόνο με τον τύραννο ο οποίος και τους χρηματοδοτούσε. Ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» του επισημαίνει ότι δεν είναι δυνατόν να καθορίσει κανείς τη στρατιωτική δύναμη που πρέπει να κατέχει κάποιος βασιλιάς προκειμένου να κυβερνά ανενόχλητος. Θα πρέπει στην πραγματικότητα να είναι αρκετή ώστε να υπερτερεί από αυτή του λαού, όπως γινόταν και από τους τυράννους που είχαν ειδική φρουρά (μισθοφορική) « δεῖ γὰρ αὐτὸν μὲν ἔχειν ἰσχύν, εἶναι δὲ τοσαύτην τὴν σχὴν ὥστε ἐκάστου μὲν καὶ ἑνὸς καὶ συμπλειόνων κρείττω τοῦ δὲ πλήθους ἦττω <καθεστάναι>, καθάπερ οἱ τ' ἀρχαῖοι τὰς φυλακὰς ἐδίδουσαν, ὅτε καθισταῖεν τινα τῆς πόλεως ὃν ἐκάλουν αἰσυμνήτην ἢ τύραννον, καὶ Διονυσίῳ τις, ὅτ' ἦται τοὺς φύλακας, συνεβούλευε τοῖς Συρακουσίοις δίδόναι τοσοῦτους τοὺς φύλακας.⁶⁸⁵». Οι μισθοφόροι, έπαιξαν επίσης ρόλο στις διαμάχες μεταξύ των ολιγαρχικῶν και των δημοκρατικῶν κατά την κλασσική περίοδο. Η ανάπτυξη των μισθοφόρων στις πόλεις – κράτη στους μεταξύ τους πολέμους άρχισε την αρχαϊκή περίοδο, αλλά αναπτύχθηκε δραματικά κατά τη διάρκεια του 5^ο και 4^ο αι.

Κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τα δύο μέρη χρησιμοποίησαν μισθοφόρους για να επανδρώσουν τους στόλους οι οποίοι δεν επαρκούσε να επανδρωθούν από τους πολίτες ή τους δούλους. Το 432, πριν ακόμα η Κόρινθος και η Αθήνα βρεθούν αντιμέτωπες, όταν αποστάτησε η Ποτίδαια, οι Αθηναίοι έστειλαν δυνάμεις με σκοπό την καταστολή της αποστασίας. Οι Κορίνθιοι φοβούμενοι ότι θα πλήττονταν τα συμφέροντά τους έστειλαν δυνάμεις αποτελούμενες από Κορίνθιους και άλλους Πελοποννήσιους οι οποίοι είχαν καταταγεί με μισθό «καὶ ἐν τούτῳ οἱ Κορίνθιοι, τῆς Ποτειδαίας ἀφεστηκυίας καὶ τῶν Ἀττικῶν νεῶν περὶ Μακεδονίαν οὐσῶν, δεδιότες περὶ τῷ χωρίῳ καὶ οἰκεῖον τὸν κίνδυνον ἡγούμενοι πέμπουσιν ἑαυτῶν τε ἐθελοντὰς καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησιῶν μισθῷ πείσαντες ἑξακοσίους καὶ χιλίους τοὺς πάντας ὀπλίτας καὶ ψιλούς τετρακοσίους.

σθωτοὶ ἀπίκοντο ἐκ Πελοποννήσου, καὶ Νάξιός σφι ἀνήρ ἀπιγμένος ἐθελοντής, τῷ ὄνομα ἦν Λύγδαμς, προθυμὴν πλείστην παρείχετο, κομίσας καὶ χρήματα καὶ ἄνδρας»

⁶⁸⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1.64

⁶⁸⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1286b,35 - 40

έστρατήγει δὲ αὐτῶν Ἀριστεύς ὁ Ἀδειμάντου⁶⁸⁶». Στη μάχη που επακολούθησε στον ισθμό στην Ποτίδαια οι Κορίνθιοι και οι υπόλοιποι μισθοφόροι οπλίτες βγήκαν νικητές από τη σύγκρουση «καὶ αὐτὸ μὲν τὸ τοῦ Ἀριστεύς κέρασ καὶ ὅσοι περὶ ἐκεῖνον ἦσαν Κορινθίων τε καὶ τῶν ἄλλων λογάδες ἔτρεψαν τὸ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐπεξῆλθον διώκοντες ἐπὶ πολὺ· τὸ δὲ ἄλλο στρατόπεδον Ποτειδεατῶν καὶ Πελοποννησίων ἦσσαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐς τὸ τεῖχος κατέφυγεν⁶⁸⁷». Στην ξηρά, οι ανταγωνιστές κάλυψαν τις ανάγκες τους σε πελταστές, τοξότες και σφενδονήτες από μισθοφόρους. Το 413 επί παραδείγματι, οι Αθηναῖοι είχαν καλέσει για ενισχύσεις προκειμένου να συμμετάσχουν στην επιχείρηση στη Σικελία με το Δημοσθένη, Θράκες μισθοφόρους πελταστές τους οποίους και τελικά δεν χρησιμοποίησαν αφενός επειδή αυτοί καθυστέρησαν να φθάσουν στην Αθήνα και αφετέρου δεν είχαν και την οικονομική ευχέρεια αντί αυτής να τους μισθώσουν για να φρουρούν την Αττική « Ἀφίκοντο δὲ καὶ Θρακῶν τῶν μαχαιροφόρων τοῦ Διακοῦ γένους ἐς τὰς Ἀθήνας πελτασται ἐν τῷ αὐτῷ θέρει τούτῳ τριακόσιοι καὶ χίλιοι, οὓς ἔδει τῷ Δημοσθένει ἐς τὴν Σικελίαν συμπελεῖν. οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὡς ὕστεροι ἦκον, διανοοῦντο αὐτοὺς πάλιν ὅθεν ἦλθον ἐς Θράκην ἀποπέμπειν. τὸ γὰρ ἔχειν πρὸς τὸν ἐκ τῆς Δεκελείας πόλεμον αὐτοὺς πολυτελεῖς ἐφαίνετο· δραχμὴν γὰρ τῆς ἡμέρας ἕκαστος ἐλάμβανεν⁶⁸⁸ ».

Αυτές οι χρήσεις αυξήθηκαν κατά τον 4^ο αι. με την προσθήκη και των αναγκών σε μισθοφορικό ιππικό. Οι οπλίτες παρέμεναν πολίτες - ερασιτέχνες. Οι επαγγελματίες οπλίτες χρησιμοποιήθηκαν κατά περίπτωση κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο σε μακρές εκστρατείες δύσκολες για έναν ερασιτέχνη οπλίτη που ταυτόχρονα ήταν καλλιεργητής ή έμπορος. Στο μέσο του 4^{ου} αι οι μισθοφορικές δυνάμεις περιστασιακά συναγωνίζονταν αυτές των πολιτών σε δύναμη και σημασία. Στους λόγους του Δημοσθένη και του Ισοκράτη δίνεται η εντύπωση ότι η απώλεια του ηθικού χαρακτήρα οδήγησε τους Αθηναίους του 4^{ου} αι να πληρώνουν τους μισθοφόρους αντί να πολεμούν οι ίδιοι.⁶⁸⁹ Αυτή η άποψη είναι υπερβολική και μεροληπτική. Όταν η Αθήνα ή τα συμφέροντά της τίθεντο σε άμεσο κίνδυνο οι πολίτες πήγαιναν να πολεμήσουν. Η οικονομία των Αθηνών κατά τον 4^ο αι. δεν μπορούσε να αντέξει

---

⁶⁸⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.60.1-2

⁶⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.62.5 - 6

⁶⁸⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7.27.1 - 2

⁶⁸⁹ Hunt P., 2007, 141

την απουσία χιλιάδων πολιτών σε μακρινές και χρονοβόρες επιχειρήσεις όπως αυτό συνέβαινε τον 5^ο αι.

Τέτοια χρήση μισθοφόρων δεν ήταν χωρίς έξοδα και κινδύνους. Οι μισθοφόροι δεν κόστιζαν λιγότερο από τους τοπικούς στρατούς πλην όμως, συχνά διατηρούνταν όλο το χρόνο, ενώ τα στρατεύματα της πόλης όχι. Ο Ισοκράτης κατηγορεί την πόλη ότι ξόδεψε χίλια τάλαντα σε μισθοφόρους «πλείω δ' ἢ χίλια τάλαντα μάτην εἰς τοὺς ξένους ἀνηλωκότες⁶⁹⁰». Η προσπάθεια των Αθηναίων να διεξαγάγουν ένα αυτοχρηματοδοτούμενο πόλεμο με το να αποστέλλουν ένα στρατηγό με τους μισθοφόρους και να περιμένουν να πληρωθούν οι μισθοφόροι από τα κέρδη που θα αποκόμιζε ο στρατηγός, δεν ήταν κάτι συνηθισμένο. Τέτοια φειδωλότητα ωθούσε το στρατηγό και το στρατό του να μάχονται εναντίον εύκολων και ταυτόχρονα πλουσίων στόχων παρά τον κυρίως αντίπαλο ή να εξοικονομούν τα έξοδά τους από τους συμμάχους των Αθηνών.

Για τις μικρότερες πόλεις ο κίνδυνος με την επιλογή των μισθοφορικών στρατευμάτων ήταν ακόμη μεγαλύτερο. Όταν μια πόλη χρηματοδοτούσε μισθοφόρους επικεφαλής ήταν στρατηγός της ίδιας της πόλης. Παρόλα αυτά οι μισθοφόροι μπορούσαν να αλλάξουν πλευρά, γεγονός ανεπίτρεπτο για στρατό πόλης – κράτους. Ο Πολύαινος μας παραθέτει ένα περιστατικό με τον Ιφικράτη κατά το οποίο ο Αθηναίος στρατηγός έμαθε ότι δύο χιλιάδες δικό του μισθοφόροι αυτομόλησαν στους Σπαρτιάτες και είχαν αλλάξει στρατόπεδο. Ο Ιφικράτης έστειλε επιστολές στους επικεφαλής των αποστατών γνωρίζοντας ότι αυτό θα γινόταν αντιληπτό από τους Σπαρτιάτες, όπως και έγινε. Οι τελευταίοι θεώρησαν ότι οι μισθοφόροι θα τους πρόδιδαν και έτσι οι αποστάτες, μόλις και πρόλαβαν να διασωθούν όντες όμως αναξιόπιστοι και στις πλευρές⁶⁹¹.

Επειδή οι μισθοφόροι μπορούσαν να καταλάβουν την πόλη που τους χρηματοδοτούσε ο Αινείας ο Τακτικός γράφει ότι μετά την πρόσληψη των μισθοφόρων από τους πιο εύπορους πολίτες μιας πόλης, θα έπρεπε αυτοί να συγκροτούνται σε στρατιωτικά τμήματα με επικεφαλής τους πιο νομιμόφρονες πολίτες της ίδιας της πόλης «διελείν αὐτοὺς εἰς λόχους, καταστήσαντας ἐπ' αὐτοὺς τῶν πολιτῶν

---

⁶⁹⁰ Ισοκράτης, *Αρεοπαγητικός*, 9,7

⁶⁹¹ Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 3,9, 57 : « Ἴφικράτης διςχιλίων μισθοφόρων πρὸς τοὺς Λάκωνας αὐτομόλησάντων ἀπόρρητα γράμματα ἔπεμψε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἀποστάντων παρακαλῶν μεμνησθαι τοῦ συγκειμένου καιροῦ, καθ' ὃν καὶ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν συμμαχίαν προσδέχοιτο εἰδῶς τὴν ἐπιστολὴν ἐμπεισομένην τοῖς φύλαξι τῶν ὁδῶν. ἐπεὶ δὲ οἱ φύλακες ἐκόμισαν τὰ γράμματα τοῖς Λακεδαιμονίοις, οἱ μὲν ὤρμησαν συλλαμβάνειν τοὺς αὐτομόλους· οἱ δὲ ἀγαπητῶς ἐξέφυγον Ἀθηναίους μὲν ἄπιστοι γενόμενοι, Λακεδαιμονίοις δὲ δόξαντες»

τοὺς πιστοτάτους λοχαγούς⁶⁹²». Παρόλους τους περιορισμούς η χρήση των μισθοφόρων θα μπορούσε να έχει υπολογίσιμα πλεονεκτήματα για μια μικρή πόλη σε περίοδο κρίσης με τη δραματική αύξηση των δυνάμεών της και τη συμπλήρωση των ερασιτεχνών πολιτών με επαγγελματίες πολεμιστές⁶⁹³.

Ποιοί λόγοι οδηγούσαν τους άνδρες να οδηγηθούν στη μισθοφορία; Ήταν μια επικίνδυνη δουλειά χωρίς ασφάλεια και χαμηλές απολαβές. Ο Ισοκράτης υποστήριζε ότι η φτώχεια και οι εμφύλιες διαμάχες προμήθευαν απεγνωσμένους άνδρες πρόθυμους να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως επαγγελματίες στρατιώτες «Ἡμεῖς δὲ τὸναντίον· ἀλλήλοις μὲν γὰρ κακὰ παρέχοντες οὐδεμίαν ἡμέραν διαλείπομεν, τῶν δὲ περὶ τὸν πόλεμον οὕτω κατημελήκαμεν, ὥστ' οὐδ' εἰς τὰς ἐξετάσεις ἰέναι τολμῶμεν ἢν μὴ λαμβάνωμεν ἀργύριον⁶⁹⁴» και «καὶ τοὺς μὲν ἄλλους Ἑλληνας τοὺς διαφέροντας περὶ <τι> τῶν καλῶν ἐπιτηδευμάτων, κἂν μηδὲν προσήκωσιν, ποιεῖσθαι πολίτας, ὑμᾶς δὲ τοὺς εὐδοκιμοῦντάς τε παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ μετασχόντας τῆς αὐτῆς φύσεως περιορᾶν παρ' ἑτέροις μετοικοῦντας⁶⁹⁵».

Κατὰ τον Hunt ως μισθοφόροι κατατάσσονταν κυρίως φτωχοὶ ἄνδρες συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικά διωκομένων⁶⁹⁶. Βέβαια υπήρχε και μεγάλος αριθμὸς που προερχόταν ἀπὸ συγκεκριμένες περιοχές. Η Αρκαδία προμήθευε νέους ἄνδρες που για να αποφύγουν τη φτώχεια της ορεινῆς υπαίθρου ακολουθοῦσαν το επαγγελματικό μονοπάτι του μισθοφόρου. Αυτοὶ ἦταν περήφανοι για τις πολεμικές τους δεξιότητες και το θάρρος τους που τους ἔκανε επιθυμητοὺς μισθοφόρους και τους επέτρεπε να ξεφύγουν ἀπὸ την φτώχεια και την ανέχεια. Οι γενικές τάσεις ὁμως δεν ἐξηγοῦν ὅλες τις στρατολογήσεις. Στην ἐνηλικίωση κάποιοι χαρακτήρες ἔγιναν μισθοφόροι για να ξεφύγουν ἀπὸ τα προσωπικά τους προβλήματα. Κατὰ τον Hunt, ο Ξενοφών στρατεύθηκε με τους «μύριους» προκειμένου να αποφύγει την δυσάρεστη πολιτική κατάσταση στην Αθήνα. Ἐνα θέμα που θέτει ο Peter Hunt εἶναι αὐτὸ του αξιόμαχου των μισθοφόρων⁶⁹⁷. Ήταν πράγματι τόσο καλοὶ πολεμιστές; Ο Ξενοφών ἐπὶ παραδείγματι δίνει σημασία στο μαχητικό σθένος των μυρίων και περιλαμβάνει στην ἐξιστόρηση ἕνα λόγο στον οποίο αναλύονται τα προ-

---

⁶⁹² Αινείας Τακτικός, *Πολιορκητικά*, 13.1

⁶⁹³ Hunt P., 2007, 142

⁶⁹⁴ Ισοκράτης, *Αρεοπαγητικός*, 82.8

⁶⁹⁵ Ισοκράτης, *Ἐπιστολές*, 8, 4, 12

⁶⁹⁶ Hunt P., 2007, 142

⁶⁹⁷ Hunt P., 2007, 143

σόντα των μισθοφόρων του Ιάσωνα των Φερών. Ο Πολυδάμας παρουσιάστηκε στην εκκλησία των Λακεδαιμονίων και στο λόγο του τους μετέφερε μια στιχομυθία του με τον Ιάσωνα των Φερών στην οποία ο Ιάσων του εξέθεσε τα προσόντα των μισθοφόρων που συντηρούσε σε σχέση με τις δυνατότητες ενός στρατεύματος μόνο από πολίτες. « ὅτι ξένους ἔχω μισθοφόρους εἰς ἑξακισχιλίους, οἷς, ὡς ἐγὼ οἶμαι, οὐδεμία πόλις δύναιτ' ἂν ῥαδίως μάχεσθαι. ἀριθμὸς μὲν γάρ, ἔφη, καὶ ἄλλοθεν οὐκ ἂν ἐλάττων ἐξέλθοι· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ τῶν πόλεων στρατεύματα τοὺς μὲν προεληλυθότας ἤδη ταῖς ἡλικίαις ἔχει, τοὺς δ' οὐπω ἀκμάζοντας σωμασκοῦσί γε μὴν μάλα ὀλίγοι τινὲς ἐν ἐκάστη πόλει· παρ' ἐμοὶ δὲ οὐδεὶς μισθοφορεῖ, ὅστις μὴ ἰκανὸς ἐστὶν ἐμοὶ ἴσα πονεῖν. αὐτὸς δ' ἐστὶ, λέγειν γὰρ χρὴ πρὸς ὑμᾶς τάληθῆ, καὶ τὸ σῶμα μάλα εὐρωστος καὶ ἄλλως φιλόπονος ⁶⁹⁸».

Ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία των πολιτῶν σε σχέση με αὐτὴ των μισθοφόρων ποικίλλει καὶ εξαρτάται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸν τύπο των στρατιωτικῶν υπηρεσιῶν. Στὸ τέλος του Πελοποννησιακοῦ Πολέμου οἱ περισσότεροὶ Αθηναῖοι πολῖτες ἦταν πεπειραμένοι βετεράνοι. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τὰ ἐμφανῆ πλεονεκτήματα των μισθοφόρων, που ἀφοροῦν τὴν ἐκπαίδευσή τους, σε σχέση με τοὺς υπόλοιπους οπλίτες, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναπόφευκτὰ ἀδύναμο σημεῖο τους που εἶναι ἡ ἀπροθυμία τους νὰ πολεμήσουν μέχρι τέλους γιὰ κάτι που δὲν τους ἀφορούσε ἀμεσα ὅπως ἐπρατταν οἱ πολῖτες κάθε πόλης υπερασπιζόμενοι τὶς ἐστίες τους «δοκεῖ γὰρ εἶναι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου, ἃ μάλιστα συνεωράκασιν οὗτοι· φαίνονται δὴ ἀνδρεῖοι, ὅτι οὐκ ἴσασιν οἱ ἄλλοι οἷά ἐστιν. εἶτα ποιῆσαι καὶ μὴ παθεῖν μάλιστα δύνανται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, δυνάμενοι χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις καὶ τοιαῦτα ἔχοντες ὅποια ἂν εἴη καὶ πρὸς τὸ ποιῆσαι καὶ πρὸς τὸ μὴ παθεῖν κράτιστα· ὥσπερ οὖν ἀνόπλοις ὀπλισμένοι μάχονται καὶ ἀθληταὶ ἰδιώταις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν οὐχ οἱ ἀνδρειότατοι μαχιμώτατοί εἰσιν, ἀλλ' οἱ μάλιστα ἰσχύοντες καὶ τὰ σώματα ἄριστα ἔχοντες. οἱ στρατιῶται δὲ δειλοὶ γίνονται, ὅταν ὑπερτείνῃ ὁ κίνδυνος καὶ λείπωνται τοῖς πλήθεσι καὶ ταῖς παρασκευαῖς· πρῶτοι γὰρ φεύγουσι, τὰ δὲ πολιτικὰ μένοντα ἀποθνήσκει, ὅπερ καπὶ τῷ Ἑρμαίῳ συνέβη. τοῖς μὲν γὰρ αἰσχροὺς τὸ φεύγειν καὶ ὁ θάνατος τῆς τοιαύτης σωτηρίας

---

⁶⁹⁸ Ξενοφῶν, *Ελληνικά*, 6.1.5 - 6

αίρετώτερος· οἱ δὲ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐκινδύνεον ὡς κρείττους ὄντες, γνόντες δὲ φεύγουσι, τὸν θάνατον μᾶλλον τοῦ αἰσχροῦ φοβούμενοι⁶⁹⁹».

Η πειθαρχία στους μισθοφορικούς στρατούς μπορεί καμιά φορά να αντικαθιστούσε την φιλοπατρία και την ντροπή. Ο Ξενοφών στην Κύρου Ανάβαση αναφέρει «Ἐντεῦθεν οἱ λοχαγοὶ ἠγεῖσθαι ἐκέλευον, καὶ οὐδεὶς ἀντέλεγε.⁷⁰⁰» Ο Κορνήλιος Νέπως θεωρούσε την πειθαρχία με την οποία εκπαίδευε ο Ιφικράτης τους μισθοφόρους που είχε υπό τις διαταγές του εξαιρετική σε σημείο να θεωρεί ότι ονομάζονταν Ιφικράτειοι οι καλά εκπαιδευμένοι οπλίτες στην Ελλάδα « hoc exercitu moram Lacedaemoniorum interfecit, quod maxime tota celebratum est Graecia. iterum eodem bello omnes copias eorum fugavit, quo facto magnam adeptus est gloriam. cum Artaxerxus Aegyptio regi bellum inferre voluit, Iphicraten ab Atheniensibus ducem petivit, quem praeficeret exercitui conducticio, cuius numerus duodecim milium fuit. quem quidem sic omni disciplina militari erudit, ut, quem ad modum quondam Fabiani milites Romani appellati sunt, sic Iphicratenses apud Graecos in summa laude fuerint⁷⁰¹» . Σίγουρα για τη σκληρή πειθαρχία ευθύνονταν οι διοικητές των μισθοφορικών τμημάτων καθώς είχαν λιγότερους περιορισμούς από τους πολίτες διοικητές⁷⁰².

Ως πιο ενδεδειγμένη λύση για το δίλημμα μεταξύ της εξειδίκευσης ενάντια στην επαναλαμβανόμενη επιστράτευση των πολιτών μιας πόλης ο Peter Hunt⁷⁰³ προκρίνει τη δημιουργία ενός «κρατικού» επαγγελματικού στρατού. Κατά αυτόν, κατά την κλασική περίοδο, μόνο η Σπάρτη με την εκμετάλλευση των ειλωτών κατέστη ικανή για τη διατήρηση ενός σημαντικού επαγγελματικού στρατού. Το πιο κοντινό στον επαγγελματικό στρατό ήταν η δημιουργία και διατήρηση επίλεκτων τμημάτων.

Κατά τον Han Van Wees⁷⁰⁴, η μισθοφορία δεν αποτελούσε αποκλειστικά μια διέξοδο για κερδοφορία. Για τους νεαρούς άνδρες ήταν ένας τρόπος για να «φτιάξουν» το όνομά τους, καθώς βρίσκονταν στην κατάλληλη ηλικία. Η ηλικία αυτή ήταν μεταξύ της ηλικίας ενηλικίωσης στα 18 και αυτής που θα έπρεπε κάποιος να δημιουργήσει οικογένεια, δηλαδή γύρω στα 30. Για όσους νέους είχαν τον πατέρα

⁶⁹⁹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1116b. 1-22

⁷⁰⁰ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις*, 6.5.22

⁷⁰¹ Κορνήλιος Νέπως, *Βίοι*, XI, 3 - 4

⁷⁰² Hunt P., 2007, 143

⁷⁰³ Hunt, P., 2007, 144

⁷⁰⁴ Wees H.V., 2004, 41

τους εν ζωή, το χρονικό αυτό διάστημα ήταν λίγο περίεργο καθώς από τη στιγμή που διαβιούσαν κάτω από την ίδια στέγη ήταν κάτω από την πατρική εξουσία σε μια περίοδο που είχε σε υπόληψη την ανδρική ανεξαρτησία. Στα νοικοκυριά που υπήρχαν δούλοι, οι ενήλικες δεν διαδραμάτιζαν κάποιο ενεργό οικονομικό ρόλο. Η τάση αυτή για ανεξαρτητοποίηση πιθανώς να εξηγεί το γιατί στο στρατό του Ξενοφώντα υπήρχαν τόσοι νεαροί οπλίτες. Η συμμετοχή τους λοιπόν στην εκστρατεία, τους εξασφάλιζε την οικονομική αυτοτέλεια και ολοκλήρωνε τη διαδικασία της ενηλικίωσης. Για τον ίδιο ιστορικό, ο πολιτικός ανταγωνισμός και οι εμφύλιες συρράξεις οδηγούσαν ολόκληρες οικογένειες σε εξορία και πολλούς πολίτες στο να δημιουργήσουν μια νέα ζωή στο εξωτερικό. Διαφωνεί με άλλους μελετητές που υποστηρίζουν ότι παρατηρήθηκαν παραδόξως υψηλά ποσοστά γεωγραφικών μετακινήσεων κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. Η διαφωνία έγκειται στα εξής: Ο Πελοποννησιακός πόλεμος κατά τον ίδιο προκάλεσε εκτεταμένη φτωχοποίηση και πολιτική αστάθεια πυροδοτώντας μια έκρηξη του φαινομένου της μισθοφορίας, καθώς ένας μεγάλος αριθμός ανδρών χωρίς άλλη προοπτική προσέφερε τον εαυτό του ως μισθοφόρο. Όμως, η Αθήνα που ήταν η πόλη με τη μεγαλύτερη ερήμωση δεν παρήγαγε πολλούς μισθοφόρους σε αντίθεση με την Αρκαδία και την Αχαΐα, περιοχές που δεν είχαν πληγεί από τον πόλεμο. Επιπλέον, θεωρεί ότι είναι λανθασμένη η εκτίμηση ότι οι μισθοφόροι ήταν περισσότεροι από παλαιότερες εποχές όταν τα βασίλεια της Αιγύπτου και της Μέσης Ανατολής είχαν μισθώσει Έλληνες στρατιώτες ήδη από τον 7^ο αι. Τέλος, δεν δέχεται ότι μπορεί να υπολογιστεί το μέγεθος της φτώχειας και την πολιτικής ανωμαλίας του 4^{ου} αι αποκλειστικά από τον αριθμό των μισθοφόρων. Θα πρέπει να προστεθούν και οι άνδρες που ζούσαν από την πειρατεία και τις λεηλασίες καθώς και αυτοί που μετανάστευαν στο εξωτερικό για να εγκατασταθούν σε κάποιο άλλο μέρος. Η φτώχεια και οι μετακινήσεις δεν ήταν κάτι το καινοφανές τον 4^ο αι., αλλά προϋπήρχε στην Ελλάδα. Το στοιχείο που δημιούργησε μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων μισθοφόρων μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο έγκειται στο ότι οι υπηρεσίες που προσέφεραν είχαν μεγαλύτερη ζήτηση.

Κατά τον Sage το σημείο καμπής για το φαινόμενο των μισθοφόρων ήταν ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Η αυξανόμενη χρήση μισθοφορικών δυνάμεων οδήγησε σε σημαντική ποσοτικά αντικατάσταση των επιστρατευομένων τμημάτων από μισθοφόρους⁷⁰⁵. Οι Πελοποννησιακές πόλεις – κράτη ήταν οι πρώτες που τους χρησιμοποίησαν, αλλά η χρήση τους γενικεύτηκε μέχρι το τέλος του πολέμου. Ποιες όμως ήταν οι αιτίες αυτής της επέκτασης του φαινομένου; Ο πόλεμος εκτεινό-

---

⁷⁰⁵ Sage M., 1996, 148

ταν χρονικά και απαιτούσε την συνεχή εμπλοκή δυνάμεων σε επιχειρήσεις μικρής εμβέλειας. Η χρήση μισθοφόρων μάλλον συνέφερε τις πόλεις κράτη από οικονομικής άποψης. Ο ιστορικός θεωρεί ότι από την Αθηναϊκή πλευρά με την χρήση τόσο έμψυχου δυναμικού στα πλοία και ταυτόχρονη απαίτηση για χερσαίες δυνάμεις η μισθοφορία ενθαρρυνόταν. Αυτή η αποδοχή επέφερε την οικονομική συναλλαγή η οποία με τη σειρά της διευκόλυνε την αντικατάσταση του πολίτη - οπλίτη από τον αντίστοιχο μισθοφόρο. Ο πόλεμος την περίοδο εκείνη απαιτούσε συχνά εξειδίκευση στα όπλα, όπως στη σφεντόνα ή το τόξο πράγμα δύσκολο για έναν ερασιτέχνη οπλίτη. Ταυτόχρονα η ευμάρεια που είχαν ορισμένες πόλεις, τους επέτρεπε να μην σπαταλούν το ανθρώπινό τους δυναμικό και να «ενοικιάζουν» μισθοφόρους. Ο πόλεμος επίσης έδωσε μεγαλύτερη ώθηση στη χρήση τέτοιων τμημάτων εξ αιτίας των κατασχέσεων και των εκτοπισμών που προκαλούσε. Παρόλα αυτά, υπήρχαν συγκεκριμένες περιοχές που «προμήθευαν» τον Ελλαδικό χώρο με επαγγελματίες του πολέμου. Η Αρκαδία και η Αχαΐα ήταν από αυτές, με την Κρήτη και την Αιτωλία και τη Θράκη να έχουν προβάδισμα σε εξειδικευμένες δυνάμεις. Το τέλος του μεγάλου πολέμου αντί να φέρει και το τέλος στη χρήση των μισθοφορικών τμημάτων, αντιθέτως έφερε μια διάδοση και επέκταση του φαινομένου. Οι πληθυσμοί υπέφεραν από την ερήμωση της γης και την εισαγωγή προϊόντων από άλλα μέρη του κόσμου με αποτέλεσμα τη φτωχοποίησή τους. Η κατάσταση αυτή κατά τον ίδιο ιστορικό επιδεινώθηκε από την πολιτική κρίση και τις εξορίες που την ακολουθούσαν. Ταυτόχρονα οι απαιτήσεις σε βαρύ πεζικό από την πλευρά της Περσίας αυξάνονταν και αυτά οδήγησαν στο να θεωρούνται οι μισθοφόροι τα πιο κατάλληλα στρατιωτικά τμήματα κατά τον 4^ο αι. Στην Ελλάδα επικράτησε η άποψη ότι ήταν προτιμότερη από οικονομικής άποψης η χρήση μισθοφορικών τμημάτων παρά η παρατεταμένη τήρηση εν ενεργεία τμημάτων που αποτελούνταν από πολίτες. Κατά τον ιστορικό η πρώτη σημαντική μάχη στην οποία συμμετείχαν μισθοφορικά τμήματα ήταν αυτή στην Κορώνεια το 394 π.Χ. υπό τον Σπαρτιάτη Αγησίλαο. Τον 4^ο αιώνα η χρήση των μισθοφόρων επεκτάθηκε και τα τμήματα απέκτησαν ένα ημιμόνιμο χαρακτήρα με επικεφαλής που και ο ίδιος ήταν επαγγελματίας. Αυτό οδήγησε στην επιπλέον αντικατάσταση των στρατεύσιμων οπλιτών. Τα οικονομικά των πολεμικών επιχειρήσεων που λόγω του μεγέθους τους δεν έπαιζαν κάποιο σημαντικό ρόλο τον 4^ο αι έγιναν το κυρίαρχο πρόβλημα που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι αντίπαλες δυνάμεις. Έτσι, οι Σπαρτιάτες το 383 π. Χ. επέτρεψαν στους Πελοποννήσιους συμμάχους τους να αντικαταστήσουν τη στρατιωτική υπηρεσία με οικονομικό αντιστάθμισμα για πρώτη φορά στην ιστορία τους «Λεχθέντων δὲ τούτων ἐδίδουσαν οἱ Λακε-

δαιμόνιοι τοῖς συμμάχοις λόγον καὶ ἐκέλευον συμβουλεύειν ὅ τι γινώσκει τις ἄριστον τῇ Πελοποννήσῳ τε καὶ τοῖς συμμάχοις. ἐκ τούτου μέντοι πολλοὶ μὲν συνηγόρευον στρατιὰν ποιεῖν, μάλιστα δὲ οἱ βουλόμενοι χαρίζεσθαι τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ ἔδοξε πέμπειν τὸ εἰς τοὺς μυρίους σύνταγμα ἐκάστην πόλιν. λόγοι δὲ ἐγένοντο ἀργύριον τε ἀντ' ἀνδρῶν ἐξεῖναι δίδόναι τῇ βουλομένη τῶν πόλεων, τριώβολον Αἰγίναϊον κατὰ ἄνδρα, ἵππεας τε εἴ τις παρέχοι, ἀντὶ τεττάρων ὀπλιτῶν τὸν μισθὸν τῷ ἵππεϊ δίδοσθαι· εἰ δὲ τις τῶν πόλεων ἐκλίποι τὴν στρατιάν, ἐξεῖναι Λακεδαιμονίοις ἐπιζημιούν στατήρι κατὰ τὸν ἄνδρα τῆς ἡμέρας.⁷⁰⁶». Την ἴδια τακτική φαίνεται ὅτι ἀκολούθησαν καὶ οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν το 375 ὅταν ὁ στρατηγὸς Μνάσιππος ἐκστράτευσε ἐναντίον τῆς Κέρκυρας «ὁ δ' αὖ Μνάσιππος ὄρων ταῦτα, ἐνόμιζέ τε ὅσον οὐκ ἤδη ἔχειν τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς μισθοφόρους ἐκαινούργει, καὶ τοὺς μὲν τινὰς αὐτῶν ἀπομίσθους ἐπεποιήκει, τοῖς δὲ <μέν>ουσι καὶ δυοῖν ἤδη μηνῶν ὠφείλε τὸν μισθόν, οὐκ ἀπορῶν, ὡς ἐλέγετο, χρημάτων· καὶ γὰρ τῶν πόλεων αἱ πολλαὶ αὐτῶ ἀργύριον ἀντὶ τῶν ἀνδρῶν ἔπεμπον⁷⁰⁷».

Στο κεφάλαιο αὐτὸ ἐγίνε μια προσπάθεια ἐξέτασης τῶν ἀρχῶν τῆς τακτικῆς που ἐφαρμόστηκαν στὴν περίοδο που ἐξετάζεται. Ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς φάλαγγας καθόριζε ἀρχικὰ καὶ τὸν τρόπο που οἱ ὀπλίτες θα μάχονταν στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἡ τοποθέτηση τοῦ ενός δίπλα στὸν ἄλλο καὶ ἡ χρῆση τῆς ἀσπίδας δὲν ἔδιναν ἀρχικὰ χώρο στους ἐπικεφαλῆς νὰ μποροῦν νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ σχεδιάσουν κάποιες τακτικὲς κινήσεις που θα ἐκτυλίσσονταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης. Τα πρῶτα σκιρτήματα διαφοροποίησης στὸ Μαραθῶνα καὶ στὴ Μαντίνεια ἤρθε νὰ ολοκληρώσει ἡ θηβαϊκὴ ἐπανάσταση που θεμελίωσε τὴν τακτικὴ. Ἡ ἀλλαγὴ δὲν τροποποίησε τὸν τρόπο του μάχεσθαι τῶν ὀπλιτῶν, ἀλλὰ διαφοροποίησε τὸν τρόπο χρῆσης τῆς φάλαγγας μέσα στὸ πεδίο τῆς μάχης. Παράλληλα ἡ φάλαγγα προοδευτικὰ δὲν θα ἀποτελοῦνταν ἀμιγῶς ἀπὸ πολῖτες τῆς πόλης ἡ ὁποία τὴν συγκροτοῦσε, ἀλλὰ ἰδιαίτερα μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο θα συμμετείχαν σὲ αὐτὴν καὶ ὀπλίτες μισθοφόροι οἱ ὁποῖοι προσέφεραν τὶς υπηρεσίες τους ἐναντὶ χρηματικῆς ἀνταλλάγματος. Οἱ ὀπλίτες αὐτοί, πεπειραμένοι μαχητές, θα συμπλήρωναν τὸ στρατὸ τῆς πόλης που λόγω λειψανδρίας ἢ συμμετοχῆς τῆς σὲ μακρινὲς ἐπιχειρήσεις ἤθελε νὰ

⁷⁰⁶ Ξενοφῶν, Ἑλληνικά, Ε΄.2.20 - 23

⁷⁰⁷ Ξενοφῶν, Ἑλληνικά, ΣΤ΄.2.16

καλύψει τον απαραίτητο αριθμό οπλιτών προκειμένου να εφαρμόσει την πολιτική της.

Την φάλαγγα με τον παραδοσιακό τρόπο του μάχεσθαι θα συναγωνίζονταν τα ελαφρά τμήματα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η συμβολή τους στο αποτέλεσμα της μάχης ήταν μικρή. Ο βαριά οπλισμένος οπλίτης ήταν ο κυρίαρχος του πεδίου της μάχης, ενώ σε αυτούς δίνονταν βοηθητικές αποστολές. Η συμμετοχή τους δεν μεταβάλλει την τακτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Ε»

Οι αρετές του οπλίτη

<ΟΡΚΟΣ

Οὐκ αἰσχυνῶ τὰ ἱερὰ ὄπλα οὐδὲ λείψω τὸν παραστάτην
ὅπου ἂν στ<ο>ιχήσω· ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ
ὀσίων καὶ ο<ὐ>κ ἐλάττω παραδώσω τὴν πατρίδα, πλείω
δὲ καὶ ἀρείω κατὰ τε ἑμαυτὸν καὶ μετὰ ἀπάντων· καὶ
εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κραινόντων ἐμφρόνως καὶ τῶν θεσμῶν
τῶν ἰδρυμένων καὶ οὐς ἂν τὸ λοιπὸν ἰδρῦσονται ἐμφρό-
νως· ἐὰν δὲ τις ἀναιρεῖ, οὐκ ἐπιτρέψω κατὰ τε ἑμαυτὸν
καὶ μετὰ πάντων, καὶ τιμήσω ἱερὰ τὰ πάτρια. Ἱστορες □□
θεοὶ Ἄγλαυρος, Ἐστία, Ἐνυώ, Ἐνυάλιος Ἄρης καὶ Ἀθηνᾶ
Ἀρεία, Ζεὺς, Θαλλώ, Αὐξώ, Ἥγεμόνη, Ἡρακλῆς, ὄροι
τῆς πατρίδος πυροί, κριθαί, ἄμπελοι, ἐλάαι, συκαί⁷⁰⁸>

Καλὸς γ' ὦ ἄνδρες καὶ ὄσιος ὁ ὄρκος. παρὰ τοῦτον τοίνυν
ἅπαντα πεποίηκε Λεωκράτης. καίτοι πῶς ἂν ἄνθρωπος
γένοιτο ἀνοσιώτερος ἢ μᾶλλον προδότης τῆς πατρίδος;
τίνα δ' ἂν τρόπον ὄπλα καταισχύνειέ τις μᾶλλον, ἢ εἰ λαβεῖν
μὴ θέλοι καὶ τοὺς πολεμίους ἀμύνασθαι; πῶς δ' οὐ καὶ
τὸν παραστάτην καὶ τὴν τάξιν λέλοιπεν ὁ μὴδὲ τάξει τὸ
σῶμα παρασχών; ποῦ δ' ὑπὲρ ὀσίων καὶ ἱερῶν ἤμυεν ἂν
ὁ μὴδένα κίνδυνον ὑπομείνας; τίτι δ' ἂν τὴν πατρίδα παρ-
έδωκε μείζονα προδοσίᾳ⁷⁰⁹;

Στη σύγχρονη Ελλάδα, σύμφωνα με τον Στρατιωτικό κανονισμό 20-1, ο Έλληνας πολίτης που είναι υπό τα όπλα αναλαμβάνει το ιερό καθήκον της υπερασπίσεως της Πατρίδας. Προκειμένου να μπορεί να ανταποκριθεί στην εκπλήρωση του μεγάλου αυτού προορισμού, θα πρέπει να είναι προικισμένος με τις αρετές της φιλοπατρίας, της ανδρείας, της καρτερίας, του στρατιωτικού πνεύματος και της πει-

⁷⁰⁸ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 77

⁷⁰⁹ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 77

θαρχίας. Για το στρατό, οι αρετές αυτές αποτελούν τις κύριες ηθικές δυνάμεις του και σίγουρα προϋποθέτουν ανάλογη διαπαιδαγώγηση στους κόλπους της οικογένειας, του σχολείου και της κοινωνίας, αλλά κυρίως σφυρηλατούνται και σταθεροποιούνται με τη στρατιωτική αγωγή. Βασικότερη όλων των παραπάνω αρετών είναι η πειθαρχία, χωρίς την οποία όλες οι υπόλοιπες δεν μπορούν να αποδώσουν καρπούς. Πρέπει να υπάρχει πάνω από όλες τις υπόλοιπες μια δύναμη που να υποτάσσει τις ατομικές θελήσεις και δραστηριότητες στις εντολές και οδηγίες, τις οποίες μία θέληση που ευρίσκεται πιο πάνω από τα άτομα, καθορίζει σαν υποχρεωτικούς κανόνες συμπεριφοράς και δράσεως⁷¹⁰.

Ταυτόχρονα, η μαχητική δύναμη και η συνοχή των μονάδων στη μάχη απαιτούν κάθε στρατιωτικός να παίρνει μέρος στην ενέργεια εναντίον του εχθρού με δραστηριότητα και αυταπάρνηση και μέχρι την εκπλήρωση της αποστολής. Επίσης, κάθε μαχητής πρέπει να εκπληρώνει με θάρρος, επιμονή, αυτοθυσία και καρτερία τα καθήκοντα που του αναθέτουν, είτε σαν άτομο είτε σαν μέλος ομάδας. Ειδικότερα κάθε μαχητής, προσπαθεί να καταστρέφει τον εχθρό, καταβάλλει κάθε προσπάθεια να πετύχει τον αντικειμενικό σκοπό που ορίστηκε ή να διατηρήσει τη θέση όπου τάχτηκε, αποφεύγει την αιχμαλωσία και δεν εγκαταλείπει τα όπλα⁷¹¹.

Τι όμως συνέβαινε και στην αρχαία ελληνική πραγματικότητα; Τη συμπεριφορά του οπλίτη στη μάχη καθόριζαν διάφοροι παράγοντες. Η διάταξη της φάλαγγας έπαιζε καθοριστικό ρόλο. Ο ένας οπλίτης ήταν τοποθετημένος δίπλα στον άλλο και ο ένας πίσω από τον άλλο έτσι ώστε η συμπεριφορά του καθενός κατά τη διάρκεια της μάχης να επηρεάζει και τους υπόλοιπους με θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα. Η ίδια η ασπίδα που προστάτευε κατά το ήμισυ το διπλανό οπλίτη οδηγούσε στην τήρηση ορισμένων κανόνων συμπεριφοράς. Έχει ήδη αναφερθεί ότι οι οπλίτες προκειμένου να προστατευτούν πίσω από την ασπίδα του διπλανού τους πιέζονταν προς τα δεξιά της φάλαγγας με αποτέλεσμα να υπάρχει πάντα μια τάση για προεξοχή του δεξιού κέρατος αυτής. Στη φάλαγγα υπήρχε ομοιογένεια και ομοιομορφία. Δεν υπήρχε εξειδίκευση καθώς όλοι οι συμμετέχοντες ήταν ερασιτέχνες οπλίτες οι οποίοι συνέρχονταν και παρατάσσονταν μια συγκεκριμένη στιγμή και για έναν συγκεκριμένο σκοπό. Η ίδια στενότητα του χώρου που παρατασσόταν ο σχηματισμός δεν επέτρεπε την εύκολη διαφυγή ή οπισθοχώρηση κάποιου από το ζυγό του από τη στιγμή που θα ερχόταν σε επαφή με τον αντίπαλο. Ο Davis Hanson υποστηρίζει ότι οι οπλίτες που ήταν στην ίδια φάλαγγα συγκρούονταν όλοι μαζί

---

⁷¹⁰ ΣΚ 20-1, Άρθρο 2

⁷¹¹ ΣΚ 20-1, Άρθρο 14

ταυτόχρονα με τον αντίπαλο, σε μια μάχη σώμα με σώμα. Η νίκη είτε η ήττα θα ήταν αποτέλεσμα μιας συλλογικής προσπάθειας όλων όσων συμμετείχαν και ο καθένας αντιλαμβανόταν ότι η ατομική συμπεριφορά επηρέαζε το αποτέλεσμα. Αυτό ενθάρρυνε την ενότητα όλων όσοι συμμετείχαν στη φάλαγγα⁷¹². Κατά τον ίδιο, ένας επιπλέον λόγος που οι οπλίτες της φάλαγγας ήταν δεμένοι μεταξύ τους, ήταν ότι είχαν ήδη ανεπτυγμένους δεσμούς συγγένειας και φιλίας από την ειρηνική περίοδο. Οι οπλίτες σχεδόν όλων των πόλεων - κρατών παρατάσσονταν στη φάλαγγα κατά φυλή ή δήμο. Έτσι το κάθε τμήμα της φάλαγγας μαχόταν για να προστατεύσει τα μέλη του που γνωρίζονταν πολύ καιρό⁷¹³. Ο Ξενοφών βάζει το Σωκράτη στα Απομνημονεύματά του να δηλώνει ότι «ἔγνωκας ἀνδρὸς ἀρετὴν εἶναι νικᾶν τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιῶντα, τοὺς δ' ἐχθροὺς κακῶς⁷¹⁴». Ο Ευριπίδης στον Ίωνα προτάσσει το παραπάνω δόγμα από οτιδήποτε άλλο ακόμα και από το καθήκον του ανθρώπου προς το Θεό καθώς λέει ότι παρότι «τὴν δ' εὐσέβειαν εὐτυχοῦσι μὲν καλὸν τιμᾶν» όμως «ὅταν δὲ πολεμίους δρᾶσαι κακῶς θέλησι τις, οὐδεὶς ἐμποδῶν κείται νόμος⁷¹⁵».

Για τους Αθηναίους λοιπόν το να προκαλέσεις κακό στον εχθρό ήταν καθήκον και μάλιστα τέτοιο που δικαιολογούσε τη βία. Έτσι στην Αθήνα οι άνδρες, επαινούσαν την πολεμική κατάσταση και συμφωνούσαν με τη δυνατότητα του να μάχονται σε κλειστό σχηματισμό.

Όμως, παρόλη την κλίση στη βία, οι Αθηναίοι σέβονταν τους κανόνες του πολέμου «Ἀλλὰ μὴν καὶ περὶ τοῦ δικαίου γε οὐκ ἀπεκρύπτετο ἦν εἶχε γνώμην, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἀπεδείκνυτο, ἰδίᾳ τε πᾶσι νομίμως τε καὶ ὠφελίμως χρώμενος καὶ κοινῇ ἄρχουσί τε ἅ οἱ νόμοι προστάττειεν πειθόμενος καὶ κατὰ πόλιν καὶ ἐν ταῖς στρατείαις οὕτως ὥστε διάδηλος εἶναι παρὰ τοὺς ἄλλους εὐτακτῶν⁷¹⁶».

Στη μάχη ο πολίτης δεν εμπλεκόταν με τον αντίπαλο *par excellence*, αλλά το έκανε μέσα σε ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο τίποτα δεν συγκρατούσε τη θηριωδία του όπως ένας περίφημος επιτάφιος, στον Πύθιο από τα Μέγαρα καθιστά σαφές.⁷¹⁷ «Μετὰ δὲ ταῦτα οὐ πολλῶ ὕστερον Εὐβοία ἀπέστη ἀπὸ Ἀθηναίων, καὶ ἐς αὐτὴν διαβεβηκότος ἤδη Περικλέους στρατιᾶ Ἀθηναίων ἠγγέλθη αὐτῶ ὅτι Μέγαρα

⁷¹² Hanson V. D., 2003, 167

⁷¹³ Hanson V. D., 2003, 168

⁷¹⁴ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* 2. 6. 35

⁷¹⁵ Ευριπίδης, *Ιων*, 1043-7

⁷¹⁶ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* 4, 4, 1

⁷¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.114.1- 6

ἀφέστηκε καὶ Πελοποννήσιοι μέλλουσιν ἐσβαλεῖν ἐς τὴν Ἀττικὴν καὶ οἱ φρουροὶ Ἀθηναίων διεφθαρμένοι εἰσὶν ὑπὸ Μεγαρέων, πλὴν ὅσοι ἐς Νίσαιαν ἀπέφυγον· ἐπαγαγόμενοι δὲ Κορινθίους καὶ Σικυωνίους καὶ Ἐπιδαυρίους ἀπέστησαν οἱ Μεγαρῆς. ὁ δὲ Περικλῆς πάλιν κατὰ τάχος ἐκόμιζε τὴν στρατιὰν ἐκ τῆς Εὐβοίας. καὶ μετὰ τοῦτο οἱ Πελοποννήσιοι τῆς Ἀττικῆς ἐς Ἐλευσίνα καὶ Θριῶζε ἐσβαλόντες ἐδήωσαν Πλειστοάνακτος τοῦ Πausανίου βασιλέως Λακεδαιμονίων ἡγουμένου, καὶ τὸ πλέον οὐκέτι προελθόντες ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου» καὶ « μνήμα τ[ὸδ' ἔστ' ἐ]πὶ σάματι κείμενον ἀνδρὸς ἀρίστο·/Πυθίων ἐγ Μεγάρων <ν> δαιώσας ἐπτὰ μ<ἐ>ν ἀνδρας, / ἐπτὰ δὲ ἀπορρήξας λόγχας ἐνὶ σώματι ἐκείνων / εἴλετο τὰν ἀρετάν, πατέρα εὐκλείζων ἐνὶ δήμωι. / οὗτος ἀνήρ, ὃς ἔ<σ>ωισεν Ἀθηναίων τρεῖς φυλάς / ἐκ Παγᾶν ἀγαγὼν διὰ Βοιωτῶν ἐς Ἀθήνας, / εὐκλείσει Ἀνδοκίδαν δισχίλοις ἀνδραπόδοισιν. / οὐδέ{δε}να πημάνας ἐπιχθονίων ἀνθρώπων / ἐς Αἴδα κατέβα πᾶσιν μακαριστὸς ιδέσθαι. / φυλαὶ αἴδ' εἰσὶν· Πανδιονίς, Κεκροπίς, Ἀντιοχίς⁷¹⁸». Ο ἐπιτάφιος τοῦ Πυθίου, παρόλο που εκφράζει τὴν περηφάνια που ἐνίωσε γιὰ τοὺς προσωπικοὺς σκοτωμοὺς, μας δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες που πρικλείουν τὸν τρόπο που ἡ ἀρχὴ του νὰ προστατεύεις τὸν φίλο σου καὶ νὰ βλάπτεις τὸν ἀντίπαλό σου διαμόρφωσε τὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων στὴ μάχη. Πρῶτα με τὸ νὰ ἀνακαλεῖ τὴν σωτηρία τριῶν Ἀθηναϊκῶν τάξεων ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Πυθίου τὸν καθιερώνει ὡς ἕναν ἀνδρα που μποροῦσε καὶ πράγματι βοήθησε τοὺς φίλους του. Δεύτερον, ἡ μεταφορικὴ ἐπίδειξη τῶν ἐπτὰ ἀνδρῶν που αὐτὸς σκότωσε μας δείχνει ὅτι μποροῦσε καὶ τὸ ἔκανε νὰ προκαλέσει κακὸ στους ἐχθρούς. Τρίτον, ἐπειδὴ βοήθησε τοὺς φίλους του καὶ ἐβλάψε τοὺς ἐχθρούς, ὁ Πύθιος ἦταν ἕνας «πολύ καλὸς ἀνθρωπος». Τέταρτο, παρ' ὅλες τὶς θανατηφόρες δραστηριότητές του κατὰ τὴ μάχη, ὁ Πύθιος ἦταν ἕνας ἀνδρας «που δὲν προξένησε θλίψη σε κάποιον». Ἐτσι ὅπως ὁ Dover παρατηρεῖ ἡ πράξη του νὰ σκοτώνεις ἕναν ἐχθρὸ στὴ μάχη ἦταν τόσο φυσιολογικὸ ὥστε ἡ πεποίθησις ὅτι δὲν προξένησε κακὸ σε κάποιον σκοτώνοντάς τον δὲν ἐρχόταν σε ἀντίθεση με τὸν πραγματικὸ δολοφόνου που ἦταν ὁ σπλίτης.⁷¹⁹ Οἱ ἐχθροὶ ἦταν ἐκτός καὶ δὲν υπολογίζονταν σε αὐτοὺς γιὰ τοὺς

⁷¹⁸ ML,51,6,137

⁷¹⁹ Dover K. J. 1974, 280

οποίους η θλίψη θα είχε κάποια σημασία. Υπό αυτή την έννοια, ο Ισοκράτης θέλοντας να δικαιολογήσει την ενέργεια των Αθηναίων στη Μήλο αναφέρεται τελείως απαξιωτικά σε κάτι μικρά νησιά του Αιγαίου «Ἡμῖν μὲν γὰρ συνέπεσε περὶ νησὺδρια τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὸ μέγεθος ἕξαμαρτεῖν, ἃ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων οὐδ' ἴσασιν⁷²⁰»

Ἔτσι για τον Αθηναίο ή για οποιονδήποτε άλλο Έλληνα το να σκοτώσει έναν εχθρό στο πεδίο της μάχης ήταν μία ξεκάθαρα αξιέπαινη πράξη η οποία δεν επέφερε κάποια θρησκευτική ποινή ούτε ανέσυρε σε κάποια στιγμή τύψεις.

Συμπερασματικά, όταν η αντίπαλη φάλαγγα διαρρηγνυόταν και η μάχη έδινε τη θέση της στη σφαγή ανυπεράσπιστων οπλιτών, το μόνο συναίσθημα που ο νικητής οπλίτης ένιωθε, κατά τον Ξενοφώντα ήταν μια καθαρή και αχαλίνωτη ευθυμία⁷²¹.

Ἔτσι για τον Αθηναίο οπλίτη, σε αντίθεση με τη θέση του σύγχρονου στρατιώτη, ο οποίος συχνά προτιμά να μην αναφέρεται σε φονικές πράξεις στις οποίες συμμετείχε, η σφαγή των αντιπάλων δεν θεωρείτο κατακριτέα. Αντιθέτως ήταν ένα επίτευγμα τόσο αξιοσημείωτο που αντί να μειώνουν τον αριθμό των αντιπάλων που σκότωσαν, αυτοί υπερέβαλαν στον αριθμό όπως αναφέρει και ο Ξενοφών «αἰ μὲν γὰρ πόλεις δήπου ὅταν κρατήσωσι μάχη τῶν ἐναντίων, οὐ ῥάδιον εἰπεῖν ὅσῃ μὲν ἡδονὴν ἔχουσιν ἐν τῷ τρέψασθαι τοὺς πολεμίους, ὅσῃ δ' ἐν τῷ διώκειν, ὅσῃ δ' ἐν τῷ ἀποκτείνειν τοὺς πολεμίους, ὡς δὲ γαυροῦνται ἐπὶ τῷ ἔργῳ, ὡς δὲ δόξαν λαμπρὰν ἀναλαμβάνουσιν, ὡς δ' εὐφραίνονται τὴν πόλιν νομίζοντες ἠὺξικένας. ἕκαστος δὲ τις προσποιεῖται καὶ τῆς βουλῆς μετεσχηκέναι καὶ πλείστους ἀπεκτονέναι, χαλεπὸν δὲ εὐρεῖν ὅπου οὐχὶ καὶ ἐπιψεύδονται, πλέονας φάσκοντες ἀπεκτονέναι ἢ ὅσοι ἂν τῷ ὄντι ἀποθάνωσιν· οὕτω καλὸν τι αὐτοῖς δοκεῖ εἶναι τὸ πολὺ νικᾶν.⁷²²»

Ὅπως και οι υπόλοιποι Έλληνες, έβλεπαν άνευ προβλήματος το θάνατο του αντιπάλου στη μάχη. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της μάχης, οι Αθηναίοι οπλίτες το ίδιο ευάλωτοι με τους αντιπάλους τους, συμπεριλαμβανομένων των Θηβαίων και των Σπαρτιατών, ήταν δίκαιοι όχι μόνο στο σκότωμα των αντιπάλων, αλλά και στη μοιρασιά του δικού τους θανάτου. Ο θάνατος των Αθηναίων στη μάχη δεν ήταν έ-

⁷²⁰ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 70

⁷²¹ Crowley J., 2012, 95

⁷²² Ξενοφών, *Ιέρων*, 2. 15 - 16

νας συνηθισμένος θάνατος. Δεν σήμαινε το τέλος της ζωής ενός άνδρα. Σηματοδοτούσε το μεσουράνημά του.

Ο μοναδικός τρόπος για τον Αθηναίο να επιδείξει την αρετή του ήταν να πεθάνει στη μάχη. Έτσι, παρόλο που αυτός ο θάνατος επέφερε θλίψη, ήταν επίσης απίστευτα ωραίος και με αυτόν τον τρόπο έδινε δόξα όχι μόνο στο θανόντα, αλλά στην οικογένειά του και σε ολόκληρη την Αθήνα. Ως αποτέλεσμα και σε συμφωνία με την επικρατούσα αντίληψη, έχοντας καθαρθεί με τη θυσία τους, είχαν νικήσει τη θνητότητά τους και έφθαναν σε σημείο ηρωτοποίησης, γίνονταν αιώνια αντικείμενα σεβασμού, επιγραφικά αθάνατοι και ετησίως τιμώμενοι τελετουργικά και με ρητορικά συμφωνημένα από τον Πατρώο νόμο «καὶ γὰρ τοὶ ἀγήρατοι μὲν αὐτῶν αἰμῆμαι, ζηλωταὶ δὲ ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων αἰ τιμαί· οἱ πενθοῦνται μὲν διὰ τὴν φύσιν ὡς θνητοί, ὑμνοῦνται δὲ ὡς ἀθάνατοι διὰ τὴν ἀρετὴν. καὶ γὰρ τοὶ θάπτονται δημοσίᾳ, καὶ ἀγῶνες τίθενται ἐπ' αὐτοῖς ῥώμης καὶ σοφίας καὶ πλούτου, ὡς ἀξιόους ὄντας τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ τετελευτηκότας ταῖς αὐταῖς τιμαῖς καὶ τοὺς ἀθανάτους τιμᾶσθαι⁷²³».

Για την Αθηναϊκή κοινωνία η μάχη κατείχε ιδιαίτερη θέση. Για τον Αθηναίο, το να πολεμά ήταν αξιέπαινο και το να σκοτωθεί εν ώρα μάχης αδιαμφισβήτητα ο πιο ένδοξος τρόπος να πεθάνει. Εν ολίγοις ακόμα και ο θάνατος δεν μπορούσε να σκιάσει τη δόξα της μάχης⁷²⁴. Ο Crowley υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι χωρίς αμφιβολία τιμούσαν την αστική τους ταυτότητα και για δύο ακόμα λόγους. Πρώτα – πρώτα η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη εμπειρείχε κύρος δύναμη και προνόμια. Ένας Αθηναίος πολίτης ήταν μέλος μιας κλειστής βιολογικά καθορισμένης και εσωτερικά επικεντρωμένης ελίτ, η οποία ακόμα και στην απώλεια της κοινωνικοοικονομικής ομοιογένειας παρέμενε μια σχηματισμένη συνεργατική συμφωνία υιοθετώντας κοινωνικοπολιτικούς μηχανισμούς οι οποίοι ενίσχυαν την ιδεολογική συμφωνία, προωθούσαν την κοινωνική συνοχή και βεβαίωναν ότι όλοι οι Αθηναίοι καθόριζαν τον εαυτό τους σε μια διαμετρικά αντίθετη θέση από όλους τους άλλους κατοίκους της Αττικής. Τα μέλη αυτής της ελίτ απολάμβαναν ένα ευρύ πλαίσιο προνομίων, το δικαίωμα να έχουν ιδιοκτησία στην Αττική και το πιο σημαντικό να ασκούν δικαστική και πολιτική εξουσία. Χωρίς αμφιβολία η συμμετοχή ήταν ένα αποκλειστικό προνό-

---

⁷²³ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 80

⁷²⁴ Crowley J., 2012, 96

μιο που προστατευόταν από τυχόν παραβίαση με αυστηρές δικαστικές ποινές και αποδιδόταν σε άλλους μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

Κατά δεύτερον, η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη ήταν καταφανώς επιτυχημένη. Η Αθήνα ήταν μια άμεση δημοκρατία και ως τέτοια επαφιόταν ολοκληρωτικά στη λαϊκή συμμετοχή για την εφαρμογή της δικαιοσύνης τη διαχείριση της πολιτικής διακυβέρνησης και το σχηματισμό και εφαρμογή της πολιτικής, έτσι που πρακτικώς το Αθηναϊκό πολιτικό σώμα ήταν αδιαχώριστο από το κοινωνικοπολιτικό σύστημα των Αθηνών. Η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη επιπλέον ήταν ένα πλαίσιο που κυριαρχείτο από την αμοιβαιότητα και έτσι για τα παρεχόμενα προνόμια οι κάτοχοι αυτών ήταν νομικά και ηθικά υποχρεωμένοι να υπηρετούν το σύνολο με ταυτόχρονη την οικονομική ενίσχυση αλλά και την προσωπική τους παρουσία. Επί παραδείγματι με τη λειτουργία της τριηραρχίας οι πλουσιότεροι και πολύ πιο διαδεδομένο, στο πεδίο της μάχης, ως οπλίτες.

Έτσι, η Αθηναϊκή πολιτική ταυτότητα όχι μόνο προσέδιδε κύρος, δύναμη και προνόμια, αλλά επίσης ζητούσε αφιέρωση ενός συγκεκριμένου μεγέθους, της διάρκειας της ζωής των πολιτών της. Ως αποτέλεσμα, οι Αθηναίοι περιέβαλαν την ταυτότητά τους με τέτοια σπουδαιότητα που την αποδέχονταν με την πιο δυνατή θέληση, ως ένα οργανισμό που πάνω του είχε κτισθεί η ταυτότητά τους ως ιδιώτες και πολίτες⁷²⁵.

Ο Carlledge⁷²⁶ υποστηρίζει ότι υπήρχε ένα ιδιαίτερο σύστημα αξιών ειδικά για τους οπλίτες. Σε αυτό το πλαίσιο είχαν καλλιεργηθεί η αυτοπειθαρχία, η σωφροσύνη και η εγκράτεια μαζί με τον συντονισμό, τη συνοχή την αυτοθυσία, τη συλλογική ομοιομορφία και τη σχετική ισονομία. Η πιο σημαντική υποχρέωση του οπλίτη ήταν να παραμείνει στη θέση του. Κατά τον ιστορικό, η πειθαρχημένη αλληλεγγύη της κοινότητας εκφραζόταν μέσα από τους στρατιωτικούς νόμους. Πιο σημαντική από όλες τις αρετές, ο Carlledge θέτει την ανδρεία ή την ανδραγαθία που αντιμετωπίστηκαν ως ταυτόσημες έννοιες.

Βέβαια, εκτός των ανωτέρω, υπήρχαν και ποινικές κυρώσεις για όσους δεν ακολουθούσαν την ορθή οδό της πολεμικής αρετής. Μια αναφορά για τις πρώτες προσπάθειες συνετισμού των πολιτών που μάχονταν μας παραθέτει ο Διόδωρος Σικελιώτης. Τον 7^ο αι, ο νομοθέτης Χαρώνδας από την Κατάνη προκειμένου να αποτρέψει τους συμπατριώτες του από την λιποταξία απέφυγε τις εξοντωτικές ποινές και επέβαλε όσοι υπέπιπταν στο παράπτωμα αυτό, να κυκλοφορούν με γυναι-

---

⁷²⁵ Crowley J., 2012, 110

⁷²⁶ Carlledge P., 2004, 308 - 312

κεία ρούχα. Πέτυχε έτσι κατά τον ιστορικό αφενός μέσω της αιδούς να συνενώσει και σε όσους είχαν ήδη ατιμασθεί να δώσει μια ευκαιρία να αποδείξουν την ανδρεία τους « ἄμα δὲ λεληθότως τῷ μεγέθει τῆς ἀτιμίας ἀποτρέπει τοὺς ὁμοίους τούτοις τῆς ἀνανδρίας· κρεῖττον γάρ ἐστιν ἀποθανεῖν ἢ τοιαύτης ὕβρεως ἐν τῇ πατρίδι πειραθῆναι· ἄμα δὲ καὶ τοὺς ἀμαρτάνοντας οὐκ ἠφάνισεν, ἀλλὰ τῇ πόλει πρὸς τὰς πολεμικὰς χρείας ἐτήρησε, διορθωσομένους τῇ διὰ τῆς ὕβρεως κολάσει καὶ σπεύδοντας ἑτέροις ἀνδραγαθήμασιν ἐξαλειψαὶ τὴν προγεγενημένην αἰσχύνην.⁷²⁷».

Ἐχουμε υπόμνηση της νομοθεσίας των Αθηνών σε λόγους που σώζονται στο Λυσία στο λόγο του «Κατά Αλκιβιάδου λιποταξίας⁷²⁸» όπου παραθέτει την πρόβλεψη του νόμου για τις περιπτώσεις που κάποιος οπλίτης λόγω δειλίας εγκατέλειπε τη θέση του, στον Αισχίνη⁷²⁹ και στο Δημοσθένη⁷³⁰.

Όμως και στη Σπάρτη υπήρχαν ανάλογες περιπτώσεις που η πόλις επέβαλε την ηθική συμπεριφορά των οπλιτών . Ο MacDowell⁷³¹, υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης, με τον όρο ατιμία που χρησιμοποιεί για τις επιπτώσεις που είχαν όσοι επέστρεψαν από τη Σφακτηρία, εννοεί την απώλεια των πολιτικών τους δικαιωμάτων « ἤδη καὶ ἀρχὰς τινὰς ἔχοντας ἀτίμους ἐποίησαν, ἀτιμίαν δὲ τοιάνδε ὥστε μήτε ἄρχειν μήτε πριαμένους τι ἢ πωλοῦντας κυρίους εἶναι. ὕστερον δὲ αὖθις χρόνῳ ἐπίτιμοι ἐγένοντο⁷³²».

Το ίδιο αναφέρεται και στον Ηρόδοτο όπου ο Αριστόδημος που επέστρεψε στη Σπάρτη θεωρήθηκε ότι δείλιασε σε αντίθεση με τον Εύρυτο που προτίμησε να

---

⁷²⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 12.16.2

⁷²⁸ Λυσίας, *Κατά Αλκιβιάδου λιποταξίας*, 5 : «τὸν δὲ νόμον κελεύειν, ἔάν τις λίπη τὴν τάξιν εἰς τοῦπίσω δειλίας ἕνεκα, μαχομένων τῶν ἄλλων, περὶ τούτου τοὺς στρατιώτας δικάζειν.»

⁷²⁹ Αισχίνης, *Κατά Κτησιφώντος*, 175 – 176 : «Τίνος ἕνεκα; ἴν' ἕκαστος ἡμῶν τὰς ἐκ τῶν νόμων ζημίας φοβούμενος μᾶλλον ἢ τοὺς πολεμίους, ἀμείνων ἀγωνιστῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ὑπάρχη. Ὁ μὲν τοίνυν νομοθέτης τὸν ἀστράτευτον καὶ τὸν δειλὸν καὶ τὸν λιπόντα τὴν τάξιν ἔξω τῶν περιραντηρίων τῆς ἀγορᾶς ἐξείργει, καὶ οὐκ ἔᾶ στεφανοῦσθαι, οὐδ' εἰσιέναι εἰς τὰ ἱερὰ τὰ δημοτελή· σὺ δὲ τὸν ἀστεφάνωτον ἐκ τῶν νόμων κελεύεις ἡμᾶς στεφανοῦν, καὶ τῷ σαυτοῦ ψηφίσματι τὸν οὐ προσήκοντα εἰσκαλεῖς τοῖς τραγωδοῖς εἰς τὴν ὀρχήστραν, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου τὸν τὰ ἱερὰ δειλία προδεδωκότα.»

⁷³⁰ Δημοσθένης, *Κατά Τιμοκράτους*, 105: «δησάντων αὐτὸν οἱ ἕνδεκα καὶ εἰσαγόντων εἰς τὴν ἡλιαίαν, κατηγορεῖται δὲ ὁ βουλόμενος οἷς ἔξεστιν. ἔάν δ' ἄλῳ, τιμάτω ἢ ἡλιαία ὅ τι χρῆ παθεῖν αὐτὸν ἢ ἀποτεῖσαι. ἔάν δ' ἀργυρίου τιμηθῆ, δεδέσθω τέως ἂν ἐκτείσῃ.»

⁷³¹ MacDowell D.M., 1988, 74

⁷³² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 34. 2

σκοτωθεί όπως οι υπόλοιποι σύντροφοί του⁷³³ και στο Ξενοφώντα όπου αναφέρονται οι επιπτώσεις που θα αντιμετώπιζε κάποιος που δε θα ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της μάχης⁷³⁴. Αντίθετη περίπτωση παραθέτει ο Πλούταρχος για τον Αγησίλαο που φρόντισε να μην επιβληθούν κυρώσεις σε όσους διασώθηκαν και επέστρεψαν από τη μάχη των Λεύκτρων το 371 «ὁ δὲ μήτε προσθεῖς τι μήτε ἀφελῶν μήτε μεταγράψας εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλῆθος τῶν Λακεδαιμονίων· καὶ φήσας ὅτι τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἔαν καθεύδειν⁷³⁵».

Παρόλα αυτά παραθέτει και αυτός τις επιπτώσεις σε περίπτωση δειλίας « οὐ γὰρ μόνον ἀρχῆς ἀπειρογόνται πάσης, ἀλλὰ καὶ δοῦναί τινα τούτων γυναῖκα καὶ λαβεῖν ἄδοξόν ἐστι· παῖει δὲ ὁ βουλόμενος αὐτοὺς τῶν ἐντυγχανόντων. οἱ δὲ καρτεροῦσι περιϊόντες ἀύχμηροὶ καὶ ταπεινοί, τρίβωνάς τε προσεραμμένους χρώματος βαπτοῦ φοροῦσι, καὶ ξυρῶνται μέρος τῆς ὑπῆνης, μέρος δὲ τρέφουσι. δεινὸν οὖν ἦν τοιούτους ἐν τῇ πόλει περιορᾶν πολλοὺς οὐκ ὀλίγων δεομένη στρατιωτῶν⁷³⁶».

Τέλος, στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Λυκούργος που επαινεί τους Σπαρτιάτες για την αυστηρότητά τους απέναντι σε εκείνους που δε θυσιάζουν τη ζωή τους για την πατρίδα «νόμον γὰρ ἔθεντο περὶ ἀπάντων τῶν μὴ ἠελόντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος κινδυνεύειν, διαρρήδην λέγοντα ἀποθνήσκειν, εἰς αὐτὸ τοῦτο τὴν τι-

---

⁷³³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7. 231 : «Ἀπονοστήσας δὲ ἐς Λακεδαίμονα ὁ Ἀριστόδημος ὄνειδός τε εἶχε καὶ ἀτιμίην· πάσων δὲ τοιάδε ἡτίμητο· οὔτε οἱ πῦρ οὐδεὶς ἔναυε Σπαρτητέων οὔτε διελέγετο, ὄνειδός τε εἶχε «ὁ τρέσας Ἀριστόδημος» καλεόμενος»

⁷³⁴ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 9. 3-6 : « ἐκεῖνος τοίνυν σαφῶς παρεσκεύασε τοῖς μὲν ἀγαθοῖς εὐδαιμονίαν, τοῖς δὲ κακοῖς κακοδαιμονίαν. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν, ὅποτε τις κακὸς γένηται, ἐπίκλησιν μόνον ἔχει κακὸς εἶναι, ἀγοράζει δὲ ἐν τῷ αὐτῷ ὁ κακὸς τὰ γαθῶν καὶ κάθηται καὶ γυμνάζεται, ἐὰν βούληται· ἐν δὲ τῇ Λακεδαίμονι πᾶς μὲν ἂν τις αἰσχυνθεῖ τὸν κακὸν σύσκηνον παραλαβεῖν, πᾶς δ' ἂν ἐν παλαισμάτι συγγυμναστήν. πολλάκις δ' ὁ τοιοῦτος καὶ διαιρουμένων τοὺς ἀντισφαιριοῦντας ἀχώριστος περιγίγνεται, καὶ ἐν χοροῖς δ' εἰς τὰς ἐπονειδίστους χώρας ἀπελαύνεται, καὶ μὴν ἐν ὁδοῖς παραχωρητέον αὐτῷ καὶ ἐν θάκοις καὶ [ἐν] τοῖς νεωτέροις ὑπαναστατέον, καὶ τὰς μὲν προσηκούσας κόρας οἴκοι θρεπτέον, καὶ ταύταις τῆς ἀνανδρίας αἰτίαν ὑφεκτέον, γυναικὸς δὲ κενὴν ἐστίαν [οὐ] περιοπτέον καὶ ἅμα τούτου ζημίαν ἀποτειστέον, λιπαρὸν δὲ οὐ πλανητέον οὐδὲ μιμητέον τοὺς ἀνεγκλήτους, ἢ πληγὰς ὑπὸ τῶν ἀμεινόνων ληπτέον. ἐγὼ μὲν δὴ τοιαύτης τοῖς κακοῖς ἀτιμίας ἐπικειμένης οὐδὲν θαυμάζω τὸ προαιεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου», βλ. και 10. 7

⁷³⁵ Πλούταρχος, *Αγησίλαος*, 30. 4

⁷³⁶ Πλούταρχος, *Αγησίλαος*, 30. 3- 4

μωρίαν τάξαντες, εἰς ὃ μάλιστα φοβούμενοι τυγχάνουσι, καὶ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου σωτηρίαν ὑπεύθυνον ἐποίησαν κινδύνῳ μετ' αἰσχύνης⁷³⁷».

Οἱ ἀρετές

Μνημείο ἐξύμνησης των ἀρετῶν του οπλίτη ἀποτελεῖ ο «ἐπιτάφιος» του Περικλή. Αναφέρεται στους νεκροὺς του πρώτου ἔτους του Πελοποννησιακοῦ Πολέμου. «τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδωσαν⁷³⁸».

Ἐπαινούνται ἡ πόλις καὶ οἱ πολῖτες, καθὼς χωρὶς κόπο ἀλλὰ με τὴν τόλμη τους κατάφεραν ὅλα τα θαυμαστά. «καίτοι εἰ ῥαθυμία μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλεόν ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκαμνεῖν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέρους τῶν αἰεὶ μοχθούτων φαίνεσθαι, καὶ ἔν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις⁷³⁹».

Ἡ αυτοθυσία των νεκρῶν δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ εὐκόλα ἀνάξιο ὕμνο. Με τὸ θάνατό τους συνεισέφεραν στὴ συλλογικὴ προσπάθεια παραμελώντας ταυτόχρονα τὴν προσωπικὴ τους ωφέλεια. Ἔθεσαν πάνω ἀπὸ ὅλα τὴν πατρίδα τους «καὶ εἴρηται αὐτῆς τὰ μέγιστα· ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὕμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν, καὶ οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὥσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανεῖη. δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη τε μνηύουσα καὶ τελευταία βεβαιούσα ἢ νῦν τῶνδε καταστροφή. καὶ γὰρ τοῖς τᾶλλα χεῖροσι δίκαιον τὴν ἐς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνδραγαθίαν προτίθεσθαι· ἀγαθῷ γὰρ κακὸν ἀφανίσαντες κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν⁷⁴⁰».

Οἱ νεκροὶ κινδύνευσαν καὶ τέλος ἔχασαν τὴ ζωὴ τους, παρέμειναν στὴ γραμμὴ χωρὶς νὰ δειλιάσουν προσδοκώντας τὴ νίκη γιὰ τὴν πατρίδα τους «ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσῃν ἐπιτρέψαντες, ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσιν αὐτοῖς ἀξιοῦντες πεποιθέναι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀμύνε-

⁷³⁷ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 129

⁷³⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 36. 1

⁷³⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 39. 4

⁷⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 42. 2-3

σθαι καὶ παθεῖν μᾶλλον ἡγήσάμενοι ἢ [τὸ] ἐνδόντες σώζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχροὺν τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῇ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν⁷⁴¹».

Οἱ νεκροὶ προσέφεραν τὴν ἴδια τους τὴ ζωὴ θυσία στὴν πατρίδα « κοινῇ γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἴδια τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ αἰείμνηστος καταλείπεται⁷⁴²» καὶ κατὰ συνέπεια «ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος⁷⁴³».

Ἡ ἐλευθερία ἰσοδυναμεῖ με τὴν εὐτυχία καὶ τὴ γενναιότητα καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτό καλοῦνται οἱ πολῖτες νὰ μὴν φοβούνται τοὺς κινδύνους τοῦ πολέμου « τὸ εὐδαίμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους⁷⁴⁴».

Οἱ ἀρετὲς ποὺ διέκριναν τοὺς Ἕλληνες οπλίτες θὰ γίνῃ ἀνά ἀρετὴ καὶ ἀνά συγγραφέα με ἀναφορὲς στοὺς φιλοσόφους, τοὺς ἱστορικοὺς, τοὺς τακτικοὺς καὶ στοὺς λοιποὺς συγγραφεῖς, τραγωδοὺς κ.α.

Ἡ ἀνδρεία

Παρόλους ὅμως τοὺς ἠθικοὺς ὅσο καὶ τοὺς πρακτικοὺς περιορισμοὺς ποὺ οδηγοῦσαν τοὺς οπλίτες σὲ μὴ συγκεκριμένη συμπεριφορὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης δελεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ἀρετὴν ποὺ αὐτοὶ ἐπεδείκνυαν κάθε φορὰ ποὺ ἐρχόνταν ἀντιμέτωποι με τὸν ἀντίπαλο. Καὶ πρῶτα - πρῶτα τὸ θάρρος. Χωρὶς αὐτὸ κανένας δὲν θὰ ἐρχόταν ἀντιμέτωπος με τὸ χειρότερο. Γνωρίζοντας ὅτι υπῆρχαν πολλές πιθανότητες νὰ μὴν γυρίσουν ὀρθοὶ στὴν ἐστία τοὺς ἀπαιτοῦσε ἰδιαίτερη ψυχικὴ δύναμη ἢ ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς τους. Στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία υπάρχουν ἀρκετὲς καταγραφές γιὰ τὴν ἀνδρεία. Τόσο κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν συγκρούσεων ποὺ ἀπὸ μόνες τους καὶ χωρὶς ἰδιαίτερη μνεία ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἀναδύονται τὸ μεγαλεῖο τῶν πολεμιστῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ἔργα καταγραφῆς ὄχι αὐστηρὰ ἱστορικῶν γεγονότων.

---

⁷⁴¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 42. 4

⁷⁴² Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 43. 1

⁷⁴³ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 43. 2

⁷⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 43. 4

Οι φιλόσοφοι

Πλάτων

Κατά τον Πλάτωνα, η ανδρεία είναι μέρος της αρετής «τὴν ἀνδρείαν μόριον εἶναι ἐν τῶν τῆς ἀρετῆς⁷⁴⁵». Θεωρεῖ ἀνδρεῖο αὐτόν που ἐνὼ εἶναι σε στρατεύμα μικρότερο ἀριθμητικὰ καὶ σε δύσκολη θέση σε σχέση με τοὺς ἀντιπάλους, παρόλα αὐτὰ δείχνει καρτερία στὸν πόλεμο καὶ μάχεται χωρὶς νὰ εἶναι σίγουρος γιὰ τὴν νίκη ἢ τὴν ἐπιβίωση του « τὸν ἐν τῷ ἐναντίῳ στρατοπέδῳ ἐθέλοντα ὑπομένειν τε καὶ καρτερεῖν⁷⁴⁶». Ἐπίσης ἀνδρεία εἶναι ἡ συνετὴ καρτερία, δηλαδὴ ἡ υπομονὴ καὶ ἡ ἐπιμονὴ στὸ νὰ ἀντιμετωπίζει κανεὶς τὶς κακουχίες τοῦ πολέμου «Ἡ φρόνιμος ἄρα καρτερία κατὰ τὸν σὸν λόγον ἀνδρεία ἂν εἴη⁷⁴⁷». Δὲν συγχέει δε τὴν ἀφοβία που εἶναι ἡ τόλμη χωρὶς σύνεση με τὴν ἀνδρεία που συνδέεται με τὴν σωφροσύνη « ἢ καὶ τὰ παιδία πάντα οἶμι με ἀνδρεῖα καλεῖν, ἃ δι' ἄνοιαν οὐδὲν δέδοικεν; ἀλλ' οἶμαι τὸ ἄφοβον καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταῦτόν ἐστιν. ἐγὼ δὲ ἀνδρείας μὲν καὶ προμηθίας πάνυ τισὶν ὀλίγοις οἶμαι μετεῖναι, θρασύτητος δὲ καὶ τόλμης καὶ τοῦ ἀφόβου μετὰ ἀπρομηθίας πάνυ πολλοῖς καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παίδων καὶ θηρίων. ταῦτ' οὖν ἂ σὺ καλεῖς ἀνδρεῖα καὶ οἱ πολλοί, ἐγὼ θρασεῖα καλῶ, ἀνδρεῖα δὲ τὰ φρόνιμα περὶ ὧν λέγω⁷⁴⁸».

Στὸ διάλογο «Ἀλκιβιάδης Ι» ὁ Σωκράτης, ἐρμηνεύοντας τὴ σκέψη τοῦ Ἀλκιβιάδη, λέει ὅτι αὐτὸς πιστεύει ὅτι εἶναι ωραία πράξη αὐτὴ με τὴν ὁποία σε καιρὸ πολέμου κάποιος βοηθώντας τὸ φίλο του εἴτε πεθαίνει εἴτε πληγώνεται καὶ αὐτὴ ἡ πράξη θεωρεῖται ἀνδρεία « Οὐκοῦν τὴν τοιαύτην βοήθειαν καλὴν μὲν λέγεις κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ σώσαι οὐς ἔδει, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀνδρεία⁷⁴⁹». Συμπληρώνει δε, ὅτι ἡ δειλία εἶναι τὸ μέγιστο κακὸ «Ἐσχατὸν ἄρα κακῶν εἶναί σοι δοκεῖ ἡ δειλία⁷⁵⁰».

Στὴν «Πολιτεία» του, ὁ Πλάτων ἐπισημαίνει ὅτι κάποιος θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίσει μιὰ πόλη ἀνδρεία ἢ δειλή παρατηρώντας τὸ ἐνοπλο σῶμα τῆς «ἢ εἰς τοῦτο τὸ μέρος ὃ προπολεμεῖ τε καὶ στρατεύεται ὑπὲρ αὐτῆς⁷⁵¹». Ἔτσι μιὰ πόλη

⁷⁴⁵ Πλάτων, *Λάχης*, 199. e

⁷⁴⁶ Πλάτων, *Λάχης*, 192. a

⁷⁴⁷ Πλάτων, *Λάχης*, 192. d

⁷⁴⁸ Πλάτων, *Λάχης*, 197. b-c

⁷⁴⁹ Πλάτων, *Ἀλκιβιάδης Ι*, 115. b.5

⁷⁵⁰ Πλάτων, *Ἀλκιβιάδης Ι*, 115. d. 10

⁷⁵¹ Πλάτων, *Πολιτεία*, 429. 10. b

θεωρείται ανδρεία ή όχι, βάσει κάποιου τμήματός της που διασώζει σε κάθε περίπτωση την πεποίθηση σχετικά με τα δεινά και που πρέπει να είναι όπως την όρισε ο νομοθέτης στις ρυθμίσεις για την παιδεία «οἷα ὁ νομοθέτης παρήγγελλεν ἐν τῇ παιδείᾳ⁷⁵²». Και καταλήγει ότι ανδρεία είναι η δύναμη να διαφυλάξει κανείς σε κάθε περίπτωση τη γνώμη σχετικά με όσα πρέπει και δεν πρέπει να φοβάται. Η γνώμη αυτή θα πρέπει να είναι σωστή και σε αρμονία με το νόμο «τὴν δὴ τοιαύτην δύναμιν καὶ σωτηρίαν διὰ παντὸς δόξης ὀρθῆς τε καὶ νομίμου δεινῶν τε πέρι καὶ μὴ ἀνδρείαν ἔγωγε καλῶ καὶ τίθεμαι⁷⁵³».

Επίσης, οι άνανδροι πολεμιστές θα πρέπει να μετατρέπονται σε γεωργούς και να υπηρετούν την πολιτεία από άλλο τομέα. Αν δε μάλιστα κάποιος δεν υπερασπιστεί επαρκώς τον εαυτό του και αιχμαλωτιστεί, θα πρέπει να δοθεί στους αντιπάλους. Αντίθετα, αυτόν που διακρίθηκε για την ανδρεία του θα πρέπει να τον τιμήσουν όλοι οι συμπολεμιστές του.

«Τί δὲ δὴ, εἶπον, τὰ περὶ τὸν πόλεμον; πῶς ἐκτέον σοι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτούς τε καὶ τοὺς πολεμίους; ἄρ' ὀρθῶς μοι καταφαίνεται ἢ οὐ;

Λέγ', ἔφη, ποῖ' αὖ.

Αὐτῶν μὲν, εἶπον, τὸν λιπόντα τάξιν ἢ ὄπλα ἀποβαλόντα ἢ τι τῶν τοιούτων ποιήσαντα διὰ κάκην ἄρα οὐ δημιουργόν τινα δεῖ καθιστάναι ἢ γεωργόν;

Πάνυ μὲν οὖν.

Τὸν δὲ ζῶντα εἰς τοὺς πολεμίους ἀλόντα ἄρ' οὐ δωρεὰν διδόναι τοῖς ἐλοῦσι χρῆσθαι τῇ ἄγρᾳ ὅτι ἂν βούλωνται;

Κομιδῆ γε.

Τὸν δὲ ἀριστεύσαντά τε καὶ εὐδοκιμήσαντα οὐ πρῶτον μὲν ἐπὶ στρατιᾶς ὑπὸ τῶν συστρατευομένων μειρακίων τε καὶ παίδων ἐν μέρει ὑπὸ ἐκάστου δοκεῖ σοι χρῆναι στεφάνωθῆναι; ἢ οὐ;

Ἐμοιγε⁷⁵⁴. »

---

⁷⁵² Πλάτων, *Πολιτεία*, 429. 10. c

⁷⁵³ Πλάτων, *Πολιτεία*, 430. b. 4

⁷⁵⁴ Πλάτων, *Πολιτεία*, 468a1 – 468b6

Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης θεωρεί την ανδρεία μία από τις δύο κύριες ψυχικές αρετές των νέων «...ψυχῆς δὲ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία νέου ἀρεταί⁷⁵⁵» και ως τη μεσότητα μεταξύ του θάρρους και του φόβου «Ὅτι μὲν οὖν μεσότης ἐστὶ περὶ φόβους καὶ θάρρη, ἤδη φανερόν γεγένηται⁷⁵⁶».

Ανδρείος χαρακτηρίζεται αυτός που δεν φοβάται το θάνατο «κυρίως δὴ λέγοιτ' ἂν ἀνδρείος ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδείης, καὶ ὅσα θάνατον ἐπιφέρει ὑπόγνια ὄντα⁷⁵⁷».

Ο ανδρείος υπομένει και φοβάται ὅσα και ὅπως πρέπει, ὅμως αντιμετωπίζει τα πράγματα και τις καταστάσεις αυτές με θάρρος «ὁ μὲν οὖν ἂ δεῖ καὶ οὐ ἔνεκα ὑπομένων καὶ φοβούμενος, καὶ ὡς δεῖ καὶ ὅτε, ὁμοίως δὲ καὶ θαρρῶν, ἀνδρείος· κατ' ἀξίαν γάρ, καὶ ὡς ἂν ὁ λόγος, πάσχει καὶ πράττει ὁ ἀνδρείος. τέλος δὲ πάσης ἐνεργείας ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν ἔξιν. †καὶ τῷ ἀνδρείῳ δὲ⁷⁵⁸».

Η στρατιωτική ανδρεία είναι το δεύτερο από τα πέντε εἶδη ανδρείας «δευτέρα ἢ στρατιωτική· αὕτη δὲ δι' ἐμπειρίαν καὶ τὸ εἰδέναι, οὐχ ὥσπερ Σωκράτης ἔφη τὰ δεινά, ἀλλ' ὅτι τὰς βοηθείας τῶν δεινῶν⁷⁵⁹».

Η ανδρεία στον πόλεμο ἔχει ἄμεση σχέση με την εκπαίδευση και την εμπειρία των οπλιτῶν «δοκεῖ γὰρ εἶναι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου, ἂ μάλιστα συνεωράκασιν οὔτοι· φαίνονται δὴ ἀνδρεῖοι, ὅτι οὐκ ἴσασιν οἱ ἄλλοι οἷά ἐστιν. εἶτα ποιῆσαι καὶ μὴ παθεῖν μάλιστα δύνανται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, δυνάμενοι χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις καὶ τοιαῦτα ἔχοντες ὅποια ἂν εἴη καὶ πρὸς τὸ ποιῆσαι καὶ πρὸς τὸ μὴ παθεῖν κράτιστα· ὥσπερ οὖν ἀνόπλοις ὠπλισμένοι μάχονται καὶ ἀθληταὶ ιδιώταις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν οὐχ οἱ ἀνδρεϊότατοι μαχιμώτατοί εἰσιν, ἀλλ' οἱ μάλιστα ἰσχύοντες καὶ τὰ σώματα ἄριστα ἔχοντες⁷⁶⁰».

Οι πιο γενναῖοι στρατιῶτες είναι οι στρατευμένοι οπλίτες οι οποίοι θεωροῦν ὅτι η φυγή είναι ντροπή και ο θάνατος είναι προτιμότερος «τὰ δὲ πολιτικὰ μένοντα

⁷⁵⁵ Αριστοτέλης, *Ρητορική*, 1361a. 3 - 4

⁷⁵⁶ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1115a 7

⁷⁵⁷ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1115a 32 - 34

⁷⁵⁸ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1115b 17 - 21

⁷⁵⁹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Ευδήμεια*, 1229a 14 - 16

⁷⁶⁰ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1116b 6 - 15

ἀποθνήσκει, ὅπερ κἀπὶ τῷ Ἑρμαίῳ συνέβη. τοῖς μὲν γὰρ αἰσχροὺν τὸ φεύγειν καὶ ὁ θάνατος τῆς τοιαύτης σωτηρίας αἰρετώτερος⁷⁶¹».

Ἡ ἀνδρεία τέλος εἶναι μια ἀρετὴ τὴν ὁποία εἴαν κάποιος ἔχει κατανοήσῃ καὶ ἔχει ἐνστερνισθεῖ, τότε εἶναι ἰκανὸς νὰ προτιμήσῃ νὰ θυσιάσῃ τὸ υπέρτατο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἀρετὴ αὐτὴ «εἰ δὴ τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ περὶ τὴν ἀνδρείαν, ὁ μὲν θάνατος καὶ τὰ τραύματα λυπηρὰ τῷ ἀνδρείῳ καὶ ἄκοντι ἔσται, ὑπομενεῖ δὲ αὐτὰ ὅτι καλὸν ἢ ὅτι αἰσχροὺν τὸ μὴ. καὶ ὅσω ἂν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν ἔχη πᾶσαν καὶ εὐδαιμονέστερος ἢ, μᾶλλον ἐπὶ τῷ θανάτῳ λυπήσεται· τῷ τοιοῦτῳ γὰρ μάλιστα ζῆν ἄξιον, καὶ οὗτος μεγίστων ἀγαθῶν ἀποστερεῖται εἰδῶς, λυπηρὸν δὲ τοῦτο. ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀνδρείος, ἴσως δὲ καὶ μᾶλλον, ὅτι τὸ ἐν τῷ πολέμῳ καλὸν ἀντ' ἐκείνων αἰρεῖται⁷⁶²».

Πλούταρχος

Ὁ Πλούταρχος, στους Βίους Παράλληλους, ἀλλὰ καὶ στα υπόλοιπα ἔργα του, ἐξυμνεῖ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀνδρείας. Στὴν ἀναφορὰ που κάνει γιὰ τὴ μάχη στὶς Πλαταιές το 479, ὅπου ἡ φάλαγγα παρομοιάζεται με θηρίο καὶ τὰ μέλη τῆς θαρραλέα καὶ ἀποφασισμένα γιὰ μάχη μέχρι θανάτου, φαίνεται ἡ ἀνδρεία που πρέπει νὰ ἐπιδεικνύει κάθε μέλος τῆς φάλαγγας «ἢ τε φάλαγξ ὄψιν ἔσχεν αἰφνιδίως ἐνὸς ζώου θυμοειδοῦς πρὸς ἀλκὴν τρεπομένου καὶ φριξάντος, τοῖς τε βαρβάροις τότε παρέστη λογισμὸς, ὡς πρὸς ἄνδρας αὐτοῖς ὁ ἀγὼν ἔσται μαχομένους ἄχρι θανάτου⁷⁶³».

Τὸ ἴδιο, ἀναφερόμενος στὸ Φωκίωνα που τὸ 350 οδήγησε τὸ στρατὸ τῶν Ἀθηνῶν στὴν Εὐβοία προκειμένου νὰ βοηθήσῃ τὸν τύραννο τῆς Ερέριας Πλούταρχο ἐνάντια στὸ Μακεδόνα Φίλιππο. Στὴ μάχη που ἐγίνε ὁ Πλούταρχος μαρτυροῦντι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πολέμησαν με πάσα προθυμία καὶ χωρὶς νὰ υπολογίζουσι τὴν ζωὴ τους «αὐτὸς δὲ τοὺς ἐπιλέκτους ἔχων ἐνέβαλε τοῖς πολεμίοις, καὶ μάχης καρτερᾶς γενομένης, πάντες μὲν ἐκθύμως ἠγωνίσαντο καὶ ἀφειδῶς⁷⁶⁴».

Ὁ Ἀθηναϊκὸς Δῆμος, μετὰ τὴν νίκη του Κίμωνος στὴ Θράκη ἐπὶ τῶν Περσῶν καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Ηϊόνας, του ἐπέτρεψε νὰ ἀφιερῶσι τὶς πέτρινες στήλες του Ἑρμῆ καὶ στὴν τρίτῃ ἀπὸ αὐτὲς υπήρχε ἐπιγραφή που ἐξυμνοῦσε τὴν ἀνδρεία τῶν

⁷⁶¹ Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1116b 18 - 20

⁷⁶² Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1117b 7 - 15

⁷⁶³ Πλούταρχος, *Ἀριστείδης*, 18.2-3

⁷⁶⁴ Πλούταρχος, *Φωκίων*, 13. 4-5

Αθηναίων κατά τις μάχες « τῷ δὲ τρίτῳ ἔκ ποτε τῆσδε πόλης ἄμ' Ἀτρείδησι Μενεσθεὺς ἠγεῖτο ζάθεον Τρωικὸν ἐς πεδῖον· ὄν ποθ' Ὅμηρος ἔφη Δαναῶν πύκα θωρηκτῶν κοσμητῆρα μάχης ἔξοχον ὄντα μολεῖν. οὕτως οὐδὲν ἀεικὲς Ἀθηναίοισι καλεῖσθαι κοσμηταῖς πολέμου τ' ἀμφὶ καὶ ἠγορήσῃς⁷⁶⁵». Ὄταν δε, ο Κίμων εκστράτευσε στη Μ. Ασία μετά από μια επιτυχημένη κατάληψη περσικῶν πλοίων από τα Ελληνικά τμήματα στον ποταμό Ευρυμέδοντα, εκμεταλλεύτηκε την ορμή και το φρόνημα των οπλιτῶν και τους οδήγησε στη νίκη. Ο Πλούταρχος επισημαίνει την μανία και το σθένος των Ελλήνων πολεμιστῶν « ὅμως δὲ ῥώμη καὶ φρονήματι τοῦ κρατεῖν ὄρων ἐπηρμένους καὶ προθύμους ὁμόσε χωρεῖν τοῖς βαρβάροις, ἀπεβίβαζε τοὺς ὀπίτας, ἔτι θερμοὺς τῷ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἀγῶνι μετὰ κραυγῆς καὶ δρόμου προσφερομένους. ὑποστάντων δὲ τῶν Περσῶν καὶ δεξαμένων οὐκ ἀγεννῶς, κρατερὰ μάχη συνέστη, καὶ τῶν Ἀθηναίων ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ τοῖς ἀξιώμασι πρῶτοι καὶ διαπρεπεῖς ἔπεσον⁷⁶⁶». Τέλος στον Πλούταρχο ανήκει και το ρητό «ἀρχὴ γὰρ ὄντως τοῦ νικᾶν τὸ θαρρεῖν⁷⁶⁷».

Μετά την ίδρυση της Β' Αθηναϊκῆς συμμαχίας οι Θηβαῖοι συγκρούονταν με τους Σπαρτιάτες σε μικρῆς ἐκτασης μάχες και αποκτούσαν ἔτσι πολύτιμη εμπειρία απέναντι σε ἓνα πολύ ισχυρὸ αντίπαλο. Ἐνα από τα κέρδη ἦταν και η εμπέδωση του θάρρους των οπλιτῶν κατά τη μάχη « οἱ δὲ Θηβαῖοι καθ' αὐτοὺς ἐν τῇ Βοιωτία συμπλεκόμενοι τοῖς Λακεδαιμονίοις ἐκάστοτε, καὶ μαχόμενοι μάχας αὐτὰς μὲν οὐ μεγάλας, μεγάλην δὲ τὴν μελέτην ἐχούσας καὶ τὴν ἄσκησιν, ἐξεροπιζοντο τοῖς θυμοῖς καὶ διεπονοῦντο τοῖς σώμασιν, ἐμπειρίαν ἄμα τῇ συνηθείᾳ καὶ φρόνημα προσλαμβάνοντες ἐκ τῶν ἀγῶνων⁷⁶⁸».

Το 375 στη μάχη της Τεγύρας όπου ἔδρασε ο Ιερός Λόχος των Θηβαίων ο Πλούταρχος επισήμανε το θάρρος των Σπαρτιατῶν « καὶ θαρροῦντες οἱ πολέμαρχοι τῶν Σπαρτιατῶν Γοργολέων καὶ Θεόπομπος ὥρμησαν ἐπὶ τοὺς Θηβαίους. γενομένης δὲ πῶς μάλιστα τῆς ἐφόδου κατ' αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας ἀπ' ἀμφοτέρων μετὰ θυμοῦ καὶ βίας⁷⁶⁹»

---

⁷⁶⁵ Πλούταρχος, *Κίμων*, 7. 6

⁷⁶⁶ Πλούταρχος, *Κίμων*, 13. 1-2

⁷⁶⁷ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 8. 3

⁷⁶⁸ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 15. 1 - 3

⁷⁶⁹ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 17. 5-6

Παράλληλα στο ίδιο έργο (Πελοπίδας) και λίγο παρακάτω εξαιρεί και την πολεμική αρετή και ανδρεία των Θηβαίων πολεμιστών « εκείνη δ' ή μάχη πρώτη και τους άλλους έδίδαξεν Έλληνας, ως ουχ ό Ευρώτας ουδ' ό μεταξυ Βαβύκας και Κνακιώνος τόπος άνδρας εκφέρει μαχητάς και πολεμικούς, αλλά παρ' οίς άν αισχύνεσθαι τὰ αισχρά και τολμᾶν επί τοίς καλοίς έθέλοντες [έγ]γένωνται νέοι και τους ψόγους τῶν κινδύνων μάλλον φεύγοντες, οὔτοι φοβερώτατοι τοίς έναντίοις είσί⁷⁷⁰».

Το 364 στη μάχη στη θέση Κυνός Κεφαλές μεταξύ του στρατού των Θηβαίων υπό τον Πελοπίδα και του Αλεξάνδρου τυράννου των Φερών εμπύχωσε τους οπλίτες με το παράδειγμά του και κατόπιν αυτοί βλέποντάς τον στην πρώτη γραμμή επιτέθηκαν με σθένος « κατιδών οὔν ό Πελοπίδας, τους μέν ίππείς άνεκαλείτο και προς τὸ συνεστηκός τῶν πολεμίωv έλαύνειν εκέλευεν, αυτός δέ συνέμειξε δρόμω τοίς περι τους λόφους μαχομένοις εύθύς τήν άσπίδα λαβών, και δια τῶν όπισθεν ώσάμενος είς τους πρώτους, τσαύτην ένεποίησε ρώμην και προθυμίαν άπασιν, ώστε και τοίς πολεμίοις έτέρους δοκείν γεγονότας και σώμασι και ψυχαίς έπέρχεσθαι⁷⁷¹».

Κατά τον Πλούταρχο, ο Αγησίλαος επαναλάμβανε πάντα ότι ο εκάστοτε άρχοντας πρέπει να διαφέρει από τους υπόλοιπους πολίτες στην καρτερία και την ανδρεία «Διετέλει δέ λέγων τόν άρχοντα προσήκειν ου μαλακία και τρυφή, καρτερία δέ και ανδρεία [δειν] τῶν ιδιωτῶν περιείναι⁷⁷²».

Επίσης ο Αγησίλαος δήλωνε ότι είχε κατακτήσει τη δόξα και τη φήμη του καταφρονώντας το θάνατο καθώς και ότι οι ανδρείοι ξεχωρίζουν από τους δειλούς στη μάχη όταν αρχίζουν και σαλπίζουν οι αυλοί για να προχωρήσουν εναντίον των αντιπάλων «Έρωτώμενος δέ πῶς μεγάλην δόξαν περιεποιήσατο, 'θανάτου καταφρονήσας' έφη. Έπιζητουόντος δέ τινος δια τί Σπαρτιᾶται μετ' αυλῶν άγωνίζονται, | έφη 'ίν', όταν προς ρυθμόν βαίνωσιν, οί τε δειλοί και οί ανδρείοι φανεροί ώσι⁷⁷³».

Ο Άγις ο Αρχιδάμου, όταν του είπε κάποιος ότι θα έπρεπε να αφήσουν ανενόχλητους τους υποχωρούντες αντιπάλους του, απάντησε ότι αυτό δεν μπορούσε

⁷⁷⁰ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 17. 13

⁷⁷¹ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 32. 3-4

⁷⁷² Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 210. Α. 19

⁷⁷³ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 210. F. 35– 211. Α. 36

να γίνει καθώς δεν θα ήταν λογικό να πολεμούν εναντίον των ανδρείων και να αφήνουν να διαφεύγουν οι δειλοί «Συμβουλευόντος δέ τινος ὅτι δεῖ τοῖς φεύγουσι τῶν πολεμίων δίδοναι δίοδον, 'καὶ πῶς' ἔφη 'τοῖς διὰ δειλίαν φεύγουσι μὴ μαχόμενοι τοῖς δι' ἀνδρείαν μένουσι μαχησόμεθα⁷⁷⁴».

Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αναξανδρίδας όταν κάποιος τον ρώτησε γιατί οι Σπαρτιάτες ριψοκινδυνεύουν στους πολέμους του απάντησε ότι αυτό γίνεται επειδή ασκούνται στο να αισθάνονται αιδώ για τον τρόπο που ζούνε και όχι όπως οι υπόλοιποι φόβο για τη ζωή « αἰδεῖσθαι περὶ βίου μελετῶμεν, οὐχ ὥσπερ οἱ ἄλλοι φοβεῖσθαι⁷⁷⁵».

Ο Λεωνίδα, ερωτηθείς πώς με τόσους λίγους άνδρες θα αντιμετώπιζε στις Θερμοπύλες το πλήθος των Περσών, απάντησε ότι εάν έπρεπε να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους σύμφωνα με το πλήθος τότε η Ελλάδα ολόκληρη δεν θα έφθανε. Όμως, επειδή βασιζόταν στην ανδρεία των συμπολεμιστών του, ο αριθμός τους ήταν αρκετός « εἰ δὲ ταῖς ἀφεταῖς, καὶ οὗτος ὁ ἀριθμὸς ἱκανός⁷⁷⁶».

Ο Σπαρτιάτης Πολύδωρος όταν ρωτήθηκε γιατί οι συμπατριώτες του πολεμούν με ανδρεία απάντησε ότι αυτό οφείλεται στο ότι ντρέπονται τους αρχηγούς τους και δεν τους φοβούνται «αἰδεῖσθαι τοὺς ἡγεμόνας ἔμαθον, οὐ φοβεῖσθαι⁷⁷⁷».

Στη Σπάρτη, λέγεται ότι για το νεκρό Θρασύβουλο υπήρχε επίγραμμα που έγραφε « τὰν Πιτάναν Θρασύβουλος ἐπ' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄπνους ἐπτὰ πρὸς Ἀργείων τραύματα δεξάμενος, δεικνὺς ἀντία πάντα· τὸν αἱματόεντα δ' ὁ πρέσβυς θεὶς ἐπὶ πυρκαϊῆν Τύννιχος εἶπε τάδε· 'Δειλοὶ κλαιέσθωσαν· ἐγὼ δὲ σε τέκνον ἄδακρυς θάψω, τὸν καὶ ἐμὸν καὶ Λακεδαιμόνιον⁷⁷⁸».

Στον τάφο της Σπαρτιάτισσας μητέρας του Δαμάτριου, που σκότωσε η ίδια το γιο της επειδή αποδείχθηκε δειλός στη μάχη, γράφτηκε « τὸν παραβάντα νόμους Δαμάτριον ἔκτανε μάτηρ, ἃ Λακεδαιμονία τὸν Λακεδαιμόνιον⁷⁷⁹».

Οι ιστορικοί

Θουκυδίδης

Μετά τη μάχη στη Στράτο (429 πΧ) οι Λακεδαιμόνιοι και οι Αθηναίοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με τους στόλους τους στο Ρίο. Εκεί ο Κνήμος και ο Βρασίδας πα-

⁷⁷⁴ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 215. F. 12

⁷⁷⁵ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 217. A.5

⁷⁷⁶ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 225. C. 8

⁷⁷⁷ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 231. F. 4

⁷⁷⁸ Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 235. A. 51

⁷⁷⁹ Πλούταρχος, *Λακαίνων Αποφθεγματα*, 240. F.2

ρότρυναν τους Σπαρτιάτες τονίζοντας την υπεροχή τους σε θάρρος και τη σημασία της ανδρείας « ὥστε οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν κακίαν τὸ ἡσσᾶσθαι προσεγένετο, οὐδὲ δίκαιον τῆς γνώμης τὸ μὴ κατὰ κράτος νικηθέν, ἔχον δέ τινα ἐν αὐτῷ ἀντιλογία, τῆς γε ξυμφορᾶς τῷ ἀποβάντι ἀμβλύνεσθαι, νομίσαι δὲ ταῖς μὲν τύχαις ἐνδέχεσθαι σφάλλεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, ταῖς δὲ γνώμαις τοὺς αὐτοὺς αἰεὶ ὀρθῶς ἀνδρείους εἶναι, καὶ μὴ ἀπειρίαν τοῦ ἀνδρείου παρόντος προβαλλομένους εἰκότως ἂν ἐν τινι κακοὺς γενέσθαι. ὑμῶν δὲ οὐδ' ἡ ἀπειρία τοσοῦτον λείπεται ὅσον τόλμη προύχετε· τῶνδε δὲ ἡ ἐπιστήμη, ἣν μάλιστα φοβεῖσθε, ἀνδρείαν μὲν ἔχουσα καὶ μνήμην ἔξει ἐν τῷ δεινῷ ἐπιτελεῖν ἃ ἔμαθεν, ἄνευ δὲ εὐψυχίας οὐδεμία τέχνη πρὸς τοὺς κινδύνους ἰσχύει. φόβος γὰρ μνήμην ἐκπλήσσει, τέχνη δὲ ἄνευ ἀλκῆς οὐδὲν ὠφελεῖ⁷⁸⁰». Ἀλλά και ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη πλευρὰ ο ἐπικεφαλῆς Φορμίων προσπαθεῖ να ἐμψυχώσῃ τοὺς στρατιώτες υπενθυμίζοντάς τοὺς ὅτι δὲν πρέπει να φοβούνται και ὅτι πρέπει να ἔχουν θάρρος «'Ορῶν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες στρατιῶται, πεφοβημένους τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων ξυνεκάλεσα, οὐκ ἀξιῶν τὰ μὴ δεινὰ ἐν ὀρθωδία ἔχειν. οὔτοι γὰρ πρῶτον μὲν διὰ τὸ προνευκῆσθαι καὶ μὴδ' αὐτοὶ οἶεσθαι ὁμοῖοι ἡμῖν εἶναι ... μὴ δὴ αὐτῶν τὴν τόλμαν δεῖσητε. πολὺ δὲ ὑμεῖς ἐκείνοις πλείω φόβον παρέχετε καὶ πιστότερον κατὰ τε τὸ προνευκῆκεναι καὶ ὅτι οὐκ ἂν ἡγοῦνται μὴ μέλλοντάς τι ἄξιον τοῦ παρὰ πολὺ πράξειν ἀνθίστασθαι ὑμᾶς⁷⁸¹».

Στὴ Σφακτηρία, ο Θουκυδίδης μας διηγείται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν μπορούσαν να δεχτοῦν ὅτι οἱ ζῶντες Σπαρτιάτες ἦταν ἴδιοι με τοὺς νεκροὺς και ἐννοώντας ὅτι περίμεναν οἱ γενναῖοι θανόντες να διαφέρουν κάπως και μάλιστα παραδίδει ἕνα περιστατικό ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι προκειμένου να υποτιμήσουν τοὺς Σπαρτιάτες νεκροὺς «καὶ τινος ἐρομένου ποτὲ ὕστερον τῶν Ἀθηναίων ξυμμάχων δι' ἀχθηδόνα ἕνα τῶν ἐκ τῆς νήσου αἰχμαλώτων εἰ οἱ τεθνεῶτες αὐτῶν καλοὶ κάγαθοί, ἀπεκρίνατο αὐτῷ πολλοῦ ἂν ἄξιον εἶναι τὸν ἄτρακτον, λέγων τὸν οἰστόν, εἰ τοὺς ἀγαθοὺς διεγίγνωσκε, δήλωσιν ποιούμενος ὅτι ὁ ἐντυγχάνων τοῖς τε λίθοις καὶ τοξεύμασι διεφθείρετο⁷⁸²».

⁷⁸⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, Β'. 87. 3-4

⁷⁸¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 89. 1-5

⁷⁸² Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 4. 40. 2

Τονίζεται η εξαιρετική ανδρεία των οπλιτών που έχασαν τη ζωή τους στη μάχη του Μαραθώνα « τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστείου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων, πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν⁷⁸³».

Ξενοφών

Ο Ξενοφών, στην «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», γράφει ότι ο Λυκούργος θεωρούσε ότι εάν παρακινούσε τους εφήβους σε άμιλλα ως προς την αρετή θα μπορούσαν αυτοί να γίνουν ανδρείοι. Έτσι προκειμένου να τους κάνει να αισθανθούν υπεύθυνοι και να προσέχουν τη συμπεριφορά τους είχε καθιερώσει την εξής διαδικασία. Οι έφοροι επέλεγαν από τους εφήβους τρεις, τους πιο ακμαίους. Αυτοί πάλι με τη σειρά τους επέλεγαν από εκατό ο καθένας. Οι υπόλοιποι που δεν επιλέγονταν μέσω αυτής της διαδικασίας ήλεγχαν τους «εκλεκτούς» μήπως και υποπέσουν σε παραπτώματα. Το ίδιο έκαναν και οι επιλεγέντες για αυτούς που είχαν απορριφθεί. Με αυτόν τον τρόπο πίστευε ότι θα προάγονταν η ανδρεία και οι άλλες αρετές. Και οι δύο πλευρές θα αγωνίζονταν για το καλύτερο και σύμφωνα με το Λυκούργο ο κάθε ένας από αυτούς θα βοηθούσε όταν χρειαζόταν την πόλη «ἐὰν δέ τι δέη, καθ' ἓνα ἀρήξουσι τῇ πόλει παντὶ σθένει⁷⁸⁴».

Επίσης ο ίδιος ιστορικός, στη «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» υποστηρίζει ότι ο Λυκούργος πέτυχε να προτιμούν οι Σπαρτιάτες τον ωραίο θάνατο από την επονείδιστη ζωή. Για τον Ξενοφώντα, που ασπάζεται την ίδια άποψη πιο λίγοι χάνουν τη ζωή τους πολεμώντας από αυτούς που δειλιάζουν και εγκαταλείπουν τη θέση τους. Κατά αυτήν την έννοια η ανδρεία σώζει τους οπλίτες και όχι η λιποψυχία «τῇ ἀρετῇ <τὸ> σώζεσθαι εἰς τὸν πλείω χρόνον μᾶλλον ἢ τῇ κακίᾳ⁷⁸⁵». Ταυτόχρονα, η δόξα ακολουθεί τους ανδρείους. Ο Λυκούργος φρόντισε οι Σπαρτιάτες που πράγματι ήταν ανδρείοι να ξεχωρίζουν από αυτούς που υστερούσαν. Έτσι κανείς δεν ήθελε για σύσκηνό του ένα δειλό ούτε να γυμνάζεται μαζί του. Επιπλέον, οι δειλοί παραμέριζαν στο δρόμο για να περάσουν οι υπόλοιποι και παραχωρούσαν τη θέση τους και σηκώνονταν για να καθίσουν ακόμα και νεότεροι από αυτούς. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που ο Αθηναίος στρατηγός θεωρούσε ότι οι Σπαρτιάτες δικαίως προτι-

⁷⁸³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 34. 5 - 6

⁷⁸⁴ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 4. 5.4 και βλ.Μπιργάλιας Ν.,1997,35-52

⁷⁸⁵ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 9. 2. 2

μούσαν το θάνατο από μια τέτοια ζωή «τὸ προαιρεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου⁷⁸⁶».

Στο ἔργο του Ξενοφῶντα «Αγησίλαος», ο ομώνυμος Σπαρτιάτης βασιλιάς, προκειμένου να αυξήσει την πολεμική ανδρεία πολεμιστῶν του και θεωρώντας ότι σε αυτό συμβάλλει η περιφρόνηση προς τους εχθρούς, υποχρέωνε τους κήρυκες που συμμετείχαν στη διαδικασία πώλησης αιχμαλώτων βαρβάρων, να τους πωλούν γυμνούς, προκειμένου οι στρατιώτες να βλέπουν ότι είναι λευκοί και τριφηλοί και έτσι να μην τους φοβούνται «ἐνόμισαν μηδὲν διοίσειν τὸν πόλεμον ἢ εἰ γυναιξὶ δέοι μάχεσθαι⁷⁸⁷».

Ακόμα ο Αγησίλαος ἔδινε μεγάλη σημασία στην ψυχολογία κατά τη μάχη και φρόντισε να εμψυχήσει στους στρατιώτες του υψηλό φρόνημα για να είναι ικανοί να ανταπεξέρχονται στις συνθήκες της μάχης και με ένα δικό τρόπο να τους κάνει να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα είναι καλύτερος στη μάχη «ἐκάστοι αὐτῶν ἄριστοι φαίνονται⁷⁸⁸».

Ο Ξενοφῶν, εκτιμώντας την ανδρεία ως αρετὴ ενός ἀνδρα που πέρασε τη ζωή του στα πεδία των μαχῶν περιβάλλει με αυτήν τον Αγησίλαο που σε ὅλες τις αναμετρήσεις ἀκόμα και ἐνάντια σε ἰσχυρότερους ἀντιπάλους ἔβαζε πάντα τον εαυτό του στην πρώτη γραμμὴ «πρῶτον [μὲν] ἑαυτὸν τάττων⁷⁸⁹»

Παράδειγμα δειλίας και ἀτολμίας ἀποτέλεσαν οἱ κάτοικοι της Ἀρκαδίας οἱ οἱποῖοι μετὰ τη ἐπίθεση του Ἰφικράτη στο Φλειούντα και ἐνῶ ἐκεῖνος με τους πελταστὲς του λεηλατοῦσαν τη γη τους δεν ἐξέρχονταν για ἀναμέτρηση « οἱ δ' αὖ περὶ τὸν Ἰφικράτην πολλαχόσε καὶ τῆς Ἀρκαδίας ἐμβαλόντες ἐλεηλάτουν τε καὶ προσέβαλλον πρὸς τὰ τεῖχη· ἔξω γὰρ οἱ τῶν Ἀρκαδῶν ὀπλίται παντάπασιν οὐκ ἀντεξῆσαν· οὕτω τοὺς πελταστὰς ἐπεφόβησαν⁷⁹⁰».

Στη μάχη στο Λέχαιο ο Ξενοφῶν κατὰ την περιγραφὴ της τεχνικῆς του Ἰφικράτη ἀξιολογεί τους Σπαρτιάτες και τους Ἀθηναίους ως προς τη δειλία και το θάρρος « ποιούντες δὲ καὶ πάσχοντες τὰ ὅμοια τούτοις καὶ αὖθις, αὐτοὶ μὲν ἀεὶ

⁷⁸⁶ Ξενοφῶν, Λακεδαιμονίων Πολιτεία, 9. 6. 3

⁷⁸⁷ Ξενοφῶν, Αγησίλαος, 1. 28

⁷⁸⁸ Ξενοφῶν, Αγησίλαος, 2. 8

⁷⁸⁹ Ξενοφῶν, Αγησίλαος, 6.2

⁷⁹⁰ Ξενοφῶν, Ἑλληνικά, 4. 4. 16

ἐλάττους τε καὶ μαλακώτεροι ἐγίγνοντο, οἱ δὲ πολέμιοι θρασύτεροί τε καὶ αἰεὶ πλείους οἱ ἐγχειροῦντες⁷⁹¹».

Στη μάχη της Κορώνειας το 394, ο Ξενοφών επαινεί την ανδρεία του Αγησίλαου που ενώ θα μπορούσε να αποφύγει την μετωπική σύγκρουση με τους Θηβαίους, που διασπώντας τη γραμμή των Ορχομένων είχαν φθάσει μέχρι τις σκευοφόρους, προτίμησε αντί να προσβάλει τους εναπομείναντες έναντι αυτού αντιπάλους να αναμετρηθεί με τους Βοιωτούς «ἐνταῦθα δὴ Ἀγησίλαον ἀνδρεῖον μὲν ἕξεστιν εἰπεῖν ἀναμφισβητήτως· οὐ μέντοι εἴλετό γε τὰ ἀσφαλέστατα. ἕξδὸν γὰρ αὐτῶ παρόντι τοὺς διαπίπτοντας ἀκολουθοῦντι χειροῦσθαι τοὺς ὀπισθεν, οὐκ ἐποίησε τοῦτο, ἀλλ' ἀντιμέτωπος συνέρραξε τοῖς Θηβαίοις⁷⁹²».

Ὁ Ξενοφών μας παραδίδει ένα μάθημα ανδρείας όταν ο Σπαρτιάτης Αναξίβιος το 389 έπεσε κοντά στην Άβυδο σε ενέδρα που του είχε «στήσει» ο Ιφικράτης και οι πελταστές του. Ο Σπαρτιάτης μόλις αντιλήφθηκε την δύσκολή κατάσταση που είχε περιέλθει το τμήμα του το αποδέσμευσε κρατώντας για το εαυτό του την επιλογή της θυσίας «εἶπε πρὸς τοὺς παρόντας· Ἄνδρες, ἐμοὶ μὲν ἐνθάδε καλὸν ἀποθανεῖν· ὑμεῖς δὲ πρὶν συμμεῖξαι τοῖς πολεμίοις σπεύδετε εἰς τὴν σωτηρίαν. καὶ ταῦτ' ἔλεγε καὶ παρὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ λαβὼν τὴν ἀσπίδα ἐν χώρᾳ αὐτοῦ μαχόμενος ἀποθνήσκει⁷⁹³».

Το 372 ο Σπαρτιάτης Μνάσιππος που πολιορκούσε την πόλη της Κέρκυρας νόμιζε ότι θα γινόταν κύριος της πόλης η οποία είχε εξασθενήσει. Δεν τηρούσε τις υποσχέσεις προς τους μισθοφόρους με αποτέλεσμα κάποιοι να απομακρυνθούν και η τοποθεσία που ήταν στρατοπεδευμένος να μην φυλάσσεται επαρκώς. Οι Κερκυραίοι επέδραμαν εναντίον του και αυτός προκειμένου να αντιδράσει κάλεσε τους επικεφαλής να ετοιμάσουν το στράτευμα. Κάποιοι από τους Λοχαγούς, αντέδρασαν και αυτός τους χτύπησε. Ο Ξενοφών επισημαίνει ότι το φρόνημα κατέπεσε και το θάρρος εξέλιπε, κάτι το οποίο ήταν αντίθετο με την επιτυχή έκβαση μιας μάχης «οὕτω μὲν δὴ ἀθύμως ἔχοντες καὶ μισοῦντες αὐτὸν συνεξήλθον πάντες· ὅπερ ἦκιστα εἰς μάχην συμφέρει⁷⁹⁴».

Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα το 371, όταν ανακοινώθηκε το δυσάρεστο γεγονός στη Σπάρτη κατά τη διάρκεια των γυμνοπαιδιών, οι έφοροι δεν διέκοψαν τους

---

⁷⁹¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4. 5. 16

⁷⁹² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4. 3. 19

⁷⁹³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4. 8. 38 - 39

⁷⁹⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 2. 19

αγώνες αλλά ανακοινώθηκαν τα ονόματα των θανόντων με την προτροπή να μην υπάρξουν θρήνοι. Το εντυπωσιακό είναι ότι την επομένη στην πόλη κυκλοφορούσαν οι οικείοι των πολεμιστών που είχαν θυσιάσει τη ζωή τους για την πατρίδα χαμογελαστοί, περήφανοι για την ανδρεία των συγγενών τους ενώ οι υπόλοιποι, των οποίων οι συγγενείς είχαν διασωθεί, περιφέρονταν σκυθρωποί «Γενομένων δὲ τούτων, ὁ μὲν εἰς τὴν Λακεδαίμονα ἀγγελῶν τὸ πάθος ἀφικνεῖται γυμνοπαίδων τε οὔσης τῆς τελευταίας καὶ τοῦ ἀνδρικοῦ χοροῦ ἔνδον ὄντος· οἱ δὲ ἔφοροι ἐπεὶ ἤκουσαν τὸ πάθος, ἐλυποῦντο μὲν, ὥσπερ, οἶμαι, ἀνάγκη· τὸν μέντοι χορὸν οὐκ ἐξήγαγον, ἀλλὰ διαγωνίσασθαι εἶων. καὶ τὰ μὲν ὀνόματα πρὸς τοὺς οἰκείους ἐκάστου τῶν τεθνεώτων ἀπέδωσαν· προεῖπαν δὲ ταῖς γυναῖξι μὴ ποιεῖν κραυγὴν, ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν. τῇ δ' ὑστεραία ἦν ὄρᾶν, ὧν μὲν ἐτέθνασαν οἱ προσήκοντες, λιπαροὺς καὶ φαιδροὺς ἐν τῷ φανερῷ ἀναστρεφομένους, ὧν δὲ ζῶντες ἠγγελμένοι ἦσαν, ὀλίγους ἂν εἶδες, τούτους δὲ σκυθρωποὺς καὶ ταπεινοὺς περιμόντας.⁷⁹⁵».

Διόδωρος Σικελιώτης

Ο ιστορικός μας παραδίδει ένα περιστατικό όπου ο Πέρσης βασιλιάς Ξέρξης πριν από τη μάχη των Θερμοπυλών ειρωνεύτηκε την ανδρεία των Σπαρτιατών και ο Δημάρατος του έδωσε την κατάλληλη απάντηση τόσο για την ανδρεία όσο και τη φιλοπατρία τους « Οὐδ' αὐτὸς σὺ τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἑλλήνων ἀγνοεῖς· τοὺς γὰρ ἀφισταμένους τῶν βαρβάρων Ἑλληνικαῖς δυνάμεσι καταπολεμεῖς· ὥστε μὴ νόμιζε τοὺς ὑπὲρ τῆς σῆς ἀρχῆς ἄμεινον τῶν Περσῶν ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας ἤττον κινδυνεύσειν πρὸς τοὺς Πέρσας⁷⁹⁶».

Ο Διόδωρος αφιερώνει ένα σημαντικό κομμάτι του έργου του για να εξυμνήσει τις αρετές των Ελλήνων στις Θεροπύλες.

Στην περιγραφή της μάχης των Θερμοπυλών καταθέτει « τῶν δ' Ἑλλήνων ὑπερεχόντων ταῖς ἀρεταῖς καὶ τῷ μεγέθει τῶν ἀσπίδων, μόγις ἐνέδωκαν οἱ Μῆδοι⁷⁹⁷».

Επαινεί την αυτοθυσία του Λεωνίδα και των Σπαρτιατών που έπεσαν προκειμένου να σωθεί η πατρίδα και να διατηρήσει η πόλη τους τα πρωτεία «Λεωνίδης

⁷⁹⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 4. 16

⁷⁹⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11. 6.2

⁷⁹⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.7. 2

δὲ ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων φιλοτιμούμενος αὐτῷ τε δόξαν περιθεῖναι μεγάλην καὶ τοῖς Σπαρτιάταις, προσέταξε τοὺς μὲν ἄλλους Ἕλληνας ἅπαντας ἀπιέναι καὶ σώζειν ἑαυτούς, ἵνα κατὰ τὰς ἄλλας μάχας συναγωνίζωνται τοῖς Ἕλλησιν, αὐτοὺς δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ἔφησε δεῖν μένειν καὶ τὴν φυλακὴν τῶν παρόδων μὴ λιπεῖν· πρόπειν γὰρ τοὺς ἡγουμένους τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῶν πρωτείων ἀγωνιζομένους ἀποθνήσκειν ἐτοίμως⁷⁹⁸».

Συγγράφει ἓνα ολόκληρο κεφάλαιο ὕμνο στην ἀνδρεία, φιλοπατρία καὶ αὐτοθυσία των Σπαρτιατῶν « Ὦν τὰς ἀρετὰς τίς οὐκ ἂν θαυμάσειεν; οἵτινες μὴ γνώμη χρησάμενοι τὴν μὲν ἀφωρισμένην τάξιν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἔλιπον, τὸν ἑαυτῶν δὲ βίον προθύμως ἐπέδωκαν εἰς τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σωτηρίαν, καὶ μᾶλλον εἴλοντο τελευτᾶν καλῶς ἢ ζῆν αἰσχροῶς. καὶ τὴν τῶν Περσῶν δὲ κατάπληξιν οὐκ ἂν τίς ἀπιστήσαι γενέσθαι. τίς γὰρ ἂν τῶν βαρβάρων ὑπέλαβε τὸ γεγενημένον; τίς δ' ἂν προσεδόκησεν ὅτι πεντακόσιοι τὸν ἀριθμὸν ὄντες ἐτόλμησαν ἐπιθέσθαι ταῖς ἑκατὸν μυριάσι; διὸ καὶ τίς οὐκ ἂν τῶν μεταγενεστέρων ζηλώσαι τὴν ἀρετὴν τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες τῷ μεγέθει τῆς περιστάσεως κατεσχημένοι τοῖς μὲν σώμασι κατεπονήθησαν, ταῖς δὲ ψυχαῖς οὐχ ἠττήθησαν; τοιγαροῦν οὗτοι μόνοι τῶν μνημονευομένων κρατηθέντες ἐνδοξότεροι γεγονάσι τῶν ἄλλων τῶν τὰς καλλίστας νίκας ἀπενηνεγμένων. χρὴ γὰρ οὐκ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνειν τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας, ἀλλ' ἐκ τῆς προαιρέσεως· τοῦ μὲν γὰρ ἡ τύχη κυρία, τοῦ δ' ἡ προαίρεσις δοκιμάζεται. τίς γὰρ ἂν ἐκείνων ἀμείνους ἄνδρας κρίνειεν, οἵτινες οὐδὲ τῷ χιλιοστῷ μέρει τῶν πολεμίων ἴσοι τὸν ἀριθμὸν ὄντες ἐτόλμησαν τοῖς ἀπιστομένοις πλήθεσι παρατάξαι τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν; οὐ κρατήσιν τῶν τοσούτων μυριάδων ἐλπίζοντες, ἀλλ' ἀνδραγαθία τοὺς πρὸ αὐτῶν ἅπαντας ὑπερβαλεῖν νομίζοντες, καὶ τὴν μὲν μάχην αὐτοῖς εἶναι κρίνοντες πρὸς τοὺς βαρβάρους, τὸν ἀγῶνα δὲ καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀριστείων κρίσιν πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐπ' ἀρετῇ θαυματομένους ὑπάρχειν. μόνοι γὰρ τῶν ἐξ αἰῶνος μνημονευομένων εἴλοντο μᾶλλον τηρεῖν τοὺς τῆς πόλεως νόμους ἢ τὰς ἰδίας ψυχάς, οὐ δυσφοροῦντες ἐπὶ τῷ μεγίστους ἑαυτοῖς

---

⁷⁹⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.9. 1-2

ἐφεστάναι κινδύνους, ἀλλὰ κρίνοντες εὐκταιότατον εἶναι τοῖς ἀρετὴν ἀσκοῦσι τοιούτων ἀγῶνων τυγχάνειν⁷⁹⁹».

Επίσης τονίζει την ανδρεία των Αθηναίων στη μάχη των Πλαταιῶν « τῶν δὲ Αθηναίων προαισθομένων καὶ συντεταγμένη τῇ στρατιᾷ τεθαρορηκότως ἀπαντώντων, συνέβη καρτεράν γενέσθαι μάχην⁸⁰⁰».

Σε άλλο σημείο του έργου του ο ιστορικός παραθέτει ένα περιστατικό μετά την παραπάνω μάχη με πρωταγωνιστή τον Αθηναίο στρατηγό Μυρωνίδα ο οποίος προσπαθώντας να συγκεντρώσει στράτευμα για να αντιμετωπίσει τους Σπαρτιάτες δεν περίμενε να συμπληρωθεί ο αναμενόμενος αριθμός, αλλά με όσους είχαν παρουσιασθεί ξεκίνησε. Υποστήριζε δε ότι δεν είχε την ανάγκη κάποιων που θα δέλιαζαν σε συγκεκριμένη στιγμή, αλλά ανδρῶν ἐτοιμῶν να πεθάνουν για την πατρίδα « ἐπεὶ δ' ὁ συντεταγμένος καιρὸς ἦκε, καὶ τῶν στρατιωτῶν τινες οὐ κατήντησαν πρὸς τὴν ὠρισμένην ἡμέραν, ἀναλαβὼν τοὺς προσεληλυθότας προῆγεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. τῶν δὲ ἡγεμόνων τινὲς καὶ τῶν φίλων ἔφασαν δεῖν ἀναμένειν τοὺς καθυστεροῦντας, ὁ δὲ Μυρωνίδης, συνετὸς ὢν ἅμα καὶ δραστικὸς στρατηγός, οὐκ ἔφησεν ἀναμενεῖν· ἀπεφαίνετο γὰρ τοὺς μὲν ἐκουσίως καθυστεροῦντας τῆς ἐξόδου καὶ κατὰ τὴν μάχην ἀγεννῶς καὶ δειλῶς ἔξειν, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος κινδύνους ὑποστήσεσθαι, τοὺς δ' ἐτοίμους κατὰ τὴν συντεταγμένην ἡμέραν παραγεννηθέντας φανεροὺς εἶναι διότι καὶ τὴν ἐν τῷ πολέμῳ τάξιν οὐ καταλείψουσιν· ὅπερ καὶ συνέβη γενέσθαι. ὀλίγους γὰρ προάγων στρατιώτας, καὶ τούτους ἀρίστους ταῖς ἀνδραγαθίαις, παρετάξατο κατὰ τὴν Βοιωτίαν πρὸς πολλαπλασίους, καὶ κατὰ κράτος περιεγένετο τῶν ἀντιταχθέντων⁸⁰¹». Η φήμη δε του Μυρωνίδα και της ανδρείας που επέδειξαν οι οπλίτες του ήταν τόσο μεγάλη που ο ιστορικός τη συγκρίνει με την ανδρεία που επέδειξαν αργότερα οι Θηβαῖοι που μόνοι τους αντιμετώπισαν το σύνολο των υπολοίπων Ελλήνων « ταύτην δὲ τὴν παράταξιν Ἀθηναῖοι μόνοι διακινδυνεύσαντες ἐνίκησαν καὶ πρὸς Ἑλλήνων τοὺς ἀρίστου διηγωνίσαντο. δοκοῦσι γὰρ οἱ Βοιωτοὶ κατὰ τὰς τῶν δεινῶν ὑπομονὰς καὶ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας μηδενὸς λείπεσθαι τῶν ἄλλων· ὕστερον γοῦν αὐτοὶ Θηβαῖοι περὶ Λεῦκτρα καὶ

⁷⁹⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11. 11. 1-5

⁸⁰⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.30. 2-3

⁸⁰¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.81, 6

Μαντίνειαν μόνοι πρὸς Λακεδαιμονίους ἅπαντας καὶ τοὺς συμμάχους παρατάξάμενοι μεγίστην μὲν δόξαν ἐπ' ἀνδρείᾳ κατεκτήσαντο⁸⁰²».

Σε ἄλλο σημεῖο επισημαίνεται ἡ ἀνδρεία τοῦ Βρασιίδα που με τὴν προσωπικὴ του συμβολὴ διέσωσε τὴ Μεθώνη ἀπὸ τοὺς Αθηναίους « Βρασιίδας δὲ διασεσωκῶς τὴν Μεθώνην διὰ τῆς ἰδίας ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας ἀποδοχῆς ἔτυχε παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις⁸⁰³».

Στὴν μάχη τῆς Τανάγρας τὸ 457 πΧ οἱ ἀπώλειες τῶν Αθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Θεσσαλῶν ἦταν μεγάλες καθὼς ἔδειξαν καὶ οἱ δύο πλευρὲς φιλοτιμία «ἐπιβοηθησάντων δὲ τῶν Λακεδαιμονίων τοῖς Θετταλοῖς συντεταγμένη τῇ δυνάμει, καὶ τοῖς στρατοπέδοις ὅλοις γενομένης παρατάξεως, συνέβη διὰ τὴν γενομένην φιλοτιμίαν πολλοὺς παρ' ἀμφοτέροις ἀναιρεθῆναι. τέλος δὲ τῆς μάχης ἀμφίδοξον λαβούσης τὸ τέλος⁸⁰⁴».

Ὁ Πρόξενος ἀπὸ τῆς Θήβας μετὰ τὴν μάχη στα Κούναξα καὶ τὴν πρόταση τοῦ Ἀρταξέρξη νὰ παραδώσουν τὸν οπλισμὸ τους ἀπευθυνόμενος στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Πέρση βασιλιά ὅτι στὴν κατάσταση που βρισκόταν τοὺς εἶχε ἀπομείνει μόνο ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ οπλισμὸς που ἦταν ἀρρηκτὰ δεμένα μεταξύ τους «ὅτι νῦν τὰ μὲν ἄλλα σχεδὸν ἀποβεβλήκαμεν, λείπεται δ' ἡμῖν ἢ τ' ἀρετὴ καὶ τὰ ὅπλα. νομίζομεν οὖν, ἂν μὲν ταῦτα φυλάττωμεν, χρησίμην ἡμῖν ἔσεσθαι καὶ τὴν ἀρετὴν, ἂν δὲ παραδῶμεν, οὐδὲ ταύτην ἡμῖν ἔσεσθαι βοηθόν⁸⁰⁵». Ὁ δὲ Σωκράτης ἀπὸ τὴν Αχαΐα δείχνοντας ἀπαράμιλλο θάρρος βρισκόμενος σὲ ξένο ἔδαφος ἀποκομμένος ἀπὸ κάθε τι Ἑλληνικὸ καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀμφίροπη μάχη ἀπέδειξε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀν καὶ μισθοφόροι εἶχαν ὑψηλὸ ἠθικὸ καὶ δὲν φοβούνταν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν σὲ μεγαλύτερες δυνάμεις «μετὰ δὲ τούτους Σωκράτης Ἀχαιοὺς εἶπεν, ὅτι λίαν αὐτοῖς ἐκπληκτικῶς ὁ βασιλεὺς προσφέρεται· ἂ μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν βούλεται λαβεῖν παραχρημ' ἀπαιτεῖ, τὰ δ' ἀντὶ τούτων δοθησόμενα μετὰ ταῦτ' ἀξιοῦν[τας αἰτεῖν] προστάττει. καθόλου δ' εἰ μὲν ἀγνοῶν τοὺς νενικηκότας ὡς ἡττημένους κελεύει τὸ προσταττόμενον ποιεῖν, μαθέτω ποτέρων ἐστὶν ἡ νίκη παραγεννηθεῖς μετὰ τῆς πολυαρίθμου δυνάμεως· εἰ δὲ σαφῶς ἡμᾶς εἰδὼς νενι-

⁸⁰² Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 11.82, 3

⁸⁰³ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 12.43, 3

⁸⁰⁴ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 11. 80. 6

⁸⁰⁵ Διόδωρος, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 14. 25. 4

κηκότας ψεύδεται, πῶς αὐτῷ περὶ τῶν εἰς ὕστερον ἐπαγγελιῶν πιστεύσομεν⁸⁰⁶».

Στη δεύτερη μάχη της Μαντινείας ο ιστορικός εξυμνεί την ανδρεία των οπλιτών που μάχονταν για την πατρίδα τους και για τη δόξα με πάθος και χωρίς φόβο για το θάνατο «συμπλεκόμενοι δὲ τοῖς σώμασι καὶ παντοίας διαθέσεις τραυμάτων ἀπεργαζόμενοι τοῖς θυμοῖς οὐκ ἔληγον· ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον τοῖς δεινοῖς ἐγκαρτεροῦντων διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς παρ' ἑκατέρους ἀνδραγαθίας οὐδεμίαν ῥοπήν ἐλάμβανεν ἡ μάχη ἕκαστος γὰρ τοῦ παθεῖν τι δεινὸν καταφρονῶν, τοῦ δὲ δρᾶσαι τι λαμπρὸν ἐφιέμενος, εὐγενῶς ἀνεδέχετο τὸν ὑπὲρ τῆς δόξης θάνατον⁸⁰⁷».

Οι Τακτικοί

Ο Ονάσανδρος υποστηρίζει ότι στη φάλαγγα σημαντικό ρόλο παίζει η τοποθέτηση των κατάλληλων οπλιτών στη σωστή θέση. Ἐτσι αυτοί θα πολεμήσουν με περισσότερο θάρρος και δε θα εγκαταλείψουν τον παραστάτη τους στη μάχη. «Φρονίμου δὲ στρατηγοῦ καὶ τὸ τάττειν ἀδελφοὺς παρ' ἀδελφοῖς, φίλους παρὰ φίλοις, ἐραστὰς παρὰ παιδικοῖς· ὅταν γὰρ ἦ τὸ κινδυνεῦον τὸ πλησίον προσφιλέστερον, ἀνάγκη τὸν ἀγαπῶντα φιλοκινδυνότερον ὑπὲρ τοῦ πέλας ἀγωνίζεσθαι· καὶ δὴ τις αἰδούμενος μὴ ἀποδοῦναι χάριν ὧν εὖ πέπονθεν αἰσχύνεται καταλιπὼν τὸν εὐεργετήσαντα πρῶτος αὐτὸς ἄρξαι φυγῆς⁸⁰⁸»

Ο ἴδιος, υποστηρίζει ότι ο καλὸς στρατηγὸς μεταξύ ἄλλων πρέπει να πείθει τους ἄνδρες του ότι σε περίπτωση ἀμφίροπης ἐξέλιξης τῆς μάχης εἶναι καλύτερο να διακινδυνεύει κανεὶς τὴ ζωὴ του για μια πιθανή νίκη παρά δειλιάζοντας να παραδοθεῖ ἀμαχητὶ στους ἀντιπάλους. Ο ἀτιμωτικὸς θάνατος κάποιου που λιποψυχᾷ τὴ στιγμή τῆς μάχης ἐρχεται σε ἀντίθεση με τὴ δόξα που ἀποκομίζει ἐκεῖνος που θυσιάζεται για τὴν πατρίδα « ἄμεινον γὰρ ἐν τῷ τολμᾶν ἐπ' ἀδήλω τῷ τάχα μὴδὲ πείσεσθαί τι δεινὸν ἅμα καὶ δρᾶσαι ζητεῖν, ἢ ἐπὶ προδήλω τῷ μὴδὲν δρῶντας ἀπολέσθαι πάντας ἀτόλμως ἡσυχάζειν. ὑποδεικνύτω μέντοι μὴ μόνον ἐν τοῖς τοιούτοις χωρίοις, ὅπου κατ' ἀλήθειαν οὐκ ἔστι σωτηρία τοῖς φεύγουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ καὶ πάσῃ μάχῃ διδασκέτω διὰ πλειόνων, ὅτι τοῖς μὲν

⁸⁰⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14., 25.6-7

⁸⁰⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 86. 3-4

⁸⁰⁸ Ονάσανδρος, *Στρατηγικός*, 24. 1

φεύγουσι πρόδηλος ὁ ὄλεθρος, ὡς ἂν ἤδη μετ' ἐξουσίας ἐπικειμένων τῶν πολεμίων μηδενὸς ἔτι δυναμένου διακωλύειν τοὺς διώκοντας πᾶν ὃ βούλονται διαθεῖναι τοὺς φεύγοντας, τοῖς δὲ μένουσιν ἄδηλος ὁ θάνατος ἀμυνομένοις. οἳ τινες γὰρ πεπεισμένοι τυγχάνουσιν ἐν ταῖς παρατάξεσιν, ὡς φεύγοντες μὲν αἰσχροῶς ἀπολοῦνται, μένοντες δ' εὐκλεῶς τεθνήξονται, καὶ χεῖρον' αἰὲ προσδοκῶσιν ἐκ τοῦ καταλιπεῖν τὴν τάξιν ἢ ἐκ τοῦ φυλάττειν, ἄριστοι κατὰ τοὺς κινδύνους ἄνδρες ἐξετάζονται. διόπερ ἀγαθὸν μὲν, εἰ πάντα οὕτως ἔχειν γνώμης πείσαι στρατηγός, εἰ δὲ μή, ἀλλὰ μέντοι γ' ὡς πλείστους· ἢ γὰρ παντελεῖς περιεποιήσατο νίκας ἢ μικροῖς ἐλαττώμασι περιέπεσε⁸⁰⁹».

Ο Αἰλιανός, υποστηρίζει ὅτι κάθε ἀναμέτρηση κρίνεται ἀπὸ ἓνα ἀριθμὸ παραγόντων μεταξύ των ὁποίων εἶναι καὶ ἡ γενναιότητα των ἀνδρῶν «Πᾶσα μάχη κρίνεται ἢ παρὰ τὰς δυνάμεις τῶ τοῖς μὲν ὀπλιτικὴν ἢ ἵππικὴν εἶναι, [τοῖς δὲ μή,] ἢ παρὰ τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τῶ τοὺς μὲν μυρίους, τοὺς δὲ χιλίους εἶναι, ἢ παρὰ τὴν εὐψυχίαν τῶν ἀνδρῶν, ἢ παρὰ τὴν τῶν σωμάτων ῥώμην, ἢ παρὰ τὴν τεχνικὴν ἄσκησιν, ἢ παρὰ τὴν τάξιν τῶ τοὺς μὲν καλῶς συντετάχθαι, τοὺς δὲ μή, ἢ παρὰ τοὺς τόπους, ἢ παρὰ τοὺς καιροὺς⁸¹⁰».

Λοιπές αναφορές

Ο Πausanias, ἐπίσης τιμᾷ τὴν ἀνδρεία των πολεμιστῶν. Γράφοντας γιὰ τὸν Κλεομένη που ἐκστράτευσε ἐναντίον των Αθηνῶν τὸ 508 προκειμένου νὰ βοηθήσει τὸν Ἰσαγόρα «Ἐν τῶ μέρει δὲ ἐσσοῦμενος ὁ Ἰσαγόρης ἀντιτεχνᾶται τάδε· ἐπικαλέεται Κλεομένηα τὸν Λακεδαιμόνιον⁸¹¹» νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία ἀναφέρει ὅτι ἀντιμετωπίστηκε με γενναιότητα ἀπὸ τοὺς Αθηναῖους που ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους «καὶ οἱ Αθηναῖοι περὶ τῆς ἐλευθερίας ἐμαχέσαντο ἐρωμένως⁸¹²». Ἡ γενναιότητα κατὰ τὴ μάχη τιμᾶται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Πausanias καὶ σὴν ἀναφορὰ του γιὰ τὴ μάχη των Θερμοπυλῶν καὶ τὴν ἀπόφαση του Λεωνίδα νὰ ἀντισταθεῖ που τὴ θεωρεῖ ἀνώτερη καὶ ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ του Ἀχιλλέα καὶ του Μιλτιάδη « καὶ Ἐέρξης τε τῆνικαῦτα ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἤγαγε τὸν λαὸν καὶ Λεωνίδας τριακοσίοις ὁμοῦ Λακεδαιμονίων ἀπήνητησεν ἐς Θερμοπύλας. γέγονασι μὲν δὴ

⁸⁰⁹ Ονάσανδρος, *Στρατηγικός*, 32. 5-8

⁸¹⁰ Αἰλιανός ο Τακτικός, *Τακτικὴ Θεωρία*, 1, 3, 7

⁸¹¹ Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 5. 70

⁸¹² Πausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, Λακωνικά, 4. 2

πόλεμοι καὶ Ἑλλήνων πολλοὶ καὶ ἐς ἀλλήλους βαρβάρων, εὐαρίθμητοι δὲ ὁπόσους ἀνδρὸς ἑνὸς μάλιστα ἀρετὴ προήγαγεν ἐς πλεον δόξης, ὡς Ἀχιλλεύς τε τὸν πρὸς Ἴλιῳ πόλεμον καὶ Μιλτιάδης τὸ Μαραθῶνι ἔργον. ἀλλὰ γὰρ τὸ Λεωνίδου κατόρθωμα ὑπερεβάλετο ἐμοὶ δοκεῖν τὰ τε ἀνὰ χρόνον συμβάντα καὶ τὰ ἔτι πρότερον⁸¹³».

Αντίθετα, ἡ δειλία κατὰ τὴ μάχη εἶναι κατακριτέα. Στον 1^ο Μεσσηνιακὸ πόλεμο ὁ περιηγητὴς μας παραδίδει ὅτι τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν παράδοση τῆς Ἀμφειας στους Σπαρτιάτες ἐγένεε μια σύγκρουση μετὰξὺ τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν. Ὁ επικεφαλὴς τῶν Μεσσηνίων Ευφαῆς, φρόντισε μετὰ τὴν ἀναμέτρηση νὰ οχυρώσει τὸ στρατόπεδὸ του καὶ ἔτσι τὴν ἐπόμενη μέρα οἱ Σπαρτιάτες ἀντιλαμβανόμενοι ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ υπερισχύσουν ἀποχώρησαν. Ἡ πράξη τους αὐτὴ χαρακτηρίστηκε μετὰ ἀπὸ λίγο ὡς ἐνδείξη δειλίας καὶ γιὰ νὰ ξεπλυθεῖ ἡ ντροπὴ ἀποφασίστηκε καὶ δευτέρη ἐκστρατεία με επικεφαλὴς καὶ τους δύο βασιλεῖς, τὸ Θεόπομπο καὶ τὸν Πολύδωρο « ὕστερον κακιζόντων σφᾶς τῶν γεγηρακότων καὶ δειλίαν τε ὁμοῦ προφερόντων καὶ τοῦ ὄρκου τὴν ὑπεροψίαν⁸¹⁴».

Γιὰ τὴν ἴδια ἐκστρατεία, παρατίθεται ὅτι ὁ Θεόπομπος ἐμψύχωσε τους οπλίτες του ὑπενθυμίζοντάς τους τὸν ὄρκο που εἶχαν δώσει ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων καὶ ὅτι ἡ νίκη θα ἦταν κάτι καλὸ « ὡς καλὸν σφισι τὸ φιλοτίμημα⁸¹⁵». Ὁ δὲ ἀντίπαλος στρατηγός, ὁ Ευφαῆς, παροτρύνοντας ἐπίσης τους δικούς του στρατιώτες τους τόνισε ὅτι ἦταν προτιμότερος ὁ ἐνδοξὸς θάνατος ἀπὸ τὴν υποδούλωση. Ταυτόχρονα ἡ νίκη θα ἐρχόταν πολὺ πιο εὐκόλα ἀν ἀντιμετώπιζαν με ἀνδρεία τους Σπαρτιάτες « οὐ γὰρ περὶ γῆς μόνον οὐδὲ κτημάτων τὸν ἀγῶνα ἀπέφαινε γενησόμενον, εἰδέναι δὲ ἔφη σαφῶς ἅ νικωμένους ἐπιλήψεται· γυναῖκας μὲν γὰρ ἀχθήσεσθαι καὶ τέκνα ἐν ἀνδραπόδων μέρει, τοῖς δὲ ἐν ἡλικία τὸ ἐλαφρότατον ἔσεσθαι. θάνατον, ἦν μετ' αἰκίας μὴ γένηται, συλήσεσθαι δὲ σφισι καὶ τὰ ἱερὰ καὶ τὰς πατρίδας ἐμπρήσεσθαι· λέγειν δὲ οὐκ εἰκάζων, μάρτυρα δὲ ἐναργῆ πᾶσιν εἶναι τῶν ἐγκαταληφθέντων ἐν Ἀμφείᾳ τὰ πάθη. πρό τε δὴ τηλικούτων κακῶν κέρδος εἶναι καλῶς τινα ἀποθανεῖν, πολὺ δὲ εἶναι ῥᾶον ἀηττήτοις οὓσιν ἔτι καὶ τὰς τόλμας καθεστηκόσιν ἐξ ἴσου προθυμία τοὺς ἀντιτεταγμένους ὑπερβαλεῖν ἢ

⁸¹³ Πausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, Λακωνικά, 4. 8

⁸¹⁴ Πausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 7. 7

⁸¹⁵ Πausanias, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 7. 9

προαποβαλόντας τὸ φρόνημα ἐπανορθοῦσθαι τὰ ἐπταισμένα⁸¹⁶». Συνεχίζοντας για την ίδια αναμέτρηση ο περιγηγής μας παραθέτει παράδειγμα του θάρρους που διακατείχε τους αντιπάλους, καθώς κάποιοι από τους πολεμιστές προχώρησαν μπροστά από την παράταξη με τόλμη και όσοι είχαν τραυματιστεί ενθάρρυναν τους υπόλοιπους χωρίς να δειλιάζουν « καὶ οἱ μὲν αὐτῶν προεκπηδῶντες τῆς τάξεως τολμήματα λαμπρὰ ἀπεδείκνυντο, τοῖς δὲ καὶ ἐπικαίρως τετρωμένοις καὶ ἐμπνέουσιν ὀλίγον ὅμως ἢ ἀπόνοια ἤκμαζε . παρακλήσεις τε ἐγίνοντο, καὶ οἱ μὲν ζῶντες καὶ ἔτι ἄτρωτοι τοὺς τραυματίας παρῶξυνον, πρὶν ἢ τὴν ἐσχάτην τινὶ ἐφεστηκέναι μοῖραν, ἀντιδράσαντα ὅ τι καὶ δύναίτο σὺν ἡδονῇ δέχεσθαι τὸ πεπρωμένον· οἱ δὲ ὅποτε αἰσθοῖντο οἱ τραυματῖαι τὴν ἰσχὺν σφᾶς ὑπολείπουσαν καὶ τὸ πνεῦμα οὐ παραμένον, διεκελεύοντο τοῖς ἀτρῶσι μὴ χείρονας ἢ αὐτοὶ γίνεσθαι μηδὲ ἐς ἀνωφελὲς τῇ πατρίδι καὶ τὴν ἐκείνων τελευτὴν καταστῆσαι⁸¹⁷». Τέλος, οι άνδρες της πτέρυγας του Ευφαή διακατεχόμενοι από θάρρος, έτρεψαν τους αντιπάλους τους σε φυγή «τέλος δὲ οἱ περὶ τὸν Εὐφαῆ τῆς τε ἀπονοίας τῶ ὑπερβάλλοντι μανίας ὄντες ἐγγύτατα καὶ ὑπ' ἀνδραγαθίας—πᾶν γὰρ δὴ τὸ περὶ τὸν βασιλέα οἱ λογάδες τῶν Μεσσηνίων ἦσαν—βιάζονται τοὺς ἀντιτεταγμένους· καὶ αὐτόν τε Θεόπομπον ἀπώσαντο καὶ Λακεδαιμονίων τοὺς καθ' αὐτοὺς ἐτρέψαντο⁸¹⁸».

Ευριπίδης

στην Ανδρομάχη τιμά την ανδρεία των Σπαρτιατῶν «εἰ δ' ἀπῆν δορὸς τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγών, τᾶλλ' ὄντες ἴστε μηδενὸς βελτίονες⁸¹⁹», ενώ ταυτόχρονα καταδικάζεται η δειλία « πολλῶν νέων γὰρ κᾶν γέρων εὐψυχος ἦι κρείσσων· τί γὰρ δεῖ δειλὸν ὄντ' εὐσωματεῖν⁸²⁰»

στις Ικέτιδες ο Άδραστος υπερασπίζεται την ανδρεία την οποία θεωρεῖ ότι διδάσκειται «τὸ γὰρ τραφῆναι μὴ κακῶς αἰδῶ φέρει· αἰσχύνεται δὲ τᾶγάθ' ἀσκῆσας ἀνὴρ κακὸς γενέσθαι πᾶς τις. ἢ δ' εὐανδρία διδακτόν, εἶπερ καὶ βρέφος διδάσκειται λέγειν ἀκούειν θ' ὧν μάθησιν οὐκ ἔχει⁸²¹».

⁸¹⁶ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 7. 10 - 11

⁸¹⁷ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 8. 4-5

⁸¹⁸ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, Μεσσηνιακά, 8. 9

⁸¹⁹ Ευριπίδης, *Ανδρομάχη*, 724 - 726

⁸²⁰ Ευριπίδης, *Ανδρομάχη*, 764 - 765

⁸²¹ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 911 - 915

στους «Ηρακλείδες» ο Ιόλαος εξυμνεί την ανδρεία των Αθηναίων « ἀλλ' οἶδ' ἐγὼ τὸ τῶνδε λῆμα καὶ φύσιν· θνήσκειν θελήσουσ'· ἢ γὰρ αἰσχύνῃ <πάρος> τοῦ ζῆν παρ' ἐσθλοῖς ἀνδράσιν νομίζεται⁸²²» και περιγράφει τη μάχη « Ἀθηναίων δ' ἄναξ στρατῶι παρήγγειλ' οἷα χρὴ τὸν εὐγενῆ· Ὡ ξυμπολίται, τῆι τε βοσκούση χθονὶ καὶ τῆι τεκούση νῦν τιν' ἀρκέσαι χρεῶν. ὁ δ' αὖ τὸ τ' Ἄργος μὴ καταισχῦναι θέλειν καὶ τὰς Μυκῆνας συμμάχους ἐλίσσετο. ἐπεὶ δ' ἐσήμην' ὄρθιον Τυρσηνικῆι σάλπιγγι καὶ συνῆψαν ἀλλήλοις μάχην, πόσον τιν' αὐχεῖς πάταγον ἀσπίδων βρέμειν, πόσον τινὰ στεναγμὸν οἰμωγὴν θ' ὁμοῦ; τὰ πρῶτα μὲν νυν πίτυλος Ἀργείου δορὸς ἐρρήξαθ' ἡμᾶς, εἴτ' ἐχώρησαν πάλιν. τὸ δεύτερον δὲ πούς ἐπαλλαχθεῖς ποδί, ἀνῆρ δ' ἐπ' ἀνδρὶ στάς, ἐκαρτέρει μάχῃ· πολλοὶ δ' ἐπιπτον. ἦν δὲ ττοῦ κελεύσματοσ' Ὡ τὰς Ἀθήνας—Ὡ τὸν Ἀργείων γύην σπεῖροντες—οὐκ ἀρήξετ' αἰσχύνῃ πόλει; μόλις δὲ πάντα δρῶντες οὐκ ἄτερ πόνων ἐτρεψάμεσθ' Ἀργεῖον ἐς φυγὴν δόρου⁸²³».

Λυκούργος

θεωρεῖ ὅτι το βραβεῖο των νεκρῶν πολεμιστῶν που θυσιάστηκαν ηρωικά για την πατρίδα εἶναι ο ἔπαινος «ἔτι δὲ καὶ δίκαιον τὸν ἔπαινον, ὃς μόνος ἄθλον τῶν κινδύνων τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν ἐστὶ, τοῦτον, ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνοι εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως⁸²⁴». Η ανδρεία των μαχητῶν αὐτῶν αντικαθιστὰ τα τείχη της πόλης «οὐκ ἐν τοῖς τείχεσι τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας ἔχοντες, οὐδὲ τὴν χώραν κακῶς ποιεῖν προέμενοι τοῖς ἐχθροῖς, ἀλλὰ τὴν μὲν αὐτῶν ἀνδρείαν ἀσφαλεστέραν φυλακὴν εἶναι νομίζοντες τῶν λιθίνων περιβόλων⁸²⁵». Και συνεχίζει την εξύμνηση της ανδρείας των νεκρῶν πολεμιστῶν που μοναδική τους ανταμοιβή εἶναι η δόξα « τοιαύταις δὲ γνώμαις χρησάμενοι, καὶ τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσιν ἐξ ἴσου τῶν κινδύνων μετασχόντες, οὐχ ὁμοίως τῆς τύχης ἐκοινώνησαν· τῆς γὰρ ἀρετῆς οὐ ζῶντες ἀπολαύουσιν, ἀλλὰ τελευτήσαντες τὴν δόξαν καταλελοίπασιν, οὐχ ἡττηθέντες, ἀλλ' ἀποθανόντες ἔνθαπερ ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀμύνοντες. εἰ δὲ δεῖ καὶ παραδοξότατον μὲν εἰπεῖν, ἀληθὲς δέ, ἐκεῖνοι νικῶντες ἀπέθανον. ἂ γὰρ ἄθλα τοῦ πολέμου τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν ἐστίν,

⁸²² Ευριπίδης, *Ηρακλείδα*, 199 - 201

⁸²³ Ευριπίδης, *Ηρακλείδα*, 824 - 842

⁸²⁴ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 46.5

⁸²⁵ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 47.2

ἐλευθερία καὶ ἀρετὴ, ταῦτ' γὰρ ἀμφοτέρω τοῖς τελευτήσασιν ὑπάρχει. ἔπειτα δ' οὐδ' οἷόν τ' ἐστὶν εἰπεῖν ἠττηθῆναι τοὺς ταῖς διανοίαις μὴ πτήξαντας τὸν τῶν ἐπιόντων φόβον. μόνους γὰρ τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις καλῶς ἀποθνήσκοντας οὐδ' ἂν εἰς ἠττηθῆναι δικαίως φήσειε· τὴν γὰρ δουλείαν φεύγοντες εὐκλεᾶ θάνατον αἰροῦνται⁸²⁶».

Ἰσοκράτης

στον «*Αρεοπαγικό*», υπερασπίζεται τὴν ἀνδρεία τῶν Ἀθηναίων προβάλλοντας τὴν πόλιν ἵκανήν νὰ ἀναθρέψῃ ἄνδρες μὲ τέτοια ἀρετὴ «τὴν δ' ἡμετέραν χώραν ἄνδρας φέρειν καὶ τρέφειν δυναμένην οὐ μόνον πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους εὐφυεστάτους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρείαν καὶ πρὸς ἀρετὴν πολὺ διαφέροντας. Τεκμαίρεσθαι δὲ δίκαιόν ἐστὶν τοῖς τε παλαιοῖς ἀγῶσιν, οὓς ἐποίησαντο πρὸς Ἀμαζόννας καὶ Θρᾶκας καὶ Πελοποννησίους ἅπαντας, καὶ τοῖς κινδύνοις τοῖς περὶ τὰ Περσικὰ γενομένοις, ἐν οἷς καὶ μόνοι καὶ μετὰ Πελοποννησίων, καὶ πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες, νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἠξιώθησαν· ὧν οὐδὲν ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν⁸²⁷».

στον Πανηγυρικό, προτιμάται ὁ ἐνδοξὸς θάνατος ἀπὸ μιᾶς μίζερης ζωῆς «ἀλλ' ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἰρετώτερόν ἐστιν καλῶς ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχροῦς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς ὑπερεχούσαις λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι γενομέναις⁸²⁸».

στον «*Αρχίδαμος*» ἡ Ἀθήνα ἐπαινεῖται ἀπὸ τοῦ ἴδιου καὶ ὡς παράδειγμα θάρρους καὶ ἀποφασιστικότητος, στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν πηγὴ πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν «*Οὐ μόνον δ' ἐπὶ ταύτης ἂν τις τῆς πόλεως ἐπιδείξειεν τὸ τολμᾶν ἀμύνεσθαι τοὺς ἐχθροὺς ὡς πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίον ἐστὶν⁸²⁹*».

Στο ἴδιο ἔργο, ἡ ἀνδρεία ὡς ἀρετὴ ἐπαινεῖται πάλι καθὼς δεῖν πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς ὑπέρτερους σὲ ἀριθμὸ ἀντιπάλους καθὼς τὸν ἀγῶνα κρίνουν οἱ ἀρετές «οἶδα γὰρ καὶ τοὺς πρώτους ἡμῶν εἰς ταύτην τὴν χώραν ἀφικομένους οὐ τῷ πλήθει τῶν ἄλλων περιγενομένους, ἀλλὰ ταῖς ἀρεταῖς ταῖς ὑπ' ἐμοῦ προειρη-

⁸²⁶ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 48 - 49

⁸²⁷ Ἰσοκράτης, *Αρεοπαγικός*, 74 - 75

⁸²⁸ Ἰσοκράτης, *Πανηγυρικός*, 95

⁸²⁹ Ἰσοκράτης, *Αρχίδαμος*, 44

μέναις. Ὡστ' οὐκ ἄξιον διὰ τοῦτο φοβεῖσθαι τοὺς πολεμίους, ὅτι πολλοὶ τυγχάνουσιν ὄντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐπ' ἐκείνοις θαρρεῖν⁸³⁰».

Στον «Παναθηναϊκό» του Ισοκράτη επαινούνται η ανδρεία, η πειθαρχία κατά τη μάχη, αρετές απαραίτητες για τον πόλεμο που κάθε πόλη πρέπει να καλλιεργεί στους πολίτες της « Ταῦτα δ' εἶπον οὐ πρὸς τὴν εὐσέβειαν οὐδὲ πρὸς τὴν δικαιοσύνην οὐδὲ πρὸς τὴν φρόνησιν ἀποβλέψας, ἃ σὺ διῆλθες, ἀλλὰ πρὸς τὰ γυμνάσια τὰ κεῖ καθεστηκότα καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀνδρείας καὶ τὴν ὁμόνοιαν καὶ συνόλως τὴν περὶ τὸν πόλεμον ἐπιμέλειαν, ἅπερ ἅπαντες ἂν ἐπαινοῖεν, καὶ μάλιστα' ἂν αὐτοῖς ἐκείνους χρῆσθαι φήσαιεν⁸³¹».

Ο Λυσίας επαινεί την ανδρεία των Αθηναίων στη ναυμαχία της Σαλαμίνας όπου έγινε η αιτία της ελευθερίας όλων των Ελλήνων «πολὺ πλεῖστον τῶν κινδύνων μετασχόντες τῇ ἰδίᾳ ἀρετῇ κοινὴν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκτήσαντο⁸³²».

Φιλοπατρία

Οι φιλόσοφοι

Ο Πλούταρχος, εξυμνώντας τον Πελοπίδα και τον Επαμεινώνδα, γράφει ότι κίνητρο στις πράξεις τους δεν ήταν το κυνήγι της δόξας και του πλούτου, αλλά η αγάπη προς την πατρίδα. Ακόμα τους ένωναν οι δεσμοί που δημιουργούνταν κατά τη μάχη, δεσμοί αλληλεγγύης και πραγματικής φιλίας και αυτοθυσίας του ενός οπλίτη για τον άλλο «αἰτία δ' ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετὴ, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐρασθέντες ἀμφότεροι τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γενομένην, ὥσπερ ἰδίους ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασιν. οὐ μὴν ἀλλ' οἷ γε πολλοὶ νομίζουσιν αὐτοῖς τὴν σφοδρὰν φιλίαν ἀπὸ τῆς ἐν Μαντινείᾳ γενέσθαι στρατείας, ἣν συνεστρατεύσαντο Λακεδαιμονίοις ἔτι φίλοις καὶ συμμάχοις οὔσι πεμφθείσης ἐκ Θηβῶν βοήθειας. τεταγμένοι γὰρ ἐν τοῖς ὀπλίταις μετ' ἀλλήλων καὶ μαχόμενοι πρὸς τοὺς Ἀρκάδας, ὡς ἐνέδωκε τὸ κατ' αὐτοὺς κέρας τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τροπὴ τῶν πολλῶν ἐγεγόνει, συνασπίσαντες ἠμύναντο τοὺς ἐπιφερομένους. καὶ Πε-

⁸³⁰ Ισοκράτης, *Αρχίδαμος*, 60

⁸³¹ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 217

⁸³² Λυσίας, *Επιτάφιος*, 44

λοπίδας μὲν ἑπτὰ τραύματα λαβὼν ἐναντία, πολλοῖς ἐπικατεροῦη νεκροῖς ὁμοῦ φίλοις καὶ πολεμίοις, Ἐπαμεινώνδας δέ, καίπερ ἀβιώτως ἔχειν αὐτὸν ἠγούμενος, ὑπὲρ τοῦ σώματος καὶ τῶν ὄπλων ἔστη προελθὼν, καὶ διεκινδύνευσε πρὸς πολλοὺς μόνος, ἐγνωκῶς ἀποθανεῖν μᾶλλον ἢ Πελοπίδαν ἀπολιπεῖν κείμενον⁸³³».

Οἱ ιστορικοί

Θουκυδίδης

Στο Δῆλιο (424/3) πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση, ὁ Ἱπποκράτης ἐμφύχωνε τοὺς Ἀθηναίους οπλίτες χαρακτηρίζοντάς τοὺς γενναίους καὶ προτέποντάς τοὺς νὰ προασπίσουν τὴ πατρίδα τοὺς, προκειμένου νὰ ἀναπτερώσει τὴ φιλοπατρία τοὺς «ὦ Ἀθηναῖοι, δι' ὀλίγου μὲν ἢ παραίνεσις γίγνεται, τὸ ἴσον δὲ πρὸς γε τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας δύναται καὶ ὑπόμνησιν μᾶλλον ἔχει ἢ ἐπικέλευσιν. παραστῆ δὲ μηδενὶ ὑμῶν ὡς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ οὐ προσῆκον τοσόνδε κίνδυνον ἀναρριπτοῦμεν. ἐν γὰρ τῇ τούτων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ὁ ἀγὼν ἔσται· καὶ ἦν νικήσωμεν, οὐ μὴ ποτε ὑμῖν Πελοποννήσιοι ἐς τὴν χώραν ἄνευ τῆς τῶνδε ἵππου ἐσβάλωσιν, ἐν δὲ μιᾷ μάχῃ τήνδε τε προσκτᾶσθε καὶ ἐκείνην μᾶλλον ἐλευθεροῦτε. χωρήσατε οὖν ἀξίως ἐς αὐτοὺς τῆς τε πόλεως, ἣν ἕκαστος πατρίδα ἔχων πρώτην ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἀγάλλεται, καὶ τῶν πατέρων, οἱ τούσδε μάχῃ κρατοῦντες μετὰ Μυρωνίδου ἐν Οἰνοφύτοις τὴν Βοιωτίαν ποτὲ ἔσχον⁸³⁴».

Στὴ μάχῃ τῆς Μαντινείας (418 π.Χ.) οἱ στρατηγοὶ τῶν Μαντινέων τοὺς ἐνθάρρυναν ὅτι ἡ μάχῃ γινόταν ὑπὲρ πατρίδος «Μαντινεῦσι μὲν ὅτι ὑπὲρ τε πατρίδος ἢ μάχῃ ἔσται⁸³⁵».

Στὴ Σικελία στὴν ἀναμέτρηση μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Συρακουσίων ὁ ἱστορικός ἀναφέρει ὅτι οἱ δεῦτεροι ἀγωνίζονταν ὑπὲρ πατρίδος «Συρακόσιοι μὲν περὶ τε πατρίδος μαχοῦμενοι καὶ τῆς ἰδίας ἕκαστος τὸ μὲν αὐτίκα σωτηρίας⁸³⁶».

Ξενοφών

Τὸ 411 ὅταν ὁ Ἄγις λεηλατώντας τὴν Ἀττικὴν ἐφθασε μέχρι τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ἀθηναῖος Θράσυλλος παρακίνησε τοὺς συμπατριῶτες τοῦ καὶ αὐτοὶ βγήκαν συντεταγμένοι στὸ Λύκειο γιὰ νὰ υπερασπιστοῦν τὴν πατρίδα τοὺς. Ὁ Ἄγις, μόλις

⁸³³ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 4. 4-7

⁸³⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 4. 95. 1-3

⁸³⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.69. 1

⁸³⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6.69. 3

είδε αυτή την αντίδραση, αποχώρησε «Ἄγεις ἐκ τῆς Δεκελείας προνομήν ποιούμενος πρὸς αὐτὰ τὰ τείχη ἦλθε τῶν Ἀθηναίων· Θράσυλλος δὲ ἐξαγαγὼν Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τῇ πόλει ὄντας ἅπαντας παρέταξε παρὰ τὸ Λύκειον γυμνάσιον, ὡς μαχοῦμενος, ἂν προσίωσιν. ἰδὼν δὲ ταῦτα Ἄγεις ἀπήγαγε ταχέως⁸³⁷».

Το 410 ὅταν ο Θράσυλλος ἔσπευσε να αποβιβάσει τα Αθηναϊκά στρατεύματα στην Ἐφεσο, οι Εφέσιοι ἐξήλθαν ἄμεσα της πόλης για μάχη «οἱ δ' ἐκ τῆς πόλεως ἐβοήθησαν τσφίσιν† οἷ τε σύμμαχοι⁸³⁸»

Το 408 ὅταν ο Αλκιβιάδης εἶχε ἀρχίσει την προπαρασκευὴ της πολιορκίας της Χαλκηδόνας ο Σπαρτιάτης Ἱπποκράτης οδήγησε τα στρατεύματα ἐκτὸς πόλης για ἀναμέτρηση «Ἱπποκράτης μὲν ὁ Λακεδαιμόνιος ἀρμοστής ἐκ τῆς πόλεως ἐξήγαγε τοὺς στρατιώτας, ὡς μαχοῦμενος⁸³⁹».

Το 406 ο Αλκιβιάδης ἐπλευσε ἐναντίον της Ἄνδρου που εἶχε ἀποστατήσει ἀπὸ τους Αθηναίους και ἐπιτέθηκε στο Γαύριο. Οι υπόλοιποι Ἀνδρῖοι ἔσπευσαν πρὸς ἀντιμετώπιση της ἀπειλής, πλην ὅμως ἠττήθηκαν «Ἀλκιβιάδης δὲ τὸ στρατεύμα ἀπεβίβασε τῆς Ἀνδρίας χώρας εἰς Γαύριον· ἐκβοηθήσαντας δὲ τοὺς Ἀνδρῖους ἐτρέψαντο καὶ κατέκλεισαν εἰς τὴν πόλιν καὶ τινὰς ἀπέκτειναν οὐ πολλούς⁸⁴⁰».

Το 403, ὅταν ἀποκαταστάθηκε το πολίτευμα στην Αθήνα, ο Θρασύβουλος παρότρυνε τους Αθηναίους και τους ἔδινε οδηγίες για το πὼς θα πλήξουν τους ἀντιπάλους. Ἐκλείσε την ομιλία του λέγοντας για την ἀπελευθέρωση της πατρίδας τους «ὦ ἄνδρες, οὕτω χρὴ ποιεῖν ὅπως ἕκαστός τις ἑαυτῷ συνείσεται τῆς νίκης αἰτιώτατος ὢν. αὕτη γὰρ ἡμῖν, ἂν θεὸς θέλη, νῦν ἀποδώσει καὶ πατρίδα καὶ οἴκους καὶ ἐλευθερίαν καὶ τιμὰς καὶ παῖδας, οἷς εἰσί, καὶ γυναῖκας. ὦ μακάριοι δῆτα, οἱ ἂν ἡμῶν νικήσαντες ἐπίδωσι τὴν πασῶν ἡδίστην ἡμέραν. εὐδαίμων δὲ καὶ ἂν τις ἀποθάνῃ· μνημείου γὰρ οὐδεὶς οὕτω πλούσιος ὢν καλοῦ τεύξεται⁸⁴¹».

---

⁸³⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1.1. 33 - 34

⁸³⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1. 2. 8

⁸³⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1. 3. 5

⁸⁴⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1. 4. 22

⁸⁴¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2, 4. 17

Το 395, όταν ο Λύσανδρος εκστράτευσε εναντίον της Αλάρτου, οι Θηβαίοι μόλις το έμαθαν έσπευσαν άμεσα για να τους αντιμετωπίσουν «ἀκούσαντες δὲ ταῦτα οἱ Θηβαῖοι, δρόμῳ ἐβοήθουν οἱ τε ὀπλίται καὶ οἱ ἵππεις⁸⁴²».

Το 394 όταν ο Αγησίλαος βρισκόταν στη Μ. Ασία, οι Σπαρτιάτες έστειλαν αγγελιαφόρο για να τον καλέσει να επιστρέψει στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο Αγησίλαος χωρίς να διστάσει παρόλο που θα έχανε ότι είχε με κόπο κατακτήσει αποδέχθηκε την απόφαση της πόλης βάζοντας πάνω από το δικό του συμφέρον αυτό της πατρίδας «συγκαλέσας τοὺς συμμάχους ἐδήλωσε τὰ ὑπὸ τῆς πόλεως παραγγελόμενα, καὶ εἶπεν ὅτι ἀναγκαῖον εἶη βοηθεῖν τῇ πατρίδι⁸⁴³».

Το 389, ο Θρασύβουλος στην προσπάθειά του να επανασυστήση την Αθηναϊκή συμμαχία οδήγησε το στρατιωτικό του τμήμα εναντίον της Μήθυμνας. Η αντίδραση των κατοικων της πόλης άμεση με τη συμπαρατάξη του Σπαρτιάτη αρμοστή «...Θηρίμαχος μέντοι, ὃς ἀρμοστής ἐτύγχανεν ὧν τῶν Λακεδαιμονίων, ὡς ἤκουσε τὸν Θρασύβουλον προσιέναι, τοὺς τ' ἀπὸ τῶν αὐτοῦ νεῶν λαβῶν ἐπιβάτας καὶ αὐτοὺς τοὺς Μηθυμναίους καὶ ὅσοι Μυτιληναίων φυγάδες ἐτύγχανον αὐτόθι, ἀπήντων ἐπὶ τὰ ὅρια⁸⁴⁴».

Διόδωρος Σικελιώτης

Ο Συρακούσιος Νικόλαος μιλώντας στη συνέλευση της πόλης για την τύχη των Αθηναίων αιχμαλώτων ξεκινά το λόγο του δηλώνοντας με περηφάνια τη θυσία των γιών του που έδωσαν τη ζωή τους υπέρ της πατρίδας «δυεῖν γὰρ υἱῶν γενόμενος πατὴρ ἐξέπεμψα μὲν αὐτοὺς εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος κίνδυνον, ... ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τὸν ὀφειλόμενον τῇ φύσει θάνατον εἰς πατρίδος σωτηρίαν ἀναλώσαντες ἀθάνατον ἑαυτῶν δόξαν καταλελοίπασιν⁸⁴⁵».

Όταν ο Αλκιβιάδης εκστράτευσε εναντίον της Άνδρου προκειμένου να καταλάβει το Γαύριο οι Ανδριοι μαζί με τους Σπαρτιάτες βγήκαν από την πόλη για να τους αντιμετωπίσουν χωρίς όμως αποτέλεσμα «ἐξελθόντων δὲ τῶν Ἄνδριων πανδημὲ μετὰ τῶν παραφυλαττόντων τὴν πόλιν Πελοποννησίων ἐγενήθη μάχη, καθ' ἣν ἐνίκησαν Ἀθηναῖοι⁸⁴⁶».

⁸⁴² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 5. 19

⁸⁴³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.2. 3

⁸⁴⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4. 8. 29

⁸⁴⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 13. 20. 1 - 3

⁸⁴⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 13.69. 4

Διασώζεται ο όρκος των Ελλήνων στον Ισθμό της Κορίνθου πριν από τη μάχη στις Πλαταιές με τον οποίο δεσμεύονταν στον αγώνα υπέρ της ελευθερίας της πατρίδας «ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας⁸⁴⁷».

Λοιπές αναφορές

Ο Πausanίας γράφει για τη μάχη στα Λεύκτρα ότι οι Θηβαῖοι αγωνίζονταν για την πατρίδα και τις οικογένειές τους και η προσπάθεια αυτή τους έδινε θάρρος που τους εξίσωσε σε ισχύ με τους περιβόητους Σπαρτιάτες. Οι δεύτεροι δε, αγωνίζονταν και αυτοί για την πατρίδα τους αλλά για διαφορετικό λόγο. Ήθελαν να παραμείνει η φήμη της αλώβητη από ένα παρ' ελπίδα ατυχές αποτέλεσμα «αὐτοὺς δὲ Λακεδαιμονίους καὶ Θηβαίους ἔξ ἴσου καθίστη τούς μὲν ἐμπειρία τε ἢ προϋπάρχουσα καὶ ἅμα αἰδουμένους μὴ καταλῦσαι τῆς Σπάρτης τὸ ἀξίωμα, Θηβαῖοι δὲ ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ πρὸ γυναικῶν καὶ παιδῶν τὸν κίνδυνον ἐφεστηκότα ἑώρων⁸⁴⁸».

Ο Αισχύλος διασώζει την πολεμική ιαχή των Ελλήνων στη Σαλαμίνα « ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγῶν⁸⁴⁹».

Ευριπίδης

Καταδικάζει την άδικη νίκη «κρεῖσσον δὲ νίκαν μὴ κακόδοξον ἔχειν ἢ ξὺν φθόνῳ σφάλλειν δυνάμει τε δίκαν⁸⁵⁰».

Στις Ικέτιδες η Αίθρα απευθυνόμενη στο Θησέα να του υπενθυμίζει πως η πατρίδα γίνεται μεγαλύτερη με αγώνες « ὀρᾶις ἄβουλος ὡς κεκερτομημένη τοῖς κερτομοῦσι γοργὸν ὄμμ' ἀναβλέπει σὴ πατρίς; ἐν γὰρ τοῖς πόνοισιν αὖξεται· αἶ δ' ἦσυχοι σκοτεινὰ πράσσοσαι πόλεις σκοτεινὰ καὶ βλέπουσιν εὐλαβούμεναι⁸⁵¹».

Ο Μενοικέας στις Φοίνισσες εξαπατά τον πατέρα του Κρέοντα που προσπαθεί να τον γλιτώσει από την αναμέτρηση και ετοιμάζεται για τη μάχη καθώς θέλει να υπερασπιστεί την πατρίδα του για να μην δείξει δειλία «γυναῖκες, ὡς εὖ πατρὸς ἐξεῖλον φόβον, κλέψας λόγοισιν, ὥσθ' ἂ βούλομαι τυχεῖν· ὅς μ' ἐκκομίζει, πόλιν

⁸⁴⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11. 29. 3

⁸⁴⁸ Πausanίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, Βοιωτικά, 13. 9

⁸⁴⁹ Αισχύλος, *Πέρσαι*, 396 - 399

⁸⁵⁰ Ευριπίδης, *Ανδρομάχη*, 776

⁸⁵¹ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 321 - 325

ἀποστερῶν τύχης, καὶ δειλία δίδωσι. καὶ συγγνωστὰ μὲν γέροντι, τοῦμὸν δ' οὐχὶ συγγνώμην ἔχει, προδότην γενέσθαι πατρίδος ἢ μ' ἐγείνατο. ὡς οὖν ἂν εἰδῆτ', εἴμι καὶ σώσω πόλιν ψυχὴν τε δώσω τῆσδ' ὑπερθανῶν χθονός. αἰσχροὺς γάρ· οἱ μὲν θεσφάτων ἐλεύθεροι κούκ εἰς ἀνάγκην δαιμόνων ἀφιγμένοι στάντες παρ' ἀσπίδ' οὐκ ὀκνήσουσιν θανεῖν, πύργων πάροιθε μαχόμενοι πάτρας ὑπερ, ἐγὼ δέ, πατέρα καὶ κασίγνητον προδοὺς πόλιν τ' ἐμαυτοῦ, δειλὸς ὡς ἔξω χθονὸς ἄπειμ', ὅπου δ' ἂν ζῶ κακὸς φανήσομαι⁸⁵²». Παρακάτω ο ἴδιος δηλώνει τὴ θέληση του νὰ πεθάνει ὑπὲρ πατρίδας καὶ τὴν πεποίθησή του ὅτι ο καθένας θα πρέπει νὰ προσφέρει τὸ καλύτερο σὲ αὐτὴν προκειμένου νὰ προοδεύει «ἐλευθερώσω γαῖαν. εἴρηται λόγος. [στείχω δέ, θανάτου δῶρον οὐκ αἰσχροὺς πόλει δώσω, νόσου δὲ τῆνδ' ἀπαλλάξω χθόνα. εἰ γὰρ λαβῶν ἕκαστος ὅτι δύναιτό τις χρηστὸν διέλθοι τοῦτο κείς κοινὸν φέροι πατρίδι, κακῶν ἂν αἰ πόλεις ἐλασσόνων πειρώμεναι τὸ λοιπὸν εὐτυχοῖεν ἄν.]⁸⁵³»

Πρὶν ἀπὸ τὴ μονομαχία του Ἐτεοκλή με τὸν Πολυνείκη οἱ συμπολεμιστὲς τους, τοὺς ἐμψύχωναν καὶ τοὺς παρότρυναν νὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴ δόξα τῆς πατρίδας τους « ἤδη δ' ἔκρυπτον σῶμα παγχάλκοις ὅπλοις δισσοὶ γέροντος Οἰδίπου νεανία· φίλοι δ' ἐκόσμουν, τῆσδε μὲν πρόμον χθονὸς Σπαρτῶν ἀριστῆς, τὸν δὲ Δαναϊδῶν ἄκροισι. ἔσταν δὲ λαμπρῶ χρωμά τ' οὐκ ἠλλαξάτην μαργῶντ' ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰέναι δόρυ. παρεξιόντες δ' ἄλλος ἄλλοθεν φίλων λόγοις ἐθάρσυνόν τε κάξηύδων τάδε· Πολύνεικες, ἐν σοὶ Ζηγὸς ὀρθῶσαι βρέτας τροπαῖον Ἄργει τ' εὐκλεᾶ δοῦναι λόγον· Ἐτεοκλέα δ' αὖ· Νῦν πόλεως ὑπερμαχεῖς, νῦν καλλίνικος γενόμενος σκῆπτρων κρατεῖς. τάδ' ἠγόρευον παρακαλοῦντες ἐς μάχην⁸⁵⁴».

Ο Κρέων στὴν Ἀντιγόνη τοποθετεῖ ὑπεράνω ὅλων τὴν πατρίδα « καὶ μείζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω⁸⁵⁵».

Λυκούργος

Υποστηρίζει ὅτι κάθε πολίτης πρέπει νὰ προσφέρει στὴν πόλη του αὐτὸ που του ἀναλογεῖ γιὰτὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ λίγο ἐξαρτάται ἡ ἴδια ἡ ὑπόστασή της « παρὰ

⁸⁵² Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 991 - 1005

⁸⁵³ Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 1012 - 1018

⁸⁵⁴ Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 1242 - 1254

⁸⁵⁵ Σοφοκλής, *Αντιγόνη*, 182

τούτον εἶναι τῆ πόλει τὴν σωτηρίαν. ἡ γὰρ πόλις οἰκεῖται κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκάστου μοῖραν φυλαττομένη⁸⁵⁶».

Παράδειγμα φιλοπατρίας αποτελεί ο βασιλιάς Κόδρος που θυσίασε τη ζωή του για τη σωτηρία της πατρίδας « Καίτοι ὧ ἄνδρες μόνοις ὑμῖν τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἔστιν οὐδὲν τούτων περιδεῖν. βούλομαι δὲ μικρὰ τῶν παλαιῶν ὑμῖν διελθεῖν, οἷς παραδείγμασι χρώμενοι καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ τῶν ἄλλων βέλτιον βουλεύσεσθε. τοῦτο γὰρ ἔχει μέγιστον ἡ πόλις ὑμῶν ἀγαθόν, ὅτι τῶν καλῶν ἔργων παράδειγμα τοῖς Ἑλλησι γέγονεν· ὅσον γὰρ τῷ χρόνῳ πασῶν ἐστὶν ἀρχαιοτάτη, τοσοῦτον οἱ πρόγονοι ἡμῶν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἀρετῇ διενηνόχασιν. ἐπὶ Κόδρου γὰρ βασιλεύοντος Πελοποννησίοις γενομένης ἀφορίας κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν ἔδοξε στρατεύειν ἐπὶ τὴν πόλιν ἡμῶν, καὶ ἡμῶν τοὺς προγόνους ἐξαναστήσαντας κατανείμασθαι τὴν χώραν. καὶ πρῶτον μὲν εἰς Δελφοὺς ἀποστείλαντες τὸν θεὸν ἐπηρώτων, εἰ λήψονται τὰς Ἀθήνας· ἀνελόντος δ' αὐτοῖς τοῦ θεοῦ, ὅτι τὴν πόλιν αἰρήσουσιν ἐὰν μὴ τὸν βασιλέα τὸν Ἀθηναίων Κόδρον ἀποκτείνωσιν, ἐστράτευον ἐπὶ τὰς Ἀθήνας⁸⁵⁷».

Αναφερόμενος στους υπερασπιστές του Μαραθῶνα σημειώνει ὅτι δεν πολέμησαν μόνο για τη δική τους πόλη, ἀλλὰ και για την ελευθερία ὅλης της Ελλάδας, ὡς κοινῆς πατρίδας «ούτων τῶν ἐπῶν ἀκούοντες ὧ ἄνδρες οἱ πρόγονοι ὑμῶν, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ζηλοῦντες, οὕτως ἔσχον πρὸς ἀρετὴν, ὥστ' οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς αὐτῶν πατρίδος, ἀλλὰ καὶ πάσης <τῆς> Ἑλλάδος ὡς κοινῆς <πατρίδος> ἤθελον ἀποθνήσκειν. οἱ γοῦν ἐν Μαραθῶνι παραταξάμενοι τοῖς βαρβάροις τὸν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἀσίας στόλον ἐκράτησαν, τοῖς ἰδίῳις κινδύνοις κοινὴν ἄδειαν ἄπασι τοῖς Ἑλλησι κτώμενοι, οὐκ ἐπὶ τῇ δόξῃ μέγα φρονοῦντες, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ταύτης ἄξια πράττειν, τῶν μὲν Ἑλλήνων προστάτας, τῶν δὲ βαρβάρων δεσπότης ἑαυτοὺς καθιστάντες· οὐ γὰρ λόγῳ τὴν ἀρετὴν ἐπετήδευον, ἀλλ' ἔργῳ πᾶσιν ἐνεδείκνυντο⁸⁵⁸».

⁸⁵⁶ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 64

⁸⁵⁷ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 83 - 85

⁸⁵⁸ Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους*, 104

Ισοκράτης

Στον «Παναθηναϊκό» του, εξυμνεί τη φιλοπατρία των Σπαρτιατών που έπεσαν υπερασπιζόμενοι την πατρίδα τους. Παρόλο που ηττήθηκαν στις Θερμοπύλες αυτή τους η θυσία επαινείται κατά τον λογογράφο περισσότερο από όλες τις άλλες των συμπατριωτών τους καθώς σπουδαίοι άνδρες υπερασπίστηκαν μέχρι τέλους την πατρίδα τους «Θαυμάζω δ' εἴ τινες τὰς μάχας καὶ τὰς νίκας τὰς παρὰ τὸ δίκαιον γιγνομένας μὴ νομίζουσιν αἰσχίους εἶναι καὶ πλειόνων ὄνειδῶν μεστὰς ἢ τὰς ἥττας τὰς ἄνευ κακίας συμβαινούσας, καὶ ταῦτ' εἰδότες ὅτι μεγάλαι δυνάμεις, πονηραὶ δὲ, πολλάκις γίνονται κρείττους ἀνδρῶν σπουδαίων καὶ κινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς πατρίδος αἰρουμένων. Οὐς πολὺ ἂν δικαιότερον ἐπαινοῖμεν ἢ τοὺς περὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐτοίμως ἀποθνήσκειν ἐθέλοντας καὶ τοῖς ξενικοῖς στρατεύμασιν ὁμοίους ὄντας· ταῦτα μὲν γὰρ ἔστιν ἔργα πονηρῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ τοὺς χρηστοὺς ἐνίοτε χεῖρον ἀγωνίζεσθαι τῶν ἀδικεῖν βουλομένων θεῶν ἂν τις ἀμέλειαν εἶναι φήσειεν. Ἔχοιμι δ' ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ χρῆσασθαι καὶ περὶ τῆς συμφορᾶς τῆς Σπαρτιάταις ἐν Θερμοπύλαις γενομένης, ἣν ἅπαντες ὅσοι περ ἀκηκόασιν ἐπαινοῦσι καὶ θαυμάζουσι μᾶλλον ἢ τὰς μάχας καὶ τὰς νίκας τὰς κρατησάσας μὲν τῶν ἐναντίων, πρὸς οὓς δ' οὐκ ἔχρην γεγενημένας⁸⁵⁹».

Στον λόγο του «Περὶ ἀντιδόσεως», τονίζει την αξία της φιλοπατρίας θεωρώντας το, το μέγιστο αγαθό « Ἦν σὺ τῇ μὲν πόλει παρὰ τῶν ἄλλων ἐκ παντὸς τρόπου κτήσασθαι ζητεῖς, ἡγούμενος μέγιστον εἶναι τῶν ἀγαθῶν, αὐτὸς δὲ σαυτῷ παρὰ τῆς πόλεως οὐκ οἶει δεῖν τὴν αὐτὴν ταύτην παρασκευάζειν⁸⁶⁰».

Στον «Πανηγυρικό» του

επαινεί τους Αθηναίους που διεξήγαγαν δύσκολους πολέμους υπερασπιζόμενοι άλλοτε την πατρίδα τους και άλλοτε την ελευθερία των Ελλήνων με γνώμονα την υπεράσπιση των αδικουμένων « ἡγοῦμαι δὲ τοῖς προγόνοις ἡμῶν οὐχ ἥττον ἐκ τῶν κινδύνων τιμᾶσθαι προσήκειν ἢ τῶν ἄλλων εὐεργεσιῶν. Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶνας ὑπέμειναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, τοὺς μὲν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν χώρας, τοὺς δ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων

⁸⁵⁹ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 185 - 187

⁸⁶⁰ Ισοκράτης, *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 135

ἐλευθερίας· ἅπαντα γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν κοινήν τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδικουμένοις ἀεὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαμύνουσιν. Διὸ δὴ καὶ κατηγοροῦσιν τινες ἡμῶν ὡς οὐκ ὀρθῶς βουλευομένων, ὅτι τοὺς ἀσθενεστέρους εἰθίσμεθα θεραπεύειν, ὥσπερ οὐ μετὰ τῶν ἐπαινεῖν βουλομένων ἡμᾶς τοὺς λόγους ὄντας τοὺς τοιούτους⁸⁶¹».

Οἱ Αθηναῖοι παρουσιάζονται νὰ ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴν υστεροφημία τους καὶ προτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν ἐνδοξα γιὰ τὴν πόλιν παρά νὰ κατηγορηθοῦν ἀπὸ τοὺς συμπολίτες τους « δεινότερον μὲν ἐνόμιζον εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν⁸⁶²» καὶ στο «Φήμην δὲ καὶ μνήμην καὶ δόξαν πόσῃν τινὰ χρὴ νομίζειν ἢ ζῶντας ἔξειν ἢ τελευτήσαντας καταλείπειν τοὺς ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἔργοις ἀριστεύσαντας⁸⁶³».

Ἐπαινείται ἡ ἀγωγή που ἔδινε ἡ πόλις τοὺς πολῖτες τῆς ὥστε αὐτοὶ νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ πολεμοῦν με γενναιότητα ὅταν απαιτεῖτο «Τοιαύταις διανοίαις χρώμενοι καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἡθεσιν παιδεύοντες οὕτως ἄνδρας ἀγαθοὺς ἀπέδειξαν τοὺς πολεμήσαντας πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας ὥστε μηδένα πώποτε δυνηθῆναι περὶ αὐτῶν μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων εἰπεῖν⁸⁶⁴».

Στον Ἀρχίδαμο

Ἡ πόλις ἀξίζει κάθε θυσία «ὑπὲρ ἧς ὅτιοῦν πάσχειν ἄξιον ὥστε μὴ κατασχεῖναι τὴν πόλιν, μηδὲ περιδεῖν τὴν τάξιν λιποῦσαν εἰς ἣν οἱ πατέρες κατέστησαν αὐτήν. Πολλῶν δὲ πραγμάτων ἡμῖν καὶ δεινῶν ἐφεστώτων ἃ δεῖ διαφυγεῖν, ἐκεῖνο μάλιστα φυλακτέον, ὅπως μηδὲν ἀνάνδρως φανησόμεθα διαπραττόμενοι⁸⁶⁵».

Ἡ θυσία ὅλων ὄσων θυσιάστηκαν γιὰ τὴν πατρίδα ἀποτελεῖ μνημεῖο ἀνδρείας « Ἀναμνήσθητε δὲ τῶν ἐν Διπαίᾳ πρὸς Ἀρκάδας ἀγωνισαμένων, οὓς φασιν ἐπὶ μιᾶς ἀσπίδος παραταξαμένους τρόπαιον στήσαι πολλῶν μυριαδῶν, καὶ τῶν τριακοσίων τῶν ἐν Θυρέαις ἅπαντας Ἀργεῖους μάχῃ νικησάντων, καὶ τῶν

⁸⁶¹ Ἰσοκράτης, *Πανηγυρικός*, 52 - 53

⁸⁶² Ἰσοκράτης, *Πανηγυρικός*, 73

⁸⁶³ Ἰσοκράτης, *Πανηγυρικός*, 186

⁸⁶⁴ Ἰσοκράτης, *Πανηγυρικός*, 82

⁸⁶⁵ Ἰσοκράτης, *Ἀρχίδαμος*, 93 - 94

χιλίων τῶν εἰς Θερμοπύλας ἀπαντησάντων, οἱ πρὸς ἑβδομήκοντα μυριάδας τῶν βαρβάρων συμβαλόντες οὐκ ἔφυγον οὐδ' ἠττήθησαν, ἀλλ' ἐνταῦθα τὸν βίον ἐτελεύτησαν οὐπὲρ ἐτάχθησαν, τοιούτους αὐτοὺς παρασχόντες ὥστε τοὺς μετὰ τέχνης ἐγκωμιάζοντας μὴ δύνασθαι τοὺς ἐπαίνους ἐξισῶσαι ταῖς ἐκείνων ἀρεταῖς⁸⁶⁶».

Ο Λυσίας

εξυμνεῖ τις πράξεις των πεσόντων κατά τον Κορινθιακό πόλεμο οπλιτών. ὁμως ο λόγος περιλαμβάνει υπενθύμιση και άλλων ηρωικών στιγμών. Ἐτσι εξυμνούνται οι ἥρωες του Μαραθῶνα. Μεγάλο ρόλο στη θυσία τους ἔπαιξε ο σεβασμός στους νόμους της πατρίδας « ἄνδρες δ' ἀγαθοὶ γενόμενοι, καὶ τῶν μὲν σωμαμάτων ἀφειδήσαντες, ὑπὲρ δὲ τῆς ἀρετῆς οὐ φιλοψυχήσαντες, καὶ μᾶλλον τοὺς παρ' αὐτοῖς νόμους αἰσχυρόμενοι ἢ τὸν πρὸς τοὺς πολεμίους κίνδυνον φοβούμενοι, ἔστησαν μὲν τρόπαιον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος⁸⁶⁷».

Ακόμα η θεώρηση ὅτι ο ἔνδοξος θάνατος πάντα αφήνει ανάμνηση στους μεταγενεστέρους οδηγεί σε ηρωικές πράξεις « οἱ δ' ἡμέτεροι πρόγονοι οὐ λογισμῶ δόντες τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ κινδύνους, ἀλλὰ νομίζοντες τὸν εὐκλεᾶ θάνατον ἀθάνατον περὶ τῶν ἀγαθῶν καταλείπειν λόγον, οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων, ἀλλὰ τῇ αὐτῶν ἀρετῇ μᾶλλον ἐπίστευσαν⁸⁶⁸»..

Δεν παραλείπει να αναφερθεῖ και στη θυσία των Θερμοπυλῶν «Λακεδαιμόνιοι δέ, οὐ ταῖς ψυχαῖς ἐνδεεῖς γενόμενοι⁸⁶⁹».

Για τους Αθηναίους εκτιμᾶ ὅτι προτίμησαν την υπεράσπιση της πατρίδας ἀπὸ το να συμμαχήσουν με τους Πέρσες πριν ἀπὸ τη ναυμαχία της Σαλαμίνας « πότερον χρὴ τὴν πατρίδα ἐκλιπεῖν ἢ μετὰ τῶν βαρβάρων γενομένου καταδουλώσασθαι τοὺς Ἕλληνας, ἡγησάμενοι κρεῖττον εἶναι μετ' ἀρετῆς καὶ πενίας καὶ φυγῆς ἐλευθερίαν ἢ μετ' ὀνειδῶν καὶ πλούτου δουλείαν τῆς πατρίδος, ἐξέλιπον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὴν πόλιν⁸⁷⁰».

Για τους Αθηναίους που σκοτώθηκαν στον Κορινθιακό πόλεμο υποστηρίζει ὅτι ἐξετέλεσαν το χρέος τους προς την πατρίδα ὅπως οφείλουν ὅλοι οι γενναῖοι ἄν-

---

⁸⁶⁶ Ἰσοκράτης, *Ἀρχίδαμος*, 99 - 10

⁸⁶⁷ Λυσίας, *Ἐπιτάφιος*, 25

⁸⁶⁸ Λυσίας, *Ἐπιτάφιος*, 23

⁸⁶⁹ Λυσίας, *Ἐπιτάφιος*, 31

⁸⁷⁰ Λυσίας, *Ἐπιτάφιος*, 33

δρες «έτελεύτησαν δὲ τὸν βίον, ὥσπερ χρη τοὺς ἀγαθοὺς ἀποθνήσκειν, τῇ μὲν γὰρ πατρίδι τὰ τροφεῖα ἀποδόντες, τοῖς δὲ θρέψασι λύπας καταλιπόντες. ὥστε ἄξιον τοῖς ζῶσι τούτους ποθεῖν καὶ σφᾶς αὐτοὺς ὀλοφύρεσθαι καὶ τοὺς προσήκοντας αὐτῶν ἐλεεῖν τοῦ ἐπιλοίπου βίου. τίς γὰρ αὐτοῖς ἔτι ἡδονὴ καταλείπεται τοιούτων ἀνδρῶν θαπτομένων, οἱ πάντα περὶ ἐλάττονος τῆς ἀρετῆς ἡγούμενοι αὐτοὺς μὲν ἀπεστέρησαν βίου, χήρας δὲ γυναῖκας ἐποίησαν, ὄρφανούς δὲ τοὺς αὐτῶν παιῖδας ἀπέλιπον, ἐρήμους δ' ἀδελφοὺς καὶ πατέρας καὶ μητέρας κατέστησαν⁸⁷¹».

Πειθαρχία

Ἡ πειθαρχία στο στράτευμα εἶχε πρωτεύοντα ρόλο. Ἡ ἴδια ἡ δημιουργία καὶ ἡ διατήρηση τῆς συνοχῆς τῆςφάλαγγας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύγκρουσης εἶναι λογικὸ ὅτι ἀπαιτοῦσε μεγάλη αυτοσυγκέντρωση καὶ πειθαρχία ἀπὸ ὅλους τοὺς σπλίτες. Χωρὶς αὐτὴν ὁ σχηματισμὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ. Ἦδη στο κεφάλαιο τῆς τακτικῆς ἔχει ἀναδειχθεῖ ὁ ρόλος τῆς πειθαρχίας τοῦ στρατεύματος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης. Ἐπίσης ἔχουμε δεῖ πως τὰ τμήματα τῶν μισθοφόρων ἦταν αὐτὰ πού ἦταν πιο πειθαρχημένα καὶ σε αὐτὴν τὴν ἀρετὴ ἔδιναν μεγάλη σημασία οἱ επικεφαλῆς τους.

Οἱ φιλόσοφοι

Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴ μάχη στα Λεύκτρα ὅπου οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν ἠττηθεῖ οἱ ἔφοροι ἐφάρμοσαν τὸ νόμο σύμφωνα με τὸν ὁποῖο ὁποῖος τρεπόταν στη μάχη σε φυγὴ ἔχανε αὐτομάτως καὶ τὰ πολιτικά του δικαιώματα. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ βέβαια ἦταν, λόγω τῆς μεγάλης ἔκτασης τῆς ἥττας, ἡ Σπάρτη νὰ παρουσιάσῃ ὀψη ἐρημωμένης πόλης «Ἐν δὲ τῇ περὶ Λεῦκτρα μάχῃ πολλῶν Λακεδαιμονίων φυγόντων καὶ τούτων ταῖς ἐκ τοῦ νόμου ἀτιμίαις ὑπευθύνων ὄντων, οἱ ἔφοροι ἔρημον ἀνδρῶν τὴν πόλιν ὀρῶντες δεομένην στρατιωτῶν ἐβούλοντο τὴν ἀτιμίαν λῦσαι καὶ τοὺς νόμους τηρεῖν⁸⁷²».

Οἱ ιστορικοί

Στο Θουκυδίδῃ παρακολουθοῦμε τὸν Ἀρχίδαμο νὰ παροτρύνει τὸ στράτευμα καὶ νὰ δίνει μεγάλη ἀξία στὴν πειθαρχία «ἔπεσθ' ὅπη ἂν τις ἡγήται, κόσμον καὶ φυλακὴν περὶ παντὸς ποιούμενοι καὶ τὰ παραγγελλόμενα ὀξέως δεχόμενοι

---

⁸⁷¹ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 70 - 72

⁸⁷² Πλούταρχος, *Αποφθέγματα Λακωνικά*, 214. Β. 73

κάλλιστον γὰρ τόδε καὶ ἀσφαλέστατον, πολλοὺς ὄντας ἐνὶ κόσμῳ χρωμένους φαίνεσθαι⁸⁷³».

Ο Σπαρτιάτης Βρασιδᾶς μιλώντας στους Πελοποννήσιους στην Αμφίπολη (422 π.Χ.) παραθέτει τις αρετές του πολεμιστή «<τρία> εἶναι τοῦ καλῶς πολεμεῖν τὸ ἐθέλειν καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι καὶ <τὸ> τοῖς ἄρχουσι πείθεσθαι⁸⁷⁴».

Ο Ξενοφών, στη «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» γράφει ότι οι Σπαρτιάτες αντιλαμβάνομενοι ότι η πειθαρχία είναι το μεγαλύτερο καλό τόσο για την πόλη όσο και για το στράτευμα ισχυροποίησαν τους εφόρους επειδή πίστευαν ότι όσο μεγαλύτερη ισχύ έχει η εξουσία τόσο πιο σεβαστή γίνεται από τους πολίτες «τὸ πείθεσθαι μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν στρατιᾷ⁸⁷⁵».

Η φάλαγγα και ο τρόπος του μάχεσθαι που διαμορφώθηκε από τον 7^ο αι και έπειτα ανέπτυξε τις πολεμικές αρετές των οπλιτών. Ο κάθε οπλίτης τοποθετημένος δίπλα και μπρος ή πίσω από κάποιον σηματοδοτούσε το σημαντικό ρόλο ενός εκάστου μέσα στο σύνολο της φάλαγγας. Η πιο σημαντική υποχρέωση του οπλίτη ήταν να παραμείνει στη θέση του. Η νίκη αλλά και η ήττα θα ήταν αποτέλεσμα μιας συλλογικής προσπάθειας όλων όσοι συμμετείχαν και ο καθένας αντιλαμβανόταν ότι η ατομική συμπεριφορά επηρέαζε το αποτέλεσμα. Αυτό ενθάρρυνε την ενότητα και το αίσθημα ευθύνης απέναντι στο σύνολο. Η πειθαρχημένη αλληλεγγύη της κοινότητας εκφραζόταν μέσα από τους στρατιωτικούς νόμους. Παρόλους τους ηθικούς όσο και τους πρακτικούς περιορισμούς που οδηγούσαν τους οπλίτες σε μια συγκεκριμένη συμπεριφορά στο πεδίο της μάχης δεν μπορεί κανείς να τους στερήσει τις αρετές που αυτοί επεδείκνυαν κάθε φορά που έρχονταν αντιμέτωποι με τον αντίπαλο. Η πειθαρχία, η ανδρεία, η φιλοπατρία, το θάρρος αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν διαχρονικές αξίες που χωρίς αυτές δε νοείται αξιόμαχο στρατιωτικό τμήμα. Οι αρετές των οπλιτών αναδείχθηκαν και αναλύθηκαν σε θεωρητική βάση από τους φιλοσόφους, τονίστηκαν και καταγράφηκαν με βάση τα ιστορικά στοιχεία από τους ιστορικούς και επαινέθηκαν από τους τραγωδούς και τους ρήτορες. Οι αρετές που θα πρέπει να έχουν οι σημερινοί οπλίτες δεν διαφέρουν από αυτές που είχαν οι πρόγονοί μας.

---

⁸⁷³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 11. 9

⁸⁷⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 9. 9

⁸⁷⁵ Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 8. 3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «ΣΤ»

Στρατηγική

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι να εξετάσει τη στρατηγική των δύο μεγάλων διεθνών δρώντων κατά την εξεταζόμενη περίοδο, προκειμένου να δούμε μέσω αυτών τις διεθνείς σχέσεις που αναπτύσσονταν και πώς επηρέαζαν τη διεθνή πραγματικότητα και με αυτό το εφόδιο να εξετάσουμε στο επόμενο την ηθική του πολέμου.

Ο Κολιόπουλος χρησιμοποιεί δύο ορισμούς για τη *στρατηγική*⁸⁷⁶. Μία από το Liddell Hart που την ορίζει ως την «τέχνη της κατανομής και εφαρμογής στρατιωτικών μέσων για την πραγματοποίηση των σκοπών της πολιτικής⁸⁷⁷» και μια του Beaufre ως την «τέχνη της διαλεκτικής δύο αντιτιθεμένων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία, για να επιλύσουν τη διαφορά τους⁸⁷⁸». Από τους δύο αυτούς ορισμούς συνεπάγεται ότι η *στρατηγική* σκοπό έχει να συνδυάσει τα μέσα και των σκοπούς υπό το φως του ανταγωνισμού. Συνεπώς, η *στρατηγική* περιλαμβάνει τους σκοπούς τα μέσα και τον αντίπαλο. Έτσι *στρατηγική* εφαρμόζει όποιος έχει θέσει έναν αντικειμενικό σκοπό και για να τον πετύχει χρησιμοποιεί όλα τα διαθέσιμα μέσα προσπαθώντας ταυτόχρονα να αντιμετωπίσει τον αντίπαλο που τον εμποδίζει να τον πετύχει. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, ο Κολιόπουλος θεωρεί ότι στο επίπεδο της διεθνούς πολιτικής «η *στρατηγική* συνίσταται στη σύζευξη μέσων και σκοπών ενός κράτους υπό την επίδραση του διεθνούς ανταγωνισμού τόσο στην ειρήνη όσο και στον πόλεμο⁸⁷⁹». Σε ό,τι αφορά τη σχέση της *στρατηγικής* με την τακτική θεωρείται ότι η *στρατηγική* τελειώνει και η τακτική αρχίζει όταν οι αντίπαλες δυνάμεις έρχονται σε επαφή. Έτσι η *στρατηγική* καθορίζει το πού, το πότε και με ποιες δυνάμεις θα εκτελεστεί μια ενέργεια ενώ η τακτική ασχολείται με το πώς αυτή η ενέργεια θα υλοποιηθεί. Συμπερασματικά λοιπόν, η τακτική αφορά τη «μάχη» και τη χρήση των μέσων, ενώ η στρατηγική αφορά τον «πόλεμο» και την επίδραση των μέσων στην επίτευξη του τεθέντος πολιτικού σκοπού. Μια άλλη ακόμα χρήση των όρων στρατηγικός και τακτικός έχει να κάνει με το χρόνο. Στρατηγικό χαρακτηρίζεται κάτι που είναι μακροπρόθεσμο και μονιμότερο, ενώ τακτικό κάτι βραχυπρόθεσμο προσωρινό. Έτσι αναφέρεται κάποιος σε στρατηγικές συμμαχίες σε αντίθεση με τους τακτικούς ελιγμούς⁸⁸⁰.

---

⁸⁷⁶ Κολιόπουλος Κ., 2001, 27

⁸⁷⁷ Hart B.L. , 1963, 321

⁸⁷⁸ Beaufre A. 2015, 22

⁸⁷⁹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 28

⁸⁸⁰ Κολιόπουλος Κ., 2001, 30 - 31

Τίθεται επιπλέον και ένα ερώτημα. Μπορεί η αρχαία ιστορία να έχει σχέση με τη νεότερη ως προς την ανάλυσή της με όρους που δεν υπήρχαν τότε; Το πρόβλημα είναι μικρό για τη χρήση της ιστορίας στη διεθνολογική ανάλυση και στρατηγική σε σχέση με άλλα ζητήματα. Αυτό προκύπτει από το ότι η φύση της διεθνούς πολιτικής και της στρατηγικής είναι διαχρονική. Για παράδειγμα αναφέρει ο Κολιόπουλος τους Σπαρτιάτες στρατηγούς Δερκυλίδα και Αγησίλαο οι οποίοι πιθανότατα δεν θα είχαν επίγνωση του εάν κινούνταν σε τακτικό ή όχι επίπεδο. όμως για το σύγχρονο μελετητή αυτό δεν έχει τόση σημασία όση έχει το να κάνει ο ίδιος αυτή τη διαπίστωση και να καταλήξει σε ανάλογα συμπεράσματα⁸⁸¹.

Στην εξεταζόμενη χρονική περίοδο, η παράδοση των περιορισμένων χερσαίων πολέμων συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές του 5^{ου} αι. Μπορούμε αμυδρά να αντιληφθούμε μια αργή μετακίνηση στην ισορροπία των δυνάμεων. Στην αρχή υπήρχε ένας αδιαφιλονίκητος νικητής. Η Σπάρτη, που η δομή και οι θεσμοί που είχε υιοθέτησε της έδωσαν ένα ξεκάθαρο προβάδισμα στην οπλιτική σύγκρουση, έγινε η κυρίαρχη δύναμη τον 6^ο αι. Η Σπαρτιατική επικράτεια εκτεινόταν στη νότιο Πελοπόννησο σε μια τεράστια για ελληνική πόλη κράτος έκταση ενώ παράλληλα δημιούργησε ένα δίκτυο συμμαχιών, γνωστό ως Πελοποννησιακή Συμμαχία⁸⁸².

Όμως, η εισβολή των Περσών εισήγαγε τους Έλληνες σε ένα κόσμο με τελείως διαφορετικές πρακτικές πολέμου και με πολύ μεγαλύτερα στρατηγικά ενδιαφέροντα. Οι Έλληνες αφυπνίστηκαν εμπρός στις δυνατότητες της *στρατηγικής* και ιδιαίτερος από τη ναυτική της εκδοχή. Για τον επόμενο αιώνα θα θεωρούσαν ότι η υψηλή *στρατηγική* που αφορούσε στην κατάκτηση και την εξουσία θα έπρεπε να βασίζεται στη θαλάσσια δύναμη. Έτειναν να θεωρούν ως δεδομένο οτιδήποτε αφορούσε στη χερσαία δύναμη και στον κατά ξηρά πόλεμο. Όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά στη θάλασσα. Εκεί, η δύναμη δεν υπάκουε στη φυσική ροή των πραγμάτων. Ανοίγονταν νέοι ορίζοντες τόσο στην ανθρώπινη επινοητικότητα όσο και στην τεχνολογία καθώς επίσης και στο μακρόπνοο σχεδιασμό, τις αιφνιδιαστικές και δραματικές αυξήσεις δύναμης σε τεράστιες για την εποχή εκείνη αποστάσεις.

Λαμβάνοντας όλα αυτά υπόψη, οι Έλληνες είχαν την τάση να υπερεκτιμούν τις δυνατότητες της θαλάσσιας δύναμης. Βέβαια ο κατά θάλασσα αγώνας απαιτούσε γρήγορα κωπήλατα πλοία και ήταν περιορισμένος στη Μεσόγειο, μια ήρεμη νησιωτική θάλασσα που ταίριαζε άριστα με αυτού του είδους τα πλοία. Ο θαλάσσιος έλεγχος μιας περιοχής δεν είχε την έννοια που θα αποκτούσε μετά τον 16ο αι. Η

---

⁸⁸¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 38-39

⁸⁸² Dawson D., 1996, 57

θαλασσοκρατορία αφορούσε τον έλεγχο συγκεκριμένων θαλασσίων οδών κυρίως παραθαλάσσιων και πάνω από όλα τα θαλάσσια στενά. Την θεώρηση αυτή ευνοούσε η μεγάλη συγκέντρωση νησιών, πορθμών και όρμων στις βόρειες ακτές της Μεσογείου και αυτή η δυνατότητα ήταν σχεδόν μονόδρομος καθώς οι αρχαίοι ναυτικοί συνήθιζαν να ταξιδεύουν έχοντας οπτική επαφή με τις ακτές.

Τα πολεμικά πλοία του 5^{ου} αι , είχαν το πλεονέκτημα να είναι ανεξάρτητα από τον άνεμο και για κάποιο μικρό χρονικό διάστημα ήταν γρηγορότερα και πιο ευέλικτα από οποιοδήποτε άλλο πλοίο. Μπορούσαν να επιτεθούν ή να προστατεύσουν τις γραμμές ανεφοδιασμού ενός μεγάλου στρατεύματος. Οι Πέρσες τα χρησιμοποίησαν για το λόγο αυτό όταν εισέβαλαν στην Ελλάδα το 480 π.Χ. καθώς ένα τέτοιου μεγέθους στράτευμα θα έπρεπε να ανεφοδιάζεται από τη θάλασσα. Το 415 οι Αθηναίοι συγκρότησαν μια αμφίβια δύναμη εναντίον της Σικελίας και ξανά το κύριο έργο των πλοίων ήταν να προστατεύουν τις γραμμές ανεφοδιασμού του στρατού⁸⁸³. Και οι δύο εισβολείς απέτυχαν από τη στιγμή που ηττήθηκε ο στόλος.

Ομοίως ο κύριος ρόλος του Αθηναϊκού στόλου ήταν να προστατεύει τις γραμμές ανεφοδιασμού της πόλης με σιτηρά από τη Μαύρη θάλασσα που περνούσε από τα στενά του Ελλησπόντου, σημείο ιδιαίτερος επικίνδυνο. Οι τριήρεις ήταν αποτελεσματικές εναντίον μικρών νησιών ή άλλων εξεχόντων σημείων που εύκολα απομονώνονταν από τη θάλασσα.

Ακόμα και στο Αιγαίο οι τριήρεις ήλεγχαν τη θάλασσα μόνο μέχρι ένα ορισμένο σημείο. Όταν οι Αθηναίοι κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο ήθελαν να επιτεθούν εναντίον της Μήλου, προειδοποίησαν τους Μήλιους να μην περιμένουν κάποια βοήθεια από τους Σπαρτιάτες καθώς ο θαλάσσιος έλεγχος τους ανήκε « οὐκ εἰκὸς ἐς νῆσόν γε αὐτοὺς ἡμῶν ναυκρατόρων ὄντων περραιωθῆναι⁸⁸⁴». Οι δε Μήλιοι απαντώντας, τους υπενθύμισαν ότι από δυσμάς απείχαν πολύ από τις κοντινότερες ακτές, μια θαλάσσια περιοχή που οι Αθηναίοι δύσκολα θα ήλεγχαν «πολὺ δὲ τὸ Κρητικὸν πέλαγος, δι' οὗ τῶν κρατούντων ἀπορώτερος ἢ λῆψις ἢ τῶν λαθεῖν βουλομένων ἢ σωτηρία⁸⁸⁵»

Η πραγματική χρήση των πλοίων ήταν όχι η αναχαίτιση στην ανοιχτή θάλασσα, αλλά η παγίδευση σε στενά.

Το 480 η στρατηγική των Ελλήνων βασίστηκε στην τοποθέτηση του στόλου σε στενό πορθμό πρώτα κοντά στις Θερμοπύλες και κατόπιν στη Σαλαμίνα, γνωρί-

---

⁸⁸³ Dawson D., 1996, 58

⁸⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 109.1

⁸⁸⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.110. 1

ζοντας ότι ο Περσικός στόλος δεν θα μπορούσε να τους αγνοήσει και να συνεχίσει, εκθέτοντας έτσι τις γραμμές ανεφοδιασμού του στον Ελληνικό στόλο.

Τα πολεμικά πλοία είχαν και αυτά τη χρησιμότητά τους. Ακόμα τον 5^ο αι υπήρχαν λίγα αστικά κέντρα στη Μεσόγειο και ακόμα λιγότεροι στρατοί τόσο μεγάλοι που να εξαρτώνται από το θαλάσσιο ανεφοδιασμό και η γεωπολιτική κατάσταση στο Αιγαίο ήταν μοναδική. Το πιο σημαντικό στοιχείο που μπορούμε να αντλήσουμε είναι η τόσο μικρή χρησιμότητα που είχε το ναυτικό στην τότε εποχή. Μια άλλη εντύπωση μας μεταφέρεται, επειδή το μέρος που επηρεαζόταν περισσότερο από τη θάλασσα ήταν η Αθήνα που αποτελεί την πηγή των διασωζόμενων κλασικών πηγών. Σε κάθε περίπτωση το ναυτικό ήταν από τεχνολογικής φύσεως η πιο σημαντική καινοτομία που εμφανίστηκε ποτέ στην ιστορία του πολέμου. Τον 7^ο αι έγιναν κάποιες προσπάθειες για να αυξηθεί η κωπήλατη δύναμη των πλοίων και τοποθέτησαν στην πλώρη μεταλλικά έμβολα για να μπορούν να εμβολίζουν⁸⁸⁶. Κάποια στιγμή τον 7^ο ή τον 6^ο αι οι Έλληνες ή οι Φοίνικες εφεύραν την τριήρη, το κλασικό πολεμικό πλοίο που κινούνταν από μια τριπλή σειρά κουπιών. Αυτό το πλοίο που είχε σχεδιασθεί μόνο για πόλεμο έκανε όλες τις τακτικές υλοποιήσιμες⁸⁸⁷.

Η Στρατηγική των Αθηνών

Η Jacqueline de Romilly υποστηρίζει ⁸⁸⁸ότι η στρατηγική της Αθήνας ήταν από την εποχή του τέλους των Περσικών πολέμων στο σύνολό της ιμπεριαλιστική. Με αφετηρία τη χρονική στιγμή που ο Θεμιστοκλής καθόρισε ως αντικειμενικό σκοπό της πολιτικής των Αθηνών την κυριαρχία στη θάλασσα⁸⁸⁹, η προσπάθεια των Αθηναίων είναι διαρκής χωρίς κάποια ατομική παρέμβαση. Η Romilly υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι ως προς τον ιμπεριαλισμό μπορούσαν να καταταχθούν σε τρεις ομάδες: Στους αντίπαλους του Αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, με την έννοια που ο Περικλής τους μέμφεται για διστακτικότητα ή φόβο καλυμμένο με τη λεοντή της φιλανθρωπίας «ἤς οὐδ' ἐκστῆναι ἔτι ὑμῖν ἔστιν, εἴ τις καὶ τότε ἐν τῷ παρόντι δεδιῶς ἀπραγμοσύνη ἀνδραγαθίζεται⁸⁹⁰». Η ύπαρξή τους ήταν διαχρονική και τοποθετούσαν τις ελπίδες τους στη Σπάρτη που θαύμαζαν. Όμως οι Αθηναίοι ως σύνολο στήριζαν το μεγαλείο και την εξάπλωση της πόλης τους και για το λόγο αυτό θεωρούνται «ιμπεριαλιστές». Ο σκοπός ήταν λοιπόν ο ίδιος για όλους. Διαφορετικός

---

⁸⁸⁶ Dawson D., 1996, 59

⁸⁸⁷ Dawson D., 1996, 70

⁸⁸⁸ Romilly J., 2000, 88

⁸⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.93. 4 : «τῆς γὰρ δὴ θαλάσσης πρῶτος ἐτόλμησεν εἰπεῖν ὡς ἀνθεκτέα ἐστί, καὶ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ξυγκατεσκεύαζεν»

⁸⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 63. 2

ήταν ο τρόπος με τον οποίο η εξάπλωση και το μεγαλείο θα επιτυγχάνονταν. Έτσι, χωρίζονταν σε ακραίους και μετριοπαθείς. Στους ακραίους συμπεριλαμβάνονται αυτοί που επιδίωκαν την ολοκληρωτική επικράτηση των Αθηνών έναντι όλων των υπολοίπων ελληνικών πόλεων με κορυφαίο δείγμα αυτής της νοοτροπίας τον Αλκιβιάδη «ξύμπαντος Ἑλληνικοῦ ἄρξειν.⁸⁹¹». Η πιο μετριοπαθής πλευρά, θεωρούσε ότι η διαμάχη μεταξύ των Αθηνών και της Σπάρτης ήταν μια δυσάρεστη και για τις δύο κατάσταση, καθώς υπήρχε χώρος και για τις δύο δυνάμεις, μιας και η μια θα μπορούσε να επικρατήσει στη θάλασσα και η άλλη στο χερσαίο χώρο. Η πρώτη πλευρά υποστήριζε τους Πελοποννησιακούς πολέμους, ενώ η δεύτερη τη συμμαχία με τη Σπάρτη και τον αποικισμό βαρβαρικών περιοχών.

Η εποχή της πεντηκονταετίας βασίζεται στην παραπάνω αντίθεση. Ο Θεμιστοκλής με την απόφασή του να κτίσει τα τείχη της πόλης⁸⁹² δυσαρεστεί τη Σπάρτη⁸⁹³. Στην αντίθετη πλευρά βρίσκεται ο Κίμων που επιθυμεί τη συνεννόηση με τη Σπάρτη και στο διάστημα που αυτός ηγούνταν της Αθήνας η πόλη δεν πολεμά παρά μονάχα τους βαρβάρους⁸⁹⁴ ή τους υπηκόους της Σπάρτης που είχαν επαναστατήσει εναντίον της⁸⁹⁵. Ο Κίμων εξαιτίας του γεγονότος στην Ιθώμη εξοστρακίστηκε⁸⁹⁶. Η Αθήνα μετά την προσωρινή απομάκρυνση του Κίμωνα άρχισε τις αψιμαχίες με τους Πελοποννησίους⁸⁹⁷. Επιπλέον, με επικεφαλής τον Τολμίδα, οι Αθηναίοι περιέπλευσαν την Πελοπόννησο και έκαψαν το ναύσταθμο των Σπαρτιατών⁸⁹⁸.

Παρόμοια θέση σε ό,τι αφορά τη σχέση Αθήνας - Σπάρτης φαίνεται ότι έχει και ο Kagan. Για τον Kagan, η Αθήνα μετά τους Περσικούς Πολέμους είχε τρεις στρατηγικές επιλογές. Η πρώτη ήταν η πλήρης απόρριψη οποιασδήποτε εμπλοκής και αποκατάσταση των τραυμάτων της πόλης. Η δεύτερη, στην εντελώς αντίθετη κατεύθυνση, της έδινε τη δυνατότητα να εκμεταλλευτεί τις επιτυχίες της και να ηγε-

⁸⁹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6. 90.4

⁸⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 90. 3 : «τειχίζειν δὲ πάντας πανδημει τοὺς ἐν τῇ πόλει»

⁸⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.92.1 : «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἀκούσαντες ὄργην μὲν φανεράν οὐκ ἐποιοῦντο τοῖς Ἀθηναίοις».

⁸⁹⁴ Πλούταρχος, *Κίμων*, 12.1.1 : «Καὶ μὴν αὐτοῦ γε τοῦ μεγάλου βασιλέως οὐδεις ἐταπείνωσε»

⁸⁹⁵ Πλούταρχος, *Κίμων*, 17.3.1: «Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς Ἀθηναίους αὐθις ἐκάλουν ἐπὶ τοὺς ἐν Ἰθώμῃ Μεσσηνίους καὶ εἴλωτας»

⁸⁹⁶ Πλούταρχος, *Κίμων*, 17.33 : «καὶ τὸν Κίμωνα μικρᾶς ἐπιλαβόμενοι προφάσεως ἐξωστράκισαν εἰς ἔτη δέκα».

⁸⁹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.105.1 : « Ἀθηναίοις δὲ ναυσὶν ἀποβᾶσιν ἐς Ἀλιᾶς πρὸς Κορινθίους καὶ Ἐπιδαυρίους μάχη ἐγένετο, καὶ ἐνίκων Κορίνθιοι. καὶ ὕστερον Ἀθηναῖοι ἐναυμάχησαν ἐπὶ Κερκυραλεῖα Πελοποννησίων ναυσί, καὶ ἐνίκων Ἀθηναῖοι».

⁸⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.108.5: «καὶ Πελοπόννησον περιέπλευσαν Ἀθηναῖοι Τολμίδου τοῦ Τολμαίου στρατηγοῦντος, καὶ τὸ νεώριον τῶν Λακεδαιμονίων ἐνέπρησαν καὶ Χαλκίδα Κορινθίων πόλιν εἶλον καὶ Σικωνίους ἐν ἀποβάσει τῆς γῆς μάχη ἐκράτησαν».

μονεύσει σε όλη την Ελλάδα. Η τρίτη, είχε ως στόχο την κυριαρχία στο Αιγαίο, με παράλληλη αποδοχή του ότι η κυριαρχία στην ξηρά και στη Δύση θα ανήκε σε άλλον⁸⁹⁹. Συμφωνεί με τη Romilly στο ότι ο Θεμιστοκλής ήταν ο επικεφαλής της παράταξης που ήθελε μια επιθετική πολιτική απέναντι στους Σπαρτιάτες και προσπάθησε να θωρακίσει την πόλη με την κατασκευή των τειχών της. Ταυτόχρονα αποσπούσε χρήματα από διάφορα νησιά με το πρόσχημα του μηδισμού⁹⁰⁰. Είναι πιθανόν ο Θεμιστοκλής να είχε ως τελικό σκοπό τη ναυτική κυριαρχία της Αθήνας σε όλο τον Ελληνικό κόσμο. Ο Πλούταρχος αναφέρει ένα από τα σχέδια του Αθηναίου πολιτικού που όμως δεν εφαρμόστηκε και αφορούσε στην καταστροφή του Ελληνικού στόλου στο ναύσταθμο από τους ίδιους τους Αθηναίους με σκοπό τη ναυτική κυριαρχία των Αθηνών⁹⁰¹. Η συνεχιζόμενη πολιτική κυριαρχία του Θεμιστοκλή οδήγούσε σε πόλεμο με τη Σπάρτη. Απέναντι σε αυτή την επιθετική *στρατηγική*, υπήρχε και ο αντίλογος που είχε ως στόχο τη ύπαρξη καλών σχέσεων με τη Σπάρτη, την ανάληψη από την Αθήνα της θαλάσσιας κυριαρχίας στο Αιγαίο και τη συνέχιση του πολέμου εναντίον της Περσίας. Εκφραστής αυτής της *στρατηγικής* προσέγγισης ήταν ο Κίμων.

Τέλος, υπήρχαν δύο γενικότερες *στρατηγικές* επιλογές για την επέκταση των Αθηνών. Η εξάπλωση προς την Ανατολή και η εξάπλωση προς τη Δύση. Η πρώτη, θα έφερνε την Αθήνα αντιμέτωπη με την Περσική αυτοκρατορία που κατείχε τα παράλια της Μ. Ασίας. Αντίθετα, η δεύτερη ήταν αυτή που θα οδηγούσε την Αθήνα να υποτάξει όλες τις υπόλοιπες πόλεις, να υπερισχύει της Σπάρτης και να ελέγχει τους δρόμους του σιταριού. Για την Αθήνα, το Αιγαίο ήταν ο φυσικός της χώρος. Υπήρχαν σύμμαχοι και δυνάμεις που θα την ενίσχυαν σε ό,τι θα προσπαθούσε να πετύχει. Από την άλλη πλευρά η Δύση, παρόλη τη γοητεία που ασκούσε, ενείχε πολύ περισσότερους κινδύνους και το στοιχείο της υπερβολής⁹⁰². Ο John Finley υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι πριν την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου είχαν εμπορικές φιλοδοξίες προς τη Δύση και θεωρούσαν ότι είχαν τη δύναμη να το επιτύχουν εκμεταλλευόμενοι τις όποιες διαφωνίες μεταξύ των Ελληνικών πόλεων⁹⁰³. Έτσι η Αθήνα σύνηψε επιμαχία με την αντίπαλο της Κορίνθου Κέρκυρα, το 433 « ἄμα δὲ

---

⁸⁹⁹ Kagan D., 1969, 57

⁹⁰⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8.112 : «Λέγων ταῦτα συνέλεγε χρήματα μεγάλα παρὰ Καρυστίων τε καὶ Παρίων, οἱ πυνθανόμενοι τὴν τε Ἄνδρον ὡς πολιορκέοιτο διότι ἐμήδισε, καὶ Θεμιστοκλέα ὡς εἶη ἐν αἴνῃ μεγίστῃ τῶν στρατηγῶν, δείσαντες ταῦτα ἔπεμπον χρήματα»

⁹⁰¹ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 20.2 : «ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς ἔφρασε τῷ Ἀριστείδῃ τὸ νεώριον ἐμπροῆσαι διανοεῖσθαι τῶν Ἑλλήνων».

⁹⁰² Romilly J., 2000, 92 - 93

⁹⁰³ Finley J. ,2015, 118

τῆς τε Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς ἐφαίνετο αὐτοῖς ἡ νῆσος ἐν παράπλω κείσθαι⁹⁰⁴». Ἡ ἐπιλογή της Δύσης δὲν ἀφήσε ασυγκίνητο το Θεμιστοκλή που ἔδωσε στις δύο κόρες του ὀνόματα που παρέπεμπαν ἐκεῖ «θυγατέρας δὲ πλείους ἔσχεν, ὧν Μνησιπτολέμαν μὲν ἐκ τῆς ἐπιγαμηθείσης γενομένην Ἀρχέπτολις ὁ ἀδελφὸς οὐκ ὧν ὁμομήτριος ἔγημεν, Ἰταλίαν δὲ Πανθοίδης ὁ Χῖος, Σύβαριν δὲ Νικόδημος ὁ Ἀθηναῖος⁹⁰⁵». Ὁ Πλούταρχος ἐπίσης ἀναφέρει μια φήμη που ἔφερνε το Θεμιστοκλή στο παλάτι του Ἰέρωνα να ζητά το χέρι της κόρης του με ἀντάλλαγμα τῆ βοήθειά του για τὴν κατάκτηση της Ἑλλάδας «ὡς ἱστορεῖ Στησίμβροτος (FGI^H 107 F 3). εἴτ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπιλαθόμενος τούτων, ἦ τὸν Θεμιστοκλέα ποιῶν ἐπιλαθόμενον, πλεῦσαί φησιν εἰς Σικελίαν καὶ παρ' Ἰέρωνος αἰτεῖν τοῦ τυράννου τὴν θυγατέρα πρὸς γάμον, ὑπισχνούμενον αὐτῷ τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους ποιήσῃν· ἀποτριψαμένου δὲ τοῦ Ἰέρωνος, οὕτως εἰς τὴν Ἀσίαν ἀπᾶραι⁹⁰⁶». Παρόλα αὐτά, δὲν υπήρξε κατὰ τὴ διάρκεια της Πεντηκονταετίας στρατιωτικὴ ἐμπλοκὴ των Ἀθηνῶν στη Δύση.

Ἡ ἀρχὴ της θαλασσοκρατορίας των Ἀθηνῶν φαίνεται ὅτι ἦταν βαθειὰ ριζωμένη στις ἀντιλήψεις των Ἀθηναίων. Ἡ δύναμη της Ἀθήνας ἦταν ναυτικὴ, ὁ ἐλεγχὸς της θάλασσας ὁ μόνιμος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς καὶ ὁ χῶρος που μποροῦσε να ἀναπτυχθεῖ ἦταν ὁ θαλάσσιος. Μέσο για τὴν υλοποίηση των βλέψεων της ἡ δημιουργία καὶ διατήρηση ἐνὸς μεγάλου ἀξιόμαχου στόλου, κατάσταση ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσε μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ το ὁποῖο θα ἦταν ἀπόρροια της αυτοκρατορίας. Ἡ θαλασσοκρατορία λοιπὸν ἦταν κάτι το φυσικὸ για τὴν Ἀθήνα. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦταν ὁ πρῶτος που ἐμπνεύστηκε τὴ θαλασσοκρατορία «τῆς γὰρ δὴ θαλάσσης πρῶτος ἐτόλμησεν εἰπεῖν ὡς ἀνθεκτέα ἐστὶ⁹⁰⁷». Ἡ Ἀθήνα ἀρχικὰ ὁργανώνει τὴ δημιουργία τοῦ στόλου της σε βᾶρος των υπολοίπων συμμάχων της «χρήματα ἐτάξαντο ἀντὶ τῶν νεῶν τὸ ἰκνούμενον ἀνάλωμα φέρειν, καὶ τοῖς μὲν Ἀθηναίοις ἠὔξετο τὸ ναυτικὸν ἀπὸ τῆς δαπάνης ἦν ἐκεῖνοι ξυμφέροιν⁹⁰⁸». Ἡ συμμαχία με τὴν Κέρκυρα βασίζεται στο ὅτι αὐτὴ μπορεῖ να συνεισφέρει στην αὐξηση της ναυτικῆς δύνα-

---

⁹⁰⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.44.3

⁹⁰⁵ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 32. 2

⁹⁰⁶ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 24. 7

⁹⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 93. 4

⁹⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 99. 3

μης των Αθηνών^{909 910911}. Επίσης στην απόφασή τους οι Αθηναίοι έλαβαν υπόψη και το επιχείρημα των Κερκυραίων σύμφωνα με το οποίο, σε ενδεχόμενη γενίκευση της κρίσης θα ήταν προτιμότερο για τους Αθηναίους να έχουν με το μέρος τους έναν από τους τρεις μεγαλύτερους στόλους ενώ, σε περίπτωση που τους άφηναν χωρίς βοήθεια, οι Κορίνθιοι θα καρπώνονταν για τον εαυτό τους (σε περίπτωση νίκης τους) όλο τον Κερκυραϊκό στόλο « βραχυτάτω δ' ἂν κεφαλαίω, τοῖς τε ξύμπασι καὶ καθ' ἕκαστον, τῶδ' ἂν μὴ προέσθαι ἡμᾶς μάθοιτε· τρία μὲν ὄντα λόγου ἄξια τοῖς Ἑλλησι ναυτικά, τὸ παρ' ὑμῖν καὶ τὸ ἡμέτερον καὶ τὸ Κορινθίων· τούτων δὲ εἰ περιόψεσθε τὰ δύο ἐς ταύτων ἐλθεῖν καὶ Κορίνθιοι ἡμᾶς προκαταλήψονται, Κερκυραίοις τε καὶ Πελοποννησίοις ἅμα ναυμαχήσετε, δεξάμενοι δὲ ἡμᾶς ἕξετε πρὸς αὐτοὺς πλείοσι ναυσὶ ταῖς ἡμετέραις ἀγωνίζεσθαι.⁹¹²». Ο Finley υποστηρίζει⁹¹³ ότι στην απόφαση των Αθηναίων για τη σύναψη της αμυντικής τελικά συμφωνίας με την Κέρκυρα έπαιξαν ρόλο δύο παράγοντες. Κατά πρώτον δεν θα ήταν εύκολο για κανέναν Αθηναίο πολιτικό να δικαιολογήσει στο λαό την απόφασή του να στερήσει την κυριαρχία και τις δυνατότητες που διαφαίνονταν από την εκμετάλλευση των εμπορικών δρόμων. Οι Αθηναίοι, με την αποδοχή της πρότασης των Κορινθίων για μετριοπάθεια και σύνεση και τελικά την μη εμπλοκή τους στη διένεξη τους με τους Κερκυραίους θα αποδέχονταν εμμέσως την πρωτοκαθεδρία των δευτέρων στους εμπορικούς δρόμους προς τη Δύση και θα αρκούνταν στον έλεγχο του Αιγαίου. Κατά δεύτερον, διαφαινόταν ότι δεν ήθελαν να ωθήσουν την κατάσταση σε πόλεμο για αυτό και η συμφωνία τους ήταν αμυντικού χαρακτήρα « Αθηναῖοι δὲ ἀκούσαντες ἀμφοτέρων, γενομένης καὶ δις ἐκκλησίας, τῇ μὲν προτέρᾳ οὐχ ἦσσαν τῶν Κορινθίων ἀπεδέξαντο τοὺς λόγους, ἐν δὲ τῇ ὕστεραῖα μετέγνωσαν Κερκυραίοις ξυμμαχίαν μὲν μὴ ποιήσασθαι ὥστε τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν (εἰ γὰρ ἐπὶ Κόρινθον ἐκέλευον σφίσις οἱ Κερκυραῖοι ξυμπλεῖν, ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἰ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί), ἐπιμαχίαν δ' ἐποιήσαντο

---

⁹⁰⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.33.1 : «ναυτικόν τε κεκτήμεθα πλὴν τοῦ παρ' ὑμῖν πλείστον»

⁹¹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.35.5 : «εἰ δύνασθε, μηδένα ἄλλον εἶαν κεκτήσθαι ναῦς, εἰ δὲ μή, ὅστις ἐχυρώτατος, τοῦτον φίλον ἔχειν»

⁹¹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.44.2 : «ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος καὶ ὡς ἔσεσθαι αὐτοῖς, καὶ τὴν Κέρκυραν ἐβούλοντο μὴ προέσθαι τοῖς Κορινθίοις ναυτικὸν ἔχουσιν τοσοῦτον»

⁹¹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.36.3

⁹¹³ Finley J., 2015, 121

τῆ ἀλλήλων βοηθεῖν, ἐάν τις ἐπὶ Κέρκυραν ἢ ἢ Ἀθήνας ἢ τοὺς τούτων συμμάχους⁹¹⁴».

Στη συνέχεια, ο Περικλῆς τονίζει στον υπέρτατο βαθμό την αντίληψη αυτή της θαλασσοκρατορίας «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος⁹¹⁵». Η θάλασσα είναι για τον Αθηναίο πολιτικό το παν για την εφαρμογή της πολιτικής του «ἐγὼ δὲ ἀποφαίνω δύο μερῶν τῶν ἐς χρῆσιν φανερῶν, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἑτέρου ὑμᾶς παντὸς κυριωτάτους ὄντας, ἐφ' ὅσον τε νῦν νέμεσθε καὶ ἦν ἐπὶ πλεον βουλευθῆτε· καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις τῆ ὑπαρχούσῃ παρασκευῇ τοῦ ναυτικοῦ πλεοντας ὑμᾶς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἔθνος τῶν ἐν τῷ παρόντι κωλύσει. ὥστε οὐ κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν, ὧν μεγάλων νομίζετε ἐστερηθῆσθαι, αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται· οὐδ' εἰκὸς χαλεπῶς φέρειν αὐτῶν μᾶλλον ἢ οὐ κηπίον καὶ ἐγκαλλώπισμα πλούτου⁹¹⁶». Η νησιωτική Ελλάδα ήταν κατά κάποιο τρόπο ο ζωτικός χώρος των Αθηνών και την κυριαρχία τους ἐπὶ αὐτῆς την υπερασπίζονταν με κάθε μέσο καθώς τη θεωρούσαν δική τους περιοχή ευθύνης⁹¹⁷ και κατά την Romilly⁹¹⁸ η αντίληψη της θαλασσοκρατορίας υπάρχει στην «Αρχαιολογία» του Θουκυδίδη όπου υποστηρίζεται ὅτι η μοναδική κυριαρχία είναι αὐτή που εξασφαλίζεται ἀπὸ την κυριαρχία των θαλασσῶν. Η κυριαρχία αὐτή είναι προϋπόθεση για την ἀνάληψη μεγάλων ἐκστρατειῶν, σε ἀντίθεση με τον κατὰ ξηρὰ ἀγῶνα που δεν μπορεί να ἀποδώσει κάτι παραπάνω ἀπὸ την νίκη ἐπὶ των χερσαίων γειτόνων. Πραγματικά η κυριαρχία στη θάλασσα μπορούσε να υλοποιήσει αὐτό που η ἀντίστοιχη στην ξηρὰ ἀδυνατούσε. Ο Θουκυδίδης ἀνατρέχοντας στα παλιότερα χρόνια βγάζει το συμπέρασμα ὅτι η δύναμη ἐνός κράτους ἐξαρτάται ἀπὸ το ναυτικό το οποίο είναι ο κύριος παράγοντας ἰσχύος «ἰσχὺν δὲ περιεποιήσαντο ὁμῶς οὐκ ἐλαχίστην οἱ προσσχόντες αὐτοῖς χρημάτων τε προσόδῳ καὶ ἄλλων ἀρχῆ· ἐπιπλέοντες γὰρ τὰς νήσους κατεστρέφοντο, καὶ μάλιστα ὅσοι μὴ διαρκῆ εἶχον χώραν. κατὰ γῆν δὲ πόλεμος, ὅθεν τις καὶ δύναμις παρεγένετο, οὐδεὶς

---

⁹¹⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.44. 1

⁹¹⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1'. 143,4

⁹¹⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2. 62. 2 -3

⁹¹⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 4.122.5 «στρατεύειν δὲ ὡς τάχιστα, ὄργην ποιούμενοι εἰ καὶ οἱ ἐν ταῖς νήσοις ἤδη ὄντες ἀξιοῦσι σφῶν ἀφίστασθαι, τῆ κατὰ γῆν Λακεδαιμονίων ἰσχύι ἀνωφελεῖ πιστεύοντες», βλ. και 5. 97.1

⁹¹⁸ Romilly J., 2000, 98

ξυνέστη⁹¹⁹». Η διαφορά ανάμεσα στην ναυτική και χερσαία δύναμη υποστηρίζεται και στην Αθηναίων Πολιτεία. Εκεί ο συγγραφέας γράφει ότι οι άνθρωποι της θάλασσας επιτυγχάνουν να πλήξουν ακόμα και ισχυρότερες από αυτούς χώρες. Η χερσαία δύναμη όμως είναι δέσμια πολλών παραγόντων που την καθιστούν πιο δυσκίνητη⁹²⁰. Η ευκαιρία που περίμεναν οι Αθηναίοι προκειμένου να την εκμεταλλευτούν για να επεκτείνουν τη δύναμή τους προήλθε από τους ίδιους τους Σπαρτιάτες. Η άσχημη συμπεριφορά του Σπαρτιάτη στρατηγού Πausανία απέναντι στις Ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας τις οδήγησε στην αγκαλιά της Αθήνας⁹²¹ καθώς ταυτόχρονα του αφαιρέθηκε η αρχηγία από τους ίδιους τους Σπαρτιάτες «ἔπειτα Πausανίου τοῖς μὲν βαρβάροις διαλεγομένου περὶ προδοσίας καὶ βασιλεῖ γράφοντος ἐπιστολάς⁹²²».

Ο Kagan⁹²³ υποστηρίζει ότι η Αθήνα ήταν έτοιμη και δέχτηκε με ευχαρίστηση τον ηγετικό ρόλο που της ανατέθηκε μετά την ανάκληση του Πausανία στη Σπάρτη. Κατά τον Kagan είναι ολοφάνερο ότι η ευγένεια και η διακριτικότητα των Αθηναίων με επικεφαλής τους Αριστείδη και Κίμωννα, ήταν σημαντική στο να μετατρέψει τη δυσαρέσκεια προς τον Πausανία σε προνόμιο των Αθηνών⁹²⁴. Ο Ηρόδοτος θεωρεί την συμπεριφορά του Πausανία ως πρόφαση για τους Αθηναίους «πρόφασιν τήν

---

⁹¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.15. 1

⁹²⁰ [Ξενοφών], *Αθηναίων Πολιτεία*, 2,. 4 : «ἔπειτα δὲ τοῖς ἄρχουσι τῆς θαλάττης οἷόν τ' ἐστὶ ποιεῖν ἄπερ τοῖς τῆς γῆς ἐνίοτε, τέμνειν τὴν γῆν τῶν κρειττόνων· παραπλεῖν γὰρ ἔξεστιν ὅπου ἂν μηδεὶς ἢ πολέμιος ἢ ὅπου ἂν ὀλίγοι, ἐὰν δὲ προσίωσιν, ἀναβάντα ἀποπλεῖν· καὶ τοῦτο ποιῶν ἤττον ἀπορεῖ ἢ ὁ πεζῆ παραβοηθῶν. ἔπειτα δὲ τοῖς μὲν κατὰ θάλατταν ἄρχουσιν οἷόν τ' ἀποπλεῦσαι ἀπὸ τῆς σφετέρας αὐτῶν ὅποσον βούλει πλοῦν, τοῖς δὲ κατὰ γῆν οὐχ οἷόν τε ἀπὸ τῆς σφετέρας αὐτῶν ἀπελθεῖν πολλῶν ἡμερῶν ὁδόν· βραδείαί τε γὰρ αἱ πορεῖαι καὶ σῖτον οὐχ οἷόν τε ἔχειν πολλοῦ χρόνου πεζῆ ἰόντα. καὶ τὸν μὲν πεζῆ ἰόντα δεῖ διὰ φιλίας ἰέναι ἢ νικᾶν μαχόμενον, τὸν δὲ πλέοντα, οὐ μὲν ἂν ἦ κρείττων, ἔξεστιν ἀποβῆναι, <οὐ δ' ἂν μὴ ἦ, μὴ ἀποβῆναι> ταύτη τῆς γῆς, ἀλλὰ παραπλεῦσαι, ἕως ἂν ἐπὶ φιλίαν χώραν ἀφίκηται ἢ ἐπὶ ἤττους αὐτοῦ».

⁹²¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.95.1 : «ἤδη δὲ βιαίου ὄντος αὐτοῦ οἱ τε ἄλλοι Ἕλληνες ἤχθοντο καὶ οὐχ ἦκιστα οἱ Ἴωνες καὶ ὅσοι ἀπὸ βασιλέως νεωστὶ ἠλευθέρωντο· φοιτῶντές τε πρὸς τοὺς Αθηναίους ἤξιουν αὐτοὺς ἡγεμόνας σφῶν γίνεσθαι κατὰ τὸ ξυγγενὲς καὶ Πausανία μὴ ἐπιτρέπειν, ἣν που βιάζεται»

⁹²² Πλούταρχος, *Κίμων*, 6. 2

⁹²³ Kagan D., 1969, 39

⁹²⁴ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.46. 4 – 5 «Ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς μὲν διὰ τὴν ἰδίαν κακίαν οὐ μόνον τῆς ἀξίας ἔτυχε τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολίταις αἴτιος κατέστη τοῦ τὴν κατὰ θάλατταν ἡγεμονίαν ἀποβαλεῖν· ἐκ παραθέσεως γὰρ ἡ Αριστείδου στρατηγία παρὰ τοῖς συμμάχοις θεωρουμένη, καὶ διὰ τὴν εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους ὁμιλίαν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς, ἐποίησε πάντας ὥσπερ ἀπὸ μιᾶς ὀρμῆς ἀποκλίνειν πρὸς τοὺς Αθηναίους. διὸ καὶ τοῖς μὲν ἐκ τῆς Σπάρτης πεμπομένοις ἡγεμόσιν οὐκέτι προσεῖχον, Αριστείδην δὲ θαυμάζοντες καὶ πάντα προθύμως ὑπακούοντες ἐποίησαν χωρὶς κινδύνου παραλαβεῖν τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχήν».:

Παυσανίειω ὕβριν προϊσχύμενοι ἀπέιλοντο τὴν ἡγεμονίην τοὺς Λακεδαιμονίους⁹²⁵».

Οἱ Αθηναῖοι εκμεταλλεύτηκαν τὴν ευκαιρία που τοὺς δόθηκε με τὴν συγκατάθεση τῶν Σπαρτιατῶν «ἀπαλλαξείοντες δὲ καὶ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου καὶ τοὺς Αθηναίους νομίζοντες ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδεῖου⁹²⁶». Ἐτσι ανέλαβαν τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ δημιουργήθηκε ταμεῖο στὴ Δῆλο «ταμιεῖόν τε Δῆλος ἦν αὐτοῖς, καὶ αἱ ξύνοδοι ἐς τὸ ἱερόν ἐγίγνοντο⁹²⁷». Ἡ ἡγεμονία στὴν ἀρχὴ βασίστηκε στὴν ἰσότητά τῶν μελῶν τῆς «ἡγούμενοι δὲ αὐτονόμων τὸ πρῶτον τῶν ξυμμάχων καὶ ἀπὸ κοινῶν ξυνόδων βουλευόντων⁹²⁸». Στὴ συνέχεια ἡ Αθήνα ὁμως δὲν μπόρεσε νὰ διατηρήσει αὐτὴ τὴν ἀγασθὴ σχέση με τοὺς συμμάχους καὶ υπήρχαν συγκρούσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς συμμαχίας «πρὸς τοὺς σφετέρους ξυμμάχους νεωτερίζοντας⁹²⁹». Ἡ αἰτία γιὰ ὅλα αὐτὰ ἦταν ἡ ἀδυναμία τῶν συμμάχων νὰ συμμορφωθοῦν με τὴν υποχρέωση που εἶχαν ἀπέναντι στὴ συμμαχία καὶ ἡ ἀντίστοιχη πίεση που ἐπέβαλαν οἱ Αθηναῖοι⁹³⁰

Γιὰ τὸν Kagan⁹³¹ ἡ ἀνυπομονησία τῶν Αθηναίων δὲν εἶναι δύσκολο νὰ γίνῃ κατανοητὴ. Τὸ Αἰγαίον ἦταν ἐξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα ἐνδιαφέροντος τῆς Σπάρτης. Γιὰ τὴν Αθήνα ἡ κατάσταση ἦταν διαφορετικὴ. Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι εἶχαν ἀποδείξει ὅτι ἡ Αθήνα ἦταν ευάλωτη. Ταυτόχρονα ἡ οἰκονομία τῆς βασιζόταν στὸ ἐμπόριο, μὲγᾶλο μέρος τοῦ οὗοίου γινόταν μὲσω τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλήσποντου. Ἦταν σημαντικό γιὰ αὐτὴ νὰ ἐλέγχει τοὺς θαλάσσιους διαδρόμους τοῦ Αἰγαίου. Ἐπίσης, λόγω τῆς κοινῆς τοῦς καταγωγῆς, αἰσθάνονταν πολὺ κοντὰ στοὺς Ἴωνες τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐτσι οἱ ἀνάγκες τῶν συμμάχων, ἡ σπαρτιατικὴ τακτικὴ καὶ ἡ φιλοδοξία τῆς Αθήνας ἀνοῖξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς νέας συμμαχίας. Τὸ χειμῶνα τοῦ 478/7 π.Χ. οἱ σύμμαχοι συναντήθηκαν στὴ Δῆλο σὲ μιὰ ἰδρυτικὴ τῶπον τινὰ συνέλευση «εὐθύς οὖν ὁ μὲν Ἀριστείδης συνεβούλευε τοῖς συμμάχοις ἅπασι

⁹²⁵ Ἡρόδοτος, *Ἱστορία*, 8. 3.11

⁹²⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.95.7

⁹²⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 96. 2

⁹²⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.97.1

⁹²⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.97.1

⁹³⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.99.2 «οἱ γὰρ Αθηναῖοι ἀκριβῶς ἔπρασσον καὶ λυπηροὶ ἦσαν οὐκ εἰωθόσιν οὐδὲ βουλομένοις ταλαιπωρεῖν προσάγοντες τὰς ἀνάγκας. ἦσαν δὲ πῶς καὶ ἄλλως οἱ Αθηναῖοι οὐκέτι ὁμοίως ἐν ἡδονῇ ἄρχοντες, καὶ οὔτε ξυνεστράτευον ἀπὸ τοῦ ἴσου ῥαδίον τε προσάγεσθαι ἦν αὐτοῖς τοὺς ἀφισταμένους»

⁹³¹ Kagan D., 1969, 39

κοινήν ἄγουσι σύνοδον ἀποδειξαι [τὴν] Δῆλον κοινὸν ταμειῖον, καὶ τὰ χρήματα πάντα τὰ συναγόμενα εἰς ταύτην κατατίθεσθαι, πρὸς δὲ τὸν ἀπὸ τῶν Περσῶν ὑποπτευόμενον πόλεμον τάξαι φόρον ταῖς πόλεσι πάσαις κατὰ δύναμιν, ὥστε γίνεσθαι τὸ πᾶν ἄθροισμα ταλάντων πεντακοσίων καὶ ἑξήκοντα. ταχθεὶς δὲ ἐπὶ τὴν διάταξιν τῶν φόρων, οὕτως ἀκριβῶς καὶ δικαίως τὸν διαμερισμὸν ἐποίησεν ὥστε πάσας τὰς πόλεις εὐδοκῆσαι⁹³²». Ο σκοπὸς τῆς συμμαχίας ἦταν νὰ ανταποδώσουν στους Πέρσες τις καταστροφές που εἶχαν προκαλέσει καὶ νὰ ἀπελευθερώσουν τους υπόλοιπους Ἕλληνες⁹³³. Πλέον των ανωτέρω «εθνικῶν» σκοπῶν, ἡ συμμαχία εἶχε καὶ ἄλλον ἓνα πιο πρακτικό. Τα μέλη τῆς θα εἶχαν κοινούς φίλους καὶ εχθρούς «ἐπὶ Τιμοσθένους ἄρχοντος, καὶ τοὺς ὅρκους ὤμοσεν τοῖς Ἰωσ[ιν], ἢ ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν⁹³⁴». Ταυτόχρονα, ἡ συμμαχία θα ἦταν μακροχρόνια καὶ για το λόγο αὐτὸ οἱ σύεδροι ἐρίξαν πυρακτωμένα σίδερα στη θάλασσα υπονοώντας ὅτι οἱ ὅρκοι που τους ἔδεναν θα διαρκούσαν μέχρι που αὐτὰ θα αναδύονταν «Ὁ δ' Ἀριστείδης ὤρκισε μὲν τοὺς Ἕλληνας καὶ ὤμοσεν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, μύδρους ἐμβαλὼν ἐπὶ ταῖς ἀραις εἰς τὴν θάλατταν⁹³⁵». Για τὴν Αθήνα, ἡ δημιουργία τῆς Συμμαχίας καὶ ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς σε αὐτὴν εἶχε λόγους που το επέβαλαν. Καταρχῆν, ἡ Περσία δὲν εἶχε ἐκλείψει ὡς κίνδυνος. Οἱ προηγούμενες προσπάθειες ὑποταγῆς τῆς Ελλάδας ἦταν ἀπόδειξη ὅτι ἡ Αυτοκρατορία δύσκολα θα ἀποδεχόταν τὴν οριστικὴ τῆς ἀπεμπλοκὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο. Επιπλέον, τὸ εμπόριο τῆς Αθήνας καὶ ιδιαίτερα ἡ εἰσαγωγὴ σιτηρῶν ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα διέρχονταν ἀπὸ τὸ Βόσπορο καὶ τὸ Αἰγαίον. Ἡ συμμαχία θα ἐξασφάλιζε τοὺς δρόμους αὐτοὺς ανοικτούς. Τέλος, ἡ ἀσφάλεια των Αθηνῶν ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση των Περσῶν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὸν Ἑλλήσποντο⁹³⁶. Ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς συμμαχίας ἡ Αθήνα ἦταν αὐτὴ που πρωτοστατούσε. Ἡ ἡγεμονία τῆς δὲν σήμαινε ὁμως κυριαρχία «ἡγούμενοι δὲ αὐτονόμων τὸ πρῶτον τῶν ξυμμάχων καὶ ἀπὸ κοινῶν ξυνόδων βουλευόντων τὸσάδε ἐπῆλθον πολέμῳ τε καὶ διαχειρίσει

⁹³² Διόδωρος Σικελιώτης, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 11.47, 1

⁹³³ Θουκυδίδης *Ἱστορία*, 1.96, 1 : «πρόσχημα γὰρ ἦν ἀμύνεσθαι ὧν ἔπαθον δηοῦντας τὴν βασιλέως χώραν», βλ. καὶ 3.10, 3-4

⁹³⁴ Ἀριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 23.5

⁹³⁵ Πλούταρχος, *Ἀριστείδης*, 25.1

⁹³⁶ Kagan D., 2010, 32

πραγμάτων μεταξύ τουῦδε τοῦ πολέμου καὶ τοῦ Μηδικοῦ⁹³⁷». Στα πρώτα της βήματα, η συμμαχία βασιζόταν στην ισότητα των μελών και στις συνεδριάσεις των μελών πρέπει να είχαν ὅλοι ἀπὸ μια ψήφο «καὶ μέχρι μὲν ἀπὸ τοῦ ἴσου ἡγοῦντο, προθύμως εἰπόμεθα[...] ἀδύνατοι δὲ ὄντες καθ' ἓν γενόμενοι διὰ πολυψηφίαν ἀμύνασθαι οἱ ξύμμαχοι ἐδουλώθησαν πλὴν ἡμῶν καὶ Χίων⁹³⁸». Για τον Kagan⁹³⁹, η Αθήνα ἦταν μόνο στη θεωρία ἓνα ἀπλὸ και ἴσο με τα ἄλλα μέλη της συμμαχίας. Στην πράξη, η συμμαχία λειτουργοῦσε υπέρ της. Το μεγαλεῖο του ναυτικοῦ της και η στρατιωτικὴ της ἰσχύς, σε συνδυασμὸ με το κύρος της, εξασφάλιζαν ὅτι τα πιο αδύναμα μέλη θα βρίσκονταν κάτω ἀπὸ την ἐπιρροή της, ἐνὼ ταυτόχρονα τα πιο ἰσχυρά ὅπως η Χίος, η Μυτιλήνη και η Σάμος, σε συγκεκριμένες στιγμὲς μειοψηφοῦσαν. Με τον τρόπο αὐτὸ οἱ Αθηναῖοι, χωρὶς να μποροῦν να κατηγορηθοῦν για κατάχρηση ἐξουσίας και τυραννία, κυριαρχοῦσαν στη Δηλιακὴ Συμμαχία. Παρόλα ὅμως τα μειονεκτήματα, η συμμαχία πρόσφερε στα μέλη της πολλὰ πλεονεκτήματα. Υπήρχε γρήγορη και ἀποφασιστικὴ δρᾶση. Δεν υπήρχαν πισωγυρίσματα ὅπως αὐτὰ της Κορίνθου ὅταν ο Κλεομένης εἰσέβαλε στην Ἀττικὴ «μάχη μὲν γὰρ μιᾶ πρὸς ἅπαντας Ἕλληνας δυνατοὶ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἀντισχεῖν, πολεμεῖν δὲ μὴ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαρασκευὴν ἀδύνατοι, ὅταν μήτε βουλευτηρίῳ ἐνὶ χρώμενοι παραχρημά τι ὀξέως ἐπιτελῶσι⁹⁴⁰». Επιπλέον, η Αθήνα εἶχε τη δύναμη να ἐπιβλέπει την ἐκτέλεση των ἀποφάσεων της Συμμαχίας. Η θέση της δε εἶχε ἐνισχυθεῖ ἀπὸ τις ετήσιες εἰσφορὲς των μελών που δὲν μποροῦσαν να συμμετέχουν με στρατεύματα⁹⁴¹. Τέλος, οἱ Αθηναῖοι τιμωροῦσαν ὅσους ἀπὸ τους συμμάχους ἐμπλέκονταν μεταξύ τους σε ἀψιμαχίες⁹⁴². Μία μεγάλη διαφορά μεταξύ της Πελοποννησιακῆς Συμμαχίας και αὐτῆς της Δήλου ἦταν και οἱ οικονομικὲς δυνατότητες της δεύτερης. Μέχρι την ἀναμέτρηση με την Αθήνα, η Πελοποννησιακὴ Συμμαχία δὲν εἶχε ἀνάγκη για μεγάλη οικονομικὴ χρηματοδότηση. Οἱ τυχόν ἐκστρατεῖες διεξάγονταν στην ξηρὰ. Ἀντίθετα, η Δηλιακὴ Συμμαχία εἶχε τη βάση της στη θαλάσσια ἰσχύ.

⁹³⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.97. 1

⁹³⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 3. 10,.4 - 5

⁹³⁹ Kagan D., 1969, 42

⁹⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 141.6

⁹⁴¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.99,.3 : «διὰ γὰρ τὴν ἀπόκνησιν ταύτην τῶν στρατειῶν οἱ πλείους αὐτῶν, ἵνα μὴ ἀπ' οἴκου ὤσι, χρήματα ἐτάξαντο ἀντὶ τῶν νεῶν τὸ ἱκνούμενον ἀνάλωμα φέρειν, καὶ τοῖς μὲν Αθηναίοις ἠὔξετο τὸ ναυτικὸν ἀπὸ τῆς δαπάνης ἣν ἐκεῖνοι ξυμφέροισιν, αὐτοὶ δέ, ὅποτε ἀποσταῖεν, ἀπαράσκευοι καὶ ἀπειροὶ ἐς τὸν πόλεμον καθίσταντο»

⁹⁴² Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6.76.3 : « ὅσοι ἀπὸ σφῶν ἦσαν ξύμμαχοι ὡς ἐπὶ τοῦ Μήδου τιμωρία, τοὺς μὲν λιποστρατίαν, τοὺς δὲ ἐπ' ἀλλήλους στρατεύειν, τοῖς δ' ὡς ἑκάστοις τινὰ εἶχον αἰτίαν εὐπρεπῆ ἐπενεγκόντες κατεστρέψαντο»

Αυτή η διαφορά υποχρέωνε τα μέλη να οργανώσουν ένα αξιόπιστο σύστημα οικονομικών συνεισφορών και να δημιουργήσουν το θησαυρό της Συμμαχίας που ήταν εγκατεστημένος στη Δήλο μέχρι το 454 π.Χ. « καὶ γὰρ τὰ χρήματά φασιν ἐκ Δήλου βουλευομένων Ἀθήναζε κομίσαι παρὰ τὰς συνθήκας καὶ Σαμίων εἰσηγουμένων, εἰπεῖν ἐκεῖνον ὡς οὐ δίκαιον μὲν, συμφέρον δὲ τοῦτ' ἐστὶ⁹⁴³». Αλλά και οι σύμμαχοι είχαν συμφέροντα από τη λειτουργία της συμμαχίας.⁹⁴⁴ Σε αντίσπαθμισμα των εισφορών, υπήρχε μια δύναμη αποτροπής απέναντι στον περσικό κίνδυνο. Για μεγάλες χρονικές περιόδους που μέλη της Αθηναϊκής Αυτοκρατορίας βρίσκονταν σε πόλεμο με αυτά της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, παρόλο που αυτό είχε κόστος, ταυτόχρονα ήταν μια διέξοδος για τα φτωχά στρώματα που κατατάσσονταν ως μισθοφόροι τόσο στην Αθήνα όσο και στα λοιπά μέλη⁹⁴⁵. Επίσης, οι εισφορές είχαν ανταποδοτικότητα. Δεν έχουν γραφεί πολλά για την πειρατεία κατά τη διάρκεια της Αθηναϊκής ηγεμονίας παρόλο που ο Αριστοφάνης στις «Όρνιθές» του διαμαρτύρεται « Μὰ Δί', ἀλλ' ἴν' οἱ λησταί τε μὴ λυπῶσί με, μετὰ τῶν γεράνων τ' ἐκεῖθεν ἀναχωρῶ πάλιν,⁹⁴⁶». Η απήχηση της ασφάλειας που επικρατούσε κατά την ηγεμονία αντικατροπίζεται στα λεγόμενα του Ισοκράτη αρκετά χρόνια μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου «Τίς γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ἣ καταποντισταὶ μὲν τὴν θάλατταν κατέχουσιν⁹⁴⁷». Αυτή η μείωση της πειρατείας θα πρέπει να έφερε άνθηση στο εμπόριο μεταξύ των συμμαχικών πόλεων.

Μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Αθηναίοι πολιτικοί δεν φοβόντουσαν να παραδεχτούν ότι η συμμαχία είχε μετατραπεί σε ηγεμονία «οὐδὲ ἐν ἀρχούσῃ πόλει ξυμφέρει, ἀλλ' ἐν ὑπηκόῳ, ἀσφαλῶς δουλεύειν⁹⁴⁸». Η πρώτη καταγεγραμμένη ενέργεια της συμμαχίας, ήταν η πολιορκία της Ηϊόνας το 477 π.Χ.⁹⁴⁹. Η πράξη του εξανδραποδισμού που ακολούθησε την πολιορκία ήταν ένα νόμιμο βήμα στον πόλεμο εναντίον των Περσών και δεν πρέπει να προκάλεσε μεγάλη εντύπωση. Τον ίδιο χρόνο, οι συμμαχικές δυνάμεις κατέκτησαν τη Σκύρο

---

⁹⁴³ Πλούταρχος, *Αριστείδης*, 3

⁹⁴⁴ Powell A., 1988, 75

⁹⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.24.3 : «ὁ δὲ πολὺς ὄμιλος καὶ στρατιώτης ἔν τε τῷ παρόντι ἀργύριον οἴσειν», βλ. και Αριστοφάνης, *Εκκλησιαζουσαι*, 197, 198, Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1297.10 – 12

⁹⁴⁶ Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, 1427

⁹⁴⁷ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 115.5-6

⁹⁴⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 63.3

⁹⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.98.1 : «Πρῶτον μὲν Ἡϊόνα τὴν ἐπὶ Στυρμονί Μήδων ἐχόντων πολιορκία εἶλον καὶ ἠνδραπόδισαν, Κίμωνος τοῦ Μιλτιάδου στρατηγούντος».

και πούλησαν ως δούλους τους κατοίκους της εγκαθιστώντας Αθηναίους «ἔπειτα Σκῦρον τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ νῆσον, ἣν ᾤκουν Δόλοπες, ἠνδραπόδισαν καὶ ᾤκισαν αὐτοί⁹⁵⁰». Η πράξη αυτή των Αθηναίων δεν πρέπει να ενόχλησε τους συμμάχους, καθώς οι κάτοικοι της Σκύρου ήταν πειρατές και έτσι το Αιγαίο έγινε πιο ασφαλές «Δόλοπες ᾤκουν τὴν νῆσον, ἐργάται κακοὶ γῆς, ληιζόμενοι δὲ τὴν θάλασσαν ἐκ παλαιοῦ,[...] παραλαβὼν δ' οὕτω τὴν νῆσον ὁ Κίμων, τοὺς μὲν Δόλοπας ἐξήλασε καὶ τὸν Αἰγαῖον ἠλευθέρωσε⁹⁵¹». Τα επόμενα χρόνια η συμμαχία εκστράτευσε εναντίον της Καρύστου χωρίς την υποστήριξη των υπολοίπων πόλεων της Εύβοιας «πρὸς δὲ Καρυστίους αὐτοῖς ἄνευ τῶν ἄλλων Εὐβοέων πόλεμος ἐγένετο, καὶ χρόνῳ ξυνέβησαν καθ' ὁμολογίαν⁹⁵²». Ο Kagan⁹⁵³ συνηγορεῖ στο ὅτι η συμμετοχή στη συμμαχία φαίνεται ὅτι ωφελούσε τα μέλη γιατί, αφενὸς εκπλήρωνε το σκοπὸ της εναντίον των Περσῶν, τους εξασφάλιζε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα και εμπόριο στο Αιγαίο και κατένειμε τα βάρη σε ὅλους. Η Αθήνα εἶχε καταφέρει να ἔχει την υποστήριξη των συμμάχων, ἀλλὰ τα γεγονότα της Καρύστου ἔδειχναν ὅτι η χρήση του εξαναγκασμοῦ ἦταν πάντα προ των πυλῶν. Περί το 470 π. Χ. η Νάξος μέλος της συμμαχίας αποστάτησε και ἦταν το πρώτο μέλος που υποδουλώθηκε «Ναξίους δὲ ἀποστᾶσι μετὰ ταῦτα ἐπολέμησαν καὶ πολιορκία παρεστήσαντο, πρώτη τε αὕτη πόλις ξυμμαχίς παρὰ τὸ καθεστηκὸς ἐδουλώθη⁹⁵⁴». Η ενέργεια αὐτή χρησιμοποιεῖται ἀπὸ το Θουκυδίδη για να ἀναδειχθεῖ η μετατροπὴ της συμμαχίας σε ηγεμονία. Η Νάξος δεν θα πρέπει να ἦταν το μόνο μέλος που ἀπειθήσε. Οι λόγοι ἦταν ποικίλοι. Καθυστερήσεις στην πληρωμὴ φόρων, η ἀδυναμία συνεισφοράς σε πλοῖα ἢ εκπλήρωσης ἄλλων στρατιωτικῶν υποχρεώσεων «αἰτίαι δὲ ἄλλαι τε ἦσαν τῶν ἀποστάσεων καὶ μέγισταί αὶ τῶν φόρων καὶ νεῶν ἔκδειαι καὶ λιποστράτιον εἶτω ἐγένετο⁹⁵⁵». Η Αθήνα για να μπορέσει να διατηρήσει την συμμαχία κατέφυγε σε μέσα που δεν ἦταν ἀρεστά «οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ἀκριβῶς ἔπρασσον καὶ λυπηροὶ ἦσαν οὐκ εἰωθόσιν οὐδὲ βουλομένοις ταλαιπωρεῖν προσάγοντες τὰς ἀνάγκας⁹⁵⁶». Ἀλλὰ και οι σύμμαχοι δεν μπορούσαν να ξεφύγουν ἀπὸ το φαῦλο κύ-

---

⁹⁵⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 98.3

⁹⁵¹ Πλούταρχος, *Κίμων*, 8. 3 - 5

⁹⁵² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.98.4

⁹⁵³ Kagan D., 1969, 45

⁹⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.98.4

⁹⁵⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.99.1

⁹⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.99.1

κλο που δημιουργούνταν. Η ανυπακοή επέφερε κυρώσεις και οι κυρώσεις εξασθενούσαν ακόμα περισσότερο τα μέλη καθιστώντας την Αθήνα απόλυτο κυρίαρχο της συμμαχίας «καὶ τοῖς μὲν Ἀθηναίοις ἠϋξετο τὸ ναυτικὸν ἀπὸ τῆς δαπάνης ἦν ἐκεῖνοι ξυμφέροισιν, αὐτοὶ δέ, ὅποτε ἀποσταῖεν, ἀπαράσκευοι καὶ ἄπειροι ἐς τὸν πόλεμον καθίσταντο⁹⁵⁷». Η δυσαρέσκεια των συμμάχων θα πρέπει να αυξήθηκε, μετά τη νίκη του Κίμωνα ἐπὶ των Περσῶν στον Ευρυμέδοντα το 469 π. Χ., καθώς θα επικράτησε η αντίληψη ὅτι η συμμαχία δεν θα ήταν τόσο απαραίτητη. Πράγματι, η νίκη ήταν αποφασιστικῆς σημασίας και ἐκτός της καθαρὰ στρατιωτικῆς της σημασίας αύξησε το θησαυρὸ και την ισχύ της Αθήνας⁹⁵⁸. Ὅμως, η εκτίμηση των συμμάχων για τους Πέρσες ήταν λανθασμένη καθώς προέβησαν σε αύξηση του πολεμικού τους στόλου⁹⁵⁹. Το επόμενο κρούσμα ανυπακοῆς μέσα στη συμμαχία προήλθε ἀπὸ τη Θάσο το 465 π. Χ. Η Θάσος διαφωνούσε με την Αθήνα στην εκμετάλλευση εμπορικῶν λιμένων και μεταλλείων στη Θρακική ακτή και επαναστάτησε⁹⁶⁰. Η κατάληξη ήταν η Θάσος να ηττηθεῖ και να επανέλθει στους κόλπους της συμμαχίας⁹⁶¹. Με τις ανωτέρω ἐνέργειες το κλίμα στη συμμαχία εἶχε επιδεινωθεῖ και δεν ήταν αυτό που υπήρχε στη δημιουργία της « καθόλου γὰρ ἐπὶ πολὺ τῇ δυνάμει προκόπτοντες οὐκέτι τοῖς συμμάχοις ὥσπερ πρότερον ἐπιεικῶς ἐχρῶντο, ἀλλὰ βιαίως καὶ ὑπερηφάνως ἤρχον. διόπερ οἱ πολλοὶ τῶν συμμάχων τὴν βαρύτητα φέρειν ἀδυνατοῦντες ἀλλήλοις διελέγοντο περὶ ἀποστάσεως, καὶ τινες τοῦ κοι-

---

⁹⁵⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.99.3

⁹⁵⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.62. 1: «Κίμων δὲ διὰ τῆς ἰδίας στρατηγίας καὶ ἀρετῆς μεγάλη κατωρθωκῶς, περιβόητον ἔσχε τὴν δόξαν οὐ μόνον παρὰ τοῖς πολίταις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν. αἰχμαλώτους γὰρ εἰλήφει [τριήρεις] τριακοσίας καὶ τετταράκοντα ναῦς, ἄνδρας δὲ ὑπὲρ τοὺς δισμυρίους, χρημάτων δὲ πλῆθος ἀξιόλογον»

⁹⁵⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.62.3: «οἱ δὲ Πέρσαι τηλικούτοις ἐλαττώμασι περιπεπωκότες ἄλλας τριήρεις πλείους κατεσκεύασαν, φοβούμενοι τὴν τῶν Ἀθηναίων αὐξησιν. ἀπὸ γὰρ τούτων τῶν χρόνων ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων πολλὴν ἐπίδοσιν ἐλάμβανε, χρημάτων τε πλήθει κατασκευασθεῖσα καὶ δόξης μεγάλης ἐν ἀνδρείᾳ καὶ στρατηγίᾳ τυχοῦσα»

⁹⁶⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.100.2: «χρόνῳ δὲ ὕστερον ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστῆναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο. καὶ ναυσὶ μὲν ἐπὶ Θάσον πλεύσαντες οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχίᾳ ἐκράτησαν καὶ ἐς τὴν γῆν ἀπέβησαν».

⁹⁶¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 101. 3: «Θάσιοι δὲ τρίτῳ ἔτει πολιορκούμενοι ὠμολόγησαν Ἀθηναίοις τεῖχός τε καθελόντες καὶ ναῦς παραδόντες, χρήματά τε ὅσα ἔδει ἀποδοῦναι αὐτίκα ταξάμενοι καὶ τὸ λοιπὸν φέρειν, τὴν τε ἤπειρον καὶ τὸ μέταλλον ἀφέντες», βλ. και Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.70. 1

νοῦ συνεδρίου καταφρονήσαντες κατ' ἰδίαν ἐτάπτοντο⁹⁶²». Την ἴδια εικόνα έχουμε και από την «Αθηναίων Πολιτεία⁹⁶³.

Η Αθηναϊκή κυριαρχία δεν ήταν αρεστή στους «συμμάχους - μέλη». Ο Ισοκράτης μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο στον «Πανηγυρικό» του αναφέρει την κακή εντύπωση που είχαν προκαλέσει κάποιες δράσεις την εποχή της ηγεμονίας των Αθηνών. Έτσι αναφέρει ότι κάποιοι κατηγορούν την Αθήνα για την αντίδρασή της απέναντι στη Μήλο και τη Σκιώνη⁹⁶⁴, για τις κληρουχίες⁹⁶⁵ και για τις όλες τις υπερβολές που σημειώνονται στις συγκρούσεις⁹⁶⁶. Στα ἴδια περίπου αναφέρεται και στον «Παναθηναϊκό» του για τη Μήλο, τη Σκιώνη και Τωρώνη⁹⁶⁷ και την «υποδούλωση» των Ελληνικών πόλεων⁹⁶⁸. Η συμμαχία έκανε ένα σοβαρό βήμα για το μετασχηματισμό της σε ηγεμονία το 454 – 453 π.Χ. όταν ο θησαυρός μεταφέρθηκε από τη Δήλο όπου φυλασσόταν στην Ακρόπολη των Αθηνών⁹⁶⁹. Η πιο πρόσφορη δικαιολογία ήταν η απειλή που προερχόταν από την πιθανότητα αποστολής από πλευράς των Περσών στόλου στο Αιγαίο μετά την ήττα των Αθηνών στην Αίγυπτο και η αντιμετώπιση ενός πολέμου με τη Σπάρτη «...τὰ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων χρήματα

⁹⁶² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.70. 3 - 5

⁹⁶³ [Ξενοφών], *Αθηναίων Πολιτεία*, 1.18 : «εἰ μὲν μὴ ἐπὶ δίκας ἦσαν οἱ σύμμαχοι, τοὺς ἐκπλέοντας Ἀθηναίων ἐτίμων ἂν μόνους, τοὺς τε στρατηγούς καὶ τοὺς τριηράρχους καὶ πρέσβεις· νῦν δ' ἠνάγκασται τὸν δῆμον κολακεύειν τὸν Ἀθηναίων εἰς ἕκαστος τῶν συμμάχων, γινώσκων ὅτι δεῖ [μὲν] ἀφικόμενον Ἀθήναζε δίκην δοῦναι καὶ λαβεῖν οὐκ ἐν ἄλλοις τισὶν ἄλλ' ἐν τῷ δήμῳ, ὅς ἐστι δὴ νόμος Ἀθήνησι· καὶ ἀντιβολῆσαι ἀναγκάζεται ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ εἰσιόντος τοῦ ἐπιλαμβάνεσθαι τῆς χειρός. διὰ τοῦτο οὖν οἱ σύμμαχοι δοῦλοι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων καθεστᾶσι μᾶλλον».

⁹⁶⁴ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 100 : «μετὰ δὲ ταῦτ' ἤδη τινὲς ἡμῶν κατηγοροῦσιν ὡς, ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης παρελάβομεν, πολλῶν κακῶν αἴτιοι τοῖς Ἑλλήσιν κατέστημεν, καὶ τὸν τε Μηλίων ἀνδραποδισμόν καὶ τὸν Σκιωναίων ὄλεθρον ἐν τούτοις τοῖς λόγοις ἡμῖν προφέρουσιν»

⁹⁶⁵ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 107 : «Ὑπὲρ ὧν προσήκει τοὺς εὖ φρονούντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρουχίας ἡμῖν ὀνειδίζειν, ἃς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημουμένας τῶν πόλεων φυλακῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν»

⁹⁶⁶ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 114 : «Φυγὰς δὲ καὶ στάσεις καὶ νόμων συγχύσεις καὶ πολιτειῶν μεταβολὰς, ἔτι δὲ παίδων ὕβρεις καὶ γυναικῶν αἰσχύναις καὶ χρημάτων ἀρπαγὰς τίς ἂν δύναιτο διεξελεῖν; Πλὴν τοσοῦτον εἰπεῖν ἔχω καθ' ἀπάντων, ὅτι τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν δεινὰ ῥαδίως ἂν τις ἐνὶ ψηφίσματι διέλυσεν».

⁹⁶⁷ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 63 : «κατηγορεῖν δὲ τῆς πόλεως ἡμῶν ἐπιχειρήσειν, ὅπερ ἀεὶ ποιεῖν εἰώθασι, καὶ διεξιέναι τὰς δυσχερεστάτας τῶν πράξεων τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλατταν γεγεννημένων, καὶ τὰς τε δίκας καὶ τὰς κρίσεις τὰς ἐνθάδε γινομένας τοῖς συμμάχοις καὶ τὴν τῶν φόρων εἰσπραξίν διαβαλεῖν, καὶ μάλιστα διατρίψειν περὶ τὰ Μηλίων πάθη καὶ Σκιωναίων καὶ Τωρωναίων, οἰομένους ταῖς κατηγορίαις ταύταις καταρρυπανεῖν τὰς τῆς πόλεως εὐεργεσίας τὰς ὀλίγῳ πρότερον εἰρημένας»

⁹⁶⁸ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 97 : «Πλείστοι μὲν οὖν κατηγοροῦσιν ἀμφοῖν τοῖν πόλεοις, ὅτι προσποιούμεναι κινδυνεῦσαι πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων οὐκ εἶασαν τὰς πόλεις αὐτονόμους εἶναι καὶ διοικῆσαι τὰ σφέτερ' αὐτῶν, ὅπως ἐκάστη συνέφερον».

⁹⁶⁹ Kagan D., 2010, 35

πρὸς αὐτὸν ἐκ Δήλου μεταγαγών, ἢ δ' ἔνεστιν αὐτῷ πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας εὐπρεπεστάτη τῶν προφάσεων, δείσαντα τοὺς βαρβάρους ἐκεῖθεν ἀνελέσθαι καὶ φυλάττειν ἐν ὄχυρῷ τὰ κοινά⁹⁷⁰». Αὐτές οι αλλαγές, ἦταν τόσο σημαντικές και ριζοσπαστικές που μετασχημάτισαν την εθελοντική συμμαχία σε καταπιεστική ηγεμονία των Αθηνών. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι Ἕλληνες θεωρούσαν τον κόσμο ως ἓνα πεδίο ὅπου η νίκη και η επιβολή ἐπὶ του ἄλλου, που ταυτόχρονα ἀπέφερε δόξα και δύναμη, ἀποτελοῦσαν τους ὑψιστούς ἀντικειμενικούς σκοπούς, ἐνῶ ἀντίστοιχα η ἦττα και η ὑποταγή θεωροῦνταν ντροπή. Ὄταν ο θρυλικός κόσμος των ἀριστοκρατῶν ἠρώων ἔδωσε τη θέση του σε αὐτὸν των κρατῶν – μελῶν ο ἀνταγωνισμός μεταφέρθηκε ἀπὸ τους ἰδιώτες στα κράτη. Μια δεκαετία και πλέον μετὰ το θάνατο του Περικλή, οι Αθηναῖοι ἐπισημαίνουν στους Μηλίους το πῶς ἀντιμετωπίζουν τις διεθνείς σχέσεις «...ἡγούμεθα γὰρ τό τε θεῖον δόξῃ τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντὸς ὑπὸ φύσεως ἀναγκαίας, οὗ ἂν κρατῆ, ἄρχειν⁹⁷¹».

Ὅμως ο Περικλής ἔκανε και μια πολὺ τολμηρὴ κίνηση. Μετὰ την υπογραφή της εἰρήνης του Καλλία το 449 π.Χ.⁹⁷² ἀπέστειλε ἀγγελιαφόρους σε ὅλο τον Ἑλληνικό κόσμο για να συγκληθεῖ συνέδριο προκειμένου να ἀνοικοδομηθοῦν τα ἱερά που οι Πέρσες εἶχαν καταστρέψει⁹⁷³. Τα ἱερά που εἶχαν καταστραφεῖ βρισκόνταν στην Ἀττική και ο στόλος που μπορούσε να εξασφαλίζει την εἰρήνη ἦταν ο Αθηναϊκός. Ἐάν η Σπάρτη ἀποδεχόταν την πρόσκληση τότε η Αθήνα θα μπορούσε να ἐδραιώσει την κυριαρχία της χωρὶς ἀντιπαραθέσεις. Ἐάν ὅμως δεν ἀνταποκρινόταν, η Αθήνα ὄχι μόνο δεν θα ἔχανε κάτι, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἔχοντας ἐπιδείξει το σεβασμὸ της στους θεούς, την προσήλωσή της στην πανελλήνια ἰδέα θα εἶχε το ἠθικό προβάδισμα για να πετύχει τους στόχους της χωρὶς ἐμπόδια. Παρόλη την ἀποτυχία του ἐγχειρήματος, η Αθήνα τελικὰ ἀπέσπασε αὐτό που ο Περικλής ἐπιζητούσε. Την πρόθεση και ἀπόφασή της να πρωταγωνιστήσῃ σε μια ἱερὴ ὑποχρέωση. Ἀκόμα της ἔδινε το δικαίωμα να ἀναστηλώσει τα κατεστραμμένα ἱερά. Ο Περικλής πλέον,

⁹⁷⁰ Πλούταρχος, *Περικλής*, 12. 1 - 2

⁹⁷¹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5. 105.2

⁹⁷² Διόδωρος, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 12. 4.4 – 5 : «ὕπακουσάντων δὲ τῶν Αθηναίων καὶ πεμφθέντων πρέσβεις αὐτοκράτορας, ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἴππονίκου, ἐγένοντο συνθήκαι περὶ τῆς εἰρήνης τοῖς Αθηναίοις καὶ τοῖς συμμάχοις πρὸς τοὺς Πέρσας, ὧν ἔστι τὰ κεφάλαια ταῦτα αὐτονόμους εἶναι τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδας πόλεις ἀπάσας,»

⁹⁷³ Πλούταρχος, *Περικλής*, 17. 1 – 2: «ἐπαίρων ὁ Περικλής τὸν δῆμον ἔτι μᾶλλον μέγα φρονεῖν καὶ μεγάλων αὐτὸν ἀξιοῦν πραγμάτων γράφει ψήφισμα, πάντας Ἕλληνας τοὺς ὁποῖοτε κατοικοῦντας Εὐρώπῃς ἢ [τῆς] Ἀσίας παρακαλεῖν, καὶ μικρὰν πόλιν καὶ μεγάλην, εἰς σύλλογον πέμπειν Ἀθήναζε τοὺς βουλευσομένους περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν, ἃ κατέπερσαν οἱ βάρβαροι, καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς, ὅτε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐμάχοντο, καὶ τῆς θαλάττης, ὅπως πλέωσι πάντες ἀδεῶς καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν».

μπορούσε να συνεχίσει την διατήρηση της αυτοκρατορίας και να συλλέγει έσοδα, προκειμένου να εκπληρώσει τους σκοπούς που είχε σχεδιάσει. Βέβαια, η συνεχής εκμετάλλευση των εισφορών των συμμάχων επ' ωφελεία της Αθήνας σίγουρα έγειρε αντιρρήσεις ακόμα και μέσα στην ίδια την πόλη. Η στρατηγική αυτή είχε αντιπάλους και στο εσωτερικό. Ο Περικλής, έχοντας συναίσθηση της κατάστασης, φρόντιζε να αποδυναμώσει τις αντίθετες απόψεις αντικρούοντας όσα να του καταμαρτυρούσαν οι αντίπαλοί του «ταύτην ἀνήρηκε Περικλῆς, καὶ δοκεῖ δεινὴν ὕβριν ἢ Ἑλλάς ὑβρίζεσθαι καὶ τυραννεῖσθαι περιφανῶς, ὀρῶσα τοῖς εἰσφερομένοις ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαίως πρὸς τὸν πόλεμον ἡμᾶς τὴν πόλιν καταχρυσουῦντας καὶ καλλωπίζοντας ὥσπερ ἀλαζόνα γυναῖκα, περιαπτομένην λίθους πολυτελεῖς καὶ ἀγάλματα καὶ ναοὺς χιλιοταλάντους⁹⁷⁴». Ὅμως ταυτόχρονα ο ίδιος πάλι δικαιολογούσε την πρακτική που εφάρμοζε «ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, ὅτι χρημάτων μὲν οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππον, οὐ ναῦν, οὐχ ὀπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων, ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν ἀνθ' οὗ λαμβάνουσι, δεῖ δὲ τῆς πόλεως κατεσκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων αἰδῖος⁹⁷⁵».

Κατά τον Kagan⁹⁷⁶, η ναυτική στρατηγική και υπεροχή της Αθήνας παρόλο που ήταν η πηγή όλων των ευεργετημάτων που η πόλη απολάμβανε, εντούτοις ενείχε δύο πολύ μεγάλους κινδύνους. Ο πρώτος προερχόταν από τη γεωγραφική θέση της ίδιας της πόλης. Η Αθήνα παρότι ναυτικό κράτος δεν ήταν η ίδια νησί. Έτσι αντιμετώπιζε τον κίνδυνο χερσαίων επιθέσεων από τους αντιπάλους της. Οι κάτοικοι της Αθήνας, οι ασχολούμενοι με τη γη, δεν μπορούσαν παρά να αισθάνονται ανασφαλείς όταν η πόλη δεχόταν επιδρομές και καταστρεφόταν ο ιδιωτικός πλούτος. Ο Περικλής, για να καταστήσει απρόσβλητη την Αθήνα ως να ήταν πράγματι νησί, έπεισε τους συμπατριώτες του να μη δώσουν χερσαία μάχη και να εγκαταλείψουν τη γη τους. Η ανορθόδοξη αυτή αντιμετώπιση του αντιπάλου μόνο κάτω από την ηγεσία ενός τέτοιου πολιτικού ανδρός θα μπορούσε να υλοποιηθεί. Ο δεύτερος κίνδυνος, λιγότερο εμφανής αλλά εξίσου σοβαρός, ήταν ότι η Αθήνα είχε ως αντί-

⁹⁷⁴ Πλούταρχος, Περικλής, 12. 2

⁹⁷⁵ Πλούταρχος, Περικλής, 12. 3-4

⁹⁷⁶ Kagan D., 2010, 52 - 55

παλο της την ίδια τη δυναμική και ώθηση που της έδινε η ναυτική της δύναμη. Αρκετά χρόνια μετά το θάνατο του Περικλή ο Αλκιβιάδης δίνει το στίγμα της αέναης προσπάθειας που όφειλε να καταβάλει η πατρίδα του «τήν τε ἀρχὴν οὕτως ἐκτησάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὴ ἄλλοι ἤρξαν, παραγιγνόμενοι προθύμως τοῖς αἰεὶ ἢ βαρβάροις ἢ Ἑλλησιν ἐπικαλουμένοις, ἐπεὶ εἴ γε ἡσυχάζοιεν πάντες ἢ φυλοκρῖνοῖεν οἷς χρεῶν βοηθεῖν, βραχὺ ἂν τι προσκτώμενοι αὐτῇ περὶ αὐτῆς ἂν ταύτης μᾶλλον κινδυνεύοιμεν. τὸν γὰρ προύχοντα οὐ μόνον ἐπιόντα τις ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ ὅπως μὴ ἔπεισι προκαταλαμβάνει. καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι ἐς ὅσον βουλόμεθα ἄρχειν, ἀλλ' ἀνάγκη, ἐπειδὴ περ ἐν τῷδε καθέσταμεν, τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι ἂν ὑφ' ἐτέρων αὐτοῖς κίνδυνον εἶναι, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄλλων ἄρχοιμεν. καὶ οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκεπτέον ὑμῖν τοῖς ἄλλοις τὸ ἡσυχον, εἰ μὴ καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἐς τὸ ὅμοιον μεταλήψεσθε⁹⁷⁷». Ἦταν πολύ αργά, τόσο για τον Περικλή στις παραμονές του Πελοποννησιακού Πολέμου, όσο και τον Αλκιβιάδη πριν από τη Σικελική εκστρατεία να αλλάξει τη *στρατηγική* των Αθηνών. Η Αθήνα θα έπρεπε να κυβερνά ή να κυβερνάται. Και η πρώτη εκδοχή απαιτούσε τη συνεχή επέκτασή της. Ο Περικλής αλλάζοντας την πολιτική του θεώρηση στις αρχές του Πελοποννησιακού Πολέμου διαφωνούσε με την οπτική που ήθελε την Αθηναϊκή δύναμη σε συνεχή επέκταση και τον Αθηναίο πολίτη σε διαρκή ανησυχία. Παρόλο που πολλοί συμπατριώτες του θα επιθυμούσαν μια επέκταση και στη Δύση αυτός ήταν αντίθετος. Ακόμα και εάν είχε αρχικά κατά νου μια διαφορετική πολιτική συνεχούς εξάπλωσης, η αποτυχία της Αθήνας στην Αίγυπτο τη δεκαετία του 450 πρέπει να τον έπεισε για το αντίθετο. Η αποτυχία αυτή έθεσε σε κίνδυνο τόσο την αυτοκρατορία, αλλά και την ασφάλεια της ίδιας της Αθήνας. Μετά την αποτυχία εκείνη ο Περικλής προσπάθησε να τιθασεύσει τους Αθηναίους και να αποφύγει κάποιο μεγάλο διακύβευμα. Θεωρούσε την Αθηναϊκή Αυτοκρατορία αρκετά μεγάλη και την πιθανή επέκτασή της ανώφελη. Με τον τερματισμό του πολέμου με τους Πέρσες η επιτυχία της πολιτικής και των σχεδίων του για την πόλη του είχαν άμεση σχέση με την ικανότητά του να πετύχει ειρηνική συμβίωση με τη Σπάρτη. Η προάσπιση της Αθηναϊκής αυτοκρατορίας από τον Περικλή αποτελούνταν από δύο σκέλη. Αφενός η Αθήνα έπρεπε με την ισχύ του στόλου της να αποτρέπει την εκδήλωση εξεγέρσεων και αφετέρου να τις καταστέλλει όταν αυτές εμφανίζονταν όπως έγινε με τους Ευβοείς το 446 – 445

---

⁹⁷⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.18. 2 - 3

π.Χ. και τη Σάμο το 440 π.Χ. Την ίδια στιγμή ο έλεγχος της αυτοκρατορίας ήταν σταθερός και χωρίς να είναι βίαιος όπως εξελίχθηκε μετά το θάνατο του Περικλή. Ταυτόχρονα είχε ως σκοπό να διατηρήσει την αυτοκρατορία στα ίδια επίπεδα χωρίς επέκταση και να πείθει τους συμμάχους ότι η ύπαρξή της ήταν επωφελής και για τους ίδιους.

Κατά τον Kagan⁹⁷⁸, η Αθήνα δεν είχε δυσκολία στο να δικαιολογήσει τη στρατηγική της στους υπόλοιπους Έλληνες. Το κάνουν οι Αθηναίοι αντιπρόσωποι στη Σπάρτη. Αναφέρονται στην προσφορά της Αθήνας και του ηγέτη της Θεμιστοκλή στον αγώνα εναντίον των Περσών «*φαμέν γὰρ Μαραθῶνί τε μόνοι προκινδυνεύσαι τῷ βαρβάρῳ καὶ ὅτε τὸ ὕστερον ἦλθεν, οὐχ ἱκανοὶ ὄντες κατὰ γῆν ἀμύνεσθαι, ἐσβάντες ἐς τὰς ναῦς πανδημεὶ ἐν Σαλαμῖνι ξυμμαχῆσαι, ὅπερ ἔσχε μὴ κατὰ πόλεις αὐτὸν ἐπιπλέοντα τὴν Πελοπόννησον πορθεῖν, ἀδυνάτων ἂν ὄντων πρὸς ναῦς πολλὰς ἀλλήλοις ἐπιβοηθεῖν*⁹⁷⁹». Η πόλη προσέφερε όχι λιγότερα από τη Σπάρτη «*ὥστε φαμέν οὐχ ἦσσαν αὐτοὶ ὠφελῆσαι ὑμᾶς ἢ τυχεῖν τούτου*⁹⁸⁰». Και με τη δύναμη και την τόλμη που τη διακρίνει κατόρθωσε, με την ταυτόχρονη αβουλία των Σπαρτιατών, να εγκαθιδρύσει την ηγεμονία της στις Ελληνικές πόλεις με το να αναλάβει τη συνέχιση του αγώνα εναντίον των βαρβάρων. Η δημιουργία της Αθηναϊκής αυτοκρατορίας παρουσιάζεται ως κάτι το αναγκαίο, ενώ η ίδια η στάση των Αθηνών καθορίστηκε από τα ίδια τα γεγονότα και από το ότι έτειναν ευήκοον ους στα κελεύσματα των συμμάχων «*καὶ γὰρ αὐτὴν τήνδε ἐλάβομεν οὐ βιασάμενοι, ἀλλ' ὑμῶν μὲν οὐκ ἐθελησάντων παραμεῖναι πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βαρβάρου, ἡμῖν δὲ προσελθόντων τῶν ξυμμαχῶν καὶ αὐτῶν δεηθέντων ἡγεμόνας καταστῆναι· ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε, μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας*⁹⁸¹». Η ανεξίτηλη εντύπωση της μοναδικότητας ως πόλης, φαίνεται και στη διεκδίκηση της πτέρυγας που θα μάχονταν οι Αθηναίοι στις Πλαταιές «*ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἔργου ἄξιοί εἰμεν τοῦτο τὸ γέρας ἔχειν καὶ ἄλλα πρὸς τούτῳ, οἵτινες μούνοι Ἑλλήνων δὴ μονομαχήσαντες τῷ Πέρσῃ καὶ ἔργῳ τοσοῦτῳ ἐπιχειρήσαντες περιγεγόμεθα καὶ ἐνικήσαμεν ἔθνεα*

---

⁹⁷⁸ Kagan D., 2010, 52 - 55

⁹⁷⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.73.4

⁹⁸⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 74. 3

⁹⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.75.2 - 3

ἕξ τε καὶ τεσσεράκοντα⁹⁸²». Το ἴδιο διασώζει ο Ηρόδοτος με τον Αρτάβανο να λέει στον Ξέρξη «Καὶ δὴ καὶ συνήνεκε ἦτοι κατὰ γῆν ἢ [καὶ] κατὰ θάλασσαν ἐσσωθῆναι, ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρω· —οἱ γὰρ ἄνδρες λέγονται εἶναι ἄλκιμοι, πάρεστι δὲ καὶ σταθμώσασθαι εἰ στρατιῆν γε τοσαύτην σὺν Δάτι καὶ Ἀρταφρένει ἐλθοῦσαν ἐς τὴν Ἀττικὴν χώραν μῦνοι Ἀθηναῖοι διέφθειραν⁹⁸³». Ο Περικλῆς αναφέρεται στην ικανότητα των προγόνων που ἔφεραν τὴν Αθήνα στην πρώτη θέση « οἱ γοῦν πατέρες ἡμῶν ὑποστάντες Μήδους καὶ οὐκ ἀπὸ τοσῶνδε ὀρμώμενοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἐκλιπόντες, γνώμη τε πλέονι ἢ τύχη καὶ τόλμη μείζονι ἢ δυνάμει τὸν τε βάρβαρον ἀπεώσαντο καὶ ἐς τὰδε προήγαγον αὐτά⁹⁸⁴». Τέλος καὶ ο ἴδιος ο Θουκυδίδης δὲν ξεφεύγει ἀπὸ αὐτὴν τὴν εκπεφρασμένη ἀντίληψη τῆς μοναδικότητας «μετὰ δὲ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος οὐ πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη Μήδων πρὸς Ἀθηναίους ἐγένετο⁹⁸⁵». Ἡ ἴδια ἀντίληψη ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διακρίθηκαν περισσότερο ἀπὸ ὅλους στα Μηδικὰ καὶ ἡ ἡγεμονία ἦταν ἀπόρροια τῆς ἐπίδοσης τους στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐχθροῦ φαίνεται καὶ στὸν Ἰσοκράτη⁹⁸⁶ ὅπου ἐπαινοῦνται οἱ πρόγονοι γιὰ τὰ κατορθώματά τους, τὴ μεγάλη τους προσφορὰ στὴν πατρίδα καὶ στὴν προσπάθεια τῶν ἀδυνάτων. Στὸ ἴδιο πνεῦμα κινεῖται καὶ ο Riley⁹⁸⁷ που θεωρεῖ ὅτι ο Περικλῆς ξεκαθαρίζει στους συμπολίτες του ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δόξα τῶν Ἀθηνῶν εἶναι συνυφασμένες με τὴν Αθήνα ὡς αυτοκρατορία «οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους⁹⁸⁸». Ἡ Αθήνα δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει παθητικὴ καθὼς μία τέτοια στάση θὰ ταίριαζε σὲ μια ἐξαρτώμενη πόλη. Ἔτσι καὶ ο Περικλῆς α-

---

⁹⁸² Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 9.27.5

⁹⁸³ Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 7.10.23

⁹⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.144.4

⁹⁸⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.18.1

⁹⁸⁶ Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 71 – 72 : «Καλὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα καὶ πρόποντα τοῖς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητοῦσιν, ἀδελφὰ δὲ τῶν εἰρημένων καὶ τοιαῦθ' οἶά περ εἰκὸς τοὺς ἐκ τοιούτων γεγονότας οἱ πρὸς Δαρεῖον καὶ Ξέρξην πολεμήσαντες ἔπραξαν. Μεγίστου γὰρ πολέμου συστάντος ἐκείνου καὶ πλείστων κινδύνων εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσόντων, καὶ τῶν μὲν πολεμίων ἀνυποστάτων οἰομένων εἶναι διὰ τὸ πλῆθος, τῶν δὲ συμμάχων ἀνυπέβλητον ἡγουμένων ἔχειν τὴν ἀρετὴν, ἀμφοτέρων κρατήσαντες ὡς ἐκατέρων προσήκεν, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς κινδύνους διενεγκόντες, εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστείων ἠξιώθησαν, οὐ πολλῶ δ' ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων», βλ. καὶ *Παναθηναϊκός*, 51- 52

⁹⁸⁷ Riley J., 2000, 130

⁹⁸⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2.43. 4

ποδέχεται ότι η αυτοκρατορία απαιτεί συνεχή και διαρκή δραστηριότητα και ενέργειες «τῆς τε πόλεως ὑμᾶς εἰκὸς τῷ τιμωμένῳ ἀπὸ τοῦ ἄρχειν, ὥπερ ἅπαντες ἀγάλλεσθε, βοηθεῖν, καὶ μὴ φεύγειν τοὺς πόνους ἢ μηδὲ τὰς τιμὰς διώκειν· μηδὲ νομίσαι περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀρχῆς στέρησεως καὶ κινδύνου ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπήχθησθε⁹⁸⁹». Αυτό ταυτόχρονα συνεπαγόταν συνεχή εδραίωση και επέκταση της ηγεμονίας. Για τον Περικλή, η ανθρώπινη ελευθερία, ασφάλεια και πρόοδος έχουν ως προϋπόθεση μια κατάσταση ηρεμίας που απορρέει από την ηγεμονία. Για τον Riley η «πεντηκονταετία» που ιστορείται από το Θουκυδίδη είναι ο τρόπος τον οποίο ο ιστορικός χρησιμοποιεί για να αποκαλύψει την αληθινή αιτία του πολέμου. Όταν ο Θουκυδίδης σημειώνει τα αίτια που τον οδήγησαν στην καταγραφή της παρέκβασης αναφέρει όχι μόνο την ανάγκη να διορθωθεί η χρονολόγηση των γεγονότων⁹⁹⁰, αλλά προσθέτει ότι ήθελε να καταδείξει τη σταδιακή αύξηση της Αθηναϊκής ισχύος «τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξιν ἔχει τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἴῳ τρόπῳ κατέστη⁹⁹¹». Η Πεντηκονταετία μας δείχνει τους Αθηναϊκούς στόχους και αναλύει την αναγκαιότητα δημιουργίας της ηγεμονίας και τη δημιουργία του κέρδους και του φόβου που αναπτύχθηκε. Αμέσως μετά τους Περσικούς η Σπάρτη ανέπτυξε απέναντι των Αθηνών μια πολιτική περιορισμού της αυτονόμησής της «τῆς μέντοι βουλήσεως ἀμαρτάνοντες ἀδήλως ἤχθοντο⁹⁹²». Ακόμα οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους φοβούνταν την Αθήνα εξαιτίας του στόλου της « τὸ δὲ πλεόν τῶν ξυμμάχων ἐξοτρυνόντων καὶ φοβουμένων τοῦ τε ναυτικοῦ αὐτῶν τὸ πλῆθος⁹⁹³». Αυτό ο φόβος και το μίσος κατά το Riley⁹⁹⁴ ώθησαν τους Σπαρτιάτες να απαιτήσουν από την Αθήνα να σταματήσει την ανοικοδομηση των τειχών της. Παρόλα αυτά τα τείχη ανοικοδομηθηκαν χάρη στη διπλωματία του Θεμιστοκλή «καὶ ὁπότε τις αὐτὸν ἔροιτο τῶν ἐν τέλει ὄντων ὅτι οὐκ ἐπέρχεται ἐπὶ τὸ κοινόν, ἔφη τοὺς ξυμπρέσβεις ἀναμένειν, ἀσχολίας δὲ τινος οὔσης αὐτοὺς ὑπολειφθῆναι⁹⁹⁵».

---

⁹⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 63. 1

⁹⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.97.1 : «ἔγραψα δὲ αὐτὰ καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου ἐποίησάμην διὰ τὸδε, ὅτι τοῖς πρὸ ἐμοῦ ἅπασιν ἐκλιπὲς τοῦτο ἦν τὸ χωρίον καὶ ἢ τὰ πρὸ τῶν Μηδικῶν Ἑλληνικὰ ξυνετίθεσαν ἢ αὐτὰ τὰ Μηδικὰ τούτων δὲ ὅσπερ καὶ ἤψατο ἐν τῇ Ἀττικῇ ξυγγραφῇ Ἑλλάνικος, βραχέως τε καὶ τοῖς χρόνοις οὐκ ἀκριβῶς ἐπεμνήσθη»

⁹⁹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.97.2

⁹⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 92.1

⁹⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 91.1

⁹⁹⁴ Riley J., 2000, 131

⁹⁹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 90.5

Η *στρατηγική* της διαρκούς εξάπλωσης των Αθηνών δεν αρύεται την ύπαρξη της από την ανάγκη για οικονομική επέκταση. Ο Θουκυδίδης δεν αναφέρει κάποια τέτοια αιτία στην απόφαση για τη Σικελική εκστρατεία και δεν αποδίδεται τέτοιο κίνητρο στην καταστροφή της Μήλου. Το κίνητρο είναι η επιθυμία τους για όλο και περισσότερα, αντίληψη που είναι κοινή σε όλους τους Αθηναίους «Τοσαῦτα ἔθνη Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων Σικελίαν ᾤκει, καὶ ἐπὶ τοσήνδε οὔσαν αὐτὴν οἱ Αθηναῖοι στρατεύειν ὤρμητο, ἐφιέμενοι μὲν τῇ ἀληθεστάτῃ προφάσει τῆς πάσης ἄρξαι, βοηθεῖν δὲ ἅμα εὐπρεπῶς βουλόμενοι τοῖς ἑαυτῶν ξυγγενέσι καὶ τοῖς προσγεγεννημένοις ξυμμάχοις⁹⁹⁶».

Η Αθηναϊκή *στρατηγική* εκδηλώνεται με δράση που παρουσιάζεται με διάφορες μορφές. Εκστρατείες κατάκτησης ή καταστολής. Παρόλα αυτά η κατάκτηση δεν προσδιορίζει και την κυριαρχία⁹⁹⁷. Είναι ένα από τα μέσα που οδηγεί στην επίτευξη της « τοσάδε ἐπῆλθον πολέμῳ τε καὶ διαχειρίσει πραγμάτων μεταξὺ τοῦδε τοῦ πολέμου καὶ τοῦ Μηδικοῦ, ἃ ἐγένετο πρὸς τε τὸν βάρβαρον αὐτοῖς καὶ πρὸς τοὺς σφετέρους ξυμμάχους νεωτερίζοντας καὶ Πελοποννησίων τοὺς αἰεὶ προστυγχάνοντας ἐν ἑκάστῳ⁹⁹⁸».

Ο Kagan⁹⁹⁹ υποστηρίζει ότι ο όρος αυτοκρατορία δεν έχει πολλούς υποστηρικτές στη σημερινή εποχή καθώς επίσης και ο όρος ιμπεριαλισμός που προέρχεται από αυτόν έχει ένα μειωτικό νόημα ακόμα και από την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε τον 19^ο αιώνα. Και οι δύο λέξεις υπαινίσσονται υποταγή κατόπιν βίας ή απειλής χρήσης βίας επάνω σε ξένους ανθρώπους μέσα σε ένα σύστημα που εκμεταλλεύεται τους υποτασσόμενους επ' ωφελία των νικητών. Παρόλες τις μεροληπτικές προσπάθειες που έχουν γίνει για την απόδοση του χαρακτηρισμού «ιμπεριαλιστικός» σε κάθε μεγάλο και δυνατό έθνος που μπορεί να επηρεάσει κάποια πιο αδύναμα, ένας πιο ουδέτερος ορισμός βασιζόμενος στην ιστορική εμπειρία απαιτεί πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο για να δικαιολογήσει τη χρήση του.

Εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την έννοια της αυτοκρατορίας για την Αθήνα του 5^{ου} αι. θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ των αντιλήψεων των τότε Αθηναίων και της δικής μας. Η ανάπτυξη των πόλεων όπως αυτή των Αθηνών ήταν πηγή χαράς και υπερηφάνειας για τους πολίτες, αλλά ταυτόχρονα και

---

⁹⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6. 6.1

⁹⁹⁷ Romilly J., 2000, 122

⁹⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.97. 1

⁹⁹⁹ Kagan D. , 2010, 47

ενόχλησης ή και ντροπής για κάποιους άλλους. Ο ίδιος ο Περικλής είχε έρθει αντιμέτωπος και με τα δύο είδη των συναισθημάτων και το είχε παραδεχθεί παρόλο που ούτε αυτός ούτε οι Αθηναίοι μπορούσαν να επιλύσουν αυτή την αμφισημία. Οι Αθηναίοι από μόνοι τους αναγνώριζαν την αντιδημοτικότητα της συμπεριφοράς τους. Ο Θουκυδίδης δείχνει να αντιλαμβάνεται απόλυτα τη γνώμη των υπολοίπων πόλεων απέναντι στην κυριαρχία των Αθηνών «οὕτως <έν> ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τοὺς Ἀθηναίους, οἱ μὲν τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι¹⁰⁰⁰». Ο Περικλής όμως, παρόλο που αντιλαμβανόταν τον πολιτικό περίγυρο, ποτέ δε δίστασε να υπερασπιστεί την Αθηναϊκή αυτοκρατορία. Το ίδιο πίστευαν και οι περισσότεροι των συμπολιτών του. Δεν είναι τυχαία η απάντηση που δίνουν οι αντιπρόσωποι της πόλης στις αιτιάσεις των Πελοποννησίων πριν την έναρξη του πολέμου «...οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπέου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας¹⁰⁰¹». Ο Περικλής κατά τον Kagan¹⁰⁰² πίστευε ότι οι καταστάσεις έκαναν τη δημιουργία της αυτοκρατορίας αναπόφευκτη και ως κινητήριο δύναμη της πόλης μετά τους Περσικούς Πολέμους έβλεπε το φόβο της επιστροφής των Περσών. Μετά τη συγκρότηση της συμμαχίας και μόλις η αφοσίωση των συμμάχων άρχισε να μειώνεται η Αθήνα φοβήθηκε μήπως η συμμαχία διαλυθεί και οι Πέρσες εκμεταλλευόμενοι την Ελληνική αδυναμία επιστρέψουν. Τον ίδιο φόβο περί απομείωσης της συμμαχίας πρέπει να αισθανθήκαν μόλις ο Σπαρτιάτες άρχισαν να απειλούν την Αθήνα. Για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις οι Αθηναίοι χρησιμοποίησαν διάφορες μορφές εξαναγκασμού των συμμάχων τους, γεγονός που επέφερε μίσος προς την Αθήνα και ταυτόχρονα δέσμευσε την πόλη σε ένα φαύλο κύκλο διατήρησης της ισχύος «...ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον¹⁰⁰³».

Από καθαρά *στρατηγική* πλευρά, μπορούμε να δούμε την ανάλυση που κάνει ο Πλατιάς. Υποστηρίζει λοιπόν ότι στο Θουκυδίδη για πρώτη φορά διατυπώνονται οι ιδέες των δύο μορφών *στρατηγικής*. Της *στρατηγικής* της εκμηδένισης και της *στρατηγικής* της εξουθένωσης¹⁰⁰⁴. Ο Πλατιάς λοιπόν θεωρεί ότι στο Θουκυδίδη

---

¹⁰⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 8. 5

¹⁰⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76.2

¹⁰⁰² Kagan D., 2010, 48

¹⁰⁰³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.63. 2

¹⁰⁰⁴ Η επιδίωξη της *στρατηγικής* της εκμηδένισης είναι η διεξαγωγή μιας αποφασιστικής μάχης. Στον αντίποδα η *στρατηγική* της εξουθένωσης, χρησιμοποιεί τη διεξαγωγή μιας μάχης ως ένα από τα

τη στρατηγική της εκμηδένισης επέλεξε η Σπάρτη, ενώ αυτήν της εξουθένωσης, η Αθήνα¹⁰⁰⁵. Το σύστημα των ελληνικών πόλεων - κρατών θεωρείται ως διπολικό παρόλο που εκτός από την Αθήνα και τη Σπάρτη στην ευρύτερη περιοχή δρούσαν και άλλοι σημαντικοί παράγοντες όπως η Περσική αυτοκρατορία.

Κατά τη διάρκεια της πεντηκονταετίας η Αθήνα κατόρθωσε να αναπτύξει και να εδραιώσει την αυτοκρατορία της. Οι Αθηναίοι στράφηκαν προς τη θάλασσα. Από την εποχή των Περσικών πολέμων το ναυτικό των Αθηνών ήταν πολύ ισχυρό, γεγονός που τις έφερε επικεφαλής του αγώνα εναντίον των Περσών κατά την προσπάθεια απομάκρυνσής τους από τα παράλια της Μ. Ασίας¹⁰⁰⁶. Η δύναμη αυτή των Αθηνών τους απέφερε συν τω χρόνω εξαιρετικά οφέλη. Οφέλη και πλούτο που με τη σειρά τους έδωσαν ώθηση στην περαιτέρω ανάπτυξη του ναυτικού της «ὧν αὐτοὶ αἴτιοι ἐγένοντο οἱ ξύμμαχοι· διὰ γὰρ τὴν ἀπόκνησιν ταύτην τῶν στρατειῶν οἱ πλείους αὐτῶν, ἵνα μὴ ἀπ' οἴκου ᾧσι, χρήματα ἐτάξαντο ἀντὶ τῶν νεῶν τὸ ἰκνούμενον ἀνάλωμα φέρειν, καὶ τοῖς μὲν Ἀθηναίοις ἠϋξέτο τὸ ναυτικὸν ἀπὸ τῆς δαπάνης ἣν ἐκεῖνοι ξυμφέροισιν, αὐτοὶ δέ, ὅποτε ἀποσταῖεν, ἀπαράσκευοι καὶ ἄπειροι ἐς τὸν πόλεμον καθίσταντο¹⁰⁰⁷». Η κατάσταση αυτή με τη συνεχή αύξηση της Αθηναϊκής ισχύος είχε γίνει αντιληπτή από τους αντιπάλους της που δικαιολογημένα ανησυχούσαν «εἰσὶ γὰρ καὶ ἐκείνοις οὐκ ἐλάσσους χρήματα φέροντες ξύμμαχοι, καὶ ἔστιν ὁ πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλεόν ἀλλὰ δαπάνης, δι' ἣν τὰ ὄπλα ὠφελει, ἄλλως τε καὶ ἠπειρώταις πρὸς θαλασσίους¹⁰⁰⁸».

Σε ό,τι αφορά τώρα το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των δυο πόλεων ο Πλατιάς αναφέρει ότι η Αθήνα στη χειρότερη περίπτωση υπήρξε ανώτερη των αντιπάλων της και στην καλύτερη ανίκητη. Σε αυτό συτέτειναν το ναυτικό, η οικονομική της ισχύς και η αυτοκρατορία της που βασιζόταν στους συμμάχους της, στοιχεία που συνέθεταν και την ισχύ της¹⁰⁰⁹.

Η Αθήνα είχε ως αντικειμενικό σκοπό τη διατήρηση του status quo. Η αυτοκρατορία, της εξασφάλιζε πλούτο και ισχύ. Με το ρυθμό μάλιστα που η ισχύς της

πολλά μέσα, όπως αυτό της κατοχής εδάφους, την καταστροφή των καλλιεργειών, το ναυτικό αποκλεισμό, τον οικονομικό πόλεμο κα. Συχνά η δεύτερη αποτελεί το μοναδικό τρόπο για να επιτύχει ένα κράτος τους πολιτικούς στόχους που έχει θέσει. Η στρατηγική της εκμηδένισης συνδέεται με τον Κλαούζεβιτς, βλ. Πλατιάς Α., 2000, 80

¹⁰⁰⁵ Πλατιάς Α., 2000, σελ. 79 - 81

¹⁰⁰⁶ Πλατιάς Α., 2000, 88

¹⁰⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.99.2

¹⁰⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.83. 2

¹⁰⁰⁹ Πλατιάς Α., 2000, 90

αυξανόταν, θα ήταν θέμα χρόνου να γίνει η Αθήνα πρώτη δύναμη στον Ελλαδικό χώρο. Σε αντίθεση με την Αθήνα, η Σπάρτη είχε λόγους να θέλει να ανατρέψει το ισχύον καθεστώς. Έτσι κατέφυγε τελικά σε πόλεμο παρεμπόδισης (Στον πόλεμο παρεμπόδισης όπως και στον προληπτικό πόλεμο, γίνεται προσπάθεια καταστροφής μιας δυνητικής απειλής. Η διαφορά έγκειται στον χρονικό ορίζοντα υλοποίησης της απειλής. Στον πόλεμο παρεμπόδισης η απειλή απέχει πολύ σε χρόνο και είναι περισσότερο δυνητική ενώ στον προληπτικό πόλεμο η απειλή είναι πιο άμεση και εκπεφρασμένη). Με το τελεσίγραφο που οι Σπαρτιάτες επέδωσαν στους Αθηναίους φάνηκε ότι οι στόχοι τους δεν είχαν όριο καθώς στόχος τους ήταν σε περίπτωση αποδοχής του από την Αθήνα, η διάλυση της αυτοκρατορίας «Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἷη δ' ἂν εἰ τοὺς Ἑλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε¹⁰¹⁰». Οι πολιτικοί στόχοι της Σπάρτης προφανώς δεν μπορούσαν να επιτευχθούν με ειρηνικά μέσα και έτσι ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος¹⁰¹¹.

Ο Kagan¹⁰¹², παρόλο που σε στρατηγικό επίπεδο φαίνεται να συμφωνεί με τα ανωτέρω στο ότι η σύγκρουση θα ήταν αναπόφευκτη, υποστηρίζει ότι η εκτίμηση του αναπόφευκτου του πολέμου δεν αντιστοιχεί με την ιστορική πραγματικότητα. Η εσωτερική διαμάχη για την Επίδαμνο μεταξύ της Κέρκυρας και της Κορίνθου δεν είχε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο και δεν χρειαζόταν να προκαλέσει την διεθνή κατάσταση. Ο έλεγχος της Επίδαμνου από την Κόρινθο δεν ήταν καίριας σημασίας για τη δεύτερη. Δεν επηρέαζε την οικονομική της ευρωστία ούτε το κύρος της. Εάν οι Κορίνθιοι είχαν αρνηθεί να συμμετάσχουν στη διαμάχη για την Επίδαμνο δεν θα υπήρχε ο μετέπειτα πόλεμος. Είχαν όμως επίγνωση του γεγονότος ότι η εμπλοκή τους με την Επίδαμνο θα τους έφερνε σε πόλεμο με την Κέρκυρα την οποία και θεωρούσαν ότι θα τη νικούσαν με τη βοήθεια της Πελοποννησιακής συμμαχίας. Επιπλέον δεν έλαβαν σοβαρά υπόψη την πιθανή εμπλοκή της Αθήνας. Οι λανθασμένες εκτιμήσεις της Κορίνθου προήλθαν από το μίσος εναντίον της Κέρκυρας «Κορίνθιοι δὲ κατὰ τε τὸ δίκαιον ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν, νομίζοντες οὐχ ἦσσαν ἑαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, ἅμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἄποικοι· οὔτε γὰρ¹⁰¹³». Αρνήθηκαν επίσης τη συμφέρουσα πρόταση των Κερκυραίων για διαιτησία που θα απέτρεπε τον πόλεμο «Ἐπειδὴ δὲ ἐπύθοντο οἱ Κερκυραῖοι τὴν παρασκευὴν, ἐλθόντες ἐς Κόριν-

---

¹⁰¹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.193. 3

¹⁰¹¹ Πλατιάς Α., 2000, 95

¹⁰¹² Kagan D., 1969, 345 - 356

¹⁰¹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.25. 3

θον μετὰ Λακεδαιμονίων καὶ Σικυωνίων πρέσβων, οὓς παρέλαβον, ἐκέλευον Κορινθίους τοὺς ἐν Ἐπιδάμνῳ φρουρούς τε καὶ οἰκήτορας ἀπάγειν, ὡς οὐ μετὸν αὐτοῖς Ἐπιδάμνου. εἰ δέ τι ἀντιποιοῦνται, δίκας ἤθελον δοῦναι ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ πόλεσιν αἷς ἂν ἀμφοτέρω ξυμβῶσιν· ὁποτέρων δ' ἂν δικασθῆ εἶναι τὴν ἀποικίαν, τούτους κρατεῖν. ἤθελον δὲ καὶ τῷ ἐν Δελφοῖς μαντεῖῳ ἐπιτρέψαι. πόλεμον δὲ οὐκ εἶων ποιεῖν¹⁰¹⁴». Η κρίση θα μπορούσε να είχε αποτραπεί πριν από τη μετέπειτα εμπλοκή των Αθηναίων. Από τη στιγμή που οι Αθηναίοι ενεπλάκησαν το 433 π.Χ. η δυνατότητα κινήσεων ήταν περιορισμένη. Αλλά παρόλο που η Αθήνα δέχτηκε την πρόκληση και είχε εμπλοκή ἤλπιζε ότι δεν θα οδηγούνταν σε πόλεμο γιατί η Κέρκυρα θα νικούσε την Κόρινθο. Η ελπίδα τους δεν επιβεβαιώθηκε, γιατί η ναυμαχία στα Σύβοτα είχε νικητή την Κόρινθο, αλλά και πάλι προσπάθησαν να διατηρήσουν τη διαμάχη σε διμερές πλαίσιο και να αποφύγουν την εμπλοκή της Σπάρτης «οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τοιάδε ἀπεκρίναντο. ὄυτε ἄρχομεν πολέμου, ὦ ἄνδρες Πελοποννήσιοι, οὔτε τὰς σπονδὰς λύομεν, Κερκυραίοις δὲ τοῖσδε ξυμμάχοις οὔσι βοηθοὶ ἦλθομεν. εἰ μὲν οὖν ἄλλοσέ ποι βούλεσθε πλεῖν, οὐ κωλύομεν· εἰ δὲ ἐπὶ Κέρκυραν πλευσεῖσθε ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίων, οὐ περιοψόμεθα κατὰ τὸ δυνατόν¹⁰¹⁵».

Βέβαια, ο ιστορικός επιρρίπτει κάποια ευθύνη στην πολιτική κρίση του Περικλή που άφησε τα γεγονότα να εξελιχθούν χωρίς να υπολογίσει τις συνέπειες. Για τον Kagan¹⁰¹⁶, η στρατηγική του Περικλή με τον αποκλεισμό των Μεγάρων και την επίθεση στην Ποτειδαία δεν προέβλεψε ότι, αφενός θα έθετε σε κίνηση τη Σπάρτη καθώς τα Μέγαρα λογίζονταν ως σύμμαχος¹⁰¹⁷ και αφετέρου, θα ενίσχυε την εικόνα της Αθήνας ως τυραννικής δύναμης. Εάν η κρίση των πραγμάτων ήταν καλύτερη και εάν η αντιπαράθεση με τα Μέγαρα σε πιο λογικό πλαίσιο, ίσως και οι Σπαρτιάτες να σκέφτονταν διαφορετικά. Για τον Kagan, όλα τα παραπάνω δεν αναιρούν το γεγονός ότι υπήρχαν συνθήκες που ευνοούσαν τον πόλεμο. Για να γίνει αυτό απαιτούνταν να υπάρχει μια καχυποψία μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης. Άλλο ένα

¹⁰¹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 28.1-3

¹⁰¹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 53.3

¹⁰¹⁶ Kagan D., 1969, 352 - 353

¹⁰¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139. 1 «ὕστερον δὲ φοιτῶντες παρ' Ἀθηναίους Ποτειδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον καὶ Αἴγινα αὐτόνομον ἀφιέναι, καὶ μάλιστα γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προύλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι μὴ ἂν γίγνεσθαι πόλεμον»

κρίσιμο σημείο ήταν το μίσος ανάμεσα στην Κέρκυρα και την Κόρινθο. Ακόμα ένα, κρίσιμο και αυτό, ήταν η οργανωτική αδυναμία της Πελοποννησιακής Συμμαχίας που επέτρεπε σε ένα μέλος δεύτερης γραμμής να παρασύρει την ηγετίδα δύναμη σε ένα καθαρά δικό της πόλεμο. Με την αδυναμία αυτή να υφίσταται ήταν δύσκολο να υπάρξει ψυχραιμη αντιμετώπιση καταστάσεων κρίσης. Ακόμα ένας παράγοντας που επέτεινε τον πόλεμο ήταν ότι ο μηχανισμός της διεθνούς διπλωματίας ήταν υποτυπώδης. Προέβλεπε την υπαγωγή όλων των διαφορών σε διαιτησία, αλλά δεν υπήρχε καμία πρόβλεψη για διαβουλεύσεις πριν οι διαφορές καταλήξουν να απαιτούν διαιτησία. Όταν οι υποθέσεις έφθαναν σε διαιτησία οι «διάδικοι», ήταν τόσο εχθρικοί που την αρνούσαν ή τα πάθη είχαν εκτοξευθεί και η κοινή γνώμη δεν μπορούσε να ελεγχθεί. Όλα αυτά θα μπορούσαν να εκληφθούν ως μεμακρυσμένες ή υποβόσκουσες αιτίες του πολέμου, χωρίς όμως να κάνουν τον πόλεμο απαραίτητο. Για αυτό χρειάζονταν μια σειρά γεγονότων και αποφάσεων. Για τον Kagan ο πόλεμος προήλθε ως εξής: Η αύξηση της Αθηναϊκής δύναμης και ο φθόνος και ο φόβος της Σπάρτης ήταν τα εύλεκτα υλικά που χρειαζόταν για να ανάψει η φωτιά του Πελοποννησιακού Πολέμου. Αυτά τα υλικά είχαν κατά κάποιον τρόπο αδρανοποιηθεί κατά τη δεκαετία 445 – 435 π.Χ. λόγω της αυτοσυγκράτησης που επέδειξαν και οι δύο πλευρές. Για να αρχίσει ο πόλεμος έπρεπε η σπίθα της υπόθεσης της Επιδάμνου να ενισχυθεί και να δυναμώσει από τους Κορίνθιους, τους Μεγαρείς και τους Ποτειδαιάτες. Ακόμα και τότε αυτή η σπίθα θα είχε σβήσει εάν οι Αθηναίοι δεν φρόντιζαν να την εφοδιάσουν με καύσιμη ύλη την κατάλληλη στιγμή. Ο Kagan υποστηρίζει ότι κανείς δεν είχε σχεδιάσει τον πόλεμο. Κανένα από τα τρία κράτη που πρωτοστάτησαν δεν είχε τέτοιο σχεδιασμό. Οι Κορίνθιοι δεν ήθελαν έναν πόλεμο με την Αθήνα, αλλά μια ελευθερία κινήσεων έναντι της Κέρκυρας. Στην πραγματικότητα διακινδυνεύαν τον πόλεμο, γιατί θεωρούσαν ότι η Αθήνα δεν θα συνέπραττε, η Σπάρτη θα τους υποστήριζε και γιατί ήταν αποφασισμένοι να ακολουθήσουν το δικό τους δρόμο. Σε αυτούς αποδίδει ο καθηγητής την κύρια ευθύνη γιατί, ενώ είχαν την ελευθερία της επιλογής και την επαρκή προειδοποίηση για τις συνέπειες των ενεργειών τους, δε δίστασαν να εμείνουν στο σκοπό τους. Στους Σπαρτιάτες αποδίδει επίσης ευθύνη. Επέτρεψαν στα φιλοπόλεμα στοιχεία να βρουν δικαιολογίες εναντίον των Αθηναίων και να υποστηρίξουν χωρίς πολλή σκέψη τους Κορινθίους. Απέρριψαν την πρόταση του Αρχίδαμου και έχασαν την ευκαιρία να είναι οι διαμεσολαβητές μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Κυριεύθηκαν από την ιδέα της απελευθέρωσης της Ελλάδας από την Αθήνα και την επαναφορά της πατρίδας τους στην πρώτη θέση. Αλλά και οι Αθηναίοι είχαν και αυτοί μερίδιο ευθύνης. Η

ασφάλειά τους, τους επέβαλε την εμπλοκή τους στην Κέρκυρα, αλλά η αντίδρασή τους στην Ποτίδαια και στα Μέγαρα θα μπορούσε να ήταν πιο συγκρατημένη. Αυτή ήταν που φόβισε και τους αντιπάλους της.

Ο Powell¹⁰¹⁸ από πλευράς του θεωρεί ότι η Σπάρτη οδηγήθηκε στην επιλογή της σύρραξης για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι φοβόταν μια εμπλοκή της Αθήνας στα εσωτερικά της Πελοποννήσου. Διπλωματικά η Αθήνα θα μπορούσε να αποσπάσει κάποιους από τους συμμάχους της Σπάρτης και στρατιωτικά θα μπορούσε με τον ισχυρό της στόλο να ενθαρρύνει αυτές τις αποσκιρτήσεις. Επιπλέον, η Σπάρτη ακολουθώντας μια πολιτική εκμετάλλευσης των αδυναμιών της Αθήνας δε θα μπορούσε να βρει καλύτερη χρονική περίοδο από το 432 – 431. Η εξέγερση στην Ποτεΐδαια, η εμπλοκή της Αθήνας με την Κέρκυρα και τα Μέγαρα επιτάχυναν την έναρξη του πολέμου. Χωρίς την εμφάνιση τέτοιας ευκαιρίας η Σπάρτη δεν θα άρχιζε τις εχθροπραξίες εκείνη τη χρονική περίοδο.

Η επιλογή των *στρατηγικών* των δύο αντιπάλων ήταν απόρροια των πολιτικών τους στόχων. Η Αθήνα που δεν επιθυμούσε την αλλαγή της ισχύουσας κατάστασης επέλεξε μια στρατηγική αμυντική, με σκοπό να αποθαρρύνει τον αντίπαλό της καθιστώντας του σαφές ότι ήταν πρακτικά ανίκητη καθώς είχε στη διάθεσή της απεριόριστους πόρους που θα της έδιναν τη δυνατότητα, εάν αυτό απαιτείτο να συνεχίσει επί μακρό τις επιχειρήσεις, ενώ η Σπάρτη που στόχος της ήταν η αλλαγή του status quo υιοθέτησε μια στρατηγική που θα εκμεταλλευόταν την στρατιωτική της ισχύ. Στην αρχή η Σπάρτη αποπειράθηκε να αναγκάσει την Αθήνα να κάνει κάποιες παραχωρήσεις απειλώντας την με κλιμάκωση του πολέμου και στρατιωτική ήττα των Αθηναίων (διπλωματία εξαναγκασμού). Με τη αποτυχία αυτής της *στρατηγικής* κατέφυγε στον ίδιο τον πόλεμο επιζητώντας την αποφασιστική μάχη που θα της έδινε και την τελική νίκη.

Κεντρικό σημείο της *στρατηγικής* του Περικλή ήταν η απόρριψη του κατευνασμού¹⁰¹⁹. Ο Αθηναίος πολιτικός επέμενε στην εξασφάλιση της ισοτιμίας με τη Σπάρτη. Οποιαδήποτε παραχώρηση θα υπονόμειε αυτή την προσπάθεια. Έτσι και στην απαίτηση των Σπαρτιατών για την άρση του Μεγαρικού ψηφίσματος¹⁰²⁰, ο

---

¹⁰¹⁸ Powell A., 1988, 126 - 128

¹⁰¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 127.3 : « ὢν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν ἤναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ οὐκ εἶα ὑπείκειν, ἀλλ' ἐς τὸν πόλεμον ὤρμα τοὺς Ἀθηναίους», βλ. Πλατιάς Α., 2000, 97

¹⁰²⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139. 1 : «καὶ μάλιστα γέ πάντων καὶ ἐνδηλότατα προύλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι μὴ ἂν γίγνεσθαι πόλεμον»,

Περικλής δεν υποχώρησε¹⁰²¹. Υποστήριζε ότι οποιαδήποτε παραχώρηση θα άνοιγε την όρεξη των Σπαρτιατών για νέες απαιτήσεις¹⁰²² και έτσι, αντί να υποκύψει στις εκβιαστικές απαιτήσεις των αντιπάλων του, επέλεξε τον πόλεμο.

Το δεύτερο σημαντικό στοιχείο της *στρατηγικής* του Περικλή ήταν η αποφυγή της υπερεξάπλωσης. Η προσπάθειά του ήταν να αποφύγουν οι Αθηναίοι την εμπλοκή με ένα ακόμη ισχυρό αντίπαλο στην προσπάθειά τους να επεκταθούν ακόμη περισσότερο¹⁰²³. Ο Πλατιάς υποστηρίζει ότι ο Περικλής είχε κατανοήσει ότι οι μεγάλες δυνάμεις καταστρέφονται από τη συνεχή τους επέκταση. Στη διαδικασία αυτή, το κόστος που βαρύνει ένα κράτος προκειμένου να φέρει σε πέρας τους συνεχώς αυξανόμενους στόχους του είναι μεγαλύτερο από το όφελος που αποκομίζει με αποτέλεσμα, έστω και μακροπρόθεσμα, η δύναμή του να εξασθενεί¹⁰²⁴.

Ο Πλατιάς αναλύει τα μέσα της *στρατηγικής* του Περικλή και τα κατατάσσει όπως παρακάτω:

Εξισορρόπηση της ισχύος του αντιπάλου

Κατά τον Πλατιά¹⁰²⁵ η Αθήνα το πέτυχε με δύο τρόπους. Πρώτα με τη χρησιμοποίηση της ισχύος τρίτων (εξωτερική εξισορρόπηση). Έτσι, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί στο έπακρο τους «ελεύθερους» συμμάχους της¹⁰²⁶, οι οποίοι τη βοηθούσαν με ναυτικό¹⁰²⁷. Επιπλέον, οι «υποτελείς» σύμμαχοι¹⁰²⁸ την προμήθευαν με οικονομικούς πόρους και έμπειρους ναυτικούς για το στόλο της¹⁰²⁹. Εκτός από την εξωτερική εξισορρόπηση η Αθήνα διέθετε και την εσωτερική που αντλούσε από τους πόρους της ίδιας της πόλης. Έτσι οι Αθηναίοι δημιούργησαν ένα αποθεματικό

---

¹⁰²¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.140.1: « Τῆς μὲν γνώμης, ὧ Ἀθηναῖοι, αἰεὶ τῆς αὐτῆς ἔχομαι, μὴ εἶκιν Πελοποννησίους »

¹⁰²² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.140.5 : «οἷς εἰ ξυγχαρήσετε, καὶ ἄλλο τι μεῖζον εὐθύς ἐπιταχθήσεσθε ὡς φόβῳ καὶ τοῦτο ὑπακούσαντες· ἀπισχυρισάμενοι δὲ σαφὲς ἂν καταστήσαιτε αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ἴσου ὑμῖν μᾶλλον προσφέρεσθαι »

¹⁰²³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.144.1 : « Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω ἐς ἐλπίδα τοῦ περιέσεσθαι, ἣν ἐθέλητε ἀρχὴν τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα πολεμοῦντες καὶ κινδύνους αὐθαιρέτους μὴ προστίθεσθαι », βλ. και 2.65.7

¹⁰²⁴ Πλατιάς Α., 2000, 99

¹⁰²⁵ Πλατιάς Α., 2000, 101

¹⁰²⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.9.4 : « Ἀθηναίων δὲ Χῖοι, Λέσβιοι, Πλαταιῆς, Μεσσήνιοι οἱ ἐν Ναυπάκτῳ, Ἀκαρνάνων οἱ πλείους, Κερκυραῖοι, Ζακύνθιοι »

¹⁰²⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.25.1 « Οἱ δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶ περὶ Πελοπόννησον Ἀθηναῖοι καὶ Κερκυραῖοι μετ' αὐτῶν πεντήκοντα ναυσὶ προσβεβηθηκότες καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν ἐκεῖ ξυμμάχων »

¹⁰²⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.9.4 : « καὶ ἄλλαι πόλεις αἱ ὑποτελεῖς οὔσαι ἐν ἔθνεσι τοσοῖσδε, Καρία ἢ ἐπὶ θαλάσῃ, Δωριῆς Καρσί πρόσοικοι, Ἰωνία, Ἑλλησποντος, τὰ ἐπὶ Θράκης, νῆσοι ὅσαι ἐντὸς Πελοποννήσου καὶ Κρήτης πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, πᾶσαι αἱ Κυκλάδες πλὴν Μήλου καὶ Θήρας »

¹⁰²⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143.2 : « καὶ ἐπὶ τῷ κινδύνῳ οὐδεὶς ἂν δέξαιτο τῶν ξένων τὴν τε αὐτοῦ φεύγειν καὶ μετὰ τῆς ἥσσανος ἅμα ἐλπίδος ὀλίγων ἡμερῶν ἕνεκα μεγάλου μισθοῦ δόσεως ἐκείνοις ξυναγωνίζεσθαι »

και έναν αριθμό πολεμικών πλοίων που δε θα τα χρησιμοποιούσαν παρά μόνο σε περίπτωση μεγάλης ανάγκης¹⁰³⁰. Η απόφαση αυτή των Αθηναίων αποδεικνύει ότι προετοιμάζονταν για πόλεμο μεγάλης διάρκειας. Έτσι αυτή η παράμετρος της στρατηγικής των Αθηναίων στηριζόταν στην κινητοποίηση και εκμετάλλευση του συνόλου του έμψυχου δυναμικού και του πλούτου τόσο των ίδιων όσο και των συμμάχων τους.

Εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Αθήνας και αντίστοιχη μείωση αυτών της Σπάρτης

Η στρατηγική των Αθηναίων βασίστηκε στην ναυτική τους υπεροχή¹⁰³¹. Ο Περικλής λέει ότι η πόλη πρέπει να ενεργεί ως να ήταν νησί «σκέψασθε δέ· εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν; καὶ νῦν χρὴ ὅτι ἐγγύτατα τούτου διανοηθέντας τὴν μὲν γῆν καὶ οἰκίας ἀφεῖναι, τῆς δὲ θαλάσσης καὶ πόλεως φυλακὴν ἔχειν¹⁰³²». Ταυτόχρονα η Αθήνα θα έπρεπε να εκμεταλλευτεί την μεγάλη της ναυτική ισχύ, σημείο στο οποίο οι Σπαρτιάτες καταφανώς υστερούσαν και δεν θα μπορούσαν εύκολα να το αντιπαρέρθουν «ἡμᾶς πλεύσαντας ἐς τὴν ἐκείνων καί, ἤπερ ἰσχύομεν, ταῖς ναυσὶν ἀμύνεσθαι· πλέον γὰρ ἡμεῖς ἔχομεν τοῦ κατὰ γῆν ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπειρίας ἢ ἐκεῖνοι ἐκ τοῦ κατ' ἤπειρον ἐς τὰ ναυτικά. τὸ δὲ τῆς θαλάσσης ἐπιστήμονας γενέσθαι οὐ ῥαδίως αὐτοῖς προσγενήσεται. οὐδὲ γὰρ ὑμεῖς μελετῶντες αὐτὸ εὐθύς ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ἐξείργασθέ πω· πῶς δὴ ἄνδρες γεωργοὶ καὶ οὐ θαλάσσιοι, καὶ προσέτι οὐδὲ μελετῆσαι ἐασόμενοι διὰ τὸ ὑφ' ἡμῶν πολλαῖς ναυσὶν αἰεὶ ἐφορμεῖσθαι, ἄξιον ἂν τι δοῶεν¹⁰³³».

Εκτός από την εκμετάλλευση των σημείων υπεροχής της η Αθήνα θα έπρεπε να μειώσει τα αντίστοιχα σημεία της αντιπάλου της. Η υπεροχή της Σπάρτης στο χερσαίο πόλεμο και στη μάχη εκ του συστάδην ήταν αδιαμφισβήτητη. Έτσι οι Αθηναίοι που υστερούσαν είχαν υψώσει τα τείχη που συνέδεαν τον Πειραιά με την Αθήνα, γεγονός που από μόνο του έθετε εν αμφιβόλω τη χερσαία ισχύ της Σπάρτης.

---

¹⁰³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 24. 1 : « ὥσπερ δὴ ἔμελλον διὰ παντὸς τοῦ πολέμου φυλάξιν· καὶ χίλια τάλαντα ἀπὸ τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει χρημάτων ἔδοξεν αὐτοῖς ἐξαίρετα ποιησάμενοις χωρὶς θέσθαι καὶ μὴ ἀναλοῦν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἄλλων πολεμεῖν· ἦν δὲ τις εἶπε ἢ ἐπιψηφίσει κινεῖν τὰ χρήματα ταῦτα ἐς ἄλλο τι, ἦν μὴ οἱ πολέμοιοι νήπιη στρατῶ ἐπιπλέωσι τῇ πόλει καὶ δέη ἀμύνεσθαι, θάνατον ζημίαν ἐπέθεντο. τριῆρεις τε μετ' αὐτῶν ἐξαιρέτους ἑκατὸν ἐποίησαντο κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἕκαστον τὰς βελτίστας, καὶ τριηράρχους αὐταῖς, ὧν μὴ χρῆσθαι μηδεμιᾶ ἐς ἄλλο τι ἢ μετὰ τῶν χρημάτων περὶ τοῦ αὐτοῦ κινδύνου, ἦν δέη»

¹⁰³¹ Πλατιάς Α., 2000, 102-105

¹⁰³² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1143. 5

¹⁰³³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.142.5 - 7

Οι Αθηναίοι δε θα ήταν αναγκασμένοι να έρθουν σε χερσαία αντιπαράθεση με τους αντιπάλους τους δίδοντας μια αποφασιστική μάχη «καὶ Πελοποννησίοις ὑπὲρ αὐτῶν ὀργισθέντας πολλῶ πλέοσι μὴ διαμάχεσθαι¹⁰³⁴». Από την άλλη πλευρά, οι Σπαρτιάτες θα αναγκάζονταν να πραγματοποιήσουν πολιορκία ή κάτι παρόμοιο για το οποίο οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες δεν ήταν κατάλληλα προετοιμασμένοι.

Αποτροπή του αντιπάλου με άρνηση της επιτυχίας του και με επιδέξια χρήση αντιποίνων

Η παραπάνω *στρατηγική* έχει κατά τον καθηγητή Πλατιά δύο πτυχές¹⁰³⁵. Η πρώτη συνίσταται από την αποτροπή μέσω άρνησης. Αυτό για τους Αθηναίους σημαίνει ότι θα έπρεπε να αποφύγουν τη αποφασιστική μάχη με τον αντίπαλο με κάθε τρόπο¹⁰³⁶. Τα μακρά τείχη της πόλης, αλλά και η δυνατότητά της να έχει αυτάρκεια αγαθών μέσω της θάλασσας της έδιναν τη δυνατότητα να αποφύγει μια χερσαία εμπλοκή με τους Σπαρτιάτες. Τα αποτελέσματα τόσο σε περίπτωση νίκης των Αθηναίων, αλλά και σε περίπτωση ήττας τους δικαιολογούσαν την επιλογή του Περικλή¹⁰³⁷. Βέβαια η αποφυγή της χερσαίας μάχης, ενώ θα καταστρεφόταν η γη των Αθηνών, δεν ήταν κάτι συνηθισμένο την εποχή εκείνη¹⁰³⁸ και όπως γράφει ο Θουκυδίδης δεν αρκούσε παρά ένα ατυχές γεγονός για να αντιδράσουν οι πολίτες για την επιλογή αυτή¹⁰³⁹.

Η δεύτερη πτυχή της Αθηναϊκής αποτροπής ήταν αυτή μέσω των αντιποίνων. Η φιλοσοφία της ήταν πολύ απλή. Η Αθήνα στην περίπτωση που οι Σπαρτιάτες θα εισέβαλαν στο έδαφός της με το στόλο της θα πραγματοποιούσε επιδρομές στα Πελοποννησιακά παράλια ως αντίποινα¹⁰⁴⁰. Η πτυχή αυτή θα είχε αντίκτυπο

---

¹⁰³⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143. 5

¹⁰³⁵ Πλατιάς Α., 2000, 104

¹⁰³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 23. 1 : «Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι, ἐπειδὴ οὐκ ἐπέξησαν αὐτοῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μάχην»

¹⁰³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143. 5: «κρατήσαντές τε γὰρ αὐθις οὐκ ἐλάσσοσι μαχοῦμεθα καὶ ἦν σφαλῶμεν, τὰ τῶν ξυμμάχων, ὅθεν ἰσχύομεν, προσάπολλυται οὐ γὰρ ἡσυχάσουσι μὴ ἱκανῶν ἡμῶν ὄντων ἐπ' αὐτοὺς στρατεύειν».

¹⁰³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.21. 3 «παντί τε τρόπῳ ἀνηρέθιστο ἡ πόλις, καὶ τὸν Περικλέα ἐν ὀργῇ εἶχον, καὶ ὧν παρήνεσε πρότερον ἐμέμνητο οὐδέν, ἀλλ' ἐκάκιζον ὅτι στρατηγὸς ὧν οὐκ ἐπέξάγοι, αἰτιὸν τε σφίσιν ἐνόμιζον πάντων ὧν ἔπασχον»

¹⁰³⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.59. 1 : «Μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐσβολὴν τῶν Πελοποννησίων οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς ἢ τε γῆ αὐτῶν ἐτέμνητο τὸ δεύτερον καὶ ἡ νόσος ἐπέκειτο ἅμα καὶ ὁ πόλεμος, ἠλλοίω- ντο τὰς γνώμας, καὶ τὸν μὲν Περικλέα ἐν αἰτία εἶχον ὡς πείσαντα σφᾶς πολεμεῖν καὶ δι' ἐκεῖνον ταῖς ξυμφοραῖς περιπεπτωκότες»

¹⁰⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143. 4 : « ἦν τε ἐπὶ τὴν χώραν ἡμῶν πεζῇ ἴωσιν, ἡμεῖς ἐπὶ τὴν ἐκείνων πλευσοῦμεθα, καὶ οὐκέτι ἐκ τοῦ ὁμοίου ἔσται Πελοποννήσου τε μέρος τι τμηθῆναι καὶ τὴν Ἀττικὴν ἅπασαν· οἱ μὲν γὰρ οὐχ ἔξουσιν ἄλλην ἀντιλαβεῖν ἀμαχεί, ἡμῖν δ' ἐστὶ γῆ πολλή καὶ ἐν νήσοις καὶ κατ' ἡπειρον· μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος»

τόσο στην αξιοπιστία των Αθηνών όσο και στο ηθικό των εμπολέμων. Τα αντίποινα αφενός θα επέφεραν μεγάλο οικονομικό κόστος στον αντίπαλο, αλλά και αναδείκνυαν την ισχύ της Αθήνας. Η στρατηγική αυτή ήταν στην πραγματικότητα κλιμακούμενη. Οι επιδρομές γίνονταν όπου θεωρούσαν ότι υπήρχε αδύνατο σημείο όπως στη Μεθώνη¹⁰⁴¹ και οι δυνάμεις λεηλατούσαν την περιοχή χωρίς να γίνεται σοβαρή χερσαία μάχη¹⁰⁴². Συνέχεια αυτής της πολιτικής, παρότι είχε προηγηθεί ο θάνατος του Περικλή, μπορεί να θεωρηθεί η κατάληψη της Πύλου¹⁰⁴³ και μετέπειτα της Σφακτηρίας το 425 π.Χ.¹⁰⁴⁴, αλλά και η επιχείρηση για την κατάληψη των Κυθήρων το 424 π.Χ.¹⁰⁴⁵

Υπονόμευση της διεθνούς βάσης ισχύος του αντιπάλου

Αυτή η αρχή της *στρατηγικής* του Περικλή υλοποιούνταν μέσω της διεξαγωγής οικονομικού πολέμου και εκφοβισμού των συμμάχων της Σπάρτης. Οι επιδρομές στην Πελοπόννησο πλέον του ψυχολογικού και στρατιωτικού αποτελέσματος, επηρέαζαν και την οικονομική ζωή των περιοχών που πλήττονταν, αλλά και γενικότερα αυτή της Πελοποννήσου. Η Κόρινθος που στηριζόταν στο θαλάσσιο εμπόριο ζημιωνόταν περισσότερο. Αποτέλεσμα ήταν η Πελοπόννησος να στηρίζεται πιο πολύ στη δική της αγροτική οικονομία που δεν ήταν και τόσο εύρωστη «αὐτουργοί τε γάρ εἰσι Πελοποννήσιοι καὶ οὐτε ἰδία οὐτ' ἐν κοινῷ χρήματά ἐστιν αὐτοῖς¹⁰⁴⁶». Κατά τον Πλατιά¹⁰⁴⁷, ο εκφοβισμός των αντιπάλων της Αθήνας και πιθανών συμμάχων των Σπαρτιατών φαίνεται στην περίπτωση της Μήλου, παρόλο που έγινε μετά το θάνατο του Περικλή, όπου οι Αθηναίοι προσπαθούν να πάρουν με το μέρος τους και με τη βία μια ουδέτερη πόλη κράτος που όμως είχε δεσμούς αίματος με τη Σπάρτη «Μήλιοι Λακεδαιμονίων μὲν εἰσιν ἄποικοι, τῶν δ' Ἀθηναίων οὐκ ἤθελον ὑπακούειν ὥσπερ οἱ ἄλλοι νησιῶται, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον οὐδετέρων ὄντες ἡσύχαζον,

---

¹⁰⁴¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.25.2 : «περιπλέοντες καὶ ἐς Μεθώνην τῆς Λακωνικῆς ἀποβάντες τῷ τείχει προσέβαλον ὄντι ἀσθενεῖ καὶ ἀνθρώπων οὐκ ἐνότων»

¹⁰⁴² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.25.5 : «καὶ ὕστερον αἱ τε νῆες περιπλεύσασαι ἀναλαμβάνουσιν αὐτοὺς καὶ ἐξανάγονται ἐκλιπόντες Φειάν, καὶ τῶν Ἡλείων ἢ πολλὴ ἤδη στρατιὰ προσεβεβηθήκει. παραπλεύσαντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ ἄλλα χωρία ἐδήουν»

¹⁰⁴³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.3.1 : «ὁ δὲ Δημοσθένης ἐς τὴν Πύλον πρῶτον ἐκέλευε σχόντας αὐτοὺς καὶ πράξαντας ἃ δεῖ τὸν πλοῦν ποιεῖσθαι ἀντιλεγόντων δὲ κατὰ τύχην χειμῶν ἐπιγενόμενος κατήνεγκε τὰς ναῦς ἐς τὴν Πύλον»

¹⁰⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.38.1 : «οἱ δὲ ἀκούσαντες παρήκαν τὰς ἀσπίδας οἱ πλειστοὶ καὶ τὰς χεῖρας ἀνέσεισαν, δηλοῦντες προσίεσθαι τὰ κεκηρυγμένα»

¹⁰⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.52.1 : «Ἀθηναῖοι δὲ ἐν τῷ αὐτῷ θερεὶ ἐξήκοντα ναυσὶ καὶ δισχιλίαις ὀπλίταις ἰπευσί τε ὀλίγοις καὶ τῶν συμμαχῶν Μιλησίους καὶ ἄλλους τινὰς ἀγαγόντες ἐστράτευσαν ἐπὶ Κύθηρα»

¹⁰⁴⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.143. 1

¹⁰⁴⁷ Πλατιάς Α., 2000, 110

ἔπειτα ὡς αὐτοὺς ἠνάγκαζον οἱ Ἀθηναῖοι δηοῦντες τὴν γῆν, ἐς πόλεμον φανερόν κατέστησαν¹⁰⁴⁸». Ἡ πιθανότητα κάποιος να συμμαχήσει με τον αντίπαλο ἔπρεπε να ελαχιστοποιηθεί.

Διαμόρφωση του εσωτερικού περιβάλλοντος του αντιπάλου προς ὄφελος της Αθήνας

Για να υλοποιηθεί αυτή η αρχή η Αθήνα θα ἔπρεπε να πείσει τη Σπάρτη ὅτι ο αγώνας που ἔκανε δεν θα εἶχε κάποιο ἀποτέλεσμα και η τελική ἔκβαση θα ἦταν ὑπὲρ των Αθηναίων. Ἡ Σπάρτη ἔπρεπε να πεισθεί ὅτι η στρατηγική της που ἠθέλε να λεηλατεῖται η αττική γη δεν οδηγούσε σε κάποιο ἀπτό ἀποτέλεσμα, καθώς η Αθήνα εἶχε ἄλλες πηγές για την τροφοδοσία της. Ταυτόχρονα με την τακτική των Αθηνῶν να γίνονται ἐπιδρομές στην Πελοπόννησο η παραγωγή των συμμάχων της Σπάρτης θα μειωνόταν, ἐνῶ η θαλάσσια ὑπεροχή των Αθηνῶν θα ἐμπόδιζε το ἐμπόριο και τον εφοδιασμό ἀπὸ ἄλλες πηγές. Αυτό σε βάθος χρόνου ἐπισημαίνει ο καθηγητής θα ἔπρεπε να οδηγήσει τη δημιουργία ἐντὸς της Σπάρτης μιας φιλειρηνικής τάσης που θα ἀντιλαμβανόταν ὅτι ο πόλεμος δεν θα μπορούσε να κερδηθεί και ἔτσι να ἐπιζητήσει την εἰρήνη. Το ἀποτέλεσμα του πρώτου μέρους του πολέμου φαίνεται να δικάωσε τον Περικλή καθώς μετὰ την ἴττα των Αθηναίων στην Ἀμφίπολη με το θάνατο των δύο ὑπέρμαχων του πολέμου Κλέωνα και Βρασίδα στη Σπάρτη ὑπερίσχυσε η φιλειρηνική πλευρά με τον Πλειστοάνακτα, γεγονός το ὁποῖο σε συνδυασμό με την ἀνάδειξη στην Αθήνα του Νικία, ὁδήγησε στην εἰρήνευση¹⁰⁴⁹.

Ο Πλατιάς ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν τέσσερα κριτήρια για την ἀξιολόγηση της στρατηγικής¹⁰⁵⁰.

Ἡ ἐξωτερική καταλληλότητα (ο βαθμός που προσιδιάζει με το διεθνές περιβάλλον).

Ἡ σχέση των μέσων και σκοπῶν (ἀποφυγή ἐπιδίωξης στόχων πέραν των πραγματικῶν δυνατοτήτων ενός κράτους).

Ἡ ἀποτελεσματικότητα (ἐκτίμηση μετὰξὺ του κόστους που καταβάλλεται και τους οφέλους που ἀποκομίζεται).

¹⁰⁴⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.84.2

¹⁰⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 2.16. 1 « ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἐν Ἀμφιπόλει ἦσσα τοῖς Ἀθηναίοις ἐγεγένητο καὶ ἐτεθνήκει Κλέων τε καὶ Βρασίδας, οἵπερ ἀμφοτέρωθεν μάλιστα ἠναντιοῦντο τῇ εἰρήνῃ, ὁ μὲν διὰ τὸ εὐτυχεῖν τε καὶ τιμᾶσθαι ἐκ τοῦ πολεμεῖν, ὁ δὲ γενομένης ἡσυχίας καταφανέστερος νομίζων ἂν εἶναι κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλον, τότε δὴ ἑκατέρω τῇ πόλει σπεύδοντες τὰ μάλιστα τὴν ἡγεμονίαν Πλειστοάναξ τε ὁ Πανσανίου βασιλεὺς Λακεδαιμονίων καὶ Νικίας ὁ Νικηράτου, πλεῖστα τῶν

τότε εὖ φερόμενος ἐν στρατηγίαις, πολλῶν δὴ μᾶλλον προουθυμοῦντο».

¹⁰⁵⁰ Πλατιάς Α., 2000, 110

Η εσωτερική συνοχή (όλα τα μέσα της στρατηγικής να είναι ομοιόμορφα ανεπτυγμένα και σε ισορροπία).

Ο Πλατιάς¹⁰⁵¹ υποστηρίζει ότι η *στρατηγική* των Αθηνών ήταν συμβατή με το διεθνές περιβάλλον. Η Αθήνα δεν είχε κανένα λόγο για να μεταβάλλει τη διεθνή τάξη. Η δύναμή της βρισκόταν συνεχώς σε ανοδική πορεία και έτσι δεν απαιτείτο να δημιουργήσει περισσότερους εχθρούς με μια επιθετική στρατηγική που θα είχε ως μόνη διέξοδο τη στροφή προς το χερσαίο χώρο.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο κριτήριο η πολιτική του Περικλή φαίνεται επιτυχημένη. Αποφεύχθηκε η υπερεξάπλωση, προσπάθεια που πιθανώς να εξαντλούσε τους πόρους της Αθήνας.

Η πολιτική του Περικλή ανταποκρίνεται και στο τρίτο κριτήριο. Μέχρι τη σικελική εκστρατεία, η Αθήνα είχε καταφέρει να διατηρήσει τις δυνάμεις της και είχε πετύχει να συνάψει μια ειρήνη που εάν διατηρούνταν θα ήταν ακόμα πιο επωφέλης για την ίδια και την αυτοκρατορία της.

Το στοιχείο της εσωτερικής συνοχής υπήρχε στην πολιτική του Περικλή καθώς κανένα στοιχείο δεν υποβίβαζε ένα άλλο, αλλά αντίθετα συμπλήρωναν το ένα το άλλο. Η ναυτική δράση συνέβαλε στις άτυπες διαπραγματεύσεις, ενώ η αποφυγή της υπερεξάπλωσης δεν εμπόδισε την ανάληψη επιχειρήσεων που βοήθησαν στην κατατριβή του αντιπάλου και την εξουθένωσή του και μέχρι τον Αλκιβιάδη και τη σικελική εκστρατεία η Αθήνα φαινόταν να είναι η νικήτρια της αναμέτρησης.

Κατά τον Finley¹⁰⁵² ο Θουκυδίδης εκθέτει την στρατηγική του Περικλή κατά στο πρώτο βιβλίο της ιστορίας του. Με αφορμή το περιστατικό της Ποτειδαίας ο Περικλής ξεδιπλώνει όλη την πολιτικοστρατιωτική του αντίληψη και ρητορική του δεινότητα, για να πείσει τους συμπολίτες του να ακολουθήσουν την πολιτική που αυτός προτείνει. Η πρώτη αρχή που προκρίνει είναι η αποφασιστικότητα. Καμία υποχώρηση στις απαιτήσεις των αντιπάλων, καθώς αυτό θα επέφερε πλήθος άλλων « μηδὲ ἐν ὑμῖν αὐτοῖς αἰτίαν ὑπολίπησθε ὡς διὰ μικρὸν ἐπολεμήσατε. τὸ γὰρ βραχὺ τι τοῦτο πᾶσαν ὑμῶν ἔχει τὴν βεβαίωσιν καὶ πείραν τῆς γνώμης. οἷς εἰ ξυγχωρήσετε, καὶ ἄλλο τι μείζον εὐθύς ἐπιταχθήσεσθε ὡς φόβῳ καὶ τοῦτο ὑπακούσαντες· ἀπισχυρισάμενοι δὲ σαφὲς ἂν καταστήσατε αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ἴσου ὑμῖν μᾶλλον προσφέρεσθαι¹⁰⁵³». Επίσης οποιαδήποτε ικανοποίηση απαιτή-

---

¹⁰⁵¹ Πλατιάς Α., 2000, 118-121

¹⁰⁵² Finley J. , 2015, 135

¹⁰⁵³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.140.5

σης που επιβάλλεται ως εντολή θα ισοδυναμούσε με υποδούλωση «ὥσπερ ἔμοιγε μεινον δοκεῖ εἶναι, καὶ ἐπὶ μεγάλη καὶ ἐπὶ βραχεία ὁμοίως προφάσει μὴ εἴξοντες μηδὲ ξὺν φόβῳ ἔξοντες ἃ κεκτήμεθα· τὴν γὰρ αὐτὴν δύναται δούλωσιν ἢ τε μεγίστη καὶ ἐλαχίστη δικαίωσις ἀπὸ τῶν ὁμοίων πρὸ δίκης τοῖς πέλας ἐπιτασσομένη¹⁰⁵⁴».

Κατὰ τον Finley¹⁰⁵⁵, ο Περικλῆς υπεστήριζε ὅτι εἰάν ἡ καλλιεργήσιμη γῆ τῆς Ἀττικῆς αφηνόταν στη διάθεση των εισβολέων ἡ Αθήνα, με την προϋπόθεση ὅτι θα διατηρούσε την ηγεμονία της, θα μπορούσε να κερδίσει τον πόλεμο. Στον αντίποδα, οἱ αντίπαλοί της δε θα μπορούσαν να αντέξουν σε μακροχρόνιες επιχειρήσεις, καθὼς ἡ ἴδια θα τους πρόσβαλε ἀπὸ τῆ θάλασσα και θα τους εξαντλούσε¹⁰⁵⁶. Η στρατηγική αὐτή εἶχε τῆ βάση της στην οικονομική ἀνθηση τῆς Αθήνας. Η Αθήνα με το ναυτικό της να κυριαρχεῖ και να ἔχει ἀναδειχθεῖ σε μια μεγάλη εμπορική δύναμη εἶχε ἀλλάξει τα δεδομένα του πολέμου. Δεν ἦταν δυνατό κατὰ τῆ γνώμη του Περικλή να προσβληθεῖ ἐπιτυχῶς ἀπὸ τῆ Σπάρτη και τους συμμάχους της με τον παραδοσιακό μέχρι ἐκείνη τῆν εποχὴ τρόπο. Η τύχη του πολέμου δε θα κρινόταν πλέον ἀπὸ μια μάχη ἀλλά θα διαρκούσε σε μάκρος. Το σημαντικό λοιπὸν πλεονέκτημα των Σπαρτιατῶν, ἡ ἀπαράμιλλη στρατιωτική υπεροχὴ στο πεδίο τῆς σπλιτικής μάχης τίθετο ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Οἱ ἀντίπαλοι των Αθηνῶν ἦταν μικροκαλλιεργητές που ἀσχολούνταν με το πῶς θα εξασφάλιζαν τον καθημερινὸ ἐπιούσιο. Δεν ἦταν σε θέση να σχεδιάσουν μακροχρόνιες ἐκστρατείες ἢ μάχες μακριά ἀπὸ τῆν ἴδια τους τῆ γῆ. Δεν εἶχαν ἀκόμα τις οικονομικές δυνάμεις για να εισέλθουν σε πόλεμο μακρὰς διάρκειας¹⁰⁵⁷. Στην περίπτωση δε που θα ἐμπλέκονταν σε μια σύρραξη που θα εἶχε μεγάλο μήκος και θα προσπαθούσαν να ἐξοικονομήσουν χρήματα αὐτὸ δεν θα μπορούσε να γίνει με ἀμεσα ἀποτελέσματα. Στον πόλεμο ὁμως, ὅπως και σε ὅλες τις

---

¹⁰⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.141.1

¹⁰⁵⁵ Finley J., 2015, 135

¹⁰⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.143. 4-5 « ἦν τε ἐπὶ τὴν χώραν ἡμῶν πεζῆ ἴωσιν, ἡμεῖς ἐπὶ τὴν ἐκείνων πλευσούμεθα, καὶ οὐκέτι ἐκ τοῦ ὁμοίου ἔσται Πελοποννήσου τε μέρος τι τμηθῆναι καὶ τὴν Ἀττικὴν ἄπασαν· οἱ μὲν γὰρ οὐχ ἔξουσιν ἄλλην ἀντιλαβεῖν ἀμαχεί, ἡμῖν δ' ἐστὶ γῆ πολλή καὶ ἐν νήσοις καὶ κατ' ἠπειρον· μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος. σκέψασθε δέ· εἰ γὰρ ἡμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν; καὶ νῦν χρῆ ὅτι ἐγγύτατα τούτου διανοηθέντας τὴν μὲν γῆν καὶ οἰκίας ἀφεῖναι, τῆς δὲ θαλάσσης καὶ πόλεως φυλακὴν ἔχειν, καὶ Πελοποννησίοις ὑπὲρ αὐτῶν ὀργισθέντας πολλῶ πλέοσι μὴ διαμάχεσθαι »

¹⁰⁵⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.141.3 : « αὐτουργοί τε γὰρ εἰσι Πελοποννήσιοι καὶ οὔτε ἰδίᾳ οὔτ' ἐν κοινῶ χρήματά ἐστιν αὐτοῖς, ἔπειτα χρονίων πολέμων καὶ διαποντίων ἀπειροὶ διὰ τὸ βραχέως αὐτοὶ ἐπ' ἀλλήλους ὑπὸ πενίας ἐπιφέρειν. καὶ οἱ τοιοῦτοι οὔτε ναῦς πληροῦντες οὔτε πεζὰς στρατιάς πολλάκις ἐκπέμπειν δύνανται, ἀπὸ τῶν ἰδίων τε ἅμα ἀπόντες καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν δαπανῶντες καὶ προσέτι καὶ θαλάσσης εἰργόμενοι »

εκδηλώσεις της ζωής, οι ευκαιρίες δεν περιμένουν «Μέγιστον δέ, τῆ τῶν χρημάτων σπάνει κωλύσονται, ὅταν σχολῇ αὐτὰ ποριζόμενοι διαμέλλωσιν· τοῦ δὲ πολέμου οἱ καιροὶ οὐ μενετοί¹⁰⁵⁸». Βαρύνουσα θέση στη στρατηγική του Περικλή κατείχε η θαλάσσια κυριαρχία των Αθηνών. Δεν διανοούνταν ότι οι Πελοποννήσιοι, ακόμα και εάν εύρισκαν τους οικονομικούς πόρους, θα μπορούσαν να αντιπαρατεθούν με το στολίδι της Αθηναϊκής δύναμης, το στόλο¹⁰⁵⁹ Ἐτσι λοιπόν ο Finley συμπυκνώνει το στρατηγικό σχεδιασμό του Περικλή στα ε-ξής¹⁰⁶⁰:

- Θα επιτρεπόταν στον αντίπαλο να εισβάλει στην Αττική χωρίς προσπάθεια αναχαιτίσεώς του.
- Οι Αθηναίοι θα οπισθοχωρούσαν και θα καλύπτονταν πίσω από τα τείχη της πόλης τους.
- Ο Αθηναϊκός στόλος θα λεηλατούσε τις ακτές της Πελοποννήσου.
- Τελικός αντικειμενικός σκοπός η πλήρης εξασθένιση του αντιπάλου.

Σημείο το οποίο θα μπορούσε να ανατρέψει τον ανωτέρω σχεδιασμό και να θέσει σε αμφισβήτηση την επιτυχία του θα ήταν τα ενδεχόμενα σφάλματα των ίδιων των Αθηναίων που θα αφορούσαν σε ενδεχόμενη προσπάθεια τους για περισσότερη επέκταση της ήδη υφιστάμενης κυριαρχίας τους¹⁰⁶¹.

Η πίστη του Περικλή στις δυνάμεις και τις δυνατότητες της πόλης του, αλλά και στην προκριθείσα από τον ίδιο στρατηγική της εξουθένωσης του αντιπάλου φαίνεται και στον τελευταίο του λόγο όπου επαινεί τη ναυτική δύναμη της πόλης που αποτελεί εργαλείο εφαρμογής της «ἐγὼ δὲ ἀποφαίνω δύο μερῶν τῶν ἐς χρῆσιν φανερῶν, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἑτέρου ὑμᾶς παντὸς κυριωτάτους ὄντας, ἐφ' ὅσον τε νῦν νέμεσθε καὶ ἦν ἐπὶ πλέον βουλευθῆτε· καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις

---

¹⁰⁵⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.142.1

¹⁰⁵⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.142.9 -143.1 « τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἐστίν, ὥσπερ καὶ ἄλλο τι, καὶ οὐκ ἐνδέχεται, ὅταν τύχη, ἐκ παρέργου μελετᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον μηδὲν ἐκείνῳ πάρεργον ἄλλο γίγνεσθαι. Ἐἴ τε καὶ κινήσαντες τῶν Ὀλυμπίασιν ἢ Δελφοῖς χρημάτων μισθῷ μείζονι πειρῶντο ἡμῶν ὑπολαβεῖν τοὺς ξένους τῶν ναυτῶν, μὴ ὄντων μὲν ἡμῶν ἀντιπάλων ἐσβάντων αὐτῶν τε καὶ τῶν μετοίκων δεινὸν ἂν ἦν· νῦν δὲ τόδε τε ὑπάρχει, καί, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἢ ἄλλη Ἑλλάς»

¹⁰⁶⁰ Finley J., 2015, 147

¹⁰⁶¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.144.1 «ἦν ἐθέλητε ἀρχὴν τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα πολεμοῦντες καὶ κινδύνους αὐθαιρέτους μὴ προστίθεσθαι· μᾶλλον γὰρ πεφύβημαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἀμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας».

τῆ ὑπαρχούσῃ παρασκευῇ τοῦ ναυτικοῦ πλέοντας ὑμᾶς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἔθνος τῶν ἐν τῷ παρόντι κωλύσει¹⁰⁶²».

Κατὰ τον kagan¹⁰⁶³ δεν υπήρχε προηγούμενο στον αμυντικό σχεδιασμό του Περικλή καθώς δεν υπήρξε ποτέ προηγουμένως πόλη να έχει τα μέσα να τον θέσει σε λειτουργία και να τον υποστηρίξει επαρκώς. Κι αυτός θεωρεί ότι η Αθήνα στηριζόταν στο ναυτικό της. Στους ναυστάθμους ναυλοχούσαν περί τα 300 αξιόμαχα πλοία μαζί με άλλα που θα μπορούσαν να επισκευαστούν και να χρησιμοποιηθούν σε έκτακτη κατάσταση. Επιπλέον μπορούσε να βασίζεται σε ενίσχυση του στόλου από τους συμμάχους της Μυτιλήνη, Χίο και Κέρκυρα. Με δεδομένο ότι ένας στόλος για να συντηρηθεί και να λειτουργήσει απαιτούσε αρκετά χρήματα η Αθήνα υπερτερούσε κατά πολύ έναντι οιοδήποτε άλλου. Ο ιστορικός αναφέρει ότι κατά το 431 π. Χ. τα ετήσια έσοδα των Αθηνών ανέρχονταν σε 1,000 αργυρά τάλαντα (400 εσωτερικοί πόροι και 600 από εισφορές). Επίσης στην έναρξη των εχθροπραξιών στο ταμείο βρίσκονταν 6,000 τάλαντα, ασήμι και χρυσός αξίας 500 επιπλέον ταλάντων και άλλα 40 τάλαντα από την χρυσή επένδυση του αγάλματος της Αθηνάς. Στον αντίποδα, οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν κάτι ανάλογο. Το επισημαίνει αυτό ο Περικλής τονίζοντας την πενία τους «αὐτουργοί τε γάρ εἰσι Πελοποννήσιοι καὶ οὔτε ἰδίᾳ οὔτ' ἐν κοινῷ χρήματά ἐστιν αὐτοῖς, ἔπειτα χρόνιων πολέμων καὶ διαποντίων ἄπειροι διὰ τὸ βραχέως αὐτοὶ ἐπ' ἀλλήλους ὑπὸ πενίας ἐπιφέρειν¹⁰⁶⁴». Βέβαια ο Kagan θέτει και ένα καιρίο θέμα. Το χρονικό ορίζοντα της στρατηγικής του Περικλή. Χωρίς αυτό το χρονικό όριο που πιθανώς θα εκτιμούσε ότι οι αντίπαλοι θα εξαντλούνταν, η *στρατηγική* αυτή δεν θα είχε ρεαλιστικό αντίκρισμα. Η υπόθεση που ο ίδιος κάνει είναι ότι ο σχεδιασμός αφορούσε μια δεκαετία και αυτό εν μέρει τεκμαίρεται από το λόγο του πριν την έναρξη του πολέμου « διὰ τὸ βραχέως αὐτοὶ ἐπ' ἀλλήλους ὑπὸ πενίας ἐπιφέρειν. καὶ οἱ τοιοῦτοι οὔτε ναῦς πληροῦντες οὔτε πεζὰς στρατίας πολλακίς ἐκπέμπειν δύνανται, ἀπὸ τῶν ἰδίων τε ἅμα ἀπόντες καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν δαπανῶντες καὶ προσέτι καὶ θαλάσσης εἰργόμενοι· αἱ δὲ περιουσίαι τοὺς πολέμους μᾶλλον ἢ αἱ βίαιοι ἐσφοραὶ ἀνέχουσιν¹⁰⁶⁵». Το ετήσιο κόστος που θα στοίχιζε στην Αθήνα η *στρατηγική* του Περικλή ο ιστορικός το ανεβάζει σε 2,000 τάλαντα

¹⁰⁶² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 62.2

¹⁰⁶³ Kagan D., 2004, 111 - 115

¹⁰⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.141. 3

¹⁰⁶⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.141. 3 - 5

υπολογίζοντας τόσο το κόστος λειτουργίας του ναυτικού όσο και τα έξοδα χερσαίων επιχειρήσεων. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι για ένα χρονικό διάστημα 3 ετών το εκτιμώμενο κόστος του πολέμου θα ανερχόταν σε 6,000 τάλαντα. Με δεδομένο ότι στην έναρξη υπήρχαν 6,000 και οι συμμαχικές εισφορές σε 1,800 τάλαντα φαίνεται ότι ο χρονικός ορίζοντας της στρατηγικής του Περικλή ήταν τριετής. Σε αυτό το χρονικό διάστημα ανέμενε ότι και η Σπαρτιατική κοινή γνώμη θα πειθόταν για το αδύνατο του εγχειρήματος να υπερισχύσουν των Αθηνών.

Οι Strauss και Ober¹⁰⁶⁶ θεωρούν ότι δεν υπήρχε περιθώριο στον Περικλή για να εφαρμόσει μια πιο τολμηρή και επιθετική *στρατηγική*. Η νηφάλια αντιμετώπιση των πραγμάτων και η Αθηναϊκή αδυναμία να αντιμετωπίσει το Σπαρτιατικό στρατό συνδυάστηκαν με τους σκοπούς του πολέμου. Παρόλο που ο Περικλής δεν απέφυγε τον πόλεμο, δεν τον προκάλεσε κίολας. Παρόλο που ο Θουκυδίδης έθεσε ως αιτία του πολέμου το φόβο της Σπάρτης για την ολοένα και αυξανόμενη ισχύ των Αθηνών, η Σπάρτη ήθελε μέσω του συνθήματος για την απελευθέρωση των Ελλήνων τη διάλυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας, που πράγματι ήταν ένας πολύ φιλόδοξος στόχος. Από την πλευρά του ο Περικλής πιθανόν να ήθελε την καταστροφή της Σπάρτης, αλλά χωρίς μεγάλο κόστος. Έτσι προσπάθησε να αμβλύνει τις επιπτώσεις της Σπαρτιατικής εισβολής στην Αττική, προσπάθεια που απαιτούσε περιορισμένο πόλεμο. Πιθανώς κατά τους ιστορικούς με την μετριοπαθή του στάση να περίμενε ότι η αντίστοιχη μετριοπαθής πλευρά των Σπαρτιατών θα ανταποκρινόταν θετικά. Επιπλέον πίστευε ότι ο ολοκληρωτικός πόλεμος θα απελευθέρωνε την επιθυμία για συνεχή και χωρίς όρια εξάπλωση της Αθήνας, που θα οδηγούσε στην καταστροφή της.

Παρόλο που η στρατηγική του Περικλή είχε ορθολογική δόμηση είχε και μειονεκτήματα.

-Βασιζόταν στο δεδομένο ότι θα ήταν αυτός στην ηγεσία της πόλης και θα υπήρχε αυτό που έχει ονομασθεί ενός ανδρός αρχή¹⁰⁶⁷. Μετά το θάνατό του δεν υπήρξε ενιαία ηγεσία και αυτό είχε δυσάρεστα αποτελέσματα. Οι ηγέτες που τον διαδέχθηκαν ανήλθαν στην εξουσία υποστηρίζοντας την επεκτατική πολιτική που από ένα σημείο και έπειτα αυτός είχε αποφύγει. Βέβαια οι ηγέτες εκμεταλλεύονταν τη λαϊκή βούληση κάνοντας μικροπολιτική¹⁰⁶⁸. Ο Θουκυδίδης το επισημαίνει γράφοντας ότι προέτασαν τις προσωπικές φιλοδοξίες και τα ατομικά συμφέροντα, ακο-

---

¹⁰⁶⁶ Strauss B.S.& Ober J., 1990, 53- 54

¹⁰⁶⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.65. 10 : «ἔργω δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή»

¹⁰⁶⁸ Finley J., 2015, 171

λουθώντας μια πολιτική που ζημίωνε την Αθήνα¹⁰⁶⁹. Η δε έκπληξη την οποία δοκιμάζουν οι αντίπαλοι της Αθήνας σχετικά με τη δύναμή της, παρόλες τις δυσχέρειες που αντιμετώπισε, αποδεικνύουν το ορθό της επιλογής του Περικλή. Το 424 όταν ο Βρασιδάς επεχείρησε να μεταφέρει τον πόλεμο στη Μακεδονία μιλώντας στην Άκανθο προκειμένου να πείσει τους πολίτες να συνταχθούν με τη Σπάρτη λέει «εἰ δὲ χρόνῳ ἐπήλθομεν, σφαλέντες τῆς ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ πολέμου δόξης, ἢ διὰ τάχους αὐτοὶ ἄνευ τοῦ ὑμετέρου κινδύνου ἠλπίσσαμεν Ἀθηναίους καθαιρήσειν, μηδεὶς μεμφθῆ¹⁰⁷⁰». Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι μετά τη μάχη της Αμφίπολης και το θάνατο του Βρασιδά και του Κλέωνα (422) ήθελαν την ειρήνη γιατί «οἱ δ' αὖ Λακεδαιμόνιοι παρὰ γνώμην μὲν ἀποβαίνοντος σφίσι τοῦ πολέμου, ἐν ᾧ ᾤοντο ὀλίγων ἐτῶν καθαιρήσειν τὴν τῶν Ἀθηναίων δύναμιν, εἰ τὴν γῆν τέμνοιν¹⁰⁷¹». Την ίδια εκτίμηση κάνει και μετά την οχύρωση της Δεκέλειας από το βασιλιά Ἄγι την άνοιξη του 413 π.Χ. που έφερε την Αθήνα σε πολύ δυσχερή θέση «καὶ τὸν παράλογον τοσοῦτον ποιῆσαι τοῖς Ἑλλησι τῆς δυνάμεως καὶ τόλμης, ὅσον κατ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου οἱ μὲν ἐνιαυτόν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τριῶν γε ἐτῶν οὐδεὶς πλείω χρόνον ἐνόμιζον περιοίσειν αὐτούς, εἰ οἱ Πελοποννήσιοι ἐσβάλοιεν ἐς τὴν χώραν, ὥστε ἔτει ἑπτακαίδεκάτῳ μετὰ τὴν πρώτην ἐσβολὴν ἦλθον ἐς Σικελίαν ἤδη τῷ πολέμῳ κατὰ πάντα τετραυχωμένοι, καὶ πόλεμον οὐδὲν ἐλάσσω προσαλείοντο τοῦ πρότερον ὑπάρχοντος ἐκ Πελοποννήσου¹⁰⁷²». Η ίδια πεποίθηση αποτυπώνεται και όταν οι Αθηναῖοι το 412 π.Χ. απέκλεισαν τη Χίο που είχε αποστατήσει από την Αθηναϊκή συμμαχία «εἰ δὲ τι ἐν τοῖς ἀνθρωπειοῖς τοῦ βίου παραλόγοις ἐσφάλησαν, μετὰ πολλῶν οἷς ταῦτ' ἔδοξε, τὰ τῶν Ἀθηναίων ταχὺ ξυναναιρεθήσεσθαι, τὴν ἁμαρτίαν ξυνέγνωσαν¹⁰⁷³».

-Δεν είχε σταθμίσει σωστά τις αντιδράσεις των συμπολιτῶν του από τις θυσίες που τους είχε καλέσει να υποστούν κατά την εφαρμογή αυτής της πολιτικής. Οι γεωργοί που υπέστησαν και τις μεγαλύτερες καταστροφές έκαναν την αρχή. Από το

---

¹⁰⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.65. 7 : «οἱ δὲ ταῦτ' αὖτε πάντα ἐς τὸναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἰδία κέρδη κακῶς ἐς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο», βλ. και 2.65. 10

¹⁰⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4. 85. 2

¹⁰⁷¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.14. 3

¹⁰⁷² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7.28.3

¹⁰⁷³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.24.5

δεύτερο χρόνο κιάλας του πολέμου ο Περικλής τέθηκε υπό αμφισβήτηση¹⁰⁷⁴. Δέχθηκε επίθεση και φοβόταν μήπως τυχόν οι συμπατριώτες του τελικώς δεν θα υποστήριζαν την πολιτική του « παντί τε τρόπω ἀνηρέθιστο ἢ πόλις, καὶ τὸν Περικλέα ἐν ὀργῇ εἶχον, καὶ ὧν παρήνεσε πρότερον ἐμέμνηντο οὐδέν, ἀλλ' ἐκάκιζον ὅτι στρατηγὸς ὧν οὐκ ἐπεξάγοι, αἴτιόν τε σφίσιν ἐνόμιζον πάντων ὧν ἔπασχον. Περικλῆς δὲ ὀρῶν μὲν αὐτοὺς πρὸς τὸ παρὸν χαλεπαίνοντας καὶ οὐ τὰ ἄριστα φρονοῦντας, πιστεύων δὲ ὀρθῶς γινώσκειν περὶ τοῦ μὴ ἐπεξιέναι, ἐκκλησίαν τε οὐκ ἐποίει αὐτῶν οὐδὲ ξύλλογον οὐδένα, τοῦ μὴ ὀργῇ τι μᾶλλον ἢ γνώμη ξυνελθόντας ἐξαμαρτεῖν, τήν τε πόλιν ἐφύλασσε καὶ δι' ἡσυχίας μάλιστα ὅσον ἐδύνατο εἶχεν¹⁰⁷⁵».

Η στρατηγική του Περικλή έχει δεχθεί και αυστηρή κριτική. Καταρχάς υποστηρίζεται ότι ο Περικλής με την επιλογή της μηδενικής υποχώρησης έσπρωξε την πόλη στον πόλεμο που πιθανώς θα μπορούσε να αποφύγει. Ο Πλατιάς¹⁰⁷⁶ υποστηρίζει ότι η διεθνής κατάσταση την εποχή εκείνη ήταν ασταθής και χαρακτηριζόταν από μεγάλη ένταση. Ταυτόχρονα, η μαξιμαλιστική απαίτηση της Σπάρτης να αποδώσουν οι Αθηναίοι στους Έλληνες την ελευθερία τους δεν άφηνε και πολλά περιθώρια επιλογών στην Αθήνα που ας μην ξεχνάμε, ήταν μια υπερδύναμη της εποχής.

Επιπλέον, θεωρείται ότι ο εχθρός δεν μπορούσε να την προβλέψει και ως εκ τούτου δεν ήταν αξιόπιστη. Πράγματι η στρατηγική που επελέγη από τον Περικλή με την αποφυγή της αποφασιστικής μάχης ήταν ασύμβατη με την τότε επικρατούσα κουλτούρα του πολέμου. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Kagan¹⁰⁷⁷ που γράφει ότι όσο οι Αθηναίοι συμμορφώνονταν και υποστήριζαν τον Περικλή, τόσο υπονομεύονταν η αποτρεπτική διπλωματία που ήθελε αυτός να ασκήσει. Το πρώτο μειονέκτημα ήταν η φαινομενική του αναξιοπιστία. Πράγματι, ο Περικλής κατάφερε να πείσει τους Αθηναίους να υιοθετήσουν το σχέδιό του, αλλά λίγοι ήταν αυτοί από την αντίπαλη πλευρά που πίστευαν ότι αυτό θα εφαρμοζόταν στην πράξη. Ποτέ ως τότε οι Έλληνες που μπορούσαν να αντιδράσουν δεν ανέχονταν τέτοιες καταστάσεις. Ο Kagan συνεχίζει την ανάλυσή του και υποστηρίζει ότι το σχέδιο του Περικλή είχε και ένα άλλο μειονέκτημα. Παρόλο που αρχικά μπορούσε να φανεί ορθό μιας και οι αμυντικοί στόχοι της Αθήνας θα υπηρετούνταν με αμυντική πολιτική, αυτή δεν

¹⁰⁷⁴ Kagan D, 2004, 100

¹⁰⁷⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.22.3

¹⁰⁷⁶ Πλατιάς Α., 2000, 122-123

¹⁰⁷⁷ Kagan D., 2004, 99

μπορούσε να εκφοβίσει τους Σπαρτιάτες και έτσι δεν εξυπηρετούσε τον αποτρεπτικό χαρακτήρα που ήθελε να της προσδώσει ο Περικλής. Με την αποφυγή της αποφασιστικής μάχης, οι Σπαρτιάτες δεν θα είχαν κανένα κόστος παρά μόνο αυτό που θα προέκυπτε από την παραμονή τους στην αττική γη που θα την λεηλατούσαν. Ταυτόχρονα, βραχυπρόθεσμα η τακτική των Αθηναίων με τις επιδρομές στις ακτές της Πελοποννήσου δεν ήταν τόσο ζημιογόνος για τη Σπάρτη. Έτσι ο Kagan θεωρεί ότι η στρατηγική αυτή του Περικλή εάν περιείχε και μια δόση επιθετικού πνεύματος πιθανώς ο πόλεμος να είχε αποσοβηθεί. Καταλήγει λοιπόν ότι χωρίς την εκδήλωση μιας πειστικής επιθετικής δράσης η αποτρεπτική διπλωματία ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία. Ο Πλατιάς¹⁰⁷⁸ διαφωνεί με την άποψη του Kagan και έχει δύο επιχειρήματα που πλαισιώνει την άποψή του. Καταρχάς οι Αθηναίοι είχαν ξαναδοκιμάσει την ίδια τακτική το 480 π.Χ. όταν άφησαν την πόλη τους στο έλεος των Περσών και συνέχισαν τον πόλεμο με το ναυτικό τους. Ακόμα όμως και την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου ο ίδιος ο βασιλιάς Αρχίδαμος θεωρεί ότι οι Αθηναίοι δεν δίδουν στη γη την αξία που δίδουν οι αντίπαλοί τους¹⁰⁷⁹. Τέλος η αποφυγή της χερσαίας σύγκρουσης στην αττική γη δεν τέθηκε και σοβαρά υπό αμφισβήτηση και μετά το θάνατο του Αθηναίου πολιτικού.

Αποκρούοντας μια επιπλέον κριτική στην πολιτική του Περικλή που θεωρεί ότι αυτή ήταν πολύ χαλαρή ώστε να εκμεταλλευτεί τυχόν «παραπατήματα» του αντιπάλου και να αυξήσει το κόστος του πολέμου υπερβολικά για εκείνον, ο καθηγητής Πλατιάς υποστηρίζει¹⁰⁸⁰ ότι η εκτίμηση αυτή είναι υπερβολική, καθώς ο Περικλής με τη *στρατηγική* του απειλούσε τη Σπάρτη με εισβολή στα εδάφη των Πελοποννησίων σε περίπτωση εισβολής στην Αττική. Η πολιτική αυτή της αυξανόμενης πίεσης προς τον αντίπαλο δεν είχε σχεδιασθεί να εκδηλωθεί άπαξ. Αντίθετα, είχε σχεδιαστεί μια κλιμακωτή ανάπτυξή της. Αυτό κατά τον ίδιο, μπορεί να εξηγήσει τη μικρή πρόκληση ζημιών από πλευράς Αθήνας στους αντιπάλους της κατά το πρώτο έτος του πολέμου. Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι η στρατηγική του Περικλή για να υλοποιηθεί απαιτούσε την φυσική παρουσία του ίδιου του πολιτικού. Ο Πλατιάς παρατηρεί ότι¹⁰⁸¹ τα δύο βασικά στοιχεία πάνω στα οποία οικοδομήθηκε η *στρατηγική* αυτή προϋπήρχαν του Περικλή. Τόσο τα τείχη είχαν υψωθεί πριν από αυτόν, όσο και η

---

¹⁰⁷⁸ Πλατιάς Α., 2003, 123

¹⁰⁷⁹Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.81.6 : «μη γὰρ δὴ ἐκείνη γε τῇ ἐλπίδι ἐπαιρώμεθα ὡς ταχὺ παυσθήσεται ὁ πόλεμος, ἦν τὴν γῆν αὐτῶν τέμωμεν. δέδοικα δὲ μᾶλλον μὴ καὶ τοῖς παισὶν αὐτὸν ὑπολίπωμεν· οὕτως εἰκὸς Ἀθηναίους φρονήματι μῆτε τῇ γῇ δουλεῦσαι μῆτε ὥσπερ ἀπείρους καταπλαγῆναι τῷ πολέμῳ»

¹⁰⁸⁰Πλατιάς Α., 2000, 124 - 125

¹⁰⁸¹ Πλατιάς Α., 2000, 125

ναυτική ισχύς των Αθηνών είχε οικοδομηθεί αμέσως μετά τους Περσικούς πολέμους. Βέβαια ο Περικλής προσαρμόσε αυτά τα δύο εργαλεία στις συνθήκες που επικρατούσαν στην εποχή του.

Η αλλαγή *στρατηγικής* παρουσιάζεται σχεδόν αμέσως μετά το θάνατο του Περικλή. Ο Θουκυδίδης επισημαίνει ότι μέχρι τότε ό,τι είχε προβλέψει ο Αθηναίος πολιτικός για την έκβαση του πολέμου ήταν ορθό¹⁰⁸². Οι Αθηναίοι άγονται από τους νέους πολιτικούς που φροντίζουν να κολακεύουν τις επιθυμίες του πλήθους. Ο Κλέων είναι ένας από αυτούς. Ο Finley υποστηρίζει ότι εγκατέλειψε τις δύο βασικές αρχές της *στρατηγικής* του Περικλή που ήταν η μετριοπάθεια σε ό,τι αφορούσε στα ζητήματα της ηγεμονίας και την αποφυγή σε έκθεση σε κινδύνους μεγάλης κλίμακας¹⁰⁸³. Ο Finley σημειώνει ότι ο ίδιος ο Περικλής και αυτός είχε χαρακτηρίσει τη δύναμη της Αθήνας ως τυραννική¹⁰⁸⁴, αλλά η όλη πολιτική του με την μετριοπάθειά της έναντι των συμμαχικών πόλεων απάλυνε την πραγματικότητα¹⁰⁸⁵. Αντίθετα ο Κλέων θέλει να καταστραφούν όλοι όσοι αντιτίθενται στην Αθήνα¹⁰⁸⁶. Έτσι, στη δημηγορία του μετά την διαφαινόμενη μεταστροφή των Αθηναίων στο να μετριάσουν την ποινή που αρχικά είχε επιβληθεί στους Μυτιληναίους στρέφεται εναντίον της ίδιας της Αθηναϊκής δημοκρατίας ζητώντας και πάλι την παραδειγματική τιμωρία της Μυτιλήνης καθώς η ισχύς και η επίδειξή της είναι αυτά που θεμελιώνουν την ηγεμονία¹⁰⁸⁷.

---

¹⁰⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 65. 6 : « ἐπειδὴ τε ὁ πόλεμος κατέστη, ὁ δὲ φαίνεται καὶ ἐν τούτῳ προγνοῦς τὴν δύναμιν. ἐπεβίω δὲ δύο ἔτη καὶ ἕξ μῆνας· καὶ ἐπειδὴ ἀπέθανεν, ἐπὶ πλεον ἔτι ἐγνώσθη ἡ πρόνοια αὐτοῦ ἢ ἐς τὸν πόλεμον. ὁ μὲν γὰρ ἡσυχάζοντάς τε καὶ τὸ ναυτικὸν θεραπεύοντας καὶ ἀρχὴν μὴ ἐπικτωμένους ἐν τῷ πολέμῳ μηδὲ τῇ πόλει κινδυνεύοντας ἔφη περιέσεσθαι».

¹⁰⁸³ Finley J., 2015, 176

¹⁰⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 63.2 : «ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν»

¹⁰⁸⁵ Finley J., 2015, 179

¹⁰⁸⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 40.1 : «ἐγὼ μὲν οὖν καὶ τότε πρῶτον καὶ νῦν διαμάχομαι μὴ μεταγνώσθαι ὑμᾶς τὰ προοδεδογμένα, μηδὲ τρισὶ τοῖς ἀξυμφορωτάτοις τῇ ἀρχῇ, οἴκτῳ καὶ ἡδονῇ λόγων καὶ ἐπιεικείᾳ, ἀμαρτάνειν»

¹⁰⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.37.2-3 : «Πολλάκις μὲν ἤδη ἔγωγε καὶ ἄλλοτε ἔγνωνα δημοκρατίαν ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ἐτέρων ἀρχεῖν, μάλιστα δ' ἐν τῇ νῦν ὑμετέρῳ περὶ Μυτιληναίων μεταμελεία. διὰ γὰρ τὸ καθ' ἡμέραν ἀδεὲς καὶ ἀνεπιβούλευτον πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐς τοὺς συμμαχοὺς τὸ αὐτὸ ἔχετε, καὶ ὅτι ἂν ἡ λόγῳ πεισθέντες ὑπ' αὐτῶν ἀμάρτητε ἢ οἴκτῳ ἐνδῶτε, οὐκ ἐπικινδύνως ἡγεῖσθε ἐς ὑμᾶς καὶ οὐκ ἐς τὴν τῶν συμμάχων χάριν μαλακίζεσθαι, οὐ σκοποῦντες ὅτι τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς καὶ ἄκοντας ἀρχομένους, οἱ οὐκ ἐξ ὧν ἂν χαρίζεσθε βλαπτόμενοι αὐτοὶ ἀκροῶνται ὑμῶν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν ἰσχύι μᾶλλον ἢ τῇ ἐκείνων εὐνοίᾳ περιγένησθε»

Οι Strauss και Ober¹⁰⁸⁸ συμφωνούν με τον Finley. Ο Κλέων είχε κάτι περισσότερο από μια υγιή φιλοδοξία για την επέκταση της Αθήνας προς πάσα κατεύθυνση. Με απλά λόγια ο Κλέων εγκατέλειψε τις βασικές αρχές της *στρατηγικής* του Περικλή. Μέχρι και το 423 η πολιτική που ήθελε την Αθήνα ως «νησί» συνεχιζόταν καθώς δεν υπήρχε τρόπος αποφυγής των εισβολών στην Αττική. όμως με τον τρόπο αυτό η Αθήνα δεν φαινόταν να κάμπτεται τους Σπαρτιάτες και είχε έρθει η ώρα για ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων σε διάφορα μέτωπα. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η επιχείρηση στη Μυτιλήνη, ενώ η επιχείρηση στην Πύλο το 425 ήταν μια ακόμη προσπάθεια άσκησης επιθετικής πολιτικής. Εκείνη τη χρονική στιγμή και μετά την επιτυχία τους οι Αθηναίοι είχαν την ευκαιρία να ολοκληρώσουν την πολιτική που είχε εισαγάγει ο Περικλής. Οι Σπαρτιάτες πρότειναν συνθηκολόγηση¹⁰⁸⁹ και οι Αθηναίοι είχαν την ευκαιρία να τερματίσουν τη σύρραξη. Ο Finley υποστηρίζει ότι η ευκαιρία αυτή ήταν εξαιρετική καθώς με αυτόν τον τρόπο θα έμπαινε ένα τέλος στον κατήφορο που ο ίδιος ο πόλεμος δημιουργούσε φέρνοντας στην επιφάνεια εσωτερικές διαμάχες που αναπόφευκτα θα οδηγούσαν σε άσχημο για την Αθήνα τέλος. Κατά τον ίδιο¹⁰⁹⁰ ο Περικλής, έχοντας αντιληφθεί την αδυναμία αυτή της πόλης του, θεωρούσε πιο εύκολο να κερδηθεί ένας αμυντικός πόλεμος απέναντι στη Σπάρτη που από μόνη της θα επιζητούσε την ειρήνευση μόλις διαπίστωνε ότι η Αθήνα παρέμενε άτρωτη. Επομένως η τύχη για την τελική έκβαση της αναμέτρησης βρισκόταν στα χέρια της Αθήνας. Η αποδοχή από μέρος της Σπάρτης της αδυναμίας της το 425 π.Χ. να υπερισχύσει έναντι των Αθηνών ήταν αυτή που έδινε στη δεύτερη μια ευκαιρία για συνέχιση της κυριαρχίας της χωρίς μεγάλες απώλειες. Όμως οι Αθηναίοι, βρισκόμενοι σε πραγματική ευφορία για την επιτυχία τους, απέρριψαν το αίτημα « οί δὲ τὰς μὲν σπονδάς, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ, ἤδη σφίσιιν ἐνόμιζον ἐτοίμους εἶναι, ὅπῳταν βούλωνται ποιεῖσθαι πρὸς αὐτούς, τοῦ δὲ πλέονος ὠρέγοντο¹⁰⁹¹»..

Αμέσως μετά ο πόλεμος μεταφέρθηκε στην Δυτική Ελλάδα, όπου και οι δύο αντίπαλοι επιθυμούσαν τον έλεγχο της, προκειμένου να ελέγχουν τις οδούς προς τη Σικελία. Οι μεν Σπαρτιάτες, είχαν ως στόχο τη Ναύπακτο και οι Αθηναίοι τον ολοκληρωτικό έλεγχο της Ακαρνανίας, Φωκίδας, Εσπερίας και Λοκρίδας με εκκίνηση

---

¹⁰⁸⁸ Strauss B.S.& Ober J., 1990, 55

¹⁰⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.19.1 : «Λακεδαιμόνιοι δὲ ὑμᾶς προκαλοῦνται ἐς σπονδάς καὶ διάλυσιν πολέμου, διδόντες μὲν εἰρήνην καὶ ξυμμαχίαν καὶ ἄλλην φιλίαν πολλήν καὶ οἰκειότητα ἐς ἀλλήλους ὑπάρχειν»

¹⁰⁹⁰ Finley J., 2015, 193

¹⁰⁹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.21.2

την Αιτωλία. Ο Αθηναίος στρατηγός Δημοσθένης εξασφάλισε τελικά την εδραίωση των Αθηνών στη βορειοδυτική Αιτωλία, έχοντας όμως απωθήσει πλήρως τους Σπαρτιάτες και εξασφάλισε τις θαλάσσιες οδούς προς την Κέρκυρα και εκείθεν προς τη Σικελία. Η Αθήνα, υιοθετώντας πλέον επιθετική πολιτική, θέλησε να εξουδετερώσει την πίεση που δεχόταν από το βορρά και προσπάθησε να καταλάβει τις βοιωτικές πόλεις που θα παραδίδονταν¹⁰⁹². Το αρχικό σχέδιο των Αθηναίων για τριπλή ενέργεια (εισβολή Δημοσθένη από Κορινθιακό, εξέγερση Χαιρώνειας και εισβολή από την Αττική στο Δήλιο)¹⁰⁹³ απέτυχε. Η όλη επιχείρηση δεν τελεσφόρησε καθώς ο Θηβαίος στρατηγός Παγώνδας νίκησε τις Αθηναϊκές δυνάμεις στο Δήλιο το 424¹⁰⁹⁴. Άλλη μια ενέργεια που έπληξε στρατηγικά την Αθήνα ήταν η επιχείρηση του Βρασίδα στη Μακεδονία. Οι Σπαρτιάτες έπλητταν καίρια τα συμφέροντα της Αθήνας. Ο Περικλής είχε προειδοποιήσει ότι το Αθηναϊκό κράτος θα έπρεπε να παραμείνει κατά τη σύγκρουση άθικτο και ταυτόχρονα να αποφύγει τις μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις¹⁰⁹⁵. Αυτές οι δύο αρχές είχαν καταστρατηγηθεί την συγκεκριμένη περίοδο με αποτέλεσμα η Αθήνα να υποστεί μια ακόμα ήττα. Δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο ότι οι Σπαρτιάτες εκμεταλλεύτηκαν την εμπλοκή των Αθηναίων στη Βοιωτία όπου είχαν αγκιστρωθεί ισχυρές δυνάμεις και έπληξαν τα συμφέροντά τους στο βορρά αποστέλλοντας το Βρασίδα, όπου ο Θουκυδίδης διέθετε μόνο επτά πλοία¹⁰⁹⁶. Ο Βρασίδης κατόρθωσε να πάρει αρχικά με το μέρος του πόλεις της Χαλκιδικής και τελικά να καταλάβει το χειμώνα του 424 την στρατηγικής σημασίας πόλη της Αμφίπολης. Η Νικίειος ειρήνη που ακολούθησε αποτελεί κατά τον Finley από μια άποψη νίκη της Αθήνας. Οι Πελοποννήσιοι αντίπαλοί της απέτυχαν να κα-

---

¹⁰⁹²Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.89.1 : «Τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου χειμῶνος εὐθύς ἀρχομένου, ὡς τῷ Ἴπποκράτει καὶ Δημοσθένει στρατηγοῖς οὖσιν Ἀθηναίων τὰ ἐν τοῖς Βοιωτοῖς ἐνεδίδοδο»

¹⁰⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.89.1-2 : « καὶ ἔδει τὸν μὲν Δημοσθένη ταῖς ναυσὶν ἐς τὰς Σίφας ἀπαντῆσαι, τὸν δ' ἐπὶ τὸ Δήλιον, γενομένης διαμαρτίας τῶν ἡμερῶν ἐς ἃς ἔδει ἀμφοτέρους στρατεῦειν, ὁ μὲν Δημοσθένης πρότερον πλεύσας πρὸς τὰς Σίφας καὶ ἔχων ἐν ταῖς ναυσὶν Ἀκαρνανὰς καὶ τῶν ἐκεῖ πολλοὺς ξυμμάχων, ἀπρακτος γίγνεται μηνυθέντος τοῦ ἐπιβουλεύματος ὑπὸ Νικομάχου ἀνδρὸς Φωκέως ἐκ Φανοτέως, ὃς Λακεδαιμονίοις εἶπεν, ἐκεῖνοι δὲ Βοιωτοῖς· καὶ βοηθείας γενομένης πάντων Βοιωτῶν (οὐ γὰρ πῶ Ἴπποκράτης παρελύπει ἐν τῇ γῆ ὦν) προκαταλαμβάνονται αἱ τε Σίφαι καὶ ἡ Χαιρώνεια. ὡς δὲ ἦσθοντο οἱ πρᾶσσοντες τὸ ἀμάρτημα, οὐδὲν ἐκίνησαν τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν»

¹⁰⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.97.1 : «καὶ οἱ Βοιωτοὶ τροπαῖον στήσαντες»

¹⁰⁹⁵ Finley J., 2015, 204

¹⁰⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.104.4 : « οἱ δὲ ἐναντίοι τοῖς προδιδούσι, κρατοῦντες τῷ πλήθει ὥστε μὴ αὐτίκα τὰς πύλας ἀνοίγεσθαι, πέμπουσι μετὰ Εὐκλέους τοῦ στρατηγοῦ, ὃς ἐκ τῶν Ἀθηναίων παρῆν αὐτοῖς φύλαξ τοῦ χωρίου, ἐπὶ τὸν ἕτερον στρατηγὸν τῶν ἐπὶ Θράκης, Θουκυδίδην τὸν Ὀλόγου, ὃς τὰδε ξυνέγραψεν, ὄντα περὶ Θάσον (ἔστι δὲ ἡ νῆσος Παρίων ἀποικία, ἀπέχουσα τῆς Ἀμφιπόλεως ἡμίσεος ἡμέρας μάλιστα πλοῦν), κελεύοντες σφίσι βοηθεῖν. καὶ ὁ μὲν ἀκούσας κατὰ τάχος ἐπτά ναυσὶν αἱ ἔτυχον παροῦσαι ἔπλει»

ταστρέψουν το ναυτικό της κράτος. Η ειρήνη αυτή απέδειξε την ορθότητα της πολιτικής του Περικλή που στηριζόταν στην πεποίθηση του ότι η ναυτική κι οικονομική δύναμη της Αθήνας θα της εξασφάλιζαν τη νίκη. Η Σπάρτη δεν είχε κατορθώσει να πραγματοποιήσει κάτι σημαντικό έναντι των Αθηνών με την εισβολή της στην Αττική. Όμως ο πόλεμος, εκτός από το κόστος σε ανθρώπινες ζωές και σε οικονομικά μεγέθη, είχε φέρει στην Αθήνα και βαθιά πολιτική διχόνοια. Η πόλη, παρόλη τη φαινομενική της πλέον υπεροχή, δεν ήταν σε θέση να ανατρέψει την εκφυλιστική διαδικασία που είχε ξεκινήσει και παρόλη τη δυναμική που εκδηλώθηκε με τη σικελική εκστρατεία, οποιοδήποτε ατυχές γεγονός θα την οδηγούσε όλο και πιο βαθιά προς το τέλος¹⁰⁹⁷.

Ο Kagan υποστηρίζει ότι¹⁰⁹⁸ παρότι η ειρήνη αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα που θα επεδίωκε ο Περικλής, αυτό δεν είναι αληθές. Ο Περικλής, είχε ως στόχο τη διατήρηση της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί το 445 π.Χ. και την πεποίθηση ότι οι Σπαρτιάτες δεν ήταν ικανοί να επιβάλουν τη θέλησή τους στην Αθήνα, καθώς αυτή θα παρέμενε απρόσβλητη με την ηγεμονία της να διατηρείται. Όμως, με τη συμφωνηθείσα ειρήνη, τίποτα από αυτά δεν είχε επιτευχθεί. Το εδαφικό status quo δεν είχε αποκατασταθεί. Στην Αμφίπολη και στην Πάνακτο επικρατούσαν οι αντιαθηναϊκές δυνάμεις¹⁰⁹⁹, η Πλάταια είχε αφεθεί στην επιρροή των Θηβαίων και η Νίσαια θεωρητικά αντιστάθμιζε την απώλεια της Αμφίπολης¹¹⁰⁰. Ακόμα χειρότερα, δεν υπήρχε η παραμικρή ένδειξη ότι οι Σπαρτιάτες είχαν αποδεχθεί ότι η Αθήνα με την ηγεμονία της θα έμενε απρόσβλητη. Η Σπάρτη οδηγήθηκε στην ειρήνη λόγω συγκεκριμένων γεγονότων. Η απελευθέρωση των αιχμαλώτων και ο φόβος μιας συμμαχίας των Αθηνών με το Άργος είχαν δεσπόζουσα θέση στη λήψη της απόφασης για συμβιβασμό. Η συνθήκη ειρήνης έδινε στους Σπαρτιάτες τον αναγκαίο χρόνο για να ανασυνταχθούν χωρίς να τους αφαιρεί τη δυνατότητα να ριψοκινδυνεύσουν ένα νέο γύρο με πιθανότητα να είναι αυτοί οι τελικοί νικητές. Στην αντίπερα όχθη, οι Αθηναίοι εξαναγκάστηκαν στην αποδοχή της ειρήνης με την απειλή βίας. Με το πέρας των εχθροπραξιών κανένα μέρος δεν είχε πετύχει τους σκοπούς που αρχικά είχε θέσει. Η Σπάρτη δεν είχε κατορθώσει να κάμψει ή να λύσει την Αθηναϊκή συμμαχία και η Αθήνα δεν απολάμβανε την ασφάλεια χάριν της

---

¹⁰⁹⁷ Finley J., 2015, 208

¹⁰⁹⁸ Kagan D., 2004, 187 - 189

¹⁰⁹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.35.3 : «τὴν γὰρ Ἀμφίπολιν πρότεροι λαχόντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδιδόναι καὶ τᾶλλα οὐκ ἀπεδεδώκεσαν», βλ. καὶ 5.35.5

¹¹⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.17.2 : «Νίσαιαν δ' ἔχειν Ἀθηναίους (ἀνταπαιτούντων γὰρ Πλάταιαν οἱ Θηβαῖοι ἔφασαν οὐ βία, ἀλλ' ὁμολογία αὐτῶν προσχωρησάντων καὶ οὐ προδόντων ἔχειν τὸ χωρίον, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τῷ αὐτῷ τρόπῳ τὴν Νίσαιαν»

οποίας ο Περικλής την είχε εμπλέξει στον πόλεμο. Από τη συνθήκη αυτή έλειπαν αυτοί που θα εγγυούνταν την εφαρμογή της. Στην Αθήνα δεν υπήρχε ο Περικλής και η φιλοπόλεμη παράταξη δε διέθετε ακόμα μια δυνατή αξιόπιστη φωνή, ενώ στη Σπάρτη πολλοί ήταν αυτοί που εναντιώνονταν στην ειρήνη. Ένα ακόμα γεγονός που έπληττε το κύρος των συμφωνηθέντων ήταν η απουσία από τη συμφωνία των Βοιωτών, των Κορινθίων και των Μεγαρέων « τότε δὴ παρακαλέσαντες τοὺς ἑαυτῶν ξυμμάχους οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ ψηφισαμένων πλὴν Βοιωτῶν καὶ Κορινθίων καὶ Ἡλείων καὶ Μεγαρέων τῶν ἄλλων ὥστε καταλύεσθαι (τούτοις δὲ οὐκ ἤρεσκε τὰ πρασσόμενα¹¹⁰¹».

Η περίοδος που ακολούθησε τη συνομολόγηση της ειρήνης δεν ήταν ακριβώς ειρηνική. Οι δύο στρατηγικοί αντίπαλοι προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν περιφερειακά οφέλη προκειμένου σε δεδομένη χρονική στιγμή να βρεθούν σε πλεονεκτική θέση¹¹⁰². Η Αθήνα κινούμενη σε αυτό το πλαίσιο προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το ότι είχε πληγεί το κύρος της Σπάρτης¹¹⁰³, γεγονός που οδηγούσε μικρότερες πόλεις στο να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τη θέση τους¹¹⁰⁴. Η Κόρινθος που αισθανόταν εγκαταλελειμμένη από τη Σπάρτη προσπάθησε προσεταιριζόμενη το Άργος¹¹⁰⁵, την Ηλεία¹¹⁰⁶ και τη Μαντινεία¹¹⁰⁷ να προκαλέσει ζημιά στους Λακεδαιμόνιους, ενέργεια που εάν στεφόταν με επιτυχία θα περιόριζε την ηγεμονία της Σπάρτης στην Πελοπόννησο. Από τους ανωτέρω αρχικά συμμάχους, η Αθήνα προσεταιρίστηκε με ιδιαίτερη συμφωνία τους τρεις τελευταίους¹¹⁰⁸ περιορίζοντας τη Σπάρτη σε μικρό μέρος της Πελοποννήσου χωρίς να παραβεί την αρχική μεταξύ τους

---

¹¹⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.17.2

¹¹⁰² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.25. 3: «καὶ ἐπὶ ἕξ ἔτη μὲν καὶ δέκα μῆνας ἀπέσχοντο μὴ ἐπὶ τὴν ἑκατέρων γῆν στρατεῦσαι, ἕξωθεν δὲ μετ' ἀνοκωχῆς οὐ βεβαίου ἔβλαπτον ἀλλήλους τὰ μάλιστα»

¹¹⁰³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.28.2: «κατὰ γὰρ τὸν χρόνον τούτον ἢ τε Λακεδαιμίων μάλιστα δὴ κακῶς ἤκουσε καὶ ὑπερώφθη διὰ τὰς ξυμφοράς»

¹¹⁰⁴ Finley J., 2015, 210

¹¹⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.27.2: «Κορίνθιοι δὲ ἐς Ἄργος τραπόμενοι πρῶτον λόγους ποιοῦνται πρὸς τινὰς τῶν ἐν τέλει ὄντων Ἀργείων ὡς χρή, ἐπειδὴ Λακεδαιμόνιοι οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ, ἀλλ' ἐπὶ καταδουλώσει τῆς Πελοποννήσου σπονδὰς καὶ ξυμμαχίαν πρὸς Ἀθηναίους τοὺς πρὶν ἐχθίστους πεποιήνται»

¹¹⁰⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.31.1: «ἤλθε δὲ καὶ Ἡλείων πρεσβεία εὐθύς καὶ ἐποιήσατο πρὸς Κορινθίους ξυμμαχίαν πρῶτον, ἔπειτα ἐκεῖθεν ἐς Ἄργος ἐλθόντες, καθάπερ προεῖρητο, Ἀργείων ξύμμαχοι ἐγένοντο»

¹¹⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 29.1: «Μαντινῆς δ' αὐτοῖς καὶ οἱ ξύμμαχοι αὐτῶν πρῶτοι προσεχώρησαν»

¹¹⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 47.1: «Σπονδὰς ἐποιήσαντο ἑκατὸν Ἀθηναῖοι ἔτη καὶ Ἀργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ Ἡλείοι <πρὸς ἀλλήλους>, ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ξυμμάχων ὧν ἄρχουσιν ἑκάτεροι, ἀδόλους καὶ ἀβλαβεῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν»

συνθήκη ειρήνης¹¹⁰⁹. Ο Finley επισημαίνει ότι η συμμαχία αυτή μαζί με την επιτυχία του Αλκιβιάδη να προσεταιρισθεί την Πάτρα και την επίθεση με τη σύμπραξη των Αργείων στην Επίδαυρο οικοδομούσε ένα πλέγμα Αθηναϊκής επιρροής, ταυτόχρονα με τη δημιουργία ενός οράματος για τη δημιουργία ενός μεγάλου χερσαίου κράτους στη βόρεια Πελοπόννησο που ωθούσε τη Σπάρτη, εάν δεν ήθελε να καταστραφεί, σε άμεσες ενέργειες. Η μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ., με τη νικηφόρα έκβασή της για τη Σπάρτη, αναχαίτισε τα σχέδια των Αθηναίων και προσέδωσε στους Λακεδαιμόνιους μια πίστωση δύναμης που θα διαρκούσε για όλη τη διάρκεια του πολέμου¹¹¹⁰. Ο Kagan¹¹¹¹ υποστηρίζει ότι η νίκη των Σπαρτιατών ήταν στρατηγικής σημασίας. Αποφεύχθηκε η στρατηγική απομόνωση της Σπάρτης από τη Μεσσηνία και τους συμμάχους της, καθώς θεωρούσε σίγουρη την υποταγή και της Τεγέας στην περίπτωση ήττας. Ακόμα, σε περίπτωση νίκης του συνασπισμού θα άνοιγε ο δρόμος για τελική ήττα των Σπαρτιατών στον πόλεμο. Τέλος, το φρόνημα των Λακεδαιμονίων αναπτερρώθηκε « καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε ἐπιφερομένην αἰτίαν ἔς τε μαλακίαν διὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ξυμφορὰν καὶ ἐς τὴν ἄλλην ἀβουλίαν τε καὶ βραδυτῆτα ἐνὶ ἔργῳ τούτῳ ἀπελύσαντο, τύχη μὲν, ὡς ἐδόκουν, κακιζόμενοι, γνώμη δὲ οἱ αὐτοὶ ἔτι ὄντες¹¹¹²». Η νίκη της Σπάρτης αποσόβησε τον κίνδυνο να ενδυναμωθεί το δημοκρατικό καθεστώς στο Άργος, στην Ήλιδα και στην Μαντινεία και να αποκτήσει κύρος ικανό να επιφέρει περαιτέρω αλλαγές στην Πελοπόννησο. Η μάχη είχε ανατρέψει το ρεύμα από τη δημοκρατία προς την ολιγαρχία σε όλη την Ελλάδα. Ο δημοκρατικός συνασπισμός είχε αποδυναμωθεί και αυτό επιδεινώθηκε με την αποσκίρτηση των Αργείων¹¹¹³. Παρόλη όμως την επιτυχία τους οι Σπαρτιάτες δεν είχαν εξασφαλίσει ένα ανέμελο μέλλον. Οι Αθηναίοι παρέμεναν δυνατοί.

Πέρα από την προσπάθεια των Αθηνών για απομόνωση της Σπάρτης από ξηράς, έγινε και προσπάθεια επιβεβαίωσης της ναυτικής ισχύος στο Αιγαίο. Κατά τον Kagan¹¹¹⁴ οι Αθηναίοι, έχοντας αποτύχει στην Πελοπόννησο, ήθελαν να αποδείξουν ότι στη θάλασσα ήταν απρόσβλητοι από τους Σπαρτιάτες. Η Μήλος, αποικία

---

¹¹⁰⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.48.1 : «Αἰ μὲν σπονδαὶ καὶ ἡ ξυμμαχία οὕτως ἐγένοντο, καὶ αἰ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων οὐκ ἀπειρήντο τούτου ἔνεκα οὐδ' ὑφ' ἐτέρων»

¹¹¹⁰ Finley J., 2015, 211

¹¹¹¹ Kagan D., 2004, 352

¹¹¹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.75. 3 : «οὐ πολλῶ ὕστερον ἔπραξαν αὐθις οἱ αὐτοὶ ἄνδρες ὥστε τὴν Μαντινέων καὶ τὴν Ἀθηναίων καὶ Ἡλείων ξυμμαχίαν ἀφέντας Ἀργείους σπονδὰς καὶ ξυμμαχίαν ποιήσασθαι πρὸς Λακεδαιμονίους»

¹¹¹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5 78.1

¹¹¹⁴ Kagan D., 2004, 360

των Λακεδαιμονίων που δεν είχε προσχωρήσει στην Αθηναϊκή συμμαχία, αλλά παρέμενε ουδέτερη πείστηκε να γίνει μέλος της. Η άρνηση επέφερε στο τέλος την καταστροφή της. Κατά τον Finley, το ιδανικό του Περικλή για μετριοπαθή πολιτική είχε χαθεί¹¹¹⁵.

Παρόλα αυτά, ο Waggaman¹¹¹⁶ υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει διαφορά στην αντίληψη του Περικλή, του Κλέωνα και του Αλκιβιάδη για τον ιμπεριαλισμό και την εν γένει πολιτική του επεκτατισμού. Ο Περικλής δηλώνει την άποψη του για την ηγεμονία όπου παροτρύνει τους Αθηναίους να μείνουν πιστοί σε αυτήν¹¹¹⁷. Το ίδιο και ο Κλέων¹¹¹⁸ που υποστηρίζει ότι η Αθίνα υπερέχει χάρη στην ισχύ της και όχι από την ευνοϊκή στάση των συμμάχων της απέναντί της, καθώς επίσης με αφορμή την υπόθεση της Μυτιλήνης λέει ότι είτε πρέπει να είναι σκληροί εάν θέλουν την ηγεμονία ή σε αντίθετη περίπτωση, να παραιτηθούν από αυτή¹¹¹⁹. Τέλος ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι η ηγεμονία επιβάλλει σκληρή και ρεαλιστική πολιτική προκειμένου να διατηρηθεί¹¹²⁰. Οι πόλεις που βρίσκονται σε ακινησία χωρίς καμία φιλοδοξία είναι νεκρές και καταδικασμένες να απορροφηθούν από άλλες πιο ενεργές δυνάμεις. Αυτοί οι πολιτικοί της Αθήνας έβλεπαν τις πόλεις σε διαρκή κίνηση αντικείμενα του νόμου της σήψης που προέρχεται από τη διαλεκτική μεταξύ της δύναμης και της ανάγκης. Αυτοί που όπως ο Νικίας αμφισβητούν την αναγκαιότητα αυτής της κινητικότητας είναι άνθρωποι με περιορισμένο ορίζοντα.

Οι Strauss και Ober¹¹²¹ υποστηρίζουν ότι η Αθήνα δεν ηττήθηκε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο ούτε από τους εγωιστές ηγέτες της ούτε από την κακή χρήση

---

¹¹¹⁵ Finley J., 2015, 213

¹¹¹⁶ Waggaman C., 2000, 206

¹¹¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.63.1 : «τῆς τε πόλεως ὑμᾶς εἰκὸς τῷ τιμωμένῳ ἀπὸ τοῦ ἄρχειν, ὧπερ ἅπαντες ἀγάλλεσθε, βοηθεῖν, καὶ μὴ φεύγειν τοὺς πόνους ἢ μηδὲ τὰς τιμὰς διώκειν· μηδὲ νομίσαι περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀρχῆς στειρώσεως καὶ κινδύνου ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπήχθεσθε»

¹¹¹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 37.2 : «οὐ σκοποῦντες ὅτι τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς καὶ ἄκοντας ἀρχομένους, οἱ οὐκ ἐξ ὧν ἂν χαρίζησθε βλαπτόμενοι αὐτοὶ ἀκροῶνται ὑμῶν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν ἰσχύι μᾶλλον ἢ τῇ ἐκείνων εὐνοίᾳ περιγένησθε»

¹¹¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.40.4 : «εἰ δὲ δὴ καὶ οὐ προσήκον ὅμως ἀξιούτε τοῦτο δρᾶν, παρὰ τὸ εἰκὸς τοι καὶ τούσδε ξυμφόρως δεῖ κολάζεσθαι, ἢ παύεσθαι τῆς ἀρχῆς καὶ ἐκ τοῦ ἀκινδύνου ἀνδραγαθίζεσθαι»

¹¹²⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.18 : «ἀλλ' ἀνάγκη, ἐπειδήπερ ἐν τῷδε καθέσταμεν, τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι ἂν ὑφ' ἑτέρων αὐτοῖς κίνδυνον εἶναι, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄλλων ἀρχοίμεν. καὶ οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκεπτέον ὑμῖν τοῖς ἄλλοις τὸ ἦσυχον, εἰ μὴ καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἐς τὸ ὅμοιον μεταλήψεσθε. [...]παράπαν τε γινώσκω πόλιν μὴ ἀπράγμονα τάχιστ' ἂν μοι δοκεῖν ἀπραγμοσύνης μεταβολῆ διαφθαρήναι, καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀσφαλέστατα τούτους οἰκεῖν οἱ ἂν τοῖς παροῦσιν ἦθεσι καὶ νόμοις, ἦν καὶ χεῖρω ἦ, ἥκιστα διαφόρως πολιτεύωσιν»

¹¹²¹ Strauss B.S.& Ober J. ,1990, 49

της δημοκρατίας. Το πρόβλημα της Αθήνας βρισκόταν στο ότι ήταν μια πόλη - κράτος και ως εκ τούτου η Αθήνα δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει σε ένα πόλεμο που διήρκεσε 27 έτη χωρίς να δημιουργηθούν βαθιές ρωγμές στα θεμέλια της κοινωνίας της. Το ίδιο και καμιά άλλη πόλη. Η Σπάρτη που ήταν ολιγαρχική κατάφερε να κερδίσει τον πόλεμο, αλλά σε λίγα χρόνια μετά ηττήθηκε από την ίδια της τη νίκη.

Το επόμενο μεγάλο *στρατηγικό* ορόσημο της Αθηναϊκής στρατηγικής ήταν η Σικελική εκστρατεία. Η Αθήνα βρίσκεται στο δρόμο της κατάκτησης. Δεν υπάρχει κανένα πρόσχημα για αυτή την ενέργεια¹¹²². Στο έργο του Θουκυδίδη επισημαίνεται σε πολλά σημεία. «ἐφίεμενοι μὲν τῇ ἀληθεστάτῃ προφάσει τῆς πάσης ἄρξαι¹¹²³», « ὥστε χρῆ σκοπεῖν τινὰ αὐτὰ καὶ μὴ μετεώρω τε <τῇ> πόλει ἀξιούῃν κινδυνεύειν καὶ ἀρχῆς ἄλλης ὀρέγεσθαι πρὶν ἢν ἔχομεν βεβαιωσώμεθα¹¹²⁴», « ἐπὶ γὰρ πόλεις, ὡς ἐγὼ ἀκοῆ αἰσθάνομαι, μέλλομεν ἰέναι μεγάλας καὶ οὐθ' ὑπηκόους ἀλλήλων οὔτε δεομένας μεταβολῆς, ἢ ἂν ἐκ βιαίου τις δουλείας ἄσμενος ἐς ῥάω μετάστασιν χωροίη, οὐδ' ἂν τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέραν εἰκότως ἀντ' ἐλευθερίας προσδεξαμένους¹¹²⁵» και « Ἀθηναῖοι γὰρ ἐφ' ὑμᾶς, ὃ πάνυ θαυμάζετε, πολλῇ στρατιᾷ ὥρμηνται καὶ ναυτικῇ καὶ πεζῇ, πρόφασιν μὲν Ἐγεσταίων ζυμμαχία καὶ Λεοντίνων κατοικίσει, τὸ δὲ ἀληθὲς Σικελίας ἐπιθυμία, μάλιστα δὲ τῆς ἡμετέρας πόλεως, ἡγούμενοι, εἰ ταύτην σχοίεν, ἀδίως καὶ τᾶλλα ἔξειν¹¹²⁶». Η αλλαγή στη *στρατηγική* είναι τεράστια καθώς ο Θουκυδίδης συνοπτικά γράφει τη σύλληψη όλης της ενέργειας του Αλκιβιάδη. Πρώτα η Σικελία, μετά η Καρχηδόνα και τέλος η Σπάρτη¹¹²⁷. Την ίδια επισήμανση κάνει και ο Πλούταρχος που λέει ότι οι Αθηναίοι είχαν βλέψεις για τη Δύση στο απόγειο της δύναμής τους¹¹²⁸. Η νέα αυτή *στρατηγική* αποδίδεται από τους υποστηρικτές της σε κάποιες ιδιαίτερες υποχρεώσεις της πόλης που εμπεριέχονται στο λόγο του Αλκιβιάδη. Η Αθήνα δεν πρέπει,

---

¹¹²² Romilly J., 2000, 227

¹¹²³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.6.1

¹¹²⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.10.5

¹¹²⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6'.20.2

¹¹²⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.33.2

¹¹²⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.15.2 : « καὶ μάλιστα στρατηγήσαι τε ἐπιθυμῶν καὶ ἐλπίζων Σικελίαν τε δι' αὐτοῦ καὶ Καρχηδόνα λήψεσθαι »

¹¹²⁸ Πλούταρχος, *Περικλής*, 20. 3- 4 : « πολλοὺς δὲ καὶ Σικελίας ὁ δύσεως ἐκείνος ἤδη καὶ δύσποτος ἔρωσ εἶχεν, ὃν ὕστερον ἐξέκαυσαν οἱ περὶ τὸν Αλκιβιάδην ῥήτορες. ἦν δὲ καὶ Τυρρηγία καὶ Καρχηδῶν ἐνίοις ὄνειρος, οὐκ ἀπ' ἐλπίδος διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποκειμένης ἡγεμονίας καὶ τὴν εὐροίαν τῶν πραγμάτων », βλ. και Πλούταρχος, *Κίμων*, 12.1-2

εάν θέλει να υπάρχει ως δύναμη, να περιπέσει στην αδράνεια¹¹²⁹. Και αυτό το εξασφαλίζει η ίδια η φύση των Αθηναίων. Άρα η πολιτική των Αθηνών δεν μπορεί να μεταβληθεί παρά μόνο εάν αλλάξει ο τρόπος σκέψης και στάσης ζωής των ίδιων των πολιτών¹¹³⁰. Βέβαια ενδιαφέρον για τη Δύση υπήρχε και από πιο παλιά. Ο Θεμιστοκλής ήταν αυτός που είχε για την Ιταλία. Πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας στο διάλογο για το πού θα δινόταν ο αγώνας, απευθυνόμενος στον Ευρυβιάδη τον απειλεί ότι σε περίπτωση μη αποδοχής του σχεδίου του οι Αθηναίοι θα έφευγαν προς τη Δύση ¹¹³¹. Ο Πλούταρχος επίσης σώζει μια μαρτυρία για το Θεμιστοκλή που είχε πάει στον Ιέρωνα¹¹³². Τέλος, ο Θουκυδίδης για το Θεμιστοκλή πάντα αναφέρει ότι ήταν ευεργέτης της Κέρκυρας¹¹³³. Μετά το Θεμιστοκλή, ο Περικλής είναι ο επόμενος που δείχνει ενδιαφέρον για τη Δύση. Το 454 π.Χ. η Έγεστα και η Άλαισα επιζητούν συμμαχία με την Αθήνα¹¹³⁴. Το 455 π.Χ. οι Λεοντίνοι και το Ρήγιο συνάπτουν συμμαχίες και το 455 ιδρύονται οι Θούριοι «ἄλλους δ' εἰς Ἰταλίαν <ἀν>οικιζομένης Συβάρεως, ἦν Θουρίους προσηγόρευσαν¹¹³⁵». Κατά τη Rommilly¹¹³⁶, που ακολουθεί το Θουκυδίδη¹¹³⁷, η συμμαχία με την Κέρκυρα συνάπτεται, γιατί βρίσκεται στο δρόμο που οδηγεί στην Ιταλία και τη Σικελία. Ο Θουκυδίδης μέσω των δημηγοριών δίνει την αντιπαράθεση μεταξύ της μετριοπαθούς πολιτικής που έβλεπε τον κίνδυνο της υπερεξάπλωσης μέσω του Νικία¹¹³⁸ και της στροφής της στρατηγικής μέσω του Αλκιβιάδη. Ο τελευταίος, δίνει με μια φράση την επιτομή του Αθηναϊκού ιμπεριαλισμού και της αμετροπέπειας που είχε καταλάβει την Αθήνα «

¹¹²⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.18.7 : «παράπαν τε γινώσκω πόλιν μὴ ἀπράγμονα τάχιστ' ἂν μοι δοκεῖν ἀπραγμοσύνης μεταβολῇ διαφθαρήναι»

¹¹³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.18.7: «καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀσφαλέστατα τούτους οἰκεῖν οἱ ἂν τοῖς παροῦσιν ἤθεσι καὶ νόμοις, ἦν καὶ χεῖρω ἢ, ἤκιστα διαφόρως πολιτεύωσιν»

¹¹³¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8. 62 : «Εἰ δὲ ταῦτα μὴ ποιήσης, ἡμεῖς μὲν ὡς ἔχομεν ἀναλαβόντες τοὺς οἰκέτας κομιεύμεθα ἐς Σῆριν τὴν ἐν Ἰταλίῃ, ἢ περ ἡμετέρη τέ ἐστι ἐκ παλαιοῦ ἔτι, καὶ τὰ λόγια λέγει ὑπ' ἡμέων αὐτὴν δεῖν κτισθῆναι· ὑμεῖς δὲ συμμαχῶν τοιῶνδε μουνωθέντες μεμνήσεσθε τῶν ἐμῶν λόγων»

¹¹³² Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 24. 7: «ὡς ἱστορεῖ Στησίμβροτος (FGI^H 107 F 3). εἶτ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπιλαθόμενος τούτων, ἢ τὸν Θεμιστοκλέα ποιῶν ἐπιλαθόμενον, πλεῦσαί φησιν εἰς Σικελίαν καὶ παρ' Ἰέρωνος αἰτεῖν τοῦ τυράννου τὴν θυγατέρα πρὸς γάμον, ὑπισχνούμενον αὐτῷ τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους ποιήσῃν· ἀποτριψαμένου δὲ τοῦ Ἰέρωνος, οὕτως εἰς τὴν Ἀσίαν ἀπᾶραι»

¹¹³³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.136.1 : «ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς προαισθόμενος φεύγει ἐκ Πελοποννήσου ἐς Κέρκυραν, ὧν αὐτῶν εὐεργέτης. δεδιέναι δὲ φασκόντων Κερκυραίων ἔχειν αὐτὸν»

¹¹³⁴ Romilly J. 2000, 277

¹¹³⁵ Πλούταρχος, *Περικλής*, 11.5

¹¹³⁶ Romilly J. 2000, 277

¹¹³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.44.3 : «ἄμα δὲ τῆς τε Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς ἐφαίνετο αὐτοῖς ἡ νῆσος ἐν παράπλῳ κεῖσθαι»

¹¹³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.9. 3 : «καὶ πρὸς μὲν τοὺς τρόπους τοὺς ὑμετέρους ἀσθενῆς ἂν μου ὁ λόγος εἴη, εἰ τὰ τε ὑπάρχοντα σώζειν παραιοῖν καὶ μὴ τοῖς ἐτοίμοις περὶ τῶν ἀφανῶν καὶ μελλόντων κινδυνεύειν»

καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι ἔς ὅσον βουλόμεθα ἄρχειν, ἀλλ' ἀνάγκη, ἐπειδὴπερ ἐν τῷδε καθέσταμεν, τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι ἂν ὑφ' ἐτέρων αὐτοῖς κίνδυνον εἶναι, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄλλων ἀρχοιμεν. καὶ οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκεπτόμεν ὑμῖν τοῖς ἄλλοις τὸ ἡσυχον, εἰ μὴ καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἔς τὸ ὁμοῖον μεταλήψεσθε¹¹³⁹». Ο Νικίας εἶναι ἀντίθετος μετὰ τὸ ἀνοίγμα ἐνός δεύτερου μετώπου πρὸς τὴ Δύση. Ὑπάρχουν ἤδη ἀρκετὰ δυνατοὶ ἀντίπαλοι ἐν τῷ Ἑλλαδικῷ χώρῳ πρὸς ἀμφιβολία θὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὸ λάθος αὐτὸ καὶ ἡ Ἀθῆνα θὰ ἔχει διμέτωπο ἀγῶνα « Φημὶ γὰρ ὑμᾶς πολεμίοις πολλοῦς ἐνθάδε ὑπολιπόντας καὶ ἐτέρους ἐπιθυμῶν ἐκεῖσε πλεύσαντας δεῦρο ἐπαγαγέσθαι. καὶ οἴεσθε ἴσως τὰς γενομένας ὑμῖν σπονδὰς ἔχειν τι βέβαιον, αἱ ἡσυχάζοντων μὲν ὑμῶν ὀνόματι σπονδαὶ ἔσονται (οὕτω γὰρ ἐνθένδε τε ἄνδρες ἔπραξαν αὐτὰ καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων), σφαλέντων δὲ πρὸς ἀξιοχρεῶν δυνάμει ταχεῖαν τὴν ἐπιχειρήσιν ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ξυμφορῶν ἢ ξύμβασις καὶ ἐκ τοῦ αἰσχύονος ἢ ἡμῖν κατ' ἀνάγκην ἐγένετο, ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν. εἰσὶ δ' οἱ οὐδὲ ταύτην πρὸς τὴν ὁμολογίαν ἐδέξαντο, καὶ οὐκ οἱ ἀσθενέστατοι¹¹⁴⁰».

Κατὰ τοὺς Strauss καὶ Ober¹¹⁴¹ δὲν ἔχει πλῆρως διευκρινιστεῖ ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς ἡ στρατηγικῆς κίνησιν τῆς Ἀθῆνας γιὰ ἐπέκτασιν τοῦ πολέμου ἐν τῇ Σικελίᾳ. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν θὰ κατὰφερναν νὰ νικήσουν τὸ Σπαρτιατικὸ Στρατὸ, παρόλο πρὸς θὰ ἀποκτοῦσαν δόξα καὶ χρήματα. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς, εἶναι πιθανόν ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ θεωροῦσε τὴ Σικελικὴ ἐκστρατεία ὡς ἓνα βῆμα γιὰ τὴν ἐπέκτασιν ἐν τῇ Καρχηδῶνα καὶ τῇ νότιῳ Ἰταλίᾳ, γεγονός πρὸς θὰ τὸν ἔφερνε ἐν ἐπαφῇ μετὰ σκληροτράχηλους μισθοφόρους ἱκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ Σπαρτιατικὴ φάλαγγα, ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἦταν κάτι μακροπρόθεσμο. Ο Ἀλκιβιάδης ἐν ἀρχῇ πρότεινε τὴν ἀποστολὴν μόνον 60 τριήρων, ἀλλὰ ἐν τῇ συνέχειᾳ ἡ ἐπάρσιν πρὸς κατέλαβε τοὺς Ἀθηναίους ἔκανε τὴν ἐκστρατεία κάτι πρὸς μέχρι τότε δὲν εἶχε ξαναγίνει. Καὶ ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ θὰ στεφόταν μετὰ ἐπιτυχία ἂν δὲν ἦταν ἐξαρχῆς θνησιγενῆς καθὼς δὲν ὑπῆρχε ἓνα καὶ μόνον ἀρχὴ πρὸς θὰ λάμβανε τὴς ἀποφάσεις. Ἡ στρατηγικὴ τῆς Ἀθῆνας εἶχε διαιρεθεῖ ἐν τῇ πρὸς κρίσιμῃ καμπῇ τοῦ πολέμου. Ἡ ἡττα πρὸς ἐπακολούθησε ἐν τῇ Σικελίᾳ ἦταν καταστροφικὴ γιὰ τὴν Ἀθῆνα, καθὼς ἔχασε μεγάλο μέρος τοῦ στόλου τῆς καὶ μεγάλ-

¹¹³⁹ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6. 18.3

¹¹⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 6.10.1-2

¹¹⁴¹ Strauss B.S. & Ober J., 1990, 60

λο αριθμό σε έμψυχο υλικό που ήταν δύσκολο να αναπληρωθεί. Η ήττα σηματοδότησε την αρχή για αποσκιρτήσεις από τη Συμμαχία και άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της συμφωνίας μεταξύ της Περσίας και της Σπάρτης, που έμελλε να ανατρέψει την κυριαρχία των Αθηνών στο Αιγαίο. Αλλά η Αθήνα αποδείχθηκε πολύ ισχυρός αντίπαλος για να υποκύψει. Χρειάστηκαν ακόμα εννιά χρόνια πολέμου στη διάρκεια των οποίων η Αθήνα είχε επιτυχίες. Ο κύριος λόγος της ήττας ήταν πολιτικός και όχι στρατιωτικός¹¹⁴².

Η Σικελική εκστρατεία όμως είχε και ένα άλλο δυσάρεστο αποτέλεσμα που θα έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα διαμόρφωση της *στρατηγικής* των Αθηνών. Δεν υπήρχαν οι στρατιωτικοί – πολιτικοί ηγέτες που θα μπορούσαν να καθορίσουν με ευκρίνεια την γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής της Αθήνας. Ο Δημοσθένης, ο Λάμαχος, ο Νικίας και ο Ευρυμέδων είχαν χαθεί και ο Αλκιβιάδης ήταν εξόριστος. Οι εναπομείναντες στρατηγοί αν και όχι εντελώς άγνωστοι δεν είχαν μεγάλη πείρα. Από τους πολιτικούς άνδρες ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης δεν έπαιζαν κανένα ρόλο, αλλά και ο Υπέρβολος βρισκόταν στην εξορία¹¹⁴³. Η έλλειψη πολιτικών ανδρών έσπρωξε τους Αθηναίους σε μια κίνηση απελπισίας¹¹⁴⁴ που καθόρισαν ένα συμβούλιο πρεσβυτέρων. Αυτοί θα εισηγούνταν μέτρα στην εκκλησία του Δήμου δικαιοδοσία που κανονικά ανήκε στη Βουλή¹¹⁴⁵. Η πρώτη προτεραιότητα ήταν η διατήρηση του στόλου και η διασφάλιση της συμμαχίας¹¹⁴⁶. Η στρατηγική των Αθηνών απέβλεπε πλέον στη διατήρηση των ανοικτών θαλασσών στο Αιγαίο και στα Στενά του Ελλησπόντου που θα τους εξασφάλιζαν τις αναγκαίες προμήθειες για τη συνέχιση του αγώνα. Στο πλαίσιο αυτό αποφάσισαν να δράσουν άμεσα εναντίον της Χίου που εξεγέρθηκε¹¹⁴⁷. Παράλληλα όμως με τη Χίο την ίδια χρονιά εξεγέρθηκε και η Ρόδος¹¹⁴⁸, οι Ερυθρές και οι Κλαζομενές «ἀφίστανται Χίοι καὶ αὖθις Ἐρυθραῖοι

---

¹¹⁴² Strauss B.S & Ober S., 1990, 65

¹¹⁴³ Kagan D., 2004, 469

¹¹⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.1. 3 : «καὶ ἀρχὴν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν ἐλέσθαι»

¹¹⁴⁵ Kagan D., 2004, 469

¹¹⁴⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.1.3 : «ἀλλὰ παρασκευάζεσθαι καὶ ναυτικόν, ὅθεν ἂν δύνωνται ξύλα ξυμπορισαμένους, καὶ χρήματα, καὶ τὰ τῶν ξυμμάχων ἐς ἀσφάλειαν ποιεῖσθαι, καὶ μάλιστα τὴν Εὐβοίαν»

¹¹⁴⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 15.1 : « ἐς δὲ τὰς Αθήνας ταχὺ ἀγγελία τῆς Χίου ἀφικνεῖται· καὶ νομίσαντες μέγαν ἤδη καὶ σαφῆ τὸν κίνδυνον σφᾶς εριεσῆναι, καὶ τοὺς λοιποὺς ξυμμάχους οὐκ ἐθελήσειν τῆς μεγίστης πόλεως μεθεστηκυίας ἡσυχάζειν, τὰ τε χίλια τάλαντα, ὧν διὰ παντὸς τοῦ πολέμου ἐγλίχοντο μὴ ἄψασθαι, εὐθὺς ἔλυσαν τὰς ἐπικειμένους ζημίας τῷ εἰπόντι ἢ ἐπιψηφίσαντι ὑπὸ τῆς παρούσης ἐκπλήξεως, καὶ ἐψηφίσαντο κινεῖν καὶ ναῦς πληροῦν οὐκ ὀλίγας»

¹¹⁴⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.44. 4 : «πλεύσαντες οὖν εὐθὺς ἐν τῷ αὐτῷ χειμῶνι ἐκ τῆς Κνίδου καὶ προσβαλόντες Καμείρω τῆς Ροδίας πρῶτον ναυσὶ τέσσαρσι καὶ ἐνενήκοντα ἐξεφόβησαν μὲν τοὺς πολλοὺς οὐκ εἰδότας τὰ πρᾶσσόμενα, καὶ ἔφευγον, ἄλλως τε καὶ ἀτειχίστου οὐσῆς τῆς

Αθηναίων. καὶ μετὰ ταῦτα τρισὶ ναυσὶ πλεύσαντες καὶ Κλαζομενὰς ἀφιστᾶσιν¹¹⁴⁹». Οι Αθηναῖοι ανακατέλαβαν τις Κλαζομενές¹¹⁵⁰ και κατέστησαν τη Χίο ανενεργή¹¹⁵¹. Οι Αθηναῖοι παραλίγο να εξασφάλιζαν την κυριαρχία τους στο Αιγαίο εάν ο Φρύνιχος δεν αρνούνταν να αντιμετωπίσει το Σπαρτιατικό στόλο στη θάλασσα της Μιλήτου και να ολοκληρώσει έτσι τη νίκη των Αθηναίων στην ξηρά απέναντι στην επαναστατημένη Μίλητο¹¹⁵². Το λάθος αυτό οι Αθηναῖοι το αντιμετώπισαν όταν επαναστάτησε η Ρόδος όπου αναγκάστηκαν να πλεύσουν από τη Σάμο για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, αλλά κατέπλευσαν όταν ήταν πλέον αργά. Το μόνο που κατάφεραν ήταν να αποκτήσουν πλεονεκτική θέση στη Χάλκη προκειμένου να έχουν άμεση πληροφόρηση των ενεργειών του αντιπάλου¹¹⁵³. Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα, από στρατηγικής απόψεως, που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι Αθηναῖοι ήταν η αποσκίρτηση της Εύβοιας¹¹⁵⁴. Ο κίνδυνος να απωλέσουν τον έλεγχο του Αιγαίου με μια πιθανή ανάκληση του στόλου τους προκειμένου να προστατεύσει τον Πειραιά που κινδύνευε ήταν πλέον ορατός «ὅπερ ἂν, εἰ τολμηρότεροι ἦσαν, ῥαδίως ἂν ἐποίησαν, καὶ ἦ διέστησαν ἂν ἔτι μᾶλλον τὴν πόλιν ἐφορμούνητες ἦ, εἰ ἐπολιόρκουν μένοντες, καὶ τὰς ἀπ' Ἰωνίας ναῦς ἠνάγκασαν ἂν καίπερ πολεμίας οὔσας τῇ ὀλιγαρχίᾳ τοῖς σφετέροις οἰκείοις καὶ τῇ ξυμπάσῃ

πόλεως· εἶτα ξυγκαλέσαντες οἱ Λακεδαιμόνιοι τούτους τε καὶ τοὺς ἐκ τοῖν δυοῖν πολέοιν, Λίνδου καὶ Ἰηλυσοῦ, Ῥοδίους ἔπεισαν ἀποστήναι Ἀθηναίων· καὶ προσεχώρησε Ῥόδος Πελοποννησίους»

¹¹⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 14.2

¹¹⁵⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.23.5 – 6 : «πλεύσαντες ἐξ αὐτῆς Κλαζομενίων τὴν ἐν τῇ ἠπείρῳ Πολίχναν τειχιζομένην ἐλόντες διεκόμισαν πάλιν αὐτοὺς ἐς τὴν ἐν τῇ νήσῳ πόλιν, πλὴν τῶν αἰτίων τῆς ἀποστάσεως· οὗτοι δὲ ἐς Δαφνοῦντα ἀπήλθον. καὶ αὐθις Κλαζομεναὶ προσεχώρησαν Ἀθηναίους»

¹¹⁵¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.24. 3 : «καὶ μετὰ τοῦτο οἱ μὲν Χῖοι ἤδη οὐκέτι ἐπεξῆσαν, οἱ δὲ τὴν χώραν καλῶς κατεσκευασμένην καὶ ἀπαθῆ οὔσαν ἀπὸ τῶν Μηδικῶν μέχρι τότε διεπόρησαν».

¹¹⁵² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 27.1 : «Φρύνιχος δὲ ὁ τῶν Αθηναίων στρατηγός, ὡς ἀπὸ τῆς Λέρου ἐπέθετο τὰ τῶν νεῶν σαφῶς, βουλομένων τῶν ξυναρχόντων ὑπομείναντας διαναυμαχεῖν, οὐκ ἔφη οὔτ' αὐτὸς ποιήσειν τοῦτο οὔτ' ἐκείνοις οὐδ' ἄλλῳ οὐδενὶ ἐς δύναμιν ἐπιτρέψειν»

¹¹⁵³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.55. 1 : «Ὁ δὲ Λέων καὶ ὁ Διομέδων ἐν τῷ αὐτῷ χειμῶνι ἀφιγμένοι ἤδη ἐπὶ τὰς τῶν Αθηναίων ναῦς ἐπίπλουν τῇ Ῥόδῳ ἐποίησαντο. καὶ τὰς μὲν ναῦς καταλαμβάνουσιν ἀνεिल्κυμένους τῶν Πελοποννησίων, ἐς δὲ τὴν γῆν ἀπόβασιν τινα ποιησάμενοι καὶ τοὺς προσβοηθήσαντας Ῥοδίων νικήσαντες μάχῃ ἀπεχώρησαν ἐς τὴν Χάλκην, καὶ τὸν πόλεμον ἐντεῦθεν μᾶλλον <ἦ> ἐκ τῆς Κῶ ἐποιοῦντο· εὐφυλακτότερα γὰρ αὐτοῖς ἐγίγνετο, εἰ ποὶ ἀπαίροι τὸ τῶν Πελοποννησίων ναυτικόν»

¹¹⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 95.7 – 96.1 : «καὶ ὕστερον οὐ πολλῷ Εὐβοιάν [τε] ἄπασαν ἀποστήσαντες πλὴν Ὠρεοῦ (ταύτην δὲ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι εἶχον) καὶ τᾶλλα τὰ περὶ αὐτὴν καθίσταντο. τοῖς δὲ Ἀθηναίοις ὡς ἤλθε τὰ περὶ τὴν Εὐβοίαν γεγενημένα, ἐκπληξίς μεγίστη δὴ τῶν πρὶν παρέστη. οὔτε γὰρ ἦ ἐν τῇ Σικελίᾳ ξυμφορὰ, καίπερ μεγάλη τότε δόξασα εἶναι, οὔτε ἄλλο οὐδὲν πω οὕτως ἐφόβησεν»

πόλει βοηθῆσαι· καὶ ἐν τούτῳ Ἑλλήσποντός τε ἂν ἦν αὐτοῖς καὶ Ἰωνία καὶ αἱ νῆσοι καὶ τὰ μέχρη Εὐβοίας καὶ ὡς εἰπεῖν ἡ Ἀθηναίων ἀρχὴ πᾶσα¹¹⁵⁵».

Οἱ Σπαρτιάτες που εἶχαν συμφωνία με τοὺς Πέρσες θέλησαν το 411 να μεταφέρουν το θέατρο ἐπιχειρήσεων στον Ἑλλήσποντο και να ἀποκτήσουν τον ἔλεγχο των στενῶν παρεμποδίζοντας ἔτσι ἀκόμη περισσότερο τον ἀνεφοδιασμό των Ἀθηναίων. Ο Σπαρτιάτης Μίνδαρος κατάφερε να προωθήσει το στόλο του στα στενά παρόλο που οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν δυνάμεις στη Σάμο. Στη ναυμαχία που ἀκολούθησε στο «Κυνὸς Σῆμα» ἡ Ἀθήνα με το Θρασύβουλο πέτυχε νίκη που ἦταν μια μεγάλη ἀνάσα για την πόλη¹¹⁵⁶. Ἡ νίκη αὐτὴ κατά τον Kagan¹¹⁵⁷ εἶχε πολὺ μεγάλη σημασία στην ἐξέλιξη του πολέμου. Ἐάν ο Ἀθηναϊκὸς στόλος εἶχε ἠττηθεῖ, ο πόλεμος πιθανότατα θα τερματιζόταν καθὼς οἱ Ἀθηναῖοι δεν διέθεταν πλέον πόρους για τη ναυπήγηση νέων πλοίων, εἶχαν ἀπολέσει την Εὐβοία και πιθανότατα μετὰ την ἥττα οἱ ὅποιοι σύμμαχοι ἀκόμη υπῆρχαν θα ἀποσκιρτούσαν. Ἡ νίκη ἐξασφάλισε την παραμονή στον πόλεμο και της ἔδωσε ἀκόμα μια ευκαιρία. Ἀκολούθησαν ἡ ναυμαχία στην Ἄβυδο και ἡ πεζοναυμαχία στην Κύζικο που ἐξασφάλισαν για την Ἀθήνα την ἐλεύθερη διακίνηση στα στενά και στο Αἰγαῖο¹¹⁵⁸. Ἡ Ἀθήνα ἔχασε την ευκαιρία να διατηρήσει τα ἤδη κεκτημένα και να διατηρήσει την ὅποια μορφή ἡγεμονίας της εἶχε ἀπομείνει, ἀπαλλασσόμενη ὁμως ἀπὸ τον ἀποκλεισμό της Δεκέλειας. Ἡ συνθήκη που της πρότεινε ἡ Σπάρτη δεν ἐγίνε ἀποδεκτὴ¹¹⁵⁹. Ο Kagan¹¹⁶⁰ γράφει ὅτι ἡ εἰρήνευση με την ἀμοιβαία ἀποχώρηση ἀπὸ την Πύλο και τη Δεκέλεια και την ἀνταλλαγὴ ἀιχμαλώτων θα ἦταν κάτι που οἱ Ἀθηναῖοι θα το δέχονταν ευχάριστα, ὁμως δε δινόταν καμία λύση στο θέμα της ἡγεμονίας. Ἢδη ἡ Ρόδος, ἡ Μίλητος, ἡ Ἐφεσος, ἡ Χίος, ἡ Θάσος και ἡ Εὐβοία, μαζί με περιοχές στην Θράκη, το Βυζάντιο και τη Χαλκηδόνα βρίσκονταν στην ἐπιρροή των Σπαρτιατῶν και αὐτὸ ἦταν κάτι που βάρυνε υπὲρ της συνέχισης του πολέμου. Ἐνὸς πολέμου που ἀπὸ τη στιγμή ἐκείνη θα ἦταν

---

¹¹⁵⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 8.96.4- 5

¹¹⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 8.106.5 : «οἱ δὲ ἀφικομένης τῆς νεῶς καὶ ἀνέλπιστον τὴν εὐτυχίαν ἀκούσαντες ἐπὶ τε ταῖς περὶ τὴν Εὐβοίαν ἄρτι ξυμφοραῖς καὶ κατὰ τὴν στάσιν γεγενημέναις πολὺν ἐπερρώσθησαν καὶ ἐνόμισαν σφίσιν ἔτι δυνατὰ εἶναι τὰ πράγματα, ἦν προθύμως ἀντιλαμβάνονται, περιγενέσθαι»

¹¹⁵⁷ Kagan D., 2004, 572

¹¹⁵⁸ Πλούταρχος, *Ἀλκιβιάδης*, 28.9 : «χειρωσάμενοι δὲ καὶ Κύζικον, ἐκλιπόντος τοῦ Φαρναβάζου καὶ τῶν Πελοποννησίων διαφθαρέντων, οὐ μόνον τὸν Ἑλλήσποντον εἶχον βεβαίως, ἀλλὰ και τῆς ἄλλης θαλάττης ἐξήλασαν κατὰ κράτος τοὺς Λακεδαιμονίους»

¹¹⁵⁹ Διόδωρος, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 13. 53.1 : «οἱ μὲν ἐπιεικέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην, οἱ δὲ πολεμοποιεῖν εἰωθότες καὶ τὰς δημοσίας ταραχὰς ἰδίας ποιούμενοι προσόδους ἤροῦντο τὸν πόλεμον»

¹¹⁶⁰ Kagan D., 2004, 581

ολοκληρωτικός, καθώς για να επικρατήσει ο ένας ή ο άλλος αντίπαλος, αναγκαστικά θα έπρεπε να καταστραφεί ολοκληρωτικά ο άλλος. Οι Αθηναίοι εξακολουθούσαν να έχουν ως κύριο στόχο την κυριαρχία στα στενά του Ελλησπόντου και προσπάθησαν προκειμένου να πετύχουν τους σκοπούς τους να συνάψουν συνθήκη με το Μεγάλο Βασιλέα των Περσών. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε και έτσι η Αθήνα θα έπρεπε να αλλάξει το σχεδιασμό της¹¹⁶¹. Την ίδια αποτυχία είχε και μια άλλη αποστολή λίγο αργότερα προς τον Κύρο ο οποίος δεν δέχθηκε τους πρέσβεις¹¹⁶². Οι ναυμαχίες στο Νότιο και στις Αργινούσες («μεγίστη γὰρ αὕτη μνημονεύεται ναυμαχία γεγενημένη [τοις] Ἑλλησι πρὸς Ἑλληνας¹¹⁶³») αποτελούσαν μέρος του σχεδίου για την πλήρη επικράτηση στο Αιγαίο και την ανασύσταση της Ηγεμονίας. Υπέπεσαν όμως σε ένα ακόμα στρατηγικό λάθος¹¹⁶⁴. Αρνήθηκαν για μια ακόμη φορά την ειρήνη που τους πρότειναν οι Σπαρτιάτες με καλύτερους όρους¹¹⁶⁵. Κατά τον Kagan¹¹⁶⁶ οι Αθηναίοι, εάν σκέπτονταν ορθά, θα έπρεπε να είχαν εκμεταλλευτεί την ευκαιρία που τους παρουσιάστηκε. Η Σπάρτη θα μπορούσε να συνεχίσει την προσπάθειά της βασιζόμενη στην Περσική βοήθεια αποκαθιστώντας το στόλο της. Η επιτυχία από την άλλη πλευρά στις Αργινούσες, παρότι ήταν μεγάλη, δεν έπαυε να αποτελεί κάτι ανέλπιστο, ενώ η συνέχιση του αγώνα θα εξαντλούσε τις πεπερασμένες δυνάμεις των Αθηνών. Βέβαια, ο ιστορικός δικαιολογεί τη στάση των Αθηναίων γράφοντας ότι είχαν κάθε λόγο να υποπτεύονται ότι αυτή η πρόταση μπορούσε να εξελιχθεί σε μια μορφή εκχειρίδας προς όφελος της Σπάρτης, μέχρι αυτή να ανακτούσε τις δυνάμεις της. Υπήρχε ήδη το προηγούμενο της Νικίειας ειρήνης. Το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου και της πτώσης της ηγεμονίας γράφτηκε στους Αιγός Ποταμούς με την ήττα των Αθηναϊκών όπλων.

---

¹¹⁶¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1.4. 2 – 3 : «ἀρχομένου δὲ τοῦ ἔαρος πορευομένοις αὐτοῖς παρὰ βασιλέα ἀπήντησαν καταβαίνοντες οἱ τε Λακεδαιμονίων πρέσβεις Βοιώτιος [ὄνομα] καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἄλλοι ἄγγελοι, καὶ ἔλεγον ὅτι Λακεδαιμόνιοι ὧν δέονται πάντων πεπραγότες εἶεν παρὰ βασιλέως, καὶ Κύρος, ἄρξων πάντων τῶν ἐπὶ θαλάττῃ καὶ συμπολεμήσων Λακεδαιμονίοις, ἐπιστολήν τε ἔφερε τοῖς κάτω πᾶσι τὸ βασιλεῖον σφράγισμα ἔχουσαν»

¹¹⁶² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 1.5.9 : «οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀκούοντες ταῦτα ἀθύμως μὲν εἶχον, ἔπεμπον δὲ πρὸς τὸν Κύρον πρέσβεις διὰ Τισσαφέρνηους. ὁ δὲ οὐ προσεδέχετο»

¹¹⁶³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 13, 98, 5

¹¹⁶⁴ Κολιόπουλος Κ., 2001, 202

¹¹⁶⁵ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 34.1 «ἔξαπατηθέντος τοῦ δήμου διὰ τοὺς παροργίσαντας ἔπειτα βουλομένων Λακεδαιμονίων ἐκ Δεκελείας ἀπιέναι καὶ ἐφ' οἷς ἔχουσιν ἐκάτεροι εἰρήνην ἄγειν, ἔνιοι μὲν ἐσπούδαζον, τὸ δὲ πλῆθος ἢ οὐχ ὑπήκουσεν ἔξαπατηθέντες ὑπὸ Κλεοφῶντος, ὃς ἐκώλυσε γενέσθαι τὴν εἰρήνην».

¹¹⁶⁶ Kagan D., 2004, 655

Η ήττα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο έφερε την Αθήνα σε πολύ δυσχερή θέση, αλλά όχι ολοκληρωτικά καταστροφική. Η Cynthia Schwenk¹¹⁶⁷ υποστηρίζει ότι το 404 π.Χ. η Αθήνα, παρόλο που ηττήθηκε, δεν υπέστη όσα θα μπορούσε να υποστεί μια πόλη που έχασε ένα πόλεμο, καθώς η καταστροφή και η πώληση του πληθυσμού σε παρόμοιες καταστάσεις δε θα αποτελούσαν κάποιου είδους καινοτομία. Οι Σπαρτιάτες είχαν βέβαια απορρίψει μια σκληρή προταση των συμμάχων τους¹¹⁶⁸ και η πόλη δεν υπέστη καταστροφές¹¹⁶⁹. Η Αθήνα, όπως είχε συνομολογηθεί στη συνθήκη ειρήνης, θα έπρεπε να ακολουθεί τη Σπάρτη. Ο Λύσανδρος επέβλεψε την καταστροφή των μακρών τειχών και οι πολιτικοί εξόριστοι επέστρεψαν. Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το ολιγαρχικό καθεστώς των «Τριάκοντα¹¹⁷⁰». Οι «Τριάκοντα» γρήγορα διαφάνηκε ότι είχαν σκοπό να ξεκαθαρίσουν το εσωτερικό πολιτικό πεδίο υπέρ τους¹¹⁷¹. Όμως, η εσωτερική διαμάχη μεταξύ των πρωτεργατών Κριτία και Θηραμένη οδήγησε στην δημιουργία του σώματος των «τριών χιλιάδων» προκειμένου να προστατευθεί το νέο πολιτικό καθεστώς¹¹⁷². Η κατάσταση μετά και τη δολοφονία του Θηραμένη δεν ήταν καλή για τους Τριάκοντα. Πολλοί Αθηναίοι είχαν καταφύγει στα γειτονικά Μέγαρα και Θήβα όπου έβρισκαν έμπρακτη υποστήριξη¹¹⁷³. Η αρχή του τέλους των «Τριάκοντα» ήταν η κίνηση του Θρασύβουλου στη Φυλή¹¹⁷⁴. Ακολούθησε ο θάνατος του Κριτία στην Μουνηχία¹¹⁷⁵. Αποτέλεσμα της ήττας των υποστηρικτών των «Τριάκοντα» ήταν η εκλογή δέκα αρχόντων

¹¹⁶⁷ Schwenk C., 1997, 10

¹¹⁶⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.2.19 : «ἐπεὶ δ' ἦκον, ἐκκλησίαν ἐποίησαν, ἐν ἣ ἀντέλεγον Κορίνθιοι καὶ Θηβαῖοι μάλιστα, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, μὴ σπένδεσθαι Ἀθηναίοις, ἀλλ' ἐξαιρεῖν».

¹¹⁶⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.2.20 : «Λακεδαιμόνιοι δὲ οὐκ ἔφασαν πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐποιοῦντο εἰρήνην ἐφ' ᾧ τὰ τε μακρὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας καὶ τὰς ναῦς πλὴν δώδεκα παραδόντας καὶ τοὺς φυγάδας καθέντας τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντας Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἠγώνται»

¹¹⁷⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.3. 2 : «ἐγένετο δὲ αὕτη ἡ ὀλιγαρχία ᾧδε.] ἔδοξε τῷ δήμῳ τριάκοντα ἀνδρας ἐλέσθαι, οἱ τοὺς πατέρας νόμους συγγράψουσι, καθ' οὓς πολιτεύσουσι»

¹¹⁷¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.3. 12 : «βουλήν δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς κατέστησαν ὡς ἐδόκει αὐτοῖς. ἔπειτα πρῶτον μὲν οὓς πάντες ἤδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς κάγαθοῖς βαρεῖς ὄντας, συλλαμβάνοντες ὑπῆγον θανάτου»

¹¹⁷² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2. 3. 21 : «ἔπειτα κελεύσαντες ἐπὶ τὰ ὅπλα, ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἀπεληλύθεσαν πέμψαντες τοὺς φρουροὺς καὶ τῶν πολιτῶν τοὺς ὁμογνώμονας αὐτοῖς τὰ ὅπλα πάντων πλὴν τῶν τρισχιλίων παρείλοντο, καὶ ἀνακομίσαντες ταῦτα εἰς τὴν ἀκρόπολιν συνέθηκαν ἐν τῷ ναῶ»

¹¹⁷³ Πλούταρχος, *Λύσανδρος*, 27.4 – 5 : «Λύσανδρον δὲ φασιν ὀργῇ φέρειν ὅτι τῆς δεκάτης ἀντεποίησαντο τοῦ πολέμου Θηβαῖοι μόνοι, τῶν ἄλλων συμμάχων ἡσυχάζοντων, καὶ περὶ χρημάτων ἠγανάκτησαν ἃ Λύσανδρος εἰς Σπάρτην ἀπέστειλε, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῷ παρασχεῖν ἀρχὴν Ἀθηναίοις ἐλευθερώσεως ἀπὸ τῶν τριάκοντα τυράννων».

¹¹⁷⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2. 4. 2 : «Ἐκ δὲ τούτου Θρασύβουλος ὀρμηθεὶς ἐκ Θηβῶν ὡς σὺν ἑβδομήκοντα Φυλὴν χωρίον καταλαμβάνει ἰσχυρὸν»

¹¹⁷⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.4.19 : «ἀπέθανον δ' ἐνταῦθα τῶν μὲν τριάκοντα Κριτίας»

στους οποίους παραδόθηκε η εξουσία της πόλης. Η κατάσταση για τους ολιγαρχικούς δεν βελτιώθηκε και όταν ο Θρασύβουλος ετοιμάστηκε να πολιορκήσει την πόλη στάλθηκε αντιπροσωπεία στη Σπάρτη για στρατιωτική επέμβαση. Ο Λύσανδρος αποφάσισε να τους ενισχύσει οικονομικά και να επέμβει και με δυνάμεις¹¹⁷⁶. Η τελική πολιτική λύση δόθηκε με την παρέμβαση του Σπαρτιάτη Πausανία που ως επικεφαλής των Σπαρτιατικών δυνάμεων φρόντισε να μην αφήσει τα πράγματα να παραμείνουν εκτός ελέγχου. Χάρης στη δική του πρωτοβουλία οι δύο πλευρές σταμάτησαν τις εχθροπραξίες¹¹⁷⁷ και έτσι το 403 π.Χ. αποκαταστάθηκε η δημοκρατία «ίσταμένου Βοηδρομιῶνος ...· τῆ δὲ δωδεκάτῃ χαριστήρια ἔθνον ἐλευθερίας· ἐν ἐκείνῃ γὰρ οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθον¹¹⁷⁸».

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας που ακολούθησε η Αθήνα μπόρεσε να εκμεταλλευτεί υπέρ της δύο παράγοντες που αφορούσαν στη συμπεριφορά της Σπάρτης και ήταν κατάλοιπα του Πελοποννησιακού πολέμου¹¹⁷⁹. Ακόμα και μετά τη λήξη του πολέμου, η Σπάρτη εξακολουθούσε να έχει σχέσεις με σατράπες της Περσίας και επιπλέον υπήρχε δυσaréσκεια μεταξύ των συμμάχων της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και ιδιαίτερα από τους Θηβαίους και τους Κορίνθιους.

Η Σπάρτη, προκειμένου να εξασφαλίσει οικονομικούς πόρους και να κατασκευάσει στόλο που της έδωσε τη νίκη, είχε εγκαταλείψει τις Ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με την αρχική της διακήρυξη περί απελευθέρωσης όλων των Ελληνικών πόλεων από την επιθετικότητα των Αθηνών. Όμως και η πολιτική της Σπάρτης απέναντι στην Περσική Αυτοκρατορία δεν είχε συνέχεια. Η πρώτη πράξη που έφερε σε αντιπαράθεση τη Σπάρτη με τους Πέρσες ήταν η υποστήριξη που παρέσχε μέσω των μισθοφορικών στρατευμάτων στον Κύρο στην προσπάθειά του να καταλάβει τον Περσικό θρόνο¹¹⁸⁰. Κατά δεύτερον, μετά την αποτυχία του Κύρου, η Σπάρτη προσπάθησε να διεξαγάγει ένα πόλεμο εναντίον της Περσίας βοηθώντας τις Ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας¹¹⁸¹. Μετά την αποτυχημένη

---

¹¹⁷⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2. 4.29 : «συνέπραξεν ἑκατόν τε τάλαντα αὐτοῖς δανεισθῆναι, καὶ αὐτὸν μὲν κατὰ γῆν ἀρμοστήν, Λίβυν δὲ τὸν ἀδελφὸν ναυαρχοῦντα ἐκπεμφθῆναι».

¹¹⁷⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2. 4. 38 : «ἀκούσαντες δὲ πάντων αὐτῶν οἱ ἔφοροι καὶ οἱ ἔκκλητοι, ἐξέπεμψαν πεντεκαίδεκα ἄνδρας εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπέταξαν σὺν Πausανίᾳ διαλλάξαι ὅπῃ δύναιντο κάλλιστα. οἱ δὲ διήλλαξαν ἐφ' ὧτε εἰρήνην μὲν ἔχειν ὡς πρὸς ἀλλήλους, ἀπιέναι δὲ ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστον»

¹¹⁷⁸ Πλούταρχος, Πότερον Αθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ενδοξότεροι, 349.B.12

¹¹⁷⁹ Schwenk C., 1997,12

¹¹⁸⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.19. 4 : «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, νομίσαντες αὐτοῖς συνοίσειν τὸν πόλεμον, ἔγνωσαν τῷ Κύρῳ βοηθεῖν»

¹¹⁸¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.1. 3 - 4 «Ἐπεὶ μέντοι Τισσαφέρνης, ... εὐθύς ἤξιον τὰς Ἰωνικὰς πόλεις ἀπάσας ἑαυτῷ ὑπηκόους εἶναι... εἰς Λακεδαίμονα δὲ ἔπεμπον πρέσβεις, καὶ ἤξιον, ἐπεὶ

προσπάθεια του Θίβρωνα¹¹⁸² και την ατελέσφορη του Δερκυλίδα¹¹⁸³ οι Σπαρτιάτες, προβλέποντας ότι ο πόλεμος θα είχε μεγάλο χρονικό ορίζοντα, απέστειλαν το 396 π.Χ. τον Αγησίλαο να αναλάβει τις επιχειρήσεις¹¹⁸⁴. Οι Πέρσες από την πλευρά τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, ήθελαν να μεταφέρουν τη σύγκρουση σε μέτωπο που θεωρητικά οι Σπαρτιάτες ήταν πάντα πιο αδύναμοι. Έτσι προσεταιρίστηκαν τον Αθηναίο Κόνωνα για να αναλάβει τον κατά τη θάλασσα αγώνα¹¹⁸⁵. Ο Αθηναίος ναύαρχος δέχθηκε την πρόταση με την ελπίδα ότι θα ωφέλουσε και την πατρίδα του¹¹⁸⁶. Ο Κόνων και ενώ κατασκευαζόταν ο περσικός στόλος, με σαράντα ετοιμοπόλεμα πλοία, έπλευσε στην Κιλικία και προετοιμαζόταν για τη σύγκρουση με τους Σπαρτιάτες. Η ευκαιρία του δόθηκε στην Κνίδα το 394 π.Χ. όπου καταναυμάχησε το σπαρτιατικό στόλο με επικεφαλής τον Πείσανδρο¹¹⁸⁷. Η ναυμαχία αυτή ήταν μεγάλης σημασίας καθώς αμέσως μετά ο Κόνων με το Φαρνάβαζο αποδόμησαν την Σπαρτιατική παρουσία στο Αιγαίο. Κως, Νίσυρος, Τήνος, Έφεσος και Ερυθραί και λίγο αργότερα οι Κυκλάδες συντάχθηκαν μαζί τους. Τα Κύθηρα καταλήφθηκαν με έφοδο. Η Σπάρτη είχε χάσει τον έλεγχο του Αιγαίου «καὶ Λακεδαιμόνιοι μὲν ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν ἀπέβαλον¹¹⁸⁸». Ο Κόνων από την πλευρά του, έπεισε τον Φαρνάβαζο να του παραδώσει

πάσης τῆς Ἑλλάδος προστάται εἰσὶν, ἐπιμεληθῆναι καὶ σφῶν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ὅπως ἢ τε χώρα μὴ δημοῖτο αὐτῶν καὶ αὐτοὶ ἐλεύθεροί εἴεν».

¹¹⁸² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.1.8 : «δοκοῦντος δ' αὐτοῦ οὐδὲν ποιεῖν, πέμπουσιν οἱ ἔφοροι ἀπολιπόντα Λάρισαν στρατεύεσθαι ἐπὶ Καρίαν»

¹¹⁸³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.2.20 : «ὁ μὲν δὴ Δερκυλίδας εἶπεν, εἰ αὐτονόμους ἐώη βασιλεὺς τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, ὁ δὲ Τισσαφέρνης καὶ Φαρνάβαζος εἶπαν ὅτι, εἰ ἐξέλθοι τὸ Ἑλληνικὸν στρατεύμα ἐκ τῆς χώρας καὶ οἱ Λακεδαιμονίων ἀρμοσταὶ ἐκ τῶν πόλεων. ταῦτα δὲ εἰπόντες ἀλλήλοις σπονδὰς ἐποίησαντο, ἕως ἀπαγγελθεῖν τὰ λεχθέντα Δερκυλίδα μὲν εἰς Λακεδαίμονα, Τισσαφέρνει δὲ ἐπὶ βασιλέα. Τούτων δὲ πραττομένων ἐν τῇ Ἀσίᾳ ὑπὸ Δερκυλίδα»

¹¹⁸⁴ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14. 79. 1 : «Κατὰ δὲ τὴν Ἑλλάδα Λακεδαιμόνιοι προορώμενοι τὸ μέγεθος τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου, τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Αἰγησίλαον ἐπέστησαν τοῖς πράγμασιν»

¹¹⁸⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.39. 1 : «Φαρνάβαζος δὲ τῶν πρὸς Λακεδαιμονίους ἀνοχῶν γενομένων ἀνέβη πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ συνέπεισεν αὐτὸν στόλον ἐτοιμάσαι καὶ ναύαρχον ἐπιστῆσαι Κόνωνα τὸν Ἀθηναῖον· οὗτος γὰρ ἦν ἔμπειρος τῶν κατὰ πόλεμον ἀγῶνων, καὶ μάλιστα τῶν πολεμίων»

¹¹⁸⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.39.1 : «ὁ δὲ Κόνων ἅμα μὲν ἐλπίζων ἀνακτήσεσθαι τὴν πατρίδα τὴν ἡγεμονίαν, εἰ Λακεδαιμόνιοι καταπολεμηθεῖεν»

¹¹⁸⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.3.12-13 : «ἀντιπαραταξαμένου δὲ τοῦ Πεισανδρου, καὶ πολὺ ἐλατόνων αὐτῷ τῶν νεῶν φανεισῶν τῶν αὐτοῦ τοῦ μετὰ Κόνωνος [τοῦ] Ἑλληνικοῦ, τοὺς μὲν ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου συμμάχους εὐθύς αὐτῷ φεύγειν, αὐτὸν δὲ συμμείξαντα τοῖς πολεμίοις ἐμβολὰς ἐχούση τῇ τριήρει πρὸς τὴν γῆν ἐξωσθῆναι· καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ὅσοι εἰς τὴν γῆν ἐξεώσθησαν ἀπολιπόντας τὰς ναῦς σώζεσθαι ὅση δύναντο εἰς τὴν Κνίδον, αὐτὸν δ' ἐπὶ τῇ νηὶ μαχόμενον ἀποθανεῖν»

¹¹⁸⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.84.4

την αρχηγία του στόλου τον οποίο θα συντηρούσε με χορηγίες των πόλεων και ταυτόχρονα θα κατέπλεε στην Αθήνα προκειμένου να ανοικοδομήσει τα τείχη της πόλης¹¹⁸⁹. Η Αθήνα πλέον και με τη βοήθεια και άλλων πόλεων ανοικοδόμησε τα τείχη « ταχέως τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ τείχους ἀνωκοδόμησε· καὶ γὰρ Θηβαῖοι πεντακοσίους τεχνίτας καὶ λιθοτόμους ἀπέστειλαν, καὶ τινες ἄλλαι τῶν πόλεων παρεβοήθησαν¹¹⁹⁰». Η πόλη, με την παρέλευση δέκα ετών περίπου από το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, άρχιζε να επανεμφανίζεται όλο και πιο δυναμικά στο προσκήνιο. Ήδη διέθετε στόλο υπό τον Κόνωνα και η ανοικοδόμηση των τειχών θορύβησε τους Σπαρτιάτες τόσο που έστειλαν αντιπροσωπεία στον Τιρίβαζο στρατηγό του Πέρση βασιλιά με σκοπό είτε να σταματήσει η χρηματοδότηση προς τον Κόνωνα είτε να συναφθεί ειρήνη με τους Πέρσες. Οι Αθηναίοι από την πλευρά τους, δεν έμειναν άπραγοι και σε μια κίνηση αντιπερισπασμού, έστειλαν και αυτοί αντιπροσώπους στον Πέρση στρατηγό οι οποίοι σε σύμπνοια με τους αντίστοιχους των Θηβαίων και των Αργείων αντέδρασαν στους όρους του Σπαρτιάτη Ανταλκίδα που πρότεινε να μην διεκδικεί κανείς τις πόλεις της Μ. Ασίας και αυτές να είναι αυτόνομες¹¹⁹¹. Η συμφωνία με τους Πέρσες δεν ολοκληρώθηκε.

Η Αθήνα όμως, έχοντας αρχίσει να ανακάμπτει συνέχισε την προσπάθειά της για τον περιορισμό της Σπαρτιατικής παρουσίας στο Αιγαίο με το Θρασύβουλο. Στον Ελλήσποντο, η Αθήνα με το Θρασύβουλο απεκατέστησε φιλικές σχέσεις με τους τοπικούς άρχοντες, μετέβαλε το πολίτευμα του Βυζαντίου σε δημοκρατικό και κατόρθωσε να ανακαταλάβει τη Μυτιλήνη. Ο Θρασύβουλος θα μπορούσε να ολοκληρώσει την πολύ σοβαρή αυτή προσπάθεια των Αθηνών, αλλά το 389 π.Χ. δολοφονήθηκε¹¹⁹². Το έργο του το συνέχισε ο Ιφικράτης που κατόρθωσε να διατηρήσει τα στενά του Ελλησπόντου ανοικτά για την Αθήνα «ἀντεκπέμπουσιν Ἴφικράτην

---

¹¹⁸⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.8. 10 : «ὁ δὲ Φαρνάβαζος ἀκούσας ταῦτα ἀπέστειλεν αὐτὸν προθύμως εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ χρήματα προσέθηκεν αὐτῷ εἰς τὸν ἀνατειχισμόν. ὁ δὲ ἀφικόμενος πολὺ τοῦ τείχους ὤρθωσε, τὰ τε αὐτοῦ πληρώματα παρέχων καὶ τέκτοσι καὶ λιθολόγοις μισθὸν δίδους, καὶ ἄλλο εἶ τι ἀναγκαῖον ἦν, δαπανῶν»

¹¹⁹⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.85.4

¹¹⁹¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.8.14 – 15 : «τῶν τε γὰρ ἐν τῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνίδων πόλεων Λακεδαιμονίους βασιλεῖ οὐκ ἀντιποιεῖσθαι, τὰς τε νήσους ἀπάσας καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἀρκεῖν σφίσιν αὐτονόμους εἶναι. καίτοι, ἔφη, τοιαῦτα ἐθέλοντων ἡμῶν, τίνος ἂν ἔνεκα πρὸς ἡμᾶς [οἱ Ἕλληνες ἢ] βασιλεὺς πολεμῆ ἢ χρήματα δαπανῶν; καὶ γὰρ οὐδ' ἐπὶ βασιλέα στρατεύεσθαι δυνατὸν οὔτε Ἀθηναίοις μὴ ἡγουμένων ἡμῶν οὔθ' ἡμῖν αὐτονόμων οὐσῶν τῶν πόλεων»

¹¹⁹² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.8.30 : «ὄργισθέντες οἱ Ἀσπένδιοι τῆς νυκτὸς ἐπιπεσόντες κατακόπτουσιν ἐν τῇ σκινηῇ αὐτόν»

ναῦς ὀκτώ ἔχοντα καὶ πελταστάς εἰς διακοσίους καὶ χιλίους¹¹⁹³». Ο επόμενος σημαντικός σταθμός στην προσπάθεια των Αθηνών για την ανάκτηση έστω και μέρους της δύναμής τους ήταν η Ανταλκίδειος ειρήνη του 387 π.Χ. Η συνθήκη αυτή, έδωσε κάποια παραπάνω δύναμη στη Σπάρτη, αλλά ταυτόχρονα παρείχε στην Αθήνα κάποια μακροπρόθεσμα οφέλη. Επιβεβαιώθηκε η ηγετική της θέση και αποδεσμεύτηκε από παλαιές υποχρεώσεις. Δεν ήταν πλέον υποτελής στη Σπάρτη ούτε δεμένη με τη συμμαχία που ίσχυε κατά τον Κορινθιακό πόλεμο. Η Σπάρτη από την πλευρά της είχε περισσότερη ανησυχία για την επιβολή της επί των πόλεων της ηπειρωτικής Ελλάδας καθότι δεν ίσχυε πλέον η υπόσχεση της απελευθέρωσης των Ελληνικών πόλεων της Ιωνίας. Η Περσία από την πλευρά της ενδιαφερόταν πιο πολύ να αντιμετωπίσει προβλήματα πιο κοντά στην περιοχή της όπως στην Κύπρο και την Αίγυπτο. Αυτή η συγκυρία έδωσε την ευκαιρία στην Αθήνα να αναπτύξει συμμαχίες που αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας¹¹⁹⁴. Η πολιτική των Αθηνών από την παραπάνω συνθήκη μέχρι και το σχηματισμό της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας ήταν πολύ δημιουργική¹¹⁹⁵. Η κατάληψη της Καδμείας το 382 π.Χ. από τους Σπαρτιάτες¹¹⁹⁶, γεγονός που καταδικάστηκε από όλες τις Ελληνικές πόλεις συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας¹¹⁹⁷, έδειξε ότι η Θήβα περιοριζόταν στα όρια της Βοιωτίας. Στην πραγματικότητα, η συνεχής προσπάθεια για διατήρηση της ηγεμονίας από τους Σπαρτιάτες, έδωσε στην Αθήνα μια ελευθερία για να ικανοποιήσει τους δικούς της σκοπούς. Το 384 π.Χ. η Αθήνα σύναψε αμυντική συμφωνία με τη Χίο, ενώ το 379 π.Χ. συμμετείχε στην ανακατάληψη της Καδμείας από τους Θηβαίους¹¹⁹⁸. Η πόλη όμως δεν διέθετε ακόμα ισχυρές δυνάμεις και όταν οι Σπαρτιάτες αντέδρασαν στην ανακατάληψη των Θηβών με την αποστολή στρατιωτικού τμήματος¹¹⁹⁹, οι Αθηναίοι έσπευσαν να καταδικάσουν τους στρατη-

---

¹¹⁹³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4.8.34

¹¹⁹⁴ Schwenk C., 1997, 18

¹¹⁹⁵ Schwenk C., 1997, 20

¹¹⁹⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.20.2 : «Φοιβίδας ὁ Σπαρτιάτης, τεταγμένος ἐπὶ τινος ἡγεμονίας καὶ δύναμιν ἄγων ἐπὶ Ὀλυνθίους, κατελάβετο τὴν Καδμείαν. ἀγανακτούντων δὲ τῶν Θηβαίων καὶ μεθ' ὀπλῶν συνδραμόντων, συνάψας μάχην αὐτοῖς καὶ νικήσας τριακοσίους μὲν τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Θηβαίων ἐφυγάδευσε»

¹¹⁹⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.20.2 : «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι διὰ τὴν προᾶξιν ταύτην ἀδοξοῦντες παρὰ τοῖς Ἕλλησι»

¹¹⁹⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.25.2 : «συνεστράφησαν οἱ φυγάδες, καὶ συνεπιλαβομένων Αθηναίων κατήλθον εἰς τὴν πατρίδα νυκτός. καὶ πρῶτον μὲν τοὺς τὰ Λακεδαιμονίων φρονοῦντας ἐν ταῖς ἰδίαις οἰκίαις ἐφόνευσαν, ἔτι κοιμωμένους καταλαβόντες· ἔπειτα τοὺς πολίτας ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν παρακαλέσαντες συνεργοὺς ἔσχον ἅπαντας τοὺς Θηβαίους»

¹¹⁹⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.14 : «οἱ δ' ἔφοροι διδασκόμενοι ὑπὸ τῶν μετὰ τὰς ἐν Θήβαις σφαγὰς ἐκπεπτωκότων, Κλεόμβροτον ἐκπέμπουσι»

γούς που εμπλέκονταν στην ανατροπή των Σπαρτιατών¹²⁰⁰. Η Αθήνα, παρόλη την αδυναμία της, δεν ανέχτηκε την προσπάθεια των Σπαρτιατών υπό τον Σφοδρία να καταλάβουν τον Πειραιά¹²⁰¹. Έχοντας ως άλλοθι την ενέργεια αυτή των Σπαρτιατών εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και θεώρησε ότι η συνθήκη ειρήνης δεν είχε πλέον ισχύ και προετοιμάστηκε για πόλεμο εναντίον της Σπάρτης¹²⁰². Οι Αθηναίοι επιπλέον προέβησαν σε δύο πολύ έξυπνες κινήσεις που προσέλκυσαν με το μέρος τους νέους συμμάχους. Αφενός συμπεριέλαβαν τους Θηβαίους στους συμμάχους τους και αφετέρου ψήφισαν να μην κατέχει Αθηναίος πολίτης κλήρο εκτός της πόλης «προσελάβοντο δὲ καὶ τοὺς Θηβαίους ἐπὶ τὸ κοινὸν συνέδριον ἐπὶ τοῖς ἴσοις πᾶσιν. ἐψηφίσαντο δὲ καὶ τὰς γενομένας κληρουχίας ἀποκαταστήσαι τοῖς πρότερον κυρίοις γεγονόσι, καίνομον ἔθεντο μηδένα τῶν Ἀθηναίων γεωργεῖν ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς. διὰ δὲ ταύτης τῆς φιλανθρωπίας ἀνακτησάμενοι τὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὐνοίαν, ἰσχυροτέραν ἐποιήσαντο τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν¹²⁰³». Η Αθήνα με τα παραπάνω κατάφερε να έχει έναν αξιόπιστο σύμμαχο για τις επιχειρήσεις στο χερσαίο χώρο όπου υστερούσε έναντι των Σπαρτιατών και ταυτόχρονα συμμάχους στο θαλάσσιο μέτωπο. Η Θήβα, συμμαχώντας με την Αθήνα, αποδεχόταν τη λύση της Ανταλκίδειας ειρήνης και τον πρωτεύοντα ρόλο των Αθηνών¹²⁰⁴. Η κατάληξη όλων των ανωτέρω ήταν η δημιουργία το 378/7 π.Χ της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας στην οποία συμμετείχαν συνολικά εβδομήντα πόλεις «...οὐ μὴν ἀλλὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἰς συμμαχίαν συνέβησαν ἑβδομήκοντα πόλεις καὶ μετέσχον ἐπ' ἴσης τοῦ κοινοῦ συνεδρίου· διὸ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις αἰεὶ μᾶλλον τῆς δυνάμεως ἀύξομένης, τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις ταπεινουμένης, ἐφάμιλλον τὴν ἰσχὴν τῶν πόλεων συνέβαινε γίνεσθαι¹²⁰⁵».

---

¹²⁰⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.19 : «οὕτως ἐφοβοῦτο ὥστε καὶ τὰ δύο στρατηγῶ, οἱ συνηπιστάσθην τὴν τοῦ Μέλωνος ἐπὶ τοὺς περὶ Λεοντιάδην ἐπανάστασιν, κρίναντες τὸν μὲν ἀπέκτειναν, τὸν δ', ἐπεὶ οὐχ ὑπέμεινεν, ἐφυγάδευσαν»

¹²⁰¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.29. 5 – 6 : «Σφοδριάδου τοῦ Σπαρτιάτου τεταγμένου μὲν ἐφ' ἡγεμονίας, φύσει δ' ὄντος μετεώρου καὶ προπετοῦς, ἔπεισεν αὐτὸν Κλεόμβροτος ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων ἄνευ τῆς γνώμης τῶν ἐφόρων καταλαβέσθαι τὸν Πειραιᾶ. ὁ δὲ Σφοδριάδης ἔχων στρατιώτας πλείους τῶν μυρίων ἐπεβάλετο μὲν τῆς νυκτὸς καταλαβέσθαι τὸν Πειραιᾶ· καταφανῆς δὲ γενόμενος Αθηναίοις καὶ διαμαρτῶν τῆς ἐπιβολῆς ἄπρακτος ἐπανήλθεν»:

¹²⁰² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 29. 7 : «...οἱ Ἀθηναῖοι χαλεπῶς φέροντες ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν, ἐψηφίσαντο λελύσθαι τὰς σπονδὰς ὑπὸ Λακεδαιμονίων. κρίναντες δὲ πολεμεῖν αὐτοῖς, στρατηγούς τρεῖς εἴλαντο τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν πολιτῶν»

¹²⁰³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 29. 8

¹²⁰⁴ Schwenk C., 1997, σελ. 21

¹²⁰⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.30.2

Το ψήφισμα της αθηναϊκής εκκλησίας του δήμου που αφορά τη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ιστορικές επιγραφές του 4ου αι. π.Χ. Σκοπός της πολυμερούς αμυντικής συμμαχίας¹²⁰⁶ υπήρξε η διασφάλιση της ελευθερίας, της αυτονομίας και της ειρήνης των ελληνικών πόλεων από τις σπαρτιατικές επεκτατικές διαθέσεις, καθώς και η διατήρηση της ειρήνης που είχε συναφθεί ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις και το βασιλιά των Περσών το 386 π.Χ. με την Ανταλκίδειο ειρήνη.

Οι ελληνικές πόλεις που θα προσχωρούσαν στη συμμαχία θα διατηρούσαν την ελευθερία και την αυτονομία τους, δε θα υποχρεώνονταν να δεχθούν φρουρές, ούτε να πληρώνουν φόρους. Οι Αθηναίοι δήλωναν ότι θα παραιτηθούν από τα δημόσια και τα ιδιωτικά κτήματα που είχαν αποκτήσει στις συμμαχικές περιοχές και δεν θα αποκτούσαν στο μέλλον άλλα. Οι σύμμαχοι από την άλλη μεριά υποχρεώνονταν να καταστρέψουν όλες τις στήλες στις οποίες είχαν αναγραφεί εχθρικές προς την Αθήνα αποφάσεις. Στην επιγραφή αναφέρονται ακόμα οι υποχρεώσεις των συμμάχων και ορίζονται βαρύτερες ποινές ενάντια σε όποιον προτείνει την κατάργηση των διατάξεων της συμμαχίας. Οι όροι της συμμαχίας δείχνουν τη διαφοροποίηση της πολιτικής της Αθήνας απέναντι στους συμμάχους της συγκριτικά με την πολιτική που εφάρμοσε κατά την Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία (478/7 π.Χ.). Πράγματι η Αθήνα φαίνεται ότι υιοθέτησε την πολιτική που περιγράφεται στη συνθήκη προκειμένου να καταστεί πειστική προς τους συμμάχους για το ότι δεν θα επαναλάμβανε τα λάθη του παρελθόντος¹²⁰⁷.

« [. . 5 . . ἐψ η φ ί] σ θ α ι τ ῶ ι δ ἡ μ ω ι ἑ ἄ ν τ ι ς β ὀ λ-
[η τ α ι τ ῶ ν Ἑ λ] λ ῆ ν ω ν ἢ τ ῶ ν β α ρ β ἄ ρ ω ν τ ῶ ν ἐ ν
[ἡ π ε ἰ ρ ω ι ἐ ν] ο ι κ ὄ ν τ ω ν ἢ τ ῶ ν ν η σ ι ω τ ῶ ν , ὅ σ-
[ο ι μ ῆ β α σ ι] λ ἑ ὡ ς ε ἰ σ ῖ ν , Ἀ θ η ν α ἰ ὶ ω ν σ ῦ μ μ α χ-
[ο ς ε ἶ ν α ι κ] α ἰ τ ῶ ν σ υ μ μ ᾶ χ ω ν , ἐ ξ ε ἶ ν α ι α ὐ [τ]-
ᾶ [ι ἐ λ ε υ θ ἑ ρ] ω ι ὄ ν τ ι κ α ἰ α ὐ τ ο ν ὄ μ ω ι , π ο λ ι-
τ [ε υ ο μ ἑ ν] ω ι
π ο λ ι τ ε ἰ ἄ ν ἢ ν ἄ ν β ὀ λ η τ α ι μ ῆ-
τ ε [φ ρ ο ρ] ἄ ν ε ἰ σ δ ε χ ο μ ἑ ν ω ι μ ῆ τ ε ἄ ρ χ ο ν τ α
ὑ π ο [δ ε χ] ο μ ἑ ν ω ι μ ῆ τ ε φ ὄ ρ ο ν φ ἑ ρ ο ν τ ι , ἐ π ἰ

¹²⁰⁶ RO, 2003, 22,92 κ. επ.

¹²⁰⁷ Schwenk C., 1997, 24

δὲ τ[οῖς] αὐτοῖς ἐφ' οἷσπερ Χίοι καὶ Θηβαῖ-
οι κα[ὶ] οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῖς δὲ ποιησ-
σαμέν[οις] συμμαχίαν πρὸς Ἀθηναῖος¹²⁰⁸»

Τα πρώτα χρόνια της Αθηναϊκής Συμμαχίας ήταν επιτυχημένα για την Αθήνα. Το 376 π.Χ. η Αθήνα επιβεβαίωσε την κυριαρχία της στο Αιγαίο, καθώς με επικεφαλής το Χαβρία καταναυμάχησε το Σπαρτιατικό στόλο στη Νάξο¹²⁰⁹. Ταυτόχρονα, οι στρατηγοί της Τιμόθεος¹²¹⁰ και Ιφικράτης¹²¹¹ επιχειρούσαν με επιτυχία στο Ιόνιο και στα δυτικά ηπειρωτικά παράλια εδραιώνοντας την Αθηναϊκή ηγεμονία. Παρόλες όμως τις επιτυχίες, ο Αθηναϊκός λαός επιθυμούσε την ειρήνευση «ἐκ τούτων δὲ ψηφισάμενος ὁ δῆμος εἰρήνην ποιεῖσθαι»¹²¹². Συγκροτήθηκε αντιπροσωπευτική η οποία μετέβη στην Σπάρτη για να αρχίσουν οι ειρηνευτικές διαδικασίες. Στην προσπάθεια αυτή συμμετείχαν και οι Θηβαῖοι. Η προσπάθεια αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συνολοκλήρωση μιας συνθήκης με βάση την οποία όλες οι πόλεις θα ήταν ελεύθερες και αυτόνομες (σε αντίθεση με τα συμφωνηθέντα στην Ανταλκίδειο ειρήνη). Οι Αθηναῖοι, δίνοντας πρώτοι το καλό παράδειγμα, ορκίστηκαν μόνο εξ ονόματος της πόλης τους και το ίδιο έπραξαν και οι σύμμαχοί τους «Ἀθηναῖοι δὲ καὶ οἱ σύμμαχοι κατὰ πόλεις ἕκαστοι¹²¹³». Αντίθετα οι Σπαρτιάτες έδωσαν όρκους εξ ονόματος και των συμμάχων τους, ενώ οι Θηβαῖοι δεν πείσθηκαν να ορκισθούν μόνο εξ ονόματος της πόλης τους και όχι ως Βοιωτοί. Έτσι, αυτή η προσπάθεια έμεινε ημιτελής «πρὸς δὲ Θηβαῖους μόνους ἀντιλογίας οὔσης¹²¹⁴». Όμως η Αθήνα είχε πετύχει να αναγνωρισθεῖ ως ισότιμος συνομιλητής της Σπάρτης και ρυθμιστής

---

¹²⁰⁸ RO 2003, 22, στ. 15-26

¹²⁰⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.35.2 : «Χαβρίας μὲν οὖν ἐπιφανεῖ ναυμαχία νικήσας κατέπλευσε μετὰ πολλῶν λαφύρων εἰς τὸν Πειραιέα, καὶ μεγάλης ἀποδοχῆς ἔτυχε παρὰ τοῖς πολίταις. μετὰ γὰρ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον Ἀθηναῖοι ταύτην πρώτην ναυμαχίαν ἐνίκησαν»

¹²¹⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.36. 5- 6 : «Τιμόθεος δὲ παραλαβὼν τὴν ναυαρχίαν καὶ πλεύσας εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, τὰς τ' ἐν αὐτῇ πόλεις προσηγάγετο καὶ τὰς κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν ὁμοίως ἔπεισεν ἀποκλίνειν πρὸς Ἀθηναῖους. Ἀλκέταν τε τὸν Μολοττῶν βασιλέα φίλον κατασκευάσας, καὶ καθόλου τὰς πλείστας τῶν περὶ τοὺς τόπους ἐκείνους πόλεων ἐξειδιοποιησάμενος, ἐνίκησε ναυμαχία τοὺς Λακεδαιμονίους περὶ Λευκάδα»

¹²¹¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.2.38 : «καὶ τὸ ἀπὸ Κερκύρας ναυτικὸν προσλαβὼν, σχεδὸν περὶ ἐνενηκόντα ναῦς, πρῶτον μὲν εἰς Κεφαλληνίαν πλεύσας χρήματα ἐπράξατο, τὰ μὲν παρ' ἐκόντων, τὰ δὲ παρ' ἀκόντων· ἔπειτα δὲ παρεσκευάζετο τὴν τε τῶν Λακεδαιμονίων χώραν κακῶς ποιεῖν καὶ τῶν ἄλλων τῶν κατ' ἐκεῖνα πόλεων πολεμίων οὐσῶν τὰς μὲν ἐθελούσας προσλαμβάνειν, τοῖς δὲ μὴ πειθομένοις πολεμεῖν»

¹²¹² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.3.2

¹²¹³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.3.19

¹²¹⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.3.20

των εξελίξεων. Η ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα το 371 π. Χ. κάθε άλλο παρά ικανοποίησε την Αθήνα¹²¹⁵. Ταυτόχρονα όμως της έδωσε την ευκαιρία να ηγηθεί μιας προσπάθειας που με πρωτεργάτη την ίδια θα επαναβεβαίωνε την Ανταλκίδειο ειρήνη¹²¹⁶. Η συνθήκη επαναβεβαίωνε ότι οι πόλεις θα ήταν αυτόνομες και οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους ήταν οι εγγυητές της¹²¹⁷. Από την Πελοπόννησο συμφώνησαν όλοι πλην των Ηλείων και των Μαντινέων οι οποίοι ήθελαν την ανασύσταση της ενότητας της πόλης τους. Η κίνηση αυτή των Αθηναίων πυροδότησε και άλλες αντιδράσεις στην Πελοπόννησο. Η Τεγέα ήθελε να ενώσει όλη την Αρκαδία «...ἐπὶ τὸ συνιέναι τε πᾶν τὸ Ἀρκαδικόν¹²¹⁸». Ταυτόχρονα οι Θηβαίοι επέδραμαν στην Πελοπόννησο και οι Αθηναίοι, κατόπιν παράκλησης των Σπαρτιατών, συγκρότησαν στράτευμα υπό τον Ίφικράτη¹²¹⁹ προκειμένου να σπεύσουν προς βοήθεια. Η συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Θηβών με την ταυτόχρονη εξασθένηση της Σπάρτης πρέπει να θορύβησε τους Αθηναίους που για μια ακόμη φορά το 369 π. Χ. προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια συμφωνία ειρήνης με κύριο συνομιλητή τους Σπαρτιάτες¹²²⁰. Η συμφωνία μεταξύ των δύο παλαιών αντιπάλων έγινε πραγματικότητα με τους δύο πρωταγωνιστές να συμφωνούν στο να μοιράζονται την ηγεμονία¹²²¹. Η Αθήνα επιπλέον, προκειμένου να περιορίσει την επιθετικότητα των Θηβαίων προς το βορρά, υποστήριξε τον τύραννο των Φερών Αλέξανδρο¹²²² εναντίον των Θηβαίων, όμως η πλειονότητα των Θεσσαλών βρισκόταν ήδη στο πλευρό τους¹²²³. Η στρατηγική αυτή των Αθηναίων δεν απέδωσε καθώς ο Αλέξανδρος ητ-

---

¹²¹⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4. 20 : «ὅτι μὲν σφόδρα ἠνιάθησαν πᾶσι δῆλον ἐγένετο»

¹²¹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5. 2 : «μεταπέμπονται τὰς πόλεις ὅσαι βούλοιντο τῆς εἰρήνης μετέχειν ἦν βασιλεὺς κατέπεμψεν. ἐπεὶ δὲ συνῆλθον, δόγμα ἐποιήσαντο μετὰ τῶν κοινωνείν βουλομένων ὁμόσαι τόνδε τὸν ὄρκον».

¹²¹⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5. 2 : «Ἐμμενῶ ταῖς σπονδαῖς ἅς βασιλεὺς κατέπεμψε καὶ τοῖς ψηφίσμασι τοῖς Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων»

¹²¹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5. 6

¹²¹⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5.49: «ἐψηφίσαντο δὲ βοηθεῖν πανδημεί, καὶ Ἰφικράτην στρατηγὸν εἶλοντο»

¹²²⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1. 1 : «Τῶ δ' ὑστέρω ἔτει Λακεδαιμονίων καὶ τῶν συμμάχων πρέσβεις ἦλθον αὐτοκράτορες Ἀθήναζε, βουλευσόμενοι καθ' ὃ τι ἡ συμμαχία Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους ἔσοιτο. λεγόντων δὲ πολλῶν μὲν ξένων, πολλῶν δὲ Ἀθηναίων, ὡς δέοι ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις τὴν συμμαχίαν εἶναι»

¹²²¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.67.2 «καὶ τὰς μὲν ὁμολογίας ἐποιήσαντο περὶ τῆς ἡγεμονίας, ὥστε τῆς μὲν θαλάττης ἄρχειν Ἀθηναίους, τῆς δὲ γῆς τοὺς Λακεδαιμονίους, μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ἀμφοτέραις [ταῖς πόλεσιν] ἐποιήσαντο κοινὰς τὰς ἡγεμονίας»

¹²²² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.71.4 : «φοβηθεὶς Ἀλέξανδρος ἐξέπεμψε πρεσβευτὰς εἰς τὰς Ἀθήνας περὶ συμμαχίας. ᾧ παραχρημα ὁ δῆμος ἐξέπεμψε ναῦς μὲν τριάκοντα, στρατιώτας δὲ χιλίους, ὧν ἦν στρατηγὸς Αὐτοκλῆς»

¹²²³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.71.4 : «...συνεργοὺς ἔχοντες τοὺς Θετταλοὺς»

τήθηκε και αναγκάστηκε να συνεργαστεί με τους Θηβαίους¹²²⁴. Ένα ακόμα πλήγμα στην εξωτερική πολιτική των Αθηνών που ταυτόχρονα καταδείκνυε ότι η Αθήνα, παρόλη τη συμμαχία που είχε συνάψει με τη Σπάρτη και τις υπόλοιπες Ελληνικές πόλεις, δεν έπαιζε πλέον πρωτεύοντα ρόλο στην Ελλάδα ήταν το γεγονός ότι οι Πέρσες το 367 π. Χ. επέλεξαν ως κύριο συνομιλητή τους τον Πελοπίδα «πολὺ ἐπλεονέκτει ὁ Πελοπίδας παρὰ τῷ Πέρσῃ¹²²⁵». Το χειρότερο όμως για την Αθήνα ήταν ότι ο Πελοπίδας πέτυχε οι Πέρσες να συντάξουν κείμενο όπου ζητούσαν να ανεγκύσουν τα πλοία της¹²²⁶, γεγονός που θα ισοδυναμούσε με την κατάλυση της ναυτικής της δύναμης και την παράδοση του Αιγαίου, είτε στους Πέρσες είτε στους Θηβαίους, που σχεδίαζαν να αναπτύξουν ναυτική δύναμη¹²²⁷. Τόσο η Αθήνα όσο και οι υπόλοιπες Ελληνικές πόλεις δεν αποδέχθηκαν τους όρους¹²²⁸.

Η Αθήνα πιέστηκε ακόμα περισσότερο όταν το 366 π. Χ. καταλήφθηκε ο Ωρωπός από τους εξόριστους ολιγαρχικούς με την υποστήριξη των Θηβαίων¹²²⁹. Σε αντίδραση μάλιστα, επειδή δε βοηθήθηκε από κανέναν σε αυτή τη δύσκολη στιγμή, συμάχησε με τους Αρκάδες που παραδοσιακά ήταν αντίπαλοί της, προκειμένου αυτοί να ανεξαρτητοποιηθούν από τους Θηβαίους¹²³⁰. Η Αθήνα βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Θήβα και στο πλευρό των Σπαρτιατών στην εισβολή του Επαμεινώνδα στην Πελοπόννησο το 362 π.Χ.¹²³¹. Τότε προσπάθησε να διαπεραιώσει τόσο μέσω

---

¹²²⁴ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.80.6 : «ὁ δ' Ἀλέξανδρος δευτέρῃ μάχῃ λειφθεὶς καὶ τοῖς ὄλοις συντριβείς, ἠναγκάσθη καθ' ὁμολογίαν τοῖς μὲν Θετταλοῖς τὰς καταπεπολεμημένας πόλεις ἀποδοῦναι, Μάγνητας δὲ καὶ τοὺς Φθιώτας Ἀχαιοὺς παραδοῦναι Βοιωτοῖς, καὶ τὸ λοιπὸν Φερῶν μόνων ἄρχοντα σύμμαχον εἶναι Βοιωτοῖς»

¹²²⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.34

¹²²⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1.36 : «Ἀθηναίους ἀνέλκειν τὰς ναῦς»

¹²²⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.78.4 : «ἔπεισε τοὺς Θηβαίους ἀντέχεσθαι τῆς κατὰ θάλατταν ἀρχῆς»

¹²²⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.1. 40 : «ἐπεὶ μέντοι εἰς Κόρινθον πρῶτον αὐτῶν ἀφικομένων ὑπέστησαν οἱ Κορίνθιοι, καὶ ἀπεκρίναντο ὅτι οὐδὲν δέοιντο πρὸς βασιλέα κοινῶν ὄρκων, ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι πόλεις κατὰ ταῦτὰ ἀποκρινόμεναι. καὶ αὕτη μὲν ἡ Πελοπίδου καὶ τῶν Θηβαίων τῆς ἀρχῆς περιβολὴ οὕτω διελύθη».

¹²²⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.76.1 – 2 : «...ἐπὶ δὲ τούτων Θεμισῶν ὁ Ἐρετρίας τύραννος Ὁρωπὸν κατελάβετο. ταύτην δὲ τὴν πόλιν οὖσαν Ἀθηναίων παραλόγως ἀπέβαλεν· τῶν γὰρ Ἀθηναίων στρατευσάντων ἐπ' αὐτὸν καὶ πολὺ ταῖς δυνάμεσιν ὑπερεχόντων, οἱ Θηβαῖοι βοηθήσαντες αὐτῷ καὶ παραλαβόντες ἐν παρακαταθήκῃ τὴν πόλιν οὐκ ἀπέδωκαν»

¹²³⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.4. 3 : «ἐπειδὴ δὲ λογιζόμενοι ἠύρισκον οὐδὲν μείον Λακεδαιμονίοις ἢ σφίσις ἀγαθὸν τὸ Ἀρκάδας μὴ προσδεῖσθαι Θηβαίων, οὕτω δὴ προσεδέχοντο τὴν τῶν Ἀρκάδων συμμαχίαν»

¹²³¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7. 5. 4 : «Ἐν ὄσῳ δὲ ταῦτ' ἐπράττετο, Ἐπαμεινώνδας ἐξῆει, Βοιωτοὺς ἔχων πάντας καὶ Εὐβοᾶς καὶ Θετταλῶν πολλοὺς παρὰ τε Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἐναντίων αὐτῷ»

θαλάσσης δυνάμεις προς όφελος της Σπάρτης και των Αρκάδων¹²³², όσο και από ξηρά¹²³³. Η Αθηναϊκή δύναμη συμμετείχε και στη μάχη της Μαντινείας το 362 π. Χ. που με το θάνατο του Επαμεινώνδα σήμανε το τέλος της Θηβαϊκής ηγεμονίας και άνοιξε το δρόμο στους Μακεδόνες να γίνουν οι κυρίαρχοι στην Ελλάδα.

Η Στρατηγική της Σπάρτης

Ο Κολιόπουλος¹²³⁴ υποστηρίζει ότι το «εθνικό» συμφέρον της Σπάρτης μπορούσε συνοπτικά να περιγραφεί ως εξής:

Διατήρηση της Μεσσηνίας

Κυριαρχία στην Πελοπόννησο

Πρωτοκαθεδρία στην υπόλοιπη Ελλάδα

Η Σπάρτη δεν εγκατέλειψε ακόμα και σε δύσκολες για εκείνη εποχές το στόχο της κυριαρχίας στην Πελοπόννησο, προσπάθεια που την τοποθετεί από το 670 έως το 192 π. Χ.. Αυτό ο Κολιόπουλος το θεωρεί ως ένα πολύ καλό παράδειγμα συνέχειας στην στρατηγική ενός κράτους. Ένα δεύτερο σημείο στη στρατηγική της Σπάρτης ήταν ο συντηρητισμός που τον χαρακτήριζε. Για τον Κολιόπουλο, αυτό είναι επακόλουθο της ηλικίας της πολιτικής ηγεσίας της Σπάρτης καθώς και της συνεχούς ανησυχίας για τυχόν επανάσταση των ειλωτών. Έτσι η Σπάρτη παρόλο που ήταν μια πολύ καλή χερσαία δύναμη¹²³⁵ δρούσε συντηρητικά¹²³⁶. Ακόμα και σε τακτικό επίπεδο η συντηρητική χρήση της δύναμης κυριαρχούσε¹²³⁷. Βέβαια υπήρχαν και περιπτώσεις που οι Σπαρτιάτες δεν καθυστερούσαν, αλλά αμέσως μετά τη λήψη της απόφασης ενεργούσαν τάχιστα όπως όταν πείσθηκαν από τον Αλκιβιάδη για άμεση οχύρωση της Δεκέλειας και άμεση αποστολή δυνάμεων στη Σικελία εναντίον των Αθηναίων¹²³⁸. Ο Κολιόπουλος υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες δικαιολογη-

¹²³² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 7.5. 7- 8 : «...ἐπεὶ μέντοι ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤκουσε τοὺς Ἀθηναίους τὸ μὲν κατὰ γῆν πορεύεσθαι ἀπεγνωκέσθαι, κατὰ θάλατταν δὲ παρασκευάζεσθαι ὡς διὰ Λακεδαιμόνους βοηθήσοντας τοῖς Ἀρκάσιν, οὕτω δὴ ἀφορμήσας ἐκ τῆς Νεμέας ἀφικνεῖται εἰς τὴν Τεγέαν»

¹²³³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 84.2 : «ἄρτι γὰρ αὐτοῦ πλησιάζοντος ἐρήμῳ τῇ πόλει κατήνησαν ἐπὶ θάτερα τῆς Μαντινείας οἱ πεμφθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων στρατιῶται πρὸς τὴν συμμαχίαν, ὄντες ἑξακισχίλιοι, στρατηγὸν δ' ἔχοντες Ἡγήλοχον».

¹²³⁴ Κολιόπουλος Κ., 2001, 118

¹²³⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, Α'.141.6 : «μάχη μὲν γὰρ μιᾶ πρὸς ἅπαντας Ἕλληνας δυνατοὶ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἀντισχεῖν, πολεμεῖν δὲ μὴ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαρασκευὴν ἀδύνατοι»

¹²³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 118.2 : « οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι οὔτε ἐκώλουν εἰ μὴ ἐπὶ βραχύ, ἤσυχάζον τε τὸ πλέον τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ πρὸ τοῦ μὴ ταχεῖς ἵεναι ἐς τοὺς πολέμους, ἢν μὴ ἀναγκάζωνται, τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι»

¹²³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 141.4 : «οἱ γὰρ Λακεδαιμόνιοι μέχρι μὲν τοῦ τρέψαι χρόνιους τὰς μάχας καὶ βεβαίους τῷ μένειν ποιοῦνται, τρέψαντες δὲ βραχείας καὶ οὐκ ἐπὶ πολὺ τὰς διώξεις».

¹²³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6. 93.1 – 2 : «Ὁ μὲν Ἀλκιβιάδης τοσαῦτα εἶπεν, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι διανοούμενοι μὲν καὶ αὐτοὶ πρότερον στρατεύειν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, μέλλοντες δ' ἔτι καὶ πε-

μένα διατηρούσαν αυτή τη στάση η οποία πιθανώς να τους στερούσε την εκμετάλλευση κάποιων ευκαιριών, αλλά απαντούσε στη συνεχώς αυξανόμενη λειψανδρία των «ομοίων» και τον κίνδυνο της επανάστασης των ειλώτων . Έτσι παρατηρείτο μια αποστροφή στην υπερεξάπλωση και μια συστολή στη χρήση στρατιωτικών μέσων¹²³⁹. Η Σπαρτιατική λογική φαίνεται στο λόγο του Αρχίδαμου πριν τον Πελοποννησιακό Πόλεμο « και τὸ βραδὺ καὶ μέλλον, ὃ μέμφονται μάλιστα ἡμῶν, μὴ αἰσχύνεσθε. σπεύδοντές τε γὰρ σχολαίτερον ἂν παύσαισθε διὰ τὸ ἀπαράσκευοι ἐγχειρεῖν, καὶ ἅμα ἐλευθέραν καὶ εὐδοξοτάτην πόλιν διὰ παντὸς νεμόμεθα. καὶ δύναται μάλιστα σωφροσύνη ἔμφρων τοῦτ' εἶναι [...] πολεμικοὶ τε καὶ εὐβουλοὶ διὰ τὸ εὐκοσμον γιγνόμεθα, τὸ μὲν ὅτι αἰδῶς σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει, αἰσχύνης δὲ εὐψυχία, εὐβουλοὶ δὲ ἀμαθέστερον τῶν νόμων τῆς ὑπεροψίας παιδευόμενοι καὶ ξὺν χαλεπότητι σωφρονέστερον ἢ ὥστε αὐτῶν ἀνηκουστεῖν, καὶ μὴ τὰ ἀχρεῖα ξυνετοὶ ἄγαν ὄντες τὰς τῶν πολεμίων παρασκευὰς λόγῳ καλῶς μεμφόμενοι ἀνομοίως ἔργῳ ἐπεξιέναι, νομίζειν δὲ τὰς τε διανοίας τῶν πέλας παραπλησίους εἶναι καὶ τὰς προσπιπτούσας τύχας οὐ λόγῳ διαιρετάς. αἰεὶ δὲ ὡς πρὸς εὐβουλευομένους τοὺς ἐναντίους ἔργῳ παρασκευαζόμεθα· καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνων ὡς ἀμαρτησομένων ἔχειν δεῖ τὰς ἐλπίδας, ἀλλ' ὡς ἡμῶν αὐτῶν ἀσφαλῶς προνοουμένων.[...] Ταύτας οὖν ἄς οἱ πατέρες τε ἡμῖν παρέδωσαν μελέτας καὶ αὐτοὶ διὰ παντὸς ὠφελούμενοι ἔχομεν μὴ παρῶμεν, μηδὲ ἐπειχθέντες ἐν βραχεῖ μορίῳ ἡμέρας περὶ πολλῶν σωμάτων καὶ χρημάτων καὶ πόλεων καὶ δόξης βουλευώμεν, ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν¹²⁴⁰».

Ο Κολιόπουλος εντοπίζει τον καθορισμό της υψηλής στρατηγικής της Σπάρτης στον Χίλωνα¹²⁴¹. Σύμφωνα με τον ίδιο υψηλή στρατηγική είναι η χρησιμοποίηση όλων των μέσων ενός κράτους προκειμένου να πετύχει τους πολιτικούς του στόχους ενόψει μιας πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης. Έτσι, αυτή αποτελείται από τη στρατιωτική, διπλωματική και οικονομική στρατηγική. Ο Χίλων λοιπόν, χά-

---

ριορώμενοι, πολλῶ μᾶλλον ἐπερρώσθησαν διδάξαντος ταῦτα ἕκαστα αὐτοῦ καὶ νομίσαντες παρὰ τοῦ σαφέστατα εἰδότος ἀκηκοέναι ὥστε τῇ ἐπιτειχίσει τῆς Δεκελείας προσεῖχον ἤδη τὸν νοῦν καὶ τὸ παραυτίκα καὶ τοῖς ἐν τῇ Σικελίᾳ πέμπειν τινὰ τιμωρίαν. καὶ Γύλιππον τὸν Κλεανδρίδου προστάξαντες ἄρχοντα τοῖς Συρακοσίοις ἐκέλευον μετ' ἐκείνων καὶ τῶν Κορινθίων βουλευόμενον ποιεῖν ὅπῃ ἐκ τῶν παρόντων μάλιστα καὶ τάχιστα τις ὠφελία ἦξει τοῖς ἐκεῖ»

¹²³⁹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 123

¹²⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.84 - 85

¹²⁴¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 123

ραξε την πρώτη υψηλή στρατηγική αυτού του είδους στην ιστορία για λογαριασμό της Σπάρτης. Η στρατηγική αυτή είχε τους παρακάτω άξονες:

Δημιουργία προϋποθέσεων ώστε η Σπάρτη να θεωρείται ως η ηγέτιδα δύναμη της Πελοποννήσου και στη συνέχεια της υπόλοιπης Ελλάδας (διεθνής νομιμοποίηση).

Ύπαρξη στρατιωτικού μεγέθους τέτοιου που να υποστηρίζει τον ανωτέρω σκοπό (στρατιωτική στρατηγική).

Απεμπόληση κάθε επιπλέον εδαφικής εξάπλωσης και δημιουργία μιας συμμαχίας υπό τον έλεγχο της Σπάρτης (διπλωματική στρατηγική).

Επέμβαση στο διεθνές περιβάλλον προκειμένου τα μη φιλικά προς τη Σπάρτη καθεστώτα να ανατρέπονται

Βελτιστοποίηση του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος στη Σπάρτη (εσωτερική νομιμοποίηση)

Πρώτα από όλα ο Χίλων έθεσε σε εφαρμογή τον άξονα της διεθνούς νομιμοποίησης. Με την εύρεση των οστών του Ορέστη στην Τεγέα και τη μεταφορά τους στη Σπάρτη¹²⁴² είχε ως σκοπό την οικειοποίηση από πλευράς Σπάρτης του ένδοξου Μυκηναϊκού παρελθόντος. Αυτό γινόταν κατά τον Κολιόπουλο, γιατί οι Σπαρτιάτες ήθελαν να εμφανιστούν ως συνεχιστές του κράτους του Αγαμέμνονα και ήθελαν να είναι στα μάτια των υπολοίπων οι φυσικοί τους συνεχιστές στην ηγεσία των Πελοποννησίων και κατ' επέκταση των Ελλήνων. Άλλο ένα βήμα για τη διεθνή νομιμοποίηση της Σπάρτης μας δίνει ο Ηρόδοτος. Οι Σπαρτιάτες υιοθετώντας το ρόλο του προστάτη των Ελλήνων ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα των Ιώνων να τους προστατεύσουν από τον Κύρο Β'¹²⁴³.

Η στρατιωτική ισχύς όμως ήταν ο πρωταρχικός παράγοντας πάνω στον οποίο βασίστηκε το οικοδόμημα της στρατιωτικής στρατηγικής. Έτσι η νίκη των Σπαρτιατών επί των Τεγεατών μετά την μεταφορά των οστών του Ορέστη θα πρέπει να είναι η πρώτη μιας σειράς που θα ακολουθεί τα όπλα της Σπάρτης μέχρι

---

¹²⁴² Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1. 68: «Συμβαλόμενος δὲ ταῦτα καὶ ἀπελθὼν ἐς Σπάρτην ἔφραζε Λακεδαιμονίοισι πᾶν τὸ πρῆγμα. Οἱ δὲ ἐκ λόγου πλαστοῦ ἐπενείκαντές οἱ αἰτίην ἐδίωξαν. Ὁ δὲ ἀπικόμενος ἐς Τεγέην καὶ φράζων τὴν ἑνωτοῦ συμφορὴν πρὸς τὸν χαλκέα ἐμισθοῦτο παρ' οὐκ ἐκδιδόντος τὴν αὐλήν. Χρόνῳ δὲ ὡς ἀνέγνωσε, ἐνοικίσθη, ἀνορύξας δὲ τὸν τάφον καὶ τὰ ὀστέα συλλέξας οἶχετο φέρων ἐς Σπάρτην»

¹²⁴³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1. 152: «Ὡς δὲ ἀπίκοντο ἐς τὴν Σπάρτην τῶν Ἰώνων καὶ Αἰολέων οἱ ἄγγελοι (κατὰ γὰρ δὴ τάχος ἦν ταῦτα πρησόμενα), [...] Λακεδαιμόνιοι δὲ ἀπώσάμενοι τῶν Ἰώνων τοὺς ἀγγέλους ὅμως ἀπέστειλαν πεντηκοντέρῳ ἄνδρα, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέει, κατασκόπους τῶν τε Κύρου πρηγμάτων καὶ Ἰωνίης. Ἀπικόμενοι δὲ οὗτοι ἐς Φώκαιαν ἔπεμπον ἐς Σάρδις σφέων αὐτῶν τὸν δοκιμώτατον, τῷ οὖνομα ἦν Λακρίνης, ἀπερέοντα Κύρῳ Λακεδαιμονίων ῥήσιν, γῆς τῆς Ἑλλάδος μηδεμίαν πόλιν σιναμωρέειν ὡς αὐτῶν οὐ περιοψομένων»

τη μάχη των Λεύκτρων το 371 π.Χ. . Ταυτόχρονα με τη νίκη επί της Τεγέας μεγάλο μέρος της Πελοποννήσου βρισκόταν υπό την εξουσία τους. Με την πάροδο του χρόνου η συμμαχία γινόταν όλο και πιο ισχυρή με αποκορύφωμα τις παρυφές του Πελοποννησιακού πολέμου όπου ο Περικλής παραδεχόταν ότι « μάχη μὲν γὰρ μιᾶ πρὸς ἅπαντας Ἕλληνας δυνατοὶ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἀντισχεῖν, πολεμεῖν δὲ μὴ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαρασκευὴν ἀδύνατοι¹²⁴⁴». Η συμμαχία για τη Σπάρτη κατά τον Κολιόπουλο¹²⁴⁵ ήταν μεγάλης σημασίας επένδυση. Με ένα μικρό «κεφάλαιο» αποκόμιζε μεγάλα κέρδη. Καθώς ο καιρός περνούσε και οι όμοιοι μειώνονταν, με τη συνεισφορά των συμμάχων η Σπάρτη γινόταν ακόμα ισχυρότερη. Κατά συνέπεια η Πελοποννησιακή Συμμαχία αποτελούσε για τους Σπαρτιάτες ένα πολλαπλασιαστική ισχύος. Το σπαρτιατικό οικοδόμημα φαίνεται να ήταν αιώλο, καθώς η στρατιωτική της ισχύς ήταν αδύναμη να το υποστηρίξει. Ο Lazenby¹²⁴⁶ θεωρεί περίεργο όχι το ότι η Σπάρτη κατέρρευσε, αλλά το ότι μπόρεσε και άντεξε τόσο πολύ στο χρόνο μετά την καθολική επικράτησή της το 404 π.Χ. Αυτό κατά τον Κολιόπουλο καταδεικνύει την επιτυχία του οικοδομήματος του Χίλωνα.

Ο όρος συμμαχία κατά τον Baltrushc¹²⁴⁷ δεν αντιστοιχεί στην πραγματικότητα ή στην έννοια που τώρα αποδίδεται στη λέξη αυτή. Δεν υπήρχαν κάποια κοινά όργανα της συμμαχίας που συνέρχονταν κατά κάποια τακτά χρονικά διαστήματα. Η Σπάρτη σύνηπτε συνθήκες με διάφορες πόλεις χωριστά με αποτέλεσμα όλες να έχουν κάτι κοινό με τη Σπάρτη, αλλά όχι και μεταξύ τους. όταν με αυτόν τον τρόπο όλη η Πελοπόννησος κυριαρχείτο από τη Σπάρτη η συμμαχία εισήλθε σε άλλη φάση.

Ο Kagan¹²⁴⁸ θεωρεί ότι λόγω της ύπαρξης ελάχιστων δεδομένων για τη Σπαρτιατική συμμαχία έχει δοθεί πολύς χώρος για μια σειρά θέσεων σχετικά με αυτήν. Η Σπαρτιατική συμμαχία δεν ήταν η απάντηση προς ένα εξωτερικό κίνδυνο όπως ήταν η συμμαχία που σχηματίστηκε για να αντιμετωπισθεί ο Περσικός κίνδυνος το 481π.Χ., ή η Δηλιακή συμμαχία, αλλά ήταν ένα προϊόν της Σπαρτιατικής πολιτικής που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ίδιας της Σπάρτης και της κυριαρχίας της στην Πελοπόννησο. Από τον 6^ο αι. η Σπάρτη είχε αντιμετωπίσει με επιτυχία το πρόβλημα της επιβολής της στους είλωτες και στράφηκε στη βόρεια Πελοπόννησο. Μέχρι εκείνη τη στιγμή η Σπάρτη ακολουθούσε το μοτίβο της επιβολής

---

¹²⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.141.6

¹²⁴⁵ Κολιόπουλος Κ., 2001, 130

¹²⁴⁶ Lazenby J.F. 2012, 50

¹²⁴⁷ Baltrush E., 2004, 107

¹²⁴⁸ Kagan D., 1969, 10

της στους ασθενέστερους γείτονες. Μετά την ήττα τους ενσωμάτωσε τα εδάφη τους στην επικράτειά της και μεταχειριζόταν τους ηττημένους άλλοτε ως περίοικους και άλλοτε ως ειλωτες. Με αυτόν τον τρόπο οι νότιες και δυτικές περιοχές της Πελοποννήσου ανήκαν στην Σπαρτιατική επικράτεια και είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου να επεκταθεί η πόλη προς το βορρά. Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, η Σπάρτη νίκησε την Τεγέα και αποτελούσαν ισχυρή στρατιωτική δύναμη¹²⁴⁹. Ο Kagan γράφει ότι οι Σπαρτιάτες αντί να ενσωματώσουν τη γη της Τεγέας έκαναν μια συμμαχία μαζί της που συμπεριελάμβανε την υποχρέωση της Τεγέας να μην περιθάψει τους ειλωτες σε περίπτωση εξέγερσης. Ο Kagan θεωρεί ότι ο κύριος όρος των συμμαχιών ήταν ότι οι σύμμαχοι θα είχαν τους ίδιους φίλους και εχθρούς με τους Σπαρτιάτες και ότι θα τους ακολουθούσαν όπου αυτοί ήθελαν να πολεμήσουν «καθέντας τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντας Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἡγῶνται¹²⁵⁰». Τη συνομολόγηση τέτοιων συμφωνιών θα πρέπει να τροφοδοτούσε ο φόβος απέναντι σε ισχυρές Πελοποννησιακές πόλεις όπως το Άργος. Κατά τον 7^ο αι. π.Χ. το Άργος κυριαρχούσε στην Πελοπόννησο και πόλεις όπως ο Φλιούς η Σικυών και η Κόρινθος αντιμετώπιζαν μία συνεχή απειλή. Το 546 π.Χ. οι Σπαρτιάτες νίκησαν το Άργος σε μια μάχη πήραν τον έλεγχο της Θυρεάτιδος, μιας διαφιλονικούμενης περιοχής στα σύνορα μεταξύ των δύο πόλεων και τα Κύθηρα¹²⁵¹. Η νίκη αυτή ήταν σημαντική καθώς εδραίωσε την κυριαρχία της Σπάρτης στην νοτιοανατολική Πελοπόννησο.

Ο Kagan¹²⁵² υποστηρίζει ότι το πλείστον των αναφορών για την Πελοποννησιακή συμμαχία προέρχονται λίγο πριν ή κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Θεωρεί ότι οι σχέσεις μεταξύ των μελών της συμμαχία δεν θα πρέπει να ήταν κλασικές. Ο επερχόμενος πόλεμος ανάγκαζε τις πόλεις κράτη να μην αντιδρούν σύμφωνα πάντα με τα καθιερωμένα. Η Σπαρτιατική συμμαχία ήταν ένας χαλαρός οργανισμός μεταξύ της Σπάρτης και των μελών που την αποτελούσαν. Από τη στιγμή που η συμφωνία μεταξύ των μελών σφραγιζόταν με όρκο κάθε μέλος ό-

---

¹²⁴⁹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1.67: «κατὰ δὲ τὸν κατὰ Κροῖσον χρόνον καὶ τὴν Ἀναξανδριδεώ τε καὶ Ἀρίστωνος βασιληῖην ἐν Λακεδαιμόνι ἤδη οἱ Σπαρτιῆται κατυπέρετροι τῷ πολέμῳ ἐγεγόνεσαν »

¹²⁵⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2. 2.20

¹²⁵¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 1. 82 : «δὲ καὶ αὐτοῖσι, τοῖσι Σπαρτιήτησι, κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον συνεπεπτώκεε ἕρις ἐοῦσα πρὸς Ἀργεῖους περὶ χώρου καλεομένου Θυρέης. Τὰς γὰρ Θυρέας ταύτας ἐοῦσας τῆς Ἀργολίδος μοίρης ἀποταμόμενοι ἔσχον οἱ Λακεδαιμόνιοι. Ἦν δὲ καὶ ἡ μέχρι Μαλέων ἢ πρὸς ἐσπέρην Ἀργείων, ἣ τε ἐν τῇ ἡπειρῶ χώρῃ καὶ ἡ Κυθηρῆ νῆσος καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν νήσων»

¹²⁵² Kagan D., 1969, 16

φειλε να τηρεί μια αέναη συμμαχία με τη Σπάρτη. Η συμμετοχή σε επιθετικό ή αμυντικό πόλεμο δεν είχε κάποια διαφορά στην αντιμετώπισή του από τους συμμάχους. Η δε Σπάρτη πιθανόν και αυτή από την πλευρά της να αντιμετώπιζε ως αντιπάλους τους εχθρούς ενός συμμάχου. όταν δε η συμμαχία εμπλουτίστηκε με τη συμμετοχή ισχυρών πόλεων όπως η Κόρινθος και η Θήβα η αμοιβαιότητα ήταν πιο μόνιμη.

Βέβαια η Σπάρτη αντιλαμβανόταν τις υποχρεώσεις της έναντι των συμμάχων μέσα από την δική της οπτική γωνία. Έτσι το 461 π.Χ. μία διασυννοριακή διαμάχη μεταξύ των Μεγάρων και της Κορίνθου έφερε τις δύο πόλεις αντιμέτωπες. Στην αρχή οι Σπαρτιάτες δεν είχαν εμπλοκή, αλλά από τη στιγμή που οι Μεγαρείς προσκολλήθηκαν στην Αθήνα για βοήθεια, η Σπάρτη και οι σύμμαχοί της τάχθηκαν υπέρ της Κορίνθου καθώς απειλείτο η ίδια της η ασφάλειά ¹²⁵³. Από την άλλη πλευρά το 423 π.Χ. δεν αναμείχθηκαν στη διαμάχη μεταξύ της Τεγέας και της Μαντινείας¹²⁵⁴. Σε μία άλλη όμως περίπτωση και προκειμένου ο Αγησίλαος το 378 να εκμεταλλευτεί το στρατό της Κλητορίας εναντίον της Θήβας επενέβη στη διαμάχη των Κλητορίων με του Ορχομένιους και διέκοψε τον μεταξύ τους πόλεμο¹²⁵⁵. Σε καμιά από τις παραπάνω περιπτώσεις δε φαίνεται να υπήρξε κάποιου είδους συνέλευση της συμμαχίας ή επίκληση κάποιου άρθρου της συμμαχίας. Δύσκολα θα βρει κάποιος συνελεύσεις της συμμαχίας. Δεν συγκαλούνταν, εκτός και εάν η Σπάρτη το επεδίωκε για το λόγο ότι οι συνθήκες ήταν μεταξύ της Σπάρτης και των μελών ξεχωριστά. Βέβαια θα ήταν παράλογο να οδηγείτο η συμμαχία ολόκληρη σε πόλεμο χωρίς συνέλευση. Παρόλα αυτά ο βασιλιάς Κλεομένης επικεφαλής συμμαχικού στρατού όταν εκστράτευσε το 507 π.Χ. εναντίον της Αθήνας για να επαναφέρει τον Ισαγόρα στην εξουσία δεν συγκάλεσε συνέλευση¹²⁵⁶. Μόνο το 432 π.Χ. πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου συγκλήθηκε η συμμαχία, αλλά ο

---

¹²⁵³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.103.4 : «προσεχώρησαν δὲ καὶ Μεγαροῦς Ἀθηναίους ἐς ξυμμαχίαν Λακεδαιμονίων ἀποστάντες, ὅτι αὐτοὺς Κορίνθιοι περὶ γῆς ὄρων πολέμῳ κατεῖχον»

¹²⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.134.1 : «Ἐν δὲ τῷ ἐπιόντι χειμῶνι τὰ μὲν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων ἡσύχαζε διὰ τὴν ἐκεχειρίαν, Μαντινῆς δὲ καὶ Τεγεᾶται καὶ οἱ ζύμμαχοι ἐκατέρων ξυνέβαλον ἐν Λαοδοκείῳ τῆς Ὀρεσθίδος, καὶ νίκη ἀμφιδήριτος ἐγένετο».

¹²⁵⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.36 – 37 : «γινώσκων δ' ὅτι εἰ μὴ τις προκαταλήψοιτο τὸν Κιθαιῶνα, οὐ ῥᾶδιον ἔσται εἰς τὰς Θήβας ἐμβαλεῖν, μαθὼν πολεμοῦντας τοὺς Κλητορίους τοῖς Ὀρχομενίοις καὶ ξενικὸν τρέφοντας, ἐκοινολογήσατο αὐτοῖς, ὅπως <προσ>γένεοιτο τὸ ξενικὸν αὐτῶ, εἴ τι δεηθεῖη. ἐπεὶ δὲ τὰ διαβατήρια ἐγένετο, πέμψας, πρὶν ἐν Τεγέα αὐτὸς εἶναι, πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν παρὰ τοῖς Κλητορίοις ξένων, καὶ μισθὸν δούς μηνός, ἐκέλευε προκαταλαβεῖν αὐτοὺς τὸν Κιθαιῶνα. τοῖς δ' Ὀρχομενίοις εἶπεν, ἕως στρατεία εἴη, παύσασθαι τοῦ πολέμου».

¹²⁵⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.74 : «Κλεομένης δὲ ἐπιστάμενος περιωβρίσθαι ἔπεσι καὶ ἔργοισι ὑπ' Ἀθηναίων συνέλεγε ἐκ πάσης Πελοποννήσου στρατόν, οὐ φράζων ἐς τὸ συλλέγει, τείσασθαι τε ἐθέλων τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων καὶ Ἰσαγόρην βουλόμενος τύραννον καταστήσαι»

Kagan ¹²⁵⁷ θεωρεί ότι αυτό έγινε περισσότερο για λόγους που αφορούσαν το εσωτερικό της Σπάρτης παρά τους συμμάχους της. Ακόμα σε άλλα μεγάλα γεγονότα συγκλήθηκε η σύνοδος. Το 396 π.Χ. όταν προετοιμάζονταν για επέμβαση στη Μ. Ασία ¹²⁵⁸, το 382 π.Χ. όταν ήθελαν να εκστρατεύσουν στη Χαλκιδική ¹²⁵⁹ και το 376 π. Χ. όταν ο Σπαρτιατικός στρατός υπό τον Κλεόμβροτο απέτυχε να εισβάλει στη Βοιωτία ¹²⁶⁰.

Προς το τέλος του 6^{ου} αι. είχε έρθει η στιγμή η Σπάρτη να επιδιώξει την εμπλοκή της και πέραν των στενών ορίων της Πελοποννήσου. Έτσι οι συνελεύσεις των συμμάχων λάμβαναν χώρα στην ίδια τη Σπάρτη κατόπιν πρόσκλησης. Η πρώτη φορά που έλαβε χώρα μια τέτοια συνέλευση ήταν το 506 π.Χ. με αφορμή την επιδίωξη του βασιλιά Κλεομένη να επιβάλει τον Ιππία στην Αθήνα και ήθελε τη συγκατάθεση των συμμάχων ¹²⁶¹. Από τότε η συνέλευση των συμμάχων συνερχόταν όταν επίκειτο κάποιος Συμμαχικός πόλεμος όπως το 481 και το 432 π.Χ. Δικαίωμα σύγκλησης της συνέλευσης είχαν μόνο οι Σπαρτιάτες. Το βασικό συστατικό της συμμαχίας ήταν ότι η «x» πόλη έπρεπε να έχει τον ίδιο σύμμαχο ή εχθρό με τους Σπαρτιάτες. Επιπλέον οι συμμαχικές πόλεις θα έπρεπε να ακολουθούν όπου οδηγούν οι Λακεδαιμόνιοι, δηλαδή εκχωρούσε την αρχηγία των στρατιωτικών δυνάμεων στους Σπαρτιάτες. Τέλος στα μέσα του 5^{ου} αι. οι Σπαρτιάτες αναγκάζονταν να στηρίζουν τους συμμάχους τους με μια ρήτρα που επέβαλε την αποστολή βοήθειας σε περίπτωση που το έδαφος δύο συμμαχικών πόλεων απειλούνταν από τον ίδιο εχθρό «λύουσι γὰρ σπονδὰς οὐχ οἱ δι' ἐρημίαν ἄλλοις προσιόντες, ἀλλ' οἱ μὴ βοη-

---

¹²⁵⁷ Kagan D., 1969, 20

¹²⁵⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 4. 2 : «ἀνεπτρωμένων δὲ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τοὺς συμμάχους συναγόντων καὶ βουλευομένων τί χρῆ ποιεῖν, Λύσανδρος νομίζων καὶ τῷ ναυτικῷ πολὺ περιέσεσθαι τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸ πεζὸν λογιζόμενος ὡς ἐσώθη τὸ μετὰ Κύρου ἀναβάν, πείθει τὸν Ἀγησίλαον ὑποστῆναι, ἂν αὐτῷ δῶσι τριάκοντα μὲν Σπαρτιατῶν, εἰς δισχιλίους δὲ τῶν νεοδαμῶδων, εἰς ἑξακισχιλίους δὲ τὸ σύνταγμα τῶν συμμάχων, στρατεύεσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν»

¹²⁵⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.2.12 : «Ἐξ Ἀκάνθου δὲ καὶ Ἀπολλωνίας, αἵπερ μέγισται τῶν περὶ Ὀλυνθον πόλεων, πρέσβεις ἀφίκοντο εἰς Λακεδαίμονα. ἀκούσαντες δ' οἱ ἔφοροι ὧν ἕνεκα ἦκον, προσήγαγον αὐτοὺς πρὸς τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς συμμάχους»

¹²⁶⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5. 4.60 : «Συλλεγέντων δὲ τῶν συμμάχων εἰς Λακεδαίμονα, λόγοι ἐγίνοντο ἀπὸ τῶν συμμάχων ὅτι διὰ μαλακίαν κατατριβήσονται ὑπὸ τοῦ πολέμου»

¹²⁶¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5. 91.9 – 92.1 : «Ἐπεῖτε δὲ σφι Ἰππίης καλεόμενος ἦκε, μεταπεμφάμενοι καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων ἀγγέλους ἔλεγόν σφι Σπαρτιῆται τάδε· «Ἄνδρες σύμμαχοι, συγγινώσκομεν αὐτοῖσι ἡμῖν οὐ ποιήσασι ὀρθῶς· ἐπαρθέντες γὰρ κιβδήλοισι μαντηίοισι ἄνδρας ξείνους ... Αὐτοῦ γὰρ τούτου εἵνεκεν τόνδε τε Ἰππίην μετεπεμφάμεθα καὶ ὑμέας ἀπὸ τῶν πολιῶν, ἵνα κοινῷ τε λόγῳ καὶ κοινῷ στόλῳ ἐσαγαγόντες αὐτὸν ἐς τὰς Ἀθήνας ἀποδῶμεν τὰ καὶ ἀπειλόμεθα.» Οἱ μὲν ταῦτα ἔλεγον· τῶν δὲ συμμάχων τὸ πλῆθος οὐκ ἐνεδέκετο τοὺς λόγους»

θοῦντες οἷς ἂν ξυνομόσωσιν ¹²⁶²». Με τα ανωτέρω οι Σπαρτιάτες εξασφάλιζαν τη βοήθεια των συμμάχων σε περίπτωση αποστασίας των ειλώτων, αλλά και αναγνωριζόταν το δικαίωμά τους να συμπράξουν με τους συμμάχους τους εάν αυτοί εμπλέκονταν σε επιχειρήσεις. Η Πελοποννησιακή συμμαχία είχε ένα πλεονέκτημα έναντι της αντίστοιχης Αθηναϊκής που εμφατικά ήρθε στην επιφάνεια με τη συνέλευση για την κήρυξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοι υπέγραψαν συμφωνίες για μη διατάραξη των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων¹²⁶³ και έτσι η συμμαχία ήταν πιο ελκυστική από αυτή των Αθηναίων ¹²⁶⁴

Άλλη μια πτυχή της στρατιωτικής στρατηγικής ήταν η προσπάθεια για θαλάσσια παρουσία στο Αιγαίο. Η Σπάρτη για πρώτη φορά επί Χίλωνα δοκίμασε τις δυνάμεις της στη θάλασσα. Ήδη ήταν εκπεφρασμένη η ανησυχία των Σπαρτιατών για τη δυσπραγία τους στον τομέα αυτό και τον κίνδυνο που διέτρεχαν από κάποιο θαλάσσιο επιδρομέα¹²⁶⁵. Έτσι έγινε μία προσπάθεια να αναπτυχθεί μια θαλάσσια δύναμη. Σε συνεργασία με την Κόρινθο το 525 π.Χ. και πιθανώς και άλλες Πελοποννησιακές δυνάμεις διοργάνωσε μια εκστρατεία εναντίον του τυράννου της Σάμου Πολυκράτη. Η πολιορκία διήρκησε σαράντα ημέρες και στο τέλος η Πελοποννησιακή δύναμη αναγκάστηκε να αποχωρήσει χωρίς να έχει πετύχει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα¹²⁶⁶. Ο Κολιόπουλος θεωρεί ότι στο τέλος, παρόλες αυτές τις αναλαμβάνες για την αλλαγή της γεωκεντρικής θεώρησης των πραγμάτων από τη Σπάρτη, αυτή τελικά επικράτησε στη σκέψη των Λακεδαιμονίων. Σε αυτό θα πρέπει να έπαιξε ρόλο η εκτίμηση ότι η ναυτική ανάπτυξη της Σπάρτης θα επέφερε την αύξηση της οικονομικής και πολιτικής ισχύος των περιοίκων με κατάληξη την αδυναμία δια-

---

¹²⁶² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1, 71, 5

¹²⁶³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1, 19, 1 : «καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρου τοὺς ξυμμάχους ἡγοῦντο»

¹²⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2, 8, 4 «ἡ δὲ εὐνοία παρὰ πολὺ ἐποίει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν»

¹²⁶⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 7, 235.2 : «Ἔστι δὲ ἐπ' αὐτῇ νῆσος ἐπικειμένη τῇ οὐνομᾷ ἐστὶ Κύθηρα, τὴν Χίλων, ἀνὴρ παρ' ἡμῖν σοφώτατος γενόμενος, κέρδος μέζον ἔφη εἶναι Σπαρτιήτησι κατὰ τῆς θαλάσσης καταδεδυκέναι μᾶλλον ἢ ὑπερέχειν, αἰεὶ τι προσδοκῶν ἀπ' αὐτῆς τοιοῦτο ἔσεσθαι οἷόν τοι ἐγὼ ἐξηγέομαι, οὐτὶ τὸν σὸν στόλον προειδώς, ἀλλὰ πάντα ὁμοίως φοβερόμενος ἀνδρῶν στόλον»

¹²⁶⁶ Ηρόδοτος *Ιστορία*, 3, 47 – 56 : «Καὶ ἔπειτα παρασκευασάμενοι ἐστρατεύοντο Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ Σάμον [...] Συνεπελάβοντο δὲ τοῦ στρατεύματος τοῦ ἐπὶ Σάμον ὥστε γενέσθαι καὶ Κορίνθιοι προθύμως [...] Λακεδαιμόνιοι δέ, ὡς σφί τεσσεράκοντα ἐγεγόνεσαν ἡμέραι πολιορκέουσι Σάμον ἐς τὸ πρόσω τε οὐδὲν προεκόπτετο τῶν πρηγμάτων, ἀπαλλάσσοντο ἐς Πελοπόννησον»

τήρησης της διάκρισης μεταξύ αυτών και των ομοίων¹²⁶⁷. Για την ίδια εκστρατεία ο Kagan¹²⁶⁸ θεωρεί ότι δεν μπορούμε να βρούμε κάποιο ικανοποιητικό κίνητρο. Μετά το Χίλωνα αυτός που συνέχισε τη στρατηγική επέκτασης και καθιέρωσης της Σπάρτης ως ισχυρού παράγοντα στα Ελληνικά πράγματα ήταν ο Κλεομένης Α΄. Ο Κλεομένης προσπάθησε να διευρύνει τα όρια της Σπαρτιατικής επιρροής πέρα από την Πελοπόννησο με ταυτόχρονη καταστροφή της ισχύος του Άργους και εξισορρόπηση της Περσικής απειλής¹²⁶⁹. Η ισχύς της Σπάρτης επεκτεινόταν πέρα από τα όρια της Πελοποννήσου Το 519 π.Χ. ο Κλεομένης και οι Λακεδαιμόνιοι βρίσκονταν στην περιοχή των Πλαταιών και δέχτηκαν παράκληση από τους Πλαταιείς που βρίσκονταν σε διαμάχη με τους Θηβαίους να τους βοηθήσουν. Οι Σπαρτιάτες απήντησαν ότι η πατρίδα τους βρισκόταν μακριά για τέτοιες επιχειρήσεις «Ἡμεῖς μὲν ἕκαστέρω τε οἰκέομεν καὶ ὑμῖν τοιήδε τις γίνοιτ' ἂν ἐπικουρίη ψυχρή· φθαίητε γὰρ ἂν πολλάκις ἐξανδραποδισθέντες ἢ τινα πυθέσθαι ἡμέων¹²⁷⁰». Τους προέτρεψαν δε να συμμαχήσουν με την Αθήνα που βρισκόταν σε εύλογη απόσταση. Όπως και ο Ηρόδοτος παρατηρεί η κίνηση αυτή κάθε άλλο παρά αθώα και ανιδιοτελής ήταν. Η συμμαχία αυτή παρόλο που φαινομενικά ενίσχυε την Αθήνα, θα ήταν μια μόνιμη πηγή αναταραχής μεταξύ των Αθηνών και της Θήβας προς όφελος της Σπάρτης¹²⁷¹. Η θέση της Σπάρτης φαίνεται ενισχυμένη καθώς αναμιγνύεται στα εσωτερικά των Αθηνών περί το 510 π.Χ. με την ανατροπή των Πεισιπρατιδών. Ο Σπαρτιατικός στρατός επενέβη στην Αθήνα¹²⁷². Η επιρροή της Σπάρτης επί των Αθηνών είναι τέτοια που όταν το 508 π.Χ. ξέσπασε διαμάχη μεταξύ του Κλεισθένη και του Ισαγόρα για την ανάληψη της εξουσίας ο Κλεομένης υποστηρίζοντας το δεύτερο, απαίτησε την αποχώρηση του Κλεισθένη, απαίτηση που έγινε δεκτή «Κλεομένης δὲ ὡς πέμπων ἐξέβαλλε Κλεισθένεα καὶ τοὺς Ἐναγέας, Κλεισθένης μὲν αὐτὸς ὑπεξέσχε¹²⁷³». Ἔτσι η Σπάρτη μπορούσε να έχει και λόγο στα εσωτερικά της Αθήνας. Η κατάσταση αντιστράφηκε λόγω της υπερβολικής της συμπεριφοράς, καθώς ο Κλεομένης εξόρισε Αθηναϊκές οικογένειες, κατήργησε τη

¹²⁶⁷ Κολιόπουλος Κ., 2001, 135

¹²⁶⁸ Kagan D., 1969, 24

¹²⁶⁹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 143

¹²⁷⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6.108. 2

¹²⁷¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6.108. 3 : « Ταῦτα συνεβούλευον οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ κατὰ εὐνοίην οὕτω τῶν Πλαταιέων ὡς βουλόμενοι τοὺς Ἀθηναίους ἔχειν πόνους συνεστεῶτας Βοιωτοῖσι»

¹²⁷² Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.63: «Λακεδαιμόνιοι δέ, ὡς σφι αἰεὶ τῶντὸ πρόφαντον ἐγένετο, πέμπουσι Ἀγχιμόλιον τὸν Ἀστέρος, ἐόντα τῶν ἀστῶν ἄνδρα δόκιμον, σὺν στρατῶ ἐξελῶντα Πεισιπρατιδῆ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅμως καὶ ξείνους σφι ἐόντας τὰ μάλιστα· τὰ γὰρ τοῦ θεοῦ πρᾶξύτερα ἐποιεῦντο ἢ τὰ τῶν ἀνδρῶν. Πέμπουσι δὲ τούτους κατὰ θάλασσαν πλοίοισι»

¹²⁷³ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.72.1

βουλή και έδωσε τα αξιώματα στους οπαδούς του Ισαγόρα¹²⁷⁴. Οι Λακεδαιμόνιοι αποχώρησαν και δεν επέτυχαν τίποτα και λίγο αργότερα, όταν με συμμαχικό στρατό θέλησαν να καταλάβουν την Αθήνα καθώς διαφώνησαν οι δύο βασιλείς που ήταν επικεφαλής¹²⁷⁵.

Τέλος, την ίδια περίπου περίοδο, εδραίωσαν την κυριαρχία τους στην Πελοπόννησο εξοντώνοντας το στρατό του Άργους με τέχνασμα του Κλεομένη¹²⁷⁶. Με όλα τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι πριν τους Μηδικούς πολέμους η Σπάρτη έχει σταθεροποιήσει την ηγεμονική της θέση στον ελλαδικό χώρο¹²⁷⁷. Οι Μηδικοί πόλεμοι απετέλεσαν μια απειλή για την ηγεμονική θέση της Σπάρτης στην Ελλάδα. Στην πρώτη εισβολή των Περσών στην Ελλάδα οι Σπαρτιάτες δεν μπόρεσαν να πρωτοστατήσουν και όλη τη δόξα την άδραξαν οι Αθηναίοι στη μάχη του Μαραθώνα. Στο δεύτερο μηδικό πόλεμο¹²⁷⁸ οι Σπαρτιάτες για το κοινό καλό ομονόησαν με τους Αθηναίους και τους λοιπούς Έλληνες συναντόμενοι στον Ισθμό της Κορίνθου¹²⁷⁹. Πρωτοστάτησαν στις Θερμοπύλες¹²⁸⁰, ενώ τους δόθηκε και η αρχηγία στο Αρτεμισιο¹²⁸¹, τη Σαλαμίνα¹²⁸² και στις Πλαταιές¹²⁸³.

---

¹²⁷⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.72.1 : «μετά δὲ οὐδὲν ἦσσαν παρῆν ἐς τὰς Ἀθήνας ὁ Κλεομένης οὐ σὺν μεγάλῃ χειρὶ, ἀπικόμενος δὲ ἀγηλατέει ἐπτακόσια ἐπίστια Ἀθηναίων, τὰ οἱ ὑπέθετο ὁ Ἰσαγόρης. Ταῦτα δὲ ποιήσας δεύτερον τὴν βουλήν καταλύειν ἐπειράτο, τριηκοσίοισι δὲ τοῖσι Ἰσαγόρειω στασιώτησι τὰς ἀρχὰς ἐνεχειρίζε»

¹²⁷⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.74 : «Κλεομένης δὲ ἐπιστάμενος περιυβρίσθαι ἔπεσι καὶ ἔργοισι ὑπ' Ἀθηναίων συνέλεγε ἐκ πάσης Πελοποννήσου στρατόν, οὐ φράζων ἐς τὸ συλλέγει, τείσασθαι τε ἐθέλων τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων καὶ Ἰσαγόρην βουλόμενος τύραννον καταστήσαι [...] Τότε δὴ ἐν τῇ Ἐλευσίνι ὄρωντες οἱ λοιποὶ τῶν συμμάχων τοὺς τε βασιλέας τῶν Λακεδαιμονίων οὐκ ὁμολογέοντας καὶ Κορινθίους ἐκλιπόντας τὴν τάξιν οἶχοντο καὶ αὐτοὶ ἀπαλασσομένοι».

¹²⁷⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6.78 : « Ταῦτα καὶ ἐγένετο ἐπιτελέα ἐκ τῶν Λακεδαιμονίων· ἄριστον γὰρ ποιευμένοισι τοῖσι Ἀργείοισι ἐκ τοῦ κηρύγματος ἐπεκέατο, καὶ πολλοὺς μὲν ἐφόνευσαν αὐτῶν, πολλῶ δὲ τι πλέονας ἐς τὸ ἄλσος τοῦ Ἄργου καταφυγόντας περικυβόμενοι ἐφύλασσαν»

¹²⁷⁷ Κολιόπουλος Κ., 2001, 160

¹²⁷⁸ Mosse´ C, Schnapp – Gourbeillon A., 2012, 240

¹²⁷⁹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.145 : «Συλληγομένων δὲ ἐς τῶντὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα τὰ ἀμείνω φρονεόντων καὶ διδόντων σφίσι λόγον καὶ πίστιν, ἐνθαῦτα ἐδόκεε βουλευομένοισι αὐτοῖσι πρῶτον μὲν χρημάτων πάντων καταλλάσσεσθαι τὰς τε ἔχθρας καὶ τοὺς κατ' ἀλλήλους ἐόντας πολέμους»

¹²⁸⁰ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.220 : «Ταῦτά τε δὴ ἐπιλεγόμενον Λεωνίδην καὶ βουλόμενον κλέος κατὰθέσθαι μόνων Σπαρτιητέων, ἀποπέμψαι τοὺς συμμάχους μᾶλλον ἢ γνώμη διενειχθέντας οὕτω ἀκόσμως οἶχεσθαι τοὺς οἰχομένους»

¹²⁸¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8.2 : «Τὸν δὲ στρατηγὸν τὸν τὸ μέγιστον κράτος ἔχοντα παρείχοντο Σπαρτιῆται Εὐρυβιάδην Εὐρυκλείδew· οἱ γὰρ σύμμαχοι οὐκ ἔφασαν, ἦν μὴ ὁ Λάκων ἡγεμονεύη»

¹²⁸² Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8.42 : «Ναύαρχος μὲν νυν ἐπῆν ὠντὸς ὅς περ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, Εὐρυβιάδης ὁ Εὐρυκλείδew ἀνὴρ Σπαρτιήτης»

Οι Περσικοί πόλεμοι είχαν φέρει στη Σπάρτη δόξα, δύναμη και αναγνώριση ανάμεσα στις Ελληνικές πόλεις. Μετά την μεγάλη αυτή αναμέτρηση η Σπάρτη ταυτόχρονα με την ηγετική θέση και τις δυνατότητες για επέκταση και επιρροή είχε να αντιμετωπίσει τις διαρκώς αυξανόμενες στρατιωτικές υποχρεώσεις πέρα από τα στενά όρια της Πελοποννήσου και τον κίνδυνο της αλλοτρίωσης των ηγετών της από τα νέα ήθη που αυτοί συναντούσαν μακριά της. Υπήρχαν οι παρακάτω τρεις στρατηγικές επιλογές για τη Σπάρτη¹²⁸⁴. Η πρώτη αφορούσε την πλήρη ανάδειξη της πόλης ως της μοναδικής ηγετιδας δύναμης στην Ελλάδα, τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Τη θέση αυτή κατείχε η Σπάρτη από 481 όταν αναγνωρίστηκε ηγετίς του πολέμου εναντίον των Περσών στην ξηρά και τη θάλασσα. Η δεύτερη επιλογή θα ήταν μετριοπαθής και θα απέβλεπε στην εδραίωση και συνέχιση της κυριαρχίας στην Πελοπόννησο, αγνοώντας όλη την ιστορία των Περσικών πολέμων. Η τρίτη δυνατότητα θα ήταν η εγκατάλειψη της ηγεμονίας στη θάλασσα και η εδραίωση της Σπάρτης ως ηγετιδας δύναμης στο χερσαίο Ελλαδικό χώρο μέχρι τη Θεσσαλία και την κεντρική Ελλάδα. Αυτή η τελευταία επιλογή με σιωπηρό τρόπο αποδεχόταν το μοίρασμα του Ελληνικού κόσμου στις δύο τότε μεγάλες δυνάμεις, την Αθήνα και τη Σπάρτη. Η πρώτη θα είχε υπό την επιρροή της το θαλάσσιο και η δεύτερη το χερσαίο χώρο. Αυτή ήταν και η επιλογή που έκαναν οι Σπαρτιάτες μετά τους Περσικούς. Η πολιτική αυτή μπήκε σε ενέργεια το 476 π.Χ. όταν ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Λεωτυχίδης ηγήθηκε μιας εκστρατείας στη Θεσσαλία «Οὐ μὲν οὐδὲ Λεωτυχίδης [...] ἐστράτευσε δὲ ὕστερον τούτων καὶ ἐπὶ τοὺς Ἀλευάδας ἐς Θεσσαλίαν· καὶ οἱ καταστρέψασθαι Θεσσαλίαν πᾶσαν ἐξὸν ἄτε ἀεὶ νικῶντι ἐν ταῖς μάχαις¹²⁸⁵». Κατά τον Kagan¹²⁸⁶, αυτή η ενέργεια θα μπορούσε να ενταχθεί στις υποχρεώσεις των επικεφαλής της Πανελληνίας Συμμαχίας που θα τιμωρούσε τους μηδίσαντες. Ταυτόχρονα, πρόσφερε μια πολύ καλή ευκαιρία στη Σπάρτη για να διευρύνει την επιρροή της στον ηπειρωτικό χώρο. Παρόλες τις καλές προοπτικές, αυτή η προσπάθεια προσέκρουσε στην φιλαργυρία του Σπαρτιάτη βασιλιά και απέτυχε «δῶρα ἔλαβε παρὰ τῶν Ἀλευαδῶν¹²⁸⁷». Η ανωτέρω κίνηση ήταν μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής που ήθελε τη Σπάρτη να επιβάλλεται στο Αμφικτυονικό συνέδριο μέσω

---

¹²⁸³ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 9.27 : «Ἄλλ' οὐ γὰρ ἐν τῷ τοιῶδε τάξιος εἵνεκα στασιάζειν πρόπει, ἄρτιοί εἰμεν πείθεσθαι ὑμῖν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα δοκέει ἐπιτηδεότατον ἡμέας εἶναι ἐστάναι καὶ κατ' οὐστίνας· πάντη γὰρ τεταγμένοι πειρησόμεθα εἶναι χρηστοί»

¹²⁸⁴ Κολιόπουλος Κ., 2001, 185

¹²⁸⁵ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις, Λακωνικά*, 7.9

¹²⁸⁶ Kagan D., 1969, 50

¹²⁸⁷ Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις, Λακωνικά*, 7.9

της εξόδου από αυτήν όλων όσοι δε συμμετείχαν στον αγώνα εναντίον των Περσών . Όμως η αντίδραση του Θεμιστοκλή απέτρεψε την επιτυχία της κίνησης αυτής «Ἐν δὲ τοῖς Ἀμφικτυονικοῖς συνεδρῖοις τῶν Λακεδαιμονίων εἰσηγουμένων ὅπως ἀπειργωνται τῆς Ἀμφικτυονίας αἰ μὴ συμμαχήσασαι κατὰ τοῦ Μήδου πόλεις, φοβηθεὶς μὴ Θετταλοὺς καὶ Ἀργεῖους, ἔτι δὲ Θηβαίους ἐκβαλόντες τοῦ συνεδρίου παντελῶς ἐπικρατήσωσι τῶν ψήφων καὶ γένηται τὸ δοκοῦν ἐκείνοις [...], ἐκ τούτου μὲν οὖν μάλιστα τοῖς Λακεδαιμονίοις προσέκρουσε· διὸ καὶ τὸν Κίμωνα προῆγον ταῖς τιμαῖς, ἀντίπαλον ἐν τῇ πολιτείᾳ τῷ Θεμιστοκλεῖ καθιστάντες¹²⁸⁸». Με τα δύο αυτά γεγονότα τέθηκε τέρμα στην προσπάθεια των Σπαρτιατών να επιβληθούν στην κεντρική Ελλάδα. Η διάθεση όμως για τη θαλάσσια ηγεμονία είχε πολλούς υποστηρικτές ιδιαίτερα στους νεότερους Σπαρτιάτες και το 475 π. Χ. υπήρξε μια διαμάχη στην εκκλησία και στη γερουσία για την κατεύθυνση που θα επέλεγαν ως πόλη για τη στρατηγική τους. Οι περισσότεροι επιθυμούσαν να εμπλακούν εκ νέου στην διεκδίκηση και της θαλάσσιας ηγεμονίας, αλλά στο τέλος αποφάσισαν να περιοριστούν στην ξηρά¹²⁸⁹

Κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. και πριν την έναρξη του μεγάλου πολέμου ο Powell¹²⁹⁰ υποστηρίζει ότι οι ενέργειες της Σπάρτης έναντι των Αθηνών καθορίζονταν από μια ευκαιριακή πολιτική. Η Σπάρτη ακολουθούσε τα γεγονότα προκειμένου να εκμεταλλευτεί κάποιο στραβοπάτημα της Αθήνας όταν αυτή βρισκόταν σε κάποια δύσκολη κατάσταση. Ο ιστορικός παραθέτει συγκεκριμένα γεγονότα όπου η Αθήνα είχε εμπλοκή και η Σπάρτη προσπάθησε να το εκμεταλλευτεί.

Το 465π.Χ. έλαβε χώρα η εξέγερση στη Θάσο¹²⁹¹. Την ίδια περίπου χρονική περίοδο (465 – 464π.Χ.) οι Σπαρτιάτες υποσχέθηκαν στους Θάσιους να εισβάλουν

---

¹²⁸⁸ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 20.3- 4

¹²⁸⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11.50.1 – 7 : «ἐπὶ δὲ τούτων Λακεδαιμόνιοι τὴν τῆς θαλάττης ἡγεμονίαν ἀποβεβληκότες ἀλόγως, βαρέως ἔφερον· διὸ καὶ τοῖς ἀφεστηκόσιν ἀπ' αὐτῶν Ἑλλησι χαλεπῶς ἔχοντες, ἠπέιλουν ἐπιθήσειν αὐτοῖς τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν. συναχθείσης δὲ τῆς γερουσίας ἐβουλεύοντο περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὑπὲρ τῆς κατὰ θάλατταν ἡγεμονίας.[...] τέλος δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι κρίναντες τὸν Ἐτοιμαρίδαν συμφέροντα λέγειν ἀπέστησαν τῆς περὶ τὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁρμῆς».

¹²⁹⁰ Powell A. , 1988, 119 - 120

¹²⁹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 100. 2 «χρόνω δὲ ὕστερον ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστήναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκη ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο. καὶ ναυσὶ μὲν ἐπὶ Θάσον πλεύσαντες οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχίᾳ ἐκράτησαν καὶ ἐς τὴν γῆν ἀπέβησαν»

στην Αττική και μόνο στο τέλος δεν πραγματοποίησαν την υπόσχεσή τους¹²⁹² Το διάστημα 460 – 455π.Χ. η Αθήνα ενεπλάκη σε διάφορα πολεμικά γεγονότα. Την εκστρατεία στην Κύπρο και την Αίγυπτο¹²⁹³, τον πόλεμο ενάντια στην Αίγινα (459 - 457) ¹²⁹⁴ και τέλος (458 – 457) την απειλή για την κατάλυση της δημοκρατίας στην ίδια την πόλη¹²⁹⁵. Την ίδια εποχή (458 – 457) οι Σπαρτιάτες εκστράτευσαν στην Τανάγρα¹²⁹⁶.

Το 446 π.Χ. η Εύβοια και τα Μέγαρα αποστάτησαν από την Αθηναϊκή Συμμαχία¹²⁹⁷ και οι Σπαρτιάτες εκμεταλλευόμενοι το γεγονός εισέβαλαν στην Αττική «καὶ μετὰ τοῦτο οἱ Πελοποννήσιοι τῆς Ἀττικῆς ἐς Ἐλευσίνα καὶ Θριῶζε ἐσβαλόντες ἐδήωσαν Πλειστοάνακτος τοῦ Πausανίου βασιλέως Λακεδαιμονίων ἡγουμένου, καὶ τὸ πλεόν οὐκέτι προελθόντες ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου¹²⁹⁸».

Το 440 – 439π.Χ. η Σάμος και το Βυζάντιο επαναστάτησαν έναντι των Αθηνών¹²⁹⁹. Οι Σπαρτιάτες ψήφισαν υπέρ της αποστολής βοήθειας και οι άλλοι Πελο-

---

¹²⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 101. 3: «χρόνω δὲ ὕστερον ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστῆναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο. καὶ ναυσὶ μὲν ἐπὶ Θάσον πλεύσαντες οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχίᾳ ἐκράτησαν καὶ ἐς τὴν γῆν ἀπέβησαν».

¹²⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.104. 1- 2: «Ἰνάρως δὲ ὁ Ψαμμητίχου, Λίβυς, βασιλεὺς Λιβύων τῶν πρὸς Αἰγύπτω, ὀρμώμενος ἐκ Μαρείας τῆς ὑπὲρ Φάρου πόλεως ἀπέστησεν Αἰγύπτου τὰ πλείω ἀπὸ βασιλέως Ἀρταξέρξου, καὶ αὐτὸς ἄρχων γενόμενος Ἀθηναίους ἐπηγάγετο. οἱ δὲ (ἔτυχον γὰρ ἐς Κύπρον στρατευόμενοι ναυσὶ διακοσίαις αὐτῶν τε καὶ τῶν συμμαχῶν) ἦλθον ἀπολιπόντες τὴν Κύπρον, καὶ ἀναπλεύσαντες ἀπὸ θαλάσσης ἐς τὸν Νεῖλον τοῦ τε ποταμοῦ κρατοῦντες καὶ τῆς Μέμφιδος τῶν δύο μερῶν πρὸς τὸ τρίτον μέρος ὃ καλεῖται Λευκὸν τεῖχος ἐπολέμουν»

¹²⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.105. 2: «πολέμου δὲ καταστάντος πρὸς Αἰγινητάς Ἀθηναῖοις μετὰ ταῦτα ναυμαχία γίγνεται ἐπ' Αἰγίνῃ μεγάλη Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν, καὶ οἱ ξύμμαχοι ἑκατέροις παρήσαν, καὶ ἐνίκων Ἀθηναῖοι»

¹²⁹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.107. 4: «τὸ δὲ τι καὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων ἐπῆγον αὐτοὺς κρύφα, ἐλπίσαντες δὴμόν τε καταπαύσειν καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη οἰκοδομούμενα».

¹²⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.108. 1- 2: «γενομένης δὲ μάχης ἐν Τανάγρα τῆς Βοιωτίας ἐνίκων Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι, καὶ φόνος ἐγένετο ἀμφοτέρων πολὺς. καὶ Λακεδαιμόνιοι μὲν ἐς τὴν Μεγαρίδα ἐλθόντες καὶ δενδροτομήσαντες πάλιν ἀπῆλθον ἐπ' οἴκου διὰ Γεραναίας καὶ Ἴσθμου»

¹²⁹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 114. 1: «Μετὰ δὲ ταῦτα οὐ πολλῶ ὕστερον Εὐβοία ἀπέστη ἀπὸ Ἀθηναίων, καὶ ἐς αὐτὴν διαβεβηκότος ἤδη Περικλέους στρατιᾶ Ἀθηναίων ἠγγέλθη αὐτῶ ὅτι Μέγαρα ἀφέστηκε»

¹²⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.114.2- 3

¹²⁹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.114 – 117: «διέβησαν ὑπὸ νύκτα ἐς τὴν Σάμον, καὶ πρῶτον μὲν τῶ δήμῳ ἐπανέστησαν καὶ ἐκράτησαν τῶν πλείστων, ...ξυναπέστησαν δ' αὐτοῖς καὶ Βυζάντιοι. [...] καὶ ναυμαχίαν μὲν τινα βραχείαν ἐποίησαντο οἱ Σάμιοι, ἀδύνατοι δὲ ὄντες ἀντίσχειν ἐξεπολιορκήθησαν ἐνάτῳ μηνὶ καὶ προσεχώρησαν ὁμολογίᾳ, τεῖχός τε καθελόντες καὶ ὀμήρους δόντες καὶ ναῦς παραδόντες καὶ χρήματα τὰ ἀναλωθέντα ταξάμενοι κατὰ χρόνους ἀποδοῦναι. ξυνέβησαν δὲ καὶ Βυζάντιοι ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι»

ποννήσιοι διχάστηκαν για τους Σάμιους¹³⁰⁰. Βέβαια ο ίδιος ιστορικός παραδέχεται ότι η Σπάρτη δεν έπραξε το ίδιο όταν η Αθήνα βρέθηκε σε δύσκολη θέση αμέσως μετά την ήττα στην Αίγυπτο στα μέσα της δεκαετίας του 450¹³⁰¹, ούτε όταν ο Κίμων εκστράτευσε εναντίον της Κύπρου έχοντας μαζί του μεγάλη δύναμη¹³⁰². Η αιτία αυτής της «ολιγωρίας» βρίσκεται κατά τον Powell στο ότι οι Σπαρτιάτες δεν θα επιχειρούσαν εισβολή στην Αττική καθώς θα έρχονταν αντιμέτωποι με χερσαία δύναμη ίση με αυτήν που τους αντιμετώπισε στην Τανάγρα το 458 – 457π. Χ. Ταυτόχρονα οι Αθηναίοι είχαν υπό τον έλεγχό τους τη Βοιωτία και τη Μεγαρίδα¹³⁰³. Η Σπάρτη είχε αναπτύξει μια πολιτική που εκμεταλλευόταν τις αδυναμίες της Αθήνας όταν είχε την ευκαιρία να το πράξει με κάποια ασφάλεια.

Ο J.F.Lazenby¹³⁰⁴ θεωρεί ότι με βάση τα παραπάνω γεγονότα υπάρχουν κάποιες ενστάσεις σε σχέση με την εκτίμηση του Θουκυδίδη για την κατά τη γνώμη του πιο αληθή αιτία του πολέμου «...τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν¹³⁰⁵». Κατά τον ίδιο, μπορεί πράγματι οι Σπαρτιάτες να φοβόντουσαν τη δύναμη των Αθηναίων ασχέτως εάν στην πραγματικότητα έσφαλλαν στις εκτιμήσεις τους. Στη συλλογιστική αυτή κατά το Lazenby μπορούν να αθροιστούν τα παρακάτω γεγονότα. Η ίδρυση της αποικίας των Θουρίων το 443 π.Χ. στην Ιταλία¹³⁰⁶. Η νίκη των Αθηνών επί της Σάμου το 440/39 π.Χ., μιας εκ των τριών συμμαχικών πόλεων με δικό τους στόλο¹³⁰⁷. Η ίδρυση της Αμφίπολης στη Θράκη το 437/6 π.Χ. η οποία ήλεγχε την κατεύθυνση

---

¹³⁰⁰Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.40, 5 & Α'.41, 2: «οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς Σαμίων ἀποστάντων ψῆφον προσεθέμεθα ἐναντίαν ὑμῖν, τῶν ἄλλων Πελοποννησίων δίχα ἐψηφισμένων εἰ χρή αὐτοῖς ἀμύνειν [...] καὶ ἡ εὐεργεσία αὕτη τε καὶ ἡ ἐς Σαμίους, τὸ δι' ἡμᾶς Πελοποννησίους αὐτοῖς μὴ βοηθήσαι»

¹³⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.101.1: «οὕτω μὲν τὰ τῶν Ἑλλήνων πράγματα ἐφθάρη ἐξ ἔτη πολεμήσαντα· καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν πορευόμενοι διὰ τῆς Λιβύης ἐς Κυρήνην ἐσώθησαν, οἱ δὲ πλείστοι ἀπώλοντο.»

¹³⁰² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.112. 2 – 3: «καὶ Ἑλληνικοῦ μὲν πολέμου ἔσχον οἱ Ἀθηναῖοι, ἐς δὲ Κύπρον ἐστρατεύοντο ναυσὶ διακοσίαις αὐτῶν τε καὶ τῶν συμμαχῶν Κίμωνος στρατηγούντος»

¹³⁰³ Powell A., 1988, 124

¹³⁰⁴ Lazenby J. F., 2004, σελ.17

¹³⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1..23. 6

¹³⁰⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 12. 35. 1- 2: ἐπὶ δὲ τούτων κατὰ τὴν Ἰταλίαν οἱ τοὺς Θουρίους οἰκοῦντες, ἐκ πολλῶν πόλεων συνεστηκότες, ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους, ποίας πόλεως ἀποίκους δεῖ καλεῖσθαι τοὺς Θουρίους καὶ τίνα κτίστην δίκαιον ὀνομάζεσθαι. οἱ τε γὰρ Ἀθηναῖοι τῆς ἀποικίας ταύτης ἠμφισβήτησαν, ἀποφαινόμενοι πλείστους οἰκῆτορας ἐξ Αθηνῶν ἐλυθέναι»

¹³⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.115.3: «πλεύσαντες οὖν Ἀθηναῖοι ἐς Σάμον ναυσὶ τεσσαράκοντα δημοκρατίαν κατέστησαν,»

Στενά Ελλησπόντου - Μακεδονία - Κεντρική Ελλάδα¹³⁰⁸. Η εκστρατεία του Περικλή στη Μαύρη Θάλασσα με την ίδρυση της Αμισού¹³⁰⁹ και της Σινώπης¹³¹⁰. Σε όλα αυτά θα πρέπει να συνυπολογιστεί η συμμαχία με την Κέρκυρα το 433 π.Χ. που έφερε μεγάλη άνοδο της ισχύος των Αθηνών, καθώς η Κέρκυρα διέθετε μεγάλη ναυτική δύναμη. Ο Θουκυδίδης θεωρεί ότι η αύξηση της δύναμης των Αθηνών δεν έγινε ξαφνικά, αλλά ήταν προϊόν μιας μακροχρόνιας διαδικασίας μετά τους Μηδικούς πολέμους «...ταῦτα δὲ ξύμπαντα ὅσα ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τε ἀλλήλους καὶ τὸν βάρβαρον ἐγένετο ἐν ἔτεσι πεντήκοντα μάλιστα μεταξὺ τῆς τε Ξέρξου ἀναχωρήσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦδε τοῦ πολέμου· ἐν οἷς οἱ Ἀθηναῖοι τὴν τε ἀρχὴν ἐγκρατεστέραν κατεστήσαντο καὶ αὐτοὶ ἐπὶ μέγα ἐχώρησαν δυνάμειως¹³¹¹».

Μια ακόμα ένσταση στην άποψη του Θουκυδίδη για την αιτία του πολέμου είναι ότι αφήνει εκτός υπολογισμού την Αθηναϊκή επιθετικότητα απέναντι στην Κόρινθο και τα Μέγαρα. Ο Lazenby¹³¹² όμως τη θεωρεί αδύναμη. Κατά τον ιστορικό δεν είναι βέβαιο ότι κατά την αρχαιότητα οι πόλεμοι διεξάγονταν με αυτήν την προοπτική και θεωρεί ότι δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία που να συνηγορούν μ' αυτήν την άποψη. Οι Κερκυραίοι πρέσβεις υποστηρίζουν ότι η θέση του νησιού προσφέρει πλεονεκτήματα στην Αθήνα¹³¹³ και αυτό βάρυνε στην απόφαση των Αθηνών¹³¹⁴. Όμως πουθενά δεν αναφέρονται οικονομικοί λόγοι και το πιθανότερο είναι η Αθήνα να έλαβε υπόψη της τη στρατηγική θέση του νησιού που θα εμπόδιζε τη μετάγχιση ναυτικών δυνάμεων από τη Σικελία στην Σπάρτη. Παρόμοια έχει υποστηριχθεί ότι η απόφαση των Αθηνών για εμπορικό αποκλεισμό στους Μεγαρείς ήταν μια προσπάθεια να πληγεί το Μεγαρικό εμπόριο και αυτή την ενέργεια την αναφέρει ο Θου-

---

¹³⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.108. 1: «Ἐχομένης δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μέγα δέος κατέστησαν, ἄλλως τε καὶ ὅτι ἡ πόλις αὐτοῖς ἦν ὠφέλιμος ξύλων τε ναυπηγησίμων πομπῆ καὶ χρημάτων προσόδῳ, καὶ ὅτι μέχρι μὲν τοῦ Στρυμόνος ἦν πάροδος Θεσσαλῶν διαγόντων ἐπὶ τοὺς ξυμμάχους σφῶν τοῖς Λακεδαιμονίοις, τῆς δὲ γεφύρας μὴ κρατούντων, ἄνωθεν μὲν μεγάλης οὐσῆς ἐπὶ πολὺ λίμνης τοῦ ποταμοῦ»

¹³⁰⁹ F.Gr.Hist 415 (Θεόπομπος), *Απ.* 389: «ΧΙΙ 3, 14: Ἀμισός ... φησὶ δ' αὐτὴν Θεόπομπος πρώτους Μιλησίους κτίσαι, <εἶτα **> Καππαδόκων ἄρχοντα, τρίτον δ' ὑπ' Ἀθηνοκλέους καὶ Ἀθηναίων ἐποικισθεῖσαν Πειραιᾶ μετονομασθῆναι»

¹³¹⁰ Πλούταρχος, *Περικλῆς*, 20. 2: «ἐψηφίσατο πλεῖν εἰς Σινώπην Ἀθηναίων ἐθελοντὰς ἑξακοσίους καὶ συγκατοικεῖν Σινωπεῦσι»

¹³¹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.118. 2

¹³¹² Lazenby J. F., 2004, 18

¹³¹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.36.2 : «τῆς τε γὰρ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς παράπλου κεῖται, ὥστε μήτε ἐκεῖθεν ναυτικὸν ἔᾶσαι Πελοποννησίοις ἐπελθεῖν τό τε ἐνθένδε πρὸς τὰ κεῖ παραπέμψαι»

¹³¹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.44. 3 : «ἅμα δὲ τῆς τε Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς ἐφαίνετο αὐτοῖς ἡ νῆσος ἐν παράπλω κεῖσθαι»

κυδίδης «καὶ ἄλλοι τε παριόντες ἐγκλήματα ἐποιοῦντο ὡς ἕκαστοι καὶ Μεγαρήϊς, δηλοῦντες μὲν καὶ ἕτερα οὐκ ὀλίγα διάφορα, μάλιστα δὲ λιμένων τε εἰργεσθαι τῶν ἐν τῇ Ἀθηναίων ἀρχῇ καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀγορᾶς παρὰ τὰς σπονδάς¹³¹⁵», ἀλλὰ ἡ ἐντύπωση που δίδεται κατὰ το Lazenby εἶναι ὅτι ἦταν ἡσσονος σημασίας. Λίγο ἀργότερα ὁμοῦς αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἀναβιβάζεται σὲ μείζονα ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες «καὶ μάλιστα γὰρ πάντων καὶ ἐνδηλότατα προούλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελούσι μὴ ἂν γίγνεσθαι πόλεμον, ἐν ᾧ εἴρητο αὐτοὺς μὴ χρῆσθαι τοῖς λιμέσι τοῖς ἐν τῇ Ἀθηναίων ἀρχῇ μηδὲ τῇ Ἀττικῇ ἀγορᾷ¹³¹⁶». Ὁ Lazenby θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀποκλεισμός των Μεγάρων πρέπει νὰ ἦταν μοχλὸς πίεσης των Ἀθηνῶν, προκειμένου τὰ Μέγαρα νὰ συμμαχήσουν μαζί τους. Πράγματι ἡ θέση των Μεγάρων ἦταν στρατηγικῆς σημασίας γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τὰ Μέγαρα κάλυπταν τὸν ἀξονα Πελοπόννησος - Κεντρικὴ Ελλάδα που διερχόταν καὶ ἀπὸ τὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου. Μέχρις ἐνὸς σημείου οἱ Σπαρτιάτες διαπεραίωναν τὶς δυνάμεις τους στὴ Στερεὰ Ελλάδα με πλοία ἀπὸ τὸν Κορινθιακὸ Κόλπο. Ὅμοῦς ἀναγκάστηκαν νὰ διαφοροποιήσουν τὴν τακτικὴ τους μόνις οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ναυτικὴ παρουσία στὸ ἴδιο σημεῖο καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὴ διαδρομὴ μέσω των Γερανεῶν Ὀρέων. Ἡ συμμαχία με τὰ Μέγαρα ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς μετάγγισης των δυνάμεων ἀπὸ ἀσφαλέστερη διαδρομὴ, ἐνῶ ἀφῆνε ἀνοικτὸ τὸ δρόμο πρὸς τὴν Ἀττικὴ.

Τὸ καλύτερο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν υποστήριξη τῆς ἀποψῆς ὅτι οἱ λόγοι που ὡδήγησαν σὲ πόλεμο ἦταν οικονομικῆς φύσης ἀποτελεῖ ὁ λόγος των Κορινθίων στὴ συνέλευση των συμμαχων τῆς Σπάρτης ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπόφασή τῆς γιὰ τὴν ἐναρξη του πολέμου. Οἱ Κορίνθιοι υποστηρίζουν ὅτι ὅσοι ἔχουν συναλλαγές με τοὺς Ἀθηναῖοι γνωρίζουν ἀπὸ πείρα ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντί τους¹³¹⁷ καὶ ὅσοι λόγω θέσεως δὲν συναλλάσσονται μαζί τους πρέπει νὰ βοηθήσουν αὐτοὺς που τὸ πράττουν καθὼς οἱ συνέπειες θα εἶναι καὶ γιὰ αὐτοὺς δυσάρεστες¹³¹⁸. Αὐτὴ ἡ ἀποστροφή υποδηλώνει ὅτι τὰ παράκτια κράτη εἶχαν ἤδη υποστεί τὶς συνέπειες τῆς Ἀθηναϊκῆς οικονομικῆς ἐπιθετικότητας, χωρὶς ὁμοῦς νὰ εἶναι ξεκάθαρο ὅτι υπήρχε σὲ ἐξέλιξη κάποιου εἴδους οικονομικὸς πόλεμος. Αὐτὸ που οἱ Κορίνθιοι υποστηρίζουν εἶναι ὅτι οἱ παράκτιες πόλεις εἶχαν ἤδη λόγο νὰ δυσπιστοῦν ἐναντι των Ἀθη-

---

¹³¹⁵ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 67.4

¹³¹⁶ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.139. 1

¹³¹⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.120.2 : «ὅσοι μὲν Ἀθηναῖοις ἤδη ἐνηλλάγησαν οὐχὶ διδαχῆς δέονται ὥστε φυλάξασθαι αὐτοὺς»

¹³¹⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1.120.2 : «τοὺς δὲ τὴν μεσόγειαν μᾶλλον καὶ μὴ ἐν πόρῳ κατακημένους εἰδέναι χρῆ ὅτι, τοῖς κάτω ἦν μὴ ἀμύνωσι, χαλεπωτέραν ἔξουσι τὴν κατακομιδὴν τῶν ὠραίων»

νών και ότι δεν θα είχαν ελπίδα να αποφύγουν τη διάλυση του εμπορίου με το να αποφύγουν την εμπλοκή τους στον πόλεμο. Η διάσπαση του εμπορίου θα ήταν αποτέλεσμα του πολέμου και όχι μια συνέπεια της οικονομικής επαφής με την Αθήνα¹³¹⁹.

Για το Θουκυδίδη πιθανόν η αιτία του πολέμου να ήταν ο φόβος των Σπαρτιατών για την αύξηση της Αθηναϊκής δύναμης, αλλά αυτό διαψεύδεται από τις προσπάθειες των Σπαρτιατών να την περιορίσουν. Όπως έχει επισημανθεί παραπάνω¹³²⁰ οι Σπαρτιάτες κατά τη διάρκεια των πενήντα ετών μετά τους Μηδικούς πολέμους δεν έκαναν κάτι για να μειώσουν τη δύναμη αυτή. Άλλες φορές αυτό έγινε γιατί δεν αποφάσιζαν εγκαίρως και άλλες, γιατί εσωτερικές αναταράξεις τους εμπόδιζαν. Έτσι παρέμειναν ανενεργοί για αρκετό καιρό, μέχρι που αντιλήφθηκαν ότι η Αθηναϊκή δύναμη δεν μπορούσε πλέον να περνάει απαρατήρητη, καθώς επηρέαζε τους συμμάχους τους. Στο σημείο εκείνο κήρυξαν τον πόλεμο. Η άποψη ότι οι Σπαρτιάτες δεν έπραξαν κάτι για να αποτρέψουν την αύξηση της δύναμης των Αθηνών πιθανώς σχηματίστηκε όταν οι Σπαρτιάτες δεν αντέδρασαν δυναμικά την περίοδο που οι Αθηναίοι ύψωσαν τα τείχη «οί δὲ Λακεδαιμόνιοι ἀκούσαντες ὀργὴν μὲν φανεράν οὐκ ἐποιούντο τοῖς Ἀθηναίοις¹³²¹» καθώς και με τη συγκατάθεσή τους κατά τη δημιουργία της Αθηναϊκής συμμαχίας «...ἀπαλλαξείοντες δὲ καὶ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου καὶ τοὺς Ἀθηναίους νομίζοντες ἴκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδεῖουσ¹³²²». Ο Διόδωρος αναφέρει ότι περί το 475/4π.Χ. υπήρχε διαμάχη στη Σπάρτη για το εάν έπρεπε να αναλάβουν την κυριαρχία στο Αιγαίο με κατάληξη την απόρριψη της ιδέας «συναχθείσης δὲ τῆς γερουσίας ἐβουλεύοντο περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὑπὲρ τῆς κατὰ θάλατταν ἡγεμονίας... τέλος δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι κρίναντες τὸν Ἐτοιμαρίδαν συμφέροντα λέγειν ἀπέστησαν τῆς περὶ τὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὀρμῆς¹³²³». Παράλληλα μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν μπορούσαν να περιορίσουν τη δύναμη των Αθηναίων καθώς παρεμποδίζονταν από εσωτερικές διαμάχες «τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι¹³²⁴», το οποίο επιβεβαιώνει ο Ηρόδοτος που αναφέρει ότι ο Τεισαμενός από την Ήλιδα βοήθησε

---

¹³¹⁹ Lazenby J. F., 2004, σελ.20

¹³²⁰ σελ. 286 κ. επ.

¹³²¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 92. 1

¹³²² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.95.7

¹³²³ Διόδωρος, *Ιστοροκή Βιβλιοθήκη*, 11. 50

¹³²⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.118. 2

τη Σπάρτη να κερδίσει πέντε μάχες μεταξύ του 479 και του 457 π.Χ. (Τανάγρα)¹³²⁵. Μεταξύ αυτών των δύο μαχών διεξήχθη η μάχη στην Τεγέα εναντίον των Τεγεατών και των Αργείων, η μάχη της Διπαίας εναντίον των Αρκάδων και η μάχη στην Ιθώμη εναντίον των Μεσσηνίων¹³²⁶. Ο Lazenby¹³²⁷ υποστηρίζει ότι η διαμάχη της Σπάρτης με τους Αρκάδες στις δεκαετίες του 470 και 460 ήταν αρκετή για να απορροφήσει τη δυναμική της Σπάρτης. Η μάχη της Ιθώμης πιθανόν να έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της επανάστασης των ειλώντων και αυτό ήταν αρκετό για να αποσοβήσει την επέμβαση της Σπάρτης στην Αττική προς υποστήριξη της Θάσου¹³²⁸. Όλα τα παραπάνω μπορεί να εκλήφθηκαν από το Θουκυδίδη ως καθυστέρηση των Σπαρτιατών, αλλά πιθανόν να είχε υπόψη τον ενδιάμεσο πόλεμο διάρκειας 14 ετών μεταξύ του 460 και 446 π.Χ., τον επονομαζόμενο και ως 1^ο Πελοποννησιακό Πόλεμο. Παρόλο που οι σύμμαχοι της Σπάρτης, είχαν εμπλακεί σε επιχειρήσεις εναντίον των Αθηνών στην Αργολίδα, στην Αίγινα και στη Μεγαρίδα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, η Σπάρτη αναμίχθηκε μόλις το 457π.Χ. Ενώ είχαν κερδίσει στην Τανάγρα δεν εισέβαλαν στην Αττική, παρότι ήταν σε επαφή και με τους αντικαθεστωτικούς Αθηναίους¹³²⁹

Οι Σπαρτιάτες φαίνεται ότι είχαν ανησυχήσει από την αύξηση της Αθηναϊκής δύναμης και πιθανόν το 440 π.Χ. κατά το Lazenby να είχαν ψηφίσει στο πλαίσιο της Πελοποννησιακής συμμαχίας την ανάληψη ενεργειών εναντίον της Αθήνας, επειδή οι Αθηναίοι επενέβησαν στη Σάμο όταν αυτή αποσκίρτησε από την Αθήνα. Το υπαινίσσονται αυτό οι Κορίνθιοι το 433 π.Χ. όταν οι αντιπρόσωποί τους υποστήριξαν ότι αυτοί δεν ψήφισαν για ανάληψη ενεργειών όταν οι υπόλοιποι σύμμαχοι

---

¹³²⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 9.35. 5 : «Συγχωρησάντων δὲ καὶ ταῦτα τῶν Σπαρτητέων, οὕτω δὴ πέντε σφι μαντεύομενος ἀγῶνας τοὺς μεγίστους Τεισαμενὸς ὁ Ἥλειος, γενόμενος Σπαρτητήτης, συγκαταίρει»

¹³²⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 9.35. 6- 12 : «Οἱ δὲ πέντε ἀγῶνες οἶδε ἐγένοντο, εἷς μὲν καὶ πρῶτος οὗτος ὁ ἐν Πλαταιῆσι, ἐπὶ δὲ ὁ ἐν Τεγέῃ πρὸς Τεγεήτας τε καὶ Ἀργείους γενόμενος, μετὰ δὲ ὁ ἐν Διπαιῦσι πρὸς Ἀρκάδας πάντας πλὴν Μαντινέων, ἐπὶ δὲ ὁ Μεσσηνίων ὁ πρὸς Ἴσθμῳ, ὕστατος δὲ ὁ ἐν Τανάγρα πρὸς Ἀθηναίους τε καὶ Ἀργείους γενόμενος· οὗτος δὲ ὕστατος κατεργάσθη τῶν πέντε ἀγῶνων»

¹³²⁷ Lazenby J. F., 2004, 21

¹³²⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.101. 2- 3 : «οἱ δὲ ὑπέσχοντο μὲν κρύφα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἔμελλον, διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ, ἐν ᾧ καὶ οἱ Εἰλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριάται τε καὶ Αἰθαιῆς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν. πλεῖστοι δὲ τῶν Εἰλώντων ἐγένοντο οἱ τῶν παλαιῶν Μεσσηνίων τότε δουλωθέντων ἀπόγονοι· ἢ καὶ Μεσσηνιοὶ ἐκλήθησαν οἱ πάντες. πρὸς μὲν οὖν τοὺς ἐν Ἰθώμῃ πόλεμος καθειστήκει Λακεδαιμονίσις, Θάσιοι δὲ τρίτῳ ἔτει πολιορκούμενοι ὠμολόγησαν Ἀθηναίοις»

¹³²⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.107.4 : «τὸ δὲ τι καὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων ἐπῆγον αὐτοὺς κρύφα, ἐλπίσαντες δὴμόν τε καταπαύσειν»

τους ήταν διχασμένοι¹³³⁰. Οι Σπαρτιάτες σίγουρα είχαν την ανησυχία για την αυξανόμενη Αθηναϊκή ισχύ, αλλά το σημείο καμπής ήταν όταν άρχισαν να επηρεάζονται άμεσα οι ίδιοι τους οι σύμμαχοι. Και αυτό ήταν το θέμα που προέκυψε με τη συμμαχία των Αθηνών με την Κέρκυρα. Η ναυτική ισχύς των Αθηνών σίγουρα θα αυξανόταν, ενώ ταυτόχρονα εξοργίζονταν οι πιο δυνατοί σύμμαχοι της Σπάρτης, οι Κορίνθιοι. Το θέμα με την Ποτεΐδαια προσφερόταν για να επιδεινωθούν οι σχέσεις της Κέρκυρας με την Αθήνα, ενώ ταυτόχρονα το Μεγαρικό ψήφισμα ήταν ακόμα μια σταγόνα στο ποτήρι που ήταν έτοιμο να ξεχειλίσει.

Ο φόβος απέναντι στην Αθήνα δεν αποτελούσε κάτι το νέο για τη Σπάρτη το 432 π.Χ.. Ο Θουκυδίδης μάλλον υπερβάλλει για τον προγενέστερο εφησυχασμό τους¹³³¹. Το 477/6 π.Χ. ήταν θετικά διακείμενη προς την Αθήνα και για αυτό, αλλά και άλλους λόγους, είχαν προετοιμαστεί να της παραδώσουν την αρχηγία των ναυτικών επιχειρήσεων εναντίον της Περσίας «καὶ ἄλλους οὐκέτι ὕστερον ἐξέπεμψαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, φοβούμενοι μὴ σφίσιν οἱ ἐξιόντες χείρους γίνωνται, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Πausanία ἐνεῖδον, ἀπαλλαξιόντες δὲ καὶ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου καὶ τοὺς Ἀθηναίους νομίζοντες ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδεῖους¹³³²». Σύμφωνα όμως με το Διόδωρο, γρήγορα άρχισαν να αμφιβάλλουν για την απόφασή τους και την αμφιβολία τους αυτή τη μετρίασε ο Ετοιμαρίδας «τῶν δὲ ἐκ τῆς γερουσίας τις, ὄνομα μὲν Ἐτοιμαρίδας, τὸ δὲ γένος ἀφ' Ἡρακλέους ὦν καὶ δι' ἀρετὴν ἀποδοχῆς τυγχάνων παρὰ τοῖς πολίταις, ἐπεχείρησε συμβουλεύειν ἕαν τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας· μὴ συμφέρειν γὰρ τῇ Σπάρτῃ τῆς θαλάττης ἀμφισβητεῖν· πρὸς παράδοξον δὲ ὑπόθεσιν εἶπειν εὐπορήσας λόγους ἀρμόζοντας, παρὰ τὴν προσδοκίαν ἐπεισε τὴν γερουσίαν καὶ τὸν δῆμον¹³³³». Την ἴδια δεκαετία επέτρεψαν στον Πausanία να επιχειρήσει το δεύτερο εγχείρημά του καθώς παρεμπόδιζε τους Αθηναίους «καὶ ἐκ τοῦ Βυζαντίου βία ὑπ' Ἀθηναίων ἐκπολιορκηθεῖς¹³³⁴». Οι πόλεμοι που διεξήχθησαν στην Πελοπόννησο τους απέτρεψαν από το να ασχοληθούν με την Αθήνα, ενώ η επανάσταση των ειλώτων τους εξανάγκασε στο να επικαλεστούν την κατ' όνομα υφιστάμενη

---

¹³³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 40.5 : «οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς Σαμίων ἀποστάντων ψῆφον προσεθέμεθα ἐναντίαν ὑμῖν, τῶν ἄλλων Πελοποννησίων δίχα ἐψηφισμένων εἰ χρή αὐτοῖς ἀμύνειν»

¹³³¹ Brunt P. A., 1993, 87

¹³³² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.95. 7

¹³³³ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 11. 50. 6 - 7

¹³³⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.131.1

συμμαχία και να ζητήσουν τη βοήθεια των Αθηνών. Όμως με μια από τις συνηθισμένες μεταστροφές τους έδωξαν την Αθηναϊκή βοήθεια και δεν άφησαν αμφιβολία στους Αθηναίους για τις προθέσεις τους «οί δ' Αθηναῖοι ἔγνωσαν οὐκ ἐπὶ τῷ βελτίονι λόγῳ ἀποπεμπόμενοι, ἀλλὰ τινος ὑπόπτου γενομένου, καὶ δεινὸν ποιησάμενοι καὶ οὐκ ἀξιώσαντες ὑπὸ Λακεδαιμονίων τοῦτο παθεῖν, εὐθύς ἐπειδὴ ἀνεχώρησαν, ἀφέντες τὴν γενομένην ἐπὶ τῷ Μήδῳ συμμαχίαν πρὸς αὐτούς¹³³⁵».

Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι από το 460 έως το 446 π.Χ. οι Αθηναίοι κατείχαν τη Μεγαρίδα είναι αρκετό για να εξηγήσει το γεγονός ότι στον πόλεμο που ακολούθησε κανένα πλήγμα δεν προήλθε από εκείνη την περιοχή, γιατί το πέρασμα από τα Γεράνεια Όρη δεν ήταν ασφαλές «διὰ δὲ τῆς Γερανείας οὐκ ἀσφαλὲς αὐτοῖς ἐφαίνετο Ἀθηναίων ἐχόντων Μέγαρα¹³³⁶». Η επανάσταση στα Μέγαρα το 446 π.Χ. τους έδωσε την ευκαιρία που άδραξαν παρόλο που η συνθήκη που επακολούθησε δεν ικανοποίησε τη Σπαρτιατική κοινή γνώμη.

Η επιχειρηθείσα παρέμβαση μεταξύ της Κορίνθου και της Κέρκυρας το 435 π.Χ. πιθανώς εμφανίζει ότι είχαν προβλέψει τον κίνδυνο η Κόρινθος να οδηγήσει την Κέρκυρα στην αγκαλιά της Αθήνας και ήταν πριν η Κόρινθος αιτηθεί τη βοήθειά τους και τους κατηγορήσει για αργοπορία στην ανάληψη ενεργειών όταν η Σπάρτη το 432 π.Χ. υποσχέθηκε στην Ποτίδαια ότι οποιαδήποτε ενέργεια των Αθηνών εναντίον τους θα επέφερε την εισβολή στην Αττική «καὶ τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ὑπέσχετο αὐτοῖς, ἦν ἐπὶ Ποτειδαίαν ἴωσιν Ἀθηναῖοι, ἐς τὴν Ἀττικὴν ἐσβαλεῖν¹³³⁷». Η Σπάρτη δεν ήταν τόσο αργή στο να απαντά στην Αθηναϊκή επεκτατικότητα όπως θέλει ο Θουκυδίδης να την παρουσιάσει¹³³⁸.

Για να καταστρέψει την Αθηναϊκή αυτοκρατορία, η Σπάρτη θα έπρεπε να πετύχει μια ολοκληρωτική νίκη. Για να ελαχιστοποιήσουν τον κίνδυνο που πιθανόν να διέτρεχε η δική τους ηγεμονία στην Πελοπόννησο θα έπρεπε τουλάχιστον να μειώσουν την Αθηναϊκή δύναμη και να αναπτύξουν τη δική τους δυνατότητα. Οι ξεκάθαροι αλλά και οι κρυφοί τους σκοποί απαιτούσαν μια ξεκάθαρη επιθετική στρατηγική. Σε αντίθεση με τη Σπάρτη, η Αθηναϊκή στρατηγική αποσκοπούσε στο να μην παραχωρήσει οτιδήποτε και να διατηρήσει την υφιστάμενη κατάσταση. Ο Περικλής

---

¹³³⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.102. 4

¹³³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.107.3

¹³³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 58. 1

¹³³⁸ Brunt P. A., 1993, 88

τους παρότρυνε να μην ριψικινδυνεύσουν περισσότερο και να μην αναζητήσουν επιπλέον επέκταση, στρατηγική που θα τους έδινε τη νίκη «Πολλά δὲ καὶ ἄλλα ἔχω ἐς ἐλπίδα τοῦ περιέσεσθαι, ἢν ἐθέλητε ἀρχὴν τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα πολεμοῦντες καὶ κινδύνους αὐθαιρέτους μὴ προστίθεσθαι¹³³⁹».

Υπὸ τις συνθήκες που επικρατούσαν λίγο πριν την έναρξη του πολέμου η Σπάρτη δεν μπορούσε να προσβάλει την Αθήνα παρά μόνο από την ξηρά όπου η ανωτερότητά της ήταν αδιαμφισβήτητη¹³⁴⁰. Υπὸ αυτόν τον περιορισμό, δεν ήταν εύκολο να περιμένουν να επιτύχουν ένα αποφασιστικό χτύπημα. Θα έπρεπε να υιοθετήσουν μια στρατηγική φθοράς. Ο Θουκυδίδης, το φανερώνει παρουσιάζοντας τους Σπαρτιάτες να πιστεύουν ότι η Αθήνα δεν θα μπορούσε να αντισταθεί πάνω από τρία χρόνια από τη στιγμή που θα κατέστρεφαν την Αττική¹³⁴¹. Οι όποιες αντιρρήσεις που προέβαλε ο Αρχίδαμος στην ουσία δεν εισακούστηκαν. Οι Σπαρτιάτες γνώριζαν ότι τα μακρά τείχη προσέφεραν ικανοποιητική προστασία στην Αθήνα και ότι δεν ήταν εύκολη μια εξ εφόδου κατάληψη. Ακόμα και εάν υπό την πίεση μιας πολιορκίας και χερσαίου αποκλεισμού η Αθήνα με τη θαλάσσια κυριαρχία μπορούσε να εφοδιάζεται από τα διάφορα λιμάνια χωρίς αντικειμενικό πρόβλημα. Οι Σπαρτιάτες μάλλον δεν έλαβαν όμως υπόψη τους τη στρατηγική που ακολούθησε ο Αλυάττης εναντίον των Μιλησίων όταν διέβλεψε ότι η καταστροφή της γης δεν θα απέφερε κάποιο σημαντικό όφελος εναντίον μιας ναυτικής δύναμης που είχε δυνατότητες θαλάσσιου ανεφοδιασμού «Ὡς δὲ ἐς τὴν Μιλησίην ἀπίκοιτο, οἰκήματα μὲν τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οὔτε κατέβαλλε οὔτε ἐνεπίμπρη οὔτε θύρας ἀπέσπα, ἔα δὲ κατὰ χώρην ἐστάναι· ὁ δὲ τὰ τε δένδρεα καὶ τὸν καρπὸν τὸν ἐν τῇ γῆ ὅκως διαφθείρει, ἀπαλλάσσετο ὀπίσω. Τῆς γὰρ θαλάσσης οἱ Μιλήσιοι ἐπεκράτεον, ὥστε ἐπέδρης μὴ εἶναι ἔργον τῇ στρατιῇ.¹³⁴²».

Η Σπαρτιατική υψηλή στρατηγική κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο στηριζόταν στη διπλωματία του εξαναγκασμού¹³⁴³. Στο πλαίσιο αυτό ήταν αρχικά το αίτη-

---

¹³³⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.144. 1

¹³⁴⁰ Brunt P. A., 1993, 94

¹³⁴¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 14.3 : «οἱ δ' αὖ Λακεδαιμόνιοι παρὰ γνώμην μὲν ἀποβαίνοντος σφίσι τοῦ πολέμου, ἐν ᾧ ᾤοντο ὀλίγων ἐτῶν καθαιρήσειν τὴν τῶν Αθηναίων δύναμιν, εἰ τὴν γῆν τέμνοιεν», βλ. και 7.28.3

¹³⁴² Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.7

¹³⁴³ Πλατιάς Α., 2000, 157

μα για την ανάκληση του Μεγαρικού ψηφίσματος¹³⁴⁴, η λύση της πολιορκίας της Ποτειδαίας¹³⁴⁵ και λίγο αργότερα την απόδοση της ελευθερίας σε όλους τους Έλληνες¹³⁴⁶, δηλαδή τη διάλυση της ίδιας της Αθηναϊκής συμμαχίας. Οι Σπαρτιάτες κατά τον Κολιόπουλο¹³⁴⁷ βασίζονταν στην πεποίθησή τους ότι η χερσαία τους δύναμη είχε τη δυνατότητα να επιβάλει τη θέληση της Σπάρτης σε περίπτωση που η Αθήνα θα αρνείτο να συμμορφωθεί και η κατάσταση οδηγούνταν σε μια κλασική μάχη εκ παρατάξεως όταν ο σπαρτιατικός στρατός θα εισέβαλε στην Αττική. Επιπλέον, θεωρούσαν ότι η Αθήνα δεν θα μπορούσε να αντέξει οικονομικά την καταστροφή που θα προκαλούσε ο στρατός τους στην αττική γη. Όμως ο καθηγητής θεωρεί ότι σε αυτό το σημείο οι Σπαρτιάτες είχαν εκτιμήσει λάθος την κατάσταση. Στο ότι αυτό εκτιμούσαν οι Σπαρτιάτες συνηγορεί και ο Kagan που γράφει ότι σύμφωνα με την καθιερωμένη τακτική οι δύο αντίπαλες πόλεις θα οδηγούνταν σε χερσαία σύγκρουση όπου οι Σπαρτιάτες, εφόσον υπερείχαν αριθμητικά των Αθηναίων θα είχαν κάθε λόγο να αισιοδοξούν για την επιτυχή έκβαση της σύγκρουσης. Επιπλέον οι Σπαρτιάτες κατά τον ίδιο θεωρούσαν ότι εάν λεηλατούσαν την Αττική επί δύο ή τρία χρόνια αυτό θα προκαλούσε είτε τη συνθηκολόγηση των Αθηνών είτε την χερσαία σύγκρουση στο πεδίο της μάχης¹³⁴⁸. Η *στρατηγική* του κατευνασμού που ακολούθησε η Αθήνα το 446 π.Χ. όταν ζήτησε συμβιβασμό προκειμένου να αποφευχθεί η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική τους οδήγησε να πιστέψουν ότι θα υπέκυπτε στα αιτήματά τους και δεν θα οδηγούνταν σε σύρραξη. Όμως ο Περικλής απέτρεψε τους Αθηναίους από το να δεχθούν το συμβιβασμό.

Η Σπάρτη, θεωρούσε ότι για να μπορέσει να ανταπεξέλθει στον πόλεμο και να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη δύναμη των Αθηνών θα έπρεπε και αυτή με τη σειρά της να κάνει κάποιες κινήσεις για να αυξήσει τη δική της. Η ναυτική δύναμη των Αθηνών θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με μια αντίστοιχη των Πελοποννησίων. Οι Κορίνθιοι μετά την απόφαση της Σπαρτιατικής Απέλλας για τη διάλυση των σπονδών επισημαίνουν «ναυτικόν τε, ᾧ ἰσχύουσιν, ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης τε ἐκάστοις οὐσίας ἐξαρτυσόμεθα καὶ ἀπὸ τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ χρη-

---

¹³⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139. 1 : « καὶ μάλιστα γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προύλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελούσι μὴ ἂν γίνεσθαι πόλεμον, ἐν ᾧ εἴρητο αὐτοὺς μὴ χρῆσθαι τοῖς λιμέσι τοῖς ἐν τῇ Αθηναίων ἀρχῇ μηδὲ τῇ Ἀττικῇ ἀγορᾷ »

¹³⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139. 1 : « ὕστερον δὲ φοιτῶντες παρ' Αθηναίους Ποτειδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον »

¹³⁴⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139. 3 : « Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἂν εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφέϊτε »

¹³⁴⁷ Κολιόπουλος Κ. , 2008, 199

¹³⁴⁸ Kagan D., 2004, 98

μάτων· δάνεισμα γὰρ ποιησάμενοι ὑπολαβεῖν οἰοί τ' ἔσμεν μισθῶ μείζονι τοὺς ξένους αὐτῶν ναυβάτας [...] χρήματα δὲ ὥστε ἔχειν ἐς αὐτά, οἴσομεν¹³⁴⁹». Αυτή η φιλόδοξη βέβαια προοπτική ήθελε κάποιο ικανό χρονικό διάστημα για να μπορέσει να αποδώσει καρπούς. Η κήρυξη του πολέμου όμως δεν έδωσε στους Πελοποννήσιους το απαιτούμενο χρονικό βάθος για να ισορροπήσουν αμέσως τη ναυτική δύναμη των Αθηναίων.

Άλλο σημείο στο οποίο επικεντρώθηκε η Σπαρτιατική *στρατηγική*¹³⁵⁰ ήταν η όσο το δυνατό μεγαλύτερη αύξηση του κόστους του πολέμου για τους Αθηναίους. Για τους ίδιους και τους συμμάχους τους, η συντήρηση της χερσαίας δύναμης από οπλίτες είχε σαφώς μικρότερο κόστος συντήρησης από τον Αθηναϊκό στόλο. Παρόλα αυτά όμως έγιναν και άλλες προσπάθειες. Προσπάθησαν να αυξήσουν το κόστος του πολέμου με τη συνεχή καταστροφή της αττικής γης με λεηλασίες¹³⁵¹, την ενθάρρυνση των αποσκιρτήσεων από την Αθηναϊκή συμμαχία¹³⁵², την εκμετάλλευση των παραπάνω μετώπων που δημιουργούσαν οι Αθηναίοι¹³⁵³, αλλά και την αντιμετώπιση των Αθηναίων όπου αυτοί επιχειρούσαν. Η Σπάρτη επεδίωξε, όπως έχουμε δει, να αποτελέσει τη δύναμη που θα ήταν η απελευθερωτής των Ελληνικών πόλεων από την τυραννική καταπίεση των Αθηνών «εἴη δ' ἂν εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφειῖτε¹³⁵⁴», «τοὺς δ' ἐν μιᾷ μονάρχους ἀξιούμεν καταλύειν¹³⁵⁵». Με αυτή την πολιτική προσπάθησε να προσεταιρισθεί πόλεις, να έχει την έξωθεν καλή μαρτυρία και τη διεθνή νομιμοποίηση¹³⁵⁶.

Οι παραπάνω ενέργειες όμως δεν ήταν αρκετές ώστε να πλήξουν επαρκώς την Αθήνα και επιπλέον η ήττα των Σπαρτιατῶν στη Σφακτηρία το 424 π.Χ. τους

---

¹³⁴⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 121

¹³⁵⁰ Κολιόπουλος Κ., 2001, 162

¹³⁵¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.23. 1 : «Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι, ἐπειδὴ οὐκ ἐπεξῆσαν αὐτοῖς οἱ Αθηναῖοι ἐς μάχην, ἄραντες ἐκ τῶν Ἀχαρνῶν ἐδήουν τῶν δήμων τινὰς ἄλλους τῶν μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βορλησοῦ ὄρους», βλ. και 2. 59 1

¹³⁵² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.15. 1 : «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἐπειδὴ ἤκουσαν, προσδεξάμενοι τοὺς λόγους ξυμμάχους τε τοὺς Λεσβίους ἐποίησαντο»,

¹³⁵³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.25. 1 : «Ἐκ δὲ τῆς Λακεδαιμόνος τοῦ αὐτοῦ χειμῶνος τελευτῶντος ἐκπέμπεται Σάλαιθος ὁ Λακεδαιμόνιος ἐς Μυτιλήνην τριήρει. καὶ πλεύσας ἐς Πύρρον καὶ ἐξ αὐτῆς πεζῆ κατὰ χαράδραν τινά, ἣ ὑπερβατὸν ἦν τὸ περιτείχισμα, διαλαθῶν ἐσέρχεται ἐς τὴν Μυτιλήνην, καὶ ἔλεγε τοῖς προέδροις ὅτι ἐσβολή τε ἅμα ἐς τὴν Ἀττικὴν ἔσται καὶ αἱ τεσσαράκοντα νῆες παρέσονται ἃς ἔδει βοηθῆσαι αὐτοῖς, προαποπεμφθῆναι τε αὐτὸς τούτων ἕνεκα καὶ ἅμα τῶν ἄλλων ἐπιμελησόμενος», βλ. και 7.19. 3

¹³⁵⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.139.3

¹³⁵⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1 122, 4

¹³⁵⁶ Κολιόπουλος Κ., 2001, 198

έκαμψε το ηθικό και τους οδήγησε στο να ζητήσουν ειρήνη¹³⁵⁷. Παραδέχονταν μάλιστα ότι είχαν πέσει έξω στους υπολογισμούς τους¹³⁵⁸. Η αρχική άρνηση της Αθήνας κάμφθηκε μετά την ήττα στο Δήλιο το 424 π.Χ.¹³⁵⁹ και την εκστρατεία του Βρασίδα στη Μακεδονία¹³⁶⁰. Ακόμα όμως και η Νικίειος ειρήνη κατά τον Κολιόπουλο¹³⁶¹ επανάφερε το παλαιό status quo και αποτελούσε μια ήττα της Σπαρτιατικής στρατηγικής. Ο αντικειμενικός σκοπός που ήταν η διάλυση της Αθηναϊκής Αυτοκρατορίας δεν είχε επιτευχθεί.

Η Σπάρτη συνέχισε τη στρατηγική εκμετάλλευσης των δευτερευόντων μετώπων και στο δεύτερο μέρος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Έτσι έστειλε βοήθεια στις Συρακούσες που αντιμετώπιζαν τους Αθηναίους «...προσεῖχον ἤδη τὸν νοῦν καὶ τὸ παραυτίκα καὶ τοῖς ἐν τῇ Σικελίᾳ πέμπειν τινὰ τιμωρίαν. καὶ Γύλιππον τὸν Κλεανδρίδου προστάξαντες ἄρχοντα τοῖς Συρακοσίοις ἐκέλευον μετ' ἐκείνων καὶ τῶν Κορινθίων βουλευόμενον ποιεῖν ὅπη ἐκ τῶν παρόντων μάλιστα καὶ τάχιστα τις ὠφελία ἦξει τοῖς ἐκεῖ¹³⁶²». Η βοήθεια αυτή αν και στην αρχή φάνηκε μικρή¹³⁶³ είχε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των επιχειρήσεων στη Σικελία και ήταν από στρατηγικής άποψης ορθή¹³⁶⁴. Ταυτόχρονα η Σπάρτη απέκλεισε από ξηρά την Αθήνα οχυρώνοντας τη Δεκέλεια έχοντας πάντα δίπλα στην καρδιά του αντιπάλου ένα μοχλό πίεσης, αποκόπτοντας και τους χερσαίους δρόμους ανεφο-

---

¹³⁵⁷Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.20. 1 : «Ἡμῖν δὲ καλῶς, εἶπερ ποτέ, ἔχει ἀμφοτέροις ἡ ξυναλλαγή, πρὶν τι ἀνήκεστον διὰ μέσου γενόμενον ἡμᾶς καταλαβεῖν, ἐν ᾧ ἀνάγκη αἰδίων ὑμῖν ἔχθραν πρὸς τῇ κοινῇ καὶ ἰδίαν ἔχειν, ὑμᾶς δὲ στερηθῆναι ὧν νῦν προκαλούμεθα»

¹³⁵⁸Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.18.1 : «καίτοι οὔτε δυνάμεως ἐνδεία ἐπάθομεν αὐτὸ οὔτε μείζονος προσγενομένης ὑβρίσαντες, ἀπὸ δὲ τῶν αἰεὶ ὑπαρχόντων γνώμη σφαλέντες, ἐν ᾧ πᾶσι τὸ αὐτὸ ὁμοίως ὑπάρχει»

¹³⁵⁹Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.96. 6 : «φυγὴ καθεισθῆκε παντὸς τοῦ στρατοῦ τῶν Αθηναίων»

¹³⁶⁰Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.116.3 : « καὶ ὁ μὲν τὸ λοιπὸν τοῦ χειμῶνος ἅ τε εἶχε τῶν χωρίων καθίστατο καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπεβούλευεν· καὶ τοῦ χειμῶνος διελθόντος ὄγδοον ἔτος ἐτελεύτα τῷ πολέμῳ»

¹³⁶¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 200

¹³⁶²Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.93. 2

¹³⁶³Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.104. 3 : «ὁ δὲ Νικίας πυθόμενος αὐτὸν προσπλέοντα ὑπερεῖδε τὸ πλῆθος τῶν νεῶν, ὅπερ καὶ οἱ Θούριοι ἐπαθον, καὶ ληστικώτερον ἔδοξε παρεσκευασμένους πλεῖν, καὶ οὐδεμίαν φυλακὴν πῶ ἐποιεῖτο»

¹³⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7.87.5- 6 : «ξυνέβη τε ἔργον τοῦτο [Ἑλληνικὸν] τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι, δοκεῖν δ' ἔμοιγε καὶ ὧν ἀκοῆ Ἑλληνικῶν ἴσμεν, καὶ τοῖς τε κρατήσασι λαμπρότατον καὶ τοῖς διαφθαρείσι δυστυχέστατον· κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες πανωλεθρία δὴ τὸ λεγόμενον καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅτι οὐκ ἀπώλετο, καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ' οἴκου ἀπενόστησαν. ταῦτα μὲν τὰ περὶ Σικελίαν γενόμενα»

διασμού του¹³⁶⁵. Όμως όσο και να πληγώθηκε η Αθηναϊκή ηγεμονία μετά τη Σικελική καταστροφή δεν κατέρρευσε¹³⁶⁶. Έτσι, για την ολοκλήρωση της επιτυχίας τους, οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους έπρεπε να αποκτήσουν ένα αξιόπιστο στόλο και να κυριαρχήσουν στη θάλασσα που πάντοτε αποτελούσε προνομιακό χώρο για την Αθήνα. Η προσπάθεια όμως αυτή, επειδή απαιτούσε πολλούς οικονομικούς πόρους, δε θα μπορούσε να ευοδωθεί χωρίς την βοήθεια των Περσών.

Οι Σπαρτιάτες, παρόλο που συμφωνούσαν με τους Πέρσες στην καταστροφή των Αθηνών, είχαν μεταξύ τους διαφορετικούς αντικειμενικούς σκοπούς. Σε κάθε περίπτωση όμως, μετά τη Σικελία, η Σπάρτη μετέφερε το κέντρο της προσοχής της προς την Περσία και τους σατράπες της Μ. Ασίας¹³⁶⁷. Η καταστροφή των Αθηναίων στη Δύση είχε μεταβάλει την ισορροπία ισχύος υπέρ τους και οι Πέρσες αντιλήφθηκαν ότι με τη Σπάρτη θα μπορούσαν να ανακτήσουν τις πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας που ανήκαν μέχρι τότε στην Αθηναϊκή Ηγεμονία¹³⁶⁸. Η Σπάρτη από την πλευρά της θα ήταν δύσκολο να αποδώσει τις Ελληνικές πόλεις στους Πέρσες καθώς είχε ξεκινήσει τον πόλεμο με σκοπό την απελευθέρωση όλων των Ελλήνων. Η πραγματικότητα και οι σκοπιμότητες του πολέμου όμως οδήγησαν αλλού. Οι Σπαρτιάτες συνομολόγησαν συνθήκη με τους Πέρσες παραδίδοντας τις πόλεις της Μ. Ασίας¹³⁶⁹. Η Σπάρτη από τη δική της πλευρά θα είχε τους αναγκαίους

---

¹³⁶⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.91. 5- 7 : «τειχίζειν τε χρηή Δεκέλειαν τῆς Ἀττικῆς, ὅπερ Ἀθηναῖοι μάλιστα αἰεὶ φοβοῦνται, καὶ μόνου αὐτοῦ νομίζουσι τῶν ἐν τῷ πολέμῳ οὐ διαπεπειραῖσθαι. βεβαιότατα δ' ἂν τις οὕτω τοὺς πολεμίους βλάπτει, εἰ ἂ μάλιστα δεδιότας αὐτοὺς αἰσθάνοιτο, ταῦτα σαφῶς πυνθανόμενος ἐπιφέρει· εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς ἀκριβέστατα ἐκάστους τὰ σφέτερα αὐτῶν δεινὰ ἐπισταμένους φοβεῖσθαι. ἂ δ' ἐν τῇ ἐπιτειχίσει αὐτοὶ ὠφελούμενοι τοὺς ἐναντίους κωλύσετε, πολλὰ παρὲς τὰ μέγιστα κεφαλαίωσω. οἷς τε γὰρ ἡ χώρα κατεσκευάσται, τὰ πολλὰ πρὸς ὑμᾶς τὰ μὲν ληφθέντα, τὰ δ' αὐτόματα ἤξει· καὶ τὰς τοῦ Λαυρείου τῶν ἀργυρείων μετάλλων προσόδους καὶ ὅσα ἀπὸ γῆς καὶ δικαστηρίων νῦν ὠφελοῦνται εὐθύς ἀποστερήσονται, μάλιστα δὲ τῆς ἀπὸ τῶν ξυμμάχων προσόδου ἧσσον διαφορομένης, οἱ τὰ παρ' ὑμῶν νομίσαντες ἤδη κατὰ κράτος πολεμῆσθαι ὀλιγωρήσουσιν»

¹³⁶⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 1.3 : «ὅμως δὲ ὡς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐδόκει χρῆναι μὴ ἐνδιδόναι, ἀλλὰ παρασκευάζεσθαι καὶ ναυτικόν, ὅθεν ἂν δύνωνται ξύλα ξυμπορισμένους, καὶ χρήματα, καὶ τὰ τῶν ξυμμάχων ἐς ἀσφάλειαν ποιεῖσθαι, καὶ μάλιστα τὴν Εὐβοίαν, τῶν τε κατὰ τὴν πόλιν τι ἐς εὐτέλειαν σωφρονίσαι, καὶ ἀρχὴν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν ἐλέσθαι, οἵτινες περὶ τῶν παρόντων ὡς ἂν καιρὸς ἦ προβουλεύσουσιν»

¹³⁶⁷ Kagan D., 2004, 465

¹³⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.5.4 – 6. 1 : «...Χῖοι δὲ καὶ Ἐρυθραῖοι ἀποστήναι καὶ αὐτοὶ ἐτοῖμοι ὄντες πρὸς μὲν Ἄγιν οὐκ ἐτράποντο, ἐς δὲ τὴν Λακεδαιμόνα. ...ἅπερ ὁ Τισσαφέρνης προθυμῆιτο, τὰς τε ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀρχῇ πόλεις ἀποστήσειε τῶν Ἀθηναίων διὰ τοὺς φόρους καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ βασιλεῖ τὴν ξυμμαχίαν τῶν Λακεδαιμονίων ποιήσειεν»

¹³⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.17.4 – 18. 1 : «καὶ ἡ πρὸς βασιλέα ξυμμαχία Λακεδαιμονίοις ἢ πρώτῃ Μιλησίων εὐθύς ἀποστάντων διὰ Τισσαφέρνους καὶ Χαλκιδέως ἐγένετο ἤδε. Ἐπὶ τοῖσδε ξυμμαχίαν ἐποιήσαντο πρὸς βασιλέα καὶ Τισσαφέρνην Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι. ὁπόσῃν χώραν καὶ πόλεις βασιλεὺς ἔχει καὶ οἱ πατέρες οἱ βασιλέως εἶχον, βασιλέως ἔστω· καὶ ἐκ τούτων τῶν πόλεων ὁπόσα Ἀθηναίοις ἐφοῖτα χρήματα ἢ ἄλλο τι, κωλύοντων κοινῇ βασιλεὺς

οικονομικούς πόρους¹³⁷⁰. Βέβαια, στην πραγματικότητα, οι Πέρσες δεν έδιναν πάντα την απαραίτητη οικονομική βοήθεια¹³⁷¹ πλην όμως όση δινόταν ήταν ικανή να δημιουργήσει η Σπάρτη τις προϋποθέσεις για να πλήξει την Αθήνα στο κέντρο ισχύος της. Παράλληλα εκμεταλλεύτηκε και τις συμμαχίες προκειμένου να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα¹³⁷². Η Αθήνα όμως δεν κάμφθηκε αμέσως και με δύο πολύ σημαντικές νίκες στην Κύζικο το 410 π.Χ. και τις Αργινούσες το 404 π.Χ. οδήγησε τους Σπαρτιάτες στο να ζητήσουν συνθήκη ειρήνης με όρους που ισοδυναμούσαν με τη διατήρηση του μέχρι τότε status quo. Κατά τον Κολιόπουλο¹³⁷³, οι Σπαρτιάτες έδειχναν ικανοποιημένοι με όσα είχαν ήδη αποκομίσει στη διάρκεια του πολέμου και δεν διακινδύνευαν τη συνέχισή του προκειμένου να επιτύχουν μια ολοκληρωτική νίκη απέναντι στους αντιπάλους τους. Η άρνηση των Αθηναίων και η ευτυχής συγκυρία να υπάρχει τη συγκεκριμένη στιγμή ο στρατηγός Λύσανδρος που εκμεταλλεύτηκε τις σχέσεις του με τον Κύρο προς όφελος της Σπάρτης οδήγησαν σε αύξηση της Περσικής βοήθειας¹³⁷⁴. Η νίκη τέλος στους Αιγός Ποταμούς έθεσε τέλος στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Οι Σπαρτιάτες, κινούμενοι σε αντίθετη κατεύθυνση από τους συμμάχους τους Κορινθίους αλλά και τους Θηβαίους, δεν κατέστρεψαν ολοκληρωτικά την Αθήνα επιλέγοντας να την καταστήσουν δικό τους δορυφόρο¹³⁷⁵. Κα-

---

καί Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ὅπως μήτε χρήματα λαμβάνωσιν Ἀθηναῖοι μήτε ἄλλο μηδέν. καὶ τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Ἀθηναίους κοινῇ πολεμούντων βασιλεὺς καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι· καὶ κατάλυσιν τοῦ πολέμου πρὸς Ἀθηναίους μὴ ἐξέστω ποιεῖσθαι, ἦν μὴ ἀμφοτέροις δοκῆ, βασιλεῖ καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμαχοῖς. ἦν δέ τινες ἀφιστῶνται ἀπὸ βασιλέως, πολέμιοι ὄντων καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμαχοῖς· καὶ ἦν τινες ἀφιστῶνται ἀπὸ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμαχῶν, πολέμιοι ὄντων βασιλεῖ κατὰ ταῦτά»

¹³⁷⁰ Κολιόπουλος Κ., 2001, 201

¹³⁷¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 8.1 : «ὁ μὲν οὖν Καλλίγειτος καὶ Τιμαγόρας ὑπὲρ τοῦ Φαρναβάζου οὐκ ἐκοινοῦντο τὸν στόλον ἐς τὴν Χίον, οὐδὲ τὰ χρήματα ἐδίδοσαν ἃ ἦλθον ἔχοντες ἐς τὴν ἀποστολὴν πέντε καὶ εἴκοσι τάλαντα», βλ. καὶ 8.29.1

¹³⁷² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 44.1- 2 : «οἱ δ' ἐς τὴν Ῥόδον ἐπικηρυκευομένων ἀπὸ τῶν δυνατῶτάτων ἀνδρῶν τὴν γνώμην εἶχον πλεῖν, ἐλπίζοντες νῆσόν τε οὐκ ἀδύνατον καὶ ναυβατῶν πλήθει καὶ πεζῶ προσάξεσθαι, καὶ ἅμα ἠγούμενοι αὐτοὶ ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης ξυμμαχίας δυνατοὶ ἔσεσθαι Τισσαφέρην μὴ αἰτοῦντες χρήματα τρέφειν τὰς ναῦς», βλ. καὶ 8.101. 1

¹³⁷³ Κολιόπουλος Κ., 2001, 202

¹³⁷⁴ *Ξενοφών*, *Ελληνικά*, 1.5.3 – 8 : «Κῦρος δὲ τὸν τε πατέρα ἔφη ταῦτα ἐπεσταλκέναι καὶ αὐτὸς οὐκ ἄλλ' ἐγνωκέναι, ἀλλὰ πάντα ποιήσειν· ἔχων δὲ ἦκειν τάλαντα πεντακόσια· ἐὰν δὲ ταῦτα ἐπιλίπη, τοῖς ἰδίοις χρήσεσθαι ἔφη, ἃ ὁ πατήρ αὐτῶ ἔδωκεν· ἐὰν δὲ καὶ ταῦτα, καὶ τὸν θρόνον κατακόψειν ἐφ' οὗ ἐκάθητο, ὄντα ἀργυροῦν καὶ χρυσοῦν. οἱ δὲ ταῦτά τε ἐπήνουν καὶ ἐκέλευον αὐτὸν τάξει τῶ ναύτη δραχμὴν Ἀττικὴν, διδάσκοντες ὅτι, ἂν οὗτος ὁ μισθὸς γένηται, οἱ τῶν Ἀθηναίων ναῦται ἀπολείψουσι τὰς ναῦς, καὶ μείω χρήματα ἀναλώσει. ... εἶπεν ὅτι Εἰ πρὸς τὸν μισθὸν ἐκάστω ναύτῃ ὀβολὸν προσθείης. ἐκ δὲ τούτου τέτταρες ὀβολοὶ ἦν ὁ μισθός, πρότερον δὲ τριῶβλον. καὶ τὸν τε προσφειλόμενον ἀπέδωκε καὶ ἔτι μηνὸς προέδωκεν, ὥστε τὸ στράτευμα πολὺ προθυμότερον εἶναι»

¹³⁷⁵ *Ξενοφών*, *Ελληνικά*, 2..9 – 21 : «ἐκκλησίαν ἐποίησαν, ἐν ἣ ἀντέλεγον Κορίνθιοι καὶ Θηβαῖοι μάλιστα, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, μὴ σπένδεσθαι Ἀθηναίοις, ἀλλ' ἐξαιρεῖν. Λακε-

τά τον Lazenby, η Σπάρτη έπρεπε από στρατιωτικής πλευράς να κερδίσει τον πόλεμο¹³⁷⁶. Από την αρχή του πολέμου οι μεν Σπαρτιάτες υπερερούσαν στην ξηρά και οι Αθηναίοι στη θάλασσα. Εάν κάποιος θα κέρδιζε τον πόλεμο, θα έπρεπε να κάνει τη διαφορά εκεί που ο αντίπαλος παρουσιαζόταν αδιαφιλονίκητος. Η Σπάρτη και οι σύμμαχοί της το κατάφεραν αυτό προς το τέλος του πολέμου. Η *στρατηγική* που είχαν εκπονήσει για την κυριαρχία και στη θάλασσα αποδείχθηκε σωστή και ήταν ο Περσικός παράγοντας αυτός που η Πελοποννησιακή συμμαχία εκμεταλλεύτηκε για να την υλοποιήσει στο έπακρο¹³⁷⁷.

Κατά τον Κολιόπουλο¹³⁷⁸, το τέλος του πολέμου βρήκε τη Σπάρτη παντοδύναμη. Οι Σπαρτιάτες απέδειξαν ότι διέθεταν ως πόλη δύο αρετές. Την ικανότητα αναπροσαρμογής των στρατηγικών στόχων σύμφωνα με τα διαθέσιμα μέσα καθώς και την ικανότητα εκμετάλλευσης των στρατηγικών ευκαιριών που παρουσιάζονται.

Το 404 π.Χ. η Σπάρτη βρέθηκε αντιμέτωπη με το εξής παράδοξο. Οι Σπαρτιάτες για να είναι αυτοί που είναι έπρεπε να παραμένουν εντός συνόρων και να ενισχύουν την εσωτερική τους ασφάλεια. Αλλά η Σπάρτη, για να προστατευτεί από εξωτερικές απειλές, έπρεπε να παίξει κάποιο ρόλο τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα όσο και στο Αιγαίο. Αυτό όμως ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα. Ο Κολιόπουλος θεωρεί ότι η Σπάρτη βρέθηκε απέναντι στο πρόβλημα της οικοδόμησης μιας νέας μεταπολεμικής διεθνούς τάξης η οποία έπρεπε ταυτόχρονα να εξυπηρετεί το δικό της συμφέρον και να χαρακτηρίζεται από σταθερότητα. Το πρόβλημα επιδείνωνε η ίδια η Σπάρτη που αφενός δεν ήταν αρκετά δυνατή για να υποστηρίξει αυτό το οικοδόμημα από μόνη της, αλλά ήταν και αρκετά ισχυρή για να δεχθεί συνεταίρους¹³⁷⁹. Οι Stauss & Ober¹³⁸⁰ υποστηρίζουν ότι η Σπάρτη είχε έρθει αντιμέτωπη με τρία προβλήματα στρατηγικής. Πρώτον για το τι θα έπραττε με την πρώην Αθηναϊκή Αυτοκρατορία. Θα ήταν η ίδια ο συνεχιστής της ή θα διαλυόταν σε ό,τι υπήρχε πριν από τη δημιουργία της; Θα εγκατέλειπαν την Μ. Ασία στους Πέρσες ή θα μάχονταν για την απελευθέρωσή της; Δεύτερον, θα έπρεπε να αποφασίσει τι θα έκανε με τους ατίθασους συμμάχους της στην Πελοποννησιακή Συμμαχία. Η Θήβα ήδη παγιοποι-

---

δαιμόνιοι δὲ οὐκ ἔφασαν πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐποιοῦντο εἰρήνην ἐφ' ᾧ τὰ τε μακρὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας καὶ τὰς ναῦς πλὴν δώδεκα παραδόντας καὶ τοὺς φυγάδας καθέντας τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντας Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἠγῶνται»

¹³⁷⁶ Lazenby J. F., 2004, 205

¹³⁷⁷ Lazenby J. F., 2004, 257

¹³⁷⁸ Κολιόπουλος Κ., 2001, 204

¹³⁷⁹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 220

¹³⁸⁰ Strauss B.S. & Ober J. , 1990, 78

ούσε τη θέση της ως κυρίαρχη δύναμη στη Βοιωτία. Θα συμβιβαζόταν η Σπάρτη και θα μοιραζόταν την δύναμη που κατείχε με τους συμμάχους της; Τρίτον, η Σπάρτη έπρεπε να βάλει τάξη στο ίδιο της το σπίτι. Το 404 π.Χ. η Σπάρτη υπέφερε από δύο σοβαρά προβλήματα. Την έκπτωση των ηθών και της παλαιάς αυστηρότητας και τη συνεχή μείωση του έμφυχου υλικού της. Μόλις άρχισε να ξεθωριάζει η λάμψη της τρομερής της επιτυχίας, η Σπάρτη βρέθηκε αντιμέτωπη με τις νέες στρατηγικές προκλήσεις. Στο εξωτερικό θα έπρεπε να επιλέξει το συμβιβασμό ή τη σύγκρουση και στο εσωτερικό, θα έπρεπε να δεχθεί στους κόλπους του στρατεύματος νέα μέλη. Για τους ιστορικούς, οι ηγέτες της Σπάρτης δεν στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Δεν ελήφθησαν υπόψη οι περιορισμένες της δυνατότητες και υπήρξε προσπάθεια να πετύχει υπερβολικά φιλόδοξους στόχους. Έτσι δεν αποτέλεσε έκπληξη το τελικό κτύπημα που κατάφερε η Θήβα στη Σπάρτη το 371 π. Χ. στα Λεύκτρα. Ο Κολιόπουλος¹³⁸¹ θεωρεί ότι την πρώτη τριετία μετά τη νίκη της η Σπάρτη υιοθέτησε μια στρατηγική που είχε ως σκοπό τη δημιουργία μιας Σπαρτιατικής αυτοκρατορίας στη θέση της Αθηναϊκής, τη διαμόρφωση διεθνούς περιβάλλοντος σύμφωνα με τα δικά της συμφέροντα και τον καθορισμό σφαιρών επιρροής μεταξύ της ίδιας, των Συρακουσών και της Περσίας. Η ιδέα της αυτοκρατορίας εγκαταλείφθηκε το 392, ενώ τα άλλα δύο σκέλη παρέμειναν σε ισχύ μέχρι τη μάχη στα Λεύκτρα. Στη Δύση η Σπάρτη αμέσως αποκατέστησε δεσμούς με τον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο διατηρώντας τις ισορροπίες «...ἀπέστειλαν Ἄριστον ἄνδρα τῶν ἐπιφανῶν εἰς Συρακούσας, τῷ μὲν λόγῳ προσποιούμενοι καταλύειν τὴν δυναστείαν, τῇ δ' ἀληθείᾳ σπεύδοντες αὐξῆσαι τὴν τυραννίδα· ἤλπιζον γὰρ συγκατασκευάζοντες τὴν ἀρχὴν ὑπήκοον ἕξειν τὸν Διονύσιον διὰ τὰς εὐεργεσίας¹³⁸²». Η ανταπόδοση ήταν δεδομένη «Καταστρεψάμενος δὲ τὰς ἐν τῇ Κεφαλληνίᾳ πόλεις ἔπλευσεν εἰς Κέρκυραν. ἐκεῖ δὲ πρῶτον μὲν ἀκούσας ὅτι προσπλέοιεν δέκα τριήρεις παρὰ Διονυσίου, βοηθήσουςαι τοῖς Λακεδαιμονίοις¹³⁸³». Σε ό,τι αφορά το Αιγαίο, η Σπάρτη δεν παρείχε κάποιο όφελος στους υπηκόους της, όπως γινόταν επί Αθηναϊκής κυριαρχίας (ελεύθερη ναυσιπλοΐα, χωρίς πειρατεία) και επιπλέον, δε διέθετε την απαραίτητη ναυτική ισχύ για να τη διατηρήσει. Ο

---

¹³⁸¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, σελ. 221

¹³⁸² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.10.2- 3

¹³⁸³ *Ξενοφών*, *Ελληνικά*, 6. 2. 33

Αγησίλαος επί παραδείγματι είχε στη διάθεσή του το 395 π.Χ. 120 τριήρεις¹³⁸⁴. Η ναυτική ισχύς της Σπάρτης δεν ήταν ικανή να διαφυλάξει τη θαλάσσια κυριαρχία που είχε το 404 π.Χ. χωρίς την Περσική συνεισφορά¹³⁸⁵. Τέλος, η προσπάθεια της Σπάρτης για τη δημιουργία ενός φιλικού προς εκείνη περιβάλλοντος στην Ελλάδα δεν ευοδώθηκε καθώς χρησιμοποιήθηκαν κατεξοχήν στρατιωτικά μέσα. Η προσπάθεια ξεκίνησε με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα στην Αθήνα¹³⁸⁶. Συνεχίστηκε με την υποταγή της Ήλιδας¹³⁸⁷ και τέλος, με την εκδίωξη των Μεσσήνιων από τη Ναύπακτο και την Κεφαλληνία¹³⁸⁸. Η Σπάρτη είχε όμως ήδη υπερεξαπλωθεί στρατηγικά. Μπορεί η οριοθέτηση των σφαιρών επιρροής με τις Συρακούσες και την Περσία να ήταν ορθή, όμως η προσπάθεια διατήρησης μιας αυτοκρατορίας που εκτεινόταν στο Αιγαίο και τον Ελλαδικό χώρο είχε δυσανάλογο κόστος. Και αυτό δεν ήταν οικονομικό καθώς οι εισφορές ήταν κάτι παραπάνω από ικανοποιητικές «τότε συνήθροιζον ἐκ τοῦ φόρου κατ' ἐνιαυτὸν πλείω τῶν χιλίων ταλάντων¹³⁸⁹». Το κόστος για τη Σπάρτη ήταν σε ανθρώπινο δυναμικό. Το συνεχώς μειούμενο Σπαρτιατικό έμψυχο υλικό οδήγησε τη Σπάρτη να στηρίζεται όλο και περισσότερο στους περιοίκους και τους συμμάχους της. Όμως επειδή τα οφέλη που αποκόμιζαν δεν αντιστοιχούσαν στην προσφορά τους υπήρχε μείωση της αφοσίωσής τους¹³⁹⁰. Κατά τον Κολιόπουλο¹³⁹¹ η Σπάρτη είχε δύο στρατηγικές επιλογές προκειμένου να διατηρήσει μια ποσότητα ισχύος. Είτε θα έπρεπε να περιορίσει τις δεσμεύσεις της έναντι τρίτων υιοθετώντας μια χαλαρή συμμαχία στο Αιγαίο, είτε

---

¹³⁸⁴ *Ξενοφών*, *Ελληνικά*, 3. 4.28 : «ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἀγησίλαος, πρῶτον μὲν ταῖς πόλεσι παρήγγειλε ταῖς ἐν ταῖς νήσοις καὶ ταῖς ἐπιθαλαττιδίαις τριήρεις ποιεῖσθαι ὅπόσας ἐκάστη βούλοιο τῶν πόλεων. καὶ ἐγένοντο καιναί, ἐξ ὧν αἶ τε πόλεις ἐπηγγείλαντο καὶ οἱ ἰδιῶται ἐποιοῦντο χαρίζεσθαι βουλόμενοι, εἰς εἴκοσι καὶ ἑκατόν»

¹³⁸⁵ Κολιόπουλος Κ., 2001, 228

¹³⁸⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.3. 7 : «ἤρέθησαν οὖν τριάκοντα ἄνδρες οἱ διοικήσοντες τὰ κοινὰ τῆς πόλεως, ἀρμόζοντες μὲν τῷ λόγῳ, τύραννοι δὲ τοῖς πράγμασιν».

¹³⁸⁷ *Ξενοφών*, *Ελληνικά*, 3.2. 23 : «ἐκ τούτων οὖν πάντων ὀργιζομένοις ἔδοξε τοῖς ἐφόροις καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ σωφρονίσαι αὐτούς».

¹³⁸⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14. 34.2 : «Λακεδαιμόνιοι δὲ καταλελυκότες τοὺς πολέμους καὶ σχολὴν ἔχοντες ἐστράτευσαν ἐπὶ Μεσσηνίου, ὧν οἱ μὲν ἐν Κεφαλληνίᾳ φρουρίον τι κατώκουν, οἱ δὲ Ναύπακτον ἐν τοῖς προσεσπερίοις λεγομένοις Λοκροῖς, δόντων Ἀθηναίων. ἐκβαλόντες δ' αὐτοὺς ἐκ τῶν τόπων ἀπέδωκαν τὰ φρούρια»

¹³⁸⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.10. 2

¹³⁹⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 14.82.2- 5 : «μισουμένων γὰρ τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ τῶν συμμάχων διὰ τὸ βάρος τῆς ἐπιστασίας, ὤνοντο ῥαδίως καταλύσειν αὐτῶν τὴν ἡγεμονίαν, τὰς μεγίστας πόλεις συμφρονούσας ἔχοντες. ....πολλοὺς συμμάχους ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀπέστησαν.... ἐπεβάλλοντο δὲ καὶ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ κατοικοῦντας πείθειν ἀποστῆναι Λακεδαιμονίων, οὐδεὶς δ' αὐτοῖς ὑπήκουσεν· ἡ γὰρ Σπάρτη κατὰ πλευρὰν κειμένη καθαπερεὶ τις ἀκρόπολις ἦν καὶ φρουρὰ πάσης Πελοποννήσου»

¹³⁹¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 231

να έχει μια μετριοπαθή στάση απέναντι στους παλιούς και νέους συμμάχους της στην Ελλάδα. Όμως αυτή η μετριοπάθεια δεν υπήρχε μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

Η Σπάρτη στις αρχές του 4^{ου} αι. ενεπλάκη σε μια εσωτερική υπόθεση των Περσών βοηθώντας τον Κύρο να ανέλθει στο θρόνο. Η αποτυχία του εγχειρήματος του Κύρου που έληξε με το θάνατό του υπέβαλε τους Έλληνες που τον υποστήριξαν σε μια εξαντλητική πλην όμως άκρως αποκαλυπτική για τις Περσικές αδυναμίες επιστροφή στην Ελλάδα. Μετά το πρώτο αυτό αποτυχημένο εγχείρημα, η Σπάρτη δέχθηκε ακόμα μια πρόκληση. Ο Τισσαφέρνης που διαδέχθηκε τον Κύρο στη δυτική Μ. Ασία θέλησε να υποτάξει τις Ελληνικές πόλεις των παραλίων, αλλά αυτές αρνήθηκαν και η Σπάρτη επιλέγοντας τη σύγκρουση απέστειλε δύναμη υπό το Θίβρων¹³⁹². Ο Κολιόπουλος¹³⁹³ υποστηρίζει ότι αυτό ήταν σημαντικό στρατηγικό λάθος. Πιθανώς η εκτίμηση της Σπάρτης να βασίστηκε στην εικόνα αδυναμίας που παρουσίασε η Περσία μετά την κάθοδο των μυρίων, αλλά και στην εθνική πολιτική που θεωρούσε τους Πέρσες εχθρούς της Ελλάδας. Η Σπάρτη ανέλαβε ένα εγχείρημα με λιγότερες από τις απαιτούμενες δυνάμεις που επιπλέον τις στερούσε από πιθανό άλλο μέτωπο προκειμένου να πετύχει ένα στόχο που είτε δεν άξιζε τον κόπο (διατήρηση φιλοσπαρτιατικών «κυβερνήσεων» στις Ιωνικές πόλεις), είτε ήταν υπερβολικά φιλόδοξος (ακρωτηριασμός Περσικής Αυτοκρατορίας).

Στην πρώτη φάση στάλθηκε ο Θίβρων ο οποίος δεν κατόρθωσε να υλοποιήσει τη στρατηγική της Σπάρτης στη Μ. Ασία «ὁ μὲν οὖν Θίβρων ἀπῆλθεν οἴκαδε καὶ ζημιωθεὶς ἔφυγε¹³⁹⁴». Τον διαδέχθηκε ο Δερκυλίδας, ο οποίος προσπάθησε να εκμεταλλευθεί τη διαμάχη του Τισσαφέρνη με το Φαρνάβαζο και προσεταιριζόμενος το δεύτερο να εξουθενώσει τον πρώτο «κοινολογησάμενος τῷ Τισσαφέρνει ἀπήγαγεν εἰς τὴν Φαρναβάζου χώραν τὸ στράτευμα, ἐλόμενος θατέρω μᾶλλον ἢ ἅμα ἀμφοτέροις πολεμεῖν¹³⁹⁵». Μετά από μια επιτυχημένη πορεία ο Δερκυλίδας πρότεινε στην περσική πλευρά ειρήνη με την προϋπόθεση να απελευθερωθούν οι Ελληνικές πόλεις. Οι Πέρσες όμως διαφώνησαν και οι αποφάσεις έπρεπε να παρ-

---

¹³⁹² Ξενοφών, Ελληνικά, 3.1. 4 : «οἱ οὖν Λακεδαιμόνιοι πέμπουσιν αὐτοῖς Θίβρωνα ἀρμοστήν, δόντες στρατιώτας τῶν μὲν νεοδαμῶδων εἰς χιλίους, τῶν δὲ ἄλλων Πελοποννησίων εἰς τετρακισχιλίους. ἠτήσατο δ' ὁ Θίβρων καὶ παρ' Ἀθηναίων τριακοσίου ἵππέας»

¹³⁹³ Κολιόπουλος Κ., 2001, 235

¹³⁹⁴ Ξενοφών, Ελληνικά, 3.1.8

¹³⁹⁵ Ξενοφών, Ελληνικά, 3. 1. 9

θούν από τις ηγεσίες των δύο πλευρών¹³⁹⁶. Η συνέχεια για την κυριαρχία στο Αιγαίο και τη Μ. Ασία δόθηκε το 396 π. Χ. όταν οι Σπαρτιάτες έχοντας πληροφορίες για το ότι ο Τισσαφέρνης κατασκεύαζε στόλο¹³⁹⁷ έστειλαν τον Αγησίλαο στη Μ. Ασία με ένα εκστρατευτικό σώμα¹³⁹⁸ προκειμένου να πλήξουν προληπτικά τον αντίπαλο. Ο Αγησίλαος με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις συνέχισε τη στρατηγική του Δερκυλίδα για την εξασθένιση του αντιπάλου, αλλά όντας πιο ισχυρός μπορούσε να αντιμετωπίζει και τους δύο βασικούς του αντιπάλους. Η Σπάρτη κατήγαγε σοβαρές επιτυχίες με αποτέλεσμα ο Τισσαφέρνης να αντικατασταθεί από τον Τιθραύστη το 395 π.Χ. «...γνοὺς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Περσῶν βασιλεὺς Τισσαφέρνην αἴτιον εἶναι τοῦ κακῶς φέρεσθαι τὰ ἑαυτοῦ, Τιθραύστην καταπέμψας ἀποτέμνει αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν¹³⁹⁹». Ο τελευταίος πρότεινε ειρήνη στον Αγησίλαο με πολύ συμφέρουσες προτάσεις και η στρατηγική του Σπαρτιάτη ηγέτη φάνηκε να αποδίδει καρπούς «βασιλεὺς δὲ ἀξιοῖ σὲ μὲν ἀποπλεῖν οἴκαδε, τὰς δ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις αὐτονόμους οὔσας τὸν ἀρχαῖον δασμὸν αὐτῷ ἀποφέρειν¹⁴⁰⁰». Η σπαρτιατική στρατηγική όμως είχε πράγματι απεριόριστους σκοπούς¹⁴⁰¹, καθώς και την πρόταση των Περσών απέρριψαν και τον Αγησίλαο έχρισαν ταυτόχρονα και αρχηγό του στόλου και τον εξουσιοδότησαν να προχωρήσει εναντίον του Φαρνάβαζου¹⁴⁰². Η στρατηγική αυτή της υπερεξάπλωσης είχε ως αποτέλεσμα οι Πέρσες με τον Τιθραύστη να δωροδοκήσουν τη Θήβα, την Κόρινθο και το Άργος προκειμένου να συνάψουν συνασπισμό εναντίον της Σπάρτης και έτσι να ανοίξουν ένα δεύτερο μέτωπο εναντίον της¹⁴⁰³. Στο συνασπι-

---

¹³⁹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 2.20 : «ὁ μὲν δὴ Δερκυλίδας εἶπεν, εἰ αὐτονόμους ἐφῆ βασιλεὺς τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, ὁ δὲ Τισσαφέρνης καὶ Φαρνάβαζος εἶπαν ὅτι, εἰ ἐξέλθοι τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα ἐκ τῆς χώρας καὶ οἱ Λακεδαιμονίων ἀρμυσταὶ ἐκ τῶν πόλεων. ταῦτα δὲ εἰπόντες ἀλλήλοις σπονδὰς ἐποιήσαντο, ἕως ἀπαγγελθεῖν τὰ λεχθέντα Δερκυλίδα μὲν εἰς Λακεδαίμονα, Τισσαφέρνει δὲ ἐπὶ βασιλείᾳ»

¹³⁹⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.4. 1 : «Τισσαφέρνους τὸν στόλον τοῦτον παρασκευαζομένων»

¹³⁹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.4.2 : «πείθει τὸν Αἰγησίλαον ὑποστῆναι, ἂν αὐτῷ δῶσι τριάκοντα μὲν Σπαρτιατῶν, εἰς δισχιλίους δὲ τῶν νεοδαμῶδων, εἰς ἑξακισχιλίους δὲ τὸ σύνταγμα τῶν συμμάχων, στρατεύεσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν»

¹³⁹⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 4.25

¹⁴⁰⁰ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 4.26

¹⁴⁰¹ Κολιόπουλος Κ., 2001, 245

¹⁴⁰² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 4.28 : «ὁ δὲ λαβὼν ἦει ἐπὶ τὴν Φαρναβάζου Φρυγίαν. ὄντι δ' αὐτῷ ἐν τῷ πεδίῳ τῷ ὑπὲρ Κύμης ἔρχεται ἀπὸ τῶν οἴκοι τελῶν ἄρχειν καὶ τοῦ ναυτικοῦ ὅπως γινώσκου καὶ καταστήσασθαι ναύαρχον ὄντινα αὐτὸς βούλοιο»

¹⁴⁰³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 5.1- 2 : «πέμπει Τιμοκράτην τὸν Ῥόδιον εἰς Ἑλλάδα, δὸς χρυσίον εἰς πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου, καὶ κελεύει πειραῖσθαι πιστὰ τὰ μέγιστα λαμβάνοντα διδόναι τοῖς προεστηκόσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐφ' ᾧτε πόλεμον ἐξοίσειν πρὸς Λακεδαιμονίους. ἐκεῖνος δ' ἐλθὼν δίδωσιν ἐν Θήβαις μὲν Ἀνδροκλείδα τε καὶ Ἰσμηνία καὶ Γαλαξιδῶρα, ἐν Κορίνθῳ δὲ Τιμολάω τε καὶ Πολυάνθει, ἐν Ἄργει δὲ Κύλωνί τε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ»

σμό προσήλθε και η Αθήνα «Ἀθηναῖοι δὲ καὶ οὐ μεταλαβόντες τούτου τοῦ χρυσίου ὁμῶς πρόθυμοι ἦσαν εἰς τὸν πόλεμον, νομίζοντές ἴτε αὐτῶν ἄρχεσθαι¹⁴⁰⁴». Με τον τρόπο αυτό αρχίζει ο λεγόμενος Κορινθιακός Πόλεμος. Ταυτόχρονα τελείωσε ἄδοξα και η εκστρατεία του Αγησίλαου στην Μ. Ασία που ανακλήθηκε το 394 π. Χ.¹⁴⁰⁵. Ο πόλεμος αυτός σημαδεύτηκε από δύο μεγάλες χερσαίες μάχες, η πρώτη στον ποταμό Νεμέα¹⁴⁰⁶ και η δεύτερη στην Κορώνεια¹⁴⁰⁷, με το σπαρτιατικό στρατό νικητή και στις δύο. Με τις νίκες αυτές η Σπάρτη διατήρησε την ηγεμονία της στην Πελοπόννησο, πλην ὁμως δεν ἐπληξε καίρια τους αντιπάλους. Ὅμως, ενώ στην ξηρά η Σπάρτη διατήρησε τις δυνάμεις της, στη θάλασσα υπέστη ἴττα που στρατηγικά της κόστισε τον ἔλεγχο του Αιγαίου. Ο Σπαρτιατικός στόλος υπό τον Πείσανδρο καταναυμαχήθηκε στην Κνίδο το 395 π.Χ., από τους αντιπάλους Φαρνάβαζο και Κόνωνα¹⁴⁰⁸. Την πιο κρίσιμη στιγμή εμφανίστηκε στο προσκήνιο ο Ανταλκίδας. Ο κορυφαίος αυτός διπλωμάτης στράφηκε εναντίον του κέντρου βάρους του αντίπαλου συνασπισμού που ήταν η Περσία. Το 392 π. Χ. ἄρχισε συνομιλίες με τον Τιρίβαζο, σατράπη της Λυδίας «πέμπουσιν Ἀνταλκίδαυ πρὸς τὸν Τιρίβαζον, ...πειρᾶσθαι εἰρήνην τῇ πόλει ποιεῖσθαι πρὸς βασιλέα¹⁴⁰⁹». Η βάση της συζήτησης ήταν ὅτι οἱ Σπαρτιάτες και ο Πέρσης Βασιλιάς θα μπορούσαν να συνυπάρξουν με τη Σπάρτη να αποδέχεται την κυριαρχία των Περσῶν στη Μ. Ασία και τους Πέρσες να αφήνουν τις πόλεις και τα νησιά του Αιγαίου αυτόνομα. Ο πόλεμος δε συνέφερε κανένα από τα συμβαλλόμενα μέρη και ωφελούσε μόνο την Αθήνα. Ταυτόχρονα η ρήτρα¹⁴¹⁰ εξασφάλιζε για τους Σπαρτιάτες ὅτι δεν θα υπήρχε συνασπισμός εναντίον τους. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από τις υπόλοιπες ενδιαφερόμενες Ελληνικές πόλεις « τοῖς δὲ ἐναντίοις λόγοι ταῦτ' ἦν. οἷ τε γὰρ Ἀθηναῖοι ἐφο-

¹⁴⁰⁴ Ξενοφών, Ελληνικά, 3.5.2

¹⁴⁰⁵ Ξενοφών, Ελληνικά, 4.2,.3 : «συγκαλέσας τοὺς συμμάχους ἐδήλωσε τὰ ὑπὸ τῆς πόλεως παραγγελλόμενα, καὶ εἶπεν ὅτι ἀναγκαῖον εἶη βοηθεῖν τῇ πατρίδι»

¹⁴⁰⁶ Ξενοφών, Ελληνικά, 4. 2.23 : «Λακεδαιμόνιοι δ' αὐτῶν ἐπαναχωρήσαντες, ἔνθα τὸ πρῶτον τοῖς πολεμίοις συνέμειξαν, ἐστήσαντο τροπαῖον»

¹⁴⁰⁷ Ξενοφών, Ελληνικά, 4. 3,.21 : «πρῶ δὲ Γύλιν τὸν πολέμαρχον παρατάξει τε ἐκέλευε τὸ στρατεύμα καὶ τροπαῖον ἴστασθαι»

¹⁴⁰⁸ Ξενοφών, Ελληνικά, 4. 3. 12- 13 : «ἀντιπαραταξαμένου δὲ τοῦ Πεισάνδρου, καὶ πολὺ ἐλαττόνων αὐτῶν τῶν νεῶν φανειῶν τῶν αὐτοῦ τοῦ μετὰ Κόνωνος [τοῦ] Ἑλληνικοῦ, ...μὲν ἄλλοι ὅσοι εἰς τὴν γῆν ἐξεώσθησαν ἀπολιπόντας τὰς ναῦς σφῆζεσθαι ὅπη δύναιντο εἰς τὴν Κνίδον, αὐτὸν δ' ἐπὶ τῇ νηὶ μαχόμενον ἀποθανεῖν»

¹⁴⁰⁹ Ξενοφών, Ελληνικά, 4. 8. 12- 13

¹⁴¹⁰ Ξενοφών, Ελληνικά, 4.8.14 : « τὰς τε νήσους ἀπάσας καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἀρκεῖν σφίσιν αὐτονόμους εἶναι»

βοῦντο..., οἳ τε Θηβαῖοι, ..., οἳ τ' Ἀργεῖοι, οὗ ἐπεθύμουν, ...οὕτως ἐγένετο ἀτελής, καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε ἕκαστος¹⁴¹¹».

Ἡ εἰρήνη τελικὰ ἐπιτεύχθηκε ὅταν ἡ Σπάρτη ἐστειλε τὸν Ἀνταλκίδα στὸν Ἀρταξέρξη τὸ 388 π.Χ.¹⁴¹². καὶ οἱ ὅροι τῆς ανακοινώθηκαν ἀπὸ τὸν Τιρίβαζο σὲ μιὰ σύσκεψη πού συμμετείχαν ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι¹⁴¹³. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς «Ἀνταλκίδειος» καὶ ἡ Περσία οριστικὰ θὰ κατείχε τὴν Ἰωνία. Οἱ υπόλοιπες πόλεις πλὴν τῆς Λήμνου, τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Σκύρου πού δίδονταν στὴν Ἀθήνα, θὰ ἦταν ἐλεύθερες «Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι πλὴν Λήμνου καὶ Ἰμβρου καὶ Σκύρου· ταύτας δὲ ὡσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων¹⁴¹⁴». Μετὰ τὴν εἰρήνην αὐτὴ, οἱ Σπαρτιάτες πέτυχαν καὶ τὴν διάλυση τῆς συμμαχίας Ἀργεῶν - Κορίνθου καὶ τὴν αὐτονομία τῶν Βοιωτικῶν πόλεων ἀπέναντι στὴ Θήβα. Παρόλο πού υπῆρχαν ἀντιδράσεις τόσο ἀπὸ τὸ Ἄργος¹⁴¹⁵, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Θήβα¹⁴¹⁶, ἡ συμφωνία ἐγένετο τελικὰ ἀποδεκτὴ¹⁴¹⁷. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ βρῆκε τὴ Σπάρτη πῶς δυνατὴ ἀπὸ ποτὲ «ἐν δὲ τῷ πολέμῳ μᾶλλον ἀντιρρόπως τοῖς ἐναντίοις πράττοντες οἱ Λακεδαιμόνιοι πολὺ ἐπικυδέστεροι ἐγένοντο ἐκ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης καλουμένης¹⁴¹⁸». Σὲ ἀντίθεση μετὰ τοὺς Σπαρτιάτες, πού θεώρησαν αὐτὴ τὴ συνθήκη εἰρήνης ὡς πετυχημένη, οἱ ἀντίπαλοί τῆς τὴ θεώρησαν ἐπαισχυντὴ καθὼς ἐβάζε τέρμα στὶς διεκδικήσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Μ. Ἀσία¹⁴¹⁹.

Κατὰ τὸν Κολιόπουλο¹⁴²⁰, ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν Ἀνταλκίδειο εἰρήνην ἦταν σὲ πῶς ἀσθενὴ θέση ἀπὸ αὐτὴ πού ἦταν μετὰ τὴν λήξη τῶν Πελοποννησιακῶν πολέμων. Οἱ

¹⁴¹¹ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 4. 8.15

¹⁴¹² Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5. 1.25 «Ὁ δὲ Ἀνταλκίδας κατέβη μὲν μετὰ Τιριβάζου διαπεπραγμένος συμμαχεῖν βασιλέα, εἰ μὴ ἐθέλοιεν Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι χρῆσθαι τῇ εἰρήνῃ ἢ αὐτὸς ἔλεγεν»:

¹⁴¹³ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5. 1. 30 : «ἐπεὶ δὲ συνῆλθον, ἐπιδείξας ὁ Τιριβάζος τὰ βασιλέως σημεῖα ἀνεγίνωσκε τὰ γεγραμμένα»

¹⁴¹⁴ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5. 1. 31

¹⁴¹⁵ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5.1.34 : «οἳ δ' αὖ Κορίνθιοι οὐκ ἐξέπεμπον τὴν τῶν Ἀργείων φρουράν»

¹⁴¹⁶ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5. 1.32 : «οἳ δὲ Θηβαῖοι ἠξίουσαν ὑπὲρ πάντων Βοιωτῶν ὀμνύναι»

¹⁴¹⁷ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5.1. 35 - 36 «Ἐπεὶ δὲ ταῦτ' ἐπράχθη καὶ ὠμωμόκεσαν αἱ πόλεις ἐμμενεῖν ἐν τῇ εἰρήνῃ ἦν κατέπεμψε βασιλεὺς, ἐκ τούτου διελύθη μὲν τὰ πεζικά, διελύθη δὲ καὶ τὰ ναυτικά στρατεύματα. Λακεδαιμονίοις μὲν δὴ καὶ Ἀθηναίοις καὶ τοῖς συμμάχοις οὕτω μετὰ τὸν ὕστερον πόλεμον τῆς καθαιρέσεως τῶν Ἀθήνησι τειχῶν αὕτη πρώτη εἰρήνη ἐγένετο».

¹⁴¹⁸ Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, 5. 1. 36

¹⁴¹⁹ Διόδωρος, *Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, 14. 110. 4 : «Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Θηβαῖοι καὶ τινες ἕτεροι τῶν Ἑλλήνων βαρέως ἔφερον ἐπὶ τῷ τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις ἐγκαταλελειφθαι».

¹⁴²⁰ Κολιόπουλος Κ., 2001, 260 - 261

πόλεμοι που ακολουθούσαν ο ένας τον άλλο είχαν μεγάλη επίπτωση στους οικονομικούς πόρους και το έμψυχο υλικό της. Ταυτόχρονα με τη νέα συνθήκη η Σπάρτη δεν θα μπορούσε να έχει έσοδα από την αυτοκρατορία της στο Αιγαίο, ενώ υπήρχε και μια ενδυνάμωση της Αθήνας. Η Θήβα όμως με τη διάλυση της Θηβαϊκής ομοσπονδίας είχε μειωμένη ισχύ έναντι της Σπάρτης. Από την αποδοχή της ειρήνης και μέχρι το 371 π. Χ. η Σπάρτη θα προσπαθούσε να διαμορφώσει το διεθνές περιβάλλον με την απειλή ή και τη χρήση βίας σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση των φιλοσπαρτιατών που υπήρχαν στις Ελληνικές πόλεις¹⁴²¹. Όμως πέραν αυτού του σχεδιασμού δεν υπήρχε κάτι μακρόπνοο στη στρατηγική της Σπάρτης. Αντίθετα με την πολιτική αυτή υπήρχε κατασπατάληση των πόρων της. Η συνέχεια της ιστορίας βρίσκει τη Σπάρτη να είναι σε αντιπαράθεση με την Μαντίνεια το 385 π.Χ.¹⁴²², να αποκαθιστά τους φιλοσπαρτιάτες εξόριστους του Φλειούντα¹⁴²³ και να προσπαθεί να μειώσει την ανερχόμενη δύναμη της Ολύνθου το 382 π.Χ.¹⁴²⁴. Ο Κολιόπουλος¹⁴²⁵ θεωρεί ότι η Σπάρτη μετά την Ανταλκίδειο ειρήνη εφαρμόζει τη *στρατηγική* της υπερεξάπλωσης δημιουργώντας συνεχώς νέα μέτωπα προσπαθώντας να παραμείνει η ηγεμών της Ελλάδας, χωρίς όμως τα απαραίτητα στρατιωτικά μέσα. Δυστυχώς για τη Σπάρτη αυτή η *στρατηγική* δεν είχε ως θύματα μόνο μικρής ισχύος αντιπάλους. Έτσι ο Σπαρτιάτης στρατηγός Φοιβίδας καθοδόν προς την Όλυνθο κατέλαβε την Καδμεία, την ακρόπολη της Θήβας σε συνεργασία με τη φιλοσπαρτιατική μερίδα¹⁴²⁶. Η κίνηση αυτή όμως δεν έμελλε να έχει αίσιο τέλος για τη Σπάρτη και έτσι το 379 π.Χ. η ακρόπολη των Θηβών ανακαταλήφθηκε από τους εξόριστους Θηβαίους

---

¹⁴²¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15'.5.1 – 2 : «Λακεδαιμόνιοι φύσει φιλαρχοῦντες καὶ πολεμικοὶ ταῖς αἰρέσεσιν ὄντες, τὴν εἰρήνην ὥσπερ βαρὺ φορτίον οὐχ ὑπέμενον, τὴν δὲ προγεγενημένην τῆς Ἑλλάδος δυναστείαν ἐπιποθοῦντες μετέωροι ταῖς ὁρμαῖς ὑπῆρχον πρὸς καινοτομίαν. εὐθὺς οὖν τὰς μὲν πόλεις συνετάραττον καὶ διὰ τῶν ἰδίων φίλων στάσεις ἐγκατεσκεύαζον ἐν αὐταῖς, ὧν ἔνιαι πιθανὰς ἀφορμὰς αὐτοῖς παρέσχοντο τῆς ταραχῆς»

¹⁴²² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.2. 3 : «ἐπεὶ δ' οὐκ ἤθελον καθαιρεῖν τὰ τεῖχη, φρουρὰν φαίνουσιν ἐπ' αὐτούς»

¹⁴²³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5. 2. 10 : «τοιαῦτα μὲν δὴ φοβηθέντες, ἐψηφίσαντο καταδέχεσθαι τοὺς φυγάδας, καὶ ἐκείνοις μὲν ἀποδοῦναι τὰ ἐμφανῆ κτήματα»

¹⁴²⁴ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5. 2. 17: «πολὺν δὲ μείζονος ἀθροίζομένης δυνάμεως ἀμελεῖσαι, καὶ ταύτης οὐ κατὰ γῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλατταν ἰσχυρᾶς γιγνομένης».

¹⁴²⁵ Κολιόπουλος Κ., 2001, 263

¹⁴²⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.2.29 : «ἐν ᾧ δὲ ἡ μὲν βουλή ἐκάθητο ἐν τῇ ἐν ἀγορᾷ στοᾶ διὰ τὸ τὰς γυναῖκας ἐν τῇ Καδμείᾳ θεσμοφοριάζειν, θέρους δὲ ὄντος καὶ μεσημβρίας πλείστη ἦν ἐρημία ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐν τούτῳ προσελάσας ἐφ' ἵππου ὁ Λεοντιάδης ἀποστρέφει τε τὸν Φοιβίδαν καὶ ἡγεῖται εὐθὺς εἰς τὴν ἀκρόπολιν»

οι οποίοι το κατάφεραν με τη βοήθεια των Αθηναίων¹⁴²⁷. Αυτό πυροδότησε εξελίξεις. Η Σπάρτη κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Θήβας¹⁴²⁸ ενώ, η προσπάθεια του Σπαρτιάτη αρμοστή στις Θεσπιές Σφοδρία να καταλάβει ανεπιτυχώς τον Πειραιά¹⁴²⁹ προκάλεσε την οργή των Αθηναίων οι οποίοι συντάχθηκαν με τους Θηβαίους¹⁴³⁰ και συγκρότησαν τη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία «οὐ μὴν ἀλλὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἰς συμμαχίαν συνέβησαν ἑβδομήκοντα πόλεις καὶ μετέσχον ἐπ' ἴσης τοῦ κοινοῦ συνεδρίου· διὸ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις αἰεὶ μᾶλλον τῆς δυνάμεως ἀξιομένης, τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις ταπεινουμένης, ἐφάμιλλον τὴν ἰσχὺν τῶν πόλεων συνέβαινε γίνεσθαι¹⁴³¹». Το πιο σημαντικό γεγονός ήταν στο θαλάσσιο χώρο το 375 π.Χ., όταν οι Αθηναίοι ναυμάχησαν εναντίον των Σπαρτιατῶν νικώντας τους ἔξω από τη ν. Νάξο¹⁴³². Την ίδια χρονική περίοδο οι Σπαρτιάτες υπέστησαν ακόμα μια ήττα στο χερσαίο χώρο αυτή τη φορά, από τους Θηβαίους στην Τεγύρα¹⁴³³. Η ήττα αυτή έθεσε τέρμα στο μύθο του ανίκητου των Σπαρτιατικῶν χερσαίων τμημάτων¹⁴³⁴. Η Περσία την ίδια χρονική περίοδο, επειδή αναζητούσε μισθοφόρους για την εκστρατεία εναντίον της Αιγύπτου¹⁴³⁵, έπεισε όλες τις Ελληνικές πόλεις να συνομολογήσουν νέα συνθήκη ειρήνης. Οι μόνοι που δεν ομονόησαν ήταν οι Θηβαίοι που ήθελαν την

¹⁴²⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.25. 1- 2 : «τὴν Καδμείαν φρουρῶντων Λακεδαιμονίων ἀδίκως καὶ πολλοὺς τῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν πεφυγαδευκότων, συνεστράφησαν οἱ φυγάδες, καὶ συνεπιλαβομένων Αθηναίων κατῆλθον εἰς τὴν πατρίδα νυκτός»

¹⁴²⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.4.13 : «φρουρὰν δὲ φαίνουσιν ἐπὶ τοὺς Θηβαίους»

¹⁴²⁹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5. 4.20 : «πειθήουσι τὸν ἐν ταῖς Θεσπιαῖς ἀρμοστήν Σφοδρίαν, χρήματα δόντες, ὡς ὑπωπτεύετο, ἐμβαλεῖν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἵν' ἐκπολεμώσῃε τοὺς Αθηναίους πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους. κάκεῖνος πειθόμενος αὐτοῖς, προσποιησάμενος τὸν Πειραιᾶ καταλήψεσθαι»

¹⁴³⁰ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 29. 7 : «διόπερ οἱ Ἀθηναῖοι χαλεπῶς φέροντες ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν, ἐψηφίσαντο λελύσθαι τὰς σπονδὰς ὑπὸ Λακεδαιμονίων. κρίναντες δὲ πολεμεῖν αὐτοῖς»

¹⁴³¹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.30.2

¹⁴³² Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 35. 2 : «Χαβρίας μὲν οὖν ἐπιφανεῖ ναυμαχία νικήσας κατέπλευσε μετὰ πολλῶν λαφύρων εἰς τὸν Πειραιεᾶ, καὶ μεγάλης ἀποδοχῆς ἔτυχε παρὰ τοῖς πολίταις. μετὰ γὰρ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον Ἀθηναῖοι ταύτην πρώτην ναυμαχίαν ἐνίκησαν»

¹⁴³³ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 17. 5 : «ὅσον δὲ νικήσαι κατὰ κράτος καὶ διεξελεθεῖν διὰ παντός ἡσσωμένου τοῦ στρατεύματος ἐξεβιάσαντο, καὶ στήσαντες τρόπαιον καὶ <τοὺς> νεκροὺς σκυλεύσαντες, ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου μέγα φρονούντες»

¹⁴³⁴ Πλούταρχος, *Πελοπίδας*, 17. 5 -6 : «Ἐν γὰρ τοσούτοις ὡς ἔοικε πολέμοις Ἑλληνικοῖς καὶ βαρβαρικοῖς πρότερον οὐδέποτε Λακεδαιμόνιοι πλείονες ὄντες ὑπ' ἐλαττόνων ἐκρατήθησαν, ἀλλ' οὐδ' ἴσοι πρὸς ἴσους ἐκ παρατάξεως συμβαλόντες. ὅθεν ἦσαν ἀνυπόστατοι τὰ φρονήματα καὶ τῇ δόξῃ καταπληττόμενοι τοὺς ἀντιπαραταττομένους, οὐδ' αὐτοὺς ἀξιοῦντας ἀπ' ἴσης δυνάμεως τὸ ἴσον φέρεσθαι Σπαρτιάταις, εἰς χεῖρας συνέστησαν»

¹⁴³⁵ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.38. 1 : «ἐπὶ δὲ τούτων Ἀρταξέρξης ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς μέλλων πολεμεῖν πρὸς Αἰγυπτίους καὶ σπεύδων ξενικὴν δύναμιν ἀξιόλογον συστήσασθαι, διέγνω συλλύσασθαι τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολέμους· οὕτως γὰρ μάλιστα ἤλπιζε τοὺς Ἑλληνας ἀπολελυμένους τῶν οικείων πολέμων ἐτοιμοτέρους ἔσεσθαι πρὸς τὰς ξενολογίας»

κυριαρχία επί των Βοιωτικών πόλεων¹⁴³⁶. Η συνθήκη αυτή δεν έλυσε τα προβλήματα στην Ελλάδα και το 371 π.Χ. ο Αρταξέρξης πίεσε για μια εκ νέου συμφωνία ειρήνης¹⁴³⁷. Όλοι συμφώνησαν πλην Θηβαίων¹⁴³⁸ και αυτό αποτέλεσε την αφορμή για τη Σπάρτη να προσπαθήσει να επιβληθεί στη Βοιωτία «σφόδρα γὰρ ὑφεωρῶντο τὴν αὐξῆσιν αὐτῶν, μήποτε τῆς ὅλης Βοιωτίας ἡγούμενοι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καταλύσωσιν, ἐπιλαβόμενοι καιροῦ¹⁴³⁹». Την ίδια εποχή στη Φωκίδα βρισκόταν ο Κλεόμβροτος με δύναμη δέκα χιλιάδων οπλιτών και χιλίων ιππέων. Η Σπάρτη μπορούσε να υιοθετήσει μια από τις παρακάτω στρατηγικές¹⁴⁴⁰. Πρώτον μπορούσε να αποδεχθεί το γεγονός ότι μια άλλη δύναμη ερχόταν στο προσκήνιο και να παρακολουθήσει την εξέλιξη της πορείας της μέχρι να αποφασίσει για το πώς θα την αντιμετώπιζε. Μπορούσε επίσης να ανακαλέσει τον Κλεόμβροτο και σε περίπτωση που η Θήβα εξακολουθούσε να μην εισέρχεται στη συνθήκη να συγκροτήσει εκ νέου εκστρατευτικό σώμα και έχοντας τη διεθνή νομιμοποίηση να αναλάβει δράση¹⁴⁴¹. Τέλος, υπήρχε και η επιλογή της απευθείας εμπλοκής με τη δύναμη του Κλεόμβροτου¹⁴⁴², η οποία και τελικά επελέγη. Ακολούθησε η μάχη στα Λεύκτρα το 371 π.Χ. η οποία κατέληξε σε ήττα των Σπαρτιατικών δυνάμεων «οἱ μέντοι Θηβαῖοι μετὰ ταῦτα καὶ τροπαῖον ἐστήσαντο καὶ τοὺς νεκροὺς ὑποσπόνδους ἀπέδωσαν¹⁴⁴³». Κατά τον Κολιόπουλο¹⁴⁴⁴ η μάχη στα Λεύκτρα ήταν μια από τις σημαντικότερες στην αρχαιότητα. Μετά από αυτήν η Σπάρτη έχασε την ηγεμονία της στον Ελλαδικό χώρο χωρίς ποτέ να μπορέσει να την ανακτήσει. Η ι-

¹⁴³⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.38.2- 3 : «καὶ κατέστησαν οἱ Ἕλληνες ἐξαγωγεῖς, οἱ κατὰ πόλιν ἐκάστην ἐπελθόντες ἐξήγαγον ἀπάσας τὰς φρουράς. μόνων δὲ Θηβαίων οὐ προσδεξαμένων κατὰ πόλιν γίνεσθαι τὰς σπονδὰς»

¹⁴³⁷ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.50. 4 : «κατὰ δὲ τούτους τοὺς χρόνους Ἀρταξέρξης ὁ βασιλεὺς ὄρων πάλιν ταραττομένην τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις ἀπέστειλε, παρακαλῶν συλλύσασθαι τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ συνθέσθαι κοινὴν εἰρήνην κατὰ τὰς ὁμολογίας, ἃς πρότερον ἦσαν πεποιημένοι»

¹⁴³⁸ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15. 50. 4 : «τῶν Ἑλλήνων δὲ πάντων ἀσμένως προσδεξαμένων τοὺς λόγους, συνέθεντο κοινὴν εἰρήνην αἱ πόλεις πᾶσαι πλην Θηβαίων»

¹⁴³⁹ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15.50. 5

¹⁴⁴⁰ Κολιόπουλος Κ., 2001, 268

¹⁴⁴¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 4. 2- 3 : «Προθόου λέξαντος ὅτι αὐτῷ δοκοίη διαλύσαντας τὸ στρατεύμα κατὰ τοὺς ὄρκους καὶ περιαγγείλαντας ταῖς πόλεσι συμβαλέσθαι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὅποσον βούλοιο ἐκάστη πόλις, ἔπειτα εἰ μή τις ἐφῆ αὐτονόμους τὰς πόλεις εἶναι, τότε πάλιν παρακαλέσαντας, ὅσοι τῇ αὐτονομίᾳ βούλοιντο βοηθεῖν, ἄγειν ἐπὶ τοὺς ἐναντιουμένους· οὕτω γὰρ ἂν ἔφη οἶεσθαι τοὺς τε θεοὺς εὐμενεστάτους εἶναι καὶ τὰς πόλεις ἤκιστ' ἂν ἄχθεσθαι»

¹⁴⁴² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4.3 : «έστειλαν δὲ τῷ Κλεομβρότῳ μὴ διαλύειν τὸ στρατεύμα, ἀλλ' εὐθὺς ἄγειν ἐπὶ τοὺς Θηβαίους, εἰ μὴ αὐτονόμους ἀφίειεν τὰς πόλεις»

¹⁴⁴³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.4. 15

¹⁴⁴⁴ Κολιόπουλος Κ., 2001, σελ. 273

σχύς και το γόητρο της Σπάρτης χάθηκαν. Η κατάρρευση αυτή και τα αίτια της πρέπει να αναζητηθούν στα πεπραγμένα της Σπάρτης μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Κατά την περίοδο που ακολούθησε τη μεγάλη αυτή περιπέτεια υπήρχε μια ασταμάτητη μείωση του έμψυχου δυναμικού των «ομοίων» που δύσκολα μπορούσε να αναπληρωθεί καθώς η Σπάρτη δεν σταματούσε τις εμπλοκές σε πολεμικές επιχειρήσεις. Αυτό γινόταν καθώς ενώ επιτύγχανε νίκες σε τακτικό επίπεδο, αυτές δεν ήταν ικανοποιητικές σε στρατηγικό ώστε να μπορέσει να υπάρξει ένα πιο μόνιμο αποτέλεσμα που θα την απάλλαζε από την απώλεια έμψυχου δυναμικού. Ο Κολιόπουλος υποστηρίζει ότι μπορούσε να ζήσει εν ειρήνη. Το πρόβλημα τέλος της Σπάρτης δεν ήταν ότι έδινε υπερβολική σημασία στην στρατιωτική ισχύ, αλλά στο ότι δεν είχε όση ισχύ απαιτούνταν¹⁴⁴⁵

Οι Strauss και Ober¹⁴⁴⁶ αναφερόμενοι στο τέλος της Σπαρτιατικής κυριαρχίας στον Ελληνικό χώρο θεωρούν την πτώση της πιο επώδυνη από την αντίστοιχη της Αθήνας με το πέρας του Πελοποννησιακού πολέμου. Η νίκη τους στο μεγάλο πόλεμο ήταν ό,τι χειρότερο για τους Σπαρτιάτες. Εάν η αναμέτρηση με την Αθήνα έληγε με ένα μέτριο αποτέλεσμα (όπως παραλίγο να γινόταν εάν η Αθήνα αποδεχόταν τις προτάσεις ειρήνευσης που τις απηύθυνε η Σπάρτη) η πορεία της ιστορίας ίσως ήταν διαφορετική. Η Σπάρτη πιθανώς θα αναγκαζόταν να αποδεχθεί τα όρια της ισχύος της, να συμπεριφερόταν με μετριοπάθεια στους συμμάχους της και θα αντιμετώπιζε με προσοχή την Περσική δύναμη. Όμως πέρα από όλα αυτά που πιθανώς να λάμβαναν χώρα ή όχι οι δύο ιστορικοί εντοπίζουν το πρόβλημα της Σπάρτης στη νοοτροπία της Σπαρτιατικής ηγεσίας. Σε ένα κράτος που ήταν στερεωμένο σε στρατιωτικές δομές η διπλωματία ήταν κάτι που πήγαινε αντίθετα στο ρεύμα. Για τους Strauss και Ober ο Αριστοτέλης που έγραφε ότι οι Σπαρτιάτες ήταν στρατιώτες και όχι διπλωμάτες είχε δίκιο¹⁴⁴⁷. Ταυτόχρονα η μείωση του πολεμικού της δυναμικού ήταν καθοριστικής σημασίας για την ισχύ της «...οὐδὲ χίλιοι τὸ πλῆθος ἦσαν. γέγονε δὲ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν δῆλον ὅτι φαύλως αὐτοῖς εἶχε τὰ περὶ τὴν τάξιν ταύτην· μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν¹⁴⁴⁸». Εάν στα Λεύκτρα το 371π.Χ. μπορούσαν να κληθούν

¹⁴⁴⁵ Κολιόπουλος Κ., 2001, 275

¹⁴⁴⁶ Strauss B.S. & Ober J. , 1990, 99- 101

¹⁴⁴⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1271b. 3- 6 : «τοιγαροῦν ἐσφῶζοντο μὲν πολεμοῦντες, ἀπώλλυντο δὲ ἄρξαντες διὰ τὸ μὴ ἐπίστασθαι σχολάζειν μηδὲ ἡσκηκέναι μηδεμίαν ἄσκησιν ἑτέραν κυριωτέραν τῆς πολεμικῆς».

¹⁴⁴⁸ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1270a.30- 34

υπό τα όπλα όσοι όμοιοι υπήρχαν τριάντα χρόνια πιο πριν τότε η Σπάρτη θα διέθετε τις απαραίτητες δυνάμεις για να συνεχίσει τον αγώνα και αργότερα. Ταυτόχρονα οι δύο ιστορικοί εντοπίζουν τα αίτια της πτώσης της Σπάρτης στην αδυναμία της ηγεσίας της να αντιληφθεί την πραγματικότητα και να προσαρμοσθεί με τα συνεχώς δημιουργούμενα νέα δεδομένα, χαρακτηριστικό των δυνάμεων που μπορούν να διαχειριστούν μια επιτυχία με διάρκεια. Οι Σπαρτιάτες έζησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα με την ευχάριστη ψευδαίσθηση της στρατιωτικής υπεροχής και εξ αιτίας της στο τέλος ηττήθηκαν.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η Αθήνα στην εξεταζόμενη περίοδο εκμεταλλεύθηκε τις ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν προκειμένου να είναι παρούσα στο διεθνές προσκήνιο και να πρωταγωνιστεί σε αυτό. Η απόφαση του Θεμιστοκλή να θέσει ως αντικειμενικό σκοπό των Αθηνών την κυριαρχία στο Αιγαίο ήταν καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα εξέλιξη της ιστορικής διαδρομής της πόλης. Όλες οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στη δημιουργία και διατήρηση μιας δύναμης που ουσιαστικά βασιζόταν στη ναυτική της ισχύ προκειμένου να επιβληθεί στον Ελλαδικό χώρο. Η ισχύς της Αθήνας διαρκώς αυξανόταν και αυτό έθετε σε κίνδυνο τις ισορροπίες με τον άλλο μεγάλο δρώντα του Ελλαδικού χώρου, τη Σπάρτη. Οι Σπαρτιάτες είχαν μια διαφορετική αντίληψη των πραγμάτων. Η ισχύς τους προέκυπτε από τον ισχυρό τους στρατό που θεωρητικά ήταν ανίκητος. Οι σκοποί που έθετε από την αρχή η Σπάρτη ήταν η διατήρηση της Μεσσηνίας, η κυριαρχία στην Πελοπόννησο και τέλος η πρωτοκαθεδρία στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Οι Περσικοί πόλεμοι έφεραν στη Σπάρτη δόξα, δύναμη και αναγνώριση ανάμεσα στις Ελληνικές πόλεις. Παρόλα αυτά η Σπάρτη στην Πεντηκονταετία ερχόταν σε δεύτερη θέση σε σχέση με την Αθήνα. Για να καταστρέψει την Αθηναϊκή αυτοκρατορία, η Σπάρτη θα έπρεπε να πετύχει μια ολοκληρωτική νίκη. Οι Σπαρτιάτες πίστευαν ότι η χερσαία τους δύναμη είχε τη δυνατότητα να επιβάλει τη θέληση της Σπάρτης σε περίπτωση που η κατάσταση οδηγούνταν σε μια κλασική μάχη εκ παρατάξεως όταν ο σπαρτιατικός στρατός θα εισέβαλε στην Αττική. Επιπλέον, θεωρούσαν ότι η Αθήνα δεν θα μπορούσε να αντέξει οικονομικά την καταστροφή που θα προκαλούσε ο στρατός τους στην αττική γη. Παράλληλα προσπάθησαν να αυξήσουν το κόστος του πολέμου για τους Αθηναίους με λεηλασίες.

Κατά τη διάρκεια της πεντηκονταετίας η Αθήνα κατόρθωσε να αναπτύξει και να εδραιώσει την αυτοκρατορία της.

Μπαίνοντας στον Πελοποννησιακό Πόλεμο η Αθήνα είχε ως αντικειμενικό σκοπό τη διατήρηση του status quo. Η αυτοκρατορία, της εξασφάλιζε πλούτο και ισχύ. Με το ρυθμό μάλιστα που ισχύς της αυξανόταν, θα ήταν θέμα χρόνου να γίνει η Αθήνα πρώτη δύναμη

στον Ελλαδικό χώρο. Έτσι επέλεξε μια στρατηγική αμυντική, αποσκοπώντας στο να αποθαρρύνει τον αντίπαλό της καθιστώντας του σαφές ότι ήταν πρακτικά ανίκητη έχοντας στη διάθεσή της απεριόριστους πόρους που θα της έδιναν τη δυνατότητα, εάν αυτό απαιτείτο να συνεχίσει επί μακρό τις επιχειρήσεις. Παράλληλα, κεντρικό σημείο της *στρατηγικής* του Περικλή ήταν η απόρριψη του κατευνασμού με ταυτόχρονη αποφυγή της υπερεξάπλωσης. Η νηφάλια αντιμετώπιση των πραγμάτων και η Αθηναϊκή αδυναμία να αντιμετωπίσει το Σπαρτιατικό στρατό συνδυάστηκαν με τους σκοπούς του πολέμου. Η ήττα στη Σικελία σηματοδότησε την αρχή για αποσκιρτήσεις από τη Συμμαχία και άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της συμφωνίας μεταξύ της Περσίας και της Σπάρτης, που έμελε να ανατρέψει την κυριαρχία των Αθηνών στο Αιγαίο. Η ήττα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο έφερε την Αθήνα σε πολύ δυσχερή θέση, αλλά όχι ολοκληρωτικά καταστροφική. Το 378/7 π.Χ. συστήθηκε η Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία στην οποία συμμετείχαν συνολικά εβδομήντα πόλεις. Τέλος η Αθήνα βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Θήβα και στο πλευρό των Σπαρτιατών στην εισβολή του Επαμεινώνδα στην Πελοπόννησο το 362 π.Χ.

Η καταστροφή των Αθηναίων μετέβαλε την ισορροπία ισχύος υπέρ τους. Το τέλος του πολέμου βρήκε τη Σπάρτη παντοδύναμη. αλλά και αντιμέτωπη με το τι θα έπραττε με την πρώην Αθηναϊκή Αυτοκρατορία και τους συμμάχους της στην Πελοποννησιακή Συμμαχία καθώς η Θήβα ήδη παγιοποιούσε τη θέση της ως κυρίαρχη δύναμη στη Βοιωτία. Δεν ελήφθησαν υπόψη οι περιορισμένες της δυνατότητες και υπήρξε προσπάθεια να πετύχει υπερβολικά φιλόδοξους στόχους. Έτσι δεν αποτέλεσε έκπληξη το τελικό κτύπημα που κατάφερε η Θήβα στη Σπάρτη το 371 π.Χ. στα Λεύκτρα.

Από τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πάρουμε ως συμπέρασμα ότι θα πρέπει οι σκοποί που θέτει κάποιο κράτος να συμβαδίζουν με τα μέσα που αυτό διαθέτει για να τους υλοποιήσει. Και οι δύο μεγάλοι πρωταγωνιστές διέπραξαν το ίδιο λάθος. Οι Αθηναίοι με την εκστρατεία στη Σικελία όπου δεν αντιλήφθηκαν ότι αυτή η επιχείρηση δεν ήταν όμοια με οποιαδήποτε άλλη που είχε γίνει στον Ελλαδικό χώρο, καθώς απαιτούσε ιδιαίτερο σχεδιασμό, ισχυρή ηγεσία και εσωτερική ομοψυχία. Οι Σπαρτιάτες μετά την ήττα της Αθήνας με την επιμονή τους να αντικαταστήσουν την Αθήνα και τον ηγεμονικό της ρόλο στο Αιγαίο σε όλη του την έκταση. Παρόλη την αρχική δυναμική που τους έδινε η νίκη εναντίον της μεγάλης αντιπάλου δεν προέβλεψαν ότι τόσο το έμπυχο υλικό όσο και οι πόροι που είχαν στη διάθεσή τους δεν ήταν επαρκείς για την διατήρηση μιας τέτοιου είδους ηγεμονία. Η Σπάρτη αμέσως μετά τη νίκη της είχε, χωρίς να το αντιλαμβάνεται, μια φθίνουσα πορεία το τέλος της οποίας ήταν προδιαγεγραμμένο. Αποδείχθηκε ότι μια πόλη για να έχει τη δύναμη που απαιτείται προκειμένου να πετύχει τους σκοπούς που θέτει θα πρέπει να

έχει δικό της έμπυχο δυναμικό που να μπορεί να επιβάλει τη θέλησή της όπου χρειάζεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Ζ»

Η ηθική του πολέμου

Η πολιτεία οφείλει πάντα να δίνει αγώνα νόμιμο «καλὸν <δ'> ἄγαλμα πόλε-
σιν εὐσεβῆς πόνος χάριν τ' ἔχει τὰν ἐς αἰεὶ¹⁴⁴⁹»

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα που αυτόματα τίθενται μετά την ανάλυση της στρατηγικής των δύο μεγάλων πρωταγωνιστών του Ελληνικού χώρου. Στη διαδρομή της Ελληνικής ιστορίας, στο χρονικό περιθώριο που έχει καθορισθεί, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο πόλεμος ήταν ένα φαινόμενο καθόλου άγνωστο για τους Έλληνες. Αντίθετα, η ιστορία είναι γεμάτη από αντιπαραθέσεις πόλεων και συμμαχιών που συχνά κατέληγαν στην πολεμική σύρραξη. Είναι λοιπόν πρότερον να εξετάσουμε πώς μέσα στο «διεθνές» περιβάλλον οι πόλεις αντιλαμβάνονταν την έννοια του πολέμου. Υπήρχε καταρχάς κάποιο πλαίσιο κανόνων που να ρύθμιζε τις σχέσεις των πόλεων ή το «διεθνές» περιβάλλον ήταν άναρχο, οπότε και η κάθε πόλη μπορούσε να πράξει όπως επιθυμούσε. Αυτό το περιβάλλον θα πρέπει να εξετασθεί εάν είχε κανόνες σε μεγάλη έκταση, σεβαστούς από όλους που να καθόριζαν τη συμπεριφορά των πόλεων. Υπό το φως των ανωτέρω θα δούμε και την ηθική του πολέμου, δηλαδή το κομμάτι εκείνο που αφορά στο εάν υπήρχαν δίκαιοι ή άδικοι πόλεμοι. Η παρούσα μελέτη δεν θα προχωρήσει και στην ηθική εξέταση των πράξεων που λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια των πολέμων, όπως η αντιμετώπιση των αιχμαλώτων, των ηττημένων, των νεκρών κ.α. Θα περιορισθεί στο εάν υπήρχε κάποιου είδους ηθική στις διεθνείς σχέσεις των κρατών μεταξύ τους που κατέληγαν στην πολεμική σύρραξη. Βοηθοί σε αυτήν την πορεία θα είναι και οι πνευματικοί άνθρωποι που έζησαν στην αρχαιότητα και τα κείμενά τους αντικατοπτρίζουν τη θέαση του πολέμου και για το σύνολο του ανώνυμου πλήθους των πολιτών και της κοινής γνώμης που εν πολλοίς αποφάσιζε την έναρξη ή όχι των εχθροπραξιών.

Κατά το Walzer¹⁴⁵⁰ ο επιτιθέμενος διαπράττει εξ ορισμού ένα αδίκημα. Αναγκάζει τους κατοίκους μιας χώρας να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους για να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους. Η επιλογή που δίδεται στους πολίτες είναι διαμορφωμένη σε γενικές γραμμές με τη δυνατότητα επιλογής της ζωής ή των δικαιωμάτων. Η αντίδραση των πολιτών δεν είναι πάντοτε η ίδια. Άλλοτε επιλέγουν τη ζωή από την προάσπιση των δικαιωμάτων και παραδίδονται και άλλοτε προτιμούν να θυ-

---

¹⁴⁴⁹ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 372

¹⁴⁵⁰ Walzer M., 2008, 107

σιάσουν τη ζωή τους για να διαφυλάξουν τα δικαιώματά τους. Η απόφασή τους είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων και η μάχη που ίσως αποφασίσουν να δώσουν είναι πάντοτε δικαιολογημένη, ενώ είναι και η ηθικά η προτιμότερη επιλογή. Η επιθετικότητα είναι το μοναδικό κακούργημα το οποίο μπορούν να διαπράξουν τα κράτη εναντίον άλλων κρατών. Οποιαδήποτε άλλη πράξη ή συμπεριφορά αποτελεί πταίσμα. Στο διεθνές δίκαιο δεν υφίσταται για την επιθετικότητα η μεγάλη κλιμάκωση στις εκφράσεις που υπάρχει για την επιθετικότητα μεταξύ των φυσικών προσώπων. Η οποιαδήποτε παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας ή της εθνικής κυριαρχίας οποιουδήποτε κράτους ονομάζεται απλώς επίθεση. Στην περίπτωση των φυσικών προσώπων αυτό θα αντιστοιχούσε με τον χαρακτηρισμό ως φόνου για οποιαδήποτε επίθεση με οιοδήποτε μέσο και με οποιοδήποτε σκοπό ενός προσώπου ενάντια σε ένα άλλο. Όμως, όσο απλοποιημένος είναι ο χαρακτηρισμός και δεν υπάρχει διαβάθμιση, άλλο τόσο είναι δικαιολογημένη η αντίσταση αυτού που υφίσταται την επίθεση και μάλιστα με τη μορφή βίας. Τέλος κατά τον Walzer είναι ένα αδιαμφισβήτητο έγκλημα, γιατί σε όποια μορφή και να παρουσιάζεται προσβάλλει δικαιώματα για τα οποία μπορεί κάποιος να θυσιάσει τη ζωή του¹⁴⁵¹.

Το ηθικό δικαίωμα κάθε κράτους κατά τον Walzer εξαρτάται από την ποιότητα της κοινής ζωής που προστατεύει και από το πόσο οι θυσίες που απαιτούνται να γίνουν για να προστατευθεί η ποιότητα αυτή γίνονται αποδεκτές από το σύνολο των πολιτών με τη θέλησή τους. Το κράτος δεν μπορεί να απαιτεί τη δική του προστασία από τους πολίτες αν πρώτον δεν υφίσταται κοινή ζωή και δεύτερον αυτή δεν προστατεύεται από το ίδιο το κράτος. Όμως, η πλειονότητα των κρατών πράττει το πρότερον έναντι των πολιτών τους και έτσι οι αμυντικοί πόλεμοι με τους οποίους αυτοί προασπίζονται το κράτος έχουν ηθική νομιμοποίηση. Επίσης ένα ακόμα στοιχείο για την ορθότητα του αμυντικού αγώνα είναι ότι μπορούμε να παρομοιάσουμε τους κατοίκους μιας χώρας με τον ιδιοκτήτη ενός σπιτιού που καλείται να υπερασπίσει την περιουσία του απέναντι σε έναν κλέφτη. Άλλο ένα στοιχείο που δίνει στο έθνος ή το λαό το δικαίωμα να διεξαγάγει αμυντικούς πολέμους είναι η κοινή ζωή που είναι ανεξάρτητη από την κατοχή ή όχι μιας εκτάσεως γης. Έτσι πέρα από την κατοχή της γης, η ενότητα ενός λαού είναι αυτή που κατοχυρώνει και θεμελιώνει την ακεραιότητα μιας επικράτειας. Τότε μόνο μπορούν να χαραχτούν σύνορα και η καταπάτησή τους να θεωρείται επίθεση¹⁴⁵².

---

¹⁴⁵¹ Walzer M., 2008, 107 - 110

¹⁴⁵² Walzer M., 2008, 111 - 123

Μπορούμε να δούμε περιπτώσεις όπου καμία από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές δεν είχε το δίκαιο με το μέρος της. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι πράγματι κανείς δεν ενδιαφερόταν για αυτό ή γιατί τα αντιμαχόμενα μέρη ήθελαν να κυριαρχήσουν σε εδάφη που δεν ανήκαν στη μια ή στην άλλη πλευρά. Οι πόλεμοι αυτοί μπορούν να χαρακτηριστούν με ένα γενικό όρο ως « ιμπεριαλιστικοί». Στους πολέμους αυτούς τα αντιμαχόμενα μέρη δεν διεκδικούν εδάφη το ένα από το άλλο, αλλά η λεία είναι ένα τρίτο μέρος εις βάρος του οποίου γίνεται η διαμάχη. Η ίδια η θεωρία των πολέμων αυτών περιλαμβάνει κατά τον Walzer¹⁴⁵³ τη θεωρία της επιθετικότητας, η οποία θεωρεί ότι στηρίζεται στους παρακάτω συλλογισμούς.

- Υφίσταται η κοινωνία των κρατών με μέλη της τα κράτη. Τα κράτη που έχουν ιδρυθεί στο όνομα της ελευθερίας και των δικαιωμάτων των πολιτών τους δεν μπορούν να απειληθούν από κανένα άλλο κράτος στο όνομα των παραπάνω αγαθών. Από εδώ ξεκινά και η θεωρία της μη παρεμβατικότητας.

- Η διεθνής κοινωνία διαθέτει νομοθεσία με την οποία θεμελιώνονται τα δικαιώματα των μελών της σε ό,τι αφορά την εδαφική ακεραιότητα και εθνική κυριαρχία.

- Η χρήση ή επικείμενη χρήση βίας ενός κράτους ενάντια σε ένα άλλο αποτελεί επίθεση και θεωρείται εγκληματική πράξη.

- Η επίθεση δικαιολογεί είτε έναν πόλεμο αυτοάμυνας από το κράτος θύμα είτε και έναν πόλεμο επιβολής του νόμου από το ίδιο το θύμα ή από άλλο μέλος της διεθνούς κοινότητας.

- Μόνο η επίθεση εναντίον ενός μέλους της διεθνούς κοινωνίας δικαιολογεί τον πόλεμο. Τίποτε άλλο δεν νομιμοποιεί τη χρήση βίας.

- Όταν το κράτος που επιτέθηκε αποκρουσθεί επιτυχώς υπάρχει η δυνατότητα της τιμωρίας του. Η έννοια του δίκαιου πολέμου, που να είναι μια πράξη τιμωρίας σε αυτόν που επιτίθεται, είναι πολύ παλιά παρότι μέχρι τώρα δεν είναι σαφή ούτε τα μέσα ούτε οι μορφές τιμωρίας στο εθιμικό ή το θετικό Διεθνές δίκαιο¹⁴⁵⁴.

Υπήρχε όμως έστω και μια στοιχειώδης οργάνωση των κρατών σε διεθνές επίπεδο που να μπορεί να εξασφαλίζει στα κράτη τη δυνατότητα εύρεσης ενό ελάχιστου καθεστώτος ασφάλειας και δικαίου ώστε να μπορούν να ισχύσουν τα παραπάνω ;

---

¹⁴⁵³ Walzer M., 2008, 127

¹⁴⁵⁴ Walzer M., 2008, 127 - 131

Η Polly Low¹⁴⁵⁵ θεωρεί ότι η έκφραση «Ελληνικός διεθνής νόμος» θα μπορούσε να έχει μια από τις παρακάτω σημασίες. Είτε θα μπορούσε να εκληφθεί ως οι νόμοι που θα έπρεπε να είναι κοινοί σε όλες τις ελληνικές πόλεις - κράτη, είτε ως οι νόμοι που διευθετούσαν τον τρόπο που οι πόλεις - κράτη συμπεριφέρονταν μεταξύ τους. Πιθανώς να υπάρχει κάποια επικάλυψη μεταξύ των δύο εννοιών, αλλά η ιστορικός κλίνει υπέρ της δεύτερης ερμηνείας. Όμως τέτοιοι νόμοι δεν είναι εύκολο να ανιχνευθούν σε πηγές. Η ιστορικός θεωρεί ότι υπάρχει μια σύνδεση των εγχώριων νόμων των πόλεων – κρατών με αυτό που αποκαλούμε διεθνείς. Όμως, δεν υπάρχει κάποιος κώδικας του «διεθνούς» δικαίου στην αρχαία Ελλάδα, όπως δεν υπάρχει και κάποιος αντίστοιχος νομοθέτης όπως ο Λυκούργος ή ο Σόλων. Παρόλα αυτά υπήρχαν κάποιο είδους «διεθνούς δικαίου» που οι αρχαίοι Έλληνες σέβονταν και καθόριζε εν μέρει την συμπεριφορά των πόλεων - κρατών μεταξύ τους. Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι ήταν οι συνθήκες που κατατάσσονται όπως παρακάτω σε συμμαχίες, ετεροβαρείς συνθήκες, ισότιμες συνθήκες, επιμαχίες και αμοιβαία βοήθεια:

Συμμαχίες

Η πιο περιεχτική μορφή συνθήκης στην κλασική Ελλάδα ήταν η επιθετικές ή αμυντικές συμμαχίες¹⁴⁵⁶. Η πιο συνηθισμένη φράση για την επικύρωσή τους ήταν «τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον». Η κατά γράμμα ερμηνεία αυτής της δέσμευσης πιθανώς να οδηγούσε σε απώλεια εθνικής κυριαρχίας και την είσοδο σε μια χωρίς ευδιάκριτο τέλος δέσμευση. Ήταν πιθανό μία πόλη να εμπλεκόταν χωρίς ουσιαστικά να το επιδιώξει σε εχθροπραξίες, το τέλος των οποίων δεν θα καθοριζόταν από την ίδια. Η συμμαχία της Δήλου είναι ένα παράδειγμα τέτοιας φύσεως όπου επιβεβαιώνει την ανωτέρω φράση για κοινούς εχθρούς και φίλους μεταξύ των μελών της¹⁴⁵⁷. Στην περίπτωση της συμμαχίας αυτής η δέσμευση ήταν επιβεβλημένη καθώς υπήρχε ο ορατός Περσικός κίνδυνος. Μια τέτοιου είδους συνθήκη απαιτούσε μία ηθική συνέπεια χωρίς όριο και οποιαδήποτε παρερμηνεία των υπεσχημένων από ένα από τα συμβεβλημένα μέρη μπορούσε να εκληφθεί ως παραβίαση της συνθήκης που πιθανώς να επέσυρε και ένοπλη συμμόρφωση όσων δεν την

¹⁴⁵⁵ Low P., 2009, 83

¹⁴⁵⁶ Adcock F. και Mosley D. J. 1975, 189

¹⁴⁵⁷ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 23. 5: «διὸ καὶ τοὺς φόρους οὗτος ἦν ὁ τάξας ταῖς πόλεσιν τοὺς πρώτους, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐπὶ Τιμοσθένους ἄρχοντος, καὶ τοὺς ὄρκους ᾤμοσεν τοῖς Ἰωσ[ιν], ἢ ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν».

τηρούσαν. Οι συμμαχίες βέβαια θα έπρεπε να καθορίζουν τους όρους που τις διείπαν. Όσο πιο αυστηρά καθορισμένοι ήταν, τόσο πιο εύκολη και άμεση ήταν η εφαρμογή τους. Από την άλλη πλευρά, εάν οι όροι δεν ήταν τόσο αυστηρά καθορισμένοι, επέτρεπαν στη συμμαχία να προσαρμόζεται ευκολότερα σε εναλλασσόμενες καταστάσεις. Στη συμμαχία της Δήλου, παρότι ο κίνδυνος ήταν ορατός όπως προαναφέρθηκε, δεν καθοριζόταν το πέρας και ο τελικός αντικειμενικός σκοπός. Έτσι η διατήρησή της ήταν θέμα ερμηνείας, καθώς κανείς δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει τότε ο περσικός κίνδυνος θα εξέλιπε¹⁴⁵⁸.

Ετεροβαρείς Συνθήκες

Το 427 π. Χ. ο Πειθίας και ενώ η Κέρκυρα βρισκόταν στα πρόθυρα εμφύλιου σπαραγμού μεταξύ των ολιγαρχικών και των δημοκρατικών, πρότεινε να ψηφισθεί μια συμμαχία με την Αθήνα, τόσο αμυντική όσο και επιθετική¹⁴⁵⁹ όπου και πάλι υποστηρίζεται ότι τα συμβαλλόμενα μέρη θα είχαν κοινούς φίλους και εχθρούς. Η κατάσταση στην Κέρκυρα ήταν τόσο έκρυθμη¹⁴⁶⁰, που πιθανώς ο Πειθίας, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξη των Αθηναίων υπέρ των δημοκρατικών, πρότεινε ένα είδος ολοκληρωτικής δέσμευσης στην Αθήνα. Αυτό το πλαίσιο σπάνια εφαρμοζόταν μεταξύ δύο ισοδυνάμων μερών. Η ίδια περίπτωση τακτική βλέπουμε να ισχύει και όταν με το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου η Αθήνα αναγκάζεται, υπό το βάρος της ολοκληρωτικής ήττας, να συνάψει συμμαχία με τη Σπάρτη όπου «τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον νομίζοντας Λακεδαιμονίοις ἔπεσθαι καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ὅποι ἂν ἡγῶνται¹⁴⁶¹». Παρόλο που η συμφωνία υποχρέωνε θεωρητικά και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη σε αμοιβαία τήρησή της, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι το ισχυρότερο μπορούσε και να επιβάλει τη συμμόρφωση στους όρους της. Υπό αυτή την έννοια, η Αθήνα μετά τη συνθήκη με τη Σπάρτη δε δραστηριοποιήθηκε επί μία τουλάχιστον δεκαετία. Η μία αυτονομημένη πράξη που αφορούσε σε αποστολή πρέσβων στην Περσία το 396 π.Χ. είχε άδοξο τέλος, καθώς οι Σπαρτιάτες θανάτωσαν τους απεσταλμένους, χωρίς όμως να υπάρξει και αντίδραση από πλευράς της Αθήνας. Το 395 π.Χ. η Αθήνα σύναψε την πρώτη μετά τον

---

¹⁴⁵⁸ Adcock F. και Mosley D. J. 1975, 190

¹⁴⁵⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.70. 6 : «καὶ ἅμα ἐπυνθάνοντο τὸν Πειθίαν, ἕως ἔτι βουλῆς ἐστὶ μέλλειν τὸ πλῆθος ἀναπείσειν τοὺς αὐτοὺς Ἀθηναίους φίλους τε καὶ ἐχθροὺς νομίζειν».

¹⁴⁶⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3. 70.3- 4 : «καὶ (ἦν γὰρ Πειθίας ἐθελοπρόξενός τε τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ δήμου προειστήκει) ὑπάγουσιν αὐτὸν οὗτοι οἱ ἄνδρες ἐς δίκην, λέγοντες Ἀθηναίους τὴν Κέρκυραν καταδουλοῦν»

¹⁴⁶¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.2.20 - 21

πόλεμο συνθήκη με τους Θηβαίους η οποία είχε αμυντικό χαρακτήρα «ἡμεῖς δέ γε μεθ' ὑμῶν μαχοῦμεθα ἐκείνοις, ἂν ἴωσιν ἐφ' ὑμᾶς¹⁴⁶²».

Το 379 π.Χ. η Όλυνθος καταπονημένη από την πολιορκία ζήτησε από τη Σπάρτη ειρήνη, οι Σπαρτιάτες αποδέχθηκαν το αίτημα των Ολυνθίων αφού αυτοί ορκίστηκαν «ἐποιήσαντο τὸν αὐτὸν μὲν ἐχθρὸν καὶ φίλον Λακεδαιμονίοις νομίζειν, ἀκολουθεῖν δὲ ὅποι ἂν ἡγῶνται καὶ σύμμαχοι εἶναι¹⁴⁶³».

Ισότιμες Συνθήκες

Ένα είδος αμυντικής και επιθετικής συμμαχίας σύναψαν η Αθήνα και οι σύμμαχοί της από τη μία πλευρά και οι Αργεῖοι, οι Μαντινεῖς και οι Ηλείοι από την άλλη. Με τη συνθήκη αυτή δεν επιτρέπονταν οι εχθροπραξίες μεταξύ των συμβαλλόμενων, επιβαλλόταν η βοήθεια σε οποιοδήποτε προσβαλλόμενο μέλος και τέλος η ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων εναντίον οποιουδήποτε προσέβαλε κάποιο μέλος ακόμα και μετά την αναδίπλωσή του εκτός της προσβαλλόμενης συμμαχικής πόλης¹⁴⁶⁴

Επιμαχίες

Εκτός από τη συμμαχία, υπήρχε και η λεγόμενη επιμαχία όπου τα συμβαλλόμενα μέρη είχαν υποχρέωση να υποστηρίζουν το ένα το άλλο σε περίπτωση που δέχονταν επίθεση¹⁴⁶⁵. Πρώτο δείγμα αμυντικής συμμαχίας ήταν αυτό μεταξύ Αθήνας και Κέρκυρας το 433 π.Χ. Οι Αθηναῖοι, αφού άκουσαν τους αντιπροσώπους της Κέρκυρας, αποφάσισαν να συμμαχήσουν μαζί τους όχι για να έχουν κοινούς εχθρούς και φίλους, αλλά σε ένα είδος αμυντικής συμμαχίας όπου η Κέρκυρα δεν μπορούσε να εμπλέξει την Αθήνα εύκολα και επιπλέον εξασφάλιζε τους όρους της

¹⁴⁶² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.5.16 - 17

¹⁴⁶³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.5.26

¹⁴⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.47 : «Σπονδὰς ἐποιήσαντο ἑκατὸν Ἀθηναῖοι ἔτη καὶ Ἀργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ Ἡλείοι <πρὸς ἀλλήλους>, ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ξυμμάχων ὧν ἄρχουσιν ἑκάτεροι, ἀδόλους καὶ ἀβλαβεῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. ὄπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν ἐπὶ πημονῇ μῆτε Ἀργεῖους καὶ Ἡλείους καὶ Μαντινέας καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ὧν ἄρχουσιν Ἀθηναῖοι μῆτε Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους <ὧν ἄρχουσιν Ἀθηναῖοι> ἐπὶ Ἀργεῖους καὶ Ἡλείους καὶ Μαντινέας καὶ τοὺς ξυμμάχους, τέχνη μὴδὲ μηχανῆ μὴδεμιᾶ... ἦν πολέμιοι ἴωσιν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν Ἀθηναίων, βοηθεῖν Ἀργεῖους καὶ Μαντινέας καὶ Ἡλείους Ἀθήναζε, καθ' ὅτι ἂν ἐπαγγέλλωσιν Ἀθηναῖοι, τρόπῳ ὁποῖῳ ἂν δύνωνται ἰσχυροτάτῳ κατὰ τὸ δυνατόν· ἦν δὲ δηώσαντες οἰχωνται, πολεμίαν εἶναι ταύτην τὴν πόλιν Ἀργεῖοις καὶ Μαντινεῦσι καὶ Ἡλείοις καὶ Ἀθηναίοις καὶ κακῶς πάσχειν ὑπὸ ἀπασῶν τῶν πόλεων τούτων· καταλύειν δὲ μὴ ἐξεῖναι τὸν πόλεμον πρὸς ταύτην τὴν πόλιν μὴδεμιᾶ τῶν πόλεων, ἦν μὴ ἀπάσαις δοκῆ».

¹⁴⁶⁵ Adcock F. και Mosley D. J. 1975, 191

Τριαντακονταετούς ειρήνης μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης¹⁴⁶⁶. Η συμμαχία αυτή δοκιμάστηκε στην πράξη όταν οι Κορίνθιοι, μετά τη ναυμαχία με τους Κερκυραίους έξω από τα Σύβοτα, έχοντας επισημάνει ότι υπήρχαν με το μέρος της Κέρκυρας Αθηναϊκά πλοία, έστειλαν αντιπροσώπους στους Αθηναίους για να εξακριβώσουν τις προθέσεις τους και να τους προειδοποιήσουν ότι μια εμπλοκή τους θα σήμαινε και καταπάτηση των συνθηκών¹⁴⁶⁷. Οι Αθηναίοι όμως απάντησαν διπλωματικά λέγοντας ότι δεν θα άρχιζαν ένα πόλεμο εναντίον των Πελοποννησίων παρά θα βοηθούσαν τους Κερκυραίους με τους οποίους είχαν συνάψει αμυντική συμμαχία¹⁴⁶⁸.

Άλλη μια αμυντική συμμαχία συνήφθη από την Κόρινθο και το Άργος¹⁴⁶⁹ την οποία η πρώτη δεν θέλησε να επεκτείνει και σε επιθετική, όταν το 420 π.Χ. της ζητήθηκε να συμμετάσχει σε τέτοιου είδους συμμαχία που είχαν συνάψει το Άργος, οι Ηλείοι και η Μαντινεία¹⁴⁷⁰.

Αμοιβαία Βοήθεια

Τον τέταρτο αιώνα καταγράφεται ένα νέο είδος συμμαχίας που έχει συγκεκριμένη φρασεολογία και διακατέχεται από το πνεύμα μιας μορφής ακαθόριστης διάρκειας¹⁴⁷¹. Μια τέτοια ήταν η συμμαχία Αθήνας Βοιωτών, με πρωτοβουλία του Θρασύβουλου του Κολλυτέως το 395 π.Χ. κατά τον Βοιωτικό – Κορινθιακό πόλεμο και πριν τη μάχη της Αλιάρτου μεταξύ Σπατιατών και Θηβαίων, όπου το κάθε μέρος υπόσχεται να παράσχει κάθε δυνατή βοήθεια (παντί σθένει) στο έτερο, εναντίον

---

¹⁴⁶⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 44. 1 – 2 : «έν δὲ τῇ ὑστεραίᾳ μετέγνωσαν Κερκυραίοις ξυμμαχίαν μὲν μὴ ποιήσασθαι ὥστε τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν (εἰ γὰρ ἐπὶ Κόρινθον ἐκέλευον σφίσις οἱ Κερκυραῖοι ξυμπλεῖν, ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἱ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί), ἐπιμαχίαν δ' ἐποιήσαντο τῇ ἀλλήλων βοηθεῖν, ἐάν τις ἐπὶ Κέρκυραν ἢ ἢ Αθήνας ἢ τοὺς τούτων ξυμμάχους».

¹⁴⁶⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 53. 2 – 3 : «ἀδικεῖτε, ὦ ἄνδρες Αθηναῖοι, πολέμου ἄρχοντες καὶ σπονδὰς λύοντες· ἡμῖν γὰρ πολεμίους τοὺς ἡμετέρους τιμωροῦμενοι ἐμποδῶν ἴστασθε ὅπλα ἀνταιρόμενοι. εἰ δ' ὑμῖν γνώμη ἐστὶ κωλύειν τε ἡμᾶς ἐπὶ Κέρκυραν ἢ ἄλλοσε εἰ ποι βουλόμεθα πλεῖν καὶ τὰς σπονδὰς λύετε, ἡμᾶς τούσδε πρώτους λαβόντες χρήσασθε ὡς πολεμίους»

¹⁴⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.53. 4 : «οὔτε ἄρχομεν πολέμου, ὦ ἄνδρες Πελοποννήσιοι, οὔτε τὰς σπονδὰς λύομεν, Κερκυραίοις δὲ τοῖσδε ξυμμάχοις οὔσι βοηθοὶ ἦλθομεν. εἰ μὲν οὖν ἄλλοσέ ποι βούλεσθε πλεῖν, οὐ κωλύομεν· εἰ δὲ ἐπὶ Κέρκυραν πλευσεῖσθε ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίων, οὐ περιοψόμεθα κατὰ τὸ δυνατόν».

¹⁴⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.31. 6 : «ἐγένοντο δὲ καὶ οἱ Κορίνθιοι εὐθὺς μετ' ἐκείνους καὶ οἱ ἐπὶ Θράκης Χαλκιδῆς Ἀργείων ξύμμαχοι»

¹⁴⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 48.1 – 2 : «Αἱ μὲν σπονδαὶ καὶ ἡ ξυμμαχία οὕτως ἐγένοντο, καὶ αἱ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Αθηναίων οὐκ ἀπέειπντο τούτου ἕνεκα οὐδ' ὑφ' ἑτέρων. Κορίνθιοι δὲ Ἀργείων ὄντες ξύμμαχοι οὐκ ἐσῆλθον ἐς αὐτάς, ἀλλὰ καὶ γενομένης πρὸ τούτου Ἡλείοις καὶ Ἀργείοις καὶ Μαντινεῦσι ξυμμαχίας, τοῖς αὐτοῖς πολεμεῖν καὶ εἰρήνην ἄγειν, οὐ ξυνώμοσαν, ἀρκεῖν δ' ἔφασαν σφίσι τὴν πρώτην γενομένην ἐπιμαχίαν, ἀλλήλοις βοηθεῖν, ξυνεπιστρατεύειν δὲ μηδεμί»

¹⁴⁷¹ Adcock F. και Mosley D. J. 1975, 195

οποιοδήποτε του επιτεθεί¹⁴⁷². Το ίδιο παρατηρείται και στη συμμαχία Αθήνας Λοκρών το 395/4 π.Χ.¹⁴⁷³, στη συμμαχία μεταξύ Αθήνας και Χίου το 384/3 π.Χ.¹⁴⁷⁴, στη συμμαχία Αθήνας και Βυζαντίου το 378 π.Χ.¹⁴⁷⁵, αλλά και στη συμμαχία Αθηναίων Κορκυραίων το 375 π.Χ.¹⁴⁷⁶.

Τον τέταρτο αιώνα, η μονιμότητα του πολέμου καθώς και η εξαχρείωση των πόλεων που προερχόταν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο κατέστησε ευκολότερη τη διάλυση των συμμαχιών παρόλο τον «αιώνιο» χαρακτήρα τους χωρίς να υπάρχουν αντιδράσεις. Ακόμα και η συνθήκη της δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας που θα ήταν «αιώνια» δεν τηρήθηκε¹⁴⁷⁷.

Υποχρεώσεις Συμμάχων

Οι σύμμαχοι και ιδιαιτέρως οι επικεφαλής μιας συμμαχίας, είχαν την υποχρέωση να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ο ένας στον άλλο. Σε περίπτωση αποτυχίας εφαρμογής αυτής της αρχής υπήρχε το ηθικό έρεισμα για να αποσκιρτήσει κάποιο μέλος¹⁴⁷⁸.

Η ηγετίδα δύναμη επίσης είχε την υποχρέωση να σέβεται τους υπόλοιπους συμμάχους και να μην εκστρατεύει εναντίον τους. Ο Ισοκράτης το 357π.Χ. κατά το «συμμαχικό πόλεμο», προέτρεπε τους Αθηναίους να κάνουν ειρήνη προκειμένου να τερματιστεί ο εμφύλιος πόλεμος και να επιτρέψουν στους συμμάχους που το επιθυμούσαν, να αποδεσμευτούν από τις υποχρεώσεις τους. Ήταν επίσης πεπει-

¹⁴⁷² IG II² 14, 1 – 10 : «[συμ]μαχία Βοιω[τῶν καὶ Ἀθηναίων ἐς τὸ][ν ἀεὶ] χρόνον vacat? [ἐάν τις ἴη ἐπὶ πολέμῳ ἐπὶ Ἀθηναίῳς ἢ] [κατὰ] γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Βοιω[τ]ῶς [παντὶ σθένει καθότι ἂν ἐπαγγέλλωσιν] Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ δυνατόν· καὶ ἐάν τις ἴη ἐπὶ πολέμῳ ἐπὶ Βοιωτῶς ἢ κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Ἀθηναί[ο]ς — — — »

¹⁴⁷³ IG II² 15, 1 – 11: «συμμαχία Ἀθηναίων καὶ Λοκρῶν ἐς] ἀεὶ χρόνον· ἐάν τις ἴη ἐπὶ Ἀθηναίῳς ἐπὶ πολέμῳ ἢ κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Λοκρῶς παντὶ σθένει καθότι ἂν ἐπαγγέλλωσιν Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ δυνατόν. [καὶ ἐάν τις ἴη ἐπὶ Λοκρῶς ἐπὶ πολέμῳ ἢ κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Ἀθηναίῳς παντὶ σθένει καθότι ἂν ἐπαγγέλλωσιν Λοκροὶ κατὰ τὸ δυνατόν]· ὅτι δ' ἂν ἄλλο δοκῆ Ἀθηναίοις καὶ Λοκροῖς συμβουλευομένο[ι]ς, τοῦτο κύριο[ν εἶναι]»

¹⁴⁷⁴ IG II² 34, 22 – 26: «ἐάν τις ἴη ἐπὶ Ἀθηναίῳς, βοηθεῖν Χίῳς παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν, [καὶ ἐάν τις ἴη ἐπὶ Χίῳς, βοηθεῖν Ἀθηναίῳς παντὶ σθένει] κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμόσα[ν] δὲ »

¹⁴⁷⁵ IG II² 41, 1 – 7 : « Ἀθηναίων καὶ Κορκυραίων καὶ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ὄντες διατελοῦσιν, ἐψηφίσθαι τῷ δήμῳ εἶναι Βυζαντίου Ἀθηναίων συμμάχος καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων τὴν δὲ συμμαχίαν εἶναι αὐτοῖς καθάπερ Χίῳς »

¹⁴⁷⁶ IG II² 97, 1 – 10 : «συμμαχία Κορκυραίων καὶ Ἀθηναίων εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον. ἐάν τις ἴη ἐπὶ πολέμῳ εἰς τὴν χώραν τῆς Κορκυραίων ἢ ἐπὶ τὸν δῆμον τὸν Κορκυραίων, βοηθεῖν Ἀθηναίῳς παντὶ σθένει καθότι ἂν ἐπαγγέλλωσιν Κορκυραῖοι κατὰ τὸ δυνατόν· καὶ ἐάν τις ἐπὶ τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων ἢ ἐπὶ τὴν χώραν τῆς Ἀθηναίων ἐπὶ πολέμῳ ἴη ἢ κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Κορκυραίῳς παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν »

¹⁴⁷⁷ Karavites P., 1982, 92 - 93

¹⁴⁷⁸ Karavites P., 1982, 94

σμένος ότι η καλύτερη αρχή για τη διατήρηση μιας συμμαχίας ήταν αυτή του «εθελοντισμού»¹⁴⁷⁹ που προϋπόθεση έχει τον αλληλοσεβασμό. Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι βάσει της ίδιας αρχής οι Ελληνικές πόλεις εμπιστεύθηκαν τους Αθηναίους μετά την καταδίκη του Πausanία¹⁴⁸⁰. Την ίδια αρχή θεωρούσαν και οι πρέσβεις της Μυτιλήνης στην Ολυμπία ότι εφαρμόστηκε αρχικά στην Αθηναϊκή συμμαχία¹⁴⁸¹, όμως οι Αθηναίοι φαίνεται ότι στην πορεία δεν τη σεβάστηκαν καθώς οι σύμμαχοι έγιναν υποτελείς¹⁴⁸² και δεν ήταν αυτόνομοι¹⁴⁸³. Αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς των Αθηναίων θα ήταν σύμφωνα με τους πρέσβεις η αρχή αυτή να ισχύσει για τους αντιπάλους τους Σπαρτιάτες από τους καταπιεζόμενους συμμάχους¹⁴⁸⁴. Βέβαια οι Αθηναίοι δεν ήταν οι μόνοι που καταπάτησαν τις παραπάνω αρχές του αλληλοσεβασμού και του εθελοντισμού. Η Σπάρτη έπραξε το ίδιο μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Δε σεβάστηκε τη συμμαχία της με τον Πέρση βασιλιά που τους είχε χρηματοδοτήσει και του επιτέθηκε¹⁴⁸⁵. Το ίδιο συνέβη και με τη Θήβα που ήταν σύμμαχος της Σπάρτης. Με την επίθεση των Θηβαίων εναντίον των Πλαταιών, συμμάχου της Αθήνας, ξεκινά τη διήγηση του πολέμου ο Θουκυδίδης¹⁴⁸⁶. Αργότερα το 429, οι Σπαρτιάτες επιτέθηκαν στις Πλαταιές, γιατί ήθελαν να είναι μαζί τους στον πόλεμο οι Θηβαίοι «σχεδὸν δέ τι καὶ τὸ ξύμπαν περὶ Πλαταιῶν οἱ Λακεδαιμόνιοι οὕτως ἀποτετραμμένοι ἐγένοντο Θηβαίων ἕνεκα, νομίζοντες ἐς τὸν πόλεμον αὐτοὺς ἄρτι τότε καθιστάμενον ὠφελίμους εἶναι¹⁴⁸⁷».

---

¹⁴⁷⁹ Ισοκράτης, *Περὶ τῆς εἰρήνης*, 30 – 31 : «καὶ γὰρ τὸ πρότερον ἐκ μὲν τῆς τοιαύτης πολυπραγμοσύνης ... μᾶλλον δυναμένην τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν ἢ τοὺς ἔχοντας αὐτήν», βλ. και *Παναθηναϊκός*, 67 – 69

¹⁴⁸⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.96. 1 : «Παραλαβόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐκόντων τῶν ξυμμάχων διὰ τὸ Πausανίου μῖσος»

¹⁴⁸¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.10. 3 – 4 : «ξύμμαχοι μέντοι ἐγενόμεθα οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων Ἀθηναίοις, ἀλλ' ἐπ' ἐλευθερώσει ἀπὸ τοῦ Μήδου τοῖς Ἑλλησιν. καὶ μέχρι μὲν ἀπὸ τοῦ ἴσου ἡγοῦντο, προθύμως εἰπόμεθα»

¹⁴⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.10. 6 : «καὶ πιστοὺς οὐκέτι εἶχομεν ἡγεμόνας Ἀθηναίους, παραδείγμασι τοῖς προγιγνομένοις χρώμενοι· οὐ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς οὓς μὲν μεθ' ἡμῶν ἐνσπόνδους ἐποίησαντο καταστρέψασθαι, τοὺς δὲ ὑπολοίπους, εἴ ποτε ἄρα ἐδυνήθησαν, μὴ δρᾶσαι τοῦτο»

¹⁴⁸³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.11.1 : «ὑποχειρίους δὲ ἔχοντες τοὺς πλείους»

¹⁴⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.13.7 : «βοηθησάντων δὲ ὑμῶν προθύμως πόλιν τε προσλήψεσθε ναυτικὸν ἔχουσαν μέγα, οὐπερ ὑμῖν μάλιστα προσδεῖ, καὶ Ἀθηναίους ῥᾶον καθαιρήσετε ὑφαιροῦντες αὐτῶν τοὺς ξυμμάχους (θρασύτερον γὰρ πᾶς τις προσχωρήσεται)»

¹⁴⁸⁵ Ανδοκίδης, *Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης*, 29 : «ἀνθ' ὧν βασιλεὺς ὀργισθεὶς ἡμῖν, σύμμαχος γενόμενος Λακεδαιμονίοις, παρέσχεν αὐτοῖς εἰς τὸν πόλεμον πεντακισχίλια τάλαντα, ἕως κατέλυσαν ἡμῶν τὴν δύναμιν», βλ. και Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 104

¹⁴⁸⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.2.3 : «προϊδόντες γὰρ οἱ Θηβαῖοι ὅτι ἔσοιτο ὁ πόλεμος ἐβούλοντο τὴν Πλάταιαν».

¹⁴⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.68.4

Οι πόλεις είχαν ένα ηθικό καθήκον απέναντι στους συμμάχους τους. Δεν μπορούσαν να αποδεχθούν ως μέλος μιας συμμαχίας κάποια άλλη πόλη που θα έπληττε ένα άλλο μέλος. Οι Κορίνθιοι υποστήριζαν ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν το δικαίωμα να δεχθούν τους Κερκυραίους στη συμμαχία τους καθώς, παρότι η συνθήκη μεταξύ της Αθηναϊκής συμμαχίας και της Πελοποννησιακής συμμαχίας αποδεχόταν να υπάρχουν νέα μέλη εκατέρωθεν, αυτό θα γινόταν με την παραδοχή ότι αυτά δεν θα έπλητταν κάποια παλαιότερα¹⁴⁸⁸. Οι ίδιοι, προκειμένου να υποστηρίξουν την απόφασή τους να μην αποδεχθούν τη Νικίειο ειρήνη, υποστήριξαν ότι τους δέσμευαν όρκοι με τους Χαλκιδείς της Θράκης, αντιπάλους των Αθηναίων, τους οποίους ερχόμενοι σε συμμαχία με τους δεύτερους, πιθανόν να έπλητταν¹⁴⁸⁹. Στο ίδιο πνεύμα ήταν και η συνθήκη μεταξύ των Σπαρτιατών και του Πέρση βασιλιά καθώς οποιοδήποτε μέλος από τους συμμάχους αποστατούσε δεν θα μπορούσε να προχωρήσει σε συμμαχία με τους Αθηναίους, επειδή θα ήταν αυτόματα εχθρός¹⁴⁹⁰.

Αποσχίσεις

Ένα θέμα που προέκυψε κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου ήταν αυτό των αποσχίσεων μελών των ήδη υπαρχουσών συμμαχιών, με σκοπό να προσαρτηθούν στην αντίπαλη παράταξη. Ένα παράδειγμα είναι αυτό της Μυτιλήνης. Το 428 π.Χ. η Λέσβος, με εξαίρεση τη Μήθυμνα, αποστάτησε από την Αθηναϊκή Συμμαχία «Μετὰ δὲ τὴν ἐσβολὴν τῶν Πελοποννησίων εὐθύς Λέσβος πλὴν Μηθύμνης ἀπέστη ἀπ' Ἀθηναίων¹⁴⁹¹». Αυτή η απόφαση δεν ελήφθη εν θερμώ καθώς οι Μυτιληναίοι είχαν εκδηλώσει την πρόθεσή τους αυτή πιο πριν στους ίδιους τους Σπαρτιάτες. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Μυτιλήνη διέθετε αξιόλογο

---

¹⁴⁸⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 40. 2 : «εἰ γὰρ εἰρηται ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις βούλεται τῶν ἀγράφων πόλεων ἐλθεῖν, οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἐτέρων ἰούσιν ἢ ξυνηθήκη ἐστίν, ἀλλ' ὅστις μὴ ἄλλου ἑαυτὸν ἀποστερῶν ἀσφαλείας δεῖται καὶ ὅστις μὴ τοῖς δεξαμένοις, εἰ σωφρονούσι, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ποιήσει»

¹⁴⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 30. 2 – 3 : «πρόσχημα δὲ ποιούμενοι τοὺς ἐπὶ Θράκης μὴ προδώσειν· ὁμόσαι γὰρ αὐτοῖς ὄρκους ἰδίᾳ τε, ὅτε μετὰ Ποτειδεατῶν τὸ πρῶτον ἀφίσταντο, καὶ ἄλλους ὕστερον. οὐκ οὐκ παραβαίνειν τοὺς τῶν ξυμμάχων ὄρκους ἔφασαν οὐκ ἐσιόντες ἐς τὰς τῶν Ἀθηναίων σπονδὰς· θεῶν γὰρ πίστεις ὁμόσαντες ἐκείνοις οὐκ ἂν εὐορκεῖν προδιδόντες αὐτούς»

¹⁴⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.18.2 – 3 : «καὶ τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Ἀθηναίους κοινῇ πολεμούντων βασιλεὺς καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι καὶ κατάλυσιν τοῦ πολέμου πρὸς Ἀθηναίους μὴ ἐξέστω ποιεῖσθαι, ἢν μὴ ἀμφοτέροις δοκῆ, βασιλεῖ καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις. ἢν δέ τινες ἀφιστῶνται ἀπὸ βασιλέως, πολέμιοι ὄντων καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις· καὶ ἢν τινες ἀφιστῶνται ἀπὸ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων, πολέμιοι ὄντων βασιλεῖ κατὰ ταῦτά»

¹⁴⁹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3. 2. 1

στόλο¹⁴⁹². Οι ίδιοι πρέσβεις της Μυτιλήνης απευθυνόμενοι στους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους παραδέχονται ότι αυτή τους η απόφαση προσέκρουε στον κώδικα τιμής που υπήρχε και που καθόριζε ότι δεν μπορούσε ένα μέλος μιας συμμαχίας να αλλάζει στρατόπεδο ιδίως σε καιρό πολέμου. Πολύ δε περισσότερο αναφέρουν ότι και η συνήθης αντίδραση, όχι μόνο των παλαιών συμμάχων της αποσχισμένης πόλης αλλά και της συμμαχίας στην οποία αυτή προσέφευγε, ήταν παρόμοια καθώς δεν έβλεπαν θετικά αυτή την πράξη που ήταν ηθικά καταδικαστέα¹⁴⁹³. Η αντίδραση των Αθηναίων ήταν άμεση και η όλη υπόθεση κατέληξε με ήττα της Μυτιλήνης. Η Αθήνα κλήθηκε να λάβει απόφαση για την τύχη των κατοίκων της Μυτιλήνης. Υπήρξαν δύο αντίθετες τοποθετήσεις. Η μία που εκφράστηκε από τον Κλέωνα και η δεύτερη που υποστηρίχθηκε από το Διόδοτο. Και οι δύο ρήτορες συμφωνούσαν ότι η Μυτιλήνη είχε διαπράξει ένα λάθος. Η αντιμετώπιση των κατοίκων της ήταν αυτή που διαχώρισε τις δύο θέσεις. Ο Κλέων υποστήριξε ότι οι άρρενες κάτοικοι της Μυτιλήνης θα έπρεπε να θανατωθούν και τα γυναικόπαιδα να πουληθούν ως δούλοι¹⁴⁹⁴. Η επιχειρηματολογία του στηρίχθηκε στο ότι θεωρούσε την Αθηναϊκή αυτοκρατορία ως μια τυραννίδα που επιβάλλεται χάρη στη δύναμή της¹⁴⁹⁵, καθώς το συμφέρον των συμμάχων της οι οποίοι είναι έτοιμοι να αποστατήσουν σε κάθε ευκαιρία¹⁴⁹⁶ είναι διαφορετικό από το δικό της. Μόνο η χρήση βίας και ο παραδειγματισμός είναι τα εργαλεία που θα συγκρατούσαν τη συμμαχία σε τάξη¹⁴⁹⁷. Ο Διόδοτος θεωρεί και αυτός με τη σειρά του την πράξη της Μυτιλήνης κατακριτέα¹⁴⁹⁸. Η διαφορά έγκειτο στο ότι θεωρούσε ότι η Αθηναϊκή αυτοκρατορία δεν

---

¹⁴⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3. 3. 1 : «Λέσβον προσπολεμώσασθαι ναυτικὸν ἔχουσιν»

¹⁴⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.9. 1 – 2 : «Τὸ μὲν καθεστὸς τοῖς Ἑλλησι νόμιμον, ὧ Λακεδαιμόνιοι καὶ ξύμμαχοι, ἴσμεν· τοὺς γὰρ ἀφισταμένους ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ξυμμαχίαν τὴν πρὶν ἀπολείποντας οἱ δεξάμενοι, καθ' ὅσον μὲν ὠφελοῦνται, ἐν ἡδονῇ ἔχουσι, νομίζοντες δὲ εἶναι προδότας τῶν πρὸ τοῦ φίλων χειρὸς ἡγούνται. καὶ οὐκ ἄδικος αὕτη ἢ ἀξίωσις ἐστίν»

¹⁴⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.39.6 : «κολασθέντων δὲ καὶ νῦν ἀξίως τῆς ἀδικίας, καὶ μὴ τοῖς μὲν ὀλίγοις ἢ αἰτία προστεθῆ, τὸν δὲ δῆμον ἀπολύσητε. πάντες γὰρ ὑμῖν γε ὁμοίως ἐπέθεντο, οἷς γ' ἐξῆν ὡς ἡμᾶς τραπομένους νῦν πάλιν ἐν τῇ πόλει εἶναι»

¹⁴⁹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.37.2 – 3 : «οὐ σκοποῦντες ὅτι τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς καὶ ἄκοντας ἀρχομένους, οἱ οὐκ ἐξ ὧν ἂν χαρίζησθε βλαπτόμενοι αὐτοὶ ἀκροῶνται ὑμῶν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν ἰσχύι μᾶλλον ἢ τῇ ἐκείνων εὐνοίᾳ περιγένησθε»

¹⁴⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.39.3 : «παράδειγμα δὲ αὐτοῖς οὔτε αἰ τῶν πέλας ξυμφοραὶ ἐγένοντο, ὅσοι ἀποστάντες ἤδη ἡμῶν ἐχειρώθησαν»

¹⁴⁹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.39. 7 – 8 : «...τῶν τε ξυμμάχων σκέψασθε εἰ τοῖς τε ἀναγκασθεῖσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ τοῖς ἐκούσιν ἀποστᾶσι τὰς αὐτὰς ζημίας προσθήσετε, τίνα οἶεσθε ὄντινα οὐ βραχεῖα προφάσει ἀποστήσεσθαι, ὅταν ἢ κατορθώσαντι ἐλευθέρως ἢ ἢ σφαλέντι μηδὲν παθεῖν ἀνήκεστον»

¹⁴⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.44.1 : «οὐ γὰρ περὶ τῆς ἐκείνων ἀδικίας ἡμῖν ὁ ἀγών»

μπορούσε να στηρίζεται μόνο στην ισχύ¹⁴⁹⁹. Υπάρχουν δύο ακόμα συστατικά στοιχεία που υποστηρίζουν τη διατήρησή της. Η αρχή της μετάνοιας¹⁵⁰⁰ και τα αγαθά συναισθήματα του λαού¹⁵⁰¹. Ο Διόδωτος αναγνωρίζει την εχθρότητα που προκαλεί η Αθηναϊκή κυριαρχία. Όμως, διαφοροποιείται στο ότι προσπαθεί να την αντισταθμίσει και εάν είναι αυτό δυνατό να την εξουδετερώσει. Δεν υποστηρίζει ότι η εξουσία δια της βίας συνεπάγεται τη χωρίς λόγο και αποκρουστική χρήση δύναμης.

Ανακωχές

Εκτός από τις συμμαχίες που καθόριζαν το διεθνές πλαίσιο υπήρχαν και οι ανακωχές ή εκχειρίες. Κάποιες από αυτές αφορούσαν μόνο τις αντιμαχόμενες πλευρές και άλλες είχαν ευρύτερο χαρακτήρα και σχετιζόνταν με θρησκευτικές γιορτές που δεν είχαν άμεση σχέση με τις διαμάχες με τις οποίες συνέπιπταν χρονικά¹⁵⁰². Οι πιο μεγάλες και σημαντικές εκχειρίες καταγράφονται στις μεγάλες πανελλήνιες γιορτές. Ο Ισοκράτης στον «Πανηγυρικό» του αποδίδει μεγάλη σημασία στις πανελλήνιες γιορτές, γιατί αποτελούσαν ευκαιρία για ανανέωση των σχέσεων μεταξύ των πόλεων¹⁵⁰³.

Η εκχειρία έπρεπε να είναι σεβαστή από όλους και όταν αυτό δεν συνέβαινε αυτός που την καταπατούσε ήταν έκθετος ενώπιον των υπολοίπων. Οι Πλαταιείς κατηγόρησαν τους Θηβαίους ενώπιον των Σπαρτιατών, γιατί το 431 π.Χ. τους επιτέθηκαν κατά τη διάρκεια γιορτής¹⁵⁰⁴. Η κατηγορία ήταν πολύ σοβαρή και οι Θηβαίοι την απέκρουσαν υποστηρίζοντας ότι δεν το έπραξαν από μόνοι τους, αλλά κλήθηκαν από Πλαταιείς και έτσι δεν θα έπρεπε να κριθούν ένοχοι¹⁵⁰⁵.

---

¹⁴⁹⁹ Romilly J. , 2000, σελ. 223

¹⁵⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.46.1 – 2 : «οὔτε ἀνέλπιστον καταστήσαι τοῖς ἀποσταῖσιν ὡς οὐκ ἔσται μεταγνῶναι καὶ ὅτι ἐν βραχυτάτῳ τὴν ἀμαρτίαν καταλύσαι»

¹⁵⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 3.47.2 : «νῦν μὲν γὰρ ὑμῖν ὁ δῆμος ἐν πάσαις ταῖς πόλεσιν εὖνους ἐστί»

¹⁵⁰² Adcock Frank, Mosley D.J.1975 , 199

¹⁵⁰³ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 43. 1 – 9 : «Τῶν τοίνυν τὰς πανηγύρεις καταστησάντων δικαίως ἐπαινουμένων ὅτι τοιοῦτον ἔθος ἡμῖν παρέδοσαν ὥστε σπεισαμένους καὶ τὰς ἐχθρας τὰς ἐνεστηκυίας διαλυσαμένους συνελθεῖν εἰς ταῦτόν, καὶ μετὰ ταῦτ' εὐχὰς καὶ θυσίας κοινὰς ποιησαμένους ἀναμνησθῆναι μὲν τῆς συγγενείας τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπαρχούσης, εὐμενεστέρας δ' εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον διατεθῆναι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ τὰς τε παλαιὰς ξενίας ἀνανεώσασθαι καὶ καινὰς ἐτέρας ποιήσασθαι»

¹⁵⁰⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.56.1 – 3 : «Θηβαῖοι δὲ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς ἠδίκησαν, τὸ δὲ τελευταῖον αὐτοὶ ξύνιστε, δι' ὅπερ καὶ τάδε πάσχομεν. πόλιν γὰρ αὐτοὺς τὴν ἡμετέραν καταλαμβάνοντας ἐν σπονδαῖς καὶ προσέτι ἱερομηνία ὀρθῶς τε ἐτιμωρησάμεθα κατὰ τὸν πᾶσι νόμον καθεστώτα, τὸν ἐπιόντα πολέμιον ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι, καὶ νῦν οὐκ ἂν εἰκότως δι' αὐτοὺς βλαπτοίμεθα».

¹⁵⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 65. 1 – 2 : «ἃ δὲ τελευταῖά φατε ἀδικηθῆναι, παρανόμως γὰρ ἐλθεῖν ἡμᾶς ἐν σπονδαῖς καὶ ἱερομηνία ἐπὶ τὴν ὑμετέραν πόλιν, οὐ νομίζομεν οὐδ' ἐν τούτοις ὑμῶν μᾶλλον ἀμαρτεῖν. εἰ μὲν γὰρ ἡμεῖς αὐτοὶ πρὸς τε τὴν πόλιν ἐλθόντες ἐμαχόμεθα καὶ τὴν γῆν

Το 420 π.Χ. οι Σπαρτιάτες καταδικάστηκαν από τους Ηλείους να μη συμμετάσχουν στους Ολυμπιακούς αγώνες, γιατί δεν είχαν πληρώσει το πρόστιμο που τους είχε επιβληθεί, επειδή κατά τη διάρκεια της εκχειρίας επιτέθηκαν σε οχυρό των Ηλείων και είχαν στείλει οπλίτες στο Λέπρεο¹⁵⁰⁶. Οι Σπαρτιάτες δεν αποδέχθηκαν την κατηγορία ισχυριζόμενοι ότι δεν είχε αναγγελθεί η εκχειρία στη Σπάρτη όταν έλαβαν χώρα τα γεγονότα¹⁵⁰⁷.

Η ύπαρξη αυτών των γιορτών ήταν μια αιτία, αλλά ταυτόχρονα και μια δικαιολογία για μια διπλωματική, αλλά και στρατιωτική απραξία. Έτσι οι Σπαρτιάτες το 490 π.Χ. καθυστέρησαν να αποστείλουν βοήθεια στους Αθηναίους εξαιτίας της γιορτής των Καρνείων¹⁵⁰⁸ και το 480 π.Χ. καθυστέρησαν να στείλουν στις Θερμοπύλες ενίσχυση στο Λεωνίδα, ενώ με τη δικαιολογία των Ολυμπιακών αγώνων και οι υπόλοιποι Έλληνες δεν έστειλαν ισχυρή δύναμη¹⁵⁰⁹. Το ίδιο έγινε και λίγο αργότερα, όταν αναμενόταν η εισβολή των Περσών στην Αττική και οι Σπαρτιάτες καθυστέρησαν να στείλουν δυνάμεις εξαιτίας της γιορτής των Υακινθίων¹⁵¹⁰. Το 419 π.Χ. όταν έπρεπε να εκστρατεύσουν υπέρ των Επιδaurίων δεν το έπραξαν καθώς ήταν επερχόμενη η γιορτή των Καρνείων¹⁵¹¹. Οι Αργείοι το 388 π.Χ., προκειμένου να αποσοβήσουν την εισβολή των Σπαρτιατών υπό τον Αγησίπολι, πρόταξαν τη

ἐδηοῦμεν ὡς πολέμιοι, ἀδικοῦμεν· εἰ δὲ ἄνδρες ὑμῶν οἱ πρῶτοι καὶ χρήμασι καὶ γένει, βουλόμενοι τῆς μὲν ἔξω ξυμμαχίας ὑμᾶς παῦσαι, ἐς δὲ τὰ κοινὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια καταστήσαι, ἐπεκαλέσαντο ἐκόντες, τί ἀδικοῦμεν»

¹⁵⁰⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5, 49, 1 – 2 : «καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ Ἡλείων εἰρχθησαν ὥστε μὴ θύειν μηδ' ἀγωνίζεσθαι, οὐκ ἐκτίνοντες τὴν δίκην αὐτοῖς ἦν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ νόμῳ Ἡλεῖοι κατεδικάσαντο αὐτῶν φάσκοντες <ἐς> σφᾶς ἐπὶ Φύρκον τε τεῖχος ὄπλα ἐπενεγκεῖν καὶ ἐς Λέπρεον αὐτῶν ὀπίτας ἐν ταῖς Ὀλυμπιακαῖς σπονδαῖς ἐσπέμψαι. ἡ δὲ καταδίκη δισχίλιαί μναὶ ἦσαν, κατὰ τὸν ὀπίτην ἕκαστον δύο μναῖ, ὥσπερ ὁ νόμος ἔχει»

¹⁵⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.49.2- 3 : «ἀντέλεγον μὴ δικαίως σφῶν καταδικασθῆναι, λέγοντες μὴ ἐπηγγέλθαι πῶ ἐς Λακεδαίμονα τὰς σπονδὰς, ὅτ' ἐσέπεμψαν τοὺς ὀπίτας»

¹⁵⁰⁸ Ἡρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6. 106. 9 – 13 : «τοῖσι δὲ ἕαδε μὲν βοηθέειν Ἀθηναίοισι, ἀδύνατα δὲ σφί ἦν τὸ παραυτίκα ποιέειν ταῦτα οὐ βουλομένοισι λύειν τὸν νόμον· ἦν γὰρ ἴσταμένου τοῦ μηνὸς εἰνάτη, εἰνάτη δὲ οὐκ ἐξελεύσεσθαι ἔφασαν μὴ οὐ πλήρης ἐόντος τοῦ κύκλου»

¹⁵⁰⁹ Ἡρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.206. 4 – 11 : «μετὰ δὲ Κάρνεια γὰρ σφί ἦν ἐμποδῶν, ἔμελλον ὀρτάσαντες καὶ φύλακας λιπόντες ἐν τῇ Σπάρτῃ κατὰ τάχος βοηθέειν πανδημεί. Ὡς δὲ καὶ οἱ λοιποὶ τῶν συμμαχῶν ἐνένωντο καὶ αὐτοὶ ἕτερα τοιαῦτα ποιήσιν· ἦν γὰρ κατὰ τῶντ' Ὀλυμπιάς τούτοισι τοῖσι πρήγμασι συμπεσοῦσα· οὐκ ὦν δοκέοντες κατὰ τάχος οὕτω διακριθῆσεσθαι τὸν ἐν Θερμοπύλῃσι πόλεμον ἔπεμπον τοὺς προδρομούς»

¹⁵¹⁰ Ἡρόδοτος, *Ιστορία*, 9. 7. 1 – 3 : «Οἱ γὰρ δὴ Λακεδαιμόνιοι ὀρταζόν τε τοῦτον τὸν χρόνον καὶ σφί ἦν Ὑακίνθια, περὶ πλείστου δ' ἦγον τὰ τοῦ θεοῦ πορσύνειν», βλ. καὶ 9. 11. 2 – 7

¹⁵¹¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, Ε'. 54. 2 – 3 : «αὐτοὶ τε ἀπῆλθον ἐπ' οἴκου καὶ τοῖς ξυμμαχοῖς περιήγγειλαν μετὰ τὸν μέλλοντα (Καρνεῖος δ' ἦν μῆν, ἱερομηνία Δωριεῦσι) παρασκευάζεσθαι ὡς στρατευσομένους»

δικαιολογία του εορτασμού των Καρνείων, χωρίς όμως αποτέλεσμα διότι απλώς εκμεταλλεύονταν το έθιμο αυτό των Δωριέων¹⁵¹².

Ουδέτεροι

Εκτός από τις πόλεις που συμμετείχαν σε συμμαχίες αμιγώς αμυντικές ή πλήρεις υπήρχε και μια κατηγορία ουδετέρων. Ήταν ένα καθεστώς όχι σαφώς προσδιορισμένο, αλλά που πρόσφερε ένα είδους προστασία. Η ουδετερότητα προέκυπτε από το γεγονός ότι οι πόλεις που τη διεκδικούσαν δεν ήταν εμπλεκόμενες με κάποιο από τα αντιμαχόμενα μέρη. Από την άλλη πλευρά, η ουδετερότητα μπορεί να αποτελούσε τον συνειδητό σκοπό μιας πολιτικής ελεύθερης από δεσμεύσεις ή μπορούσε να επιβεβαιωθεί από μια τυπική δήλωση.

Σύμφωνα με το Walzer, τα κράτη έχουν το δικαίωμα στην ουδετερότητα το οποίο προκύπτει από το ότι είναι κυρίαρχα. Είναι λοιπόν ελεύθερα όταν προκύψει μια διαμάχη να τηρήσουν μια στάση που είναι αυτή του τρίτου μέρους. Αν την επιλέξουν, αποκτούν το δικαίωμα της ουδετερότητας όπως αυτό καθορίζεται και στο διεθνές δίκαιο. Αυτό το δικαίωμα το έχουν τα κράτη ανεξάρτητα από το δίκαιο ή άδικο του πολέμου και ανεξάρτητα εάν πλήττεται κάποιο όμορο κράτος. Υπάρχει βέβαια το ηθικό ζήτημα του πώς κάποιος μπορεί να παρακολουθεί αμέτοχος κάποιο άδικο πόλεμο. Στις περιπτώσεις της ουδετερότητας θα πρέπει να τηρείται απόλυτη αμεροληψία, αλλιώς το δικαίωμα στην ουδετερότητα χάνεται και το ουδέτερο κράτος θα υποστεί αντίποινα από τα εμπόλεμα μέρη. Από την άλλη πλευρά θα πρέπει και τα εμπόλεμα μέρη να σέβονται το δικαίωμα του ουδέτερου κράτους, αλλιώς βρισκόμαστε σε μια πολύ άσχημη μορφή επιθετικότητας. Πρόβλημα ωστόσο υπάρχει και όταν τα εμπόλεμα μέρη θεωρούν ότι πρέπει να παραβιαστεί η ουδετερότητα για κάποιο ανώτερο σκοπό. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μια συμμαχία του *jus ad bellium* και του *jus in bello*. Το εμπόλεμο μέρος υποστηρίζει ότι δέχεται πιέσεις από το δίκαιο του πολέμου. Η ουδέτερη πλευρά θεωρεί ότι οι πολίτες του δεν πρέπει να θυσιαστούν για κάποιον άλλο. Το εμπόλεμο μέρος υποστηρίζει τη σημασία του σκοπού για τον οποίο πολεμά, ενώ το ουδέτερο για τους κανόνες που καταπατούνται¹⁵¹³.

---

¹⁵¹² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 4. 7. 2 – 3 : «ὁ δὲ Ἀγησίπολις ἐπεὶ ἔγνω ὅτι εἴη αὐτῷ ἡγήτερον τῆς φρουρᾶς καὶ τὰ διαβατήρια θυομένῳ ἐγένετο, ἐλθὼν εἰς Ὀλυμπίαν καὶ χρησηριαζόμενος ἐπηρώτα τὸν θεὸν εἰ ὁσίως ἂν ἔχοι αὐτῷ μὴ δεχομένῳ τὰς σπονδὰς τῶν Ἀργείων, ὅτι οὐχ ὅποτε καθήκοι ὁ χρόνος, ἀλλ' ὅποτε ἐμβάλλειν μέλλοιεν Λακεδαιμόνιοι, τότε ὑπέφερον τοὺς μῆνας. ὁ δὲ θεὸς ἐπεσήμαινεν αὐτῷ ὅσιον εἶναι μὴ δεχομένῳ σπονδὰς ἀδίκως ὑποφερομένας. ἐκεῖθεν δ' εὐθὺς πορευθεὶς εἰς Δελφοὺς ἐπήρετο αὐτὸν Ἀπόλλων εἰ κἀκεῖνῳ δοκοίη περὶ τῶν σπονδῶν καθάπερ τῷ πατρί. ὁ δὲ ἀπεκρίνατο καὶ μάλα κατὰ ταῦτά»

¹⁵¹³ Walzer M., 2008, 353 - 360

Οι Πέρσες, πριν εκστρατεύσει ο Ξέρξης εναντίον της Ελλάδας έστειλαν αντιπροσωπεία στο Άργος ζητώντας να μην αναμιχθεί στην διαμάχη αυτή και να παραμείνει ουδέτερο, με τη δικαιολογία ότι κατάγονταν και αυτοί από την πόλη αυτή¹⁵¹⁴. Οι Αργείοι πράγματι παρέμειναν ουδέτεροι όχι όμως για τον ίδιο λόγο, αλλά επειδή πίστευαν ότι οι Σπαρτιάτες δεν θα τους έχρηζαν συναρχηγούς¹⁵¹⁵.

Το 429 π.Χ. ο Αρχίδαμος προκειμένου να μην επιτεθεί στις Πλαταιές πρότεινε στους κατοίκους της πόλης να παραμείνουν ουδέτεροι¹⁵¹⁶.

Η Μήλος προσπάθησε να παραμείνει ουδέτερη κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, παρότι ήταν αποικία Σπαρτιατική¹⁵¹⁷. Όμως το 416 π.Χ. η επιθετική δράση των Αθηναίων έφερε τους Μηλίους αντιμέτωπους με τους πρωταγωνιστές του πολέμου. Οι Μήλιοι πρότειναν εκ νέου να παραμείνουν ουδέτεροι «προκαλούμεθα δὲ ὑμᾶς φίλοι μὲν εἶναι, πολέμιοι δὲ μηδετέροις¹⁵¹⁸», αλλά η κατάληξη ήταν η καταστροφή της πόλης.

Η ουδετερότητα απασχόλησε και τις δύο συνθήκες ειρήνης που σύναψαν η Αθήνα και η Σπάρτη, τόσο το 446 π.Χ. όσο και το 421 π.Χ. Στην πρώτη υπήρχε ο όρος που επέτρεπε στις ουδέτερες πόλεις να εισέρχονται σε οποιαδήποτε συμμαχία επέλεγαν. Τον όρο αυτό επικαλέστηκαν οι Κερκυραίοι που ήταν ουδέτεροι όταν προσπάθησαν να κερδίσουν την υποστήριξη των Αθηναίων στη διαμάχη τους με την Κόρινθο¹⁵¹⁹. Στη δεύτερη, αναγράφονται έξι πόλεις που θα παρέμεναν ουδέτερες με το δικαίωμα να συμμαχήσουν με την Αθήνα, εάν το επιθυμούσαν οι ίδιες «τὰς δὲ πόλεις φερούσας τὸν φόρον τὸν ἐπ' Ἀριστείδου αὐτονόμους εἶναι. ὅπλα

---

¹⁵¹⁴ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.150. 2 – 12 : «Ξέρξης ἔπεμψε κήρυκα ἐς Ἄργος πρότερον ἢ περ ὀρμησαί στρατεύεσθαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα· ἐλθόντα δὲ τοῦτον λέγεται εἶπείν· «Ἄνδρες Αργεῖοι, βασιλεὺς Ξέρξης τάδε ὑμῖν λέγει· Ἡμεῖς νομίζομεν Πέρσην εἶναι ἀπ' οὗ ἡμεῖς γεγόναμεν, παῖδα Περσέος τοῦ Δανάης, γεγονότα ἐκ τῆς Κηφέος θυγατρὸς Ἀνδρομέδης. Οὕτω ἂν ὦν εἶημεν ὑμέτεροι ἀπόγονοι. Οὔτε ὦν ἡμέας οἶκος ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους ἐκστρατεύεσθαι, οὔτε ὑμέας ἄλλοισι τιμωρόντας ἡμῖν ἀντιξοὺς γίνεσθαι, ἀλλὰ παρ' ὑμῖν αὐτοῖσι ἡσυχίην ἔχοντας κατῆσθαι»

¹⁵¹⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.150.16 – 151. 1 «ἐπεὶ δὲ σφεας παραλαμβάνειν τοὺς Ἑλληνας, οὕτω δὴ ἐπισταμένους ὅτι οὐ μεταδώσουσι τῆς ἀρχῆς Λακεδαιμόνιοι μεταίτεειν, ἵνα ἐπὶ προφάσιος ἡσυχίην ἄγωσι».

¹⁵¹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 72.1 – 2 : «εἰ δὲ μή, ἅπερ καὶ πρότερον ἤδη προουκαλεσάμεθα, ἡσυχίαν ἄγετε νεμόμενοι τὰ ὑμέτερα αὐτῶν, καὶ ἔστε μηδὲ μεθ' ἑτέρων, δέχεσθε δὲ ἀμφοτέρους φίλους, ἐπὶ πολέμῳ δὲ μηδετέρους. καὶ τάδε ἡμῖν ἀρκέσει»

¹⁵¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 84. 2 : «Μήλιοι Λακεδαιμονίων μὲν εἰσιν ἄποικοι, τῶν δ' Ἀθηναίων οὐκ ἠθέλον ὑπακοῦειν ὥσπερ οἱ ἄλλοι νησιῶται, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον οὐδετέρων ὄντες ἡσύχαζον»

¹⁵¹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.112. 3

¹⁵¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 35. 1 – 3 : «λύσετε δὲ οὐδὲ τὰς Λακεδαιμονίων σπονδὰς δεχόμενοι ἡμᾶς μηδετέρων ὄντας ξυμμάχους· εἰρηται γὰρ ἐν αὐταῖς, τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἦτις μηδαμῶ ξυμμαχεῖ, ἔξεῖναι παρ' ὀποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν»

δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν Ἀθηναίους μηδὲ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ κακῶ, ἀποδιδόντων τὸν φόρον, ἐπειδὴ αἱ σπονδαὶ ἐγένοντο. εἰσὶ δὲ Ἄργιλος, Στάγιρος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Ὀλυνθος, Σπάρτωλος. ξυμμάχους δ' εἶναι μηδετέρων, μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων· ἦν δὲ Ἀθηναῖοι πείθωσι τὰς πόλεις, βουλομένας ταύτας ἐξέστω ξυμμάχους ποιεῖσθαι αὐτοὺς Ἀθηναίοις¹⁵²⁰».

Ἡ Κοινή Καταγωγή

Για τους Ἕλληνες ἓνα ἄλλο στοιχεῖο που ἐπαιζε ρόλο στις διακρατικές σχέσεις ἦταν και ἡ καταγωγή τους, παρόλο που ως σύνολο ἦταν ἀποδεκτό ὅτι ὅλοι εἶχαν ἓνα κοινὴ καταγωγή «αὐτίς δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν ὄμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἡθεὰ τε ὁμότροπα¹⁵²¹». Το « ὄμαιμον», παραμένει σημαντικὸς παράγοντας για τὴ συνοχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ και συνδετικὸς κρίκος για μικρότερα σύνολα ἐντὸς τοῦ. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἰσοκράτη στην Ἀθῆνα που προασπίζεται τις συγγενεῖς πόλεις «οὐδὲ περιορᾶν τὰς τῆς αὐτῆς συγγενείας μετεχούσας ἀπολλυμένας¹⁵²²», κατὰ τὴν Polly Low ἐνώ¹⁵²³ μάλλον ἀφορούσε τὴν Ἀθῆνα ως μητρόπολη τῶν Ἰωνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, ἐπεκτείνει τὴ σημασία τῆς ως ολόκληρη ἡ Ἑλλάδα να ἀπολάμβανε τὴν προστασία τῆς «τοὺς μάλιστα βίου δεομένους τῶν Ἑλλήνων κατώκιζον¹⁵²⁴». Ὁ Πλάτων ἐπίσης υποστηρίζει τὴν κοινὴ καταγωγή τῶν Ἑλλήνων «φημὶ γὰρ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν γένος αὐτὸ αὐτῶ οἰκεῖον εἶναι καὶ συγγενές, τῶ δὲ βαρβαρικῶ ὀθνεῖόν τε καὶ ἀλλότριον¹⁵²⁵».

Ἀμοιβαίότητα

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμοιβαιότητος ἴσχυε στις σχέσεις μεταξύ τῶν πόλεων. Το 396 π.Χ. οἱ Θηβαῖοι ἐστειλαν ἀντιπροσωπεῖα στην Ἀθῆνα για να ζητήσουν βοήθεια ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν και στην προσπάθειά τους αὐτὴ υποστήριξαν ὅτι ἡ Ἀθῆνα δὲν θα εἶχε νόμιμα ἐπιχειρήματα για να ἀντιπαρατεθεῖ με τὴ Θήβα καθὼς, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες με τὸν Πausanias ἤθελαν να ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τοῦ Πειραιά, αὐτοὶ

¹⁵²⁰ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 5.18. 5 - 6

¹⁵²¹ Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 8. 144. 14 - 16

¹⁵²² Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 164

¹⁵²³ Low P., 2009, 56

¹⁵²⁴ Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 166

¹⁵²⁵ Πλάτων, *Πολιτεία*, 470.c.1 - 3

αρνήθηκαν¹⁵²⁶. Ο Θρασύβουλος τάχθηκε υπέρ της παροχής βοήθειας και υπενθύμισε στους συμπολίτες του το ίδιο γεγονός¹⁵²⁷.

Άλλο παράδειγμα της αρχής της αμοιβαιότητας παρουσιάζεται στον «Πλαταικό» του Ισοκράτη. Εκεί οι κάτοικοι των Πλαταιών το 374 π.Χ., προκειμένου να πείσουν τους Αθηναίους να τους βοηθήσουν να επανέλθουν στην πόλη τους που την είχαν καταλάβει οι Θηβαίοι, υπενθυμίζουν στο Αθηναϊκό κοινό το χρέος του απέναντι στις Πλαταιές που ήταν η μόνη πόλη που τους βοήθησε στο Μαραθώνα¹⁵²⁸.

Άλλο, αρνητικό αυτή τη φορά παράδειγμα για την αρχή της αμοιβαιότητας, μας παραδίδει ο Θουκυδίδης στην αρχή του έργου του όταν η Επίδαμνος (αποικία της Κέρκυρας), αφού δεν κατόρθωσε να αποσπάσει βοήθεια από την Κέρκυρα (για να αποκρούσει τους ολιγαρχικούς) απευθύνθηκε στην Κόρινθο (μητρόπολη τόσο της Επιδάμνου όσο και της Κέρκυρας). Η Κόρινθος αποδέχθηκε την πρόσκληση της Επιδάμνου για βοήθεια και στην απόφασή της αυτή σημαίνοντα ρόλο έπαιξε η αδιαφορία της Κέρκυρας απέναντι της «ἐλθόντες δὲ οἱ Ἐπιδάμνιοι ἐς τὴν Κόρινθον κατὰ τὸ μαντεῖον παρέδοσαν τὴν ἀποικίαν, τὸν τε οἰκιστὴν ἀποδεικνύντες σφῶν ἐκ Κορίνθου ὄντα καὶ τὸ χρηστήριον δηλοῦντες, ἐδέοντό τε μὴ σφᾶς περιορᾶν φθειρομένους, ἀλλ' ἐπαμῦναι. Κορίνθιοι δὲ κατὰ τε τὸ δίκαιον ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν, νομίζοντες οὐχ ἦσσαν ἑαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, ἅμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἀποικιοί¹⁵²⁹».

---

¹⁵²⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 5.8- 9 : «Ὡ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἃ μὲν μέμφεσθε ἡμῖν ὡς ψηφισαμένων χαλεπὰ περὶ ὑμῶν ἐν τῇ καταλύσει τοῦ πολέμου, οὐκ ὀρθῶς μέμφεσθε· οὐ γὰρ ἡ πόλις ἐκεῖνα ἐψηφίσαστο, ἀλλ' εἷς ἀνὴρ εἶπεν, ὃς ἔτυχε τότε ἐν τοῖς συμμάχοις καθήμενος, ὅτε δὲ παρεκάλουν ἡμᾶς οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ, τότε ἅπασα ἡ πόλις ἀπεψηφίσαστο μὴ συστρατεύειν αὐτοῖς. δι' ὑμᾶς οὖν οὐχ ἦκιστα ὀργιζομένων ἡμῖν τῶν Λακεδαιμονίων, δίκαιον εἶναι νομίζομεν βοηθεῖν ὑμᾶς τῇ πόλει ἡμῶν. πολὺ δ' ἔτι μᾶλλον ἀξιούμεν, ὅσοι τῶν ἐν ἄστει ἐγένεσθε, προθύμως ἐπὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ἰέναι. ἐκεῖνοι γὰρ καταστήσαντες ὑμᾶς εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ εἰς ἔχθραν τῶν δήμων, ἀφικόμενοι πολλῇ δυνάμει ὡς ὑμῖν σύμμαχοι παρέδοσαν ὑμᾶς τῶν πλήθει»

¹⁵²⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.5.16 – 17 : «Θρασύβουλος δὲ ἀποκρινάμενος τὸ ψήφισμα καὶ τοῦτο ἐνεδείκνυτο, ὅτι ἀτειχίστου τοῦ Πειραιῶς ὄντος ὁμως παρακινδυνεύσοιεν χάριτα αὐτοῖς ἀποδοῦναι μείζονα ἢ ἔλαβον. ὑμεῖς μὲν γὰρ, ἔφη, οὐ συνεστρατεύσατε ἐφ' ἡμᾶς, ἡμεῖς δὲ γε μεθ' ὑμῶν μαχοῦμεθα ἐκείνοις, ἂν ἴωσιν ἐφ' ὑμᾶς».

¹⁵²⁸ Ισοκράτης, *Πλαταικός*, 57 : «Ὀφείετε δὲ μόνοι τῶν Ἑλλήνων τοῦτον τὸν ἔρανον, ἀναστάτοις ἡμῖν γενομένοις ἐπαμῦναι. Καὶ γὰρ τοὺς ἡμετέρους προγόνους φασὶν ἐκλιπόντων τῶν ὑμετέρων πατέρων ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ ταύτην τὴν χώραν μόνους τῶν ἔξω Πελοποννήσου κοινωνοὺς ἐκείνοις τῶν κινδύνων γενομένους συνανασῶσαι τὴν πόλιν αὐτοῖς· ὥστε δικαίως ἂν τὴν αὐτὴν εὐεργεσίαν ἀπολάβοιμεν, ἢ περ αὐτοὶ τυγχάνομεν εἰς ὑμᾶς ὑπάρξαντες.»

¹⁵²⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 25. 2-4

Την ίδια αρχή επικαλούνται και οι Κορίνθιοι πρέσβεις στην αγόρευσή τους στην Αθήνα προκειμένου να στρέψουν υπέρ τους την Αθηναϊκή κοινή γνώμη καθώς υπενθυμίζουν τόσο τη βοήθεια που προσέφεραν στους Αθηναίους σε πλοία εναντίον της Αίγινας, όσο και τη συμβολή τους ώστε οι Αθηναίοι να μπορέσουν να τιμωρήσουν ανενόχλητοι τη Σάμο¹⁵³⁰.

Παρεμβάσεις υπέρ τρίτων

Οι Ελληνικές πόλεις ήταν ασφαλώς κυρίαρχες, αλλά η κυριαρχία τους οριοθετούνταν από τα παραδοσιακά ήθη που επηρέαζαν τις διεθνείς σχέσεις. Έτσι, θεωρούνταν εκ των ων ουκ άνευ η βοήθεια σε κάποιον που όντας αδύναμος δεχόταν επίθεση από κάποιον ισχυρότερο καθώς επίσης και η απόρριψη των ταραχοποιών στοιχείων¹⁵³¹. Στη διαμάχη μεταξύ της Κέρκυρας με την Κόρινθο, με αφορμή την Επίδαμνο το 433 π.Χ., οι Κερκυραίοι κατέφυγαν στην Αθηναϊκή βοήθεια καθώς υποστήριζαν ότι οι Κορίνθιοι, παρότι τους είχε προταθεί διαιτησία, ήθελαν να οδηγήσουν τα πράγματα σε στρατιωτική λύση¹⁵³². Οι Κορίνθιοι σε απάντηση των κατηγοριών υποστήριζαν ότι οι Κερκυραίοι δεν ήταν έντιμοι υπό την έννοια να αποδίδουν και να αποδέχονται ό,τι είναι δίκαιο. Οι Κερκυραίοι, κατά τους ίδιους, απέτυχαν να επιδείξουν αυτήν την αρετή όταν επιτέθηκαν στους γείτονές τους¹⁵³³. Υπό αυτή την έννοια, οι Κορίνθιοι υποστήριζαν ότι οι Αθηναίοι δεν έπρεπε να δεχθούν την Κέρκυρα στη συμμαχία τους, καθώς η συνθήκη ειρήνης προέβλεπε ότι μπορούσε να προσχωρήσει σε αυτήν κάποιος που θα είχε ανάγκη προστασίας και όχι βλέψεις εναντίον κάποιου άλλου¹⁵³⁴. Ο Καραβίτης¹⁵³⁵ υποστηρίζει ότι εάν οι Αθηναίοι δέχονταν στη συμμαχία τους την Κέρκυρα, τότε θα βοηθούσαν αυτούς που στα μάτια

---

¹⁵³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 41. 1-2 : «παραίνεσιν δὲ καὶ ἀξίωσιν χάριτος τοιάνδε, ἦν οὐκ ἐχθροὶ ὄντες ὥστε βλάπτειν οὐδ' αὖ φίλοι ὥστ' ἐπιχρησθαι, ἀντιδοθῆναι ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι φαμέν χρῆναι. νεῶν γὰρ μακρῶν σπανίσαντές ποτε πρὸς τὸν Αἰγινήτων ὑπὲρ τὰ Μηδικὰ πόλεμον παρὰ Κορινθίων εἴκοσι ναῦς ἐλάβετε· καὶ ἡ εὐεργεσία αὕτη τε καὶ ἡ ἐς Σαμίους, τὸ δι' ἡμᾶς Πελοποννησίους αὐτοῖς μὴ βοηθῆσαι, παρέσχεν ὑμῖν Αἰγινήτων μὲν ἐπικράτησιν, Σαμίων δὲ κόλασιν»

¹⁵³¹ Karavites P., 1982, 114

¹⁵³² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.34. 2 : «ὡς δὲ ἠδίκουν σαφές ἐστίν· προκληθέντες γὰρ περὶ Ἐπίδαμνου ἐς κρίσιν πολέμῳ μᾶλλον ἢ τῷ ἴσῳ ἐβουλήθησαν τὰ ἐγκλήματα μετελθεῖν»

¹⁵³³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.37. 4 – 5 : «καὶ τοῦτο τὸ εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικῶσιν ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι καὶ ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζωνται, οὐ δ' ἂν λάθωσι πλέον ἔχωσιν, ἦν δὲ πού τι προσλάβωσιν ἀναισχυντῶσιν· καίτοι εἰ ἦσαν ἄνδρες, ὥσπερ φασίν, ἀγαθοί, ὅσω ἀληπτότεροι ἦσαν τοῖς πέλας, τόσω δὲ φανερωτέραν ἐξῆν αὐτοῖς τὴν ἀρετὴν διδοῦσι καὶ δεχομένοις τὰ δίκαια δεικνύναι».

¹⁵³⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.40. 2 : «εἰ γὰρ εἰρηται ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐξεῖναι παρ' ὀποτέρους τις βούλεται τῶν ἀγράφων πόλεων ἐλθεῖν, οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἑτέρων ἰοῦσιν ἢ ξυνθήκη ἐστίν, ἀλλ' ὅστις μὴ ἄλλου ἑαυτὸν ἀποστερῶν ἀσφαλείας δεῖται καὶ ὅστις μὴ τοῖς δεξαμένοις, εἰ σωφρονοῦσι, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ποιήσει»

¹⁵³⁵ Karavites P., 1982, 114

των υπολοίπων έπρατταν το κακό και έτσι θα δημιουργούσαν ένα κακό προηγούμενο που πιθανόν να λειτουργούσε σε κάποια στιγμή εναντίον τους. Με το ίδιο σκεπτικό θεωρητικά η Μυτιλήνη εγκατέλειψε την Αθηναϊκή συμμαχία. Δεν ήθελε να συμπράξει στην αδικία που τελούνταν από την Αθήνα έναντι των υπολοίπων πόλεων. Η αρχική ιδέα της συμμαχίας που ένωνε όλα τα μέλη εναντίον των Περσών εξέλιπε, καθώς η Αθήνα συμπεριφερόταν πιο ήπια προς τους Πέρσες και με σκληρότητα στους υπόλοιπους Έλληνες επιδιώκοντας ουσιαστικά την υποδούλωσή τους¹⁵³⁶.

Την ιδέα της υποστήριξης των αδυνάτων την διατυπώνει και ο Πλάτων στο Μενέξενο «καὶ δὴ καὶ εἴ τις βούλοιο τῆς πόλεως κατηγορῆσαι δικαίως, τοῦτ' ἂν μόνον λέγων ὀρθῶς ἂν κατηγοροῖ, ὡς αἰεὶ λίαν φιλοικτίρμων ἐστὶ καὶ τοῦ ἤττονος θεραπίς¹⁵³⁷».

Η αίτηση βοήθειας από κάποια πόλη που κινδύνευε προς μια άλλη με την πρόφαση ότι έπρεπε να υποστηριχθεί ο αδικούμενος αδύναμος ήταν κάτι που συνηθιζόταν στις διεθνείς σχέσεις. Έτσι η Κέρκυρα το 433 π .Χ. υποστήριξε ότι υπήρξε θύμα άδικης επίθεσης «πρῶτον μὲν ὅτι ἀδικουμένοις καὶ οὐχ ἑτέροισι βλάπτουσι τὴν ἐπικουρίαν ποιήσεσθε¹⁵³⁸» και οι Πλαταιείς το 373/2 π.Χ. όταν αφού η πόλη τους καταστράφηκε από τους Θηβαίους ζητούν βοήθεια από τους Αθηναίους τονίζοντας ότι πάντα βοηθούσαν εκείνους που αδικούνταν¹⁵³⁹.

Αντίθετη εικόνα για την Αθήνα είχαν αποκομίσει οι αντιπρόσωποι της Μηλου και το επεσήμαναν¹⁵⁴⁰ θεωρώντας ότι οι θεοί θα τους δικαιώσουν. Παρόλο που οι Αθηναίοι διατείνονταν ότι ήταν πάντα με το μέρος του δικαίου αυτό δεν συνέβη στην περίπτωση της Μήλου.

---

¹⁵³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 10. 2 – 6 : «ἡμῖν δὲ καὶ Αθηναίοις ξυμμαχία ἐγένετο πρῶτον ἀπολιπόντων μὲν ὑμῶν ἐκ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου, παραμεινάντων δὲ ἐκείνων πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἔργων. ξύμμαχοι μὲντοι ἐγενόμεθα οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων Αθηναίοις, ἀλλ' ἐπ' ἐλευθερώσει ἀπὸ τοῦ Μήδου τοῖς Ἑλλησιν ... ἀδύνατοι δὲ ὄντες καθ' ἓν γενόμενοι διὰ πολυψηφίαν ἀμύνασθαι οἱ ξύμμαχοι ἐδουλώθησαν πλὴν ἡμῶν καὶ Χίων· ἡμεῖς δὲ αὐτόνομοι δὴ ὄντες καὶ ἐλεύθεροι τῷ ὀνόματι ξυνεστρατεύσαμεν. καὶ πιστοὺς οὐκέτι εἶχομεν ἡγεμόνας Αθηναίους, παραδείγμασι τοῖς προγιγνομένοις χρώμενοι· οὐ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς οὐς μὲν μεθ' ἡμῶν ἐνσπόνδους ἐποίησαντο καταστρέψασθαι, τοὺς δὲ ὑπολοίπους, εἴ ποτε ἄρα ἐδυνήθησαν, μὴ δρᾶσαι τοῦτο».

¹⁵³⁷ Πλάτων, *Μενέξενος*, 244. e

¹⁵³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.33.1

¹⁵³⁹ Ισοκράτης, *Πλαταιϊκός*, 1 : «καὶ τοῖς ἀδικουμένοις προθύμως βοηθεῖν εἰθισμένους καὶ τοῖς εὐεργέταις μεγίστην χάριν ἀποδιδόντας»

¹⁵⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.104. 1 : «ὅμως δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θεοῦ μὴ ἐλασώσεσθαι, ὅτι ὅσοι πρὸς οὐ δικαίους ἰστάμεθα»

Μια άλλη πτυχή στις διεθνείς σχέσεις στην αρχαία Ελλάδα κατά την εξεταζόμενη περίοδο είναι αυτή της παρέμβασης μίας πόλης στη διένεξη δύο άλλων. Η παρέμβαση όπως και ο ιμπεριαλισμός δεν υπήρχαν ως έννοιες και λέξεις στην Αρχαία Ελλάδα. Μια τυπική εκδοχή του όρου ήταν η προστασία και η διάσωση των αδικουμένων¹⁵⁴¹. Αυτό το χαρακτηριστικό ήταν ταυτόχρονα ένα παραδοσιακό στοιχείο της διεθνούς συμπεριφοράς και ένας σταθερός πόλος της σχεδίασης της εξωτερικής πολιτικής. Για την παρεμβατικότητα της Αθήνας αντλούμε πληροφορίες από τον «Επιτάφιο» του Λυσία¹⁵⁴² όπου αναφέρει το μύθο του Άδραστου με τον Πολυνείκη που εκστράτευσαν εναντίον των Θηβών και ηττήθηκαν. Επειδή οι Θηβαίοι δεν επέτρεπαν να θαφτούν οι νεκροί από την πλευρά των Αργείων οι Αθηναίοι εκστράτευσαν εναντίον της Θήβας χωρίς να έχουν κάποιο άλλο προηγούμενο που να δικαιολογεί την ενέργειά τους αυτή¹⁵⁴³. Η επιδίωξη των Αθηνών ήταν η επιβολή του δικαίου και η υπεράσπιση των αδικουμένων. Το ίδιο έπραξαν οι Αθηναίοι και με τα παιδιά του Ηρακλή τα οποία μετά την ανάληψη του πατέρα τους τα καταδίωκε ο Ευρυσθέας. Καμία πόλη δε τα δεχόταν από το φόβο του Ευρυσθέα. Μόνο η Αθήνα, παρότι ο Ευρυσθέας τα ζήτησε και υπήρχε ο κίνδυνος επέμβασής του, δεν τα παρέδωσε σεβόμενη τον Ηρακλή και προασπιζόμενη το δίκαιο και τους αδυνάτους¹⁵⁴⁴. Την ίδια εντύπωση παρέμβασης υπέρ των αδυνάτων κι αδικουμένων φαίνεται κατά τον Λυσία να είχαν σχηματίσει και οι Πέρσες πριν από το 490 π.Χ. οι οποίοι προτίμησαν να πολεμήσουν απευθείας με την Αθήνα, καθώς πίστευαν ότι εάν επιτίθονταν σε οποιαδήποτε άλλη πόλη, οι Αθηναίοι θα τη βοηθούσαν, οπότε

---

¹⁵⁴¹ Low P., 2009, 178

¹⁵⁴² Low P., 2009, 178-179

¹⁵⁴³ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 8 – 10 : «οὐ δυνάμενοι δὲ τούτων τυχεῖν ἐστράτευσαν ἐπ' αὐτούς, οὐδεμιᾶς διαφορᾶς πρότερον πρὸς Καδμείους ὑπαρχούσης, οὐδὲ τοῖς ζῶσιν Ἀργείων χαριζόμενοι, ἀλλὰ τοὺς τεθνεώτας ἐν τῷ πολέμῳ ἀξιοῦντες τῶν νομιζομένων τυγχάνειν πρὸς τοὺς ἑτέρους ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἐκινδύνευσαν, ὑπὲρ μὲν τῶν, ἵνα μηκέτι εἰς τοὺς τεθνεώτας ἐξαμαρτάνοντες πλείω περὶ τοὺς θεοὺς ἐξυβρίσωσιν, ὑπὲρ δὲ τῶν ἑτέρων, ἵνα μὴ πρότερον εἰς τὴν αὐτῶν ἀπέλθωσι πατρίου τιμῆς ἀτυχήσαντες καὶ Ἑλληνικοῦ νόμου στερηθέντες καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἡμαρτηκότες»

¹⁵⁴⁴ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 11 – 13 : «Ὑστέρῳ δὲ χρόνῳ, ἐπειδὴ Ἡρακλῆς μὲν ἐξ ἀνθρώπων ἠφανίσθη, οἱ δὲ παῖδες αὐτοῦ ἔφευγον μὲν Εὐρυσθέα, ἐξηλαύνοντο δὲ ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, αἰσχυνομένων μὲν τοῖς ἔργοις, φοβουμένων δὲ τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν, ἀφικόμενοι εἰς τήνδε τὴν πόλιν ἰκέται ἐπὶ τῶν βωμῶν ἐκαθέζοντο· ἐξαιτουμένου δὲ αὐτοὺς Εὐρυσθέως Ἀθηναῖοι οὐκ ἠθέλησαν ἐκδοῦναι, ἀλλὰ τὴν Ἡρακλέους ἀρετὴν μᾶλλον ἠδοῦντο ἢ τὸν κίνδυνον τὸν ἑαυτῶν ἐφοβοῦντο, καὶ ἠξίουσαν ὑπὲρ τῶν ἀσθενεστέρων μετὰ τοῦ δικαίου διαμάχεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς δυναμένοις χαριζόμενοι τοὺς ὑπ' ἐκείνων ἀδικουμένους ἐκδοῦναι.»

και θα είχαν να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερες δυνάμεις¹⁵⁴⁵. Η παραπάνω συμπεριφορά των Αθηναίων επαινείται και από τον Προκλή τον Φλειάσιο «...ἐγὼ δέ, ὦ ἄνδρες Αθηναῖοι, πρόσθεν μὲν ἀκούων ἐζήλουν τήνδε τὴν πόλιν ὅτι πάντας καὶ τοὺς ἀδικουμένους καὶ τοὺς φοβουμένους ἐνθάδε καταφεύγοντας ἐπικουρίας ἤκουον τυγχάνειν .... τῶν μὲν οὖν ὑμετέρων προγόνων καλὸν λέγεται, ὅτε τοὺς Ἀργείων τελευτήσαντας ἐπὶ τῇ Καδμείᾳ οὐκ εἶασαν ἀτάφους γενέσθαι· ὑμῖν δὲ πολὺ κάλλιον ἂν γένοιτο, εἰ τοὺς ἔτι ζῶντας Λακεδαιμονίων μήτε ὕβρισθῆναι μήτε ἀπολέσθαι ἐάσατε. καλοῦ γε μὴν κάκεινου ὄντος, ὅτε σχόντες τὴν Εὐρουσθέως ὕβριν διεσώσατε τοὺς Ἡρακλέους παῖδας, πῶς οὐ καὶ ἐκείνου τόδε κάλλιον, εἰ μὴ μόνον τοὺς ἀρχηγέτας, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν πόλιν περισώσατε; πάντων δὲ κάλλιστον, εἰ ψήφῳ ἀκινδύνῳ σωσάντων ὑμᾶς τότε τῶν Λακεδαιμονίων, νῦν ὑμεῖς σὺν ὅπλοις τε καὶ διὰ κινδύνων ἐπικουρήσετε αὐτοῖς¹⁵⁴⁶». Ο Λυσίας καταλήγει στην σύγχρονη για τον ίδιο εποχή όπου επαινεί τους Αθηναίους για την παρεμβατικότητά τους υπέρ των αδικουμένων Κορινθίων και την αυτοθυσία τους να προασπίσουν μια πόλη που σε παλαιότερα χρόνια αποτελούσε εχθρό¹⁵⁴⁷. Στο τελευταίο αυτό παράδειγμα καταδεικνύεται η κατά τον Λυσία αποστολή της εξωτερικής πολιτικής των Αθηναίων. Πρέπει να είναι πάντα έτοιμοι να παρεμβαίνουν όπου υπάρχει θέμα υπεράσπισης των δικαιωμάτων άλλων πόλεων, ανεξαρτήτως εάν παλαιότερα διατηρούσαν φιλικές σχέσεις με την Αθήνα και μάλιστα χωρίς να αναμένουν ανταλλάγματα¹⁵⁴⁸.

Η ίδια τακτική φαίνεται να επαινείται όταν υιοθετείται και από τους Σπαρτιάτες¹⁵⁴⁹ :

Από την απώτατη αρχαιότητα όταν ο Αρχίδαμος αναφέρεται στα παιδιά του Κρεσφόντη που οι Μεσσήνιοι τα καταδίωκαν, παρότι ο πατέρας τους ήταν ο ιδρυ-

---

¹⁵⁴⁵ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 22, 1 – 4 : «ἔτι δ' αὐτοῖς ἐκ τῶν προτέρων ἔργων περὶ τῆς πόλεως τοιαύτη δόξα παρειστῆκει, ὡς εἰ μὲν πρότερον ἐπ' ἄλλην πόλιν ἴασιν, ἐκείνοις καὶ Αθηναίοις πολεμήσουσι»

¹⁵⁴⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 44- 47

¹⁵⁴⁷ Λυσίας, *Επιτάφιος*, 67 – 68 : «Οἱ δὲ νῦν θαπτόμενοι, βοηθήσαντες Κορινθίοις ὑπὸ παλαιῶν φίλων ἀδικουμένοις καινοὶ σύμμαχοι γενόμενοι, οὐ τὴν αὐτὴν γνώμην Λακεδαιμονίοις ἔχοντες (οἱ μὲν γὰρ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῖς ἐφθόνουν, οἱ δὲ ἀδικουμένους αὐτοὺς ἠλέουν, οὐ τῆς προτέρας ἔχθρας μεμνημένοι, ἀλλὰ τὴν παροῦσαν φιλίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενοι) πᾶσιν ἀνθρώποις φανερὰν τὴν αὐτῶν ἀρετὴν ἐπεδείξαντο. ἐτόλμησαν γὰρ μεγάλην ποιῶντες τὴν Ἑλλάδα οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας κινδυνεύειν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πολεμίων ἐλευθερίας ἀποθνήσκειν· τοῖς γὰρ Λακεδαιμονίων συμμάχοις περὶ τῆς ἐκείνων ἐλευθερίας ἐμάχοντο»

¹⁵⁴⁸ Low P., 2009, 181

¹⁵⁴⁹ Low P., 2009, 181

τής της πόλης τους. Οι Σπαρτιάτες τους προσέφεραν καταφύγιο και τιμώρησαν αυτούς που τους είχαν αδικήσει¹⁵⁵⁰.

Από τον Αγησίλαο εναντίον του Φλειούντα καθώς εκστράτευσε εναντίον της πόλης κατόπιν απόφασης των Εφόρων που πληροφορήθηκαν ότι μέρος των πολιτών αδικούνταν και θεώρησαν καθήκον της Σπάρτης να αποκαταστήσει την αδικία και τους πολίτες που όντες πιο αδύναμοι είχαν φύγει από την πόλη του Φλειούντα¹⁵⁵¹.

Από τους Σπαρτιάτες πρέσβεις οι οποίοι προκειμένου να εξασφαλίσουν τη βοήθεια των Αθηναίων έναντι των Θηβαίων υπενθύμισαν αντίστοιχα τη βοήθεια που είχε προσφέρει η Σπάρτη στους Αθηναίους για να απαλλαγεί η πόλη τους από τους Πεισιστρατίδες¹⁵⁵².

Η παρέμβαση σε άλλες πόλεις επισημοποιήθηκε και στην ειρήνη που υπογράφηκε το 371 π.Χ. «εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιοίη, τὸν μὲν βουλόμενον βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ μὴ εἶναι ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις¹⁵⁵³».

Η Polly Low¹⁵⁵⁴ υποστηρίζει ότι η πολιτική της παρεμβατικότητας πρέπει να ήταν ευρέως διαδεδομένη στην αρχαία Ελλάδα. Η εφαρμογή της όμως αφορούσε την υπεράσπιση των αδικουμένων. Αυτή η εφαρμογή προϋπόθετε την εκτέλεση μιας επιθετικής ενέργειας από ένα τρίτο μέρος εναντίον των αδικουμένων και στα παραδείγματα που ήδη έχουν αναφερθεί δεν υπάρχει διάκριση για το εάν οι αδικούντες ήταν εσωτερικός κίνδυνος για μία πόλη ή εξωτερική απειλή. Η ιστορικός επιπλέον αναδεικνύει και μια άλλη οπτική για την παρεμβατικότητα. Δεν γινόταν ανιδιοτελώς ή μόνο για την απόκτηση αίγλης. Υπήρχαν και εν δυνάμει κάποια χειρο-

---

¹⁵⁵⁰Ισοκράτης, *Αρχίδαμος*, 22 – 23 : «Μεσσηνιοὶ δ' εἰς τοῦτ' ἀσεβείας ἦλθον ὥστ' ἐπιβουλεύσαντες ἀπέκτειναν Κρησφόντην τὸν οἰκιστὴν μὲν τῆς πόλεως, κύριον δὲ τῆς χώρας, ἔκγονον δ' Ἡρακλέους, αὐτῶν δ' ἡγεμόνα γεγεννημένον. Διαφυγόντες δ' οἱ παῖδες αὐτοῦ τοὺς κινδύνους ἰκέται κατέστησαν ταυτησὶ τῆς πόλεως, ἀξιοῦντες βοηθεῖν τῷ τεθνεῶτι καὶ τὴν χώραν διδόντες ἡμῖν. Ἐπερόμενοι δὲ τὸν θεὸν κάκεινον προστάξαντος δέχεσθαι ταῦτα καὶ τιμωρεῖν τοῖς ἡδικημένοις, ἐκπολιορκήσαντες Μεσσηνίους οὕτως ἐκτήσασθε τὴν χώραν»

¹⁵⁵¹ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.3.14 – 15 : «ἦν δὲ οὐ τῷ Αἰγισιάῳ ἀχθομένῳ ταῦτα· καὶ γὰρ τῷ μὲν πατρὶ αὐτοῦ Ἀρχιδάμῳ ξένοι ἦσαν οἱ περὶ Ποδάνεμον, καὶ τότε τῶν κατεληλυθότων ἦσαν αὐτῷ δὲ οἱ ἀμφὶ Προκλέα τὸν Ἴππονίκου. ὡς δὲ τῶν διαβατηρίων γενομένων οὐκ ἔμελλεν, ἀλλ' ἐπορεύετο, πολλὰ πρεσβεῖαι ἀπήντων καὶ χρήματα ἐδίδοσαν, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν. ὁ δὲ ἀπεκρίνατο ὅτι οὐχ ἵνα ἀδικοῖη στρατεύοιτο, ἀλλ' ὅπως τοῖς ἀδικουμένοις βοηθήσειεν».

¹⁵⁵² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5. 33.4 – 9 : «...ὅθεν δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι Ἄρακος καὶ Ὠκυλλος καὶ Φάραξ καὶ Ἐτυμοκλῆς καὶ Ὀλονθεὺς σχεδὸν πάντες παραπλήσια ἔλεγον. ἀνεμίμησκόν τε γὰρ τοὺς Αθηναίους ὡς αἰεὶ ποτε ἀλλήλοις ἐν τοῖς μεγίστοις καιροῖς παρίσταντο ἐπ' ἀγαθοῖς· αὐτοὶ τε γὰρ ἔφασαν τοὺς τυράννους συνεκβαλεῖν Αθήνηθεν»

¹⁵⁵³ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.3.18.4 – 19. 1

¹⁵⁵⁴ Low P., 2009, 186

πιαστά οφέλη για αυτόν που πρόσφερε τις υπηρεσίες του σε έναν τρίτο. Έτσι ο Προκλής ο Φλειάσιος επιχειρηματολογώντας στους Αθηναίους, για να βοηθήσουν τη Σπάρτη μετά τα Λεύκτρα το 371 π.Χ., υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες σ' αυτήν την περίπτωση θα ήταν υποχρεωμένοι απέναντι στους Αθηναίους και έτσι σύμμαχοί τους στο διηνεκές¹⁵⁵⁵.

Όσο δυσάρεστη ήταν η θέση αυτού που ζητούσε τη βοήθεια του ισχυρού, άλλο τόσο αναβαθμισμένη θα ήταν αντίστοιχα η θέση αυτού που την πρόσφερε. Ταυτόχρονα η εκδήλωση παρεμβατικότητας δεν ήταν πάντα η απόδειξη της ισχύος αυτού που παρέμβαινε, αλλά πιθανώς και ένας τρόπος για απόκτηση ισχύος. Η μέθοδος αυτή υπενθυμίζεται στους Αθηναίους από τους Θηβαίους το 395 π.Χ. στην προσπάθεια να τους προσεταιρισθούν εναντίον της Σπάρτης¹⁵⁵⁶. Η ίδια τακτική αναφέρεται και αλλού. Ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι για τη δημιουργία της αυτοκρατορίας απαιτείται η άμεση επέμβαση της πόλης όπου και εάν της ζητηθεί¹⁵⁵⁷. Ο Ερμολύτης από τη δική του οπτική γωνία υποστηρίζει ακριβώς τα ίδια για να συσπειρώσει τις πόλεις της Σικελίας εναντίον των Αθηνών λέγοντας, ότι θα είναι πολύ εύκολο για τους Αθηναίους που έτσι και αλλιώς επεμβαίνουν όπου επιθυμούν χωρίς κανείς να τους το ζητήσει, να παρέμβουν στα εσωτερικά της Σικελίας όταν οι πόλεις της αφού αντιπαρατεθούν μεταξύ τους, εξαντληθούν¹⁵⁵⁸. Με τα παραπάνω φαίνεται και η άμεση σχέση μεταξύ της παρεμβατικότητας και του ιμπεριαλισμού.

Ο Ισοκράτης δείχνει τις δύο όψεις της παρεμβατικότητας¹⁵⁵⁹. Από τη μια, στον λόγο του «περί ειρήνης», προτρέπει τους Αθηναίους να παραμείνουν ισχυροί και ετοιμοπόλεμοι και να προασπίζουν το δίκαιο. Έτσι κανείς δεν θα θελήσει να

---

¹⁵⁵⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6. 5.41 – 42 : «ἐὰν δεομένοις βοηθήσητε Λακεδαιμονίοις, κτήσασθαι τούτους εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον φίλους ἀπροφασίστους. καὶ γὰρ δὴ οὐκ ἐπ' ὀλίγων μοι δοκοῦσι μαρτύρων νῦν ἂν εὖ παθεῖν ὑφ' ὑμῶν· ἀλλ' εἴσονται μὲν ταῦτα θεοὶ οἱ πάντα ὀρώντες καὶ νῦν καὶ εἰς αἰεὶ, συνεπίστανται δὲ τὰ γιγνόμενα οἱ τε σύμμαχοι καὶ οἱ πολέμιοι, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἅπαντες Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι· οὐδενὶ γὰρ τούτων ἀμελές».

¹⁵⁵⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3. 5. 10 : «καὶ μὴν ὅτι μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, βούλοισθ' ἂν τὴν ἀρχὴν ἦν πρότερον ἐκέκτησθε ἀναλαβεῖν πάντες ἐπιστάμεθα· τοῦτο δὲ πῶς μᾶλλον εἰκὸς γενέσθαι ἢ εἰ αὐτοὶ τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἀδικουμένοις βοηθοῖτε;».

¹⁵⁵⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6. 18. 2 : «...τὴν τε ἀρχὴν οὕτως ἐκτησάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὴ ἄλλοι ἤρξαν, παραγιγνόμενοι προθύμως τοῖς αἰεὶ ἢ βαρβάροις ἢ Ἕλλησιν ἐπικαλουμένοις, ἐπεὶ εἴ γε ἡσυχάζοιεν πάντες ἢ φυλοκρῖνοιεν οἷς χρεῶν βοηθεῖν, βραχὺ ἂν τι προσκτώμενοι αὐτῇ περὶ αὐτῆς ἂν ταύτης μᾶλλον κινδυνεύοιμεν. τὸν γὰρ προύχοντα οὐ μόνον ἐπιόντα τις ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ ὅπως μὴ ἔπεισι προκαταλαμβάνει»

¹⁵⁵⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.60.2 : «...πόλεμον γὰρ αἰρομένων ἡμῶν καὶ ἐπαγομένων αὐτούς, ἄνδρας οἱ καὶ τοῖς μὴ ἐπικαλουμένοις αὐτοὶ ἐπιστρατεύουσι, κακῶς τε ἡμᾶς αὐτούς ποιούντων τέλεσι τοῖς οἰκειοῖς, καὶ τῆς ἀρχῆς ἅμα προκοπτόντων ἐκείνοις, εἰκὸς, ὅταν γνῶσιν ἡμᾶς τετραχωμένους, καὶ πλέονι ποτε στόλῳ ἐλθόντας αὐτούς τάδε πάντα πειράσασθαι ὑπὸ σφᾶς ποιῆσθαι»

¹⁵⁵⁹ Low P., 2009, 205

βλάβει τις Ελληνικές πόλεις γνωρίζοντας ότι η Αθήνα θα επέμβει για να επιβάλει το δίκαιο και με αυτόν τον τρόπο θα υπάρχει μια διεθνής ηρεμία ¹⁵⁶⁰. Από την άλλη κακίζει την «πολυπραγμοσύνη»/παρεμβατικότητα η οποία, αν συνδυάζεται με τη χρήση αδικίας, μπορεί να εκτρέψει την πόλη από την σωστή πορεία και οδηγεί την πόλη σε κακές ατραπούς ¹⁵⁶¹.

Παρέμβαση σε υποθέσεις δύο αντιμαχόμενων πλευρών είχαμε από την Αθήνα το 441 π.Χ. όταν επιτέθηκε με επικεφαλής τον Περικλή εναντίον της Σάμου όταν βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Μίλητο (και τα δύο μέλη της Συμμαχίας) ¹⁵⁶². Ρόλο βέβαια στην απόφαση αυτή των Αθηναίων πρέπει να έπαιξε η ανάκτηση της εξουσίας στο νησί της Σάμου από τους ολιγαρχικούς με τη βοήθεια των Περσών ¹⁵⁶³.

Διαιτησία

Μια άλλη πτυχή της εξωτερικής πολιτικής των Αρχαίων Ελληνικών πόλεων ήταν η διαιτησία ¹⁵⁶⁴.

Η Κόρινθος πριν τη μάχη του Μαραθώνα έπαιξε το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ των Πλαταιών και της Θήβας όταν οι Θηβαίοι, προκειμένου οι Πλαταιείς να μην ενοποιηθούν με την Αθήνα, επιχείρησαν να τους επιτεθούν ¹⁵⁶⁵.

Το 432 π.Χ. οι Αθηναίοι πρέσβεις που παρευρίσκονταν στη συνέλευση της Πελοποννησιακής συμμαχίας, πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, υποστήριξαν ότι οι Σπαρτιάτες οφείλουν με βάση τους όρους της τριαντακο-

---

¹⁵⁶⁰ Ισοκράτης, *Περί Ειρήνης*, 136 – 137 : «Ἦν οὖν ἐμμένιντε τοῖς εἰρημένοις καὶ πρὸς τούτοις ὑμᾶς αὐτοὺς παράσχετε πολεμικοὺς μὲν ὄντας ταῖς μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς, εἰρητικοὺς δὲ τῷ μηδὲν παρὰ τὸ δίκαιον πράττειν, οὐ μόνον εὐδαίμονα ποιήσετε ταύτην τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἅπαντας. Οὐδὲ γὰρ ἄλλη τῶν πόλεων οὐδεμία τολμήσει περὶ αὐτοὺς ἐξαμαρτάνειν, ἀλλ' ὀκνήσουσιν καὶ πολλὴν ἡσυχίαν ἄξουσιν ὅταν εἰδῶσιν ἐφεδρεύουσιν τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν καὶ παρεσκευασμένην τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν.»

¹⁵⁶¹ Ισοκράτης, *Περί Ειρήνης*, 26 : «Οὐδὲν δὲ τούτων οἷόν τ' ἐστὶν γενέσθαι πρότερον, πρὶν ἂν πεισθῆτε τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν καὶ κερδαλεωτέραν εἶναι τῆς πολυπραγμοσύνης, τὴν δὲ δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίας»

¹⁵⁶² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.115.5 – 116. 1 : «ἐπὶ τε Μίλητον εὐθὺς παρεσκευάζοντο στρατεύειν. Ξυναπέστησαν δ' αὐτοῖς καὶ Βυζάντιοι. Αθηναῖοι δὲ ὡς ἤσθοντο, πλεύσαντες ναυσὶν ἐξήκοντα ἐπὶ Σάμου ταῖς μὲν ἑκκαίδεκα τῶν νεῶν οὐκ ἐχρήσαντο».

¹⁵⁶³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 115.4 – 5 : «τῶν δὲ Σαμίων ἦσαν γὰρ τινες οἱ οὐχ ὑπέμειναν, ἀλλ' ἔφυγον ἐς τὴν ἠπειρον, ξυνηθέμενοι τῶν ἐν τῇ πόλει τοῖς δυνατωτάτοις καὶ Πισσοῦθνη τῷ Ὑστάσπου Ξυμμαχίαν, ὃς εἶχε Σάρδεϊς τότε, ἐπικούρους τε Ξυλλέξαντες ἐς ἑπτακοσίους διέβησαν ὑπὸ νύκτα ἐς τὴν Σάμον, καὶ πρῶτον μὲν τῷ δήμῳ ἐπανέστησαν καὶ ἐκράτησαν τῶν πλείστων»

¹⁵⁶⁴ Adcock F., Mosley D.J., 1975, σελ. 210

¹⁵⁶⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 6. 108.21 – 26 : «Θηβαῖοι δὲ πυθόμενοι ταῦτα ἐστράτευσαν ἐπὶ τοὺς Πλαταιάς· Αθηναῖοι δὲ σφὶ ἐβοήθηον. Μελλόντων δὲ συνάπτειν μάχην Κορίνθιοι οὐ περιεΐδον, παρὰ ταυχόντες δὲ καὶ καταλλάξαντες ἐπιτρεψάντων ἀμφοτέρων οὐρῆσαν τὴν χώραν ἐπὶ τοῖσδε, ἔαν Θηβαίους Βοιωτῶν τοὺς μὴ βουλομένους ἐς Βοιωτοὺς τελέειν»

νταετούς συνθήκης να επιλύσουν τις διαφορές τους με την Αθήνα με διαιτησία¹⁵⁶⁶. Η άρνηση των Σπαρτιατών να αποδεχθούν τον όρο αυτό της συνθήκης χρησιμοποιήθηκε αργότερα από τον Περικλή ως ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε για να πείσει τους Αθηναίους προκειμένου να οδηγηθούν σε πόλεμο εναντίον των Σπαρτιατών¹⁵⁶⁷.

Μεταξύ άλλων προβλέψεων, η Νικίειος ειρήνη του 421 π.Χ, περιλάμβανε τον όρο ότι τυχόν διαφορές που θα προέκυπταν μεταξύ των συμβαλλομένων, κατόπιν της συνομολόγησης της συνθήκης, θα επιλύονταν με διαιτησία¹⁵⁶⁸.

Λίγο αργότερα, σε μια διαφορά μεταξύ των Ηλείων και του Λέπρεου σχετικά με τα εδάφη που όφειλε το δεύτερο στους Ηλείους δόθηκε ως λύση η παραπομπή της υπόθεσης στη διαιτησία με διαιτητές τους Σπαρτιάτες. Όμως οι Ηλείοι δεν τους αποδέχθηκαν μέχρι τέλους φοβούμενοι ότι θα μεροληπτούσαν¹⁵⁶⁹. Το παραπάνω γεγονός μας δίνει και ένα σημαντικό στοιχείο για την αποδοχή των διαιτησιών. Μπορούσαν όλες οι διαιτησίες να είναι και να θεωρούνται αμερόληπτες; Οι διπλωμάτες δεν ήταν επαγγελματίες και πολύ λίγες φορές οι ιδιώτες που χειρίζονταν τέτοιες υποθέσεις είχαν το ανάλογο «πολιτικό μέγεθος» ώστε ο λόγος τους να έχει την απαραίτητη βαρύτητα¹⁵⁷⁰. Αυτό έγινε στην περίπτωση του Περίανδρου που τέθηκε διαιτητής στην αντιπαράθεση Αθήνας και Μυτιλήνης και όρισε όπως η κάθε πλευρά να κρατήσει ό,τι είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή υπό την κατοχή της και με αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι διατήρησαν το Σίγειο¹⁵⁷¹. Το ίδιο έγινε και με τον Θεμιστοκλή σε μια διαφορά μεταξύ Κέρκυρας και Κορίνθου, όπου καθόρισε να πληρώσουν οι Κορίνθιοι στους Φαίακες είκοσι τάλαντα και να κυβερνούν από κοινού τη Λευκά-

---

¹⁵⁶⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.78.4 : «ἡμεῖς δὲ ἐν οὐδεμιᾷ πω τοιαύτη ἁμαρτία ὄντες οὐτ' αὐτοὶ οὐθ' ὑμᾶς ὀρῶντες λέγομεν ὑμῖν, ἕως ἔτι ἀνθαίρετος ἀμφοτέροις ἢ εὐβουλία, σπονδὰς μὴ λύειν μηδὲ παραβαίνειν τοὺς ὄρκους, τὰ δὲ διάφορα δίκη λύεσθαι κατὰ τὴν ξυνηθήκην. εἰ δὲ μὴ, θεοὺς τοὺς ὀρκίους μάρτυρας ποιούμενοι πειρασόμεθα ἀμύνεσθαι πολέμου ἄρχοντας ταύτη ἢ ἂν ὑφηγήσθε»

¹⁵⁶⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 140. 2 - 3 «εἰρημένον γὰρ δίκας μὲν τῶν διαφορῶν ἀλλήλοις διδόναι καὶ δέχεσθαι, ἔχειν δὲ ἑκατέρους ἅ ἔχομεν, οὐτε αὐτοὶ δίκας πω ἤτησαν οὐτε ἡμῶν διδόντων δέχονται, βούλονται δὲ πολέμῳ μᾶλλον ἢ λόγῳ τὰ ἐγκλήματα διαλύεσθαι, καὶ ἐπιτάσσοντες ἤδη καὶ οὐκέτι αἰτιώμενοι πάρεσιν»

¹⁵⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.18.4 – 5 : «ἦν δὲ τι διάφορον ἢ πρὸς ἀλλήλους, δικαίῳ χρήθων καὶ ὄρκους, καθ' ὅτι ἂν ξυνηθῶνται»

¹⁵⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.31.3 «καὶ δίκης Λακεδαιμονίοις ἐπιτραπίσης ὑποτοπήσαντες οἱ Ἠλείοι μὴ ἴσον ἕξιν ἀνέντες τὴν ἐπιτροπὴν Λεπρεατῶν τὴν γῆν ἔτεμον»

¹⁵⁷⁰ Adcock F., Mosley D.J. , 1975, 212

¹⁵⁷¹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5. 95.7 – 10 : «Μυτιληναίους δὲ καὶ Ἀθηναίους κατήλλαξε Περίανδρος ὁ Κυψέλου· τούτῳ γὰρ διαιτητῇ ἐπετράποντο· κατήλλαξε δὲ ὧδε, νέμεσθαι ἑκατέρους τὴν ἔχουσι»

δα¹⁵⁷². Όμως, δεν συνέβη το ίδιο και όταν οι Αθηναίοι μετά τον Κορινθιακό πόλεμο πρότειναν ως διαιτητή μεταξύ αυτών και των Σπαρτιατών τα Μέγαρα, καθώς ο Αγησίπολις δεν μπορούσε να αποδεχθεί ότι οι πόλεις που ηγούνταν της Ελλάδας δεν μπορούσαν από μόνες τους να βρουν λύση και θα κατέφευγαν σε μια υποδεέστερη για να τους βοηθήσει¹⁵⁷³. Ανάλογο βάρος, όπως το πολιτικό μέγεθος των διαιτητών, είχαν τόσο η επιρροή που μπορούσε να ασκήσει ο διαιτητής όσο και η δύναμη που διέθετε να επιβάλει τις αποφάσεις της διαιτησίας. Όπως είδαμε παραπάνω οι Ηλείοι δεν δέχθηκαν τη διαιτησία των Σπαρτιατών στη διένεξή τους με το Λέπρεο. Όμως οι Σπαρτιάτες διαθέτοντας την απαραίτητη δύναμη δίκασαν την υπόθεση και επέβαλαν την απόφασή τους στέλνοντας φρουρά στο Λέπρεο¹⁵⁷⁴.

Η απουσία κωδικοποιημένου συστήματος διεθνούς δικαίου, νομικών πρακτικών και διακρατικών πολιτικών οργάνων είναι οι λόγοι που οι Έλληνες δυσκολεύονταν να προχωρήσουν ένα βήμα παραπάνω στις διεθνείς σχέσεις. Ένα πιο ολοκληρωμένο κείμενο που αφορά τις διεθνείς σχέσεις των Ελληνικών πόλεων είναι αυτό που συντάχθηκε το 375 π.Χ και διατυπώνει την κοινή απόφαση των Ελλήνων να μην ενισχύσουν τους σατράπες εάν αποστατούσαν απέναντι στον Πέρση βασιλιά καθώς αυτοί είχαν επιλύσει τις μεταξύ τους διαφορές και υπήρχε ο διακανονισμός της διαιτησίας για ό,τι νέο παρουσιαζόταν.

« θεοί: ἔδοξεν τῶι τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἄργει συνεδρίῳ]
... [— — —]ν ἐπὶ τούτοις, διην[εκές. — — — — —]
[— — — — —]αντας [— — — — — — — — — — —]¹⁵⁷⁵».

Ακόμα και οι συνθήκες ήταν σύντομες και τα περιγραφόμενα βήματα για την λειτουργία τους λίγα. Η διάρκεια των συνθηκών που είχαν απεριόριστο ορίζοντα δεν ήταν ανάλογη και η δέσμευση για τη μακρά διάρκεια δεν ήταν πρακτικά δυνατή. Συχνά η αλλαγή της πολιτικής κατάστασης σε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν

¹⁵⁷² Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 24. 1 – 2 : «Προαισθόμενος δ' ἐκεῖνος εἰς Κέρκυραν διεπέρασεν, οὔσης αὐτῷ πρὸς τὴν πόλιν εὐεργεσίας. γενόμενος γὰρ αὐτῶν κριτὴς πρὸς Κορινθίους ἐχόντων διαφοράν, ἔλυσε τὴν ἔχθραν εἴκοσι τάλαντα κρίνας τοὺς Κορινθίους καταβαλεῖν καὶ Λευκάδα κοινῇ νέμειν ἀμφοτέρων ἄποικον».

¹⁵⁷³ Πλούταρχος, *Αποφθεγματα Λακωνικά*, 215.c : «Αγησίπολις ὁ Πανσανίου, Ἀθηναίων πρὸς αὐτὸν περὶ ὧν εἶχον πρὸς ἀλλήλους ἐγκλημάτων τὴν τῶν Μεγαρέων πόλιν ἔκκλητον λαμβανόντων, 'αἰσχρόν' ἔφη 'ὦ Ἀθηναῖοι, τοὺς ἀφηγησαμένους τῶν Ἑλλήνων ἦσσον εἰδέναι Μεγαρέων τὸ δίκαιον».

¹⁵⁷⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.31.4 – 5 : «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι οὐδὲν ἦσσον ἐδίκασαν αὐτονόμους εἶναι Λεπρεάτας καὶ ἀδικεῖν Ἡλείους, καὶ ὡς οὐκ ἐμμεινάντων τῇ ἐπιτροπῇ φρουρὰν ὀπλιτῶν ἐσέπεμψαν ἐς Λέπρεον».

¹⁵⁷⁵ IG IV 556

αρκετή για να διαρραγεί η συνέχεια μιας συμφωνίας¹⁵⁷⁶. Η τήρηση των συνθηκών επαφίονταν στη θέληση στην αποφασιστικότητα και στην στρατιωτική ισχύ του μέλους που ηγούνταν μιας συνθήκης ή συμμαχίας τόσο να εκπληρώσει τις ίδιες του τις υποχρεώσεις, όσο και να επιβάλλει στους υπόλοιπους να πράξουν το ίδιο. Έτσι τον πέμπτο αιώνα οι Αθηναίοι έκαναν αναλυτικές προβλέψεις σε συνθήκη που καθόριζε τις σχέσεις της πόλης τους με τις Ερυθρές σχετικά με τη διατήρηση της δημοκρατίας σε σχέση με την ίδια την Αθήνα και τους συμμάχους της

«ὄμν[ύ]να[ι δὲ τὰ]δε [τὲν] βολέν· βολεύσο ἡος ἂν [δύ]νο[μ]α[ι] ἄριστ[α κα]-[ι] δ[ι]κα[ιότα]τα Ἐρυθραίων τῷ πλέθει καὶ Ἀθηναίων καὶ τῶν [χου]-
νμά[χ]ον [κ]αὶ οὐκ [ἀποσ]τέσομαι Ἀθηναίων τῷ π[λ]έθος οὐδὲ [τ]-
[ὄν] χουνμάχον τῶν Ἀθηναίων οὐτ' αὐτὸς ἐγὼ ο[ὐ]τ' ἄλλοι πε[ί]σομ[αι] ¹⁵⁷⁷»

Τέτοιες διαδικασίες ήταν εύκολο να προκαλέσουν υπερβολές, παρουσίαζαν μια Αθήνα σε μεγάλο βαθμό αντιδημοφιλή και οι Σπαρτιάτες ήταν οι πρώτοι που το εκμεταλλεύτηκαν στον Πελοποννησιακό Πόλεμο προβάλλοντας τους ίδιους ως τους απελευθερωτές των Ελληνικών πόλεων. Αντίθετα, κατά τον τέταρτο αιώνα ακολουθείτο ως τακτική η διασφάλιση της ακεραιότητας των συμμάχων με αποφυγή παρεμβάσεων και αυτό αντανακλάται στους όρους της Δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας. Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν κάποιες προσπάθειες για τη διατήρηση μιας σταθερότητας με την ανταλλαγή εγγυήσεων μεταξύ των συμβαλλομένων μερών με απώτερο σκοπό και τη διατήρηση των καθεστώτων που επικύρωναν τις συνθήκες¹⁵⁷⁸. Τόσο στη συνθήκη ειρήνης μεταξύ της Αθήνας και της Κέρκυρας το 375 π.Χ. « βοηθήσω Κορκυραίων τῶι δήμωι παντὶ σθ-

ένει ...ἐ[πὶ τήγ]

[χώραν τὴν Ἀθην]αίων¹⁵⁷⁹»

όσο και σε αυτή μεταξύ της Αθήνας της Αρκαδίας, Αχαΐας, Ηλείας και Φλειούντα το 362 π.Χ. «ἐν τῇ στήλῃηι ταύτῃ. ἐὰν δέ τις ἦη ἐπὶ τὴν Ἄττι]-

[κῆ]ν ἢ τὸν δῆμον [καταλύηι τὸν Ἀθηναίων ἢ τύραννον]

[κα]θιστῆη ἢ ὀλι[γαρχίαν, βοηθεῖν Ἀρκάδας καὶ Ἀχαι]-

[ος] καὶ Ἡλείους κ[αὶ Φλειασίους Ἀθηναίοις παντὶ σ]-

[θε]νει καθότι ἂν [ἐπαγγέλλωσιν Ἀθηναίοι κατὰ τὸ δ]-

¹⁵⁷⁶ Adcock F. , Mosley D.J. , 1975, 222

¹⁵⁷⁷ IG I³ 14, 21 - 24

¹⁵⁷⁸ Adcock Frank, Mosley D.J. , 1975, 222

¹⁵⁷⁹ IG II² 97, 16 - 30(Παραρτημα, 8)

[υν]ατόν· καὶ ἔάν [τις ἴη ἐπὶ ταύτας τὰς πόλεις ἢ τὸν]
δῆμον καταλύει [τὸν Φλειασίων ἢ ἔάν τὴν πολιτείαν]-
ν τὴν Ἀχαιῶν ἢ τὴν Ἀρκάδων ἢ τὴν Ἡλείων καταλύει ἢ]
μεθιστῆι ἢ φυγαδεύηι τινάς, βοηθεῖν Ἀθηναίους τ]-
ούτοις παντὶ σθ[ένει καθότι ἂν ἐπαγγέλλωσιν οἱ ἄ]-

δικούμενοι κατ[ὰ τὸ δυνατὸν¹⁵⁸⁰» οι συνθήκες όχι μόνο δέσμευαν τα μέρη σε αμοιβαία βοήθεια σε περίπτωση σύγκρουσης, αλλά και σε βοήθεια σε περίπτωση που απειλούνταν τα καθεστώτα.

Από όλες τις πόλεις, αυτή που προσφέρει μια αξιόλογη σειρά από νόμους που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως διεθνείς είναι η Αθήνα. Οι διακρατικές συμφωνίες προσεγγίζονταν με τη μορφή του ψηφίσματος και εάν όλα πήγαιναν σύμφωνα με το σχέδιο, αυτό έπαιρνε την έγκριση της εκκλησίας του δήμου. Στην Αθήνα τουλάχιστον οι διακρατικές συμφωνίες ήταν επίσημα όμοιες με αυτές που γίνονταν στο εσωτερικό της πόλης και μπορούν να περιγραφούν ως νόμοι ή ακόμα πιο σωστά ως ψηφίσματα. Ο Αριστοτέλης κάνει διάκριση μεταξύ των αποφάσεων που αφορούν πόλεμο και ειρήνη και σύναψη ή διάλυση συμμαχιών «κύριον δ' ἐστὶ τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως¹⁵⁸¹».

Με ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου το 433 αποφασίστηκε η υποστήριξη της Κέρκυρας στη διένεξή της με την Κόρινθο και τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας με την πρώτη πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου «Ἀθηναῖοι δὲ ἀκούσαντες ἀμφοτέρων, γενομένης καὶ δις ἐκκλησίας, τῇ μὲν προτέρᾳ οὐχ ἦσσαν τῶν Κορινθίων ἀπεδέξαντο τοὺς λόγους, ἐν δὲ τῇ ὑστεραίᾳ μετέγνωσαν Κερκυραίοις ξυμμαχίαν μὲν μὴ ποιήσασθαι ὥστε τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν (εἰ γὰρ ἐπὶ Κόρινθον ἐκέλευον σφίσι οἱ Κερκυραῖοι ξυμπλεῖν, ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἰ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί), ἐπιμαχίαν δ' ἐποίησαντο τῇ ἀλλήλων βοηθεῖν, ἔάν τις ἐπὶ Κέρκυραν ἴη ἢ Ἀθήνας ἢ τοὺς τούτων ξυμμάχους¹⁵⁸²»

Υπάρχει ένα ψήφισμα του Αθηναϊκού δήμου που δείχνει ότι η πόλη μπορούσε να ψηφίζει ένα νόμο που θα είχε όμως ισχύ και για τις υπόλοιπες πόλεις της συμμαχίας. Με το ψήφισμα αυτό αποφασίστηκαν κάποιες κυρώσεις για τις πόλεις

¹⁵⁸⁰ IG II² 112, 24 - 34

¹⁵⁸¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1298 a, 3 - 5

¹⁵⁸² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.44. 1 - 2

που θα επιτίθεντο στην Ερέτρια. Στο ψήφισμα αυτό μας δείχνει πώς μια εσωτερική διεργασία και απόφαση μίας πόλης επηρεάζει τη συμπεριφορά των υπολοίπων που είναι στην ίδια συμμαχία. Εδώ, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αυτές τις πόλεις που ανήκαν στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία¹⁵⁸³.

«[ἔδοξεν τῶι δήμῳ· Ἠγήσ[ι]ππ[ος] .....12..... εἶπε]·
...ἀγώγιμα ἐξ ἀπασῶν τῶν πόλεω[ν τῶν συμμαχίδων· ἐὰν]
δέ τις ἀφέληται πόλις, ὀφείλε[ιν] .....12..... τ]-
ῶν συμμάχων¹⁵⁸⁴»

Ένα άλλο ψήφισμα δείχνει ότι μπορεί να υπήρχαν «νόμοι» που ψηφίζονταν από μια ομάδα πόλεων και είχαν διακρατική ισχύ μέσα στην ομάδα αυτή

«ἐπὶ Ἀ[σ]τ[ε]ί[ο] ἀρχοντος, ...καὶ τὸ [ψ]-
[ή]φι[σμα τ]ό[δ]’ ἄ[τιμ]ος [ἔ]σ[τω] .....]ανεσ[..]¹⁵⁸⁵»

Επίσης υπήρχαν ψηφίσματα που ρύθμιζαν τις σχέσεις μεταξύ των πόλεων - κρατών. Χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρεται στη συμμαχία μεταξύ της Αθήνας και των Θεσσαλών το 361 π.Χ. «Λ[ε]ωντὶς ἐπρουτάνε-

υεν, Χαιρ[ί]ων Χαριναύ[τ]ο Φαληρεὺς] ἐγραμμάτευεν, ...ὄν εἶλοντο
Θετταλοί, ἦ

[τ]ύραννον καθ[ι]στῆι ἐν Θετταλίαι¹⁵⁸⁶»

Άλλο ένα παρόμοιο ψήφισμα είναι αυτό του 394 πΧ. για τη συμμαχία μεταξύ των Αθηναίων και της Ερέτριας.

«Ἐρετριέων [συμμαχία]
καὶ Ἀθηνα[ίων].
[ἔ]δοξεν τῆι βολῆι· [Ἀκαμαντὶς ἐπρουτάνευ]-
[εν], Χελωνίων Θεογ[.....12 ..... ἐγραμμ]
[άτε]υεν, Εὐβολίδης] ἦρχεν .....12 .....]
[ἐπεστ]άτε· Γναθίος] εἶπε· συμμαχὸς ἐναὶ Ἐ]-
[ρετριᾶς καὶ Ἀ]θην[αίος — — — — —]
[— — — κατὰ] τὸ [δ]υνατό[ν· ὅτι δ’ ἂν δο]-
[κῆι ἄμεινον ἐναὶ τ]οῖν πολέοιν κοινῆ[ι βο]-

¹⁵⁸³ Low P., 2009, 92

¹⁵⁸⁴ JG II³ 1 399

¹⁵⁸⁵ RO, 2003, 29

¹⁵⁸⁶ RO, 2003, 44

[λευομέναιν, τοῦτ]ο κύριον ε[ἶ]ναι· [ό]μόσα[ι]
[δὲ Ἀθηναίων μὲν] τοὺς στρατηγο[ὺς καὶ τή]-
[ν βολήν καὶ τοὺς ἵππέας, Ἑρετριέων δὲ τ[οὺς]
[στρατηγούς καὶ] τὴν βολήν καὶ το[ὺς ἵπ]π[έ]-
[ας καὶ τὰς ἄλλας] ἀρχάς· ὑπάρχεν δ[ὲ ...]σ[.]
.....13.....ν· ὀμνύναι δὲ τ[ὸ]ν [ν]όμιμ[ο]-
[ν ὄρκον ἑκατέρου]υς τὸν παρὰ σφίσιν αὐτ[ο]-
[ῖς. ἐλέσθαι δὲ πρ]έσβες αὐτίκα μάλ[α] τή[ν β]-
[ουλὴν δέκα ἄνδρ]ας, πέντε μὲν ἐκ τῆς βο[ουλ]-
[ῆς, πέντε δὲ ἐξ ἰδι]ωτῶν, οἵτινες ἀπο[λήψο]-
[νται τοὺς ὄρκους πα]ρὰ Ἑρετ[ρι]είω[ν — — —]¹⁵⁸⁷»

Ο Ἰσοκράτης ασχολεῖται με τὴ νόμιμη συμπεριφορά μεταξύ τῶν πόλεων στὸν Παναθηναϊκὸ τοῦ, καὶ ἀντιδιαστέλει τὴν κατάσταση τῶν ἰωνικῶν πόλεων που ἀντιδρούσαν ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι «νομίμως – σύμφωνα με τὸ νόμο» τοὺς εἶχαν ὑπὸ τὴν κυριαρχία τοὺς, με τὴν κατάσταση μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηνῶν ὅπου αὐτές οἱ ἴδιες πόλεις ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἀντιδράσουν¹⁵⁸⁸.

Στὸν «Παναθηναϊκὸ», κατηγορεῖ τοὺς Σπαρτιάτες ὅτι ἐπειδὴ ἀντιλήφθηκαν ὅτι οἱ πόλεις που σύμφωνα με τοὺς νόμους ἀνήκουν σε κάποιους καταλήγουν σε ὅσους ἔχουν τὴ δύναμη, ἐξασκήθηκαν στὴν πολεμικὴ τέχνη καὶ χωρὶς νομιμοποίηση ἔγιναν κύριοι τῆς Πελοποννήσου¹⁵⁸⁹. Παράλληλα παραθέτει καὶ παράδειγμα «νόμιμης» συμπεριφορᾶς ἀπέναντι ὄχι μόνο σε φίλους ἀλλὰ καὶ σε ἀντιπάλους. Ο Ἱσθμίου ἐπαινεῖται καὶ προβάλλεται ὡς παράδειγμα καλοῦ στρατηγοῦ καθὼς ἀντιμετωπίζει τὶς ἐχθρικές πόλεις χωρὶς ἐμπάθεια, ἀλλὰ με πραότητα καὶ χωρὶς νὰ ἀδικεῖ¹⁵⁹⁰. Ἡ παρανομία στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν πόλεων ἔχει σχέση με τὴ μὴ τήρηση

¹⁵⁸⁷ IG² 16

¹⁵⁸⁸ Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 123.1 - «Καὶ τότε μὲν ἠγανάκτουν, ὅθ' ἡμεῖς νομίμως ἐπάρχουν τινῶν ἠξιούμεν· νῦν δ' εἰς τοιαύτην δουλείαν καθεστώτων οὐδὲν φροντίζουσιν αὐτῶν, οἷς οὐκ ἐξαρκεῖ δασμολογεῖσθαι καὶ τὰς ἀκροπόλεις ὄραν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατεχομένας, ἀλλὰ πρὸς ταῖς κοιναῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς σώμασιν δεινότερα ἀσχουσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀργυρωνήτων· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν οὕτως αἰκίζεσθαι τοὺς οἰκέτας ὡς ἐκεῖνοι τοὺς ἐλευθέρους κολάζουσιν»

¹⁵⁸⁹ Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 46 : «ἀλλὰ μαθόντες ἐξ αὐτῶν τῶν συμβεβηκότων κατὰ μὲν τοὺς νόμους τὰς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας τούτων εἶναι δοκούσας τῶν ὀρθῶς καὶ νομίμως κτησαμένων, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν τούτων γινομένης τῶν τὰ περὶ τὸν πόλεμον μάλιστ' ἀσκούντων καὶ νικᾶν ἐν ταῖς μάχαις τοὺς πολεμίους δυναμένων»

¹⁵⁹⁰ Ἰσοκράτης, *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 125 : «Πρὸς δὲ τούτοις τὰς δοριαλώτους τῶν πόλεων οὕτω πρῶτος διώκει καὶ νομίμως, ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὰς συμμαχίδας, ἡγούμενος, εἰ τοιοῦτος ὢν φαίνοι-

των συνθηκών που έχουν συναφθεί μεταξύ τους και υπέχουν τη θέση νόμων. Αυτό ισχυρίζεται ο Ισοκράτης υπερασπιζόμενος τους Πλαταιείς και ζητώντας την ανοικοδόμηση της πόλης τους μετά την καταστροφή της από τους Θηβαίους το 374/3π.Χ.¹⁵⁹¹. Η Polly Low θεωρεί ότι αυτές οι συνθήκες πρέπει να είχαν τη θέση του *recta sunt servanta* και παρόλο που δεν ήταν κάτι ολοκληρωμένο θα πρέπει να είχαν τη θέση διεθνών νόμων που η επίκληση τους θα ήταν κάτι συνηθισμένο¹⁵⁹². Η ύπαρξη και η αναγνώριση των συνθηκών μεταξύ των πόλεων αναφέρεται και στον Ξενοφώντα όπου η δημιουργία τους θα έπρεπε να ανατίθεται στους πιο νομοταγείς πολίτες¹⁵⁹³.

Εξασφάλιση Συνθηκών

Επιβολή αντιποίνων

Πώς όμως εξασφαλιζόταν η εφαρμογή του έστω και σε πρωτόλεια μορφή διεθνούς δικαίου ή των συνθηκών μεταξύ των πόλεων; Ίσχυε πάντα το δίκαιο του ισχυρότερου ή υπήρχαν κάποιες ασφαλιστικές δικλείδες¹⁵⁹⁴; Ο Ξενοφών στα Ελληνικά μας μεταφέρει μια εικόνα που έχει σχέση με τους σύγχρονους διακανονισμούς μεταξύ των κρατών. Στην Ανταλκίδειο ειρήνη υπήρχε ο όρος σύμφωνα με τον οποίο οι συμβαλλόμενοι μπορούσαν να επιτεθούν σε αυτόν που δε θα τηρούσε τη συμφωνία¹⁵⁹⁵. Στη συνθήκη του 371 π.Χ., όταν οι Σπαρτιάτες την αποδέχτηκαν, αναφέρεται ότι εάν κάποιος παραβεί τους όρους της μπορούν τα μέλη να πάρουν το μέρος του αδικουμένου¹⁵⁹⁶. Η ίδια δέσμευση καταγράφεται και στη συνθήκη που αφορά τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία¹⁵⁹⁷ και μνημονεύεται από τον Ξενοφώντα για τη συν-

---

το περι τούς πολεμήσαντας, τήν μεγίστην πίστιν ἔσεσθαι δεδωκώς ὡς οὐδέποτ' ἂν περι γε τοὺς ἄλλους ἐξαμαρτεῖν τολμήσειεν»

¹⁵⁹¹ Ισοκράτης, *Πλαταιικός*, 5 : «Πολὺν δὲ μάλιστ' ἀγανακτοῦμεν ὅτι τοσοῦτου δέομεν τῶν ἴσων ἀξιοῦσθαι τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν ὥστ' εἰρήνης οὐσης καὶ συνθηκῶν γεγεννημένων οὐχ ὅπως τῆς κοινῆς ἐλευθερίας μετέχομεν, ἀλλ' οὐδὲ δουλείας μετρίας τυχεῖν ἠξιώθημεν».

¹⁵⁹² Low P., 2009, 99

¹⁵⁹³ Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 4. 4. 1 : «τίνι δ' ἂν μᾶλλον πολέμιοι πιστεύσειαν ἢ ἀνοχὰς ἢ σπονδὰς ἢ συνθήκας περι εἰρήνης; τίνι δ' ἂν μᾶλλον ἢ τῷ νομίμῳ σύμμαχοι ἐθέλοιεν γίγνεσθαι»

¹⁵⁹⁴ Low P. 2009, 104

¹⁵⁹⁵ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 5.1. 31 : «ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις ἐγὼ πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν.»

¹⁵⁹⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.3.18 – 19 : «Δοξάντων δὲ τούτων καλῶς εἰπεῖν, ἐψηφίσαντο καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, ἐφ' ᾧ τοὺς τε ἀρμοστὰς ἐκ τῶν πόλεων ἐξάγειν, τὰ τε στρατόπεδα διαλύειν καὶ τὰ ναυτικά καὶ τὰ πεζικά, τὰς τε πόλεις αὐτονόμους ἔαν. εἰ δὲ τις παρὰ ταῦτα ποιοίη, τὸν μὲν βουλόμενον βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ μὴ εἶναι ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις»

¹⁵⁹⁷ IG II² 43, 44 – 50 : «οἱ δὲ σύνεδροι ἀπο[δ]όμενοι ἀποδόντων [τὸ μὲν ἤ]μυσιν τῶ[ι] φήναντι, τὸ δὲ ἄ[λλο] κοινόν [ἔ]στω τῶν συ[μμά]χων· ἐὰν δὲ τις ἴ[η] ἐπὶ πολέμῳ ἐπὶ τ[ὸ]ς ποιησαμένος τὴν συμμαχίαν ἢ κατὰ γ[ῆ]ν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Ἀθηναῖος καὶ τὸς συμμαχὸς τούτοις».

θήκη της Ανταλκιδείου Ειρήνης το 371 π.Χ. όπου υπάρχει ο όρος αρωγής σε οποιαδήποτε συμμαχική πόλη που θα δεχθεί επίθεση¹⁵⁹⁸. Κατά την Law η επιβολή αντιποίνων μέσω στρατιωτικής επέμβασης εναντίον όσων δεν τηρούσαν τις συνθήκες αποτελεί από μόνη της έναν κανόνα διεθνούς συμπεριφοράς, η τήρηση του οποίου θα είχε επιπτώσεις τόσο στην κοινότητα της συμμαχίας όσο και στις πόλεις που την απάρτιζαν ξεχωριστά. Δεν ήταν μόνο η στρατιωτική επέμβαση υπέρ του μέλους που θα αδικούνταν η πράξη που θα ενδυνάμωνε τους δεσμούς της συμμαχίας, αλλά ταυτόχρονα ήταν αυτή που αναδείκνυε και το θέμα της ανάληψης της αρχηγίας στην όλη ενέργεια, που θα προσέθετε κύρος σε όποια πόλη την αναλάμβανε. Έτσι μπορεί κανείς να αντιληφθεί πώς το φαινομενικό ενδιαφέρον για την τήρηση των διεθνών «νόμων» μπορούσε να αποτελέσει μέσο για την αύξηση του κύρους και της δύναμης μιας πόλης¹⁵⁹⁹.

Οι Κορίνθιοι στην αγόρευση τους πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου επικαλούνται την καταπάτηση των συνθηκών από μέρους των Αθηναίων «σπονδάς τε οὐ λύσετε πρότεροι, ἅς γε καὶ ὁ θεὸς κελεύων πολεμεῖν νομίζει παραβεβάσθαι, ἡδικημέναις δὲ μᾶλλον βοηθήσετε· λύουσι γὰρ οὐχ οἱ ἀμυνόμενοι, ἀλλ' οἱ πρότεροι ἐπιόντες¹⁶⁰⁰»

Ὀρκοί

Ένας άλλος τρόπος που εξασφάλιζε την εφαρμογή των συνθηκών ήταν οι ὀρκοί με τους οποίους επικυρώνονταν¹⁶⁰¹. Έτσι έχουμε τον Ξενοφώντα να περιγράφει την προσπάθεια των Σπαρτιατών να εξασφαλίσουν τη βοήθεια των Αθηναίων το 370 π.Χ. και εκεί να αναφέρεται ότι οι Αρκάδες εκστράτευσαν εναντίον των Σπαρτιατών, όχι γιατί οι δεύτεροι είχαν διαπράξει κάποιο κακό, αλλά γιατί βοήθησαν τους Τεγεάτες εναντίον των οποίων επιτέθηκαν οι Μαντινείς παρά τους ὀρκούς¹⁶⁰².

---

¹⁵⁹⁸ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5. 2 : «Ἐμμενῶ ταῖς σπονδαῖς ἅς βασιλεὺς κατέπεμψε καὶ τοῖς ψηφίσμασι τοῖς Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων. ἐὰν δὲ τις στρατεύῃ ἐπὶ τινὰ πόλιν τῶν ὁμοσασῶν τόνδε τὸν ὄρκον, βοηθήσω παντὶ σθένει»

¹⁵⁹⁹ Low P., 2009, 112

¹⁶⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 123.2

¹⁶⁰¹ Low P. 2009, 119

¹⁶⁰² Ξενοφών, *Ελληνικά*, 6.5.36 : «οὐ γὰρ ἀδικησάντων σφῶν ἐπιστρατεύοιεν οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ μετ' αὐτῶν τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἀλλὰ βοηθησάντων τοῖς Τεγεάταις, ὅτι οἱ Μαντινεῖς παρὰ τοὺς ὄρκους ἐπεστράτευσαν αὐτοῖς»

Ακόμα στην «Κύρου Ανάβαση» ο στρατηγός Κλέαρχος φέρεται να έχει καταπατήσει τους όρκους και να τιμωρήθηκε γι αυτό¹⁶⁰³.

Η τιμωρία επίσης γι αυτούς που παραβιάζουν τους όρκους των συνθηκών θεωρείται δεδομένη. Ο Ξενοφών υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες που ενώ είχαν υποσχεθεί ελευθερία σε όλες τις πόλεις κατέλαβαν την ακρόπολη των Θηβών το 379 π.Χ., παρανόμησαν και όχι μόνο απώλεσαν τη Θήβα, αλλά και ηττήθηκαν στα Λεύκτρα από τους Θηβαίους, αυτοί που ήταν ανίκητοι στην ξηρά. Η ίδια θεώρηση γίνεται και για τον Αγησίλαο που τηρούσε τους όρκους και γι αυτό σε αντίθεση με τον Τισσαφέρνη είχε προσεταιρισθεί τους Έλληνες και τους βαρβάρους¹⁶⁰⁴. Με όρκους επικυρώθηκε η συμμαχία Αθηναίων με την Κάρυστο 357/6 π.Χ.

«τὸ δὲ ψήφι]-

[σμα τόδε ἀναγράψαι ἐν ἀκροπόλει τὸ]ν γραμ[ματέα τὸν κατ]-
[ὰ πρυτανείαν· τὸ δὲ ἀργύριον δοῦναι] εἰς τὴν [στήλην τὸν τα]-
[μίαν ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ ψηφίσματα] ἀναλ[ι]σκο[μένων· ἐλέσθ]-
[αι δὲ πέντε ἄνδρας οἵτινες ἤξουσ]ι ἀποληψόμε[νοι τὸς ὄρ]-
[κος παρὰ τῶν Καρυστίων· ὁμόσαι δ' αὐτοῖς τὸς τ[αξιάρχους κ]-
[αὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τὴν βουλή]ν· ἐπαινέσαι δὲ [τὸν δῆμ]-
[ον τὸν Καρ]υστίων καὶ [τοὺς πρ]έσβ[εις] τῶν Καρυστίων [καὶ τ]-
[ὸν σύν]εδρον καὶ καλέσ[αι αὐτὸς ἐ]πι ξένια εἰς τὸ πρυ[τανε]-
[ῖον] εἰς αὖριον¹⁶⁰⁵»

Στη συνομολόγηση της συμμαχίας μεταξύ των Αθηνών και των Θρακῶν βασιλέων το 357 π.Χ. γραφόταν ότι οι Βηρισάδης και Αμάδοκος θα υποστήριζαν την Αθήνα εάν κάποιοι αθετούσαν τη συμφωνία

«κ[αὶ ἐάν] που Βηρισάδ]-

[ει ἢ Ἀμαδόκ]ωι ἢ Κερσεβλέπτῃ μὴ [ἀποδῶσι] τοὺς φό]-
[ρους αἰ πόλε]ς, πράττειν Ἀθηναίου[ς καὶ τῶν ἀρχόν]-
[των τοὺς αἰ ἐ]πι τῇ δυνάμει ὄντας [κατὰ τὸ δυνατ]-
[όν· τὰς δὲ πόλει]ς τὰς Ἑλληνίδας τὰς ἐ[ν Χερρονήσω]-

¹⁶⁰³ Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 2. 5.38 : «Κλέαρχος μὲν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, ἐπεὶ ἐπιτοκῶν τε ἐφάνη καὶ τὰς σπονδὰς λύων, ἔχει τὴν δίκην καὶ τέθνηκε»

¹⁶⁰⁴ Ξενοφών, *Αγησίλαος*, 1. 13 - 14 «Αγησίλαος δὲ μάλα φαιδρῶ τῷ προσώπῳ ἀπαγγεῖλαι τῷ Τισσαφέρνει τοὺς πρέσβεις ἐκέλευσεν ὡς πολλὴν χάριν αὐτῷ ἔχει ὅτι ἐπιτοκήσας αὐτὸς μὲν πολεμίους τοὺς θεοὺς ἐκτήσατο, τοῖς δ' Ἑλλήσι συμμαχοὺς ἐποίησεν»

¹⁶⁰⁵ RO 48, 1 – 10

[ι ὑποτελούσας Β]ηρισάδει καὶ Ἀμαδόκ[ωι καὶ Κερσ]-
[εβλέπτηι τὸμ φό]ρον τὸμ πάτριον καὶ Ἀ[θηναίοις τ]-
[ῆν σύνταξιν, ἐλε]υθέρως εἶναι καὶ αὐτονό[μους συ]-
[μμάχους οὔσας Ἀ]θηναίοις καθὰ ὤμοσαν κα[ὶ Βηρισ]-
[ιάδει καὶ Ἀμαδόκω]ι καὶ Κερσεβλέπτηι· ἐὰν [δέ τις τ]-
[ῶν πόλεων ἀφιστῆ]ται ἀπ' Ἀθηναίων, βο[ηθεῖν Βηρισ]-
[ιάδην καὶ Ἀμάδοκον] καὶ Κερσεβλέπτ[ην καθότι ἂν ἐ]-
[παγγέλλωσι Ἀθηναῖοι]· ἐὰν δὲ¹⁶⁰⁶».

Με ὅρκους επικυρώθηκε ἡ συμμαχία των Ἀθηναίων με τους Ἀργεῖους καὶ τους Θεσσαλούς μετὰ τὴν αποπομπή τῆς στρατιωτικῆς βοήθειας που εἶχαν παράσχει οἱ πρῶτοι στους Σπαρτιάτες κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Ἰθώμης « οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἔγνωσαν οὐκ ἐπὶ τῷ βελτίονι λόγῳ ἀποπεμπόμενοι, ἀλλὰ τινος ὑπόπτου γενομένου, καὶ δεινὸν ποιησάμενοι καὶ οὐκ ἀξιώσαντες ὑπὸ Λακεδαιμονίων τοῦτο παθεῖν, εὐθύς ἐπειδὴ ἀνεχώρησαν, ἀφέντες τὴν γενομένην ἐπὶ τῷ Μήδῳ ξυμμαχίαν πρὸς αὐτοὺς Ἀργεῖοις τοῖς ἐκείνων πολεμίοις ξύμμαχοι ἐγένοντο, καὶ πρὸς Θεσσαλοὺς ἅμα ἀμφοτέροις οἱ αὐτοὶ ὅρκοι καὶ ξυμμαχία κατέστη¹⁶⁰⁷»

Ὅρκο ἔδωσαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴν πόλη καὶ τοὺς συμμάχους τοὺς καὶ οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Μαντινεῖς καὶ οἱ Ἠλεῖοι τὸ 420 π.Χ. γιὰ νὰ επικυρώσουν τὴ συνθήκη που συνάφθηκε μεταξύ τους «ὁμόσαι δὲ τὰς σπονδὰς Ἀθηναίους μὲν ὑπὲρ τε σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ξυμμάχων, Ἀργεῖοι δὲ καὶ Μαντινῆς καὶ Ἠλεῖοι καὶ οἱ ξύμμαχοι τούτων κατὰ πόλεις ὁμνύντων. ὁμνύντων δὲ τὸν ἐπιχώριον ὅρκον ἕκαστοι τὸν μέγιστον κατὰ ἱερῶν τελείων. ὁ δὲ ὅρκος ἔστω ὅδε· "ἐμμενῶ τῇ ξυμμαχίᾳ κατὰ τὰ ξυγκείμενα δικαίως καὶ ἀβλαβῶς καὶ ἀδόλως, καὶ οὐ παραβήσομαι τέχνη οὐδὲ μηχανῆ οὐδεμιᾶ." ὁμνύντων δὲ Ἀθήνησι μὲν ἡ βουλή καὶ αἱ ἔνδημοι ἀρχαί, ἐξορκούντων δὲ οἱ πρυτάνεις· ἐν Ἀργεῖ δὲ ἡ βουλή καὶ οἱ ὀγδοήκοντα καὶ οἱ ἀρτῦναι, ἐξορκούντων δὲ οἱ ὀγδοήκοντα· ἐν δὲ Μαντινείᾳ οἱ δημιουργοὶ καὶ ἡ βουλή καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαί, ἐξορκούντων δὲ οἱ θεωροὶ καὶ οἱ πολέμαρχοι· ἐν δὲ Ἠλίδι οἱ δημιουργοὶ καὶ οἱ τὰ τέλη ἔχοντες καὶ οἱ ἐξακόσιοι, ἐξορκούντων δὲ οἱ

¹⁶⁰⁶ RO 47, 9 - 21

¹⁶⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ἱστορία*, 1. 102.4

δημιουργοί και οί θεσμοφύλακες¹⁶⁰⁸».

Κατά τον Walzer, από τη στιγμή που άρχιζε η συζήτηση περί πολέμου πάντα υπήρχε το ερώτημα για το τι είναι το σωστό και τι είναι λάθος. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι η ηθική πραγματικότητα του πολέμου δεν προσδιορίζεται μόνο από τις πράξεις των πρωταγωνιστών, αλλά και από τις απόψεις της ανθρωπότητας. Μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση των απόψεων αυτών παίζουν οι φιλόσοφοι, οι νομικοί και κάθε είδος πολιτικοί αρθρογράφοι¹⁶⁰⁹.

Οι πνευματικοί άνθρωποι

Τα κείμενα του Θουκυδίδη αφήνουν την εντύπωση ότι κατά τον 5^ο αι η Αθηναϊκή πολιτική ρητορική διακατέχονταν σε ένα αναπάντεχο βαθμό από τον ρεαλισμό του Μακιαβέλι, αλλά δεν υπάρχουν πραγματικοί πολιτικοί λόγοι από την εποχή εκείνη¹⁶¹⁰. Από ό, τι όμως φαίνεται από τα σωζόμενα κείμενα, οι ρήτορες δε δίσταζαν να θέτουν στις πόλεις – κράτη τα ίδια ηθικά όρια που έθεταν και στους πολίτες. Ο κώδικας μιας έντιμης εκδίκησης θεωρείτο εκ των ων ουκ άνευ. Κανένας πόλεμος δεν κηρυσσόταν αν δεν υπήρχε ένας δίκαιος λόγος και το δίκαιο ήταν η λέξη κλειδί στις διακρατικές σχέσεις και ο δίκαιος λόγος σήμαινε απλά ότι ο εχθρός είχε βλάψει την πόλη. Παρόμοια και οι συνομιλητές στο διάλογο «Αλκιβιάδης» θεωρούν ότι αποφάσιζαν υπέρ του πολέμου εφόσον είχαν πεισθεί ότι είχαν πέσει θύματα βίας, εξαπάτησης ή λεηλασίας «Ἐγωγε, ὅτι γε ἐξαπατῶμενοί τι ἢ βιαζόμενοι ἢ ἀποστερούμενοι.¹⁶¹¹ »

Όλες οι αναφορές στους επιταφίους δίδουν μεγάλη σημασία στην εξωτερική πολιτική. Υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι ποτέ δεν ξεκίνησαν ένα πόλεμο χωρίς κάποια σοβαρή αιτία και δίνουν μεγάλη βαρύτητα στις υπηρεσίες που πρόσφεραν οι Αθηναίοι στους υπόλοιπους Έλληνες κατά τους Ελληνοπερσικούς πολέμους.

Ο Ισοκράτης, που θεωρούσε τον εαυτό του ένα είδος φιλοσόφου και ήθελε να αναβαθμίσει την πολιτική αγόρευση, είχε πολλές αναφορές στο ηθικό στοιχείο. Οι λόγοι του είναι γεμάτοι από τα πεπραγμένα των Αθηναίων¹⁶¹² και τους επαναλάμβανε ακόμα και σε μη Αθηναϊκό κοινό. Στον Πανηγυρικό του, που απαγγέλθηκε στους Ολυμπιακούς του 380, υποστήριξε ότι οι Αθηναίοι ήταν οι μόνοι Έλληνες

---

¹⁶⁰⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5'.47.9

¹⁶⁰⁹ Walzer M., 2008, 59

¹⁶¹⁰ Dawson D., 1996, 65

¹⁶¹¹ Πλάτων, *Αλκιβιάδης Ι*, 109.b.1-2

¹⁶¹² Dawson D., 1996, 65

που ήταν αυτόχθονες¹⁶¹³ και ότι η πόλη τους δεν βασίστηκε στις κατακτήσεις όπως κάποιες άλλες. Η ναυτική τους αυτοκρατορία που δημιουργήθηκε μετά τους περσικούς, τους παραχωρήθηκε από τους υπόλοιπους Έλληνες¹⁶¹⁴ καθώς θεωρούνταν σωτήρες και ήταν αυτοί που θα τους προστάτευαν από νέους εισβολείς ή από επίδοξους τυράννους¹⁶¹⁵.

Η εξωτερική πολιτική κατά τον ίδιο¹⁶¹⁶ θα έπρεπε να στηρίζεται στην αρχή ότι δεν είναι δίκαιο οι ισχυροί να άρχουν επί των αδυνάτων¹⁶¹⁷.

Για τους αρχαίους Έλληνες υπήρχαν δίκαιοι πόλεμοι¹⁶¹⁸. Προσπίζονταν την ελευθερία της πόλης τους και την εδαφική της ακεραιότητα, προσπαθούσαν να καταστήσουν σεβαστούς τους κοινούς Ελληνικούς νόμους και ιδιαίτερα αυτόν της φιλοξενίας και της προστασίας των ικετών και των θυμάτων¹⁶¹⁹ ή του απαιτούμενου σεβασμού στις σωρούς των νεκρών. Το καθήκον της προστασίας μπορεί να μετατραπεί σε διεκδίκηση του δικαιώματος προστασίας σε οποιονδήποτε έχει την αντίστοιχη ανάγκη και καταφεύγει στα όρια μιας πόλης¹⁶²⁰. Στις Ικέτιδες ο Ευριπίδης βάζει το χορό να παρακαλά για να παραλάβει τους νεκρούς, την ταφή των οποίων απαγόρευε ο Κρέοντας¹⁶²¹ και στους Ηρακλείδες οι γιοι του Ηρακλή παρακαλάνε για να γίνουν δεκτοί στην Αττική¹⁶²²

Ακόμη και η συνδρομή σε φίλους ή συμμάχους εγγράφει υποθήκες για το μέλλον. Οι Αργείοι υπόσχονται στους Αθηναίους να τους υποστηρίξουν όποτε παραστεί ανάγκη για τη βοήθειά τους εναντίον των Θηβαίων¹⁶²³

Ο Οιδίποδας ενταφιαζόμενος στην Αττική θα γίνει ήρωας προστάτης του Κολωνού και ο Ευρυσθέας, που όταν ηττάται σώζεται από τους Αθηναίους, θα τους χαρίσει έναν πολύτιμο χρησμό¹⁶²⁴

---

¹⁶¹³ Ισοκράτης, Πανηγυρικός, 24: «Ταύτην γὰρ οἰκοῦμεν ...οἰκειοτάτους τὴν πόλιν ἔχοντες προσειπεῖν»

¹⁶¹⁴ Ισοκράτης, Πανηγυρικός, 72: «οὐ πολλῶ ...ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων»

¹⁶¹⁵ Ισοκράτης, Πανηγυρικός, 104: «ἀλλὰ τὴν τῶν συμμάχων ὁμόνοιαν ...καὶ τῶ μὲν πλήθει βοηθοῦντες, ταῖς δὲ δυναστείαις πολεμοῦντες»

¹⁶¹⁶ Dawson D., 1996, 66

¹⁶¹⁷ Ισοκράτης, Περί Ειρήνης, 69: «Ὅτι μὲν οὖν οὐ δίκαιόν ἐστιν τοὺς κρείττους τῶν ἡττόνων ἄρχειν,»

¹⁶¹⁸ Ruze' F., 2005, 83

¹⁶¹⁹ Αισχύλος, *Ικέτιδες*, 385 – 386, 401: «μένει τοι Ζηνὸς ἰκταίου κότος δυσπαραθέλκτους παθόντος οἴκοις. ...'ἐπήλυδας τιμῶν ἀπώλεσας πόλιν'»

¹⁶²⁰ Ruze' F., 2005, 83

¹⁶²¹ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 63 - 70: «ὀσίως οὐχ ...λυγρὰ μέλη παιδὸς ἐμοῦ»

¹⁶²² Ευριπίδης, *Ηρακλείδα*, 30 – 38: «πάσης δὲ χώρας Ἑλλάδος ... κλεινῶν Ἀθηνῶν τήνδ' ἀφικόμεσθ' ὁδόν»

¹⁶²³ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 1165 – 1179: «Θη. Ἄδραστε καὶ γυναῖκες Ἀργεῖαι γένος, ...παθόντες ὑμᾶς ἀντιδρᾶν ὀφείλομεν.»

Ο Ευριπίδης επαινεί την πόλη που παρόλες τις δυσκολίες αποδέχεται τους ικέτες και συμπαραστέκεται στους φίλους¹⁶²⁵ .

Το άδικο του πολέμου κατακρίνεται από τον Αισχύλο στους «επτά επί Θήβας» που βάζει τους Αργείους να το αποδέχονται από μόνοι τους¹⁶²⁶.

Ταυτόχρονα, ο αγώνας του Πολυνεΐκη δεν είναι άδικος¹⁶²⁷. Έχοντας στερηθεί την πατρική κληρονομιά, μέρος της οποίας ήταν και η εναλλαγή στην εξουσία, δικαιούται να παλέψει γι αυτό. Ο χορός στις Φοίνισσες του Ευριπίδη το παραδέχεται

«οὐ γὰρ ἄδικον
εἰς ἀγῶνα τάνδ' ἔνοπλος ὄρμᾶν
παῖς μετέρχεται δόμους¹⁶²⁸».

Ο πόλεμος αυτός είναι όμως από τη φύση του άδικος και κατακριτέος από τους τραγικούς καθώς για μια προσωπική διαμάχη εμπλέκονται δύο μεγάλες πόλεις και πλήθος οπλιτών και καθώς δε μπορεί να γίνει εύκολα αποδεκτή η επίθεση για ένα τέτοιο λόγο ενός πολίτη εναντίον της ίδιας του της πατρίδας.

Ένα ακόμα στοιχείο που κατακρίνεται είναι η αμετροέπεια των ηρώων που μεθώντας από τη νίκη ή τη δύναμή τους δεν εκτιμούν τις θεϊκές προειδοποιήσεις και υποπίπτουν σε «ύβρι». Η έπαρσή τους αυτή είναι ασυγχώρητη. Έτσι ο χορός στους Πέρσες του Αισχύλου προειδοποιεί ότι όποιος επαίρεται δεν θα έχει καλό τέλος¹⁶²⁹

Ο Αριστοφάνης στηλιτεύει την τακτική της παραπλάνησης του λαού από τους Αθηναίους πολιτικούς μιας και η απόφαση για την διεξαγωγή ή όχι ενός πολέμου δεν αφορούσε μόνο ένα πρόσωπο, αλλά έπρεπε να υπάρχει συνέργεια του

---

¹⁶²⁴ Ευριπίδης, *Ηρακλείδα*, 1027 – 1029 : «ἐπεὶ μ' ἀφῆκε καὶ κατηιδέσθη κτανεῖν, χρησμῶι παλαιῶι Λοξίου δωρήσομαι, ὅς ὠφελήσει μείζον' ἢ δοκεῖ χρόνωι».

¹⁶²⁵ Ευριπίδης, *Ηρακλείδα*, 329 – 332 : «ἀεὶ ποθ' ἦδε γαῖα τοῖς ἀμηχάνοις σὺν τῶι δικαίωι βούλεται προσωφελεῖν. τοιγὰρ πόνους δὴ μυρίους ὑπὲρ φίλων ἤνεγκε καὶ νῦν τόνδ' ἀγῶν' ὄρῳ πέλας»

¹⁶²⁶ Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας*, 568 – 589 : «ἔκτον λέγοιμ' ἂν ἄνδρα σωφρονέστατον ἀλκὴν τ' ἄριστον, μάντιν, Ἀμφιάρεω βίαν·

Ὅμολώσι δὲ πρὸς πύλαις τεταγμένος
κακοῖσι βάζει πολλὰ Τυδέως βίαν·
τὸν ἀνδροφόντην, τὸν πόλεως ταρακτορα,
μέγιστον Ἄργει τῶν κακῶν διδάσκαλον, ...
μάντις κεκευθῶς πολεμίας ὑπὸ χθονός.
μαχώμεθ', οὐκ ἄτιμον ἐλπίζω μόρον»

¹⁶²⁷ Ruze' F. , 2005, 87

¹⁶²⁸ Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 258 - 260

¹⁶²⁹ Αισχύλος, *Πέρσαι*, 107 – 114 : «δολόμετην δ' ἀπάταν θεοῦ...παράγει βροτὸν εἰς ἄρκυας Ἄτα, τόθεν οὐκ ἔστιν ὑπὲρ θνατὸν ἀλύξαντα φυγεῖν.»

λαού ή κάποιων οργάνων της πόλης στη λήψη της απόφασης¹⁶³⁰. Οι πολιτικοί λοιπόν εκμεταλλεύονταν τη ρητορική τους δεινότητα προκειμένου να κατευθύνουν το λαό στο σημείο που εκείνοι επιθυμούσαν. Έτσι ο Δικαιοπόλις στους «Αχαρνής» αναφέρει ότι οι Αθηναίοι άλλοτε υποκύπτοντας στα κελεύσματα των πολιτικών (Περικλής) και άλλοτε από δικιά τους ευθύνη διεξάγουν τον πόλεμο¹⁶³¹. Επίσης στο ίδιο έργο υποστηρίζεται ότι δύσκολα κανείς θα μπορούσε να προτάξει την ειρήνη μιας και ο λαός επηρεασμένος δεν θα το συγχωρούσε¹⁶³². Ταυτόχρονα όμως αποδίδοντας και στο λαό το μερίδιο της ευθύνης που του αναλογούσε, ο Αριστοφάνης του ασκεί κριτική που όντας ευκολόπιστος παρασυρόταν χωρίς να επιτρέπει κάποια άλλη διαφορετική (φιλειρηνική) φωνή να ακουστεί¹⁶³³.

Στο ίδιο πνεύμα και για τον ίδιο λόγο ο λαός στηλιτεύεται και από τον Ευριπίδη στις Ικέτιδες όταν ο Θησέας κατηγορεί τον Άδραστο ότι παρασύρθηκε από το πλήθος και επιτέθηκε στη Θήβα ¹⁶³⁴. Ταυτόχρονα ο ίδιος ο Θησέας πριν λάβει την απόφαση για να βαδίζει εάν χρειαστεί εναντίον της Θήβας θεωρεί ότι πρέπει να πάρει την απόφαση ο λαός¹⁶³⁵.

Στο Θουκυδίδη βρίσκουμε το επιχείρημα ότι κάποια πράγματα - ενέργειες γίνονται από συμφέρον. Οι άνθρωποι έχουν την τάση να πράττουν ό,τι τους ωφελεί. Σύμφωνα με τον Finley¹⁶³⁶ αυτή η θέση του Θουκυδίδη έρχεται σε αντίθεση με την ευρέως διαδεδομένη της δικαιοσύνης και της τιμής που βρίσκονται σε πολλά αρχαία κείμενα. Ο Ευριπίδης στη «Μήδεια» έχει τον Ιάσωνα απέναντι στις αιτιάσεις της Μήδειας να αιτιολογεί τις πράξεις του που έγιναν στην προσπάθειά του να προστατεύσει το συμφέρον της ίδιας και των παιδιών της¹⁶³⁷.

Το ίδιο παρουσιάζεται και στην Ιλιάδα στο λόγο του Οδυσσέα προς τον Αχιλλέα προκειμένου να τον πείσει να συμμετάσχει στη μάχη εναντίον των Τρώων.

---

¹⁶³⁰ Ruze´ F. , 2005, 91

¹⁶³¹ Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 530 – 556: «Έντεϋθεν ὀργῇ Περικλέης οὐλύμπιος ...Ταῦτ' οἶδ' ὅτι ἂν ἐδρᾶτε· τὸν δὲ Τήλεφον οὐκ οἰόμεσθα; Νοῦς ἄρ' ἡμῖν οὐκ ἓνι»

¹⁶³² Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 490 - 49 «Τί δράσεις; Τί φήσεις; <Εὔ> ἴσθι νυν ἀναίσχυντος ὦν σιδηροῦς τ' ἀνήρ, ὅστις παρασχῶν τῇ πόλει τὸν αὐχένα ἄπασι μέλλεις εἰς λέγειν τάναντία. Ἀνήρ οὐ τρέμει τὸ πρᾶγμ'. Εἶά νυν, ἐπειδήπερ αὐτὸς αἰρεῖ, λέγε»

¹⁶³³ Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 626 - 645 «Ἀνήρ νικᾷ τοῖσι λόγοισιν, καὶ τὸν δῆμον μεταπέθει ...ὅστις παρεκινδύνευσ' ἐν Αθηναίοις εἰπεῖν τὰ δίκαια»

¹⁶³⁴ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 229 – 237 : «ἐς δὲ στρατείαν πάντας Ἀργείους ἄγων, ...τὸ πλήθος εἶ τι βλάπτεται πάσχον τάδε»

¹⁶³⁵ Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, 349 – 353 : «δόξαι δὲ χρήζω καὶ πόλει πάσῃ τόδε, ...ἂν δῆμον εὐμενέστερον. καὶ γὰρ κατέστησ' αὐτὸν ἐς μοναρχίαν ἐλευθερώσας τήνδ' ἰσόψηφον πόλιν»

¹⁶³⁶ Finley J., 2015, 60

¹⁶³⁷ Ευριπίδης, *Μήδεια*, 545 – 567 : «τοσαῦτα μὲν σοι τῶν ἐμῶν πόνων πέρι ...ἐμοί τε λύει τοῖσι μέλλουσιν τέκνοις τὰ ζῶντ' ὀνήσαι. μῶν βεβούλευμαι κακῶς;»

Απαριθμεί όλα τα καλά που θα αποκόμιζε ο χολωμένος ήρωας σε περίπτωση συμμετοχής του. Το συμφέρον πράγματι θα υπαγόρευε στον Αχιλλέα να παραμερίσει το θυμό του και να βοηθήσει τους Αχαιούς¹⁶³⁸

Το ίδιο κίνητρο του συμφέροντος αποδίδει και ο Θερσίτης στον Αγαμέμνονα Τον κατηγορεί ότι πλουτίζει από τον πόλεμο, ότι υποχρεώνει τους άλλους να του παραδίνουν τη λεία τους, ότι διαλέγει τις ομορφότερες αιχμάλωτες γυναίκες που όμως άλλοι συλλαμβάνουν με κίνδυνο της ζωής τους, ότι έφτασε στο σημείο να ταπεινώσει το γενναίο Αχιλλέα αφαιρώντας του τη Χρυσήίδα. Τον κατηγορεί ως άπληστο που δεν χορταίνει το χρυσάφι που του φέρνουν οι Τρώες για να ελευθερώσουν τους γιους τους που αιχμαλωτίζουν οι απλοί Αχαιοί πολεμιστές και όχι αυτός.. Είναι αχόρταγος, τα θέλει όλα δικά του. Γι αυτό και δεν θέλει να γυρίσουν στην πατρίδα. Συσσωρεύει πλούτη άκοπα και χαίρεται τον έρωτα¹⁶³⁹.

Οι Έλληνες φιλόσοφοι του 5^{ου} αι. είναι οι πνευματικοί κληρονόμοι των Ιώνων φιλοσόφων¹⁶⁴⁰. Για τον Πλάτωνα, ο πόλεμος παρόλο που δεν αποτελεί κεντρικό θέμα σε κάποιο έργο του τον απασχολεί στο πλαίσιο οργάνωσης της πόλης¹⁶⁴¹. Για το φιλόσοφο, γενεσιουργός αιτία του πολέμου είναι η αδήριτη ανάγκη μιας πόλης για επέκταση όταν η γη που έχει στη διάθεσή της για να θρέψει τους κατοίκους της δεν επαρκεί. Αυτή η πόλη θα κοιτάξει να αποκτήσει αυτά που της αναγκαιούν από τη διπλανή η οποία θα πρέπει και αυτή με τη σειρά της να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της

. « Καὶ ἡ χώρα γέ που, ἢ τότε ἰκανὴ τρέφειν τοὺς τότε,
...καὶ ὑπὲρ ὧν νυνδὴ ἐλέγομεν διαμαχεῖται τοῖς ἐπιούσιν.¹⁶⁴²».

Για τον Πλάτωνα δεν δικαιολογούνταν πόλεμος που να αφορά σε διένεξη μεταξύ Ελληνικών πόλεων. Οι Έλληνες δεν θα έπρεπε να πολεμούν μεταξύ τους. Η προσπάθεια θα έπρεπε να επικεντρωθεί στην αποφυγή υποδούλωσης από τους βαρβάρους, οι οποίοι είναι από τη φύση τους διαφορετικό γένος από αυτό των Ελλήνων και διάκεινται εχθρικά προς αυτούς. Ο φιλόσοφος επίσης θεωρεί αισχρή την πράξη σκύλευσης των νεκρών εξομοιώνοντάς την με τη δειλία.

«Τί δέ; πρὸς τοὺς πολεμίους πῶς ποιήσουσιν ἡμῖν οἱ

---

¹⁶³⁸ Όμηρος, *Ιλιάς*, I 225 – 306 : □χαῖρ' Ἀχιλεῦ· δαιτὸς μὲν εἴσης οὐκ ἐπίδευεῖς ...ἐπεὶ οὐ τινά φησιν ὁμοῖον οἷ ἔμειναι Δαναῶν οὐς ἐνθάδε νῆες ἔνεικαν.»

¹⁶³⁹ Όμηρος, *Ιλιάς*, B 225 – 242: «Ἀτρεΐδη τέο δ' αὐτ' ἐπιμέμφεαι ἠδὲ χατίζεις;...ἀλλὰ μάλ' οὐκ Ἀχιλῆϊ χόλος φρεσίν, ἀλλὰ μεθήμων· ἢ γὰρ ἂν Ἀτρεΐδη νῦν ὕστατα λωβήσαιο.»

¹⁶⁴⁰ Ruze F., 2005, 104

¹⁶⁴¹ Ruze F., 2005, 115

¹⁶⁴² Πλάτων, *Πολιτεία*, 373 d 4 - 374 a 2

στρατιῶται; ...

Ἄλλ' οὐ φιλέλληνες; οὐδὲ οἰκείαν τὴν Ἑλλάδα ἡγή-

σονται, οὐδὲ κοινωνήσουσιν ὧνπερ οἱ ἄλλοι ἱερῶν;

Καὶ σφόδρα γε.¹⁶⁴³»

Στους Νόμους η θέση του Αθηναίου φιλοσόφου απέναντι στον πόλεμο είναι ακόμα πιο ξεκάθαρη. Οι πολιτικοί θα πρέπει να νομοθετούν και να πράττουν για θέματα που αφορούν τον πόλεμο σκεπτόμενοι την εδραίωση της ειρήνης. Βέβαια σε μια έκτακτη κατάσταση οι πολίτες θα πρέπει να υπερασπιστούν το συμφέρον της πόλης τους μέσω των πολεμικών επιχειρήσεων. Αυτό όμως το είδος των πολεμικών συγκρούσεων που απορρίπτει ο Πλάτων είναι αυτό του εμφυλίου πολέμου. Αποτελεί για το φιλόσοφο ό,τι το χειρότερο.

«Τό γε μὴν ἄριστον οὔτε ὁ πόλεμος οὔτε ἡ στάσις, ...

ΑΘ. Ἡμεῖς δέ γε ἀγαθῶν ὄντων τούτων ἔτι φαμὲν ἀμεί-

νους εἶναι καὶ πολὺ τοὺς ἐν τῷ μεγίστῳ πολέμῳ γιγνομένους

ἀρίστους ὀρθότατα¹⁶⁴⁴».

Ο Πλάτων όμως δεν παραβλέπει και τη σκληρή πραγματικότητα. Οι πόλεις βρίσκονται σε μια κατάσταση πολέμου (είτε ακήρυκτου είτε εν εξελίξει) και για αυτό θα πρέπει να είναι πάντοτε έτοιμες για να προασπίσουν τα συμφέροντά τους

«ΚΛ. Οἶμαι μὲν, ὦ ξένε, καὶ παντὶ ῥάδιον ὑπολαβεῖν εἶναι

τά γε ἡμέτερα. ...πάντα δὲ τὰ τῶν νικωμένων

ἀγαθὰ τῶν νικῶντων γίγνεσθαι¹⁶⁴⁵»

Ο Πλάτων αποδίδει επίσης μεγάλη σημασία στις συμμαχίες και στα συμφωνηθέντα μεταξύ των συμβαλλομένων μερών. Θεωρεί μάλιστα ότι θα πρέπει πάντα να υπάρχει ασφαλιστική δικλείδα η οποία θα επαναφέρει την ορθή τάξη. Και αυτή θα ήταν η επιβολή της τάξης με πόλεμο. Ίσως αυτή είναι μια περίπτωση που δέχεται ο φιλόσοφος τον πόλεμο.

«ΑΘ. Οὐκοῦν τό γε μέγιστον ταῖς καταστάσεσιν τῶν

πολιτειῶν ὑπῆρχεν ταῖς ἐν ταῖς τρισὶ πόλεσι νομοθετουμέ-

ναις, εἴτε οἱ βασιλῆς ἐνομοθέτουν εἴτ' ἄλλοι τινές;

ΜΕ. Ποῖον;

¹⁶⁴³ Πλάτων, *Πολιτεία*, 469b5 – 470e

¹⁶⁴⁴ Πλάτων, *Νόμοι*, 628c9 – 630a2

¹⁶⁴⁵ Πλάτων, *Νόμοι*, 625c9 – 626b4

ΑΘ. Τὸ βοηθούς γε εἶναι τὰς δύο ἐπὶ τὴν μίαν αἰεὶ πόλιν, τὴν τοῖς τεθεῖσιν νόμοις ἀπειθοῦσαν.

ΜΕ. Δῆλον.¹⁶⁴⁶»

Θεωρεῖ ὅτι ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Περσῶν ἦταν δίκαιος καὶ ἐπιβεβλημένος καὶ κακίζει τὶς πόλεις ποὺ με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο δὲν συμμετείχαν, ἀλλὰ καὶ πιθανῶς νὰ υπέσκαψαν τὴν προσπάθεια τῶν υπερασπιστῶν τῆς Ἑλλάδας.

« καὶ οὐκ ἄν

ποτε ὁ Περσικὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα οὐδ' ἄλλος οὐδεὶς στόλος

ἄν ὤρμησε, ...καθάπερ ὧν Πέρσαι

τυραννοῦσι τὰ νῦν διαπεφορημένα καὶ συμπεφορημένα κακῶς

ἐσπαρμένα κατοικεῖται¹⁶⁴⁷» καὶ

«ΑΘ. Τὰ δὲ περὶ τὴν τῆς Ἀττικῆς αὐτῆς πολιτείας τὸ μετὰ

τοῦτο ὡσαύτως ἡμᾶς διεξελεθῆναι χρεῶν, ..ἀλλὰ κατὰ μικρὰ ἂν ἐν τῷ

τότε ἡμῶν ἕκαστος σκεδασθεὶς ἄλλος ἄλλοσε διεσπάρῃ¹⁶⁴⁸».

Στὴν Πολιτεία ὁ Πλάτων, μέσω τοῦ διαλόγου με τὸ Θρασύμαχο, κάνει μιὰ ἀναφορὰ στὴν πόλιν ποὺ ἀδικεῖ τὶς υπόλοιπες καταδικάζοντας ταυτόχρονα τὴν ἐνέργεια αὐτῆ «πόλιν φαίης ἂν ἄδικον εἶναι καὶ ἄλλας πόλεις ἐπιχειρεῖν δουλοῦσθαι ἀδίκως καὶ καταδεδουλωθῆναι, πολλὰς δὲ καὶ ὑφ' ἑαυτῆς ἔχειν δουλωσαμένην;

Πῶς γὰρ οὐκ; ἔφη. καὶ τοῦτό γε ἡ ἀρίστη μάλιστα ποιήσει καὶ τελεώτατα οὕσα ἄδικος.

Μανθάνω, ἔφην, ὅτι σὸς οὗτος ἦν ὁ λόγος. ἀλλὰ τότε περὶ αὐτοῦ σκοπῶ πότερον ἢ κρείττων γιγνομένη πόλις πόλεως ἄνευ δικαιοσύνης τὴν δύναμιν ταύτην ἔξει, ἢ ἀνάγκη αὐτῆ μετὰ δικαιοσύνης;

Εἰ μὲν, ἔφη, ὡς σὺ ἄρτι ἔλεγες ἔχει—ἢ δικαιοσύνη σοφία—μετὰ δικαιοσύνης· εἰ δ' ὡς ἐγὼ ἔλεγον, μετὰ ἀδικίας¹⁶⁴⁹».

Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἀδικία καὶ ἡ ἐπὶ κληση τῆς δυνάμειος ὡς μοναδικοῦ κριτηρίου ἀπὸ τὸν Καλλικλῆ ἐμφανίζεται στὸ Γοργία. Ἐκεῖ με τὴ δικαιολογία ὅτι ἡ φύση ἔχει

¹⁶⁴⁶ Πλάτων, *Νόμοι*, 684b5 – 684b11

¹⁶⁴⁷ Πλάτων, *Νόμοι*, 692c5 – 693c5

¹⁶⁴⁸ Πλάτων, *Νόμοι*, 698a9 – 699d2

¹⁶⁴⁹ Πλάτων, *Πολιτεία*, 352, b1 – c3

δικούς της νόμους εξηγείται κάθε είδους αδικία των ισχυρών και σε διεθνές επίπεδο η επίθεση των Περσών εναντίον της Ελλάδας¹⁶⁵⁰

Οι σοφιστές και οι ρήτορες του τέλους του 5^{ου} αι συχνά ταξινομούσαν τους πολέμους κάτω από τρεις επικεφαλίδες – όφελος , ασφάλεια και δόξα¹⁶⁵¹. Η ίδια περίπτωση θεώρηση, απαντά στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Ο Πλάτων παρουσιάζει στους Νόμους την ιδανική πόλη που θα πρέπει να είναι απομονωμένη και να προετοιμάζεται για πόλεμο, όχι μόνο να υπερασπιστεί τον εαυτό της, αλλά επίσης για να βοηθήσει τις γειτονικές πόλεις όταν αδικούνται « όπόσοι τούς προσχώρους ἀδικουῦντάς τε αὐτούς ἀμύνασθαι δυνατοὶ καὶ γείτοσιν ἑαυτῶν ἀδικουμένοις βοηθῆσαι ¹⁶⁵²».

Ο Αριστοτέλης έχει μια διαφορετική θεώρηση για τον πόλεμο. Η αναγκαιότητα για δίκαιο πόλεμο είναι κάτι το δεδομένο. Η πόλις – κράτος, θα πρέπει να είναι αυτάρκης και ένα από τα χαρακτηριστικά του κράτους είναι ότι μπορεί να προστατέψει την ελευθερία του «φανερὸν ὅτι τό γε ὀπλιτικὸν ἀναγκαῖόν ἐστι μόνιον τῆς πόλεως¹⁶⁵³». Δεν περνάνε απαρατήρητα κράτη όπως η Σπάρτη που προκαλούν πολέμους για ίδιον όφελος και προσπαθούν να κυριαρχήσουν επί των γειτόνων τους «εἰ τοῦτ' ἐστὶν ἔργον τοῦ πολιτικοῦ, τὸ δύνασθαι θεωρεῖν ὅπως ἄρχη καὶ δεσπόζη τῶν πλησίων, καὶ βουλομένων καὶ μὴ βουλομένων¹⁶⁵⁴».

Ο Αριστοτέλης θέλει τη δίκαιη πόλη να επιθυμεί την ειρήνη και όχι στον πόλεμο και να αναγκάζεται σε πόλεμο μόνο για να αποκαταστήσει την ειρήνη καθώς μόνο για ένα τέτοιο σκοπό αυτός επιτρέπεται «πόλεμον μὲν εἰρήνης χάριν, ἀσχολίαν δὲ σχολῆς, τὰ δ' ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα τῶν καλῶν ἔνεκεν¹⁶⁵⁵». Παράλληλα με τους πολέμους που διεξάγονται για ευγενείς σκοπούς, πόλεμοι μπορεί

---

¹⁶⁵⁰ Πλάτων, Γοργίας, 483.c8 – e4 : «ή δέ γε οἶμαι φύσις αὐτὴ ἀποφαίνει αὐτό, ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω τοῦ χειρόνος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. δηλοῖ δὲ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν. ἐπεὶ ποῖω δικάϊω χρώμενος Ξέρξης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευσεν ἢ ὁ πατήρ αὐτοῦ ἐπὶ Σκύθας; ἢ ἄλλα μυρία ἂν τις ἔχοι τοιαῦτα λέγειν. ἀλλ' οἶμαι οὗτοι κατὰ φύσιν τὴν τοῦ δικαίου ταῦτα πρᾶττουσιν, καὶ ναὶ μὰ Δία κατὰ νόμον γε τὸν τῆς φύσεως, οὐ μέντοι ἴσως κατὰ τοῦτον ὃν ἡμεῖς τιθέμεθα».

¹⁶⁵¹ Dawson D., 1996, 68

¹⁶⁵² Πλάτων, Νόμοι, 737.d

¹⁶⁵³ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1291a. 33-34

¹⁶⁵⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1324b. 25-26

¹⁶⁵⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1333a. 35-36

να διεξαχθούν με στόχο την ηγεμονία επ'ωφελεία των ηττημένων¹⁶⁵⁶. Σχολιάζοντας δε την απομόνωση των Νόμων του Πλάτωνος, θεωρούσε ότι ένα κράτος με οντότητα θα έπρεπε να διατηρεί ένα μεγάλο αριθμό στρατεύματος και να διεξάγει στρατιωτικές παρεμβάσεις στις υποθέσεις άλλων κρατών¹⁶⁵⁷. Επιπλέον, προϋπόθεση της ηγεμονίας θεωρεί την ύπαρξη ισχυρού ναυτικού¹⁶⁵⁸. Θεωρεί δεδομένο ότι η ηγεμονία είναι πάντα επιθυμητή¹⁶⁵⁹.

Ο Ισοκράτης στο «Περί Ειρήνης» υποστηρίζει ότι η Αθήνα απέκτησε τη μεγάλη της δύναμη που κατέληξε σε ηγεμονία εξαιτίας της δίκαιης συμπεριφοράς της απέναντι στους υπόλοιπους Έλληνες¹⁶⁶⁰.

Ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει τον πόλεμο ως κάτι το φυσιολογικό και σε αντίθεση με τον Πλάτωνα θεωρεί ότι θα πρέπει να γίνεται προς χάριν της ειρήνης. Η φυσική αποδοχή του πολέμου ως φαινόμενο έχει ως επακόλουθο την προετοιμασία των πολιτών προς τούτο. Ο πόλεμος μάλιστα μπορεί να διεξαχθεί πρωτίστως για την προάσπιση της ελευθερίας της πατρίδας, κατά δεύτερο λόγο για την επιβολή της επί των υπολοίπων πόλεων και τέλος για την υποδούλωση όσων δεν μπορούν να υπερασπιστούν την ελευθερία τους. «τὴν τε τῶν πολεμικῶν ἄσκησιν οὐ τούτου χάριν δεῖ μελετᾶν, ἵνα καταδουλώσωνται τοὺς ἀναξίους, ἀλλ' ἵνα πρῶτον μὲν αὐτοὶ μὴ δουλεύσωσιν ἑτέροις, ἔπειτα ὅπως ζητῶσι τὴν ἡγεμονίαν

---

¹⁶⁵⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1333b.38- 1334.a5 : «τόν <τε> νομοθέτην ἐμποιεῖν δεῖ τάρτα ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων· τὴν τε τῶν πολεμικῶν ἄσκησιν οὐ τούτου χάριν δεῖ μελετᾶν, ἵνα καταδουλώσωνται τοὺς ἀναξίους, ἀλλ' ἵνα πρῶτον μὲν αὐτοὶ μὴ δουλεύσωσιν ἑτέροις, ἔπειτα ὅπως ζητῶσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὠφελείας ἕνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ μὴ πάντων δεσποτείας»

¹⁶⁵⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1265a. 21-25 : «πρῶτον μὲν εἰ δεῖ τὴν πόλιν ζῆν βίον πολιτικόν, μὴ μονωτικόν (οὐ γὰρ μόνον ἀναγκαῖόν ἐστιν αὐτὴν τοιοῦτοις χρῆσθαι πρὸς τὸν πόλεμον ὅπλοις ἢ χρήσιμα κατὰ τὴν οἰκίαν χώραν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἔξω τόπους»

¹⁶⁵⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1327a. 1-7 : « περὶ δὲ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ὅτι μὲν βέλτιστον ὑπάρχειν μέχρι τινὸς πλήθους, οὐκ ἄδηλον (οὐ γὰρ μόνον αὐτοῖς ἀλλὰ καὶ τῶν πλησίον τισὶ δεῖ καὶ φοβεροὺς εἶναι καὶ δύνασθαι βοηθεῖν, ὥσπερ κατὰ γῆν, καὶ κατὰ θάλατταν)· περὶ δὲ πλήθους ἤδη καὶ μεγέθους τῆς δυνάμεως ταύτης πρὸς τὸν βίον ἀποσκεπτέον τῆς πόλεως. εἰ μὲν γὰρ ἡγεμονικόν καὶ πολιτικόν ζήσεται βίον, ἀναγκαῖον καὶ ταύτην τὴν δύναμιν ὑπάρχειν πρὸς τὰς πράξεις σύμμετρον»

¹⁶⁵⁹ Dawson D., 1996, 69

¹⁶⁶⁰ Ισοκράτης, *Περί Ειρήνης*, 29 – 30 : «Ἡμεῖς γὰρ οἰόμεθα μὲν, ἦν τὴν θάλατταν πλέωμεν πολλαῖς τριήρεσι καὶ βιαζώμεθα τὰς πόλεις συντάξεις διδόναι καὶ συνέδρους ἐνθάδε πέμπειν, διαπράξεσθαι τι τῶν δεόντων· πλεῖστον δὲ διεψεύσαμεθα τῆς ἀληθείας. Ὡν μὲν γὰρ ἠλπίζομεν, οὐδὲν ἀποβέβηκεν, ἔχθραι δ' ἡμῖν ἐξ αὐτῶν καὶ πόλεμοι καὶ δαπάναι μεγάλαι γεγόνασιν· εἰκότως· καὶ γὰρ τὸ πρότερον ἐκ μὲν τῆς τοιαύτης πολυπραγμοσύνης εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους κατέστημεν, ἐκ δὲ τοῦ δικαίαν τὴν πόλιν παρέχειν καὶ βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις καὶ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν παρ' ἐκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἐλάβομεν· ὧν νῦν ἀλογίστως καὶ λίαν εἰκῆ πολὺν ἤδη χρόνον καταφρονοῦμεν»

τῆς ὠφελείας ἔνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ μὴ πάντων δεσποτείας· τρίτον δὲ τὸ δεσπόζειν τῶν ἀξίων δουλεύειν¹⁶⁶¹».

Υπάρχει ὁμως και ἄλλος τρόπος θέασης του πολέμου. Η ιδέα ὅτι η ἱστορία λειτουργεῖ σύμφωνα με ἕνα ηθικό και θεϊκό νόμο που εἶναι υπεύθυνος για τη λειτουργία του κόσμου. Κινητήρια δύναμη του ὅλου οικοδομήματος εἶναι ὁ πόλεμος. Αυτή η θεώρηση της ἱστορίας ανήκει στον Ηρόδοτο που με τον τρόπο αυτό θέλησε να δικαιολογήσει το φαινόμενο του πολέμου. Το ἴδιο του το ἔργο για τους Περσικούς Πολέμους εἶναι ανεκτίμητο καθώς πριν ἀπὸ αὐτόν δεν υπήρχαν πολλές καταγραφές για το παρελθόν¹⁶⁶².

Ὁ Ηρόδοτος στηρίζεται στην αρχή της αμοιβαίας πράξης. Τόσο οἱ συμμαχίες ὡς και οἱ αντιπαλότητες εἶναι κληρονομικές και συχνά οἱ διαδοχικές γενιές συνδέουν το παρελθόν με το παρόν μέσω ενός δικτύου αντιπαλοτήτων. Αυτή η διαδικασία του κληρονομικού χρέους σχηματίζει τη βασική δομή της αφήγησης του Ηροδότου.

Το σύνολο των δράσεων και των αντιδράσεων φανερώνει ἕνα σχέδιο στον κόσμο που εκδηλώνεται ἀπὸ μόνο του στο «ἀδίκημα των ὀρίων». Η κεντρική μεταφορά του Ηροδότου εἶναι ὅτι υπάρχουν σημαντικά χωρικά ὅρια τα ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι στο κυνήγι των πολυάριθμων ἀντιθέσεων τους περνούν μόνο με ρίσκο (ἀπειλή¹⁶⁶³).

Στο παραπάνω πλαίσιο ἐντάσσεται και η Περσική προσπάθεια να περᾶσουν το ὄριο Ευρώπης- Ασίας. Στο συμβούλιο ὅπου ὁ Ξέρξης ἀποφάσισε την εἰσβολή στην Ελλάδα ὁ Ἀρτάβανος τον προειδοποιεῖ ὅτι οἱ κεραυνοὶ των θεῶν κτυποῦν τα ψηλότερα δένδρα¹⁶⁶⁴ και του ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς δεν ἐπιθυμεῖ να ἔχει ἄλλος την υπερηφάνεια και την κρατὰ ἀποκλειστικά για τον εαυτό του χτυπώντας ὅποιον ξεχωρίζει ἀπὸ το μέσο ὄρο και προσπαθεῖ να ἀποκτήσει για τον ἴδιο μεγαλύτερη ἀπὸ τους υπόλοιπους δύναμη και δόξα¹⁶⁶⁵. Σε προγενέστερο κεφάλαιο, ὁ Σόλων προει-

---

¹⁶⁶¹ Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1333b38 – 1334a2

¹⁶⁶² Dawson D., 1996, 73

¹⁶⁶³ Dawson D., 1996, 74

¹⁶⁶⁴ Dawson D., 1996, 75

¹⁶⁶⁵ Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, 7.10 : « Ὁρᾶς τὰ ὑπερέχοντα ζῶα ὡς κεραυνοὶ ὁ θεὸς οὐδὲ ἔᾶ φαντάζεσθαι, τὰ δὲ σμικρὰ οὐδὲν μιν κνίζει· ὀρᾶς δὲ ὡς ἐς οἰκήματα τὰ μέγιστα αἰεὶ καὶ δένδρεα τὰ τοιαῦτα ἀποσκήπτει τὰ βέλεα. Φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολουεῖν. Οὕτω δὲ καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε· ἐπεὶ σφι ὁ θεὸς φθονήσας φόβον ἐμβάλη ἢ βροντήν, δι' ὧν ἐφθάρησαν ἀναξίως ἑωυτῶν. Οὐ γὰρ ἔᾶ φρονέειν μέγα ὁ θεὸς ἄλλον ἢ ἑωυτόν»

δοποιεί τον Κροίσο για την εύκολη μεταστροφή της εύνοιας των θεών¹⁶⁶⁶ και ο Κροίσος υπενθυμίζει στον Κύρο το ευμετάβλητο της ανθρώπινης τύχης¹⁶⁶⁷

Υπάρχουν και άλλες αιτίες για τον πόλεμο. Η κυρίαρχη θέση θέλει την ανθρώπινη ζωή να παρουσιάζεται ως κύκλος που δεν επιτρέπει σε κανένα να παραμείνει επί πολύ στην ευημερία¹⁶⁶⁸. Τα πάντα αλλάζουν και κανένα κράτος δεν μπορεί να είναι συνεχώς ισχυρό καθώς τη θέση του θα πάρει κάποιο άλλο¹⁶⁶⁹

Η καινοτομία του Πανελληνισμού μπορεί εύκολα να διευρυνθεί. Στην πράξη η επίκληση του πανελληνίου αισθήματος ήταν πάντα μια δικαιολογία για ηγεμονία.¹⁶⁷⁰

Παρόλα αυτά ο Ισοκράτης θεωρεί τον πόλεμο εναντίον των βαρβάρων ως κάτι το ιδιαίτερο. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Πλάτων που στην «Πολιτεία» του προτείνει ένα νέο κώδικα του πολέμου, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι πόλεμοι μεταξύ των Ελληνίδων πόλεων θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως εμφύλιοι και καμία ελληνική πόλη δεν θα μπορούσε ποτέ να κατακτηθεί, υποδουλωθεί ή ατιμασθεί¹⁶⁷¹. Στον αντίποδα, δεν υπάρχει κάποιος περιορισμός για τους πολέμους εναντίον των βαρβάρων, καθώς οι Έλληνες είναι από τη φύση τους εχθροί με αυτούς¹⁶⁷². Η ανάγκη για κατοχή δούλων (πλην Ελλήνων) θα ήταν ένα ισχυρό κίνητρο για τους Έλληνες να είναι ενωμένοι στις εκστρατείες ή στις επιδρομές για την απόκτηση τους σε βαρβαρικές περιοχές, με αποτέλεσμα να μειωθούν οι πόλεμοι μεταξύ των Ελλήνων. Η αναφορά στα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη είναι ενδεικτική¹⁶⁷³. Υποστηρίζει ότι κάποιοι άνθρωποι (οι βάρβαροι) είναι δούλοι εκ φύσεως και ως εκ τούτου είναι φυσι-

---

¹⁶⁶⁶ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.32 : «πολλοῖσι γὰρ δὴ ὑποδέξας ὄλβον ὁ θεὸς προορίζους ἀνέτρεψε»

¹⁶⁶⁷ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.120 : «εἰ δ' ἔγνωκας ὅτι ἄνθρωπος καὶ σὺ εἷς καὶ ἑτέρων τοιῶνδε ἄρχεις, ἐκεῖνο πρῶτον μάθε ὡς κύκλος τῶν ἀνθρωπῆϊων ἐστὶ πρηγμάτων, περιφερόμενος δὲ οὐκ ἔῃ αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς εὐτυχέειν»

¹⁶⁶⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 1.207 : «εἰ δ' ἔγνωκας ὅτι ἄνθρωπος καὶ σὺ εἷς καὶ ἑτέρων τοιῶνδε ἄρχεις, ἐκεῖνο πρῶτον μάθε ὡς κύκλος τῶν ἀνθρωπῆϊων ἐστὶ πρηγμάτων, περιφερόμενος δὲ οὐκ ἔῃ αἰεὶ τοὺς αὐτοὺς εὐτυχέειν.»

¹⁶⁶⁹ Dawson D., 1996, 75

¹⁶⁷⁰ Dawson D., 1996, 70

¹⁶⁷¹ Πλάτων, *Πολιτεία*, 469.c : «Μηδὲ Ἑλληνα ἄρα δούλον ἐκτῆσθαι μήτε αὐτούς, τοῖς τε ἄλλοις Ἑλλησιν οὕτω συμβουλευεῖν; Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη· μᾶλλον γ' ἂν οὖν οὕτω πρὸς τοὺς βαρβάρους τρέποιντο, ἑαυτῶν δ' ἀπέχουιντο»

¹⁶⁷² Πλάτων, *Πολιτεία*, 470.c : «Ἑλληνας μὲν ἄρα βαρβάρους καὶ βαρβάρους Ἑλλησι πολεμεῖν μαχομένους τε φήσομεν καὶ πολεμίους φύσει εἶναι, καὶ πόλεμον τὴν ἐχθραν ταύτην κλητέον»

¹⁶⁷³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1333b.39-1334a.3 : « τὴν τε τῶν πολεμικῶν ἄσκησιν οὐ τούτου χάριν δεῖ μελετᾶν, ἵνα καταδουλώσωνται τοὺς ἀναξίους, ἀλλ' ἵνα πρῶτον μὲν αὐτοὶ μὴ δουλεύσωσιν ἑτέροις, ἔπειτα ὅπως ζητῶσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὠφελείας ἕνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ μὴ πάντων δεσποτείας· τρίτον δὲ τὸ δεσπόζειν τῶν ἀξίων δουλεύειν»

κό να διεξαγάγεις πόλεμο εναντίον τους με σκοπό να κυριαρχήσεις επί αυτών χωρίς να νοιάζεσαι για την ευημερία τους¹⁶⁷⁴.

Αυτού του είδους η ανθρωπολογική αντιμετώπιση του θέματος του πολέμου απηχεί κάποιες άλλες παλαιότερες ιδέες¹⁶⁷⁵ όπως αυτές του Πρωταγόρα που θεωρούσε ότι ο πρωταρχικός σκοπός του πολέμου ήταν η απληστία και ο πλούτος. Κατά τον Dawson κάτι τέτοιο υποκρύπτεται στην «Πολιτεία» όπου ο Σωκράτης υποστηρίζει στο διάλογό του με το Γλαύκωνα ότι προκειμένου η πόλη να έχει τα αγαθά που απαιτούνται θα χρειαστεί να αποσπάσει ένα τμήμα από τη γειτονική και αυτό θα προκαλέσει τον πόλεμο μεταξύ τους¹⁶⁷⁶. Το ίδιο παρατηρούμε και στους «Νόμους» όπου ο Αθήναιος μιλώντας για τους ανθρώπους που διασώθηκαν από τον καταστροφικό κατακλυσμό αναφέρει ότι δεν είχαν λόγο να πολεμήσουν μεταξύ τους καθώς έλειπαν τα κίνητρα. Αφενός δεν ήταν πάρα πολύ φτωχοί και αφετέρου δεν είχαν την τάση προς πλουτισμό καθώς δεν είχαν ακόμα ανακαλύψει τα πολύτιμα μέταλλα¹⁶⁷⁷.

Ο Αριστοτέλης επιπλέον αναφέρει ότι ο πόλεμος είναι ο βασικός και φυσικός τρόπος της οικονομικής ζωής στο ίδιο ηθικό επίπεδο με το κυνήγι, προσθέτοντας ότι αυτό είναι φυσικό όταν γίνεται εναντίον ανθρώπων που είναι από τη φύση τους δούλοι «εἰ μὴ φύσει τὸ μὲν δεσποστὸν ἔστι τὸ δὲ οὐ δεσποστὸν, ὥστε εἴπερ ἔχει τὸν τρόπον τοῦτον, οὐ δεῖ πάντων πειρᾶσθαι δεσπόζειν, ἀλλὰ τῶν δεσποστῶν, ὥσπερ οὐδὲ θηρεύειν ἐπὶ θοίνην ἢ θυσίαν ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ πρὸς τοῦτο θηρευτὸν· ἔστι δὲ θηρευτὸν ὃ ἂν ἄγριον ἢ ἐδεστὸν ζῷον¹⁶⁷⁸». Με αυτόν τον τρόπο διαφοροποιείται ο πόλεμος εναντίον των βαρβάρων από έναν πόλεμο που διεξάγεται στο όνομα της δικαιοσύνης ή για λόγους επέκτασης και γίνεται σαφές ότι δεν απαιτείται ιδιαίτερος λόγος για να δικαιολογηθεί ο πόλεμος εναντίον κατωτέρων ανθρωπίνων υπάρξεων. Βέβαια η άποψη του Αριστοτέλη δεν είναι σίγουρο ότι αντι-

---

¹⁶⁷⁴ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1256b. 24-27 : « πολεμική φύσει κτητική πως ἔσται (ἡ γὰρ θηρευτική μέρος αὐτῆς), ἢ δεῖ χρησθαι πρὸς τε τὰ θηρία καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλουσιν, ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον».

¹⁶⁷⁵ Dawson D., 1996, 71

¹⁶⁷⁶ Πλάτων, Πολιτεία, 373d – 374 : « Καὶ ἡ χώρα γέ που, ἡ τότε ἰκανὴ τρέφειν τοὺς τότε, σμικρὰ δὴ ἐξ ἰκανῆς ἔσται. ἢ πῶς λέγομεν; ...ὃ ἐξεληθὸν ὑπὲρ τῆς οὐσίας ἀπάσης καὶ ὑπὲρ ὧν νυνδὴ ἐλέγομεν διαμαχεῖται τοῖς ἐπιούσιν»

¹⁶⁷⁷ Πλάτων, Νόμοι, 679,b : « πένητες μὲν δὴ διὰ τὸ τοιοῦτον σφόδρα οὐκ ἦσαν, οὐδ' ὑπὸ πενίας ἀναγκαζόμενοι διάφοροι ἑαυτοῖς ἐγίνοντο· πλούσιοι δ' οὐκ ἂν ποτε ἐγένοντο ἄχρυσοί τε καὶ ἀνάργυροι ὄντες, ὃ τότε ἐν ἐκείνοις παρῆν.»

¹⁶⁷⁸ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1324b 35 - 40

προσώπεια την πλειοψηφία, όμως και ο Ισοκράτης στο ίδιο μήκος κύματος θεωρεί τον πόλεμο εναντίον των βαρβάρων κάτι σαν το κυνήγι των ζώων « τῶν δὲ πολέμων ὑπελάμβανον ἀναγκαιότατον μὲν εἶναι καὶ δικαιοτάτον τὸν μετὰ πάντων ἀνθρώπων πρὸς τὴν ἀγριότητα τῶν θηρίων γιγνόμενον, ἕτερον δὲ τὸν μετὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους τοὺς καὶ φύσει πολεμίους ὄντας καὶ πάντα τὸν χρόνον ἐπιβουλεύοντας ἡμῖν¹⁶⁷⁹».

Δίκαιοι –άδικοι πόλεμοι

Κατά τον Walzer, η ηθική πραγματικότητα του πολέμου χωρίζεται σε δύο μέρη. Η κάθε σύρραξη κρίνεται αφενός για το λόγο που πολεμούν οι αντίπαλοι και αφετέρου για τα μέσα που αυτοί υιοθετούν. Η πρώτη κρίση χρειάζεται έναν επιθετικό προσδιορισμό. Δηλαδή ο πόλεμος θα πρέπει να προσδιορισθεί ως δίκαιος ή άδικος. Το δεύτερο μέρος χρειάζεται έναν επιρρηματικό προσδιορισμό, υποστηρίζοντας ότι ένας πόλεμος διεξήχθη δίκαια ή άδικα. Κατά το Μεσαίωνα η διαφορά εντοπιζόταν στις προθέσεις διαχωρίζοντας το jus ad bellum (δίκαιο του πολέμου) από το jus in bello (δίκαιο κατά τη διεξαγωγή του πολέμου). Το πρώτο, jus ad bellum, μας υποχρεώνει να διακρίνουμε την επίθεση από την αυτοάμυνα. Το δεύτερο, jus in bello, μας υποχρεώνει να διακρίνουμε την τήρηση ή όχι των καθιερωμένων και θετικών κανόνων διεξαγωγής του πολέμου. Είναι έτσι λοιπόν πολύ εύκολο να αντιληφθούμε ότι ένας δίκαιος πόλεμος μπορεί να διεξάγεται άδικα, αλλά και το αντίστροφο. Η δυαρχία των jus ad bellum και jus in bello αποτελεί τη βάση για την ηθική αποτίμηση της πραγματικότητας του πολέμου¹⁶⁸⁰.

Κατά τον Κλαούζεβιτς ο πόλεμος είναι μια πράξη βίας χωρίς όριο στην εκδήλωσή της.¹⁶⁸¹ Ο επιτιθέμενος είναι υπεύθυνος για οτιδήποτε προκύψει από τη σύγκρουση που ο ίδιος ξεκίνησε. Κατά τον πόλεμο, ο κάθε αντίπαλος πειθαναγκάζει τον άλλο να προβαίνει σε πράξεις βίας καθώς ο ένας υπαγορεύει το νόμο του στον άλλο μέχρι την τελική νίκη¹⁶⁸².

Στις διεθνείς σχέσεις τα βασικά γνωρίσματα της ηθικής συμπεριφοράς των ελληνικών πολέμων μπορούν να καταγραφούν όπως παρακάτω¹⁶⁸³:

Κατά πρώτον¹⁶⁸⁴ δεν φαινόταν να υπάρχει πρόβλημα στο να απευθύνεται κάποια πόλη σε κάποια άλλη σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά μεταξύ τους με χαρα-

¹⁶⁷⁹ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 163

¹⁶⁸⁰ Walzer M., 2008, 67

¹⁶⁸¹ Klawsewitz C.V., 1984, 34

¹⁶⁸² Klawsewitz C.V., 1999, 35

¹⁶⁸³ Dover K. J. 1974, 310

¹⁶⁸⁴ Dover K. J. 1974, 310

κτηρισμούς που αποδίδονταν και σε πολίτες. Έτσι, οι λέξεις δίκαιος ή άδικος, τίμιος ή ανέντιμος, σκληρός, ιδιοτελής κ.α. χρησιμοποιούνταν σε αρκετές περιπτώσεις. Ο Ισοκράτης επαινεί την Αθήνα για ανιδιοτέλεια και για ενδιαφέρον προς τις υπόλοιπες πόλεις¹⁶⁸⁵, ενώ αντίθετα ο Λυσίας την κακίζει¹⁶⁸⁶. Ο Ξενοφών θεωρεί ότι η Σπάρτη εξέλαβε τη συμπεριφορά των Φλειασίων, που ήθελαν να δικάσουν οι ίδιοι τους εξόριστους συμπατριώτες τους και όχι να αφήσουν ένα αμερόληπτο δικαστήριο να λάβει την τελική απόφαση, ως υβριστική¹⁶⁸⁷. Ανάλογοι χαρακτηρισμοί και αξιολογήσεις μπορεί να ενισχύονταν από την αναλογικότητα μεταξύ των πολιτών και των πόλεων. Έτσι οι Πλαταιείς, απευθυνόμενοι στους Αθηναίους μετά την καταστροφή της πόλης τους το 374/3 π.Χ από τους Θηβαίους, συσχετίζουν τη δυστυχία της πόλης τους με τον οίκτο που αποκομίζει ένας δυστυχής πολίτης¹⁶⁸⁸. Την ίδια αναλογικότητα πολιτών και πόλης στη συμπεριφορά αναδεικνύει και ο Διόδωτος που απευθύνεται στους Αθηναίους προκειμένου να αποφασίσουν για τη μοίρα της Μυτιλήνης. Τους λέει ότι η τύχη παίζει μεγάλο ρόλο στις ενέργειες των ανθρώπων, καθώς τους παρασύρει σε πράξεις στις οποίες σε άλλη περίπτωση, γνωρίζοντας ότι δεν διαθέτουν τα απαιτούμενα μέσα δεν θα προχωρούσαν, αφήφώντας έτσι οποιαδήποτε λογική. Έτσι ο άνθρωπος δεν μπορεί εύκολα να συγκρατηθεί από το φόβο του νόμου. Για τον ίδιο λόγο αναλογικά και η ποινή στη Μυτιλήνη πρέπει να είναι πολύ βαρεια προκειμένου να τη συνετίσει¹⁶⁸⁹. Ο Ισοκράτης επίσης επισημαίνει ότι η πα-

---

¹⁶⁸⁵ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 48: «Ἐπαινεῖν μὲν οὖν δίκαιόν ἐστι τὴν τοῖς ἄλλοις πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίαν γεγεννημένην, δεινὴν δὲ νομίζειν τὴν αὐτῇ τὰ συμφέροντα διαπραττομένην, καὶ φίλους μὲν ποιεῖσθαι τοὺς ὁμοίως αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις χρωμένους, φοβεῖσθαι δὲ καὶ δεδιέναι τοὺς πρὸς σφᾶς μὲν αὐτοὺς ὡς δυνατὸν οἰκειότατα διακειμένους, πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους ἀλλοτρίως καὶ πολεμικῶς τὴν αὐτῶν διοικοῦντας. Τὴν μὲν οὖν ἀρχὴν ἑκατέρω τῶν πολέων τοιαύτην ἐποίησατο»

¹⁶⁸⁶ Λυσίας, [Δήμου Καταλύσεως] *Απολογία*, 31: «διὰ τούτους δὲ ἄπιστοι τοῖς Ἑλλησι γεγενήμεθα»

¹⁶⁸⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, Ε΄.3.13: «τῶ δ' ὄντι ὑβρίζειν δοκούντων τῶν Φλειασίων φρουρὰν φαίνουσιν ἐπ' αὐτοὺς οἱ ἔφοροι»

¹⁶⁸⁸ Ισοκράτης, *Πλαταικός*, 52: «Ἐπει' οὐδ' εἰκὸς ἓνα μὲν ἕκαστον ἐλεεῖσθαι τῶν παρὰ τὸ δίκαιον δυστυχούντων, ὅλην δὲ πόλιν οὕτως ἀνόμως διεφθαρμένην μηδὲ κατὰ μικρὸν οἴκτου δυνηθῆναι τυχεῖν»

¹⁶⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 45. 6 – 7: «καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ξυμβάλλεται ἐς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκίμως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει, καὶ οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσῳ περὶ τῶν μεγίστων τε, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτὸν ἐδόξασεν. ἀπλῶς τε ἀδύνατον καὶ πολλῆς εὐηθείας, ὅστις οἶεται τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ὀρμωμένης προθύμως τι πρᾶξαι ἀποτροπὴν τινα ἔχειν ἢ νόμων ἰσχύι ἢ ἄλλῳ τῷ δεινῷ»

ραβίαση των όρκων από μία πόλη έχει τη βαρύτητα που δίδεται σε ένα τέτοιο γεγονός εάν γίνει από έναν ιδιώτη¹⁶⁹⁰.

Κατά δεύτερον, παρόλο που ήταν ευρέως αποδεκτό ότι το περιεχόμενο μιας ηθικής κρίσης δε διέφερε σε ατομικό ή «εθνικό» επίπεδο, ο τρόπος επιβολής της διέφερε κατά ένα σημαντικό τρόπο. Μία πόλη που είχε κριθεί ότι παραβίαζε τον ηθικό νόμο ή ήταν ηθικά εκτεθειμένη απέναντι στις υπόλοιπες δεν μπορούσε να αποτραπεί από το να συνεχίσει την πορεία της ούτε να υποχρεωθεί σε κάποιου είδους ποινή, εκτός από πολεμικές πράξεις, την απειλή του πολέμου ή την προοπτική διεθνών αντιδράσεων με κατάληξη την επιβολή πίεσης στον επιτιθέμενο¹⁶⁹¹.

Η επίγνωση της δυσκολίας επιβολής του νόμου σε διεθνές επίπεδο και η ανάλυση δράσης σε περίπτωση εθνικού συμφέροντος συνδυάζονταν προκειμένου να δημιουργηθεί μια εντύπωση που αξιοποιήθηκε πολύ από τους Αθηναίους στην περίπτωση της Μήλου κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο όπου υποστήριξαν ότι το δίκαιο, αλλά και η εφαρμογή του νόμου, εξαρτώνται από τη δύναμη που έχει κάποιος να τα επιβάλει¹⁶⁹². Ταυτόχρονα, ο Αλκιβιάδης υποστήριζε ότι υπάρχει κάποιος καθολικός νόμος που ρυθμίζει την επιθετική συμπεριφορά των πόλεων που πρόκειται να μεγαλοουργήσουν¹⁶⁹³. Το ίδιο υποστήριξε και ο Εύφημος στην Καμαρίνα της Σικελίας που θεωρεί μονόδρομο (νομοτελειακό) το ότι για να αποφύγει κάποιος την υποταγή θα πρέπει αυτός πρώτος να προβεί σε ενέργειες που θα τον καταστήσουν κυρίαρχο¹⁶⁹⁴. Την πεποίθηση αυτή κατακρίνει ο Ερμοκράτης στη συνέλευση των Ελλήνων της Σικελίας καθώς μεν αναγνωρίζει το νομοτελειακό του να

---

¹⁶⁹⁰ Ισοκράτης, *Παραγραφή Προς Καλλίμαχον*, 29: «Υπόγειον γάρ ἐστιν, ἐξ οὗ καταπολεμηθέντες, ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς γενόμενοι, πολλῶν ἐπιθυμησάντων διαφθεῖραι τὴν πόλιν, εἰς ὄρκους καὶ συνθήκας κατεφεύγομεν, ἅς εἰ [οἱ] Λακεδαιμόνιοι τολμῶεν παραβαίνειν, σφόδρ' <ἂν> ἕκαστος ὑμῶν ἀγανακτήσειεν»

¹⁶⁹¹ Dover K. J. 1974, 311

¹⁶⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.89. 1: « τὰ δυνατὰ δ' ἐξ ὧν ἑκάτεροι ἀληθῶς φρονοῦμεν διαπράσσεισθαι, ἐπισταμένους πρὸς εἰδότας ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς Ξυγχωροῦσιν»

¹⁶⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6. 18.2: «τὴν τε ἀρχὴν οὕτως ἐκτησάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὴ ἄλλοι ἤρξαν, παραγιγνώμενοι προθύμως τοῖς αἰεὶ ἢ βαρβάροις ἢ Ἑλλησιν ἐπικαλουμένοι, ἐπεὶ εἴ γε ἡσυχάζοιεν πάντες ἢ φυλοκρονοῖεν οἷς χρεῶν βοηθεῖν, βραχὺ ἂν τι προσκτώμενοι αὐτῇ περὶ αὐτῆς ἂν ταύτης μᾶλλον κινδυνεύοιμεν. τὸν γὰρ προύχοντα οὐ μόνον ἐπιόντα τις ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ ὅπως μὴ ἔπεισι προκαταλαμβάνει»

¹⁶⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 6.82.3: «αὐτοὶ δὲ τῶν ὑπὸ βασιλεῖ πρότερον ὄντων ἡγεμόνες καταστάντες οἰκοῦμεν, νομίσαντες ἥκιστ' ἂν ὑπὸ Πελοποννησίοις οὕτως εἶναι, δύναμιν ἔχοντες ἢ ἀμννούμεθα, καὶ ἐς τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν οὐδὲ ἀδίκως καταστρεψάμενοι τοὺς τε Ἴωνας καὶ νησιώτας, οὓς Ξυγγενεῖς φασὶν ὄντας ἡμᾶς Συρακόσιοι δεδουλώσθαι»

άρχει κάποιος επί κάποιων άλλων, πλην όμως θεωρεί ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ότι αυτό μπορεί να ανατραπεί με την κατάλληλη αντίσταση¹⁶⁹⁵.

Η έναρξη του πολέμου

Ένα πολύ σοβαρό θέμα που έπαιζε ρόλο στον χαρακτηρισμό ενός πολέμου ως δίκαιου ή άδικου με ταυτόχρονη ηθική καταδίκη θεωρούνταν η έναρξη του πολέμου. Ο πόλεμος προαπαιτούσε συγκεκριμένες προϋποθέσεις μια από τις οποίες ήταν η υποχρέωση της κήρυξης του αντί της αιφνιδιαστικής επίθεσης, ενώ κυρίαρχο ζήτημα αποτελούσε και το ποιος και με ποια αιτιολογία άρχιζε τον πόλεμο¹⁶⁹⁶. Η Κέρκυρα το 435/4 π.Χ. ανταποκρινόμενη σε αίτημα των Επιδαμνίων εξόριστων πολιόρκουσε την Επίδαμνο. Η Κόρινθος υποστήριξε τους πολιόρκημένους και κατόπιν αποτυχημένων προσπαθειών για αποφυγή της σύρραξης¹⁶⁹⁷ έστειλε κήρυκα να κηρύξει τον πόλεμο. Κήρυκα είχαν στείλει δε και οι Κερκυραίοι με σκοπό να παροτρύνουν τους Κορινθίους να μην αρχίσουν οι εχθροπραξίες¹⁶⁹⁸. Ήταν μια κίνηση για να γίνει γνωστό στους υπόλοιπους Έλληνες ποιος ξεκίνησε τον πόλεμο¹⁶⁹⁹. Η ίδια τακτική ακολουθήθηκε και στη διαμάχη μεταξύ των Αθηναίων και των Κορινθίων λίγο αργότερα. Σκοπός ήταν να επιρριφθούν ευθύνες για την έναρξη του πολέμου στο αντίπαλο στρατόπεδο. Οι μεν απεσταλμένοι των Κορινθίων μετέφεραν το μήνυμα ότι οι Αθηναίοι θα δέπρρατταν αδίκημα καθώς εάν τους παρακώλυαν θα παραβίαζαν τη συνθήκη ειρήνης¹⁷⁰⁰. Οι δε Αθηναίοι διπλωματικά υποστήριξαν ότι ούτε τον πόλεμο άρχιζαν ούτε τη συνθήκη ειρήνης ήθελαν να διαλύσουν. Το μόνο που θα έκαναν θα ήταν να προσφέρουν βοήθεια σε μια φιλική πόλη, την οποία θα υποστήριζαν ακόμα και εναντίον των Κορινθίων¹⁷⁰¹.

---

¹⁶⁹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4. 61.5: «καὶ τοὺς μὲν Ἀθηναίους ταῦτα πλεονεκτεῖν τε καὶ προνοεῖσθαι πολλὴ ξυγγνώμη, καὶ οὐ τοῖς ἄρχειν βουλομένοις μέμφομαι, ἀλλὰ τοῖς ὑπακούειν ἔτοιμοτέροις οὖσιν»

¹⁶⁹⁶ Karavites P., 1982, 99

¹⁶⁹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 28.4 – 29.1: «Κερκυραῖοι δὲ ἀντέλεγον, ἦν καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ἐν Ἐπίδαμνῳ ἀπαγάγωσι, ποιήσιν ταῦτα· ἔτοιμοι δὲ εἶναι καὶ ὥστε ἀμφοτέρους μένειν κατὰ χώραν, σπονδὰς δὲ ποιήσασθαι ἕως ἂν ἡ δίκη γένηται. Κορινθιοὶ δὲ οὐδὲν τούτων ὑπήκουον»

¹⁶⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 29.1 – 3: «προπέμψαντες κήρυκα πρότερον πόλεμον προερούντα Κερκυραῖοις ...οἱ Κερκυραῖοι κήρυκά τε προὔπεμψαν αὐτοῖς ἐν ἀκατίῳ ἀπερούντα μὴ πλεῖν ἐπὶ σφᾶς»

¹⁶⁹⁹ Karavites P., 1982, 99

¹⁷⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1, 53, 2 – 3: «ἀδικεῖτε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολέμου ἄρχοντες καὶ σπονδὰς λύοντες· ἡμῖν γὰρ πολεμίους τοὺς ἡμετέρους τιμωρομένοις ἐμποδῶν ἴστασθε ὅπλα ἀνταιρόμενοι. εἰ δ' ὑμῖν γνώμη ἐστὶ κωλύειν τε ἡμᾶς ἐπὶ Κέρκυραν ἢ ἄλλοσε εἴ ποι βουλόμεθα πλεῖν καὶ τὰς σπονδὰς λύετε, ἡμᾶς τούσδε πρῶτους λαβόντες χρήσασθε ὡς πολεμίους»

¹⁷⁰¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.53. 4: «οὔτε ἄρχομεν πόλεμον, ὦ ἄνδρες Πελοποννήσιοι, οὔτε τὰς σπονδὰς λύομεν, Κερκυραῖοις δὲ τοῖσδε ξυμμάχοις οὖσι βοηθοὶ ἦλθομεν. εἰ μὲν οὖν ἄλλοσέ ποι βούλεσθε πλεῖν, οὐ κωλύομεν· εἰ δὲ ἐπὶ Κέρκυραν πλευσεῖσθε ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίων, οὐ περιοψόμεθα κατὰ τὸ δυνατόν».

Την ίδια αντίληψη για το ότι δεν πρέπει κάποιος αναίτια να κηρύττει τον πόλεμο είχαν και οι Σπαρτιάτες πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο βασιλιάς Αρχίδαμος προέτρεψε τους Σπαρτιάτες να είναι συγκρατημένοι σε σχέση με τον πόλεμο και να εξαντλήσουν κάθε διπλωματικό μέσο, παρόλο που πίστευε ότι το δίκαιο ήταν με το μέρος των Πελοποννησίων¹⁷⁰². Επιπλέον οι Σπαρτιάτες, για να εξασφαλίσουν ακόμα μεγαλύτερη νομιμοποίηση, έστειλαν πρεσβεία στους Δελφούς¹⁷⁰³. Οι Κορίνθιοι πάλι, υποστήριξαν ότι ο πόλεμος ήταν δικαιολογημένος καθώς κατά τη γνώμη τους είχαν αδικηθεί και δήλωσαν ότι αυτός θα τερματιζόταν όταν θα αποκρούονταν οι Αθηναίοι¹⁷⁰⁴. Ακόμα και μετά τη λήψη της απόφασης από την Πελοποννησιακή Συμμαχία, οι Σπαρτιάτες προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν το πλεονέκτημα έναντι των Αθηναίων και στέλνοντας πρέσβεις ζητούσαν να εξαγισθεί η Αθήνα από το Κυλώνειο άγος. Τέλος οι Σπαρτιάτες με τον Αρχίδαμο, προκειμένου να δείξουν ότι είχαν εξαντλήσει κάθε περιθώριο διαπραγμάτευσης και ενώ βρισκόταν ο Πελοποννησιακός στρατός στον Ισθμό, έστειλαν στην Αθήνα το Μελήσιππο σε μια τελευταία προσπάθεια αποφυγής της σύρραξης¹⁷⁰⁵.

Οι Σπαρτιάτες πάλι, κατά τη διάρκεια της σικελικής εκστρατείας, δίσταζαν να επιτεθούν κατά της Αττικής καθώς άρχισαν τον πόλεμο χωρίς να καταφύγουν σε διαιτησία όπως πρότειναν οι Αθηναίοι με αποτέλεσμα να υποστούν κατά τη γνώμη τους δίκαια κάποιες συμφορές¹⁷⁰⁶. Όμως, στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θεώρησαν ότι είχαν το ηθικό πλεονέκτημα καθώς οι Αθηναίοι ήταν αυτοί που προέβαιναν σε περιφερειακές εχθροπραξίες και δεν δέχονταν τη διαιτησία¹⁷⁰⁷.

---

¹⁷⁰² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 85. 2 : «καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πέμπετε μὲν περὶ τῆς Ποτειδαίας, πέμπετε δὲ περὶ ὧν οἱ ξύμμαχοί φασιν ἀδικεῖσθαι, ἄλλως τε καὶ ἐτοίμων ὄντων αὐτῶν δίκας δοῦναι· ἐπὶ δὲ τὸν διδόντα οὐ πρότερον νόμιμον ὡς ἐπ' ἀδικοῦντα ἰέναι. παρασκευάζεσθε δὲ τὸν πόλεμον ἅμα. ταῦτα γὰρ καὶ κράτιστα βουλευσεσθε καὶ τοῖς ἐναντίοις φοβερώτατα»

¹⁷⁰³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.118.2 : «αὐτοῖς μὲν οὖν τοῖς Λακεδαιμονίοις διέγνωστο λελύσθαι τε τὰς σπονδὰς καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἀδικεῖν, πέμψαντες δὲ ἐς Δελφοὺς ἐπηρώτων τὸν θεὸν εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται»

¹⁷⁰⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 121.1 – 2 : «Ἡμεῖς δὲ νῦν καὶ ἀδικούμενοι τὸν πόλεμον ἐγείρομεν καὶ ἱκανὰ ἔχοντες ἐγκλήματα, καὶ ὅταν ἀμυνώμεθα Ἀθηναίους, καταθησόμεθα αὐτὸν ἐν καιρῷ»

¹⁷⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.12.1 – 2 : «Τοσαῦτα εἰπὼν καὶ διαλύσας τὸν ξύλλογον ὁ Ἀρχίδαμος Μελήσιππον πρῶτον ἀποστέλλει ἐς τὰς Ἀθήνας τὸν Διακρίτου ἄνδρα Σπαρτιάτην, εἴ τι ἄρα μᾶλλον ἐνδοῖεν οἱ Ἀθηναῖοι ὀρώντες σφᾶς ἤδη ἐν ὁδῷ ὄντας. οἱ δὲ οὐ προσεδέξαντο αὐτὸν ἐς τὴν πόλιν οὐδ' ἐπὶ τὸ κοινόν»

¹⁷⁰⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7. 18. 2 : «ἐν γὰρ τῷ προτέρῳ πολέμῳ σφέτερον τὸ παρανόμημα μᾶλλον γενέσθαι»

¹⁷⁰⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7.18.3 – 4 : «ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ταῖς τριάκοντα ναυσὶν ἐξ Ἄργους ὀρμώμενοι Ἐπιδαύρου τέ τι καὶ Πρασιῶν καὶ ἄλλα ἐδήωσαν καὶ ἐκ Πύλου ἅμα ἐληστεύοντο, καὶ ὅσάκις περὶ τοῦ διαφορᾶς γένοιτο τῶν κατὰ τὰς σπονδὰς ἀμφισβητουμένων, ἐς δίκας προκαλουμένων τῶν Λακεδαιμονίων οὐκ ἤθελον ἐπιτρέπειν, τότε δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι νομίσα-

Καμία Ελληνική πόλη δεν ήθελε να δίνει την εντύπωση πως ήταν η επιτιθέμενη¹⁷⁰⁸. Στον πλατωνικό διάλογο « Αλκιβιάδης», ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι οδηγούνται σε πόλεμο εξαπατώμενοι ή εξαναγκαζόμενοι¹⁷⁰⁹. Με τον τρόπο αυτό όμως, μπορούσε ο οποιοσδήποτε να επικαλεστεί κάποια δικαιολογία για να κρύψει τους πραγματικούς σκοπούς όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης στην αγόρευση των Θηβαίων οι οποίοι κατά τη διένεξη τους με τις Πλαταιές υποστηρίζουν ότι δεν είχαν αναλάβει αυτή πρωτοβουλία να προσβάλλουν την πόλη¹⁷¹⁰. Όμως, παρόλο που μπορεί οι λόγοι που κάποιος ξεκινούσε τον πόλεμο να ήταν διαστρεβλωμένοι ή σκηνοθετημένοι, οι Έλληνες πίστευαν στο δίκαιο του αγώνα που διεξήγαγαν.

Η ηθική υπεροχή

Παρόλο που διεξήγαγαν πολλούς πολέμους μεταξύ τους, δεν ήθελαν η επιθετικότητά τους αυτή να θεωρείται ότι είναι άδικη¹⁷¹¹. Ο Ισοκράτης, στο λόγο του «Περί ειρήνης», υποστηρίζει ότι οι πόλεις που έχουν αιώνια παρουσία, σε αντίθεση με τους απλούς πολίτες που μπορεί να φύγουν από τη ζωή χωρίς να έχουν υποστεί τις συνέπειες των πράξεών τους, θα έρθουν τελικά αντιμέτωπες με τις αδικίες που τυχόν θα έχουν διαπράξει και θα λογοδοτήσουν για αυτές¹⁷¹². Ο Πλάτων στην Πολιτεία του ενισχύει την ευθύνη των πόλεων θεωρώντας ότι για αυτές είναι πιο εύκολο να διακρίνουν το δίκαιο από το άδικο από ότι οι ίδιοι οι πολίτες μην αφήνοντας καμία δικαιολογία¹⁷¹³.

Οι Κορίνθιοι, όταν κατά τη δευτερολογία τους θέλησαν να κινητοποιήσουν τα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας για να επιλέξουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηνών χωρίς να φοβούνται ότι τελούν εν αδίκω, τους επεσήμαναν ότι θα προσπιζόντουσαν δύο αρχές που είχαν παραβιαστεί από την Αθήνα. Η πρώτη, αφορούσε την παραβίαση της τριαντακονταετούς συνθήκης¹⁷¹⁴ και η δεύτερη την υπο-

---

ντες τὸ παρανόμημα, ὅπερ καὶ σφίσι πρότερον ἡμάρτητο, αὐθις ἐς τοὺς Ἀθηναίους τὸ αὐτὸ περιεστάναι, πρόθυμοι ἦσαν ἐς τὸν πόλεμον»

¹⁷⁰⁸ Karavites P., 1982, 102

¹⁷⁰⁹ Πλάτων, *Αλκιβιάδης I*, 109. Β : « ἐξαπατώμενοι τι ἢ βιαζόμενοι ἢ ἀποστερούμενοι»

¹⁷¹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 65. 2 : «εἰ μὲν γὰρ ἡμεῖς αὐτοὶ πρὸς τε τὴν πόλιν ἐλθόντες ἐμαχόμεθα καὶ τὴν γῆν ἐδηοῦμεν ὡς πολέμιοι, ἀδικοῦμεν»

¹⁷¹¹ Karavites P., 1982, 103

¹⁷¹² Ισοκράτης, *Περί ειρήνης*, 120..3 – 6 : «Ἄνηρ μὲν γὰρ ἀσεβῆς καὶ πονηρὸς τυχὸν ἂν φθάσειεν τελευτήσας πρὶν δοῦναι δίκην τῶν ἡμαρτημένων· αἱ δὲ πόλεις διὰ τὴν ἀθανασίαν ὑπομένουσιν καὶ τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς παρὰ τῶν θεῶν τιμωρίας»

¹⁷¹³ Πλάτων, *Πολιτεία*, 545. b : «Ἄρ' οὖν, ὥσπερ ἠρξάμεθα ἐν ταῖς πολιτείαις πρότερον σκοπεῖν τὰ ἤθη ἢ ἐν τοῖς ιδιώταις, ὡς ἐναργέστερον ὄν»

¹⁷¹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 123. 2 : «σπονδὰς τε οὐ λύσετε πρότεροι, ἅς γε καὶ ὁ θεὸς κελεύων πολεμεῖν νομίζει παραβεβάσθαι»

ταγή των Ελλήνων στους Αθηναίους¹⁷¹⁵. Επίσης οι ίδιοι, στη διένεξη τους με τους Κερκυραίους, απέρριψαν τις προτάσεις των Κερκυραίων με την πρόφαση ότι δεν τους απέδιδαν τις νόμιμες τιμές¹⁷¹⁶ που όφειλαν ως αποικία.

Οι Σπαρτιάτες πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου ακούγοντας τόσο τα παράπονα των συμμάχων τους, όσο και τους Αθηναίους ήταν πεπεισμένοι ότι είχαν το δίκιο με το μέρος τους¹⁷¹⁷. Από την άλλη πλευρά και ο Περικλής, στο λόγο του πριν την έναρξη του πολέμου, υποστήριξε τις θέσεις της Αθήνας και προέτρεψε τους Αθηναίους να μην ψηφίζουν για την έναρξη του πολέμου θέλοντας το άδικο να βαρύνει τους Σπαρτιάτες¹⁷¹⁸.

Το άδικο απασχολεί και το Νικία στη Σικελία που, στο λόγο του προκειμένου να εμψυχώσει τους Αθηναίους, υποστηρίζει ότι παρότι με την απόφαση για την εκστρατεία πιθανόν να έπραξαν κάτι άδικο και να προκάλεσαν τους θεούς, δεν θα πρέπει να φοβούνται γιατί η τιμωρία που τους είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή επιβληθεί ήταν αρκετή¹⁷¹⁹.

Οι Θηβαίοι περί το 374/3π. Χ. επιτέθηκαν στις Πλαταιές, επειδή θεώρησαν ότι ήταν άδικο το να αρνούνται οι δεύτερες την προσχώρησή τους στη Θηβαϊκή συμμαχία. Από την πλευρά τους οι Πλαταιείς, κατήγγειλαν τη Θήβα στους Αθηναίους υποστηρίζοντας ότι το επιχείρημα με το οποίο δέχθηκαν την επίθεση ήταν άδικο¹⁷²⁰. Σε μια προγενέστερη εμπλοκή των δύο Βοιωτικών πόλεων, η Θήβα επιτέθηκε στις Πλαταιές θεωρώντας ως ηθικό πλεονέκτημα ότι κλήθηκε από τους ίδιους

---

¹⁷¹⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 124 3 : «καὶ τὴν καθεστηκυῖαν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλιν τύραννον ἡγησάμενοι ἐπὶ πᾶσιν ὁμοίως καθεστάναι»

¹⁷¹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.25. 3 – 4 : «ἄμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἄποικοι»

¹⁷¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 79. 2 : «καὶ τῶν μὲν πλεόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰ γινῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει»

¹⁷¹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.144. 2 : «νῦν δὲ τούτοις ἀποκρινάμενοι ἀποπέμψωμεν, Μεγαρέας μὲν ὅτι ἐάσομεν ἀγορᾶ καὶ λιμέσι χρῆσθαι, ἦν καὶ Λακεδαιμόνιοι ξηνηλασίας μὴ ποιῶσι μήτε ἡμῶν μήτε τῶν ἡμετέρων ξυμμάχων (οὔτε γὰρ ἐκεῖνο κωλύει ἐν ταῖς σπονδαῖς οὔτε τότε), τὰς δὲ πόλεις ὅτι αὐτονόμους ἀφήσομεν, εἰ καὶ αὐτονόμους ἔχοντες ἐσπευσάμεθα, καὶ ὅταν κἀκεῖνοι ταῖς ἑαυτῶν ἀποδῶσι πόλεις μὴ σφίσι [τοῖς Λακεδαιμονίοις] ἐπιτηδείως αὐτονομεῖσθαι, ἀλλ' αὐτοῖς ἐκάστοις ὡς βούλονται· δίκας τε ὅτι ἐθέλομεν δοῦναι κατὰ τὰς ξυνηθείας, πολέμου δὲ οὐκ ἄρξομεν, ἀρχομένους δὲ ἀμυνόμεθα»

¹⁷¹⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7. 77. 3 – 4 : «καὶ εἴ τῳ θεῶν ἐπίφθονοι ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα»

¹⁷²⁰ Ισοκράτης, *Πλαταιικός*, 8 : «Ἐνίστε γὰρ ἐπιχειροῦσι λέγειν ὡς διὰ τοῦτο πρὸς ἡμᾶς οὕτω προσηνέχθησαν, ὅτι συντελεῖν αὐτοῖς οὐκ ἠθέλομεν. Ὑμεῖς δ' ἐνθυμείσθε πρῶτον μὲν εἰ δίκαιόν ἐστιν ὑπὲρ τηλικούτων ἐγκλημάτων οὕτως ἀνόμους καὶ δεινὰς ποιεῖσθαι τὰς τιμωρίας, ἔπειτ' εἰ προσήκειν ὑμῖν δοκεῖ μὴ πεισθεῖσθαι τὴν Πλαταιέων πόλιν, ἀλλὰ βιασθεῖσθαι Θηβαίους συντελεῖν»

τους Πλαταιείς¹⁷²¹. Σε συνέχεια της δικαιολόγησης της ανωτέρω επέμβασης ως «νόμιμης» υποστήριξαν ότι οι Πλαταιείς είχαν σκοτώσει Θηβαίους οι οποίοι ήταν ικέτες¹⁷²².

Η ηθική υπεροχή λοιπόν ήταν το ζητούμενο μεταξύ των αντιμαχόμενων οι οποίοι συχνά υπό αυτή την έννοια επικαλούνταν και την εύνοια των θεών. Πριν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο η Κέρκυρα προκάλεσε την Κόρινθο να αποδεχθεί τη διαιτησία οποιασδήποτε Πελοποννησιακής πόλης ή ακόμα και των Δελφών¹⁷²³ και πριν από την έναρξη του πολέμου η Σπάρτη απαίτησε από την Αθήνα να εξαγνιστεί από το Κυλώνειο άγος¹⁷²⁴ που βάραινε την πόλη. Το ίδιο βέβαια ηθικό πλεονέκτημα θεωρούσαν ότι είχαν οι Αθηναίοι έναντι των Σπαρτιατών όταν ζητούσαν από τους δεύτερους να εξαγνίσουν το μίasma του Ταινάρου, όπου στο ναό του Ποσειδώνα είχαν σκοτώσει κάποιους είλωτες¹⁷²⁵ και αυτό της Χαλκιοίκου με θύμα τον Πausανία¹⁷²⁶. Η θεϊκή βοήθεια πριν από κάθε πόλεμο ήταν απαραίτητη και μεγάλη σημασία δινόταν στο σεβασμό των θρησκευτικών εορτών όταν συνέπιπταν με πολεμικές επιχειρήσεις. Οι Σπαρτιάτες ήταν διαβόητοι για το σεβασμό τους στις θρησκευτικές παραδόσεις προκειμένου να εξασφαλίσουν τη θεία εύνοια.

Δίκαιο - Ρεαλισμός

Η αντιπαράθεση του δίκαιου με το συμφέρον στη διεθνή σκηνή είναι κάτι συνηθισμένο και αντικατοπτρίζεται στη ρητορική του 5^{ου} αι όπως αυτή παρουσιάζεται στο Θουκυδίδη, αλλά ακόμα και τον 4^ο αι στους λόγους των ρητόρων όπου α-

---

¹⁷²¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.65.2 : «εἰ μὲν γὰρ ἡμεῖς αὐτοὶ πρὸς τε τὴν πόλιν ἐλθόντες ἐμαχόμεθα καὶ τὴν γῆν ἐδηοῦμεν ὡς πολέμιοι, ἀδικοῦμεν· εἰ δὲ ἄνδρες ὑμῶν οἱ πρῶτοι καὶ χρήμασι καὶ γένει, βουλόμενοι τῆς μὲν ἕξω ξυμμαχίας ὑμᾶς παῦσαι, ἐς δὲ τὰ κοινὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια καταστήσαι, ἐπεκαλέσαντο ἐκόντες, τί ἀδικοῦμεν»

¹⁷²² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 66.2 : «οὐς δὲ χειρὰς προῖσχομένους καὶ ζωγρήσαντες ὑποσχόμενοί τε ἡμῖν ὕστερον μὴ κτενεῖν παρανόμως διεφθείρατε, πῶς οὐ δεινὰ εἴργασθε»

¹⁷²³ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 1.28.2 – 3 : «δίκας ἤθελον δοῦναι ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ πόλεσιν αἷς ἂν ἀμφοτέρω ξυμβῶσιν· ὁποτέρων δ' ἂν δικασθῆ εἶναι τὴν ἀποικίαν, τούτους κρατεῖν. ἤθελον δὲ καὶ τῶ ἐν Δελφοῖς μαντεῖῳ ἐπιτρέψαι»

¹⁷²⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία* 1, 126. 2 και 127.1 - 2 : «Καὶ πρῶτον μὲν πρέσβεις πέμψαντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐκέλευον τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ... τοῦτο δὴ τὸ ἄγος οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐκέλευον ἐλαύνειν δῆθεν τοῖς θεοῖς πρῶτον τιμωροῦντες, εἰδότες δὲ Περικλέα τὸν Ξανθίππου προσεχόμενον αὐτῶ κατὰ τὴν μητέρα καὶ νομίζοντες ἐκπεσόντος αὐτοῦ ῥᾶον <ἂν> σφίσι προχωρεῖν τὰ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων»

¹⁷²⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 128. 1 – 2 : «Ἄντεκέλευον δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ ἀπὸ Ταινάρου ἄγος ἐλαύνειν· οἱ γὰρ Λακεδαιμόνιοι ἀναστήσαντές ποτε ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος [ἀπὸ Ταινάρου] τῶν Εἰλώτων ἰκέτας ἀπαγαγόντες διέφθειραν, δι' ὃ δὴ καὶ σφίσι αὐτοῖς νομίζουσι τὸν μέγαν σεισμὸν γενέσθαι ἐν Σπάρτῃ»

¹⁷²⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 128. 3 : «ἐκέλευον δὲ καὶ τὸ τῆς Χαλκιοίκου ἄγος ἐλαύνειν αὐτούς»

ναγνωρίζοταν ότι υπάρχει ένας κώδικας ρεαλισμού ο οποίος δεν συμβάδιζε πάντα με την ανθρώπινη αντίληψη περί δικαιοσύνης¹⁷²⁷.

Ο Ισοκράτης το επισημαίνει στον «Παναθηναϊκό» του. Λέει ότι οι σχέσεις με ένα άλλο κράτος μπορεί να βασίζονται είτε στο νόμο, γεγονός που σημαίνει ότι δεν μπορούν να οδηγούνται σε πόλεμο χωρίς κάποιο δίκαιο λόγο, είτε μπορεί να βασίζονται στο ρεαλισμό πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η δύναμη έχει τον πρώτο λόγο¹⁷²⁸. Καταδικάζει τους Σπαρτιάτες για τη ρεαλιστική τους πολιτική και επαινεί τους Αθηναίους που ακολουθούν το δίκαιο. Αλλά αργότερα στο ίδιο έργο παραδέχεται ότι η Αθηναϊκή αυτοκρατορία ήταν άδικη και τη δικαιολογεί λέγοντας ότι η Αθήνα δεν είχε άλλη επιλογή υποστηρίζοντας ότι είναι καλύτερα ένα κράτος να επιβαρύνει τα υπόλοιπα παρά να υποφέρει άδικα το ίδιο¹⁷²⁹.

Και οι Κορίνθιοι θεωρούν δίκαιο και επιβεβλημένο τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων στην αγόρευσή τους πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Υποστηρίζουν δε ότι αν κάποιος μάλιστα αδικείται πρέπει να καταφεύγει στα όπλα προκειμένου να αποκατασταθεί η αδικία¹⁷³⁰. Η Κόρινθος αδικείται και υπό αυτήν την έννοια προτείνει την έναρξη των εχθροπραξιών¹⁷³¹.

Αλλά και οι Κερκυραίοι έχουν ως κεντρικό θέμα τους τη δικαιοσύνη και την υποστηρίζουν. Οι πρέσβεις τους στην αρχή της αγόρευσής τους υποστηρίζουν ότι, δίκαιο είναι οι αιτούντες βοήθεια όπως αυτοί από άλλους χωρίς να υπάρχουν οφέλη των άλλων απέναντί τους για κάποια σημαντική υπηρεσία ή για προηγούμενη, θα πρέπει να αποδείξουν στο μέρος προς το οποίο κάνουν την έκκληση ότι θα έχει οφέλη εάν την ικανοποιήσει¹⁷³². Ο Clifford Orwin υποστηρίζει ότι με αυτή τους τη

---

¹⁷²⁷ Dawson D., 1996, 81

¹⁷²⁸ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 46 : «ἀλλὰ μαθόντες ἐξ αὐτῶν τῶν συμβεβηκότων κατὰ μὲν τοὺς νόμους τὰς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας τούτων εἶναι δοκούσας τῶν ὀρθῶς καὶ νομίμως κτησαμένων, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν τούτων γιγνομένης τῶν τὰ περὶ τὸν πόλεμον μάλιστ' ἀσκούντων καὶ νικᾶν ἐν ταῖς μάχαις τοὺς πολεμίους δυναμένων»

¹⁷²⁹ Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 117 : « δυοῖν γὰρ πραγμάτων προτεινομένων μὴ σπουδαίω, κρείττω τὴν αἴρεσιν εἶναι τοῦ δεινὰ ποιεῖν ἑτέρους ἢ πάσχειν αὐτοὺς καὶ τοῦ μὴ δικαίως τῶν ἄλλων ἄρχειν μᾶλλον», πρβλ. Dawson D., 1996, 81

¹⁷³⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.120.2 – 3 : «δι' ὅπερ καὶ μὴ ὀκνεῖν δεῖ αὐτοὺς τὸν πόλεμον ἀντ' εἰρήνης μεταλαμβάνειν. ἀνδρῶν γὰρ σωφρόνων μὲν ἔστιν, εἰ μὴ ἀδικοῖντο, ἡσυχάζειν, ἀγαθῶν δὲ ἀδικουμένων ἐκ μὲν εἰρήνης πολεμεῖν»

¹⁷³¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.121. 1 «Ἡμεῖς δὲ νῦν καὶ ἀδικούμενοι τὸν πόλεμον ἐγείρομεν καὶ ἱκανὰ ἔχοντες ἐγκλήματα, καὶ ὅταν ἀμυνώμεθα Αθηναίους, καταθησόμεθα αὐτὸν ἐν καιρῷ»

¹⁷³² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.32. 1 : «Δίκαιον, ὦ Ἀθηναῖοι, τοὺς μήτε εὐεργεσίας μεγάλης μήτε ξυμμαχίας προφειλομένης ἤκοντας παρὰ τοὺς πέλας ἐπικουρίας, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς νῦν, δεησομένους ἀναδιδάξαι πρῶτον, μάλιστα μὲν ὡς καὶ ξύμφορα δέονται, εἰ δὲ μή, ὅτι γε οὐκ ἐπιζήμια, ἔπειτα δὲ ὡς καὶ τὴν χάριν βέβαιον ἔξουσιν· εἰ δὲ τούτων μηδὲν σαφὲς καταστήσουσι, μὴ ὀργίζεσθαι ἦν ἀτυχῶσιν»

δήλωση οι Κερκυραίοι θεωρούν ότι όπου δεν μπορούν να επικαλεστούν τη δικαιοσύνη επικαλούνται το συμφέρον. Όμως, αυτή η ίδια αναφορά δείχνει το πόσο σημαντική είναι η επίκληση της δικαιοσύνης και το ότι μόνο όσοι δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους βάσει αυτής καταφεύγουν σε άλλα μέσα¹⁷³³. Συνεπώς οι διάφορες σκοπιμότητες πιθανόν να αποτελούν άλλοθι, αλλά η δικαιοσύνη είναι υποχρεωτική και καμία σκοπιμότητα δε δικαιολογεί την αδικία. Από την άλλη πλευρά, στο συγκεκριμένο παράδειγμα, οι Κορίνθιοι επισημαίνουν το ηθικό και δίκαιο που πρέπει να υποστηρίξουν οι Αθηναίοι. Έτσι τους εκθέτουν την ανηθικότητα της Κέρκυρας η οποία χρησιμοποιεί την ουδετερότητά της ως κάλυμμα για να αδικεί όπου δε γίνεται αντιληπτή¹⁷³⁴. Ταυτόχρονα, υπενθυμίζουν στην Αθήνα ότι δεν μπορεί να πάρει το μέρος της Κέρκυρας καθώς θα παραβίαζε αδικώς τη συνθήκη¹⁷³⁵. Οι Κορίνθιοι είναι λοιπόν εν δυνάμει σύμμαχοι των Αθηναίων, ενώ οι Κερκυραίοι όχι και ταυτόχρονα η Αθήνα οφείλει στην Κόρινθο¹⁷³⁶. Επίσης οι Κορίνθιοι υποστηρίζουν ότι η ίδια η δικαιοσύνη αποτελεί ασφαλέστερη δύναμη και από τον ισχυρότερο στόλο¹⁷³⁷.

Οι Σπαρτιάτες κινούμενοι στο παραπάνω πλαίσιο τελικά ψήφισαν για την κήρυξη του πολέμου εναντίον της Αθήνας, καθώς αυτή κατά τους ίδιους είχε παραβιάσει την 30ετή συνθήκη ειρήνης «καὶ πολλῶ πλείους ἐγένοντο οἷς ἐδόκουν αἰσπονδαὶ λελύσθαι¹⁷³⁸». Κατά τον Clifford Orwin, τίθεται το θέμα κατά πόσο οι Σπαρτιάτες τη συγκεκριμένη στιγμή έθεσαν τη νομιμότητα και το δίκαιο πάνω από τις σκοπιμότητες¹⁷³⁹. Ο Σθενελαΐδης με το λόγο του διευκολύνει τη Σπάρτη στο να στηρίξει την απόφασή της πάνω στο δίκαιο, κατηγορώντας την Αθήνα ως βρισκό-

---

¹⁷³³ Orwin C., 1994, 38

¹⁷³⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 37. 4 : «καὶ τοῦτο τα εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικῶσιν ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι καὶ ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζωνται, οὗ δ' ἂν λάθωσι πλέον ἔχωσιν, ἦν δέ πού τι προσλάβωσιν ἀναισχυντῶσιν»

¹⁷³⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.40. 2 : «οὐκ ἂν δικαίως αὐτοὺς δέχοισθε μαθεῖν χρή. εἰ γὰρ εἰρηται ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις βούλεται τῶν ἀγράφων πόλεων ἐλθεῖν, οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἑτέρων ἰοῦσιν ἢ ξυνηθήκη ἐστίν, ἀλλ' ὅστις μὴ ἄλλου ἑαυτὸν ἀποστερῶν ἀσφαλείας δεῖται καὶ ὅστις μὴ τοῖς δεξαμένοις, εἰ σωφρονοῦσι, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ποιήσει»

¹⁷³⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.41.1 : «Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς Ἑλλήνων νόμους, παραίνεσιν δὲ καὶ ἀξίωσιν χάριτος τοιάνδε, ἦν οὐκ ἐχθροὶ ὄντες ὥστε βλάπτειν οὐδ' αὖ φίλοι ὥστ' ἐπιχρησθαι, ἀντιδοθῆναι ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι φαμὲν χρῆναι»

¹⁷³⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.42.4 : «μηδ' ὅτι ναυτικοῦ ξυμμαχίαν μεγάλην διδόασι, τούτῳ ἐφέλκεσθαι τὸ γὰρ μὴ ἀδικεῖν τοὺς ὁμοίους ἐχυρωτέρῃ δύναμει ἢ τῷ αὐτίκα φανερῷ ἐπαρθένας διὰ κινδύνων τὸ πλέον ἔχειν»

¹⁷³⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1. 87. 3

¹⁷³⁹ Orwin C., 1994, 42

μενη εν αδικω¹⁷⁴⁰. Όμως στο τέλος, οι Σπαρτιάτες ψήφισαν από σκοπιμότητα υπέρ του πολέμου καθώς σύμφωνα με το Θουκυδίδη φοβούνταν μήπως οι Αθηναίοι αυξήσουν ακόμα περισσότερο τη δύναμή τους και πάρουν με το μέρος τους και άλλες πόλεις της Ελλάδας¹⁷⁴¹. Συνεπώς το κύριο σημείο δεν ήταν η δικαιοσύνη, αλλά ο περιορισμός του Αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Με την παρατήρηση αυτή εισερχόμαστε στην σκληρή πραγματικότητα θεώρησης των πραγμάτων. Το συμφέρον, ο ρεαλισμός με τη σκληρότητά του και η τάση για κυριαρχία έναντι των ασθενέστερων με σκοπό την επέκταση αντιπαρατίθεται με κάθε τι ιδεατό. Ο πόλεμος αποτελεί τη συνέχιση της πολιτικής που υπηρετεί τις δικές της αρχές και σκοπούς και θέτει ταυτόχρονα το συμφέρον της πόλης και των πολιτών πάνω από κάθε τι άλλο.

Στο Θουκυδίδη αυτό γίνεται αντιληπτό από πολύ νωρίς. Ήδη από το 465π.Χ., στην πρώτη ένδειξη για την επερχόμενη ρήξη μεταξύ της Σπάρτης και της Αθήνας, όταν η Θάσος που διέθετε αξιόλογο στόλο επεδίωξε να αποσχισθεί από την Αθήνα¹⁷⁴². Κατά τους Adcock και Mosley¹⁷⁴³, η άμεση αντίδραση των Αθηνών δε σχετιζόταν τόσο με το ότι η Θάσος ανήκε στη Δηλιακή Συμμαχία, αλλά περισσότερο με το ότι η Αθήνα θα έχανε την απαραίτητη για την κατασκευή του στόλου ξυλεία και τα προϊόντα των ορυχείων των θρακικών παραλίων που ανήκαν στη ζώνη επιρροής του νησιού. Έτσι από ό,τι φαίνεται, άρχισε η πολιορκία της Θάσου χωρίς προφανείς λόγους παρά μόνο με το εμπορικό συμφέρον των Αθηνών που οδήγησε τον Κίμωνα να πολιορκεί τη Θάσο για τρία χρόνια και στο τέλος να την καταλαμβάνει¹⁷⁴⁴.

Στην περίπτωση της Μήλου η Αθήνα παράβλεψε όλες τις αρχές της δικαιοσύνης. Αντίθετα από τους Αθηναίους, η Μήλος επικέντρωσε την επιχειρηματολογία

---

¹⁷⁴⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.86.1 : «Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Αθηναίων οὐ γινώσκω ἐπαινέσαντες γὰρ πολλὰ ἑαυτοὺς οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὡς οὐκ ἀδικοῦσι τοὺς ἡμετέρους συμμάχους καὶ τὴν Πελοπόννησον... οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους, ἀλλὰ τιμωρητέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει»

¹⁷⁴¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.88 : «ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι οὐ τοσοῦτον τῶν συμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Αθηναίους μὴ ἐπὶ μείζον δυνηθῶσιν, ὀρώντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα»

¹⁷⁴² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.100.2 : «χρόνῳ δὲ ὕστερον Ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστήναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο. καὶ ναυσὶ μὲν ἐπὶ Θάσον πλεύσαντες οἱ Αθηναῖοι ναυμαχίᾳ ἐκράτησαν καὶ ἐς τὴν γῆν ἀπέβησαν»

¹⁷⁴³ Adcock F. & Mosley D. J., 1975, 31

¹⁷⁴⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1 101.3 : «Θάσιοι δὲ τρίτῳ ἔτει πολιορκούμενοι ὠμολόγησαν Αθηναίοις τεῖχος τε καθελόντες καὶ ναῦς παραδόντες, χρήματά τε ὅσα ἔδει ἀποδοῦναι αὐτίκα ταξάμενοι καὶ τὸ λοιπὸν φέρειν, τὴν τε ἡπειρον καὶ τὸ μέταλλον ἀφέντες»

της στο ηθικό μέρος κατηγορώντας τους Αθηναίους ως άδικους¹⁷⁴⁵ που ενεργούν σύμφωνα με το συμφέρον¹⁷⁴⁶.

Ο Michael Walzer¹⁷⁴⁷ γράφοντας για το διάλογο Αθηναίων και Μηλίων υποστηρίζει ότι την ευθύνη της αναγκαιότητας του πολέμου δεν την επωμίστηκαν μόνο οι Μήλιοι, αλλά και οι Αθηναίοι. Οι δεύτεροι έπρεπε να επεκτείνουν την ηγεμονία τους αλλιώς, λόγω της ουδετερότητας της Μήλου, θα έχαναν. Μια πιθανή ανεκτικότητα στην ουδετερότητα της Μήλου θα προκαλούσε αλυσιδωτές αντιδράσεις και στις υπόλοιπες περιοχές που υποτάσσονταν από ανάγκη. Οι Αθηναίοι, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να κατακτούν ό,τι μπορούσαν, αλλιώς θα θεωρούνταν αδύναμοι. Από την άλλη πλευρά, οι Μήλιοι δεν είχαν τη δυνατότητα να κατακτούν. Βρίσκονταν μάλιστα αντιμέτωποι με το δίλημμα, είτε να υποταχθούν είτε να καταστραφούν. Οι Μήλιοι ηγέτες όμως θεώρησαν την ελευθερία ανώτερη της ασφάλειας και έτσι οδηγήθηκαν σε πόλεμο με την Αθήνα με ολέθρια αποτελέσματα. Οι Αθηναίοι ομιλητές δεν είχαν την απαιτούμενη ηθική ισορροπία και μετριοπάθεια. Την ίδια αδυναμία εμφανίζει η πολιτική τους δεινότητα και η ρεαλιστική προσέγγιση του θέματος που δημιουργεί μια ειρωνική αντίθεση με τη μετέπειτα αλαζονεία των Αθηναίων που τους οδήγησε στην καταστροφική Σικελική εκστρατεία. Ο Θουκυδίδης δεν αναφέρει τίποτε για την απόφαση των Αθηναίων. Κατά τον Walzer, αν κάποιος βρισκόταν στην Αθηναϊκή βουλή και όχι στο χώρο των διαπραγματεύσεων τότε το επιχείρημα των στρατηγών θα ηχούσε διαφορετικά.

Η αναγκαιότητα ως έννοια συνδυάζει το απαραίτητο και το αναπόφευκτο. Στη Μήλο, ο Κλεομήδης και ο Τεισίας συνδύασαν αυτές τις δύο λέξεις τονίζοντας περισσότερο τη δεύτερη. Κατά τον Walzer, πιθανότατα στην Αθηναϊκή βουλή να τόνισαν το «απαραίτητο» της καταστροφής της Μήλου, προκειμένου να διατηρηθεί η ηγεμονία. Ο ανωτέρω όμως ισχυρισμός δεν απαντά στο ηθικό ερώτημα για το εάν θα ήταν η διατήρηση της ηγεμονίας απαραίτητη από μόνη της, ούτε στο εάν υπήρχαν εναλλακτικές στρατηγικές ή τι γνώμη θα σχημάτιζαν οι υπόλοιπες Ελληνικές πόλεις με την υλοποίηση της απειλής των Αθηναίων.

Κατά τη de Romilly ο διάλογος Μηλίων και των Αθηναίων αποτελεί μεγάλο παράδειγμα για την εφαρμογή της ισχύος χωρίς κανένα ηθικό πρόσχημα. Η Μήλος

---

¹⁷⁴⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5 90.1 : «ἐπειδὴ ὑμεῖς οὕτω παρὰ τὸ δίκαιον τὸ συμφέρον λέγειν ὑπέθεσθε»

¹⁷⁴⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5 98.1 : «ὥσπερ ὑμεῖς τῶν δικαίων λόγων ἡμᾶς ἐκβιβᾶσαντες τῶ ὑμετέρῳ συμφόρῳ ὑπακούειν πείθετε»

¹⁷⁴⁷ Walzer M., 2008, 46 – 52

δεν ανήκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία και ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων. Αρχικά ήταν ουδέτεροι, αλλά κατόπιν των επιδρομών που πραγματοποίησαν οι Αθηναίοι έγιναν εχθρικοί και ετοιμάζονταν να αντιμετωπίσουν τους εισβολείς. Ο διάλογος μεταξύ των αντιμαχόμενων μας δίνει την εικόνα μιας άκρατα ιμπεριαλιστικής Αθήνας χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς. Η κατάσταση που βρισκόταν η Αθήνα δεν ήταν εκείνη την εποχή και η καλύτερη. Υπήρχε ανάγκη για παραδειγματισμό των συμμάχων της που πιθανόν να αποσκιρτούσαν. Η Αθήνα φαίνεται να μπορεί να διατηρηθεί στην ηγεμονία μόνο εμπνέοντας το φόβο και έτσι οδηγείται στο να κατακτά συνεχώς. Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος στον οποίο ο κατακτητής παρασύρεται παρά τη θέλησή του απειλούμενος από τους υπηκόους του. Η όλη υπόθεση στηρίζεται σε μια επιχείρηση ασφάλειας των Αθηναίων¹⁷⁴⁸. Η ενέργεια των Αθηναίων εναντίον της Μήλου μπορεί να είχε αξία ως παράδειγμα για τους συμμάχους της Αθήνας χωρίς όμως να επιβάλεται από κάποια εξωτερική αναγκαιότητα. Έτσι οι διαβουλεύσεις περνούν σε δεύτερη μοίρα και προηγείται η επιβολή της ισχύος.

Ο Forde¹⁷⁴⁹ υποστηρίζει ότι η θέση των Αθηναίων για το θέμα της Μήλου δεν είναι κάτι το καινοφανές για την αυτοκρατορία τους, αλλά δείχνει ότι εγκαταλείπει το πρόσχημα της τιμής ή οποιοδήποτε άλλο ηθικό αξίωμα ως μέρος του τρόπου με τον οποίο θα κυβερνούσαν. Παρότι στην αρχή οι Αθηναίοι είχαν προτάξει την τιμή¹⁷⁵⁰ λέγοντας ότι σκοπός τους ήταν η ωφέλεια και των δύο πλευρών, στη συνέχεια δεν έδειξαν καμία προθυμία για να την ακολουθήσουν. Θα μπορούσαν εύκολα να προτάξουν αυτό το κίνητρο για εντάξουν τη Μήλο στη συμμαχία τους, αλλά αντί αυτού προτίμησαν με εντελώς τυραννικό τρόπο και επιλέγοντας να κυβερνούν μόνο με την ισχύ να επιτεθούν στη Μήλο με γνώμονα το φόβο του κινδύνου της ίδιας τους τη ασφάλειας «Δικαιώματι γὰρ οὐδετέρους ἐλλείπειν ἡγοῦνται, κατὰ δύναμιν δὲ τοὺς μὲν περιγίγνεσθαι, ἡμᾶς δὲ φόβῳ οὐκ ἐπιέναι ὥστε ἔξω καὶ τοῦ πλεόνων ἄρξαι καὶ τὸ ἀσφαλὲς ἡμῖν διὰ τὸ καταστραφῆναι ἂν παράσχοιτε, ἄλλως τε καὶ νησιῶται ναυκρατόρων καὶ ἀσθενέστεροι ἐτέρων ὄντες εἰ μὴ περιγένοισθε¹⁷⁵¹». Οι Αθηναίοι έκαναν σε αυτό το σημείο μια στροφή προς τη βαρβαρότητα¹⁷⁵². Αν και αρχικά κινούνταν από την τιμή αυτή τους η θέση

¹⁷⁴⁸ Romilly J., 2000, 389

¹⁷⁴⁹ Forde S., 2000, 166

¹⁷⁵⁰ Θουκυδίδης, Ιστορία, 5.91. 2 : « ὡς δὲ ἐπ' ὠφελία τε πάρεσμεν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς καὶ ἐπὶ σωτηρία νῦν τοὺς λόγους ἐροῦμεν τῆς ὑμετέρας πόλεως, ταῦτα δηλώσομεν, βουλόμενοι ἀπόνως μὲν ὑμῶν ἄρξαι, χρησίμως δ' ὑμᾶς ἀμφοτέροις σωθῆναι»

¹⁷⁵¹ Θουκυδίδης, Ιστορία, 5.97

¹⁷⁵² Forde S., 2000, 166

συνδυάστηκε τελικά με τον ιμπεριαλισμό. Όλη τους όμως η προσπάθεια ήταν καταδικασμένη επειδή ο ιμπεριαλισμός δεν υπακούει σε ηθικούς κανόνες. Και αυτό επειδή είναι μια μορφή τυραννίας. Κατά τον ιστορικό, η διακυβέρνηση που βασίζεται μόνο στη δύναμη, αναγκαστικά με τον καιρό και την τυχόν αντίσταση κάποιου υποτελούς, γίνεται ακόμα πιο ωμή και έχει σε βάθος χρόνου ως συνέπεια την καταστροφή αυτών που την ασκούν. Ο Αθηναϊκός ιμπεριαλισμός απειλούσε να μετατρέψει την Αθήνα από μια πολιτισμένη δύναμη σε ένα εκπρόσωπο της βαρβαρότητας. Αυτή η αρχή της Αθηναϊκής βαρβαρότητας φαίνεται όχι μόνο στην ανάπτυξη της επεκτατικής της πολιτικής. Η ηθική βάση της Αθηναϊκής κοινότητας υπονομευόταν από το εσωτερικό της. Ο Θουκυδίδης αναφέρει στον απολογισμό του έργου του Περικλή ότι η Αθήνα έχασε τελικά τον πόλεμο μόνο από δικά της λάθη «οί δὲ ταῦτά τε πάντα ἐς τὸναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπολίτευσαν¹⁷⁵³». Από την αρχή, η επεκτατική πολιτική βασίζεται στην αρχή του ότι ο ισχυρός επιβάλλεται στον αδύναμο εξαιτίας της ισχύος του και μόνο. Η προσπάθεια να συνδεθεί αυτό με κάποιες ηθικές αξίες στο τέλος απέτυχε. Επιπλέον ο επεκτατισμός αλλοίωσε και τον ίδιο τον πληθυσμό. Αυτή η δημόσια ηθική κατάπτωση είχε δύο άσχημα αποτελέσματα. Όχι μόνο οδήγησε την Αθήνα στην ήττα, αλλά και χαλάρωσε τους κοινωνικούς δεσμούς που ήταν το χαρακτηριστικό της πολιτισμένης ζωής απέναντι στη βαρβαρότητα.

Παρόλη την σκληρή κριτική που δέχεται η κίνηση των Αθηναίων εναντίον της Μήλου ο Michael Walzer υποστηρίζει¹⁷⁵⁴ ότι η νομιμότητα μιας ηθικής άποψης προέρχεται από την οπτική γωνία του εκάστοτε ενεργούντος. Όταν κάποιος εκφράζει εκ νέου ηθικές κρίσεις προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει την οπτική γωνία με την οποία βλέπει τα πράγματα. Οι αποφάσεις τίθενται σε εξέταση σε σχέση με τη δική μας ικανότητα αντίληψης της κατάστασης και με την ευχέρεια να θέτουμε υποθετικές ερωτήσεις σε σχέση με το πραγματικό γεγονός. Οι Αθηναίοι στρατηγοί γνωρίζοντας τη δύναμη αυτή της εκ των υστέρων κριτικής προλαμβάνουν τους αντιπάλους τους λέγοντάς τους ότι και αυτοί το ίδιο θα έπρατταν εάν είχαν να αντιμετωπίσουν το δίλημμα. Ο ρεαλισμός των Αθηναίων στρατηγών προχωρεί ακόμα παρακάτω σε σχέση με την ηθική. Υπό το καθεστώς του φόβου απέναντι των υπολοίπων και με γνώμονα την υπεράσπιση των συμφερόντων τους η συζήτηση περί δι-

---

¹⁷⁵³ Θουκυδίδης, Ιστορία, 2.65. 7

¹⁷⁵⁴ Walzer M., 2008, 50-53

καιοσύνης είναι κενή περιεχομένου. Σ αυτήν δεν υπάρχει κάποιος κοινός τόπος συνάντησης με τους συνομιλητές τους. Για το λόγο αυτό τόσο οι Αθηναίοι, όσο και οι Μήλιοι συνομιλητές μπορούν να βρουν αποφάσεις που θα μπορούν εύκολα να δικαιολογήσουν. Στην περίπτωση αυτή οι λέξεις έχουν το νόημα που επιθυμεί αυτός που τις χρησιμοποιεί. Οι Αθηναίοι στρατηγοί με την εμμονή τους στη διατήρηση της Αθηναϊκής ηγεμονίας εξέφραζαν είτε το φόβο της πιθανής ανατροπής της είτε τη θέλησή τους για κατακτήσεις. Στο τέλος ένας πόλεμος που αποκαλείται άδικος δεν είναι εξαρχής απεχθής. Προκαλεί πιθανώς απέχθεια για συγκεκριμένους λόγους και ο οποιοσδήποτε θεωρεί ότι αδικείται πρέπει να είναι ικανός να το αποδείξει. Στην πραγματικότητα δίκαια μάχεται κάποιος ο οποίος αντιμετωπίζει μια εξωτερική επίθεση. ή υποστηρίζει κάποιον που έχει δεχθεί επίθεση. Στο τέλος η συζήτηση περί ηθικής θα πρέπει να περιστραφεί γύρω από τα ιδιοτελή συμφέροντα των αντιπάλων¹⁷⁵⁵.

Άλλο ένα παράδειγμα ρεαλιστικής προσέγγισης των πραγμάτων αποτελούν οι Λέσβιοι εκτός από τη Μηθυμνα που αποσπάστηκαν από την Αθηναϊκή συμμαχία. Μπροστά στα αντίποινα που οι Αθηναίοι ετοιμάζονταν να εφαρμόσουν προσπάθησαν να προσεταιρισθούν τη Σπάρτη. Οι πρέσβεις τους όταν απευθύνθηκαν στους Πελοποννήσιους τόνισαν την ηθική τους υπεροχή καθώς οι αποστάτες θεωρούνταν προδότες¹⁷⁵⁶. Οι επιλογές τους όμως βασίζονται στο συμφέρον. Πρώτα συμμαχούν με την Αθήνα κάτω από την απειλή του περσικού κινδύνου¹⁷⁵⁷ και αμέσως μετά, από το φόβο έναντι της Αθήνας μήπως τυχόν και τους υποτάξει, έρχονται σε αντίθεση με αυτήν¹⁷⁵⁸. Καθώς λοιπόν η συμμαχία βασιζόταν στα παραπάνω, θα ήταν άδικο για τη Μυτιλήνη να είναι προσκολλημένη σε αυτήν εάν οι δεσμευτικοί λόγοι εξέλιπταν. Όπου υφίσταται συμφέρον ζωτικής σημασίας και αναγκαστικά το υπηρετείς, τότε η υποχρεωτική αυτή συνέπεια δικαιολογείται. Η Μυτιλήνη θεωρούσε ότι η αρχική συνεργασία της με την Αθήνα ήταν σωστή, αλλά η μετέπειτα συμμετοχή της στη συμμαχία ήταν προϊόν αναγκαιότητας. Και στην περίπτωση της συνέχισης του αγώνα εναντίον των Περσών, όσο και μετέπειτα στη συμμαχία της με την Αθήνα τα όρια μεταξύ της ελευθερίας και της χρήσης βίας ήταν ασαφή. Έπρεπε και στις δύο

---

¹⁷⁵⁵ Walzer M., 2008, 54 - 55

¹⁷⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.9.1: «νομίζοντες δὲ εἶναι προδότας τῶν πρὸ τοῦ φίλων χείρους ἡγοῦνται.»

¹⁷⁵⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.10.3: «ἀπολιπόντων μὲν ὑμῶν ἐκ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου, παραμεινάντων δὲ ἐκείνων πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἔργων»

¹⁷⁵⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.10. 6: «παραδείγμασι τοῖς προγιγνομένοις χρώμενοι οὐ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς οὐδὲ μὲν μεθ' ἡμῶν ἐνσπόνδους ἐποιήσαντο καταστρέψασθαι, τοὺς δὲ ὑπολοίπους, εἴ ποτε ἄρα ἐδυνήθησαν, μὴ δρᾶσαι τοῦτο»

περιπτώσεις προκειμένου να διατηρήσει την ελευθερία της να υποκύψει σε διάφορους περιορισμούς. Εάν μάλιστα δεχθούμε ως υποχρεωτική την ελευθερία τότε η Μυτιλήνη δρούσε συνεχώς υπό την απειλή βίας¹⁷⁵⁹. Όμως, η Μυτιλήνη δεν επεκτείνει τη θέση της σε σχέση με την αναγκαιότητα παρά μόνο ασχολείται με την ασφάλεια και ελευθερία κατηγορώντας την Αθήνα για τον άκρατο ιμπεριαλισμό της «ξύμμαχοι μέντοι ἐγενόμεθα οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων Ἀθηναίοις¹⁷⁶⁰». Η Αθήνα δεν παλεύει για την ελευθερία, αλλά για την εδραίωση της αυτοκρατορίας της. Στην πραγματικότητα λοιπόν η δίψα αυτή της Αθήνας εις βάρος μάλιστα των συμμάχων της καθώς και η αναγκαία προσπάθεια της να την ικανοποιήσει ήταν και οι λόγοι για την αποστασία και την αίτηση στήριξης από τους Σπαρτιάτες.

Με αφορμή τη Μυτιλήνη ο Walzer υποστηρίζει ότι κάθε πράξη έχει διαφορετική ανάγνωση από τον κάθε πρωταγωνιστή, ενώ το ίδιο ισχύει και για τις λέξεις που τις χαρακτηρίζουν. Η σκληρότητα για τον ένα μπορεί να εκλαμβάνεται ως δικαιοσύνη για τον άλλο. Έτσι οι Αθηναίοι μετανιώνουν για την αρχική τους απόφαση με τον Κλέωνα να ισχυρίζεται ότι δεν ήταν σκληροί, αλλά αυστηρά δίκαιοι. Αυτό που κάνει την υπόθεση ενδιαφέρουσα από ηθικής πλευράς είναι ότι και οι τρεις πρωταγωνιστές είχαν κοινό λεξιλόγιο για την ηθική και με αυτόν τον τρόπο μπορεί να γίνει κατανοητός ο χαρακτηρισμός των Μηλίων για το ότι η επίθεση στο νησί τους ήταν μια άδικη πράξη. Αυτό όμως που είναι μάλλον δύσκολο να γίνει αποδεκτό είναι η χρήση προσυμφωνημένων όρων για διάφορες καταστάσεις καθώς δεν υπάρχει εξαρχής κοινή αντίληψη των πραγμάτων, καλή ενημέρωση για τα πραγματικά γεγονότα και διαφορά στη βαρύτητα που δίδει ο καθένας στην κάθε πράξη. Ακόμα όλοι οι δρώντες υπόκεινται σε διάφορες δεσμεύσεις εσωτερικές και εξωτερικές που τους οδηγούν στον τρόπο δράσης τους¹⁷⁶¹.

Ο Θουκυδίδης στο έργο του μας αποκαλύπτει το πώς ενεργούσαν οι δύο μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Η Σπάρτη παίρνει την πρωτοκαθεδρία στη δικαιοσύνη και την ευσέβεια. Υποστηρίζει την αναγκαιότητά τους και δεν αποδέχεται αποκλίσεις. Αντιμετωπίζει όλους τους αντιπάλους της ακόμα και τους ουδέτερους ως να ήταν άξιοι μιας τιμωρίας επειδή δεν συμπαράταχθηκαν με το μέρος της¹⁷⁶². Η Σπάρ-

---

¹⁷⁵⁹ Orwin C. 1994, 69

¹⁷⁶⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3. 10. 3

¹⁷⁶¹ Walzer M., 2008, 54 - 55

¹⁷⁶² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2. 67.4 : «...πάντας γὰρ δὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου Λακεδαιμόνιοι ὅσους λάβοιεν ἐν τῇ θαλάσῃ ὡς πολεμίους διέφθειρον, καὶ τοὺς μετὰ Ἀθηναίων ξυμπολεμοῦντας καὶ τοὺς μηδὲ μεθ' ἐτέρων»

τη, όχι μόνο δεν δικαιολογεί τις πράξεις της, αλλά αρνείται και κάθε προσπάθεια να το κάνει. Επειδή δεν ήταν δε πρόθυμη να αποδεχθεί τα σφάλματά της προσχωρεί στον πόλεμο μόνο όταν πείθεται για την άδικη συμπεριφορά της αντιπάλου της και μόνο όταν αντιμετωπίζει σοβαρές ανατροπές που τις θεωρεί ως επίπληξη για παλαιότερες πράξεις όπως η σφαγή στο ιερό του Ποσειδώνα στο Ταίναρο¹⁷⁶³. Με αυτόν τον τρόπο σιωπηρά αποδέχεται ότι οι πόλεις δεν υποχρεώνονται σε κάποιες περιπτώσεις να αδικήσουν, αλλά υποστηρίζουν τον κανόνα που θέλει τους θεούς να προφυλάγουν τους ανθρώπους από την αναγκαιότητα αυτή. Οι Αθηναίοι υποστηρίζουν τόσο στην Αθήνα, αλλά και εκτός αυτής, την πίεση που ασκεί η αναγκαιότητα προκειμένου να δικαιολογήσουν την καταπάτηση της δικαιοσύνης και της ευσέβειας. Έτσι η άρνηση της αναγκαιότητας από τη Σπαρτιατική πλευρά έρχεται σε αντίθεση με την Αθηναϊκή αντίληψη που την έχει σε πολύ υψηλή θέση. Όπως παρουσιάζονται τα γεγονότα στο Θουκυδίδη από την Σπαρτιατική θεώρηση της δικαιοσύνης φαίνεται να αθλώνεται η Αθήνα, ενώ ταυτόχρονα η Αθηναϊκή οπτική γωνία αθλώνει τη Σπάρτη. Παρά τη Αθηναϊκή αυτή θέση η στάση της πόλης παραμένει διφορούμενη. Οι περισσότεροι Αθηναίοι ομιλητές δεν αποδέχονται την αναγκαιότητα. Ακόμα και ο Περικλής στον «επιτάφιο» του θεωρεί την Αθηναϊκή αυτοκρατορία απελευθερωμένη από την αναγκαιότητα «καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέοντος μᾶλλον λογισμῶ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῶ πιστῶ ἀδεῶς τινὰ ὠφελοῦμεν¹⁷⁶⁴». Ο πόλεμος στον οποίο ο ίδιος είχε οδηγήσει την Αθήνα ήταν προϊόν εξαναγκασμού. Όμως υποστήριξε ότι όλα είχαν γίνει μέσα σε ένα περιβάλλον κλιμακούμενης ευγένειας. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούμενοι οι πρέσβεις στην Σπάρτη αν και επικαλούνται την καθοριστική δύναμη του εξαναγκασμού στη δημιουργία της αυτοκρατορίας, εντούτοις την υπερασπίζονται καθώς δηλώνουν ότι οι καταστάσεις οδήγησαν την Αθήνα στη δημιουργία της¹⁷⁶⁵. Από την άλλη, η Αθήνα καταδικασμένη να ηγείται το πράττει με δικαιοσύνη. Είναι άξια επαίνων για τη δίκαιη διακυβέρνηση. Ακόμα και σε μια δύσκολη στιγμή οι πρέσβεις στη Μήλο εκφράζουν την υπερηφάνεια τους για τη δι-

---

¹⁷⁶³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.128. 1-3 : «Ἄντεκέλευον δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ ἀπὸ Ταϊνάρου ἄγος ἐλαύνειν· οἱ γὰρ Λακεδαιμόνιοι ἀναστήσαντές ποτε ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος [ἀπὸ Ταϊνάρου] τῶν Εἰλώτων ἰκέτας ἀπαγαγόντες διέφθειραν, δι' ὃ δὴ καὶ σφίσις αὐτοῖς νομίζουσι τὸν μέγαν σεισμόν γενέσθαι ἐν Σπάρτῃ. ἐκέλευον δὲ καὶ τὸ τῆς Χαλκιοῦκου ἄγος ἐλαύνειν αὐτούς»

¹⁷⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.40. 5

¹⁷⁶⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.75. 2-3 : «καὶ γὰρ αὐτὴν τήνδε ἐλάβομεν οὐ βιασάμενοι, ἀλλ' ὑμῶν μὲν οὐκ ἐθελήσαντων παραμεῖναι πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βαρβάρου, ἡμῖν δὲ προσελθόντων τῶν ξυμμάχων καὶ αὐτῶν δεηθέντων ἡγεμόνας καταστήναι· ἔξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τὸδε»

καιοσύνη με την οποία η Αθήνα χειρίζεται τα θέματα¹⁷⁶⁶. Υποστηρίζουν ότι δεν είναι μόνο η στάση της Αθήνας διφορούμενη. Η Σπάρτη που θεωρείται ως η υπέρμαχος της ευσέβειας και της δίκαιης αντιμετώπισης των πραγμάτων αποδεικνύεται ότι άγεται από την αναγκαιότητα. Αν αυτό δε γίνεται αντιληπτό από τη Σπάρτη είναι γιατί η ίδια η αναγκαιότητα της στερεί τη δυνατότητα να το αντιληφθεί. Στην πράξη η Σπάρτη εξομοιώνει τη δικαιοσύνη με τα δικά της συμφέροντα και την προσπάθεια να διατηρήσει το καθεστώς της. Σε αντίθεση με την υποκριτική της στάση που την παρουσιάζει υπέρμαχο της νηφαλιότητας και της ευσέβειας, καθοδηγείται από την ανάγκη εγκαθίδρυσης μιας αόρατης αυτοκρατορίας¹⁷⁶⁷. «Λακεδαιμόνιοι γὰρ πρὸς σφᾶς μὲν αὐτοὺς καὶ τὰ ἐπιχώρια νόμιμα πλεῖστα ἀρετῇ χρῶνται· πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους πολλὰ ἂν τις ἔχων εἰπεῖν ὡς προσφέρονται, ξυνελὼν μάλιστα ἂν δηλώσειεν ὅτι ἐπιφανέστατα ὧν ἴσμεν τὰ μὲν ἡδέα καλὰ νομίζουσι, τὰ δὲ ξυμφέροντα δίκαια. καίτοι οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας νῦν ἀλόγου σωτηρίας ἢ τοιαύτη διάνοια.¹⁷⁶⁸».

Καμία πόλη δε μπορεί να σταθεί ως παράδειγμα ειλικρινούς ηρεμίας. Καμία δεν μπορεί να υποστηρίξει ότι απέχει συνειδητά από το να κυριαρχεί έναντι των υπολοίπων ενώ έχει τις δυνατότητες, απλά και μόνο στο όνομα της δικαιοσύνης και της ευσέβειας. Οι Αθηναίοι αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στο πράττειν ενάντια στην αναγκαιότητα και στο πράττειν εξαιτίας της. Από τους πρέσβεις στην Σπάρτη που δηλώνουν την τυραννία των τριών στοιχείων (τιμή, φόβο και όφελος)¹⁷⁶⁹, αλλά ταυτόχρονα και την μεγαλοψυχία της πόλης τους¹⁷⁷⁰ μέχρι τους πρέσβεις στη Μήλο που προσπαθώντας να πείσουν τους Μηλίους συνδυάζουν τη μεγαλοψυχία με την διατήρηση της ηγεμονίας¹⁷⁷¹ οι Αθηναίοι παλεύουν ανάμεσα σε αυτό το δίλημμα. Είναι δύσκολο να ισορροπήσεις μεταξύ της αναγκαιότητας της πρωτοκαθεδρίας και της αρετής και της ευγένειας¹⁷⁷².

---

¹⁷⁶⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 91. 2 : «καὶ περὶ μὲν τούτου ἡμῖν ἀφείσθω κινδυνεύεσθαι· ὡς δὲ ἐπ' ὠφελίᾳ τε πάρεσμεν τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ νῦν τοὺς λόγους ἐροῦμεν τῆς ὑμετέρας πόλεως, ταῦτα δηλώσομεν, βουλόμενοι ἀπόνως μὲν ὑμῶν ἄρξαι, χρησίμως δ' ὑμᾶς ἀμφοτέροις σωθῆναι»

¹⁷⁶⁷ Orwin C., 1994, 194

¹⁷⁶⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5.105. 4

¹⁷⁶⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76. 2 : «ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας»

¹⁷⁷⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76. 3 : «ἐπαινείσθαι τε ἄξιοι οἵτινες χρησάμενοι τῇ ἀνθρωπεῖα φύσει ὥστε ἐτέρων ἄρχειν δικαιοτέροι ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν γένωνται»

¹⁷⁷¹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 5. 91. 2 : «βουλόμενοι ἀπόνως μὲν ὑμῶν ἄρξαι, χρησίμως δ' ὑμᾶς ἀμφοτέροις σωθῆναι»

¹⁷⁷² Orwin C. , 1994, 194

Βέβαια στον πόλεμο υπάρχουν περιπτώσεις που όπως υποστηρίζουν οι Αθηναίοι δικαιολογείται λόγω της έκτακτης κατάστασης μια αμέλεια των κανόνων του δικαίου «πᾶν δ' εἰκὸς εἶναι τὸ πολέμῳ καὶ δεινῷ τινὶ κατειργόμενον ξύγγνωμόν τι γίγνεσθαι καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ¹⁷⁷³».

Την περίπτωση ελαστικοποίησης της δικαιοσύνης τη θίγει και ο Πλάτων στην Πολιτεία όπου ο Σωκράτης απευθυνόμενος στον Κέφαλο τον ρωτά για το αν οι πράξεις που θεωρούμε δίκαιες μπορούν να έχουν και άλλη ανάγνωση¹⁷⁷⁴. Όμως, όπως επισημαίνει ο Orwin, αυτές οι περιπτώσεις θα πρέπει να είναι οι εξαιρέσεις, γιατί μόνο ως τέτοιες μπορεί και να γίνουν αποδεκτές μιας και θα επιβεβαιώνουν τον κανόνα της δικαιοσύνης. Βέβαια οι πρέσβεις στη Σπάρτη υποστηρίζουν ότι αυτές οι εξαιρέσεις καταλαμβάνουν πολύ περισσότερο χώρο από ό,τι κανείς θα περίμενε καθώς τα τρία στοιχεία που προαναφέρθηκαν γίνονται πιο εύκολα αποδεκτά από τις κοινωνίες από ό,τι η ίδια η δικαιοσύνη «οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου¹⁷⁷⁵». Ο Orwin υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι πρέσβεις λέγοντας ότι η πόλη τους υπέκυψε στους τρεις παράγοντες υπονοούν ότι είναι δύσκολο σε οποιαδήποτε πόλη να τους αντισταθεί. Έτσι σύμφωνα με τους πρέσβεις των Αθηνών τόσο στη Σπάρτη όσο και στη Μήλο η αυτοκρατορία και η διατήρησή της αξίζουν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο. Η δικαιοσύνη από την άλλη πλευρά δεν είναι ένα αγαθό αυτού του μεγέθους. Είναι κάτι το ασθενές¹⁷⁷⁶. «ὄν οὐδεὶς πω παρατυχὸν ἰσχύι τι κτήσασθαι προθεὶς τοῦ μὴ πλεόν ἔχειν ἀπετραπέτο¹⁷⁷⁷».

Έτσι υπάρχουν κάποιες καταστάσεις στις οποίες ο ρεαλισμός πρέπει να προτιμάται από το δίκαιο, τουλάχιστον όπου η ελευθερία κινδυνεύει. Ο Ισοκράτης προβληματίζεται με αυτήν την παραδοχή και αργότερα επιστρέφει στο πρόβλημα. Γιατί το δίκαιο δεν αμείβεται στις σχέσεις με τα άλλα κράτη; Η απάντηση είναι η εξής: Είναι επειδή οι θεοί δεν ενδιαφέρονται και η μεγάλη τους αμέλεια επιτρέπει συχνά στο δίκαιο να ηττάται. Επισημαίνει ότι οι άνδρες θα πρέπει να εκτιμούν μια δίκαιη ήττα παρά μία άδικη νίκη και μπορεί να επαινείται η θυσία των Σπαρτιατών

---

¹⁷⁷³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 4.98.6

¹⁷⁷⁴ Πλάτων, *Πολιτεία*, 331c.1 – 5 : «Παγκάλως, ἦν δ' ἐγώ, λέγεις, ὦ Κέφαλε. τοῦτο δ' αὐτό, τὴν δικαιοσύνην, πότερα τὴν ἀλήθειαν αὐτὸ φήσομεν εἶναι ἀπλῶς οὕτως καὶ τὸ ἀποδιδόναι ἂν τίς τι παρά του λάβη, ἢ καὶ αὐτὰ ταῦτα ἔστιν ἐνίοτε μὲν δικαίως, ἐνίοτε δὲ ἀδίκως ποιεῖν»

¹⁷⁷⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76.2

¹⁷⁷⁶ Orwin C., 1994, 196

¹⁷⁷⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76.2 -3

στις Θερμοπύλες, αλλά αυτό δεν είναι η συνηθισμένη θεώρηση¹⁷⁷⁸ «Ἐχοιμι δ' ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ χρήσασθαι καὶ περὶ τῆς συμφορᾶς τῆς Σπαρτιάταις ἐν Θερμοπύλαις γενομένης, ἦν ἅπαντες ὅσοι περ ἄκηκόασιν ἐπαινοῦσι καὶ θαυμάζουσι μᾶλλον ἢ τὰς μάχας καὶ τὰς νίκας τὰς κρατησάσας μὲν τῶν ἐναντίων, πρὸς οὓς δ' οὐκ ἔχρην γεγενημένας· ἄς εὐλογεῖν τινες τολμῶσι, κακῶς εἰδότες ὡς οὐδὲν οὐθ' ὅσιον οὐτε καλόν ἐστιν τῶν μὴ μετὰ δικαιοσύνης καὶ λεγομένων καὶ πραττομένων¹⁷⁷⁹».

Οι αρχές της «πολιτικής δικαιολόγησης παρανόμων πράξεων» υπό το φως της αναγκαιότητας και του ρεαλισμού φαίνεται ότι υιοθετούνται από τον Θουκυδίδη στην αναφορά που κάνει στα γεγονότα που οδήγησαν στη σύρραξη. Υιοθετήθηκαν και από τον Περικλή που ο Θουκυδίδης θαύμαζε όσο κανέναν άλλο. Ο Dawson αναφέρεται στη στρατηγική του Περικλή και παρατηρεί ότι ο Αθηναίος πολιτικός αφηγά τις παραδοσιακές αρχές του δίκαιου πολέμου. Υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι θα πρέπει να αγωνιστούν για τη διατήρηση της ηγεμονίας τους χωρίς να υπολογίζουν το κόστος . Αγωνίζονται όχι μόνο για να παραμείνουν ελεύθεροι, αλλά και για τη διατήρηση της ηγεμονίας τους απέναντι σε όλους όσοι τη σφετερίζονται. Και δεν υφίσταται για την Αθήνα άλλος δρόμος από αυτόν της διατήρησης της στη θέση που είναι με κάθε κόστος. Οποιαδήποτε ολιγωρία θα είναι καταστροφική «εἰδέναι δὲ χρή ὅτι ἀνάγκη πολεμεῖν, ἦν δὲ ἐκούσιοι μᾶλλον δεχόμεθα, ἥσσον ἐγκεισομένους τοὺς ἐναντίους ἔξομεν, ἕκ τε τῶν μεγίστων κινδύνων ὅτι καὶ πόλει καὶ ἰδιώτῃ μέγισται τιμαὶ περιγίγνονται¹⁷⁸⁰». Η ηγεμονία είναι σαν την τυραννία. Είναι άδικη η επιβολή της, αλλά και επικίνδυνη η απόφαση να την παραδώσει κανείς. Μοναδική λύση η ανάληψη δράσης για διατήρηση του status quo¹⁷⁸¹. Επίσης η ρεαλιστική στρατηγική του Περικλή φαίνεται και όταν προτείνει στους συμπολίτες του να αγωνιστούν μόνο στη θάλασσα – εκεί όπου πλεονεκτούν – και να εγκαταλείψουν τον κατά ξηρά αγώνα¹⁷⁸² « σκέψασθε δέ· εἰ γὰρ ἤμεν νησιῶται,

---

¹⁷⁷⁸ Dawson D., 1996, 82

¹⁷⁷⁹ Ισοκράτης , *Παναθηναϊκός*, 187

¹⁷⁸⁰ Θουκυδίδης , *Ιστορία*, 1. 144. 3

¹⁷⁸¹ Θουκυδίδης , *Ιστορία*, 2..63.2 -3: « ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἦν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον. τάχιστ' ἂν τε πόλιν οἱ τοιοῦτοι ἐτέρους τε πείσαντες ἀπολέσειαν καὶ εἴ που ἐπὶ σφῶν αὐτῶν αὐτόνομοι οἰκήσειαν· τὸ γὰρ ἄπραγμον οὐ σφύζεται μὴ μετὰ τοῦ δραστηρίου τεταγμένον, οὐδὲ ἐν ἀρχούσῃ πόλει ξυμφέρει, ἀλλ' ἐν ὑπηκόῳ, ἀσφαλῶς δουλεύειν»

¹⁷⁸² Dawson D., 1996, 91

τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν; καὶ νῦν χρῆ ὅτι ἐγγύτατα τούτου διανοηθέντας τὴν μὲν γῆν καὶ οἰκίας ἀφεῖναι, τῆς δὲ θαλάσσης καὶ πόλεως φυλακὴν ἔχειν, καὶ Πελοποννησίους ὑπὲρ αὐτῶν ὀργισθέντας πολλῶ πλέοσι μὴ διαμάχεσθαι¹⁷⁸³».

Το μοναδικό μάθημα που μπορεί να αποκομίσει κανείς είναι αυτό που δηλώνεται στην αρχή του έργου από τους Αθηναίους προς τους Σπαρτιάτες πριν ξεσπάσει ο πόλεμος και είναι μια προειδοποίηση για το τυχαίο που ελλοχεύει στις συγκρούσεις και δη στις μακροχρόνιες. Κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος για την έκβαση ενός πολέμου « τοῦ δὲ πολέμου τὸν παράλογον, ὅσος ἐστί, πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωτε· μηκυνόμενος γὰρ φιλεῖ ἐς τύχας τὰ πολλὰ περιίστασθαι, ὧν ἴσον τε ἀπέχομεν καὶ ὁποτέρως ἔσται ἐν ἀδήλῳ κινδυνεύεται¹⁷⁸⁴».

Κατά τον Forde αυτό που χαρακτηρίζει το έργο του Θουκυδίδη είναι η διαμάχη μεταξύ της ευγένειας που είναι η ηθική βάση εξαιτίας της οποίας ο πολιτισμός διαχωρίζεται από τη βαρβαρότητα και της σκληρής πολιτικής πραγματικότητας. Για το Θουκυδίδη ο πολιτισμός διατηρεί ένα ανώτερο τρόπο ζωής. Οι Έλληνες ανέπτυξαν ένα τέτοιο τρόπο ζωής μέσα στη διάρκεια πολλών αιώνων. Στα χρόνια του ενεπλάκησαν σε ένα πόλεμο που απείλησε ό,τι είχαν καταφέρει. Στο Θουκυδίδη παρουσιάζονται ταυτόχρονα και τα δύο είδη της προόδου που παρουσιάστηκαν στην Ελλάδα, αυτό που αφορά τη δύναμη και αυτό που αφορά τον πολιτισμό, που είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Ο πολιτισμός, βασίζεται στη συσσώρευση πλούτου, στη σταθερότητα και στη δημόσια δύναμη. Η δύναμη τόσο στην αύξησή της, όσο και στην ενάσκησή της υπακούει στους νόμους του ρεαλισμού. Για το Θουκυδίδη δεν υπάρχει τέλειος ή μόνιμος τρόπος για να επιλυθεί αυτή η ένταση. Θα μπορούσε κανείς να συγκεράσει τη Σπαρτιατική αυτοσυγκράτηση με τον Αθηναϊκό ρεαλισμό κάτι που θα ήταν πάρα πολύ αποτελεσματικό στη διεθνή πολιτική. Θα μπορούσαμε επίσης να επιστρέψουμε στη Σπαρτιατική επιλογή, αλλά οι Σπαρτιάτες είναι ταυτόχρονα τρομερά ευάλωτοι στις εξωτερικές υποθέσεις και υποκριτές όταν πρόκειται να δράσουν με ρεαλισμό ενάντια στις ηθικές τους αρχές. Η συμπεριφορά τους στην Πλάταια είναι μια τέτοια υπόθεση. Η Αθήνα από την άλλη πλευρά κατά τα χρόνια του Περικλή αποτέλεσε ένα παράδειγμα καθώς διατήρησε την ηγεμονία και την εντιμότητα, τη δύναμη και τουλάχιστον μια ελάχιστη ευγένεια και αξιοπρέπεια.

---

¹⁷⁸³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1..143.5

¹⁷⁸⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.78

Από τη στιγμή που η πόλη απέκτησε δύναμη έπρεπε να διοικείται από έναν πολιτικό όπως ο Διόδωτος παρά από έναν όπως ο Περικλής. Ο Περικλής ήταν ένας μεγάλος πολιτικός που υποστήριζε την αυτοκρατορία με ταυτόχρονη άσκηση μιας μετριοπαθούς πολιτικής. όμως δεν αντιλαμβάνονταν την αντίθεση των ανωτέρω τάσεων. Ένας πιο ρεαλιστής πολιτικός θα αναγνώριζε τον κίνδυνο που θα προερχόταν από τη δύναμη και θα έκανε συντονισμένες προσπάθειες για να τον αποτρέψει. Η παραδοσιακή αρετή και η ευσέβεια αποτελούν δεσμά για την κρατική υπερβολή και θα ήταν χρήσιμα εργαλεία για όποιον θα ήθελε να αναγνώσει την ιστορία. Έτσι στην πλήρη ανάμιξή τους η ευσέβεια και η παραδοσιακή αρετή οδηγούν στη Σπαρτιατική λύση με το μειονέκτημα που ήδη έχει σημειωθεί. Από τη στιγμή που μία δύναμη όπως η Αθήνα εγκαταλείπει αυτές τις αρχές είναι δύσκολο αν όχι αδύνατο να τις ξαναποκτήσει. Ακόμα και εάν εμφανιστούν δεν είναι αξιόπιστες όσο η αυτοσυγκράτηση. Ένας πολιτικός που θα ακολουθούσε τη στάση του Διόδωτου θα μπορούσε να αντιληφθεί ότι οι πειρασμοί της εξουσίας είναι αρκετά δυνατοί ώστε ούτε η αρετή ούτε η ευσέβεια ούτε ακόμα το ορθολογικό ενδιαφέρον για την πόλη μπορούν να χρησιμεύσουν. Θα μπορούσε να διαπιστώσει ότι η υπερβολική δύναμη είναι ταυτόχρονα βάρβαρη αλλά και αυτοκαταστροφική¹⁷⁸⁵.

Η πιο διεξοδική ανάλυση της διαμάχης ανάμεσα στο δίκαιο και το συμφέρον υπάρχει στο διάλογο των Μυτιληναίων (Γ'.37 – 48). Ο Κλέων υπερασπίζεται την προτεινόμενη σφαγή στο όνομα του δικαίου. Ο Διόδωτος υποστηρίζει την ελεημοσύνη στο όνομα της σκοπιμότητας. Οι αντιμαχόμενες αρχές είναι στην αρχή ξεκάθαρες, αλλά θαμπώνουν μόλις ο αναγνώστης προσπαθεί να αναλύσει τη λογομαχία. Οι θέσεις του Κλέωνα στηρίζονται τόσο στη σκοπιμότητα όσο και στην δικαιοσύνη. Υποστηρίζει ότι η ανηλεής τιμωρία είναι δίκαιη, αλλά επίσης συμφέρουσα καθώς θα αποτρέψει άλλους εξαρτώμενους από την αποσκίρτηση. Στην πραγματικότητα παραδέχεται ότι και εάν ακόμα ήταν άδικη θα έπρεπε παρόλα αυτά να επιβάλουν την τιμωρία¹⁷⁸⁶ « πειθόμενοι μὲν ἔμοι τά τε δίκαια ἐς Μυτιληναίους καὶ τὰ ξύμφορα ἅμα ποιήσετε, ἄλλως δὲ γνόντες τοῖς μὲν οὐ χαριεῖσθε, ὑμᾶς δὲ αὐτοὺς μᾶλλον δικαίωσασθε. εἰ γὰρ οὗτοι ὀρθῶς ἀπέστησαν, ὑμεῖς ἂν οὐ χρεῶν ἄρχοιτε. εἰ δὲ δὴ καὶ οὐ προσῆκον ὅμως ἀξιοῦτε τοῦτο δρᾶν, παρὰ τὸ εἰκὸς τοι καὶ τούσδε ξυμφόρως δεῖ κολάζεσθαι, ἢ παύεσθαι τῆς ἀρχῆς καὶ ἐκ τοῦ κίνδου-

---

¹⁷⁸⁵ Forde S., 2000, 171-173

¹⁷⁸⁶ Dawson D., 1996, 92

νου ἀνδραγαθίζεσθαι¹⁷⁸⁷». Ο Κλέων κατά τον Harris¹⁷⁸⁸ αντιμετωπίζει τη σύγκρουση με τη Μυτιλήνη με δικαστικούς όρους. Υποστηρίζει ότι οι νόμοι θα πρέπει να ακολουθούνται απαρέγκλιτα και όχι να εφαρμόζονται κατά περίπτωση¹⁷⁸⁹. Η τήρηση των νόμων ήταν αυτή που έκανε την Αθήνα μεγάλη ενώ, σε περίπτωση που μια πόλη έχει νόμους που δεν τους τηρεί μοιραία θα αποδυναμωθεί¹⁷⁹⁰. Συμπερασματικά κατά τον Harris ο Κλέων θεωρεί ότι είναι καλύτερο να εφαρμόζεται ένας νόμος όσο άδικος και αν είναι παρά να υπάρχουν καλοί νόμοι που παραμένουν ανεφάρμοστοι. Κατά τον Harris¹⁷⁹¹ ο Διόδωτος αντικρούει τον Κλέωνα με ένα εντελώς διαφορετικό σκεπτικό που αντιτίθεται στην πολιτική αντίληψη του δεύτερου. Από την εισαγωγική του φράση, με την οποία δηλώνει ότι δεν κατηγορεί όσους επανέφεραν το θέμα της Μυτιλήνης υπονοεί ότι δεν θα εκφωνήσει ένα δικανικό λόγο και ταυτόχρονα, μην επαινώντας όσους κατακρίνουν τις πολλές συζητήσεις για ένα τέτοιο θέμα, δηλώνει ότι ο λόγος του δε θα είναι επιδεικτικός «Οὔτε τοὺς προθέντας τὴν διαγνώμην αὐθις περὶ Μυτιληναίων αἰτιῶμαι, οὔτε τοὺς μεμφομένους μὴ πολυλάκις περὶ τῶν μεγίστων βουλευέσθαι ἐπαινῶ¹⁷⁹²». Ο Διόδωτος δεν θα ασχοληθεί με το να κατηγορήσει κάποιον ¹⁷⁹³ «οὔτε κατηγορήσων» ή να απαλλάξει κάποιον από τις κατηγορίες που του απαγγέλλονται «οὔτε ἀντεροῶν¹⁷⁹⁴». Κατά τον Harris¹⁷⁹⁵ ο Διόδωτος θεωρεί ότι οι Αθηναίοι δεν εμπλέκονται σε ένα δικαστικό αγώνα, αλλά σε μια διαβούλευση για το πώς η υπόθεση της Μυτιλήνης μπορεί να εξυπηρετηθεί με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντά τους «ἀλλὰ βουλευόμεθα περὶ αὐτῶν, ὅπως χρησίμως ἔξουσιν¹⁷⁹⁶». Ἐτσι ο Διόδωτος μετατρέπει τη συζήτηση από μια δικαστική αντιπαράθεση περί του δικαίου σε μια πολιτική αντιπαράθεση στην εκκλησία του Δήμου. Για το Διόδοτο δεν μπορούν να υφίστανται συναισθήματα όπως η οργή, η συμπόνια σε συζήτηση στην εκκλησία «ἐκπλήξαι ἂν τοὺς τε ἀντεροῦντας¹⁷⁹⁷». Η αντιμετώπιση της κατάστασης επιβάλλει να μην επικεντρωθεί η εκκλησία στο δίκαιο

---

¹⁷⁸⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.40. 4

¹⁷⁸⁸ Harris E.M., 2013, 324-331

¹⁷⁸⁹ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.40.1 : «Οὔκουν δεῖ προθεῖναι ἐλπίδα οὔτε λόγῳ πιστὴν οὔτε χρήμασιν ὀνητήν, ὡς ξυγγνώμην ἀμαρτεῖν ἀνθρωπίνως λήψονται»

¹⁷⁹⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.37.3: «μηδὲ γνωσόμεθα ὅτι χεῖροσι νόμοις ἀκινήτοις χρωμένη πόλις κρείσσων ἐστὶ ἢ καλῶς ἔχουσιν ἀκύροις»

¹⁷⁹¹ Harris E.M., 2013, 332-334

¹⁷⁹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.42.1

¹⁷⁹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.44.1

¹⁷⁹⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.44.

¹⁷⁹⁵ Harris E.M., 2013, 332-334

¹⁷⁹⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.44.4

¹⁷⁹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.42.2

ή άδικο. Αφήνει πίσω το παρελθόν και εστιάζει στο μέλλον. Η αντίκρουση του είναι βασισμένη πάνω σε ένα μοναδικό πλεονέκτημα. Υποστηρίζει ότι η απόφαση που θα παρθεί από το Δήμο θα πρέπει να βασίζεται στη λογική του ότι η πόλη θα πρέπει να πράξει αυτό που τη συμφέρει και όχι αυτό που φαίνεται δίκαιο «δικαιότερος γάρ ὢν αὐτοῦ ὁ λόγος πρὸς τὴν νῦν ὑμετέραν ὄργην ἐς Μυτιληναίους τάχ' ἂν ἐπισπάσαιτο· ἡμεῖς δὲ οὐ δικαζόμεθα πρὸς αὐτούς, ὥστε τῶν δικαίων δεῖν, ἀλλὰ βουλευόμεθα περὶ αὐτῶν, ὅπως χρησίμως ἔξουσιν¹⁷⁹⁸».

Ο Dawson θεωρεί ότι το παραπάνω κείμενο αποτελεί μια κλασική δήλωση του Μακιαβελικού ρεαλισμού και συχνά θεωρείται ότι ο Διόδωτος είναι ο εκφραστής του Θουκυδίδη¹⁷⁹⁹. Και οι δύο υποθέσεις είναι υπό διερεύνηση. Ο Διόδωτος περατώνει την αγόρευσή του στη βάση της δικαιοσύνης και της σκοπιμότητας, παρατηρώντας ότι δεν είναι ούτε δίκαιο ούτε σκόπιμο να τιμωρηθούν οι Μυτιληναίοι, ο απλός λαός μαζί με τους ολιγαρχικούς, καθώς οι δεύτεροι είναι υπεύθυνοι για την ανταρσία και ο κοινός λαός και εκεί και σε άλλες πόλεις τοποθετείται ευμενώς απέναντι στους Αθηναίους «καὶ εἰ ἠδίκησαν, μὴ προσποιεῖσθαι, ὅπως ὁ μόνον ἡμῖν ἔτι ξύμμαχόν ἐστι μὴ πολέμιον γένηται¹⁸⁰⁰». Δεν φαίνεται όμως ότι ο Θουκυδίδης συμμερίζεται αυτή την αντίληψη. Κατά τον Dawson διαφωνούσε με την εκτίμηση του Διόδωτου για την αυτοκρατορική κατάσταση πιστεύοντας ότι η Αθηναϊκή αυτοκρατορία ήταν αντιπαθής από τους «υποτελείς» της ανεξαρτήτως από την κοινωνική τους τάξη. Τα σχόλιά του για την Κερκυραϊκή αναταραχή η οποία παρουσιάστηκε αμέσως μετά την αντίθεση για την Μυτιλήνη μας δείχνει ότι το πιο μισητό και καταστρεπτικό θέμα του πολέμου για τον ίδιο ήταν ο τρόπος που οι δύο πλευρές ακολούθησαν τη στρατηγική του Διόδωτου χρησιμοποιώντας ιδεολογικά προσχήματα για να εμπλακεί στα εσωτερικά ζητήματα των πόλων και να υποκινεί εμφύλιους αλληλοσπαραγμούς.

Σε αυτή τη λογομαχία ο Θουκυδίδης φαίνεται να ερευνά τις συνθήκες της πολιτικής δικαιολόγησης. Αυτή είναι η πρώτη απερίφραστη συζήτηση στην πεζογραφία για τις σχέσεις μεταξύ των δύο φρασεολογιών του πολέμου, της ηθικής και της στρατηγικής και το κύριο σημείο εμφανίζεται να είναι η δυσκολία να τα διαχωρίσει καθώς ούτε ο Κλέων ούτε ο Διόδωτος καταφέρνουν να ξεμπλέξουν τη σκοπι-

---

¹⁷⁹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.44.4

¹⁷⁹⁹ Dawson D., 1996, 93

¹⁸⁰⁰ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 3.47.4-5

μότητα από τη δικαιοσύνη και καμία από τις δύο πολιτικές δεν έσωσε την Αθηναϊκή αυτοκρατορία¹⁸⁰¹.

Έτσι η μεγάλη ωφελιμότητα από τη ρεαλιστική ιστορία ήταν ότι μας προμηθεύει παραδείγματα πολιτικών συνομιλιών όπως αυτή. Παρόλη την ειρωνεία και τον σκεπτικισμό του, ο Θουκυδίδης φαίνεται να πιστεύει στην αξία της λογικής συζήτησης. Εάν η Ελληνική εκστρατεία στην Τροία ήταν σίγουρα οικονομική, οι Έλληνες θα έπρεπε να είχαν καταλάβει την Τροία άμεσα¹⁸⁰² και εάν ο Νικίας είχε επιτεθεί στις Συρακούσες αμέσως, η Σικελική εκστρατεία θα είχε τελειώσει με επιτυχία¹⁸⁰³. Επιπλέον, εάν ο Τισσαφέρνης κινητοποιούσε το Φοινικικό στόλο ο πόλεμος θα είχε τερματιστεί υπέρ των Λακαιδεμονίων. Προτίμησε όμως τη φθορά των αντιπάλων¹⁸⁰⁴. «ἐμοὶ μέντοι δοκεῖ σαφέστατον εἶναι διατριβῆς ἔνεκα καὶ ἀνοκωχῆς τῶν Ἑλληνικῶν τὸ ναυτικὸν οὐκ ἀγαγεῖν, φθορᾶς μὲν, ἐν ὅσῳ παρῆει ἐκεῖσε καὶ διέμελλεν, ἀνισώσεως δέ, ὅπως μηδετέροις προσθέμενος ἰσχυροτέρους ποιήσῃ, ἐπεὶ, εἴ γε ἐβουλήθη, διαπολεμῆσαι <ἄν> ἐπιφανεῖς δήπου οὐκ ἐνδοιαστῶς· κομίσας γὰρ ἄν Λακεδαιμονίοις τὴν νίκην κατὰ τὸ εἶκος ἔδωκεν, οἳ γε καὶ ἐν τῷ παρόντι ἀντιπάλως μᾶλλον ἢ ὑποδεεστέρωσ τῷ ναυτικῷ ἀνθρώμουν.¹⁸⁰⁵».

Ο Finley θεωρεί ότι το Αθηναϊκό κοινό ήταν έτσι «εκπαιδευμένο» που αποζητούσε από τους ομιλητές να του παραθέτουν στοιχεία και ρεαλιστικές εκτιμήσεις για τη λειτουργία της εξωτερικής πολιτικής της πόλης του¹⁸⁰⁶. Υπάρχει κατά τον ίδιο τέτοιο στοιχείο στην αρχή της Μήδειας όταν παρουσιάζεται ο παιδαγωγός που μαθαίνει ότι ο Ιάσωνας θα εγκαταλείψει τη Μήδεια, να επισημαίνει ότι ο καθένας προτάσσει πρώτα από όλα τον εαυτό του « τίς δ' οὐχὶ θνητῶν; ἄρτι γιγνώσκεις τόδε, ὡς πᾶς τις αὐτὸν τοῦ πέλας μᾶλλον φιλεῖ¹⁸⁰⁷».

---

¹⁸⁰¹ Dawson D., 1996, 93

¹⁸⁰² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.11.2: «καὶ ὄντες ἀθρόοι ἄνευ ληστείας καὶ γεωργίας ξυνεχῶς τὸν πόλεμον διέφερον, ῥαδίως ἂν μάχη κρατοῦντες εἴλον»

¹⁸⁰³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 7. 42. 3: «ὁ δὲ Δημοσθένης ἰδὼν ὡς εἶχε τὰ πράγματα καὶ νομίσας οὐχ οἶόν τε εἶναι διατρίβειν οὐδὲ παθεῖν ὅπερ ὁ Νικίας ἔπαθεν (ἀφικόμενος γὰρ τὸ πρῶτον ὁ Νικίας φοβερός, ὡς οὐκ εὐθύς προσέκειτο ταῖς Συρακούσαις, ἀλλ' ἐν Κατάνη διεχείμαζεν, ὑπερώφθη τε καὶ ἔφθασεν αὐτὸν ἐκ τῆς Πελοποννήσου στρατιᾶ ὁ Γύλιππος ἀφικόμενος, ἦν οὐδ' ἂν μετέπεμψαν οἱ Συρακόσιοι, εἰ ἐκεῖνος εὐθύς ἐπέκειτο· ἱκανοὶ γὰρ αὐτοὶ οἰόμενοι εἶναι ἅμα τ' ἂν ἔμαθον ἥσους ὄντες καὶ ἀποτετειχισμένοι ἂν ἦσαν, ὥστε μηδ' εἰ μετέπεμψαν ἔτι ὁμοίως ἂν αὐτοὺς ὠφελεῖν»

¹⁸⁰⁴ Dawson D. 1996, 93

¹⁸⁰⁵ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8. 87. 4 - 5

¹⁸⁰⁶ Finley J., 2015, 61

¹⁸⁰⁷ Ευριπίδης, *Μήδεια*, 85 - 86

Οι δίκαιοι πόλεμοι κατά τον Walzer έχουν συντηρητικό χαρακτήρα και δεν αποσκοπούν παρά μόνο στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων πράξεων βίας και όχι στην καταστολή της βίας¹⁸⁰⁸.

Ο σκοπός του πολέμου είναι μια καλύτερη κατάσταση ειρήνης στο πλαίσιο του επιχειρήματος περί δικαιοσύνης προστατευμένης από το *status quo ante bellum* και λιγότερο επιρρεπούς στην εδαφική επέκταση¹⁸⁰⁹.

Στο πλαίσιο της ρεαλιστικής θεώρησης της εξωτερικής πολιτικής το να είναι κάποιος δίκαιος με τους γείτονές του δεν απέκλειε το γεγονός να κυριαρχεί επί αυτών. Η ηγεμονία δεν ήταν κακή λέξη. Ακόμα και η αρχή δεν ήταν τέτοια. Ο Ισοκράτης αναφέρει ότι οι Αθηναίοι την εποχή που ήταν παντοδύναμοι ήταν ηγεμόνες των υπολοίπων Ελλήνων και όχι δεσπότες ή κυρίαρχοι « καὶ στρατηγεῖν οἰόμενοι δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἐπιθυμοῦντες ἡγεμόνες ἢ δεσπότες προσαγορεύεσθαι καὶ σωτῆρες¹⁸¹⁰». Οι Έλληνες πίστευαν ότι η ηγεμονία ήταν ένας ευγενής στόχος και ότι οποιαδήποτε πόλη μπορούσε να προσπαθήσει να τον επιτύχει. Καμία ανακολουθία δεν υπήρχε μεταξύ της δίψας για ελευθερία και της επιθυμίας για ηγεμονία. Στην πραγματικότητα, αυτές ήταν οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η ελευθερία εμπεριείχε την επιθυμία της κυριαρχίας έναντι των άλλων¹⁸¹¹.

Ο Θουκυδίδης, δίνοντας περιληπτικά τον χαρακτήρα των Αθηναίων, τους αποκαλούσε συνηθισμένους όχι μόνο στο να είναι ελεύθεροι, αλλά και στο να κυριαρχούν έναντι των άλλων « καὶ οὐ μόνον μὴ ὑπήκοον ὄντα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ χρόνου τούτου αὐτὸν ἄλλων ἄρχειν εἰωθότα¹⁸¹²».

Το πλαίσιο της δικαιολόγησης του αρχαίου δίκαιου πολέμου έκανε εύκολο σε ένα δίκαιο πόλεμο να μετατραπεί σε μια δίκαιη ηγεμονία. Η πιο εύκολη δικαιολογία ήταν ότι όλοι οι πόλεμοι ήταν έντιμοι εάν κάποιος συντασσόταν με το μέρος του αδικουμένου έδινε μια βάση για παρεμβάσεις στις υποθέσεις άλλων πόλεων. Πρώτα οι ρήτορες δήλωναν ότι η Αθήνα ήταν μια δίκαιη πόλη όχι μόνο επειδή απέιχε από τους άδικους πολέμους, αλλά και επειδή υπερασπιζόταν και άλλες πόλεις που ήταν θύματα άδικων πολέμων. Έτσι η Αθήνα θεμελίωσε μια δίκαιη ηγεμονία. Η ταυτότητα της δίκαιης ηγεμονίας της αποδίδονταν γιατί στηριζόταν στην υπεράσπιση

---

¹⁸⁰⁸ Walzer M., 2008, 208

¹⁸⁰⁹ Walzer M., 2008, 209

¹⁸¹⁰ Ισοκράτης, Παναηγυρικός, 80

¹⁸¹¹ Dawson D. 1996, 66

¹⁸¹² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.68.4

των συμφερόντων των αδυνάμων πόλεων, οι οποίες υπέκυπταν σε αυτή εθελοντικά και με ευγνωμοσύνη. Έτσι οι δίκαιοι πόλεμοι συχνά γίνονταν για την απόκτηση δίκαιων ηγεμονιών χωρίς καμία έννοια αντίφασης. Ακόμα περισσότερο όλοι συμφωνούσαν στο ότι μια πόλη έπρεπε να πολεμά για την τιμή της και ότι αυτή η τιμή και η δόξα ήταν άκρως απαραίτητες για το δικό τους καλό. Τέλος οι δίκαιοι πόλεμοι απέφεραν κέρδη όπως και δόξα και ασφάλεια και δεν υπήρχε τίποτα λάθος στο να το αποδεχθεί κάποιος. Ο λόγος του Περικλή περιέχει μια δικαίωση για την Αθηναϊκή αυτοκρατορία η οποία είναι λιγότερο ηθική από άλλους ρήτορες αλλά ακολουθεί την Ελληνική γραμμή των διεθνών σχέσεων «ἦν καὶ νῦν ὑπενδῶμέν ποτε (πάντα γὰρ πέφυκε καὶ ἐλασσοῦσθαι), μνήμη καταλελείψεται, Ἑλλήνων τε ὅτι Ἕλληνες πλείστων δὴ ἤρξαμεν, καὶ πολέμοις μεγίστοις ἀντέσχομεν πρὸς τε ξύμπαντας καὶ καθ' ἑκάστους, πόλιν τε τοῖς πᾶσιν εὐπορωτάτην καὶ μεγίστην ᾠκήσαμεν¹⁸¹³». Όταν ο Περικλής εδώ μιλά για το μεγαλείο των Αθηνών ασφαλώς δεν αναφέρεται στον Παρθενώνα¹⁸¹⁴.

Στην πραγματικότητα, η ρητορική υπέρ του δίκαιου πολέμου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να υπερασπισθεί όχι μόνο την ηγεμονία, αλλά εξίσου καλά και τον ιμπεριαλισμό. Έτσι ο Ξενοφών, στην « Κύρου παιδεία», παρουσιάζει τον Κύρο να λέει ότι θα κάνει μόνο δίκαιους πολέμους «τί οὖν ἔστιν ἢ τοῦ ἀλέξασθαι δικαιοτέρων ἢ τοῦ τοῖς φίλοις ἀρήγειν κάλλιον; ἀλλὰ μὴν κάκεῖνο οἶμαι ὑμᾶς θαρροεῖν¹⁸¹⁵»

Ο Riley¹⁸¹⁶ υποστηρίζει ότι η αναγκαιότητα της ύπαρξης της ηγεμονίας από τους Αθηναίους υπερβαίνει την υποχρέωση αντιμετώπισης ενός εξωτερικού κινδύνου. Διατείνονται ότι η παρόρμηση του να κυριαρχεί κάποιος είναι ανθρώπινο στοιχείο «οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστόν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα¹⁸¹⁷». Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι όχι μόνο η τιμή, αλλά ο φόβος και το συμφέρον είναι τα στοιχεία που τους οδηγούν στη αποδοχή της ηγεμονίας και στην προσπάθεια διατήρησής της¹⁸¹⁸. Οι ενέργειές τους μετά τα Μηδικά όταν επιδίωξαν να επεκταθούν θεμελιώνει την απο-

¹⁸¹³ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 2.64.3

¹⁸¹⁴ Dawson D., 1996, 67

¹⁸¹⁵ Ξενοφών, *Κύρου Παιδεία*. 1.5.13

¹⁸¹⁶ Riley J., 2000, 132

¹⁸¹⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76.2

¹⁸¹⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 1.76. 2: «καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας»

ψη αυτή «Οἱ δ' ἐν τῇ Αἰγύπτῳ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἐπέμενον, καὶ αὐτοῖς πολλαὶ ἰδέαι πολέμων κατέστησαν. τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ἐκράτουν τῆς Αἰγύπτου οἱ Ἀθηναῖοι {..} οὕτω μὲν τὰ τῶν Ἑλλήνων πράγματα ἐφθάρη ἐξ ἔτη πολεμήσαντα¹⁸¹⁹». Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει στο λόγο του Διόδωτου, όταν παιζόταν η τύχη των επαναστατημένων κατοίκων της Μυτιλήνης, ότι η λογική και όχι η βιασύνη και ο θυμός θα έπρεπε να πρυτανεύσουν στην απόφαση της πόλης «νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν¹⁸²⁰». Κατηγορεῖ τον Κλέωνα για τη θέση του ότι ὅλοι οἱ ρήτορες αποσκοποῦν στο συμφέρον «χαλεπώτατοι δὲ καὶ οἱ ἐπὶ χρήμασι προσκατηγοροῦντες ἐπίδειξίν τινα¹⁸²¹». Αντιμετωπίζει δε τον Κλέωνα στο δικό του «γήπεδο», τη σκοπιμότητα των πράξεων της Μυτιλήνης. Ἐχει ἀραγε αξία το να θανατωθῶν οἱ κάτοικοί της; Μπορεῖ μια σκληρή τιμωρία να ἔχει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα; Και αυτό βέβαια θα εἶναι να αποτραποῦν οἱ υπόλοιπες συμμαχικές πόλεις ἀπὸ το να πράξουν το ἴδιο. Ο Διόδωτος εξομολογῶν τις πόλεις με την ἀνθρώπινη φύση «πόλις τε ἀφισταμένη τίς πω ἤσσω τῇ δοκῆσει ἔχουσα τὴν παρασκευὴν ἢ οἰκείαν ἢ ἄλλων ξυμμαχία τούτῳ ἐπεχειρήσεν; πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδία καὶ δημοσία ἀμαρτάνειν, καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπειρήξει τούτου, ἐπεὶ διεξεληλύθασί γε διὰ πασῶν τῶν ζημιῶν οἱ ἄνθρωποι προστιθέντες, εἴ πως ἤσσον ἀδικοῖντο ὑπὸ τῶν κακούργων¹⁸²²». Στις πόλεις και στους ἀνθρώπους τα κίνητρα εἶναι ἴδια και θα πρέπει να υπάρξει κάτι διαφορετικό ἀπὸ την αὐστηρή ποινή για να ἀντιμετωπιστεῖ αὐτό που τους θέτει σε κίνδυνο¹⁸²³. Η ομιλία του Διόδωτου ἐρχεται σε συμφωνία με την ομιλία των Αθηναίων στη Σπάρτη πρὶν ἀπὸ την ἐναρξὴ του πολέμου¹⁸²⁴. Η ἀνθρώπινη φύση καθοδηγεῖται

¹⁸¹⁹ Θουκυδίδης, Ἱστορία, 1109 - 110

¹⁸²⁰ Θουκυδίδης, Ἱστορία, 3.42. 1

¹⁸²¹ Θουκυδίδης, Ἱστορία, 3. 42. 3

¹⁸²² Θουκυδίδης, Ἱστορία, 3. 45. 2

¹⁸²³ Θουκυδίδης, Ἱστορία, 3.45.4- 6: «ἀλλ' ἢ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἢ δ' ἐξουσία ὕβρει τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονήματι, αἱ δ' ἄλλαι ξυντυχίαι ὀργῇ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐκάστη τις κατέχεται ὑπ' ἀνηκέστου τινὸς κρείσσονος ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους. ἢ τε ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως ἐπὶ παντί, ὁ μὲν ἠγούμενος, ἢ δ' ἐφεπομένη, καὶ ὁ μὲν τὴν ἐπιβουλήν ἐκφροντίζων, ἢ δὲ τὴν εὐπορίαν τῆς τύχης ὑποτιθεῖσα, πλεῖστα βλάπτουσι, καὶ ὄντα ἀφανῆ κρείσσω ἐστὶ τῶν ὀρωμένων δεινῶν. καὶ ἢ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ξυμβάλλεται ἐς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκῆτως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει, καὶ οὐχ ἤσσον τὰς πόλεις, ὅσω περὶ τῶν μεγίστων τε, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλεόν τι αὐτὸν ἐδόξασεν. ἀπλῶς τε ἀδύνατον καὶ πολλῆς εὐηθείας, ὅστις οἶεται τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ὀρμωμένης προθύμως τι πρᾶξι ἀποτροπήν τινα ἔχειν ἢ νόμων ἰσχύι ἢ ἄλλῳ τῶ δεινῶ»

¹⁸²⁴ Riley J., 2000, 134

από ισχυρές παρορμήσεις πάθους και ενθουσιασμού. Όταν οι άνθρωποι ενεργούν για την απόκτηση μεγάλων αγαθών όπως η ελευθερία ή η αυτοκρατορία οι παρορμήσεις αυτού του είδους είναι μεγάλες. Ο Διόδωτος όμως εν μέρει υποσκάπτει την Αθηναϊκή γραμμή αμύνης. όποτε αυτές οι παρορμήσεις κυριαρχούν δεν αργεί να έρθει η καταστροφή. Ο Διόδωτος παράλληλα προειδοποιεί τους συμπολίτες του ότι και η ίδια η Αθήνα εάν αφεθεί στην ανθρώπινη παρόρμηση προορίζεται να ενεργήσει με την ίδια καταστροφική υπερβολή που παρουσιάζεται η Μυτιλήνη. Ο Θουκυδίδης, σε αυτό το σημείο κατά τον Riley, από απολογητής του Αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, γίνεται τιμητής του. Ο Θουκυδίδης μας δίνει την εικόνα που ο πόλεμος έφερε στην ελληνική πραγματικότητα. Οι λέξεις χάσανε την πραγματική τους σημασία, οι σχέσεις μεταβλήθηκαν και επικράτησε ο χειρότερος χαρακτήρας του ανθρώπου¹⁸²⁵. Η ανθρώπινη φύση ανώτερη από το νόμο ήταν αχαλίνωτα τολμηρή και χωρίς καθόλου εκτίμηση για την εγκράτεια. Ο Θουκυδίδης παρουσιάζει την ασυλλόγιστη τόλμη και την προσεκτική εξέταση των πραγμάτων ως αναλλοίωτα αντίθετες όπως είχε κάνει με την τόλμη και την αυτοσυγκράτηση στους αρχικούς λόγους των Αθηναίων. Φαίνεται να υποστηρίζει το Αθηναϊκό επιχείρημα στη Σπάρτη όταν υποστηρίχθηκε ότι οι Αθηναίοι οδηγήθηκαν στην ηγεμονία όχι μόνο από τους εξωτερικούς παράγοντες αλλά και από την έμφυτη ανθρώπινη ροπή. Κατά τον Riley ο Θουκυδίδης στο έργο του θεωρεί ότι παρόλο που μπορεί οι εξωτερικοί παράγοντες να είναι αρχικά αυτοί που επιβάλλουν την δημιουργία μιας ηγεμονίας ως μια κατάσταση όπου θα υπάρχει υλική πρόοδος η ανθρώπινη φύση είναι αυτή που ωθεί τον άνθρωπο για ακόμη μεγαλύτερη προσπάθεια απόκτησης δύναμης και πλούτου. Έτσι καθώς είναι αναπόφευκτο η δίψα για εξουσία να επαναλαμβάνεται συνεχώς γιατί η ανθρώπινη φύση παραμένει σταθερή, η πολιτική ιστορία φαίνεται αμετάβλητα καταδικασμένη « και επέπεσε πολλά και χαλεπά κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαιότερα καὶ τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα, ὡς ἂν ἕκασται αἰ μεταβολαὶ τῶν ξυντυχιῶν ἐφιστῶνται¹⁸²⁶»,

Σε ό,τι αφορά την Σπάρτη βλέπουμε ότι παρόλο που από παλιά έχει το πρόβλημα των επαναστάσεων, λόγω των ειλιών έχει καλούς νόμους¹⁸²⁷. Κατά τον

---

¹⁸²⁵ Θουκυδίδης, Ιστορία, 3. 82 - 83

¹⁸²⁶ Θουκυδίδης, Ιστορία, 3. 82. 2

¹⁸²⁷ Θουκυδίδης, Ιστορία, 1.18.1: «ή γὰρ Λακεδαίμων μετὰ τὴν κτίσιν τῶν νῦν ἐνοικούντων αὐτὴν Δωριῶν ἐπὶ πλεῖστον ὧν ἴσμεν χρόνον στασιάσασα ὅμως ἐκ παλαιάτου καὶ ἡννομήθη καὶ αἰεὶ ἀτυράννευτος ἦν»

Riley γίνεται και έμμεση αναφορά στην ευνομία της Σπάρτης σε σχέση με αυτήν της Αθήνας στο 8^ο βιβλίο του Θουκυδίδη¹⁸²⁸. Το καλό για τη Σπάρτη έχει τις ρίζες του στη σταθερότητα του πολιτεύματός της και την πίστη στην παράδοση¹⁸²⁹. Έτσι μολονότι η Σπάρτη δεν μπορεί να φθάσει τόσο ψηλά όσο η Αθήνα, δεν πέφτει και χαμηλά λόγω της μετριοπάθειάς της¹⁸³⁰. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την τελική επικράτηση της Σπάρτης. Αυτή η εντύπωση μεγεθύνεται λαμβάνοντας υπόψη τους λόγους του Αθηναϊκού μεγαλείου. Αυτό προήλθε από την τόλμη που επέδειξε κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων και αμέσως μετά από αυτούς αφήνοντας τις πατρογονικές παραδόσεις « οί Αθηναῖοι ἐπιόντων τῶν Μήδων διανοηθέντες ἐκλιπεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀνασκευασάμενοι ἐς τὰς ναῦς ἐσβάντες ναυτικοὶ ἐγένοντο¹⁸³¹». Αυτό οδήγησε σε μια απaráμιλλη έκρηξη ενέργειας που φαίνεται χαρακτηριστικά στην Πεντηκονταετία και ιδιαίτερα στην περιγραφή της ανοικοδόμησης των τειχῶν των Αθηνῶν. Στο έργο του Θουκυδίδη η τόλμη των Αθηναίων έστω και με παρόμοιες λέξεις παρουσιάζεται σε πολλά σημεία τόσο με την καλή της έννοια όσο και με την κακή¹⁸³². Έτσι, παρόλο που η τόλμη ήταν η κινητήριος δύναμη του Αθηναϊκού μεγαλείου ήταν ταυτόχρονα και η πηγή της ανομίας στους ανθρώπους που έκανε την υπερβολή αναπόφευκτη. Ως εκ τούτου η Αθηναϊκή πτώση και η αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας φαίνονται να ήταν προδικασμένες. Συνακόλουθα απέναντι στην αρχική θέση που έλεγε ότι η αυτοκρατορική επέκταση είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη και ηρεμία ακολουθεί η αναπόφευκτη η υπερβολή που οφείλεται στην φιλόδοξη αγάπη για δόξα και τόλμη. Ο Riley υποστηρίζει ότι στο έργο του Θουκυδίδη φαίνεται ότι το μόνο όπλο που υπάρχει απέναντι στην ανθρώπινη παρόρμηση για κυριαρχία είναι η αφοσίωση στις αρχές των προγόνων¹⁸³³. Η Σπάρτη επαινείται επίσης πλέον από την ύπαρξη καλών νόμων και την πολιτική της σταθερότητα και για τον συνδυασμό της ευημερίας και της σύνεσης «Χῖοι γὰρ μόνοι μετὰ Λακεδαιμονίους ὧν ἐγὼ ἠσθόμην ἠὲ δαιμόνησάν τε ἅμα καὶ ἐσωφρόνησαν, καὶ ὅσῳ ἐπεδίδου ἢ πόλις αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μείζον, τόσῳ δὲ καὶ ἐκο-

---

¹⁸²⁸ Θουκυδίδης, Ιστορία, 8.97. 2 : «καὶ οὐχ ἦκιστα δὴ τὸν πρῶτον χρόνον ἐπὶ γε ἐμοῦ Αθηναῖοι φαίνονται εὖ πολιτεύσαντες· μετρία γὰρ ἦ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ζύγκρασις ἐγένετο καὶ ἐκ πονήρων τῶν πραγμάτων γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν»

¹⁸²⁹ Θουκυδίδης, Ιστορία, Α1.85. 1 : «Ταύτας οὖν ἄς οἱ πατέρες τε ἡμῖν παρέδοσαν μελέτας καὶ αὐτοὶ διὰ παντὸς ὠφελούμενοι ἔχομεν μὴ παρῶμεν»

¹⁸³⁰ Riley J., 2000, 136

¹⁸³¹ Θουκυδίδης, Ιστορία, 1.18. 2

¹⁸³² Θουκυδίδης, Ιστορία, 1.91.5 : « τὴν τε γὰρ πόλιν ὅτε ἐδόκει ἐκλιπεῖν ἄμεινον εἶναι καὶ ἐς τὰς ναῦς ἐσβῆναι, ἄνευ ἐκείνων ἔφασαν γνόντες τολμησαί»

¹⁸³³ Riley J., 2000, 137

σμοῦντο ἐχυρώτερον¹⁸³⁴». Κανένας Αθηναϊκός χαρακτήρας δεν επαινείται για τη μετριοπάθειά και τη σωφροσύνη του. Ο Θουκυδίδης μας καλεί να αναλογιστούμε εάν η Σπάρτη ενεργεί με μετριοπάθεια και σύνεση στις φιλοδοξίες της λόγω της ευσέβειας στις αρχές της ή λόγω της αυτοκαθοριζόμενης αναγκαιότητας ελέγχου του υπόδουλου πληθυσμού των ειλωτών. Ο ιστορικός είναι στο τέλος του έργου του επικριτικός για την ατολμία των Σπαρτιατών «ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ μόνῳ Λακεδαιμόνιοι Αθηναίοις πάντων δὴ ξυμφορώτατοι προσπολεμῆσαι ἐγένοντο, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς· διάφοροι γὰρ πλεῖστον ὄντες τὸν τρόπον, οἱ μὲν ὄξεις, οἱ δὲ βραδεῖς, καὶ οἱ μὲν ἐπιχειρηταί, οἱ δὲ ἄτολμοι, ἄλλως τε καὶ ἐν ἀρχῇ ναυτικῇ πλεῖστα ὠφέλουσιν¹⁸³⁵». Ακόμα περισσότερο όταν η μετριοπάθεια της Σπάρτης εμφανίζεται ως έμφυτη και συνειδητή αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με την περίπτωση του Πausανία και την αντιμετώπισή της από τους Σπαρτιάτες¹⁸³⁶. Ο Pausanias, επέδειξε μια φιλόδοξη στάση αντίστοιχη με εκείνη των Αθηναίων.

Ο Θουκυδίδης φαίνεται να υποστηρίζει ότι παρόλο που η αυτοκρατορία είναι η προϋπόθεση για την σταθερότητα και την πρόοδο, αυτά που η ίδια απαιτεί, η εξουσία, η φιλοδοξία, το κέρδος και η τιμή, συνθέτουν τους λόγους της ίδιας της πτώσης. Από τη στιγμή που το άμεσο ενδιαφέρον της αναγκαιότητας δεν υφίσταται η ανθρώπινη φύση ξεπερνά τα όρια. Μόνο η αναγκαιότητα με την πρόφαση της ευσέβειας φαίνεται να συγκρατεί τους ανθρώπους. Έτσι οι απαιτήσεις της προόδου (ανάγκη δημιουργίας της αυτοκρατορίας) φαίνονται ασύμβατες με τις απαιτήσεις της διατήρησης της αυτοκρατορίας και ειδικότερα της μετριοπάθειας και της δικαιοσύνης. Οι συνθήκες της πολιτικής ζωής φαίνεται να έρχονται συνεχώς σε αντίθεση με τους υψηλούς στόχους της πολιτικής δημιουργώντας έτσι μια αναλλοίωτη τραγική κατάσταση για τους ανθρώπους. Οι άνθρωποι πάντα απαιτούν τα όρια των προγόνων για μια αξιοπρεπή και σταθερή ζωή, αλλά πάντα αναγκάζονται να τα παραβιάζουν εξαιτίας της ανθρώπινης φύσης και της παρόρμησης για εξουσία¹⁸³⁷.

Συμπερασματικά κατά τον Doyme Dawson¹⁸³⁸ η Ελληνική ηθική έβαλε λίγους περιορισμούς στον πόλεμο. Κάθε λάθος μπορούσε να αποτελέσει μια αποδεκτή (νόμιμη) δικαιολογία για πόλεμο. Τα λάθη μπορούσαν να περιλαμβάνουν προσβολές, ή και διάφορες βλάβες. Στον «Αλκιβιάδη Ι», η εξαπάτηση θεωρείται δίκαιη και

¹⁸³⁴ Θουκυδίδης, Ιστορία, 8.24.4

¹⁸³⁵ Θουκυδίδης, Ιστορία, 8.96.5

¹⁸³⁶ Θουκυδίδης, Ιστορία, 1.95. 6 : « καὶ ἄλλους οὐκέτι ὕστερον ἐξέπεμψαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, φοβούμενοι μὴ σφίσιν οἱ ἐξιόντες χεῖρους γίνωνται, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Πausανία ἐνεῖδον »

¹⁸³⁷ Riley J., 2000, 138

¹⁸³⁸ Dawson D., 1996, 72

έγκυρη δικαιολογία για πόλεμο όσο η βία ή λαφυραγώγηση «τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτα ἡγοῦνται δῆλα εἶναι, ἐάσαντες οὖν περὶ αὐτῶν σκοποῦσιν ὁπότερα συνοίσει πράξασιν. οὐ γὰρ ταῦτ' αἰεὶ ἐστὶν τὰ τε δίκαια καὶ τὰ συμφέροντα, ἀλλὰ πολλοῖς δὴ ἐλυσιτέλησεν ἀδικήσασσι μεγάλα ἀδικήματα, καὶ ἑτέροις γε οἰμαι δίκαια ἐργασαμένοις οὐ συνήνεγκεν¹⁸³⁹». Δεν υπήρχε καθεστώς περιορισμῶν εἴτε για προσβολές εἴτε για καταστροφές. Οι ιδέες για δικαιοσύνη στις διεθνείς σχέσεις ἦταν συνεχῶς συμβατές με την επιβολή της ηγεμονίας από ένα ισχυρό κράτος. Η ελαστικότητα αυτῶν των ιδεῶν διευκόλυνε τη δικαιολόγηση και νομιμοποίηση ο-ποιασδήποτε πράξης¹⁸⁴⁰.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην εξεταζόμενη περίοδο εἶχε γίνει μια προσπάθεια και υπήρξε μια προσέγγιση προκειμένου το διεθνές περιβάλλον να μην εἶναι ἀναρχο. Εἶχαν τεθεῖ κάποιοι κανόνες οι οποίοι θα ἔπρεπε να τηροῦνται από αυτούς οι οποίοι τους υιοθετούσαν. Η διεθνής σκηνή με την πάροδο των χρόνων συνεχῶς διευρυνόταν και δεν υπήρχαν σχέσεις μόνο μεταξύ των γειτονικῶν πόλεων. Δημιουργοῦνταν συμμαχίες και ἄλλων ειδῶν διεθνείς συμφωνίες οι οποίες προκειμένου να μποροῦν να υλοποιούνται απαιτούσαν δεσμεύσεις μεταξύ των εμπλεκομένων. Οι δεσμεύσεις ὁμως δεν εἶχαν πάντοτε ἰσχύ καθώς οι ισχυρότεροι συμβαλλόμενοι ἐπιδίωκαν συχνά την ἐπίλυση των διαφορῶν με μόνο ἐπιχείρημα την ἰσχύ των ὀπλων. Αυτό ὁμως δεν στερούσε τη διεθνή σκηνή από την αἴσθηση ότι οι πόλεις μπορούσαν να προσβλέπουν σε μια διευθέτηση των διαφορῶν τους μέσα από ένα, ἔστω και σε πρωτόλεια μορφή, διεθνές δίκαιο. Η αἴσθηση αυτή ἐνισχυόταν από την ἰδεοληψία που ἐπικρατοῦσε και ἤθελε τις πόλεις να μη θέλουν να ἔχουν το βάρος της ἐκκίνησης των ἐχθροπραξιῶν χωρίς κάποια σοβαρή αἰτία. Παρόλη ὁμως αυτή την πεποίθηση, το συμφέρον και η δίψα για δύναμη και διεθνή προβολή ἦταν αυτά που σε πολλές περιπτώσεις ἐγερναν τη ζυγαριά υπέρ των αυθαιρέτων ἐπεμβάσεων και την διευθέτηση των διαφορῶν με μη ἀπολύτως νομιμοφανείς διαδικασίες.

---

¹⁸³⁹ Πλάτων, Ἀλκιβιάδης 1, 113 d

¹⁸⁴⁰ Dawson D., 1996, 72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Η»

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια να εξετασθούν στην περίοδο από τον 7^ο έως τον 4^ο αι. τόσο οι αρετές του οπλίτη, όσο και η ηθική του πολέμου. Η προσπάθεια αυτή διέτρεξε ένα αριθμό κεφαλαίων – αντικειμένων με σκοπό πάντα αυτά να συμβάλουν στην εξέταση των βασικών θεμάτων. Υπό την έννοια αυτή και τα συμπεράσματα που ακολουθούν.

Στην Ιλιάδα, εξέχουσες ιδιότητες των πολεμιστών είναι η πολεμική ανδρεία και η προσωπική υπερηφάνεια. Διεξάγονταν δύο είδη μάχης. Αυτό που εμπλεκόταν το πλήθος και αυτό των ιδιωτών. Το αποτέλεσμα της μάχης εξαρτάτο από τις προσωπικές αναμετρήσεις μεταξύ των αρχηγών της κάθε πλευράς. Η όλη πολεμική δραστηριότητα των αντιπάλων συμπυκνώνεται στο ατομικό ανδραγάθημα κατά τη διάρκεια της μάχης, όπου οι αντίπαλοι κάνουν έφοδο ο ένας έναντι του άλλου, χωρίς να υπολογίζουν τον κίνδυνο, με σκοπό να δείξουν την ανδρεία τους.

Η διεξαγωγή της μάχης αλλάζει τον 7^ο αι. π.Χ. και εμφανίζεται ένας νέος πολεμικός σχηματισμός που θα παίξει κυρίαρχο ρόλο στις μετέπειτα συγκρούσεις στον Ελληνικό χώρο, μέχρι και τη δυναμική εμφάνιση των Μακεδόνων και του Μ. Αλεξάνδρου. Δύο είναι τα στοιχεία που θα χαρακτηρίσουν το νέο αυτό σχηματισμό. Κατά πρώτον, η χωροταξική κατανομή των μαχόμενων στο πεδίο της μάχης και στην παράταξη και κατά δεύτερον, η αξία του αγαθού για το οποίο αυτοί πολεμούν. Οι πολεμιστές είναι τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο και αυτή η διάταξη θα πρέπει να μείνει και σταθερή, προκειμένου το σύνολο του στρατεύματος να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις επιθέσεις των αντιπάλων και να διασωθεί. Το αγαθό για το οποίο όλοι μάχονται εξίσου, χωρίς καμία διάκριση, είναι η πατρίδα.

Η εμφάνισή της φάλαγγας, ήταν σε αλληλεξάρτηση με τις κοινωνικές μεταβολές που έλαβαν χώρα κατά τον 7^ο και 6^ο αι. Οι παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στη δημιουργία της πολλοί. Πρώτα η κατασκευή νέου τύπου όπλων που διευκόλυναν μια πιο συλλογική και πειθαρχημένη τακτική. Κατά δεύτερον, η ανάπτυξη του εμπορίου μετάλλων που διευκόλυνε την κατασκευή μεταλλικών αντικειμένων και μείωσε την τιμή τους και τέλος η εμφάνιση μιας εύπορης μεσαίας τάξης που διέθετε τα απαραίτητα χρήματα για την απόκτηση του οπλισμού, αλλά και που ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει για το κοινό καλό, προκειμένου να υπερασπιστεί και τα δικά της υφιστάμενα οφέλη. Αυτό που αισθάνεται πλέον κάποιος που στοιχίζεται στη φάλαγγα θα είναι ικανοποίηση για τη συμμετοχή σε μια ομάδα με κοινά συμφέρο-

να, τα οποία λόγω αυτής της συγκεκριμένης πολεμικής οργάνωσης, θα είναι δυνατό να προστατευθούν. Με τα νέα δεδομένα, το να μάχεται κάθε πολεμιστής στη θέση του και να τη διατηρεί μέσα στη φάλαγγα, είναι κατά τον Τυρταίο κοινό αγαθό για την πόλη και το δήμο ολόκληρο.

Η συμμετοχή στη φάλαγγα, είχε σχέση με την κοινωνική θέση των πολεμιστών. Στην Αθήνα, στο νέο αυτό πολεμικό σχηματισμό, συμμετέχουν οι δυνάμενοι να αγοράσουν και να συντηρήσουν τον οπλισμό τους. Στην Σπάρτη, έχουμε τη μετάβαση από την κοινωνία των αρίστων στην πόλη των οπλιτών και η νέα αυτή τακτική ενισχύει, αφενός τη σύγκλιση των κοινωνικών τάξεων και αφετέρου την κοινωνική συνοχή. Οι νέοι οπλίτες, μπορούν να ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους και να αισθάνονται ανώτεροι από άλλους κατοίκους της πόλεως που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στην οικονομική απαίτηση αγοράς και συντήρησης του ατομικού οπλισμού. Όμως ταυτόχρονα, αισθάνονται κατά ένα τρόπο ίσοι με τους αριστοκράτες που παρατάσσονται μαζί τους στη φάλαγγα.

Ο οπλισμός του οπλίτη της φάλαγγας ήταν βαρύς με κύριο όπλο το «όπλον», την κυκλική ασπίδα από την οποία πήρε και το όνομά του. Ο λοιπός αμυντικός εξοπλισμός περιελάμβανε το θώρακα, τις περικνημίδες και το κράνος. Ο επιθετικός του οπλισμός αποτελείτο από το δόρυ και το ξίφος και σχεδόν αποκλειστικά από σίδηρο. Η πανοπλία του οπλίτη, εξυπηρετούσε το συγκεκριμένο τύπο μάχης που κλήθηκε να διεξάγει ο σχηματισμός της φάλαγγας. Το βασικό μειονέκτημα του οπλισμού ήταν το βάρος και η ακαμψία του. Ο οπλισμός για τον οπλίτη ήταν καύχημα, γιατί αφενός αποτελούσε την απόδειξη για την τάξη στην οποία ανήκε, αλλά και το μέσο με το οποίο προασπιζόταν την πόλη.

Η στρατολόγηση στην Αθήνα και τη Σπάρτη λειτουργούσε με διαφορετικό τρόπο. Πάντα στην κλήση των οπλιτών έπαιζε ρόλο το είδος της επιχείρησης.

Στην Αθήνα, η στρατολόγηση κινούνταν πάνω σε δύο άξονες. Ο πρώτος, μάλλον βασιζόμενος στις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, κινητοποιούσε τους οπλίτες μέσω καταλόγων, ενώ ο δεύτερος πιο αποτελεσματικός βασιζόταν στο διαχωρισμό σε ηλικιακές ομάδες. Και τα δύο συστήματα παρουσίαζαν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα και απέδιδαν διαφορετικά αποτελέσματα. Το πρώτο ήταν αργό, σύνθετο και ευπρόσβλητο, αλλά παρείχε έναν ικανό αριθμό έμπειρων οπλιτών. Το δεύτερο, που αντικατέστησε το πρώτο στα μέσα του 5^{ου} αι. ήταν καλαίσθητο, πιο δημοκρατικό, δίκαιο, αλλά παρείχε μια μάζα οπλιτών όχι τόσο εξασκημένη

Στη Σπάρτη, η κλήση στο στράτευμα γινόταν με βάση την ηλικιακή κλάση. Από τον 7^ο αι και με τη μεταρρύθμιση της «Μεγάλης Ρήτρας» οι πολίτες ήταν χωρι-

σμένοι σε φυλές, γεγονός που επηρέαζε τόσο το πολιτικό όσο και το στρατιωτικό επίπεδο. Μέχρι τον 5^ο αι, ο σπαρτιατικός στρατός είχε ως δομή την «ωβή», μια γεωγραφική περιφέρεια, από όπου προέρχονταν οι Λόχοι.

Οι φάσεις της σύγκρουσης, ήταν η επίθεση με τα δόρατα και η ξιφομαχία, ο ωθισμός, η παράρρηξη και τέλος η κύκλωση του αντιπάλου.

Η χερσαία σύγκρουση κατά την αρχαιότητα, λάμβανε χώρα σε περιορισμένο τόπο και χρόνο. Η έκβαση μίας μάχης καθόριζε πολλές φορές και τον τερματισμό του πολέμου. Αυτό ίσχυσε μέχρι τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, όπου οι πολεμικές συγκρούσεις επεκτάθηκαν σε πολλά θέατρα επιχειρήσεων.

Η τακτική κατά τις μάχες, ήταν η ίδια από τον 7^ο έως το τέλος του 4^{ου} αι. Αλλαγή σημειώθηκε με την «λοξή φάλαγγα» των Θηβαίων. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκαν και μικτά πολεμικά «σχήματα» οπλιτικής φάλαγγας και ελαφρά οπλισμένων οπλιτών που κάλυπταν τακτικές κινήσεις και αποστολές που η δυσκίνητη φάλαγγα αδυνατούσε να εκτελέσει με ευχέρεια.

Σημαντικό ρόλο από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και εξής έπαιξαν στη χερσαία σύγκρουση οι φιλοί και οι μισθοφόροι. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος όμως ανέτρεψε την κατάσταση, καθώς δημιουργήθηκαν πολλοί έμπειροι στρατιώτες που παρέμειναν άνεργοι μετά το τέλος του. Ταυτόχρονα, υπήρξε και η σταδιακή αποσύνδεση των στρατιωτών από τη δυνατότητα εκαστου να αποκτή μόνος τον οπλισμό του.

Η φάλαγγα και ο τρόπος του μάχεσθαι που διαμορφώθηκε από τον 7^ο αι και έπειτα ανέπτυξε τις πολεμικές αρετές της ανδρείας και της φιλοπατρίας που παραμένουν αναλώιωτες μέχρι και σήμερα. Ο κάθε οπλίτης τοποθετημένος δίπλα και μπρος ή πίσω από κάποιον σηματοδοτούσε το σημαντικό ρόλο ενός εκάστου μέσα στο σύνολο της φάλαγγας. Η συμπεριφορά του καθενός κατά τη διάρκεια της μάχης να επηρεάζει και τους υπόλοιπους με θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα. Η ίδια η ασπίδα που προστάτευε κατά το ήμισυ το διπλανό οπλίτη οδηγούσε στην τήρηση ορισμένων κανόνων συμπεριφοράς. Στη φάλαγγα υπήρχε ομοιογένεια και ομοιομορφία. Η ίδια η στενότητα του χώρου που παρατασσόταν ο σχηματισμός δεν επέτρεπε την εύκολη διαφυγή ή οπισθοχώρηση κάποιου από το ζυγό του από τη στιγμή που θα ερχόταν σε επαφή με τον αντίπαλο. Η νίκη αλλά και η ήττα θα ήταν αποτέλεσμα μιας συλλογικής προσπάθειας όλων όσων συμμετείχαν και ο καθένας αντιλαμβανόταν ότι η ατομική συμπεριφορά επηρέαζε το αποτέλεσμα. Αυτό ενθάρρυνε την ενότητα και το αίσθημα ευθύνης απέναντι στο σύνολο. Η ανδρεία, το θάρρος, η πειθαρχία και η φιλοπατρία των οπλιτών είναι αρετές που αναπτύχθηκαν και

διατηρούνται αναλλοίωτες μέχρι τη σημερινή εποχή και αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο για την λειτουργία κάθε στρατιωτικού τμήματος.

Οι συγκρούσεις με την πάροδο του χρόνου εγκατέλειψαν τον τοπικό χαρακτήρα που είχαν κατά τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της φάλαγγας. Δύο πόλεις κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο απέκτησαν μια πιο μακρόπνοη και πολιτική και ανέπτυξαν στρατηγική με την έννοια που οι σύγχρονοι μελετητές ορίζουν. Η Αθήνα και η Σπάρτη. Η πρώτη ξεφεύγει από το στενό περιβάλλον μετά τους Περσικούς Πολέμους και γίνεται μια δύναμη ναυτική που παίζει σημαντικό ρόλο μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αι.. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος παρότι της έδωσε ευκαιρίες για την πλήρη επικράτηση στο τέλος την έφερε σε δυσχερή θέση αποδυναμώνοντάς την σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η στρατηγική του Περικλή που ήθελε την Αθήνα να διατηρεί τα κεκτημένα και να κατατρίβει τον αντίπαλο, καθώς η πόλη είχε άφθονους πόρους εγκαταλείφθηκε και υιοθετήθηκε μια άφρονη στρατηγική διαρκούς εξάπλωσης που απέβη μοιραία για την πόλη. Η Σπάρτη είχε από την αρχή υιοθετήσει μια στρατηγική εδραίωσης της κυριαρχίας της στην Πελοπόννησο. Η στρατηγική αυτή εγκαταλείφθηκε με την ανάληψη της αρχηγίας του πολέμου εναντίον του Αθηναϊκού κινδύνου. Η Σπάρτη έγινε « διεθνής» παράγων και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος την οδήγησε στο απώγειο της δύναμής της. Ταυτόχρονα όμως η νίκη αυτή αποτέλεσε και την αρχή του τέλους της Σπαρτιατικής ηγεμονίας στην Ελληνική πραγματικότητα.

Στο ανωτέρω πολιτικοστρατιωτικό πλαίσιο αναπτύχθηκαν σχέσεις μεταξύ των τότε πόλεων – κρατών. Αυτές δεν ήταν πάντα αγαστές και όπως μας διδάσκει η ιστορία ο πόλεμος είχε πρωτεύουσα θέση σε αυτές. Σε ό,τι αφορά την ηθική του πολέμου στην προσπάθεια να δούμε το πώς ήταν οργανωμένο το διεθνές σύστημα σε σχέση με τον πόλεμο και εάν υπήρχε κάποιου είδους ηθική στις διεθνείς σχέσεις των κρατών μεταξύ τους, που κατέληγαν στην πολεμική σύρραξη, θα μπορούσαμε να πούμε τα παρακάτω:

Οι Αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν κάποιου είδους διεθνές δίκαιο με τη μορφή που εμείς το εννοούμε και το υπηρετούμε σήμερα με την καθολικότητα που το διακρίνει.

Υπήρχαν όμως διαδικασίες που καθοδηγούσαν τις πόλεις κράτη σε κάποιες σταθερές μορφές διεθνούς συμπεριφοράς που ήταν σεβαστές από τα συμβαλλόμενα σε αυτές μέρη. Μια πολύ σημαντική ήταν οι συνθήκες που κατατάσσονται σε συμμαχίες, ετεροβαρείς συνθήκες, ισότιμες συνθήκες, επιμαχίες και αμοιβαία βοήθεια.

Ένα άλλο θέμα που απασχολούσε τη «διεθνή σκηνή» ήταν οι αποσχίσεις μελών των ήδη υπάρχουσών συμμαχιών, με σκοπό να προσαρτηθούν στην αντίπαλη παράταξη.

Εκτός από τις συμμαχίες που καθόριζαν το διεθνές πλαίσιο υπήρχαν και οι ανακωχές ή εκχειρίδες. Κάποιες από αυτές αφορούσαν μόνο τις αντιμαχόμενες πλευρές, άλλες είχαν ευρύτερο χαρακτήρα και σε κάποιες περιπτώσεις σχετίζονταν με θρησκευτικές γιορτές. Η εκχειρία έπρεπε να είναι σεβαστή από όλους και όταν αυτό δεν συνέβαινε αυτός που την καταπατούσε ήταν έκθετος ενώπιον των υπολοίπων.

Εκτός από τις πόλεις που συμμετείχαν σε συμμαχίες, αμιγώς αμυντικές ή πλήρεις, υπήρχε και μια κατηγορία ουδετέρων. Ήταν ένα καθεστώς όχι σαφώς προσδιορισμένο, αλλά που πρόσφερε ένα είδους προστασία. Η ουδετερότητα προέκυπτε από το γεγονός ότι οι πόλεις που τη διεκδικούσαν δεν ήταν εμπλεκόμενες με κάποιο από τα αντιμαχόμενα μέρη.

Για τους Έλληνες ένα άλλο στοιχείο που έπαιζε ρόλο στις διακρατικές σχέσεις ήταν και η καταγωγή τους, παρόλο που ως σύνολο ήταν αποδεκτό ότι όλοι είχαν μια κοινή καταγωγή.

Μια ακόμη αρχή η οποία γινόταν σεβαστή ήταν αυτή της αμοιβαιότητας που ίσχυε στις σχέσεις μεταξύ των πόλεων.

Οι Ελληνικές πόλεις ήταν ασφαλώς κυρίαρχες, αλλά η κυριαρχία τους οριοθετούνταν από τα παραδοσιακά ήθη που επηρέαζαν τις διεθνείς σχέσεις. Έτσι, θεωρούνταν εκ των ων ουκ άνευ η βοήθεια σε κάποιον που όντας αδύναμος δεχόταν επίθεση από κάποιον ισχυρότερο. Η ενέργεια αυτή δεν είχε πάντα αγαθούς σκοπούς.

Η εφαρμογή των συνθηκών και των άλλων « διεθνών» πράξεων διασφαλιζόταν με τους όρκους που έδιναν τα συμβαλλόμενα μέρη.

Μεγάλο ρόλο στην αντίληψη των θεμάτων που αφορούσαν τον πόλεμο έπαιζαν οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής. Οι ιστορικοί, οι φιλόσοφοι και οι τραγωδοί με τα έργα τους διαμόρφωναν την κοινή γνώμη, αλλά και μετέφεραν με αυτά θέσεις και απόψεις όχι μόνο δικές τους αλλά και των εμπλεκομένων στη διεθνή σκηνή. Σχολίαζαν με τον τρόπο τους τη συμπεριφορά των πρωταγωνιστών.

Ένα πολύ σοβαρό θέμα που έπαιζε ρόλο στον χαρακτηρισμό ενός πολέμου ως δίκαιου ή άδικου με ταυτόχρονη ηθική καταδίκη θεωρούνταν η έναρξη του πολέμου. Ο πόλεμος προαπαιτούσε συγκεκριμένες προϋποθέσεις μια από τις οποίες

ήταν η υποχρέωση της κήρυξης του αντί της αιφνιδιαστικής επίθεσης, ενώ κυρίαρχο ζήτημα αποτελούσε και το ποιός και με ποιά αιτιολογία άρχιζε τον πόλεμο.

Τέλος, υπήρχε μία συνεχής διαμάχη για την ηθική υπεροχή των εμπλεκομένων μερών. Κανείς δεν ήθελε να κατηγορηθεί ότι τελούσε εν αδίκω και στο πλαίσιο αυτό καταβαλλόταν μεγάλη προσπάθεια από όλους όσοι συμμετείχαν για να μην μπορεί κάποιος να τους κατηγορήσει για αυτό.

Η αντιπαράθεση του δίκαιου με το συμφέρον στη διεθνή σκηνή ήταν κάτι συνηθισμένο. Σε κάθε περίπτωση όμως οι πόλεις προσπαθούσαν έστω και σε επίπεδο εντυπώσεων να κρατούν τα προσχήματα και να φαίνονται οι πράξεις τους στη διεθνή σκηνή καλυμμένες από το μανδύα του δικαίου και του σεβασμού των όποιων διεθνών κανόνων.

Ο ρεαλισμός, τα συμφέροντα της πόλης και των πολιτών και η τάση για επιβολή σε συνδυασμό με την ισχύ έπαιζαν σε κάθε περίπτωση τον καθοριστικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων σχετικά με την ανάληψη και διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων.

Η ηθική του πολέμου, το εάν ο πόλεμος θα γινόταν για δίκαιη ή μη αιτία απασχολούσε τελικά τις πόλεις και κυρίως τους πολιτικούς ηγέτες, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους στο φίλιο ακροατήριο και να επηρεάσουν θετικά υπέρ της πόλης τους και κάποιες άλλες πόλεις έτσι ώστε στο τέλος να επιτύχουν πιο εύκολα το στόχο τους. Η διεθνής σκακιέρα αποδεικνυόταν και στην εποχή εκείνη το ίδιο σκληρή και απρόσωπη όπως και στις μετέπειτα εποχές. Το συμφέρον έπαιζε και τότε τον πρώτο ρόλο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

1. Γ.Ε.Σ. : Γενικό Επιτελείο Στρατού
2. M L :Meiggs, R., and Lewis, D., A Selection of Greek Historical Inscriptions, 1988², Oxford Clarendon Press
3. RO: Rhodes, P.J. and Osborne, R., Greek Historical Inscriptions 404-323 BC, 2003, Oxford University Press
4. Σ.ΕΘ.Α :Σχολή Εθνικής Αμύνης
5. ΣΚ 20-1 : Στρατιωτικός Κανονισμός 20-1

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Adcock F. and Mosley D. J. ,1975, *Diplomacy in Ancient Greece*, Great Britain (Strange and Printer Ltd)
2. Adkins A.W.H., 2010, *Ηθικές Αξίες και Πολιτική Συμπεριφορά στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, μετ. Ι.Μ. Περυσινάκης (*Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*, London, Chatto & Windus, 1972)
3. Amouretti Marie Claire, Francoise Ruzé, 2004, *Κοινωνία και πόλεμος στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Πατάκης, μετ. Γ. Γεωργαμλής (*Le regard des Grecs sur la guerre : Mythes et réalités* , Paris, Ellipses Edition Marketing S.A., 1999)
4. Amouretti Marie Claire, Jacqueline Christien, Francoise Ruzé, Pierre Sineux, 2005, *Πώς έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες τον πόλεμο*, Αθήνα, Πατάκης, μετ. Γ. Γεωργαμλής (*Les sociétés grecques et la guerre a l' époque classique*, Paris, Ellipses Edition Marketing S.A., 2000)
5. Anderson J.K., 1973, *Πολεμική Τέχνη επί Ξενοφώντος*, Αθήνα, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ, μετ. Συκάς Δ. (*Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*, Berkeley, University of California Press, 1970)
6. Andrewes A., 1982, *Η Τυραννία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, μετ. Μ. Κάσου (*The Greek Tyrants*, London, Hutchinson Publishing Group LTD, 1974)
7. Andrewes A., 2008, *Αρχαία Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, μετ. Α. Παναγόπουλος (*Greek Society*, Cambridge, Hutchinson Publishing Group LTD,1967)
8. Baltrush E., 2004, *Σπάρτη. Η Ιστορία, η Κοινωνία και ο Πολιτισμός της Αρχαίας Λακωνικής Πόλης*, Αθήνα, μετ. Χ. Μπαλόγλου (*Sparta. Geschichte Gesellschaft Kultur*, Μόναχο, C.H.Beck'scheVerlagsbuchhandlung,1998)
9. Baslez M. F., 2013, *Πολιτική ιστορία του αρχαίου Ελληνικού κόσμου*, Αθήνα, Πατάκης, μετ. Μ. Στεφάνου (*Histoire politique du monde grec antique*, Paris, Armant Colin, 2008)
10. Beaufre A., 2015, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, Αθήνα, ΓΕΕΘΑ, μετ. Π.Μαυρόπουλος (*Introduction à la stratégie* , Γαλλία, 1963)
11. Billows Richard, 2012, *Η Μάχη του Μαραθώνα: Πώς μια μάχη άλλαξε το δυτικό πολιτισμό*, Αθήνα, Πατάκης, Μετ. Κ.Σέρβη (*Marathon: How one battle changed western civilization*, New York, Overlook Duckworth 2010)
12. Birgalias N., 1999, *L' Odyssée de l' éducation Spartiate*, Αθήνα, Βασιλόπουλος, Historical Publications

13. Bouthoul Gaston, 1980, *Πραγματεία περί πολεμολογίας, κοινωνιολογία των πολέμων*, Αθήνα, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ, μετ. Π. Καφετζόπουλος (*Traite´ de polemologie, sociologie des guerres*, St Jermain, Payot,1970)
14. Brunt P.A. ,1993, *Studies in Greek History and Thought*, New York (Oxford University Press)
15. Buckler J. ,1980, *The Theban Hegemony.371- 362 BC*, USA, Harvard University Press
16. Cartledge Paul, 2004, *Το Μεγαλείο της Σπάρτης. Σπαρτιατικοί Στοχασμοί*, Αθήνα, Ενάλιος, μετ. Θ.Δαρβίρη (*Spartan Reflections*, London, 2001)
17. Cartledge P., 2004, *Οι Σπαρτιάτες*, Αθήνα, Λιβάνης, μετ. Α. Φιλιππάτος (*The Spartans*, London, Cartledge, 2002)
18. Crane G., 1998, *Thucydides and the Ancient Simplicity. The Limits of Political Realism*, California (University of California Press)
19. Crowley J., 2012, *The Psychology of the Athenian Hoplite*, New York, Cambridge University Press
20. Δεπάστας Νικόλαος, 1998, *Στρατιωτική Οργάνωση και Πολεμική Τέχνη των Αρχαίων Ελλήνων (1.600 – 146 π.Χ.)*, Αθήνα, ΓΕΣ/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
21. Detienne M., 1981, *Η Φάλαγξ*, στο *Προβλήματα Πολέμου εις την Αρχαίαν Ελλάδα*, Αθήνα, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ, μετ. Π. Καφετζόπουλος σελ. 125-146 (*Problèmes de la guerre en Grèce ancienne, sous la direction de JEAN – PIERRE VERNANT*, Paris, Mouton & Cle and ´Ecole Pratique des Hautes ´Etudes,1968)
22. Dawson Doyme, 1996, *The Origins of the Western Warfare: Militarism and Morality in the Ancient World*, Colorado, Westview Press
23. Dover K. J., 1974, *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, USA, Hackett Publishing Company,Inc
24. Finley J. 2015, *Θουκυδίδης*, Αθήνα, Παπαδήμας, μετ. Τ. Κουκουλιός (*Thucydides* , USA , Harvard University Press, 1947)
25. Forde S., 2000, *Power and Morality in Thucydides*, στο, *Thucydides´Theory of International Relations*, Louisiana (Louisiana State University Press), Gustafson L.S. σελ. 151-173
- 26.Forrest W.G., 1994, *Η Γένεση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ο χαρακτήρας της Ελληνικής πολιτικής 800- 400 π.Χ.*, Αθήνα, μετ. Α. Παναγόπουλος, (*The Emergence of Greek Democracy. The character of Greek politics, 800-400 BC*) , London, Weidenfeld and Nicolson, 1966]

26. Green Peter, 2004, *Οι Ελληνοπερσικοί Πόλεμοι*, Αθήνα, Τουρικής, μετ. Α. Αλαβά-
βου (*The Greco- Persian Wars*, California, University of California Press, 1996)
27. Gustafson L.S., 2000, *Thucydides' Theory of International Relations*, Louisiana (Lou-
isiana State University Press)
28. Hamilton C.D., 1997, Sparta, στο, Tritle L.A. , *The Greek World in the Fourth Cen-
tury. From the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*, London ,
New York (Routledge), σελ. 41-65
29. Hamilton C.D., 1979, *Sparta's Bitter Victories*, London, Cornell University Press
30. Hanson V. D., 1999, *The Wars of the Ancient Greeks*, London, Cassel
31. Hanson V. D., 1999, *The other Greeks: The Agrarian Roots of Western Civilization*,
Berkeley, University of California Press
32. Hanson V. D., 2003, *Ο δυτικός τρόπος πολέμου*, Αθήνα, Τουρικής, μετ. Μ.Μπλέτας
(*The western way of war – Infantry battle in classical Greece*, New York, Alfred A.
Knopf ,1989)
33. Hanson V. D., 2007, *Πελοποννησιακός Πόλεμος*, Αθήνα, Λιβάνης, μετ. Α. Φιλιππά-
τος (*A war like no other: How the Athenians and Spartans fought the Peloponnesian
War*, 2005)
34. Hanson Victor, 2010, *Makers of Ancient Strategy. From the Persian Wars to the Fall
of Rome*, New Jersey (Princeton University Press)
35. Harris E.M., 2013, *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*, New York, Ox-
ford University Press
36. Hart Liddell, 1963, *Η έμμεσος στρατηγική*, Δνση Στρατιωτικών Εκδόσεων ΓΕΣ, Αθή-
να, (*Strategy*, 1963)
37. Hodkinson, S και Powell, A. (επ), 2006, *Sparta and war*, Swansea, The Classical
Press of Wales
38. Hunt P. 2007, *Military Forces*, στο Sabin P., Wees H., Whiby M.,*The Cambridge
History of Greek and Roman Warfare*, Cambridge (Cambridge University Press),
σελ. 108-146
39. Jones A.H.M. ,1967, *Sparta*, 1967, Great Britain, Basil Blackwell &Mott Ltd
40. Kagan D., 1969, *The outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaka [N.Y] (Cornell Uni-
versity Press)
41. Kagan D., 2004, *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος*, Αθήνα, Ωκεανίδα, μετ. Ν. Πηλαβα-
κης, (*The Peloponnesian War*, USA, Viking Penguin 2003)

42. Kagan D., 2010, *Pericles, Thucydides and the Defence of Empire*, στο Hanson V. 2010, *Makers of Ancient Strategy. From the Persian Wars to the Fall of Rome*, New Jersey (Princeton University Press), σελ. 31-57
43. Kagan D., 2011, *Θουκυδίδης. Ο Αναμορφωτής της Ιστορίας*, Αθήνα, Ωκεανίδα, μετ. Ε. Παπαϊωάννου (*Thucydides. The Reinvention of History*, USA, Viking 2009)
44. Kagan D. και Viggiano F.G., 2013, *Men of Bronze, Hoplite Warfare in Ancient Greece*, Princeton, Oxford (Princeton University Press)
45. Karavites Peter (Panayiotis), 1982, *Capitulations and Greek Interstate Relations*, Kotingen, Germany, Vandenhoeck & Ruprecht
46. Καστάνης Ανδρέας, 2008, *Στρατιωτική Ιστορία*, Αθήνα, Σ.Σ.Ε.
47. Κατσούλης Δ., 2007, *Η δομή του στρατού των Λακεδαιμονίων. Από τα μέσα του 7^{ου} ως τον 4^ο αι. π.Χ.*, Αθήνα
48. Keegan John 1997, *Ιστορία του πολέμου*, Αθήνα, Λιβάνης, μετ. Λ. Χαραλαμπίδης (*A history of war warfare*, 1993)
49. Kirk G.S. 1981, *Ο Πόλεμος και ο Πολεμιστής στα Ομηρικά Έπη*, στο, *Προβλήματα Πολέμου εις την Αρχαίαν Ελλάδα*, Αθήνα, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ, μετ. Ν. Κυριάκη σελ. 93-123 (*Problèmes de la guerre en Grèce ancienne, sous la direction de JEAN – PIERRE VERNANT*, Paris, Mouton & Cle and Έcole Pratique des Hautes Έtudes, 1968)
50. Klawsewitz C.V., 1999, *Περί Πολέμου*, Θεσσαλονίκη , Βάνιας μετ. Ν. Ξεπουλιά (*De la Guerre*, Paris, 1984)
51. Κολιόπουλος Κων/νος, 2001, *Η υψηλή στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης*, Αθήνα, Ποιότητα
52. Κολιόπουλος Κων/νος, 2008, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα ως σήμερα*, Αθήνα, Ποιότητα
53. Κονδύλης Παναγιώτης, 2004, *Θεωρία πολέμου*, Αθήνα, Θεμέλιο
54. Krentz P., 2007, *War*, στο, Sabin P., Wees H., Whiby M.,(επιμ)., *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Cambridge (Cambridge University Press) σελ. 147-185
55. Lazenby J.F., 2004, *The Peloponnesian War, A Military Study*, London , New York
56. Lazenby J.F. , 2012, *The Spartan Army*, Mechanicsburg, Stackpole Books

57. Low Polly, 2009, *Interstate Relations in Classical Greece, Morality and Power*, New York, Cambridge University Press
58. MacDowell, 1988, *Σπαρτιατικό Δίκαιο*, Αθήνα, Παπαδήμας, μετ. Ν. Κονομής (*Spartan Law*, Edinburg, Scottish Academic Press, 1986)
59. Μειδάνη Κ., 2010, *Αρχαϊκή Ελλάδα και πόλεμος*, Αθήνα, Καρδαμίτσας
60. Μπάρμπας Ι., 2000, *Λυρική Ποίηση*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος
61. Μπιργάλιας Ν., 1997, Έρις περί αρετής, *Ελληνικά*, 47, 35-52
62. Murray W., Knox M., Bernstein A., 2007, *Η Ιστορία της Στρατηγικής*, Τουρίκης, μετ. Ό. Κυπριωτάκης (*The Making of Strategy*, Great Britain, Oxford University Press, 2007)
63. Mosse´ C., 2001, Η Αρχαϊκή Ελλάδα, από τον Όμηρο ως τον Αισχύλο (8^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.), Αθήνα, ΜΙΕΤ, μετ. Π. Στρατής (*La Grèce archaïque d´ Homere a Eschyle VIIIe -VIe siecles av. J.C.* Paris, Edition de Seuil, 1984)
64. Mosse´ C., 2003, *Πολιτική και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Σαββάλας, μετ. Κ. Μπούρας (*Politique et société en Grèce ancienne*, Paris, Edition Aubier 1995)
65. Mosse´ C., Schnapp A., Gourbeillon, 2012, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000 – 31π.Χ.)*, Αθήνα, Παπαδήμας, μετ. Μ. Στεφάνου (*Precis d´Histoire Grecque. Du debut du deuxieme millenaire a la bataille d´ Actium*, Paris, Librairie Armand Colin, 1990)
66. Orwin C., 1994, *The Humanity of Thucydides*, New Jersey (Princeton University Press)
67. Πλατιάς Αθανάσιος, 2000, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Αθήνα, Εστία
68. Πλατιάς Α., Κολιόπουλος Κ., 2006, *Thucydides on Strategy. Athenian and Spartan Grand Strategies in the Peloponnesian War and their Relevance Today*, Αθήνα, Eurasia Publications
69. Πολιτάκος Ι., 1978, *Η Πολεμική Τέχνη στην Διαδρομή της Ιστορίας*, Αθήνα, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ
70. Πολύχρονος Α., 2015, *Η Εξέλιξη της Οπλικής Φάλαγγας και η Χερσαία Σύγκρουση, από τον 7^ο έως τον 4^ο αι. π.Χ.*, Αθήνα, ΣΕΘΑ
71. Powell A., 1988, *Athens and Sparta*, Kent (Mackays and Chatham Ltd)

72. Price J.J., 2001, *Thucydides and the Interval War*, Cambridge (Cambridge University Press)
73. Pritchett W.K., 1971, *Ancient Greek Military Practices*, Berkeley, Los Angeles, London (University of California Press)
74. Pritchett W.K. 1974, *The Greek State at War*, Part II, London, University of California Press
75. Rawlings I., 2007, *The Ancient Greeks at War*, Manchester, New York (Manchester University Press)
76. Ray F.E., 2009, *Land Battles in 5th Century B.C. Greece. A History and Analysis of 173 Engagements*, USA, McFarland & Company Inc, Publishers
77. Riley J., 2000, *Freedom and Empire: The politics of Athenian Imperialism*, στο, *Thucydides' Theory of International Relations*, Louisiana (Louisiana State University Press), Gustafson L.S. σελ.117-150
78. Rhodes P.J., 2011, *Οι Ελληνικές Πόλεις - Κράτη. Μια Συλλογή Πηγών*, Αθήνα, Παπαδήμας, μετ. Ι. Ξυδόπουλος, (*The Greek City States- A Sourcebook, Second Edition*, UK, Cambridge University Press, 2007)
79. Rhodes P.J. and Osborne R., *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*, Oxford University Press
80. Robinson P., 2006, *Military honour and the conduct of war: from ancient Greece to Iraq*, USA, Routledge
81. Romilly J., 2000, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα, Παπαδήμας, μετ. Λ. Στεφάνου, (*Thucydide et l' Impérialisme Athénien*, Paris, Les Belles Lettres, 1947)
82. Rush S. M., 2011, *Sparta at War, Strategy, Tactics and Campaigns 550-362 BC*, London, Frontline Books
83. Ruzé F., 2005, *Ο πόλεμος όπως τον είδαν οι δραματικοί ποιητές: ένα ειρηνιστικό κίνημα* στο, Amouretti Marie Claire, Jacqueline Christien, Françoise Ruzé, Pierre Sineux, *Πώς έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες τον πόλεμο*, Αθήνα, Πατάκης, μετ. Γ. Γεωργαμλής σελ. 68-82 (*Les sociétés grecques et la guerre à l' époque classique*, Paris, Ellipses Edition Marketing S.A. 2000)
84. Ruzé F., 2005, *Φιλόσοφοι και σοφιστές απέναντι στον πόλεμο. Αρχές και πραγματικότητα* στο, Amouretti Marie Claire, Jacqueline Christien, Françoise Ruzé, Pierre Sineux, *Πώς έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες τον πόλεμο*, Αθήνα, Πατάκης μετ. Γ.

- Γεωργαμλής σελ.104-120 (*Les sociétés grecques et la guerre à l' époque classique*, Paris, Ellipses Edition Marketing S.A. , 2000)
85. Sabin P., Wees H., Whiby M., 2007, *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Cambridge (Cambridge University Press)
86. Sage M., 1996, *Warfare in Ancient Greece*, New York, Routledge
87. Schuller W., 2007, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, μετ. Α.Καμάρα , Χ.Κοκκινιά, (*Griechische Geschichte*, Μόναχο, 2006)
88. Schwenk C., 1997, *Athens* στο, Tritle L.A., *The Greek World in the Fourth Century. From the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*, London , New York (Routledge), σελ. 8-40
89. Snodgrass A. M., 2003 *Τα επιθετικά και αμυντικά όπλα των αρχαίων Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη, μετ. Βασιλική Σταματοπούλου, University Studio Press (*Arms and Armour of the Greeks*, London, Thames and Hudson, 1967)
90. Σταϊνχαουερ Γ., 2005, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαδήμας
91. Strauss B.S., 1986, *Athens after the Peloponnesian War. Class, Faction and Policy 403 -386 BC*, Ithaca, New York (Cornell University Press)
92. Strauss B.S., Ober J., 1990, *The Anatomy of Error. Ancient Military Disasters and their Lessons for Modern Strategists*, New York (St. Martins Press)
93. Tritle L.A., 1997, *The Greek World in the Fourth Century. From the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*, London, New York (Routledge)
94. Williams M.F., 1998, *Ethics in Thucydides. The Ancient Simplicity*, USA (University Press of America)
95. Van Wees, H. (επιμ.), 2000, *War and violence in ancient Greece*, London, Bristol Classical Press
96. Van Wees H., 2004, *Greek Warfare, Myths and Realities*, London, Bristol Classical Press
97. Van Wees, H., 2013, *Farmers and Hoplites: Models and Historical Development*, στο, Kagan D. και Viggiano F.G., *Men of Bronze, Hoplite Warfare in Ancient Greece*, Princeton, Oxford (Princeton University Press), σελ. 222 - 255
98. Vernant J.P. 1981, *Προβλήματα Πολέμου εις την Αρχαίαν Ελλάδα*, Αθήνα, 1981, Συμπληρωματικές Εκδόσεις ΓΕΣ, Μετ. Π. Καφετζόπουλου, Ν. Κυριακή, Δ. Ανδριτσάκη – Φωτιάδη (*Problèmes de la guerre en Grèce ancienne, sous la direction de*

JEAN – PIERRE VERNANT , Paris, Mouton & Cle, 'Ecole Pratique des Hautes Etudes, 1968)

99. Waggaman C.,2000, *The problem of Pericles*, στο, Gustafson L.S. 2000, *Thucydides' Theory of International Relations*, Louisiana (Louisiana State University Press), σελ.
100. Waltz K.N. 2011, Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος. Μια Θεωρητική Ανάλυση, Αθήνα, Ποιότητα, Μετ. Κ. Κολιόπουλος (*Man, The State and War. A Theoretical Analysis*, USA , Columbia University Press, 2001)
101. Walzer M., 2008, *Δίκαιοι και Άδικοι Πόλεμοι*, Αθήνα, Ιωλκός, μετ. Γ. Δημητροπούλου (*Just and Unjust Wars*, USA, Basic Books, 2006)
102. Wheeler E., 2007, *Land Battles*, στο, L. Sabin P., Wees H., Whiby M. , *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, Cambridge (Cambridge University Press), σελ. 186-223
103. Williams M.F., 1998, *Ethics in Thucydides. The Ancient Simplicity*, USA (University Press of America)
104. Wilson John, 1978, *Athens and Corcyra. Strategy and Tactics in the Peloponnesian War*, Bristol (Bristol Classical Press)
105. Yalichef S., 1997, *Mercenaries of the Ancient World*, Constable, London (Constable and Company Ltd)